

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000265324

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

2005

ΑΠΟΦΑΣΙΣ

22

Αρ. α.α.: 1964.....2008

ΕΥΘΑΛΙΑ Κ. ΤΣΑΓΚΑΛΑ
Φιλολόγος

**ΟΙ ΕΠΙΒΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗ
ΣΤΑ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ
ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ**

Συμβολή στην έρευνα της Ιστορίας της Ιατρικής
και της λαϊκής ιατρικής

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

Η ΕΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΕΝ ΥΠΟΔΗΛΩΝΕΙ ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΩΝ ΓΝΩΜΩΝ ΤΟΥ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ Ν. 5343/32, ΑΡΘΡΟ 202, § 2. (ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΟΥ ΙΑΤΡΙΚΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ)

Ημερομηνία αίτησης της κ. Ευθαλίας Τσαγκαλά: 9-12-2003
 Ημερομηνία ορισμού Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:
 529^α/23-3-2004

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Επιβλέπων

Στέφανος Γερούλανος, Καθηγητής Ιστορίας της Ιατρικής

Μέλη

Μάριος Μαρσέλος, Καθηγητής Φαρμακολογίας.

Άγγελος Ευαγγέλου, Καθηγητής Φυσιολογίας.

Ημερομηνία ορισμού θέματος: 23-3-2004: «Οι επιβιώσεις του Διοσκουρίδη στα δημοσιευμένα χειρόγραφα γιατροσόφια της Ηπείρου»

Ανασύσταση Τριμελούς Συμβουλ. Επιτροπής: Αρ. συν. 567^α/29-11-2005

Λαμπρινή Βελογιάννη Επ. Καθηγήτρια Ηθικής και Δεοντολογίας

Επιβλέπουσα

Μάριος Μαρσέλος, Καθηγητής Φαρμακολογίας, μέλος

Άγγελος Ευαγγέλου, Καθηγητής Φυσιολογίας, μέλος

ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΕΠΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ : 610^α/19-6-2007

1. Άγγελος Ευαγγέλου, Καθηγητής Φυσιολογίας.
2. Μάριος Μαρσέλος, Καθηγητής Φαρμακολογίας.
3. Βενετσάνος Μαυρέας, Καθηγητής Ψυχιατρικής.
4. Λαμπρινή Βελογιάννη Επ. Καθηγήτρια Ηθικής και Δεοντολογίας.
5. Μαρία Κωνσταντή, Επίκουρη Καθηγήτρια Φαρμακολογίας.
6. Θωμάς Υφαντής, Επίκουρος Καθηγητής Ψυχιατρικής.
7. Πέτρος Σκαπινάκης, Λέκτορας Ψυχιατρικής.

Έγκριση Διδακτορικής Διατριβής με βαθμό «ΑΡΙΣΤΑ» στις 10-12-2007.

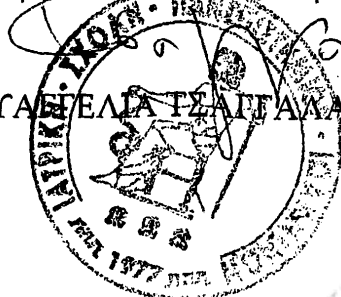
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΟΥΔΕΒΕΝΟΣ

Καθηγ. Παθολογίας-Καρδιολογίας

Η Γραμματέας της Σχολής

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΣΑΓΚΑΛΑ

Πρόγευση από την έρευνα

Το κρασί ως φάρμακο για πληγές και διάφορα τραύματα:

1. Στον Διοσκουρίδη (αρχαία ιατρική και φαρμακολογία):
 «... οί μέντοι παλαιοί και γλυκεῖς <οῖνοι>... ἐπιτηδειότεροι πρὸς τε τραύματα
 και φλεγμονάς... ἐπιτιθέμενοι, <καί> καταντλοῦνται δὲ ὠφελίμως πρὸς τὰ
 θηριώδη και φαγεδαινικά και ρευματιζόμενα ἔλκη...». (Διοσκουρίδης, 'Περὶ
 ὕλης ἰατρικῆς', V, 6, 10).
2. Στα γιατροσόφια (λαϊκή ιατρική της γραπτής παράδοσης):
 «Ἐὰν εἶναι πληγή, πλύνε την με κρασί». (Γιατροσ. G. ἀπὸ Πράμαντα)
 «Διὰ τὸ κόψιμο ἢ ἀπὸ σπαθὶ ἢ ἀπὸ μαχαίρι, βράσε ψίχες ψωμί με κρασί και
 βάλε ἀπάνω». (Γιατροσόφι F ἀπὸ Μόλιστα Κόνιτσας)
3. Στα δημοτικά τραγούδια (μνημονική-προφορική παράδοση):
 «Φέρτε κι ἓνα παλιό κρασί, να γιάνω τις πληγές μου».

Στους γονεῖς μου
Κώστα και Λίτσα
 και στην αδελφούλα μου
Δημητρούλα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....9-10

ΜΕΡΟΣ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Εισαγωγή:.....	13-36
1. Οι σχέσεις της νεότερης λαϊκής ιατρικής με την αρχαία ιατρική και φαρμακολογία και ιδιαίτερα με τα έργα του Διοσκουρίδη.....	13-16
2. Τα δημοσιευμένα χειρόγραφα γιατροσόφια της Ηπείρου.....	17-18
3. Ο Διοσκουρίδης και το έργο του.....	19-39

ΜΕΡΟΣ Β'

Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

Οι συνταγές του Διοσκουρίδη στην γραπτή λαϊκή παράδοση της
Ηπείρου. (Αντιστοίχιση των ιατροσοφικών συνταγών και των
φαρμάκων τους με συνταγές και φάρμακα του Διοσκουρίδη).....43-356

Κεφάλαιο Α'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ Α από Κόνιτσα. Δημοσ. Δ.Β. Οικονομίδης 43-57

Κεφάλαιο Β'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ Β από Βίτσα Ζαγορίου. Δημοσ. Δ.Μ Κρεκούκας ...59-83

Κεφάλαιο Γ'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ C (Σενίκο Ντουσκάρας Ιωαννίνων). Γ. Μουσελίμης.. 85-150

Κεφάλαιο Δ'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ D (Ανθοχώρι Μετσόβου). Δημοσ. Κ. Οικονόμου.... 151-207

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ D (Ανθοχώρι Μετσόβου). Δημοσ. Κ. Οικονόμου.... 151-207

Κεφάλαιο Ε'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ Ε (Ηπειρος). Δημοσ. Κ. Οικονόμου 209-230

Κεφάλαιο Σ'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ F (Μόλιστα Κόνιτσας). Δημοσ. Χαρ. Γκούτος ...231-290

Κεφάλαιο Ζ'

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ G (Πράμαντα Ιωαννίνων). Δημοσ. Δ. Ράπτης ...291-356

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....359-371

Ποσοστά επιβίωσης των συνταγών του Διοσκουρίδη

στα δημοσιευμένα γιατροσόφια της Ηπείρου.....360-362

Η αμφίδρομη σχέση γραπτής και μνημονικής παράδοσης.....362-371

Περίληψη.....373-374

Summary..... 375-376

Zusammenfassung..... 377-378

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Βραχυγραφίες – Βιβλιογραφία..... 381-386

Συμπληρωματική βιβλιογραφία κατά το σύστημα Vancouver..... 387-391

Index nominum, rerum et medicamentorum.....

Ευρετήριο ονομάτων, πραγμάτων και φαρμάκων.....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μαζί με την πολύ μεγάλη χαρά που αισθάνομαι σήμερα δίνοντας στη δημοσιότητα μια μελέτη για τον σπουδαιότερο Έλληνα γιατρό και φαρμακολόγο της αρχαιότητας και την επιβίωση των συνταγών και διδασκαλιών του στα νεότερα ελληνικά λαϊκά γιατροσόφια νιώθω ταυτόχρονα έντονη και επιτακτική την ψυχική ανάγκη να ευχαριστήσω ολόψυχα όλους εκείνους που στάθηκαν στο πλευρό μου και με βοήθησαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να φέρω εις πέρας αυτή την τόσο δύσκολη αλλά ταυτόχρονα και τόσο πολύ γοητευτική έρευνα.

Ευχαριστώ θερμά τον πρώην καθηγητή της Ιστορίας της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιό μας κ. Στέφανο Γερουλάνο, που πρόθυμα δέχτηκε να αναλάβει την επίβλεψη της διατριβής μου και που τόσο εύστοχα υποστήριξε την υποψηφιότητά μου, ως φιλόλογου ειδικού για τη μελέτη των έργων του Διοσκουρίδη σε σχέση με τα σημερινά γιατροσόφια. Και δεν ξεχνώ πως, κάθε φορά που επέστρεφε από κάποιο ταξίδι στην Αθήνα ή στο εξωτερικό, έφερνε μαζί του και ένα βιβλίο για τη σχετική βιβλιογραφία μου. Ευχαριστώ όμως με όλη μου την καρδιά και τη σημερινή επιβλέπουσα επίκουρη καθηγήτρια κ. Λαμπρινή Βελογιάννη, που με περισσή αγάπη με στήριξε ηθικά και με ενεθάρρυνε στο έργο μου, αφότου πρόθυμα ανέλαβε να συνεχίσει εκείνη την επίβλεψη της διατριβής μου μετά την αποχώρηση του κ. Γερουλάνου.

Θερμά ευχαριστώ επίσης και τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον κ. Μάριο Μαρσέλο, καθηγητή Φαρμακολογίας, και τον κ. Άγγελο Ευαγγέλου, καθηγητή Φυσιολογίας, που με ενδιαφέρον και υπομονή ανέγνωσαν σε μια πρώτη μορφή τη διατριβή μου και μου έκαναν πολύτιμες υποδείξεις.

Ευχαριστίες όμως οφείλω και στα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς επιτροπής (τα ονόματά τους αναφέρονται σε προηγούμενη σελίδα) για την προθυμία τους να συμμετάσχουν ενεργά στον έλεγχο της διατριβής και στις σχετικές με αυτή διαδικασίες και να μου δώσουν κάποιες ακόμα χρήσιμες συμβουλές για την περαιτέρω βελτίωση της μελέτης μου.

Ωστόσο, θα ήταν εκ μέρους μου μεγάλη παράλειψη, αν δεν εξέφραζα εδώ και τις θερμές μου ευχαριστίες τόσο στο «Ριζάρειο Ίδρυμα» (Αθήνα),

στον πρόεδρό του κ. Άγγελο Κίτσο και στα μέλη του, που με βοήθησαν στο έργο μου με μια συμβολική οικονομική ενίσχυση, δείχνοντας έτσι και την ευαισθησία τους απέναντι σε έρευνες που αναφέρονται στην Ήπειρο, όσο και στο «Λαζαρίδειο Ίδρυμα» (Κουκούλι Ιωαννίνων), στην διευθύντριά του κ. Ειρήνη Τσουμάνη και στα μέλη του, που πρόθυμα έθεσαν στη διάθεση της έρευνάς μου το πλούσιο και πολύτιμο αρχειακό και άλλο υλικό του Ίδρύματος.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω και τους γονείς μου για την ηθική στήριξη που μου παρείχαν σε όλο το διάστημα της έρευνας και συγγραφής της παρούσας μελέτης και ιδιαίτερα τον πατέρα μου, που όχι μόνο μου ενέπνευσε ως λαογράφος την αγάπη για τη μελέτη της λαϊκής ιατρικής και της ιστορίας της ιατρικής γενικότερα, αλλά και συνεχώς μου υποδείκνυε τη σωστή και αυστηρή πορεία της έρευνας, την απαιτούμενη μέθοδο και την απαραίτητη βιβλιογραφία.

Σεπτέμβριος 2007

Ευθαλία Κ. Τσαγκαλά

ΜΕΡΟΣ Α'**ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑ
(ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΜΕ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗ)

Οι αρχές και οι ρίζες της σημερινής επιστημονικής ιατρικής και φαρμακολογίας βρίσκονται, ως γνωστόν, στις διδασκαλίες και στα συγγράμματα των αρχαίων γιατρών και φαρμακολόγων, οι οποίοι έθεσαν τις βάσεις αυτών των επιστημών. Πάνω σ' αυτές τις πρώτες αρχές και βάσεις στηρίχτηκαν πρώτα, για να εξελιχθούν στη συνέχεια με τη συνεργασία και με τη βοήθεια της συνεχώς εξελισσόμενης τεχνολογίας και των άλλων συναφών επιστημών οι σημερινές επιστήμες της φαρμακολογίας και της ιατρικής. Παράλληλα όμως οι διδασκαλίες αυτές των αρχαίων γιατρών και φαρμακολόγων (του Ιπποκράτη, του Διοσκουρίδη, του Γαληνού κ.ά.) συνέχισαν να επιβιώνουν ως σήμερα, ακολουθώντας ταυτόχρονα και μια άλλη παράλληλη συντηρητική παραδοσιακή πορεία, στα λαϊκά στρώματα και ιδιαίτερα στους αγροτοκτηνοτροφικούς πληθυσμούς της επαρχίας, που για ευνόητους λόγους δεν ήταν δυνατόν να έχουν εύκολη πρόσβαση σε σπουδασμένους γιατρούς με πανεπιστημιακή παιδεία και εκπαίδευση. Αυτές οι επιβιώσεις των διδασκαλιών αρχαίων γιατρών και φαρμακολόγων στην πορεία τους ως σήμερα ακολούθησαν δύο δρόμους: Ο ένας είναι η μνημονική-προφορική λαϊκή παράδοση. Σ' αυτή ανήκουν οι λαϊκές παραδοσιακές συνταγές θεραπείας διαφόρων παθήσεων, που συντηρούνται στη συλλογική μνήμη και παραδίδονται προφορικά από γενιά σε γενιά και είναι γνωστές στο ευρύ κοινό (όπως π.χ. οι σιναπισμοί, οι βεντούζες, η αφαίμαξη με βδέλλες, το πάτημα, το στρίψιμο του αφαλού, η χρήση καταπλασμάτων και αφεψημάτων από διάφορα φυτά κ.ά.). Ο άλλος δρόμος είναι η γραπτή λαϊκή παράδοση συντηρείται με τη γραφή και διαδίδεται εμπλουτιζόμενη συνεχώς με την αντιγραφή χειρόγραφων συνταγών θεραπείας, τις οποίες βρίσκουμε σήμερα στα γνωστά μας

χειρόγραφα γιατροσόφια¹, δημιουργήματα παραδοσιακών πρακτικών γιατρών, που δεν σπούδασαν σε ιατρικές σχολές και που διαθέτουν μόνο εμπειρικές γνώσεις, οι οποίες προέρχονται εν μέρει από την αρχαία ιατρική και φαρμακολογία και εν μέρει από νεότερες εμπειρίες². Τέτοιοι πρακτικοί γιατροί ήσαν και οι λεγόμενοι βικογιατροί της Ηπείρου³ (που συνέλεξαν τα θεραπευτικά τους βότανα⁴ στη χαράδρα του Βίκου⁵, από

1. Βλ. Κ. Δ. Τσαγγαλάς, *Γιατροσόφια*, στην Εγκυκλ. 'Πάπυρος-Larousse-Britannica', τ. 17(1984), σ. 263,1-3, για τα ελληνικά γιατροσόφια καθώς και για ανάλογα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

2. Τη χρησιμότητα της επιστημονικής έρευνας των γιατροσοφιών (όχι μόνο για την Ιστορία της ιατρικής, της φαρμακευτικής, της βοτανικής, του εμπορίου, αλλά και για την παλαιογραφία, τη λογοτεχνία και τη λαογραφία), καθώς και τη δυνατότητα ανακάλυψης μέσω αυτών νέων φαρμάκων κατά ανιάτων ασθενειών επισημαίνει ο αείμνηστος Κ. Γκανιάτσας, σημειώνοντας ακόμη ότι γι' αυτό το λόγο συνεχίζονται οι έρευνες βοτάνων που χρησιμοποιούνταν ανέκαθεν εμπειρικά για θεραπευτικούς σκοπούς, όπως και η αναζήτηση νέων φαρμακευτικών φυτών, και ότι αποτέλεσμα των ερευνών αυτών ήταν η ανακάλυψη, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, νέων φαρμακευτικών ουσιών, που αποδείχτηκαν, ύστερα από βιολογικές και κλινικές παρατηρήσεις, ότι πλεονεκτούν σε σύγκριση με πολλά συνθετικά φάρμακα, ενώ άλλες ουσίες φυτικής προέλευσης είναι αναντικατάστατες και γι' αυτό ιδρύθηκαν τα τελευταία χρόνια φαρμακευτικές βιομηχανίες για την έρευνα και εκμετάλλευση αποκλειστικά και μόνο των φαρμακευτικών φυτών. Βλ. Γκανιάτσας, *Βότανα*, σ. 445 και Τσαγγαλάς, *Ιατρ.κώδ.*, σ. 320-321.

3. Περιοχή της καταγωγής τους ήταν κυρίως τα χωριά του Ζαγορίου Τσεπέλοβο, Λιασκοβέτσι, Φηγάδες, Πάπιγκο, Σκαμνέλι, Καλωτά, Τσονδήλα, Νεγάδες, Μονοδένδρι, Βίτσα, Καπέσοβο. Βλ. Πατσέλης, σ. 52,1. Οι βικογιατροί κληρονομούσαν από τον πατέρα τους την «τέχνην του Ασκληπιού» ή την μάθαιναν υπηρετώντας με αφοσίωση ως τσιράκια άλλους γιατρούς. Βλ. Πατσέλης, σ. 52,1.

4. Για τα πιο συνήθη φυτικά και άλλα φάρμακα που χρησιμοποιούσαν οι κομπογιαννίτες (όπως σαλέπι, μολοχάνθη, ρίζα βαλεριάνας, άνθη αφροξυλιάς (σαμπούκο), τίλλιο, γαλατσίδα (ευφόρβιο), σκάρφη (ελλέβορο) κ. ά. βλ. Σκαφιδάς, Κομπ., σ. 677. Για άλλα φάρμακα ζωικής προέλευσης και για συνταγές πρακτικών γιατρών με βάση τον εμπειρισμό και τη δεισιδαιμονία βλ. Γκανιάτσας, *Βότανα*, σ. 453 και 459. Αξιοσημείωτη είναι και η παρατήρηση του Κ. Γκανιάτσα ότι πολλά από τα βότανα που χρησιμοποιεί ο λαός με ευνοϊκά αποτελέσματα είναι άγνωστα στους επιστήμονες (ό.π., σ. 454) και ότι επειδή η ελληνική χλωρίδα είναι η πλουσιότερη από όλες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών (με εξαίρεση την Ιβηρική Χερσόνησο) και έχει μεγάλο πλούτο φαρμακευτικών φυτών ενδιαφέρει η συλλογή και η έρευνα των λαϊκών θεραπευτικών μέσων και οδηγιών, διότι είναι δυνατόν η σύγχρονη επιστημονική έρευνα και μέθοδος να αποκαλύψει νέες και άγνωστες στη Φαρμακογνωσία και στη Φαρμακευτική Χημεία ουσίες. (Βλ. Γκανιάτσας, *Βότανα*, σ. 454-455).

5. Βλ. Βαβαρέτος, σ. 7 και 14. Για τα άφθονα θεραπευτικά φυτά της χαράδρας του Βίκου Βλ. Γκανιάτσας, *Φάρμ.*, σ. 214-215 και του ίδιου, *Βοτ. έρευναι*, σ. 251-271 και ιδιαίτερα σ.

όπου και η ονομασία τους «βικογιατροί»), οι λεγόμενοι και κομπογιαννίτες⁶ ή ματσουκάδες⁷ ή σακουλιαραίοι ή καταφαγIANOί και καταφυγIANOί, καλογιατροί, ΖαγοριANOί και Ιωαννίτες⁸. Για τους πρακτικούς αυτούς γιατρούς, οι οποίοι έδρασαν όχι μόνο σε ελληνικές περιοχές (Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, Μακεδονία, Μ. Ασία) αλλά και σε άλλες βαλκανικές χώρες, όπως η Σερβία και η Βουλγαρία⁹, έχουν γραφεί διάφορα άρθρα και έχουν διατυπωθεί και θετικά¹⁰ αλλά και αρνητικά σχόλια¹¹.

* * *

Οι δυο παραπάνω μορφές της λαϊκής ιατρικής παράδοσης (μνημονική-προφορική και γραπτή) συναποτελούν τη σημερινή λαϊκή ιατρική, που

259 κ.ε., καθώς και σ. 266-275, όπου παρατίθεται κατάλογος των φυτών της χαράδρας του Βίκου με τα βοτανολογικά (λατινικά) τους ονόματα.

⁶. Για τη σημασία και προέλευση της λέξης κομπογιαν(ν)ίτης υπάρχουν διάφορες εκδοχές. Μία από αυτές σχετίζει τη λέξη με την καταγωγή των πρακτικών αυτών γιατρών από τα Γιάννινα και στηρίζει και την ορθογραφία της λέξης (με δύο *υ*), την οποία όμως άλλοι απορρίπτουν, διότι ο κάτοικος των Ιωαννίνων λεγόταν Γιαννιώτης και όχι Γιαννίτης. Άλλη εκδοχή σχετίζει την ονομασία αυτή με τη λέξη κόμπος (κομπόδεμα ή σάκος κομποδεμένος με τα φάρμακα) και με το ρήμα *υγιαίνω* και *γιάνω* ως μεταβατικό, οπότε έχουμε την πιο ευνοϊκή σημασία της λέξης, που αποδίδει το σκοπό του κομπογιανίτη, ο οποίος θεραπεύει ασθενείς με τα λαϊκά φάρμακα που έχει στο κομποδεμένο σακούλι του(και στην περίπτωση αυτή η λέξη πρέπει να γράφεται με ένα *υ*) και μια άλλη εκδοχή με τη χειρότερη και απαξιωτική σημασία της λέξης που ετυμολογεί την ονομασία από το σπάνιο μεσαιωνικό ρήμα *κομπώνω* (=εξαπατώ) και τη λέξη Γιαννίτης (Γιαννιώτης). Βλ. Σκαφιδάς, Κομπ., σ. 676-677, Βαβαρέτος, σ. 15-17, Γκανιάτσας, Βότανα, σ.459 και Πατσέλης, σ. 51,1-2.

⁷. Επειδή κρατούσαν ματσούκα (χοντρό ραβδί) για την άμυνά τους είτε κατά των σκυλιών στις περιοδείες τους είτε κατά των δυσαρεστημένων χωρικών, που τους επιτίθεντο σε περίπτωση αποτυχίας της θεραπείας τους. Βλ. Σκαφιδάς, Κομπ., σ. 677, Βαβαρέτος, σ. 14 και Πατσέλης, σ. 52, 1.

⁸. Βλ. Βαβαρέτος, σ. 14-15 και Πατσέλης, σ. 52, 1-2, όπου και σχετική εξήγηση για την προέλευση όλων αυτών των ονομασιών.

⁹. Βλ. Σάρρου, Συνθ. γλ., σ. 523. Ο Δ. Μ. Σάρρος κάνει λόγο και για συνθηματική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν για να συνεννοούνται μεταξύ τους και για τη διάκρισή τους σε *εξοχωτάτους* και *παρακατιανούς* (βλ. ό.π., σ. 523-524) και αναφέρει και αρκετά ονόματα των επισημοτέρων βικογιατρών (βλ. ό.π., σ. 526). Αρκετά ονόματα των επισημοτέρων κομπογιαννιτών του Ζαγορίου καθώς και αρκετές πληροφορίες για τον καθένα από αυτούς δίνει και ο Ν. Β. Πατσέλης παραπέμποντας στον Ι. Λαμπρίδη ('Ηπειρωτικά Μελετήματα', τ. Η', σ. 58).

¹⁰. Βλ. Λαζαρίδης, σ. 179-180 και Βαβαρέτος, σ. 19 κ.ε.

¹¹. Βλ. Λαζαρίδης, σ. 179.

έχει κι αυτή την ιστορία της, η οποία αποτελεί μέρος της 'Ιστορίας της Ιατρικής' αλλά και της Λαογραφίας. Και η σημερινή λαϊκή ιατρική αποτελεί συνέχεια της αρχαίας ιατρικής, καθώς τόσο στις μνημονικές-προφορικές όσο και στις γραπτές λαϊκές ιατροσοφικές συνταγές (δηλαδή στα σημερινά χειρόγραφα γιατροσόφια) έχουν επιβιώσει διδασκαλίες αρχαίων γιατρών και φαρμακολόγων. Σημερινοί γιατροί και φαρμακολόγοι αλλά και λαογράφοι, γλωσσολόγοι, ιστορικοί της ιατρικής και διάφοροι άλλοι ερευνητές διαπιστώνουν κάποτε σε σχετικές εργασίες τους αυτή τη συνέχεια της αρχαίας ιατρικής και φαρμακολογίας από τον Ιπποκράτη, τον Διοσκουρίδη και το Γαληνό (με κάποιους βέβαια ενδιάμεσους σταθμούς σε γιατρούς και φαρμακολόγους των βυζαντινών χρόνων) ως τα σημερινά λαϊκά γιατροσόφια, συνέχεια την οποία οφείλει μεταξύ άλλων να εξετάζει και εξετάζει η Ιστορία της Ιατρικής. Ωστόσο, η απουσία μιας μελέτης, που να ερευνά συστηματικά αυτή την πορεία, αυτή τη συνέχεια της αρχαίας ιατρικής και την επιβίωσή της στα σημερινά γιατροσόφια είναι αισθητή και αναμφισβήτητη, αφού μόνο σποραδικές διαπιστώσεις περιπτώσεων τέτοιας συνέχειας αρχαίων ιατρικών συνταγών υπάρχουν ως παρατηρήσεις σε κάποια δημοσιευμένα γιατροσόφια και μάλιστα στις υποσημειώσεις τους. Αυτό το κενό φιλοδοξεί να καλύψει, εν μέρει τουλάχιστον, η παρούσα μελέτη. Και λέμε εν μέρει, γιατί σ' αυτή ερευνώνται οι επιβιώσεις ενός μόνου (του πιο σπουδαίου όμως) γιατρού-φαρμακολόγου της αρχαιότητας, του Διοσκουρίδη, στα δημοσιευμένα μέχρι σήμερα γιατροσόφια. Το γενικότερο θέμα των επιβιώσεων διδασκαλιών όλων των αρχαίων γιατρών σε όλα τα σωζόμενα μέχρι σήμερα δημοσιευμένα και αδημοσίευτα γιατροσόφια ξεπερνάει τα ανθρωπίνα όρια μιας ολόκληρης ζωής. Άλλωστε κάθε τόσο ανακαλύπτονται και άλλα χειρόγραφα γιατροσόφια, που περιμένουν τη μελέτη και τη δημοσίευσή τους, όπως άλλωστε και όσα είναι εγκατεσπαρμένα σε ελληνικούς χειρόγραφους ιατρικούς κώδικες, που βρίσκονται σε βιβλιοθήκες ευρωπαϊκών πόλεων, όπως για παράδειγμα στην National Bibliothek της Βιέννης, από όπου με δυσκολία κατάφερα να εξασφαλίσω φωτοαντίγραφα κάποιων ελληνικών γιατροσοφιών, που σκοπεύω να δημοσιεύσω αργότερα, όπως και κάποια άλλα αδημοσίευτα γιατροσόφια που διαθέτει η συλλογή μου.

2. ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Γιατροσόφι Α

Γιατροσόφι από την Κόνιτσα, το οποίο είχε ο Φώτιος Παν. Ρούβαλης (αντιγραφέν από παλαιότερο χειρόγραφο του πατέρα του, Παναγιώτη Ρούβαλη) με την χρονολογία 1862 και τον ανορθόγραφο τίτλο:

«ΒΙΒΛΙΑΡΙΟΝ/της Ξορκικῆς/ενέργειας/εκ τῆς χειρογραφῆας του/Κυρήου Παγήτου στεργήου/Ρουβαληάδου/1862/εκ Κονήτσης».

Το περιεχόμενο του ιατροσοφίου αυτού δημοσιεύτηκε και σχολιάστηκε από τον Δημ. Οικονομίδη το 1956 στην Επετηρίδα του λαογραφικού Αρχείου (Ε.Λ.Α) τ.8 (1953-1954), σ. 14-40. Βραχυγραφία: Οικ/μίδου.

Γιατροσόφι Β

Γιατροσόφι από τη Βίτσα Ζαγορίου, που είχε υποβληθεί από τον λόγιο Ηπειρώτη Δημήτριο Μ. Σάρρο μαζί με άλλο γλωσσικό υλικό σε διαγωνισμό της Γλωσσικής Εταιρείας το 1888 και δημοσιεύτηκε από τον Δημ. Κρεκούκια στην «Ηπειρωτική εστία», τόμ. 22 (1973), τεύχος 252-253 (Απρίλιος-Μάιος 1973), σ. 237-249 με τίτλο: «Ένα παλιό ζαγορήσιο γιατροσόφι». Βραχυγραφία: Κρεκούκias.

Γιατροσόφι C

Γιατροσόφι από το χωριό Συνοίκο (σημερινό Σενίκο) της Ντουσκάρas του δήμου Σελλών, του νομού Ιωαννίνων. Το βρήκε ο Σπύρος Μουσελίμης το 1953 και το δημοσίευσε στην «Ηπειρωτική Εστία», τόμ. 10 (1961), τεύχος 105^ο, σ.1002-1008 και 1080-1087 με τίτλο 'Λαϊκό Γιατροσόφι', (Συνταγολόγιο). Βραχυγραφία: Μουσελίμης.

Γιατροσόφια D και E

Δυο χειρόγραφα γιατροσόφια:

Το ένα (χ/φο Σ) από το Ανθοχώρι Μετσόβου, που ήταν στην κατοχή κάποιου Νικόλα , ο οποίος καταγόταν από την Πρεμετή της Β. Ηπείρου και ήταν πλανόδιος ράφτης.

Το άλλο χειρόγραφο (χ/φο Μ) αντιγράφηκε από παλαιότερο και αναφέρει ως τόπο αντιγραφής του την Ποζιορέντσα της Σερβίας (σημερινό Πασσάροβιτς, σερβ. Ποζάρεβατς).

Τα δυο αυτά γιατροσόφια, που τα χαρακτηρίζουμε στην μελέτη μας ως γιατροσόφι **D** και Γιατροσόφι **E**, έχουν δημοσιευτεί και σχολιαστεί από τον Κ. Οικονόμου, καθηγητή Γλωσσολογίας, στην Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, «Δωδώνη», τ. 7 (1978), σ. 239-301 με τίτλο: «*Δυο ηπειρωτικά γιατροσόφια*».

Το κείμενο του πρώτου χειρογράφου(χ/φο Σ) καταλαμβάνει τις σελίδες 244-274, ενώ φέρει την χρονολογία 1885. Του δευτέρου χειρογράφου (χ/φο Μ) καταλαμβάνει τις σελίδες 274-293 και ως χρονολογία αντιγραφής του σημειώνεται το 1882. **Βραχυγραφία: Οικονόμου.**

Γιατροσόφι F

Γιατροσόφι (χειρόγραφο τετράδιο του 1812) από την Μόλιστα της Κόνιτσας (συνοικία Γανναδιό), το οποίο βρέθηκε στο αρχείο παλαιών εγγράφων του Γ. Γκούτου, κατοίκου της πιο πάνω συνοικίας, από τον γιο του Χαρίλαο Γ. Γκούτο, ο οποίος το σχολίασε και το δημοσίευσε στα «*Ηπειρωτικά Γράμματα*» (τεύχος 7^ο, Φεβρ. 2005, σ. 441-464) με τίτλο: «*Γιατροσόφι του 1812 στην Μόλιστα της Κόνιτσας*». Ο κ. Χ. Γκούτος, καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, είχε την καλοσύνη να μας παραχωρήσει όχι μόνο το κείμενο της υπό δημοσίευση τότε εργασίας του αλλά και φωτοτυπία του ίδιου του χειρογράφου με το σχετικό γιατροσόφι. Φυσικά προμηθευτήκαμε αργότερα και το δημοσιευμένο πια γιατροσόφι. **Βραχυγραφία: Γκούτος.**

Γιατροσόφι G

Χειρόγραφο γιατροσόφι (με ιατροσοφικές αλλά και μαγικές μαζί συνταγές) 90 φύλλων τετραδίου μικρού μεγέθους (14,5 x 10,5), με τη χρονολογία 30 Ιουλίου 1893, που προέρχεται από τα Πράμαντα Ιωαννίνων. Έχει δημοσιευτεί αυτοτελώς (χωρίς καμιά φιλολογική επεξεργασία, διόρθωση ή αποκατάσταση) από τον Δημήτρη Ελ. Ράπτη με τίτλο «*Λαϊκή ιατρική. Ένας ανέκδοτος ηπειρωτικός ιατροσοφικός μαγικός κώδικας του 19^{ου} αι. μ.Χ.*» και υπότιτλο «*Συμβολή στην έρευνα του λαϊκού πολιτισμού*». Γιάννινα 1993. **Βραχυγραφία: Ράπτης.**

3. Ο ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Το πλήρες όνομα του Διοσκουρίδη, του μεγαλύτερου και του πιο διάσημου φαρμακολόγου της αρχαιότητας¹² και πατέρα της επιστημονικής φαρμακολογίας, είναι: *Πεδάνιος Διοσκουρίδης Αναζαρβεύς ή Ταρσεύς*. Μολονότι ήταν Έλληνας¹³ και, ως γνωστόν, οι Έλληνες δεν είχαν στα ονόματά τους προσωνυμίες πέρα από εκείνες της πόλης από την οποία κατάγονταν ή από το πατρώνυμο σε γενική πτώση (π.χ. *Σόλων ο Αθηναίος, Αλέξανδρος ο Φιλίππου*) αποδόθηκε σ' αυτόν η προσωνυμία *Πεδάνιος* είτε από το ομώνυμο ρωμαϊκό γένος στο οποίο είχε ενταχθεί ως Ρωμαίος πολίτης κατά την μία εκδοχή¹⁴ είτε από το όνομα κάποιου Ρωμαίου ευεργέτη του ως νέου Ρωμαίου πολίτη, όπως συνηθιζόταν στην εποχή του, κατά μια άλλη εκδοχή¹⁵. Οι πιθανοί ευεργέτες του Διοσκουρίδη

¹². Βλ. Krug, *Αρχ. ιατρ.*, σ. 108. Ο Διοσκουρίδης θεωρείται ο μεγαλύτερος φαρμακολόγος της αρχαιότητας και η προσφορά του στη βοτανολογία εφάμιλλη εκείνης του Θεόφραστου στη βοτανολογία. Βλ. Μαρκέτος, *Ιστ. ιατρ.*, σ. 103, § 187 και 190.

¹³. Βλ. Ackerknecht, *Ιστ. ιατρ.*, σ. 106 και Μαρκέτος, *Ιστ. ιατρ.*, σ. 102 και 103, §190. Όμως ο διευθυντής της έρευνας στο Ινστιτούτο Φιλολογίας της Μαδρίτης και σχολιαστής της έκδοσης του ελληνικού κώδικα της Νεαπόλεως Alain Touwaide, που αμφισβητεί αρκετά συμπεράσματα παλαιότερων μελετών για τον Διοσκουρίδη, πιθανολογώντας αφήνει να εννοηθεί ότι ο Διοσκουρίδης δεν ήταν Έλληνας, αλλά ίσως αποτελούσε μέλος μιας ανώτερης κοινωνικής τάξης «καθώς ήταν ικανός να μιλά και να γράφει στα ελληνικά (έστω και αν ο Γαληνός βεβαίωνε ότι δεν γνώριζε την ακριβή έννοια των ελληνικών όρων) και ασκούσε την ιατρική» (αλήθεια πού το λέει αυτό ο Γαληνός και γιατί ο Touwaide δεν σημειώνει και μια παραπομπή στο σχετικό κείμενο του Γαληνού;) και ότι αυτή η κοινωνική ελίτ συνεργάστηκε ενδεχομένως με Ρωμαίους διοικητές, στρατεύματα και εμπόρους κάθε λογής που «έφθασαν πιθανώς εκείνη την εποχή και εργάστηκαν για τον εκρωμαϊσμό της περιοχής», δηλαδή της Κιλικίας, «η οποία χαρακτηριζόταν από έντονη ιδιαιτερότητα (εθνική, γλωσσική και πολιτική)» και «συγκροτούσε ένα ανεξάρτητο βασίλειο ως το 27 μ.Χ.» και ακόμη ότι «μπορούμε να υποθέσουμε ότι (ο Διοσκουρίδης) βίωσε τον εκρωμαϊσμό της Κιλικίας» (Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 14-15 και p. 38 για το ελληνικό και αγγλικό του κείμενο αντίστοιχα). Όμως τα πολλά ίσως και πιθανώς και το μπορούμε να υποθέσουμε, που αντικαθιστούν προηγούμενες υποθέσεις, πάλι δεν βοηθούν την επιστημονική έρευνα, αλλά φαίνεται ότι αντικαθιστούν και ερμηνεύουν το «άγνωστον διά του αγνώστου».

¹⁴. Βλ. το άρθρο *Διοσκουρίδης ο Αναζαρβεύς* στην εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα», τ. 21^{ος}, σ. 157, § 7, στήλη 1^η.

¹⁵. Κατά την άποψη αυτή ο Διοσκουρίδης υιοθετήθηκε από κάποιο μέλος της ρωμαϊκής οικογένειας των *Πεδανίων*, σύμφωνα με τη νομική διαδικασία, που μ' αυτό τον τρόπο έδινε το δικαίωμα να αποκτά κανείς την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη την εποχή εκείνη, αφού δεν είχε ακόμα δοθεί αυτή η ιδιότητα σ' όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13.

με το όνομα Πεδάνιος ήσαν 1) ο διοικητής της ρωμαϊκής επαρχίας της Ασίας το 50-60 μ.Χ. *Pedanius Secundus* και 2) ο ύπατος του 60 μ.Χ. *Gn. Pedanius Salinator*¹⁶. Η προσωνυμία *Ανάζαρβευς* προέρχεται από την γενέτειρά του *Ανάζαρβα* ή *Ανάζαρβο*¹⁷. Το όνομα Διοσκοουρίδης (ή η παραλλαγή της Διοσκοουρίδης)¹⁸, που κατά πάσα πιθανότητα δόθηκε προς τιμήν των διδύμων Διοσκούρων Κάστορα και Πολυδεύκη, που ως γιοι του Δία (Διός κοῦροι) έφεραν το όνομα αυτό, διάφοροι Άραβες μελετητές το παρερμήνευσαν, ισχυριζόμενοι ότι στη διάλεκτο της Κιλικίας σήμαινε τον περιθωριακό άνθρωπο, αφού ο Διοσκοουρίδης αναγκαζόταν να μένει στην ύπαιθρο, μακριά από τους ανθρώπους, για να παρακολουθεί τα βότανα στις διάφορες φάσεις τους¹⁹. Η προσωνυμία *Ταρσεύς* οφείλεται στην πρωτεύουσα της Κιλικίας Ταρσό, κοντά στην οποία βρισκόταν και η γενέτειρα του Διοσκοουρίδη *Ανάζαρβα*. Στην Ταρσό, όπου ανθούσαν οι ιατρικές και φαρμακολογικές σπουδές, φαίνεται ότι σπούδασε και ο Διοσκοουρίδης κοντά στο γιατρό και φαρμακολόγο Άρειο, προς τον οποίο, όπως θα ιδούμε στη συνέχεια, απευθύνει και το έργο του *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*²⁰. Ο Άρειος ταυτίστηκε με τον Λαικάνιο Άρειο (*Laecanius Areios*), που καταγόταν από την Ταρσό και που με το όνομα αυτό τον ανέφερε και ο Γαληνός²¹.

Παλιότερα υποστηρίχθηκε ότι ο Διοσκοουρίδης σπούδασε στην ιατρική σχολή της Αλεξάνδρειας ή και σ' αυτή (εκτός της ιατρικής σχολής της Ταρσού)²². Σύμφωνα όμως με την κάπως τολμηρή άποψη του Touwaide, σχολιαστή της έκδοσης του ελληνικού κώδικα 1 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Νεαπόλεως, άποψη που δεν στηρίζεται σε ντοκουμέντα αλλά είναι και αυτή μια υπόθεση, «τίποτα δεν αφήνει να εννοηθεί ότι φοιτούσε στη σχολή της Αλεξάνδρειας, αλλά ούτε και της Ταρσού, η ύπαρξη της οποίας είναι υποθετική λόγω του γεγονότος ότι αρκετοί φαρμακολόγοι του 1^{ου} αι. μ.Χ. κατάγονταν από αυτή την περιοχή. Συνεπώς, ούτε το επάγγελμα του Αρείου είναι βέβαιο, ούτε και η μεταστροφή του προσανατολισμού του

¹⁶ . Βλ. Χατζόπουλος, τ. 1, σ.12.

¹⁷ . Κατά τον Touwaide (*Διοσκ.*, σ. 13), μολονότι ο Γαληνός (129 - μετά το 216 μ.Χ.) αναφέρει σε κάποιο χωρίο του ότι ο Διοσκοουρίδης καταγόταν από την Ταρσό, πιθανώς γεννήθηκε στην *Ανάζαρβο*. «Ίσως όμως να πρόκειται για κάποια σύγχυση, αφού κανένα στοιχείο δεν επιβεβαιώνει αυτή την πληροφορία». Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13.

¹⁸ . Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13.

¹⁹ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 11.

²⁰ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 12.

²¹ . Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13.

²² . Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13

Διοσκουρίδη από τον ασκληπιαδισμό προς άλλη κατεύθυνση. Είναι όμως πολύ πιθανό ο Διοσκουρίδης να σύχναζε στο Ασκληπιείο της Ταρσού, όπως ακριβώς και άλλοι φαρμακολόγοι»²³.

Στο Codex Constantinopolitanus, που περιέχει τα έργα του Διοσκουρίδη, υπάρχει και μια απεικόνιση (ένα πορτρέτο, μια προσωπογραφία) του τελευταίου, από την οποία γνωρίζουμε τη φυσιογνωμία του²⁴, ενώ ανάλογη απεικόνιση-πορτρέτο υπάρχει και στον Codex medicus Graecus 1 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης²⁵. Οι λίγες πληροφορίες που έχουμε για τη ζωή του Διοσκουρίδη προέρχονται κυρίως από τα ίδια τα έργα του και ιδιαίτερα από το έργο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς'. Πρόκειται όμως για πληροφορίες περιορισμένες και αμφισβητήσιμες²⁶.

Οι ακριβείς χρονολογίες γέννησης και θανάτου του Διοσκουρίδη μας είναι άγνωστες και με δυσκολία μπορούμε να χρονολογήσουμε τη χρονική περίοδο της δράσης του ως γιατρού και βοτανολόγου. Πρέπει να έζησε την εποχή του Νέρωνα (54-68 μ.Χ.) και να ήταν περίπου σύγχρονος του Πλίνιου του πρεσβύτερου (Plinius senior)²⁷. Η χρονολόγηση αυτή συνδέεται κατ' ανάγκην με τη χρονολόγηση του βασικού και χωρίς αμφιβολία γνήσιου έργου του Διοσκουρίδη 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς'²⁸, που κι αυτή όμως στηρίζεται σε πηγές και σύγχρονα έργα με παρόμοιο θέμα. Ως βασική πηγή για τη χρονολόγηση θεωρείται το έργο του Plinius senior (23/24 - 79 μ.Χ.), που χρονολογείται γύρω στο 77 μ.Χ. και που δεν αναφέρει τον Διοσκουρίδη, πράγμα που σημαίνει ότι η χρονολογία αυτή (77 μ.Χ.) είναι ένας terminus post quem για τον χρόνο συγγραφής του έργου του

²³ . Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 15.

²⁴ . Βλ. το άρθρο *Διοσκουρίδης ο Αναζαρβεύς* στην εγκυκλ. «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα», τ. 21^{ος}, σ. 157, στήλη 1^η.

²⁵ . Βλ. Krug, *Αρχ. ιατρ.*, σ.109. Βλ. και ό.π., σ. 108, εικ. 42, όπου σε μικρογραφία των αρχών του 6^{ου} αιώνα παριστάνεται ο Διοσκουρίδης, στον οποίον η «Εύρεσις», προσωποποίηση της εφευρετικότητας, του προσφέρει τη ρίζα του μανδραγόρα. Βλ. ακόμα Μαρκέτος, *Ιστ. ιατρ.*, σ. 102, εικόνα-πορτρέτο του Διοσκουρίδη, που παριστάνεται να κρατάει στο αριστερό του χέρι ένα φυτό και στο δεξί του ένα χειρόγραφο με τον πρώτο αφορισμό του Ιπποκράτη στα λατινικά (VITA BREVIS. ARS LONGA= Ο βίος (είναι) βραχύς. Η τέχνη μακρά).

²⁶ . Βλ. Χατζόπουλος, τ.1, σ.11. Κατά τον Touwaide (*Διοσκ.*, σ.14) για τη νεότητα και τις σπουδές του Διοσκουρίδη δεν γνωρίζουμε τίποτα, μολονότι ο ίδιος μας διαβεβαιώνει ότι από μικρή ηλικία ενδιαφερόταν για τη βοτανολογία. Πρόκειται για έναν κοινό τόπο της αρχαίας φιλολογίας και δεν πρέπει να τον ερμηνεύσουμε στην κυριολεξία.

²⁷ . Βλ. Mazal, *Wien. Diosk.*, Teil 1., S. 12 και Lesky, *Ιστ. λογ.*, σ. 1206.

²⁸ . Κατά το Lesky, *Ιστ. λογ.*, σ. 1206, γράφτηκε το δεύτερο μισό του 1^{ου} αι. μ. Χ. και ο συγγραφέας του είναι σχεδόν σύγχρονος του Πλίνιου του πρεσβύτερου.

Διοσκουρίδη²⁹, το οποίο αναφέρεται για πρώτη φορά στο Ιπποκρατικό Λεξικό του Ερωτιανού, που κι αυτό όμως στερείται ακριβούς χρονολόγησης και τοποθετείται μεταξύ 50-100 μ.Χ. Ωστόσο κάποια γενικότερα συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε και από το προοίμιο του έργου 'Περί ὕλης ἰατρικῆς', όπου αναφέρονται διάφοροι προγενέστεροι του Διοσκουρίδη συγγραφείς, μεταξύ των οποίων είναι και ο Νίγερ (*Sextius Niger*)³⁰, που το έργο του τοποθετείται μεταξύ 10-40 μ.Χ. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι γνώρισε από κοντά τους φιλικούς δεσμούς του δασκάλου του Ἄρειου³¹ με τον Λαικάνιο Βάσσο³² (*C. Laecanius Bassus*), που διετέλεσε ύπατος στην επαρχία της Ασίας το 64 μ.Χ. και ανθύπατος το 79-80 μ.Χ. και πέθανε λίγο πριν ο Πλίνιος ολοκληρώσει το έργο του *Historia Naturalis*³³. Αυτό είναι η πρώτη πληροφορία που βοηθάει να καθορισθεί η εποχή δράσης του Διοσκουρίδη. Το δεύτερο στοιχείο χρονολόγησης της δράσης του είναι η πρόσκληση που απηύθυνε ο Ἄρειος στον Διοσκουρίδη για τη συγγραφή του έργου του. Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται με συντομία στο γεγονός αυτό, αφού διευκρινίζει ότι ο προστάτης του γνώριζε καλά τη ζωή του (*Οἴσθα γὰρ ἡμῖν στρατιωτικὸν τὸν βίον*). Αυτό δείχνει ότι είχε αποσυρθεί από τη θέση του στις ρωμαϊκές λεγεώνες, όταν έλαβε την πρόσκληση του Ἄρειου για τη συγγραφή. Συσχετίζοντας τα δύο παραπάνω στοιχεία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Διοσκουρίδης συναναστρεφόταν τον Ἄρειο και κατά πάσα πιθανότητα μέσω αυτού και τον Λαικάνιο Βάσσο στο χρονικό διάστημα μεταξύ του 64 μ.Χ. και των αρχών της δεκαετίας του 70 μ.Χ., περίοδο ωριμότητας του Διοσκουρίδη. Ίσως λοιπόν με τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να τοποθετήσουμε τη γέννηση του Διοσκουρίδη γύρω στο 25 μ.Χ.³⁴ και τη συγγραφή του έργου

²⁹. Κατά τον προαναφερθέντα Touwaide, διευθυντή έρευνας στο Ινστιτούτο Φιλολογίας της Μαδρίτης, «μολονότι ο σύγχρονός του Πλίνιος (23/24 -79 μ.Χ.), - ο οποίος εθεωρείτο ότι παρέθεσε στο έργο του *Historia Naturalis* οτιδήποτε είχε δημοσιευθεί στην εποχή του- δεν τον αναφέρει, ο Διοσκουρίδης εν τούτοις συνέγραψε το *Περί ὕλης ἰατρικῆς* λίγο καιρό πριν ο Πλίνιος ολοκληρώσει την εγκυκλοπαίδειά του ή κατά την ίδια περίοδο, δηλαδή ανάμεσα στο 70 και το 77 μ.Χ.». Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13.

³⁰. Βλ. *Διοσκ.*, Ὑλη I (προοίμιον), (Wellmann, vol. I, p. 1, 19).

³¹. Κατά τον Mazal (*Wien. Diosk.*, Teil 1, S. 12) πρόκειται για τον Λαικάνιο Ἄρειο (*Laecanius Aereios*) από την Ταρσό της σχολής του Ασκληπιάδη.

³². Βλ. *Διοσκ.*, Ὑλη I (προοίμιον), 4 (Wellmann, vol. I, p. 2, 23 - 3, 4): «δειγμα δὲ οὐ μικρὸν τῆς ἐν σοὶ καλοκάγαθίας καὶ ἡ τοῦ κρατίστου Λαικανίου Βάσσου πρὸς σὲ διάθεσις, ἦν ἔγνωμεν συνδιάγοντες ὑμῖν τὸ παρ' ἀμφοτέρων ὑμῶν πρὸς ἀλλήλους εὖνον ὀρώντες».

³³. Βλ. και Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 14.

³⁴. . Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 14.

του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' στο χρονικό διάστημα μεταξύ 70 και 77 μ.Χ.³⁵. Κατά μίαν ἄλλη ἀπόψη το ἔργο αὐτό γράφτηκε μεταξύ του 60 και 80 μ.Χ.³⁶, ἐνῶ κατά τη γνώμη ἄλλων μελετητῶν, που επιχειροῦν να ορίσουν ακριβέστερα τον χρόνο συγγραφῆς, το ἔργο αὐτό εἶχε γραφεί γύρω στο 77-78 μ.Χ.³⁷.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς', που θεωρεῖται ως το πιο σπουδαίο φαρμακολογικό ἔργο που ἔχουμε ἀπό την αρχαιότητα³⁸, ο Διοσκουρίδης μας δίνει πληροφορίες για τη ζωή του. Σημειώνει ὅτι ἀπό μικρός εἶχε κλίση στη φαρμακολογία και ὅτι, καθὼς ἐζήσε στρατιωτική ζωή³⁹, επισκέφθηκε πολλές χώρες και πλούτισε ἔτσι τις γνώσεις του σχετικά με τα διάφορα φάρμακα⁴⁰ με αυτοψία, ἄμεση παρατήρηση και μελέτη και με

³⁵. Βλ. Touwaide, Διοσκ., σ. 13.

³⁶. Βλ. Χατζόπουλος, τ. 1, σ. 14.

³⁷. Βλ. το ἄρθρο Διοσκουρίδης ο Αναζαρβεύς στην εγκυκλ. «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα», τ. 21^{ος}, σ. 157, § 7, στήλη 1^η.

³⁸. Βλ. Lesky, ὁ.π., σ. 1206.

³⁹. Υποστηρίζεται ἀπό μερίδα μελετητῶν ὅτι ο Διοσκουρίδης υπηρέτησε ως στρατιωτικός γιατρός στις ρωμαϊκές λεγεῶνες την εποχή των αυτοκρατόρων που ταυτίστηκαν με τον Κλαύδιο (αυτοκράτορα ἀπό το 41-54 μ.Χ.). Αὐτοὶ ἦσαν ο Κλαύδιος και ο Νέρων (54-68 μ. Χ.) ἢ ο Νέρων και ο Βεσπασιανός (69-79 μ.Χ.). Βλ. Touwaide, Διοσκ., σ. 13. Η γνώμη αὐτή, που στηρίζεται κυρίως στη φράση οἶσθα γὰρ ἡμῖν στρατιωτικὸν τὸν βίον στο προοίμιον του «Περὶ ὕλης ἰατρικῆς» ἔργου του Διοσκουρίδη, προκάλεσε πολλές συζητήσεις, ὅπως θα ἴδουμε στη συνέχεια. Βλ. και Krug, Αρχ. ιατρ., σ. 108, ὅπου υποστηρίζεται η παραπάνω ἀπόψη.

⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη I (προοίμιον), 4 (Wellmann, vol.I, p. 2, 16-19) : «...ἡμεῖς δὲ ὡς εἰπεῖν ἐκ πρώτης ἡλικίας ἄληκτόν τινα ἔχοντες ἐπιθυμίαν περὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ὕλης και πολλὴν γῆν ἐπελθόντες -οἶσθα γὰρ ἡμῖν στρατιωτικὸν τὸν βίον- συναγρόχαμεν τὴν πραγματείαν ἐν πέντε βιβλίοις...».

Πρέπει να σημειωθεί ὅτι κάποιοι ερευνητές δεν συμφωνοῦν για το αν ο Διοσκουρίδης υπηρέτησε ως στρατιωτικός γιατρός την εποχή του Νέρωνα στις ρωμαϊκές λεγεῶνες, πράγμα ὅμως που δέχονται οι περισσότεροι μελετητές του Διοσκουρίδη, στηριζόμενοι στην παραπάνω παρενθετική πρόταση-πληροφορία (οἶσθα γὰρ ἡμῖν στρατιωτικὸν τὸν βίον). Οι διαφωνοῦντες υποστηρίζουν ὅτι η πρόταση αὐτή ἐννοεῖ με «τὸν στρατιωτικὸν βίον» μια πειθαρχημένη, αυστηρή ζωή, γεμάτη στερήσεις και ταλαιπωρίες, ὅπως ἐκεῖνη των στρατιωτῶν, και ὅτι ο Διοσκουρίδης δεν μπορεῖ να υπήρξε στρατιωτικός γιατρός στις ρωμαϊκές λεγεῶνες, διότι τα βότανα που αναφέρει προέρχονται ἀπό περιοχές που δεν μπορεῖ να εἶχε επισκεφθεῖ ως στρατιώτης και τα περισσότερα ἀπό αὐτά δεν σχετίζονται ως προς τις θεραπευτικές τους ιδιότητες με τα προβλήματα υγείας των στρατιωτῶν. Ὡστόσο το αν υπήρξε στρατιωτικός γιατρός για ἓνα διάστημα της ζωῆς του, σίγουρα αὐτό δεν τον ἐμπόδισε να ταξιδέψει αργότερα ἢ νωρίτερα σε χώρες ὅπου βρήκε και μελέτησε τα διάφορα ἐξωτικά φαρμακολογικά βότανα. Βλ. Χατζόπουλος, τ. 1, σ. 12-13. Βλ. και Touwaide, Διοσκ., σ. 15, ὅπου γίνεται ευρύτερα λόγος για τη διένεξη αὐτή. Ο Touwaide (ὁ.π.) σημειώνει ὅτι το ἐπίθετο «στρατιωτικός» ως προσδιορισμός του

σχετικές πληροφορίες από άλλους και με βάση την αποδεκτή από όλους περιγραφή και με συνεντεύξεις (ερωτήσεις και απαντήσεις) από τους ντόπιους σε κάθε περιοχή. Χρησιμοποίησε μάλιστα διαφορετική κατάταξη και κατέγραψε τις κατηγορίες των φαρμάκων με βάση τις θεραπευτικές ιδιότητες ('τάς δυνάμεις') του καθενός από αυτά⁴¹. Ωστόσο για τη σύνταξη του έργου του έλαβε υπόψη και συγγράμματα παλαιότερων του ομοτέχνων και κυρίως το ομότιτλο έργο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' του Σέξτου Νίγρου (Νίγερ), (ο οποίος, αν και Ρωμαίος, προτίμησε να γράψει το έργο του στα ελληνικά, για να γίνει έτσι ευρύτερα γνωστό), καθώς και το έργο του Κρατεύα του ριζοτόμου⁴², ειδικού συμβούλου για τα φάρμακα του Μιθριδάτη C' του Ευπάτορα⁴³. Άλλωστε από το ίδιο το έργο του Διοσκουρίδη γίνεται φανερό ότι πηγή της αρχαίας φαρμακογνωσίας ήταν το 'Ριζοτομικόν' του Διοκλέους, που ήταν σύγχρονος του Πλάτωνα⁴⁴.

Ποιους όμως άλλους γιατρούς ή φαρμακολόγους προγενέστερους ή συγχρόνους του έλαβε υπόψη του ο Διοσκουρίδης ακολουθώντας το παράδειγμά τους ή αποφεύγοντας τα σφάλματά τους στο ιατρικό και φαρμακολογικό έργο του⁴⁵; Στο προοίμιο του έργου του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' αναφέρει αρκετούς άλλους προγενέστερους συγγραφείς,

---

ουσιαστικού βίος δεν σημαίνει απαραίτητα το στρατιωτικό λειτούργημα. Η σημασία του μεταβλήθηκε με το χρόνο συμπεριλαμβάνοντας και την έννοια της υπηρεσίας και επομένως « η έκφραση στρατιωτικὸν τὸν βίον θα μπορούσε να αναφέρεται σε έναν βίο υπηρεσίας, όπως για παράδειγμα εκείνη του τύπου των περιοδεύόντων ιατρῶν, που μετακινούνταν από τη μία πόλη στην άλλη, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους και συνάπτοντας συμβόλαια συνεργασίας με τις πόλεις», κάτι που φαίνεται ως τολμηρή ερμηνεία στην προκειμένη περίπτωση.

⁴¹ .Βλ. Διοσκ., Ὑλη I (προοίμιον), 5, (Wellmann, vol.I, p. 3, 6-11) : «μετὰ γὰρ πλείστης ἀκριβείας τὰ μὲν πλείστα δι' αὐτοψίας γνόντες, τὰ δὲ ἐξ ἱστορίας τῆς πᾶσι συμφώνου καὶ ἀνακρίσεως τῶν παρ' ἐκάστοις ἐπιχωρίων ἀκριβώσαντες πειρασόμεθα καὶ τῇ τάξει διαφόρῳ χρήσασθαι καὶ τὰ γένη κατὰ τὰς δυνάμεις ἐκάστου αὐτῶν ἀναγράψασθαι».

⁴² . Βλ. Διοσκ., Ὑλη I (προοίμιον), 1-3 (Wellmann, vol. I, p. 1-2). καθώς και το άρθρο Διοσκουρίδης ο Αναζαρβεύς στην εγκυκλ. «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα», ό.π., στήλη 1^η. Ο Κρατεύας (2^{ος} π. Χ. αιώνας) έγραψε και αυτός εκτενές σύγγραμμα με τίτλο ' Περὶ ὕλης ἰατρικῆς', καθώς επίσης και το «Ριζοτομικόν» (σε τρία βιβλία) και το «Περὶ μεταλλικῶν φαρμάκων καὶ ἀρωμάτων». Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, Ιατρ., σ. 152.

⁴³ . Βλ. Lesky, ό.π., σ. 1206.

⁴⁴ . Βλ. το άρθρο Διοσκουρίδης ο Αναζαρβεύς στην εγκυκλ. «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα», ό.π., στήλη 2^η.

⁴⁵ . Το φυσιολογικό βέβαια ενδιαφέρον του Διοσκουρίδη επισκιάζεται από το ιατρικό, που κυριαρχεί στο έργο του και μπαίνει πέρα για πέρα στο προσκήνιο. Βλ Lesky, ό.π., σ. 1206.

επισημαίνοντας τα σφάλματα στη μέθοδο ή στις θεωρίες τους. Με τη σειρά αναφέρει πρώτα τον *Ιόλλα τον Βιθυνό*, άγνωστο κατά τα άλλα (τον οποίον όμως αναφέρει και ο Γαληνός στο *΄Περὶ αντιδότων΄*⁴⁶ έργο του) και στη συνέχεια τον *Ηρακλείδη το Ταραντίνο*⁴⁷, σημειώνοντας και για τους δυο ότι λίγο άγγιξαν το θέμα, ενώ άφησαν κατά μέρος όλη τη βοτανολογική παράδοση⁴⁸. Σημειώνει κατόπιν τον προαναφερθέντα ριζοτόμο *Κρατεύα*⁴⁹, που έζησε περί το 100 π.Χ. κοντά στο βασιλιά του Πόντου *Μιθριδάτη τον Σ΄*, γνωστό για την ανοσία που απέκτησε απέναντι στα δηλητήρια. Τα κύριο έργο του Κρατεύα είναι το προαναφερθέν *«Ριζοτομικόν»* με βοτανολογικό και φαρμακολογικό περιεχόμενο, που, κατά τον Πλίνιο, το είχε εικονογραφήσει ο ίδιος, μια πρακτική που φαίνεται ότι μιμήθηκε και ο Διοσκουρίδης στο *΄Περὶ ὕλης ἰατρικῆς΄* έργο του⁵⁰. Μαζί με τον Κρατεύα αναφέρει και το *Ανδρέα*, ενώ και τους δυο

⁴⁶. Βλ. Γαληνού, *Περὶ αντιδότων* 14, 7,2. «καὶ Διοσκορίδου καὶ Νίγρου καὶ Ἰόλλα καὶ Ρούφου τοῦ Ἐφεσίου καὶ ἄλλων τινῶν ἐπὶ τὴν διάγνωσιν αὐτῶν ἤκοντι». (T.L.G.)

⁴⁷. Βλ. Διοσκ., *Ύλη*, I. (προοίμιον),1. Ο Ηρακλείδης έζησε τον 1^ο αι. μ. Χ. και ήταν περιφήμος γιατρός, φαρμακόλογος και ανατόμος, μαθητής του Μαντία και ο πιο σημαντικός εκπρόσωπος της εμπειρικής ιατρικής σχολής. Έγραψε 7 βιβλία σχετικά με τα δόγματα της σχολής του και αρκετά άλλα, στα οποία όμως παραμελούσε κατά κάποιο τρόπο τα φυτικά φάρμακα, κάτι που παρατηρεῖ ο Διοσκουρίδης (και για άλλους) με τη φράση «τὴν βοτανικὴν παντελῶς ἔασαντες». Ο Γαληνός όμως σημειώνει ότι ο Ηρακλείδης ανέφερε στα έργα του μόνο όσα φάρμακα αποδείχτηκαν από την πείρα ως αποτελεσματικά. (Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 165-166 και Γαληνού, *Απαντα*, τ. XIII, σ. 717 στη έκδοση C. G. Kühn, Lipsiae 1821-1833). Έργα του, από τα οποία σώζονται αποσπάσματα σε έργα του Γαληνού, του Αέτιου, του Πλίνιου κ.ά., είναι μεταξύ άλλων τα εξής: *«Περὶ δοκιμασίας καὶ σκευασίας φαρμάκων»*, *«Πρὸς Αντιοχίδα»*, *«Πρὸς Ἀστυδάμαντα»*, *«Θεραπευτικὰ τῶν ἐντός»*, *«Συμπόσιον»*, *«Υπομνήματα εἰς Ἱπποκράτους ἔργα»*, *«Πρὸς τὰ Περὶ σφυγμῶν Ἡροφίλου»* κ.ά. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 165-166

⁴⁸. Βλ. Διοσκ., *Ύλη*, I. (προοίμιον),1, (Wellmann, vol. I. p. 1, 9-11): «Ἰόλλας μὲν ὁ Βιθυνὸς καὶ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος ἐπ' ὀλίγον ἤψαντο τῆς αὐτῆς πραγματείας τὴν βοτανικὴν παντελῶς ἔασαντες παράδοσιν». Ο Ηρακλείδης ήταν εμπειρικός γιατρός του 1^{ου} π.Χ. αιώνα, που εκτός από τον υπομνηματισμό του Ἱπποκράτη έγραψε και το διαιτολογικό έργο *«Συμπόσιον»*, που θεωρεῖται μια από τις βασικές πηγές του Αθήναιου. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 15.

⁴⁹. Ο Κρατεύας έζησε τον 2^ο π.Χ. αιώνα και υπήρξε γιατρός της σχολῆς του Ηροφίλου, ριζοτόμος και φαρμακόλογος. Διετέλεσε γιατρός στην αυλή του Μιθριδάτη Σ' του Ευπάτορα και έγραψε εκτενές σύγγραμμα *«Περὶ ὕλης ἰατρικῆς»*, το *«Ριζοτομικόν»* και το *«Περὶ μεταλλικῶν φαρμάκων καὶ ἀρωμάτων»*, που χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή από τους μεταγενέστερους γιατρούς και φαρμακολόγους, ιδιαίτερα μάλιστα από τον Διοσκουρίδη. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 152.

⁵⁰. Βλ. Χατζόπουλος, τ. 1, σ. 15. Πολλές εκδόσεις του Διοσκουρίδη είναι διακοσμημένες (όπως βέβαια και τα αντίστοιχα χειρόγραφα) με μικρογραφίες. Μία από αυτές, η πιο όμορφη, που συντάχθηκε για τη βυζαντινή πριγκίπισσα Ανικία Ιουλιάνα πριν από το 512

(Κρατεύα και Ανδρέα⁵¹) επαινεί για την ακρίβεια που διακρίνει το έργο τους, ψέγει όμως γιατί παρέλειψαν πολλές χρησιμότες ρίζες και κάποια βότανα⁵². Στη συνέχεια αναφέρει και κρίνει (επαινεί ή ψέγει) και συγχρόνους του γιατρούς, που ανήκαν στην ιατρική σχολή του Ασκληπιάδη. Μεταξύ αυτών είναι ο Βάσσος Ιουλαίος⁵³, ο Νικήρατος⁵⁴, ο

μ.Χ., έφθασε το 1569 μετά από διάφορες περιπλανήσεις στη Βιέννη μέσω του Γάλλου διπλωμάτη Ogier de Bousbecque. Πρόκειται για τον «Διοσκουρίδη της Βιέννης» (*Wiener Dioskurides*), δηλαδή τον Codex medicus Graecus 1 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης, που περιέχει το «Περὶ ὕλης ἰατρικῆς» έργο του Διοσκουρίδη. Στις πρώτες σελίδες του υπάρχουν απεικονίσεις των διασημότερων γιατρών και φαρμακολόγων και στη συνέχεια η απεικόνιση του ίδιου του Διοσκουρίδη, στον οποίον η «Εύρεσις» (προσωποποίηση της εφευρετικότητας) παραδίδει σ' αυτόν τη ρίζα του μανδραγόρα. Βλ. Krug, Αρχ. ιατρ., σ. 109 και εικόνες 14 και 42 αντίστοιχα. Το πορτρέτο του Διοσκουρίδη είναι μια «αγένεια μορφή» σύμφωνα με τη μόδα της εποχής. Οι επόμενες σελίδες διακοσμούνται με έγχρωμα σχέδια θεραπευτικών φυτών εξαιρετικής ποιότητας που παρά ταύτα «αφήνουν να γίνει αισθητή η *fors varia*, που κριτικάρει ο Πλίνιος». Βλ. Krug, Αρχ. ιατρ., σ. 109.

⁵¹. Ο Ανδρέας, γιατρός του 3^{ου} π.Χ. αι., από τους πρώτους γιατρούς και φαρμακολόγους της σχολής του Ηρόφιλου, υπήρξε ο προσωπικός γιατρός του Πτολεμαίου Δ' του Φιλοπάτορος. Ο Γαληνός όμως τον εντάσσει στους απατεώνες γιατρούς και φαρμακολόγους, που απλώς αντέγραψαν από άλλους τις γνώσεις που παρουσίασαν ως δικές τους και επισημαίνει την αλαζονεία του και την απειρία του, σημειώνοντας στο έργο του «Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων», βιβλίο Α, 11. 795, 16-17 «...ἀνευ γοητείας καὶ ἀλαζονείας, ἦν ὕστερον Ἀνδρέας ἐπεδείξατο» (T.L.G.), και ο Ερατοσθένης τον κατηγορήσε ως αντιγραφέα «βιβλιαίγισθο», ενώ ο Διοσκουρίδης και ο Πλίνιος (*Historia naturalis* XX) αλλά και άλλοι μεταγενέστεροι εκτίμησαν το έργο του, στο οποίο μεταξύ άλλων συμπεριλαμβάνονται ο «Νάρθηξ», που χρησιμοποιήθηκε ως πηγή για μεταγενέστερους φαρμακολόγους, μεταξύ των οποίων και ο Διοσκουρίδης, *Περὶ δακετῶν*», «Περὶ τῶν ψευδῶς πεπιστευμένων», «Περὶ ἰατρικῆς γενεαλογίας», στο οποίο κατηγορεί άδικο τον Ιπποκράτη ως εμπρηστή της ιατρικής σχολής της Κνίδου (βλ. Σωρανοῦ, *Βίος Ἰπποκράτους*, 450,15) κ.ά. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *ιατρ.*, σ. 147-148, § 231 (από όπου και οι παραπομπές στον Πλίνιο και τον Σωρανό) και Χατζόπ., τ. 1, σ. 15-16.

⁵². Βλ. Διοσκ., *Υλη Ι. (Προίμιον)*, 1 (Wellmann, vol. I, p. 1, 12-16): «... Κρατεύας δὲ ὁ ριζοτόμος καὶ Ἀνδρέας ὁ ἰατρός -οὔτοι γὰρ δοκοῦσιν ἀκριβέστερον τῶν λοιπῶν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἀνεστράφθαι- πολλὰς ρίζας εὐχρηστοτάτας καὶ τινὰς βοτάνας ἀπαρασημειώτους εἶασαν».

⁵³. Ο Ιούλιος Βάσσος ήταν Ρωμαίος γιατρός, που κι αυτός έγραψε το έργο του στα ελληνικά μεταξύ του 10-40 μ.Χ. Ταυτίζεται ίσως με τον Βάσσο τον Στωικό, που αναφέρει ο Γαληνός στο έργο του «Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη» 13, 10033 (Kühn). Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 16

⁵⁴. Τον Νικήρατο, σύγχρονο του Βάσσου, αναφέρει ο Πλίνιος αλλά και ο Γαληνός, ιδιαίτερα στο «Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους» έργο του. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 16. Ο Γαληνός τον θεωρεί εφευρέτη πολλών φαρμακολογικών συσκευασιών. Ήταν

Πετρώνιος⁵⁵, ο Νίγερ και ο Διόδοτος⁵⁶. Γι' αυτούς παρατηρεί ότι θεώρησαν καλό να καταγράψουν λεπτομερώς το κοινό και γνωστό σε όλους υλικό, ενώ πραγματεύτηκαν τις ιδιότητες και έκαναν τον έλεγχο των φαρμάκων με προχειρότητα, χωρίς να έχουν ως κανόνα των ενεργειών τους την δοκιμή, αλλά αποδίδοντας καθεμιά από αυτές τις ιδιότητες (κατά τις κενές ουσίας συζητήσεις τους σχετικά με την αιτία) στις διαφορές των όγκων⁵⁷, πέρα από το γεγονός ότι έγραψαν άλλα φάρμακα αντί άλλων⁵⁸. Θεωρεί ως πιο σπουδαίο από αυτούς τον Νίγερ (Q. Sextius Niger), Ρωμαίο γιατρό, που, για λόγους ευρείας αναγνωσιμότητας του έργου του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς', προτίμησε και αυτός να το γράψει στα ελληνικά. Τον κατηγορεί όμως για μεγάλα σφάλματα, όπως η αντιγραφή απλώς άλλων γιατρών χωρίς ίδιο, προσωπικό έλεγχο των πληροφοριών τους⁵⁹. Όμως τόσο ο Γαληνός, όσο και ο Πλίνιος το εκτιμούσαν, ενώ ο Διοσκουρίδης,

---

γιατρός και φαρμακολόγος της Μεθοδικής Σχολής. Έδρασε στη Ρώμη στα μέσα του 1^{ου} αι. μ.Χ. και έγραψε φαρμακολογικές μελέτες. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *ιατρ.*, σ. 190.

⁵⁵. Ο Πετρώνιος, τον οποίον αναφέρει και ο Γαληνός, μολονότι Ρωμαίος, προτίμησε κι αυτός την ελληνική γλώσσα στο έργο του. Ο Ερωτιανός διέσωσε τον τίτλο «Υλικά» ενός έργου του Πετρώνιου, πράγμα που είναι μια από τις ελάχιστες πληροφορίες που έχουμε γι' αυτόν. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 16.

⁵⁶. Ο Διόδοτος (αρχές του 1^{ου} αι. μ.Χ.) έγραψε το έργο «Μυρολογίαι». Τον τίτλο του έργου διέσωσε ο Ερωτιανός (1^{ος} αι. μ.Χ.), γιατρός και γραμματικός του Νέρωνα και σχολιαστής του Ιπποκράτη. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 16. Από τους Σπανδάγο-Τραυλό (*Ιατρ.* σ.168) αναφέρεται κάποιος Διόδοτος του 1ου αι. π.Χ., μαθητής του Ασκληπιάδη και συγγραφέας έμμετρου φαρμακολογικού έργου με τον τίτλο «Ανθολογούμενα», τον οποίον αναφέρει ο Διοσκουρίδης. Σύμφωνα όμως με σχετικό άρθρο στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα, τ. 21^{ος}, σ. 108,1, πρόκειται για τον ίδιο γιατρό, που έζησε την εποχή του Αυγούστου (23/9/63 π.Χ. έως 19/8/14 μ.Χ.) και «έγραψε σε ιαμβικά τρίμετρα ποίημα φαρμακολογικού μάλλον περιεχομένου, που κατά τον Πλίνιο είχε τον τίτλο 'Ανθολογούμενα' και κατά τον Ερωτιανό 'Μυρολογίαι'». Πρόκειται λοιπόν για το ίδιο πρόσωπο.

⁵⁷. Τόσο ο Ασκληπιάδης όσο και οι οπαδοί του θεώρησαν ως βασικά στοιχεία των σωμάτων τους «άναρμους όγκους, κάτι ανάλογο με τα «άτομα», χρησιμοποιώντας έτσι στην ιατρική την ατομική θεωρία. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 247, σχόλιο 1.

⁵⁸. Βλ. Διοσκ., *Υλη* I (προοίμιον), 2 (Wellmann, vol. I, p. 1,18 - 2,5): «...ὣν ἐστὶ Βάσσοις Ἰουλαῖος καὶ Νικήρατος καὶ Πετρώνιος Νίγερ τε καὶ Διόδοτος, Ασκληπιάδαιοι πάντες, οἱ τὴν μὲν πᾶσι σύμφιλον καὶ γνώριμον ὕλην ἠξίωσαν ἐπὶ ποσὸν ἀναγραφῆς ἀκριβοῦς, τὰς δὲ τῶν φαρμάκων δυνάμεις καὶ δοκιμασίας ἐξ ἐπίδρομῆς παρέδωσαν, οὐ τῇ πείρᾳ αὐτῶν κανονίζοντες, τῇ δὲ τῆς αἰτίας κακοφωνία εἰς ὄγκων διαφορὰς ἕκαστον αὐτῶν ἀναφέροντες μετὰ τοῦ καὶ ἄλλα ἀντ' ἄλλων γράφειν».

⁵⁹. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, I. (προοίμιον), 3 (Wellmann, vol. I, p. 2, 5-11): «... ὁ γοῦν διαπρεπῆς δοκῶν εἶναι ἐν αὐτοῖς Νίγερ... καὶ ἄλλα τούτοις ὁμοία πλεῖστα παρὰ τὴν ἐνάργειαν ἐκτίθεται ψευδῶς, ἅπερ ἐστὶ τκμήρια οὐκ αὐτοψίας ἀλλὰ τῆς ἐκ παρακουσμάτων ἱστορίας».

μολονότι δεν τον εκτιμούσε ιδιαίτερα, φαίνεται ότι σε μερικά σημεία τον χρησιμοποίησε ως πηγή του⁶⁰. Όλους του παραπάνω (Βάσσο, Νικήρατο, Πετρώνιο, Νίγερ και Διόδοτο) ο Διοσκουρίδης κατηγορεί ότι έκαναν σφάλματα και σχετικά με τη σειρά, άλλοι καταχωρίζοντας μαζί φάρμακα με ανόμοιες ιδιότητες, άλλοι καταγράφοντάς τα με αλφαβητική σειρά, και απομακρύνοντάς τα έτσι από την ομογένεια, δηλαδή την ομοιότητα και ως προς τις κατηγορίες-είδη και ως τις επιδράσεις τους, ώστε να γίνουν γι' αυτό το λόγο δύσκολα στην απομνημόνευσή τους⁶¹.

***

Εκτός από τους παραπάνω γιατρούς, φαρμακολόγους και συγγραφείς ο Διοσκουρίδης αναφέρει σε διάφορα σημεία του έργου του και μερικούς ακόμα συγγραφείς παρομοίων έργων, όπως τον Νίκανδρο τον Κολοφώνιο⁶², τον Θεόφραστο⁶³ και τον Μνησιδήμο⁶⁴. Πέρα από αυτούς όμως πρέπει να έλαβε υπόψη του κι άλλους γιατρούς και φαρμακολόγους που κι εκείνοι έπαιξαν ρόλο στη φαρμακολογία της εποχής εκείνης, όπως

⁶⁰. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 16. Βλ. και Mazal (*Wien. Diosk.*, Teil 1, S. 13), ο οποίος στηρίζεται κυρίως (*in erster Linie*) στο έργο του Κρατεύα και του Νίγερ, αλλά αξιοποίησε ως πηγές και τα έργα των άλλων, τους οποίους και αναφέρει (Ιόλλα, Ανδρέα, Ηρακλείδη, Βάσσο, Νικήρατο, Πετρώνιο, Διόδοτο).

⁶¹. Βλ. Διοσκ., *Υλη Ι* (προοίμιον), 3, (Wellmann, vol. I., p. 2, 11-15): «ἤμαρτον δὲ καὶ περὶ τὴν τάξιν, οἱ μὲν ἀσυμφύλους δυνάμεις συγκρούσαντες, οἱ δὲ κατὰ στοιχεῖον καταγράψαντες, διέζευξάν <τε> τῆς ὁμογενείας τὰ τε γένη καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, ὡς διὰ τοῦτο ἀσυμνημόνευτα γίνεσθαι».

⁶². Ο Νίκανδρος ο Κολοφώνιος (2^{ος} αι. π.Χ.) έγραψε μεταξύ άλλων και δύο έργα σε εξάμετρους στίχους τα «Θηριακά» (958 στίχοι), για αντιφάρμακα σε δαγκώματα δηλητηριωδών ζώων, και τα «Αλεξιφάρμακα» (630 στίχοι) για δηλητηριάσεις από φαγητά (βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 17 και κυρίως Lesky, *Ιστ. λογ.*, σ. 1024-1025). Αναφέρεται ως γιατρός, ποιητής και ιερέας του Απόλλωνα. Είναι ο πρώτος γιατρός που χρησιμοποίησε τις βδέλλες. Βλ. Σπαδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 149.

⁶³. Ο Θεόφραστος ο Λέσβιος (4^{ος} αι. π.Χ.) έθεσε τις βάσεις της βοτανολογικής έρευνας με τα δυο έργα του, το «Περὶ φυτῶν ἱστορίας» και το «Περὶ φυτῶν αἰτίων». (βλ. Χατζόπ., τ.1, σ. 17). Υπήρξε μαθητής και διάδοχος του Αριστοτέλη στη διεύθυνση του Λυκείου, φυσικός φιλόσοφος, βοτανολόγος, μαθηματικός, αστρονόμος και συγγραφέας. Έγραψε περί τις 240 πραγματείες. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 110

⁶⁴. Τον Μνησιδήμο αναφέρει μόνο ο Διοσκουρίδης και μάλιστα μια φορά (*Υλη*, IV, 64, 6, Wellmann, vol. II., p. 221, 4-5. Βλ. και Χατζόπ., τ. 1, σ. 17.

είναι ο Φιλιστίων ο Λοκρός⁶⁵, ο Χρυσίππος ο Κνίδιος⁶⁶, ο Σώστρατος ο Αλεξανδρέυς⁶⁷, ο Διοκλής ο Καρύστιος⁶⁸ και ο Θεσσαλός⁶⁹.

Ο Διοσκουρίδης σπάνια αναφέρει τις πηγές από τις οποίες άντλησε πληροφορίες για το έργο του 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' κι έτσι δεν μπορούμε να ξέρουμε την επίδραση που άσκησε στο έργο του ο καθένας από τους προαναφερθέντες γιατρούς και φαρμακολόγους. Επιδράσεις δέχτηκε οπωσδήποτε ο Διοσκουρίδης, χωρίς ωστόσο να είναι ένας απλός συμπληθής παλαιότερων συγγραφέων, όπως κατηγορήθηκε από

⁶⁵ . Ο Φιλιστίων ο Λοκρός (4^{ος} αι. π.Χ.) ασχολήθηκε με τη διαιτολογία (διαιτητική) και άσκησε επίδραση στον Διοκλή τον Καρύστιο. (Χατζόπ., τ. 1, σ. 17-18). Υπήρξε δάσκαλος των Κνιδίων γιατρών Ευδόξου και Χρυσίππου, ανήκε στη Δογματική Σχολή και διετέλεσε γιατρός του τυράννου των Συρακουσών Διονυσίου του πρεσβυτέρου. Έγραψε το «Περί διαίτης» Ο Γαληνός τον μνημονεύει ως υπομνηματιστή του Ιπποκράτη. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 112, § 150.

⁶⁶ . Ο Χρυσίππος (4^{ος} αι. π.Χ.) αναφέρεται από τον Γαληνό ως εχθρός της φλεβοτομίας (Χατζόπ., τ. 1, σ. 18). Πρόκειται για τον Χρυσίππο τον Κνίδιο, γιο του Ερίνεω και μαθητή του Ευδόξου, γιατρό, αστρονόμο και μετεωρολόγο, που απέρριπτε την αφαίμαξη και θεωρούσε την καρδιά αφετηρία όλων των αγγείων. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 115, αρ. 155

⁶⁷ . Ο Σώστρατος ήταν γιατρός και ζωολόγος του 1^{ου} αι. π.Χ.. Στα έργα του «Περί βλητῶν καὶ δακετῶν» και «Περί ζῶων» προβληματίστηκε για τη σχέση των ζώων με την φαρμακολογία και την ιατρική. (Χατζόπ., τ. 1, σ. 18). Ήταν χειρουργός, φυσιολόγος και ιολόγος της Εμπειρικής Σχολής. Έδρασε στην Αλεξάνδρεια κατά τη βασιλεία της Κλεοπάτρας. Ο Κέλσος τον θεωρεί από τους ικανότερους χειρουργούς της αλεξανδρινής περιόδου. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 160-161, αρ. 276.

⁶⁸ . Ο Διοκλής ο Καρύστιος (μέσα του 4^{ου} π.Χ. αι.), ονομαστός γιατρός της εποχής του, έγραψε μεταξύ άλλων το «Ριζοτομικόν», που είναι το πρώτο βοτανολογικό έργο της αρχαιότητας (Χατζόπ., τ. 1, σ. 18). Οι Αθηναίοι τον αποκαλούσαν νεότερο Ιπποκράτη και ο Πλίνιος (*Historia Naturalis* XXVI, 10) τον θεωρούσε δεύτερο μετά τον Ιπποκράτη. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη γυναικολογία και την εμβρυολογία. Βλ. Krug, *Αρχ. ιατρ.*, σ. 63-64. Το σύγγραμμά του «Περί ἀνατομῆς» θεωρείται ως το παλαιότερο ελληνικό έργο περί ανατομίας. Άλλα έργα του είναι 'Περί νόσων αἰτίων καὶ θεραπειῶν αὐτῶν», «Περί γυναικείων», «Περί πυρετῶν», «Περί θανασίμων φαρμάκων» κ.ά. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 107-108 αρ. 138.

⁶⁹ . Ο Θεσσαλός ο Τραλλειανός, που έγραψε μεταξύ άλλων το έργο «Περί φαρμάκων», έζησε την εποχή του Νέρωνα και ίδρυσε την Μεθοδική Σχολή της Ιατρικής (Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 18). Απέκτησε μεγάλη φήμη, οφειλόμενη μάλλον στις δημόσιες σχέσεις παρά στην επιστημονική κατάρτισή του. Προσείλκυε οπαδούς με την υπόσχεση ότι μέσα σε 6 μήνες θα τους έκανε τέλειους γιατρούς. Κατηγόρησε ως επιβλαβή τη διδασκαλία του Ιπποκράτη . Τα μέτριας αξίας έργα του, που αφιέρωνε στον Νέρωνα, είναι «Περί χειρουργίας», «Περί συγκριτικῶν» κ.ά. Ανήγειρε μνημείο στην Αππία οδό της Ρώμης με την επιγραφή «Ἐνθάδε Θεσσαλός ἰατρῶν νικητῶρ», που φανερώνει τη ματαιοδοξία του. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 179, αρ. 334.

κάποιους μελετητές του (μεταξύ των οποίων είναι και ο τελευταίος και σπουδαιότερος εκδότης του M. Wellmann), αφού μάλιστα ακολούθησε και δικό του διαφορετικό σύστημα περιγραφής και ταξινόμησης των φαρμάκων. Άλλωστε η δημιουργική χρήση και αφομοίωση σε ένα νέο σύστημα παλαιότερων επιστημονικών έργων και επιτευγμάτων είναι αναγνωρισμένος και σήμερα τρόπος προώθησης της επιστήμης, κατά την παρατήρηση του M. John Riddle, στο έργο του *Dioscorides on Pharmacy*, Univ. of Texas Press 1985⁷⁰.

Πρέπει να σημειωθεί ακόμα ότι ο Διοσκουρίδης ασχολήθηκε μόνο με την πρακτική σημασία και χρησιμότητα των φαρμάκων στην ιατρική χωρίς να πάρει μέρος στις θεωρητικές διαμάχες της εποχής του. Αυτή η έλλειψη θεωρητικού προβληματισμού δημιούργησε σε κάποιους μελετητές την υποψία μήπως τελικά ο Διοσκουρίδης ήταν απλώς ένας πωλητής φαρμάκων και όχι γιατρός, κάτι που δεν ευσταθεί βέβαια, αφού μάλιστα οι περιγραφές αλλά και η αξιολόγηση των ιδιοτήτων και των χρήσεων των φαρμάκων φανερώνουν άνθρωπο με ιατρική παιδεία και βαθιά γνώση του αντικειμένου του έργου του, τον οποίο μάλιστα εκτιμούσε ιδιαίτερα και ο δάσκαλός του Άρειος⁷¹, όπως αφήνει να εννοηθεί ο ίδιος ο Διοσκουρίδης στο έργο του *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, όπου σημειώνει ότι του αφιερώνει το έργο εκπληρώνοντας μια ευχάριστη επιθυμία του για τα συναισθήματα που έτρεφε ο Άρειος απέναντί του, ο οποίος και τον προέτρεψε να γράψει το συγκεκριμένο έργο⁷².

Ο Διοσκουρίδης ασχολήθηκε με τη συμβολή των βοτάνων και γενικότερα των φαρμάκων στην ιατρική και έκανε το πρώτο βήμα στην ανεξαρτητοποίηση της φαρμακολογίας από την ιατρική. Γι' αυτό θεωρείται ο πατέρας της επιστημονικής φαρμακολογίας⁷³.

***

Είδαμε στα προηγούμενα ότι η βασική μέθοδος έρευνας και μελέτης του Διοσκουρίδη, όπως ο ίδιος την περιγράφει, ήταν η αυτοψία, η επιτόπια έρευνα και οι συνεντεύξεις που έπαιρνε από τους ντόπιους κάθε χώρας που επισκεπτόταν, είτε ως στρατιωτικός γιατρός, αν η άποψη περί

⁷⁰. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 18.

⁷¹. Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 19-20

⁷². Βλ. Διοσκ., *Υλη Ι (προοίμιον)*, 4 (Wellmann, vol. I., p. 2, 18-23): «... συναγηόχαμεν τὴν πραγματείαν ἐν πέντε βιβλίοις σοῦ προτρεψαμένου, ᾧ καὶ τὴν σύνταξιν ἀνατίθεμεν, εὐχάριστον ἐκπληροῦντες πάθος, δι' ἣν ἔχεις πρὸς ἡμᾶς διάθεσιν, φύσει μὲν πρὸς πάντας τοὺς ἀπὸ παιδείας ἀναγομένους οἰκειούμενος, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς ομοτέχνους, ἰδιαιτερον δὲ πρὸς ἡμᾶς».

⁷³. Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 13 και Χατζόπ., τ. 1, σ. 20.

υπηρεσίας του στις ρωμαϊκές λεγεώνες ισχύει (πράγμα που για τη μελέτη μας δεν έχει καμιά ιδιαίτερη σημασία) είτε ως ιδιώτης. Πρόκειται για μέθοδο δύσκολη απαιτητική και χρονοβόρα. Θα χρειάστηκαν πολλά χρόνια και ταξίδια σε πολλά μέρη του τότε γνωστού κόσμου, όπως ήταν κυρίως οι χώρες της Μεσογείου Αίγυπτος, Μ. Ασία, Παλαιστίνη, Συρία, Ελλάδα, Σικελία, η Αραβία και Γαλατία⁷⁴. Την παραπάνω μέθοδο αυτοψίας συμπλήρωνε η προσεκτική διασταύρωση των κοινών απόψεων των ντόπιων στις περιοχές όπου ευδοκιμούν τα διάφορα βότανα, τα οποία δε μπορούσε ο ίδιος ο Διοσκουρίδης να παρακολουθεί και να μελετάει στις διάφορες φάσεις τους⁷⁵.

Η μέθοδος αυτή έρευνας του Διοσκουρίδη έχει μεγάλη σημασία και για την παρούσα μελέτη μας, γιατί δείχνει ότι ο Διοσκουρίδης έλαβε υπόψη του και τη γραπτή ιατρική παράδοση της εποχής αλλά και τη μνημονική λαϊκή ιατρική παράδοση του κάθε τόπου που επισκέφθηκε, παράδοση της οποίας έγινε φορέας και την οποία αφομοίωσε, εμπλούτισε με τις δικές του έρευνες, εμπειρίες και παρατηρήσεις και παρέδωσε στους μεταγενέστερους επηρεάζοντας την ιατρική παράδοση, γραπτή και μνημονική, όλων των εποχών σχεδόν ως τις μέρες μας.

Πράγματι, το έργο του Διοσκουρίδη άσκησε πολύ μεγάλη επίδραση όχι μόνο στην εποχή του, αλλά και στον μεσαίωνα, υπήρξε βασική πηγή της σύγχρονης ονοματολογίας των φυτών, κυκλοφόρησε σε πολλά χειρόγραφα και έγινε το βασικό ανάγνωσμα όχι μόνο σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό αλλά και στο αραβικό κόσμο⁷⁶. Ο Διοσκουρίδης μαζί με τον Αριστοτέλη και το Γαληνό έγιναν οι πιο διαδομένοι συγγραφείς τόσο του δυτικού μεσαιωνικού όσο και του αραβικού κόσμου, δηλαδή σε ανατολή και Δύση, σε όλο τον γνωστό τότε κόσμο. Αυτό φανερώνουν και οι επτά μεταφράσεις του έργου του στα λατινικά και οι τρεις στα αραβικά, ενώ έχουν γίνει αρκετές μεταφράσεις και σε σύγχρονες γλώσσες, όπως στα

⁷⁴ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 21. Κατά τον Touwaide, (Διοσκ., σ. 15), ο οποίος απορρίπτει πολλά από τα συμπεράσματα άλλων μελετητών, «εάν ο Διοσκουρίδης ταξίδευσε –γεγονός που δεν είναι επιβεβαιωμένο– θα το έκανε μόνο σε κάποιες περιοχές της Μ. Ασίας, εφόσον μεταξύ των τοπωνυμίων που παραθέτει, εκείνα που αφορούν αυτή τη συγκεκριμένη περιοχή του αρχαίου κόσμου είναι περισσότερα σε αριθμό και ακριβέστερα». Τότε όμως πρέπει να διαψεύσουμε τον ίδιο το Διοσκουρίδη, που σημειώνει στο προοίμιο του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργου του ότι ταξίδεψε πολύ. Το «πολλήν γῆν ἐπελθόντες» δεν σημαίνει βέβαια ότι ταξίδεψε μόνο στη Μ. Ασία!

⁷⁵ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 21.

⁷⁶ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 23-24 και Krug, Αρχ. ιατρ., σ. 108.

αγγλικά, γερμανικά, ιταλικά, ισπανικά κ.ά.⁷⁷. Το έργο αυτό χρησιμοποιήθηκε άλλωστε στη φαρμακολογία και κατά τον 18^ο αλλά και αργότερα έως την αρχή της Φαρμακοχημείας τον 19^ο αιώνα⁷⁸. Την επιβίωση αλλά και τη μεγάλη επίδραση του Διοσκουρίδη και στη νεοελληνική γραπτή λαϊκή ιατρική παράδοση, ιδιαίτερα μάλιστα στην Ήπειρο, μια περιοχή σπουδαίας ακμής της λαϊκής ιατρικής παράδοσης με τους ονομαστούς βικογιατρούς και τα γιατροσόφια τους, θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια της παρούσας μελέτης.

* * *

Αξίζει ακόμα να παρατηρηθεί ότι αρκετοί είναι και οι διασωθέντες χειρόγραφοι κώδικες του έργου του Διοσκουρίδη, που φυλάσσονται στις βιβλιοθήκες ευρωπαϊκών πόλεων και που ανάγονται στο χρονικό διάστημα από τον 5^ο μ.Χ. αιώνα έως και τον 15^ο αιώνα⁷⁹, ενώ σε αρκετούς από αυτούς σώζονται και οι αραβικές μεταφράσεις τους⁸⁰. Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας το δεύτερο κείμενο που τυπώθηκε μετά την αγία Γραφή και γνώρισε πλατιά εξάπλωση ήταν το έργο του Διοσκουρίδη 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' το 1449 στο τυπογραφείο του Άλδου Μανούτιου⁸¹.

Ο πρώτος σύγχρονος εκδότης του Διοσκουρίδη ήταν ο Γερμανός βοτανολόγος και ιστορικός Kurt Sprengel (1766-1833), που εξέδωσε το έργο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' το 1829, αφού το μελέτησε από καθαρά ιστορική σκοπιά και προσπάθησε να ταυτίσει τα αναφερόμενα από τον Διοσκουρίδη φυτά με τα νεότερα γνωστά μας είδη⁸². Η πιο πρόσφατη και

⁷⁷ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1, σ. 23-24. Βλ. και στον Touwaide (Διοσκ., σ. 35) κάποιους τίτλους μεταφράσεων στη γερμανική, αγγλική και ισπανική γλώσσα.

⁷⁸ . Βλ. Touwaide, Διοσκ., σ. 16.

⁷⁹ . Στο χρονικό διάστημα από τον 5^ο -7^ο αιώνα ανήκουν δύο σπουδαίοι εικονογραφημένοι κώδικες της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης, γνωστοί ως «ο Διοσκουρίδης της Βιέννης». Πρόκειται για τον Codex Vindobonensis medicus Graecus 1 του 5^{ου} -6^{ου} αιώνα και ο Vindobonensis suppl. Gr. 28 του 7^{ου} αιώνα. Στον 8^ο αιώνα ανήκει ο Vindobonensis suppl. Gr. 92 και ο Vindobonensis lat. 16, στον 9^ο αιώνα ανήκει ο Codex Parisinus Gr. 2179 κ.ο.κ. Βλ. και για άλλους κώδικες στον Χατζόπ., τ. 1., σ.24 - 25.

⁸⁰ . Αραβικές μεταφράσεις σώζονται στους εξής (μεταξύ άλλων) κώδικες: Στους κώδικες της Αγίας Σοφίας υπ' αρ. 3702-3704. Στον κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Μαδρίτης με αρ. 5006, στον κώδικα του Βρετανικού Μουσείου με αρ. 3366. Στους παρισινούς κώδικες με αριθμούς 2849, 2850 και 4947. Στον κώδικα της Βοδελιανής Βιβλιοθήκης με αρ. 138. Στους κώδικες του Τορκάρου στην Κωνσταντινούπολη με αρ. 2127 και 2147. Βλ. Χατζόπ., τ. 1., σ. 25.

⁸¹ . Βλ. Χατζόπ., τ. 1., σ. 25, και Krug, Αρχ. ιατρ., σ. 108-109.

⁸² . Βλ. Touwaide, Διοσκ., σ. 17 και Χατζόπ., τ. 1., σ. 25.

επιστημονική κριτική έκδοση όμως έγινε σε τρεις τόμους (το 1906, 1907 και 1914) από τον Γερμανό μελετητή Max Wellmann (1863-1933) και ανατυπώθηκε χωρίς καμιά αλλαγή το 1958⁸³. Στις παραπάνω εκδόσεις μελετήθηκε κυρίως η ιστορία του κειμένου των χειρογράφων και των εικονογραφήσεων. Αργότερα όμως, όταν εμφανίστηκε η Αμερικανική Σχολή της Ιστορίας της Φαρμακολογίας (*American School of History of Pharmacy*) οι J. Scarborough και J. M. Riddle ασχολήθηκαν πάλι με το έργο του Διοσκουρίδη, αλλά μελέτησαν το ρόλο και τη θέση του στην ιατρική και τη θεραπευτική και ιδιαίτερα στη σύγχρονη φαρμακολογία⁸⁴

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο, χωρισμένο «έν πέντε βιβλίοις», όπως σημειώνεται και στο σχετικό προοίμιο, ο Διοσκουρίδης ασχολείται με το φαρμακολογικό υλικό ιδιαίτερα από το φυτικό και ζωικό βασίλειο αλλά και από τον ορυκτό πλούτο, τα ορυκτά μεταλλεύματα. Στο πρώτο βιβλίο ασχολείται με τα αρωματικά βότανα, τα έλαια, τα μύρα, τα αρωματικά δέντρα, τα διάφορα ρετσίνια, τα φρούτα και τους ξηρούς καρπούς. Στο δεύτερο με φάρμακα από το ζωικό βασίλειο (Ζώα, μέλι, γάλα) καθώς και με τα σιτηρά και τα λαχανικά μαζί με όσα βότανα έχουν καυστικές ιδιότητες (σκόρδα, κρεμμύδια, σινάπι)⁸⁵. Στο τρίτο βιβλίο πραγματεύεται τις ρίζες, τα εκχυλίσματα, τα βότανα και τους σπόρους⁸⁶. Στο τέταρτο συνεχίζει την πραγμάτευση των υπόλοιπων βοτάνων και ριζών⁸⁷. Τέλος στο πέμπτο βιβλίο ασχολείται με τα κρασιά και τα ορυκτά μεταλλικά ανόργανα φάρμακα⁸⁸.

Το κάθε φάρμακο ή βότανο καταλαμβάνει ένα κεφάλαιο του βιβλίου με μια συγκεκριμένη τυπική δομή που αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιέχει τις ονομασίες του φυτού ή φαρμάκου, συχνά σε διάφορες γλώσσες, τα είδη του, την περιγραφή του και τις χώρες όπου κυρίως φύεται ή παράγεται. Όταν πρόκειται για πολύ γνωστά βότανα το πρώτο μέρος μπορεί να είναι μικρό ή και να λείπει τελείως. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στις θεραπευτικές ιδιότητες και τις χρήσεις του. Στη συνέχεια γίνεται συχνά λόγος για τη δοσολογία και τις παρενέργειες, για τη

⁸³. Βλ. Χατζόπ., τ. 1., σ. 25-26.

⁸⁴. Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 17

⁸⁵. Βλ. *Διοσκ.*, *Υλη II (προοίμιον)*. (Wellmann, vol. I., p. 121, 1-10

⁸⁶. Βλ. *Διοσκ.*, *Υλη III (προοίμιον)*. (Wellmann, vol. II., p. 1, 7-10)

⁸⁷. Βλ. *Διοσκ.*, *Υλη IV (προοίμιον)*. (Wellmann, vol. II., p. 167, 5-6): «έν τούτῳ τετάρτῳ ὄντι περι τῶν λειπομένων βοτανῶν τε καὶ ριζῶν διαλεξόμεθα».

⁸⁸. Βλ. *Διοσκ.*, *Υλη V (προοίμιον)*, (Wellmann, vol. III., p. 1, 9-11): «έν τούτῳ τελευταίῳ ὑπάρχοντι της ὄλης πραγματείας διαλεξόμεθα περι οἴνων καὶ τῶν καλουμένων μεταλλικῶν, ἀρξάμενοι ἀπό τῆς περι ἀμπέλου παραδόσεως».

μέθοδο ελέγχου της γνησιότητας του φαρμάκου, για τους τρόπους νοθείας του από τους επιτήδειους και για τα χαρακτηριστικά του γνήσιου και ανόθευτου φαρμακευτικού προϊόντος. Δίνονται μάλιστα και οδηγίες για την παρασκευή, αποθήκευση και διατήρηση του φαρμάκου και μάλιστα αν πρόκειται για φυτό, χωριστά για τα διάφορα μέρη του (ρίζα, φύλλα, στέλεχος, καρπό, φλοιό κ.τ.λ.)⁸⁹.

Εκείνο που κάνει εντύπωση και δείχνει κατά τη γνώμη μας ότι ο Διοσκουρίδης γνωρίζει καλά να χειρίζεται τις διάφορες έννοιες και την ελληνική ορολογία (παρά την αντίθετη γνώμη που επικαλείται κάποια ανάλογη τάχα άποψη του Γαληνού) και γι' αυτό χρησιμοποιεί και διαφορετικά ρήματα, προκειμένου να δείξει κατά περίπτωση και τον βαθμό δράσης των διαφόρων φαρμάκων, ρήματα ισχυρά, όπως *ιάται*, *θεραπεύει*, *αίρει*, *λύει*, και ασθενέστερα, με μειωμένη βαρύτητα στη σημασία τους, όπως *πραΰνει*, *άρήγει*, *βοηθεῖ*, *παραμυθεῖται*, *παρηγορεῖ*, *κουφίζει*, *ώφελει*, *όνίνησιν*, *ἀρμόζει*, κ.ά. Εκείνοι που πιστεύουν το αντίθετο, βασιζόμενοι τάχα στο Γαληνό⁹⁰ (χωρίς να σημειώνουν και σχετική παραπομπή στο κείμενο του Γαληνού, όπου το όνομα του Διοσκουρίδη αναφέρεται 76 φορές) δεν πρέπει να ξεχνούν (κι αν ακόμα ο Γαληνός δεν συμφωνούσε με κάποιους φαρμακολογικούς-ιατρικούς όρους του Διοσκουρίδη) ότι οι ομότεχνοι και στα χρόνια μας και στην αρχαιότητα ασκούσαν και ασκούν συχνά σκληρή και αβάσιμη κριτική σε άλλους ομοτέχνους τους, ίσως από φθόνο για τις επιτυχίες των τελευταίων. Το «*κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων*» (=ο κεραμιδᾶς αντιπαθεῖ τον κεραμιδᾶ κι ο ξυλουργός τον ξυλουργό) είναι άλλωστε αρχαία παροιμία με διαχρονικό περιεχόμενο. Και ας μην ξεχνάμε ότι και ο Διοσκουρίδης έψεξε άλλους ομοτέχνους του και μάλιστα και κάποιους από εκείνους που χρησιμοποίησε ως ένα σημείο και ως πηγή για τη συγγραφή του έργου του, όπως διαπιστώσαμε στα προηγούμενα.

Αξιοπρόσεκτη είναι ακόμη η στάση του Διοσκουρίδη απέναντι σε κάποιες ανεπιβεβαίωτες φήμες ή αμφίβολες ιδιότητες φαρμάκων και σε μαγικές χρήσεις τους. Στις περιπτώσεις αυτές βρίσκει τρόπο να κρατάει αποστάσεις, όταν αναφέρει τις σχετικές πληροφορίες, χρησιμοποιώντας

⁸⁹. Βλ. Χατζόπ., τ. 1., σ. 31-32.

⁹⁰. Βλ. Touwaide, *Διοσκ.*, σ. 14-15 για το ελληνικό και 38 για το αγγλικό κείμενο το οποίο παραθέτω εδώ: "*Dioscorides was perhaps a member of this upper social class, as he spoke and wrote Greek (even though Galen states that he did not know the exact meaning of Greek terms) and was a physician*".

ρήματα που μειώνουν τη σημασία της πληροφορίας, όπως τα *ιστορεῖται*, *φασίν*, *δοκοῦσι*, *λέγουσι*⁹¹, και τις αοριστολογικές αντωνυμίες *τινές*, *ἔνιοι*⁹² κ.τ.λ. Δύσκολα, για να μην πούμε αδύνατον, βέβαια θα βρει κανείς στο έργο του περιπτώσεις που μπορούν να αναχθούν στη μαγική ιατρική (*medicina magica*), την οποία ο Διοσκουρίδης φαίνεται να αποκηρύσσει, παρά το γεγονός ότι μερικές φορές αναφέρει και τη χρήση περιάπτων, που το περιεχόμενό τους μπορεί να είναι φαρμακολογικό, η χρήση τους όμως και η φιλοσοφία τους έχει σχέση με τη μαγεία μετάδοσης ή επαφής⁹³.

***

Στα προηγούμενα έγινε λόγος για το έργο του Διοσκουρίδη 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς', που είναι το σπουδαιότερο φαρμακολογικό έργο της αρχαιότητας, του μεσαίωνα και των πρώιμων νεότερων χρόνων έως τον 19^ο αιώνα⁹⁴ και περιγράφει τις θεραπευτικές και άλλες ιδιότητες περισσότερων από 660 φυτών⁹⁵. Όμως στον Διοσκουρίδη αποδόθηκαν και άλλα έργα, όπως το 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', «Περὶ δηλητηρίων φαρμάκων», «Περὶ ἰοβόλων», «Περὶ λίθων» και ένα ακόμη γραμμένο στα λατινικά με τον τίτλο "*De herbis femininis*" (=περὶ θηλυκῶν φυτῶν), από τα οποία το μεν πρώτο προκάλεσε πολλές συζητήσεις σχετικά με τη γνησιότητά του, τελικά όμως αναγνωρίστηκε ως γνήσιο, ίσως όμως με μερικές μεταγενέστερες προσθήκες, ενώ τα άλλα θεωρούνται νόθα και γι' αυτό δεν θα μας απασχολήσουν στην παρούσα μελέτη.

Το 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', που είναι γνωστό και ως «*Εὐπόριστα*» _ έτσι αναφέρεται και στο ηλεκτρονικό πρόγραμμα *Thesaurus Linguae Graecae* (T.L.G.) _ ή «*Περὶ εὐπορίστων*», δηλαδή περὶ φαρμάκων απλῶν που

⁹¹. Έτσι για το φυτό κρόκο π.χ. σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' I. 26, 3 (Wellmann, vol. I., p.31, 6-8): «Φασὶ δὲ καὶ ἀναιρετικὸν αὐτὸν εἶναι μεθ' ὕδατος πινόμενον πλήθος δραχμῶν τριῶν» (=λένε ότι είναι και θανατηφόρος, όταν πίνεται σε ποσότητα τριῶν δραχμῶν), που σημαίνει ότι ο Διοσκουρίδης δεν είναι βέβαιος και αμφιβάλλει για την αλήθεια αυτής της φημολογίας.

⁹². Έτσι για τα λεπτοκάρυα (φουντούκια) σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' I, 125,3 (Wellmann, vol. I. p. 115, 5-7): «φασὶ δὲ ἔνιοι ὅτι μετὰ ἐλαίου τὰ κελύφη κεκανυμένα... τὰς κόρας καὶ τρίχας μελαίνει...» κ.ο.κ.

⁹³. Για το είδος αυτό της μαγείας βλ. Τσαγγαλάς, *Μαγεία και Αστρολογία*, Αθήνα 2007, σ. 123 κ.ε. Για τη στάση όμως του Διοσκουρίδη απέναντι στη μαγική ιατρική, στις προλήψεις και στη φημολογία ετοιμάζουμε το υλικό για την εκπόνηση ιδιαίτερης εργασίας.

⁹⁴. Βλ. Mazal, *Wien. Diosk.*, S. 12 και Krug, *Arch. Iatr.*, σ. 108.

⁹⁵. Βλ. Lesky, *Ιστ. λογ.*, σ. 1206 και Ackerknecht, *Ιστ. ιατρ.*, σ. 106.

εύκολα μπορεί κανείς να τα προμηθευτεί ή να τα παρασκευάσει), παρατίθεται στα διάφορα χειρόγραφα μαζί με το αδιαμφισβήτητο γνήσιο έργο του Διοσκουρίδη 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' και αναφέρεται ως έργο του ίδιου συγγραφέα. Ο I. A. Fabricius (*Bibliotheca Graeca* 4, 682-683) το χαρακτήρισε νόθο το 1975. Νόθο το χαρακτήρισε στην αρχή και ο πιο σύγχρονος εκδότης του Διοσκουρίδη Max Wellmann, ο οποίος υποστήριξε ότι το έργο αυτό γράφτηκε τον 3^ο μ.Χ. αιώνα από άγνωστο συγγραφέα. Αργότερα όμως σε μια εργασία του ειδικά για το έργο αυτό με τίτλο " *Die Schrift des Dioskurides Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων . Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin*" υποστήριξε τη γνησιότητα του έργου, θεώρησε όμως ότι αυτό περιέχει και αρκετές μεταγενέστερες προσθήκες⁹⁶. Τη γνησιότητα του έργου υποστηρίζει και ο Mazal στην έκδοση του «Διοσκουρίδη της Βιέννης»⁹⁷.

Τόσο οι αρνητές όσο και οι υποστηρικτές της γνησιότητας του έργου υποστηρίζουν ότι ορισμένα σημεία του θυμίζουν μεταγενέστερους συμπλητές έργων και τα σημεία αυτά οβελίζουν ως μεταγενέστερες προσθήκες⁹⁸.

Το έργο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης απευθύνει στον Ανδρόμαχο τον πρεσβύτερο, γιατρό από την Κρήτη και αρχίατρο στην αυλή του Νέρωνα⁹⁹, γνωστό για τη «Θηριακή Ανδρομάχου», που εφεύρε ο ίδιος (συνδυάζοντας 61 φάρμακα) ως αντίδοτο κατά των δαγκωμάτων φιδιών σύμφωνα με μαρτυρία του Γαληνού¹⁰⁰.

Η κατάταξη της ὕλης στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του Διοσκουρίδη είναι αντίστροφη (σαν ένα αντίστροφο λεξικό θα λέγαμε) εκείνης που ακολουθείται στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του. Ενώ δηλαδή στο τελευταίο η κατάταξη αυτή γίνεται, όπως σημειώθηκε πιο πάνω, με βάση τα φάρμακα (φυτικά, ζωικά ή ανόργανα μεταλλικά ορυκτά) και τις

⁹⁶. Βλ. Χατζόπ., τ.6 (*Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων Α*), σ. 31-32.

⁹⁷. Βλ. Mazal, *Wien. Diosk.*, S. 13.

⁹⁸. Βλ. Χατζόπ., τ.6 (*Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων Α*), σ. 31-32

⁹⁹. Ο Ανδρόμαχος (1^{ος} αι. μ.Χ.), πατέρας του επίσης γιατρού Ανδρόμαχου του νεότερου, ήταν ο πρώτος που πήρε τον τίτλο του αρχίατρου, ο οποίος δινόταν (στην Αλεξάνδρεια και στη Ρώμη) στους ιδιαίτερους γιατρούς ηγεμόνων και προϊσταμένους των γιατρών του παλατιού, Αργότερα αρχίατροι διορίζονταν και στις πόλεις για τη δωρεάν περίθαλψη των απόρων και για την επίβλεψη και διδασκαλία των άλλων γιατρών. Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 180-181.

¹⁰⁰. . Βλ. Σπανδάγου-Τραυλού, *Ιατρ.*, σ. 181. Δεν πρόκειται όμως για δαγκώματα άγριων θηρίων, όπως σημειώνουν οι τρεις συγγραφείς της μελέτης αυτής, αλλά για δαγκώματα φιδιών. Άλλωστε και στον Διοσκουρίδη ονομάζονται θηριόδηκτοι οι δαγκωμένοι από φίδια και όχι από άγρια θηρία, όπως από λιοντάρια, τίγρεις κ.τ.λ.

ιδιότητες τους (όχι όμως κατ' αλφαβητική σειρά, όπως συνήθως έκαναν οι άλλοι φαρμακολόγοι, αλλά με βάση τις συγγενείς θεραπευτικές ή άλλες ιδιότητες τους), στο 'Περί άπλών φαρμάκων' η κατάταξη γίνεται με βάση τις ασθένειες. Έτσι η σειρά-σχήμα «τα φάρμακα που θεραπεύουν τη μια ή την άλλη ασθένεια» στο 'Περί ύλης ιατρικής' γίνεται στο 'Περί άπλών φαρμάκων' «οι ασθένειες που θεραπεύονται από το ένα ή το άλλο φάρμακο». Πρόκειται στην ουσία για μια επανάληψη των διαφόρων φαρμάκων του 'Περί ύλης ιατρικής' έργου με διαφορετική αυτή τη φορά κατάταξη (κατά ασθένειες) και χωρίς λεπτομέρειες για τα γνωρίσματα των φαρμάκων.

Το δεύτερο, που δεν είχε μεγάλη διάδοση, αποτελείται από δύο βιβλία και φαίνεται πιο εύχρηστο ιδιαίτερα στους μη ειδικούς, όπως είναι οι ίδιοι οι ασθενείς. Αυτή την κατάταξη άλλωστε, εκτός εξαιρέσεων, ακολουθούν κατά κανόνα και τα νεότερα γιατροσόφια της μελέτης μας, που οι συνταγές τους έχουν ως τίτλο τις διάφορες παθήσεις και σπάνια τα διάφορα βότανα.

Το πρώτο βιβλίο 'Περί άπλών φαρμάκων' διακρίνεται σε 235 κεφάλαια¹⁰¹ και το δεύτερο σε 168 κεφάλαια¹⁰². Το κάθε κεφάλαιο περιέχει συνταγές

¹⁰¹. Στο πρώτο βιβλίο τα κεφάλαια μπορούν να διακριθούν σε 16 ενότητες ως εξής: 1) Τα κεφάλαια 1-28, που αναφέρονται σε παθήσεις σχετικές με το κεφάλι και τον εγκέφαλο. 2) Τα κεφ. 23-53, που πραγματεύονται τις οφθαλμικές παθήσεις και τη θεραπεία τους. 3) Τα κεφ. 54-65, που αναφέρονται στις παθήσεις των αυτιών και στα αντίστοιχα φάρμακα. 4) Τα κεφ. 66-80, που αναφέρονται στη θεραπεία παθήσεων των δοντιών, των ούλων και του στόματος. 5) Τα κεφ. 81-88 για τις παθήσεις του λαιμού (φάρυγγα-λάρυγγα). 6) Τα κεφ. 89-101 για τις παθήσεις των μαλλιών και του τριχωτού της κεφαλής. 7) Τα κεφ. 102-124 για τις δερματολογικές ασθένειες, που χρειάζονται φάρμακα καθαριστικά και καλλυντικά. 8) Τα κεφ. 125-131 για παθήσεις των μαστών και στη γαλακτοφορία. 9) Τα κεφ. 132-134 για τις παθήσεις των όρχεων. 10) Τα κεφ. 135-149 για τις φλεγμονές, στα αποστήματα, τα πρηξίματα, τους όζους, τους όγκους και τη θεραπεία τους. 11) Τα κεφ. 150-153 για παθήσεις της μύτης. 12) Τα κεφ. 154-159 για τα διάφορα τραύματα. 13) Τα κεφ. 160-197 για τα έλκη και τις δερματοπάθειες. 14) Τα κεφ. 198-201 στις αιμορραγίες και στην αντιμετώπισή τους με αιμοστατικά φάρμακα. 15) Τα κεφ. 202-217 για τις παθήσεις του πρωκτού και 16) τα κεφάλαια 218-235 για τα ορθοπεδικά (ή ορθοπαιδικά κατά τη νεότερη ορθογραφία) κυρίως προβλήματα και για παθήσεις σχετικές με την κίνηση και λειτουργία των άκρων. Βλ. και Χατζόπ., τ. 6 (Περί άπλών φαρμάκων Α), σ. 32-42.

¹⁰². Το δεύτερο βιβλίο περιλαμβάνει δώδεκα ενότητες με τα παρακάτω κεφάλαια και τα αντίστοιχα περιεχόμενά τους σε γενικές γραμμές: 1) Τα κεφ. 1-17 για παθήσεις του στομάχου. 2) Τα κεφ. 18-27 για πυρετούς, για κόπωση και καχεξίες. 3) Τα κεφ. 28-41 για παθήσεις που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με τον θώρακα. 4) Τα κεφ. 42-57 για παθήσεις της κοιλιάς και των εντέρων. 5) Τα κεφ. 58-64 για παθήσεις του ήπατος και της σπλήνας. 6) Τα κεφ. 65-67 για την υδρωπικία. 7) Τα κεφάλαια 68-70 για τους

θεραπείας μιας συγκεκριμένης ασθένειας με τη χρήση 'εύπορίστων' φαρμάκων, φαρμάκων δηλαδή απλών και εύκολων στην προμήθεια και την παρασκευή τους.

***

Με την έρευνα που είναι ήδη έτοιμη την ώρα που γράφονται οι παρατηρήσεις αυτές διαπιστώσαμε ότι στο 90-95 % των περιπτώσεων, όταν ένα φάρμακο συνιστάται για μια πάθηση στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' του Διοσκουρίδη, συνιστάται είτε ακριβώς το ίδιο είτε με κάποιους διαφορετικούς συνδυασμούς και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του. Λίγες είναι οι περιπτώσεις που συνιστάται μόνο στη μια από τις δύο αυτές πραγματείες. Αυτό μπορεί να οφείλεται είτε σε κάποιες μεταγενέστερες προσθήκες στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', αν εκεί μόνο έχουμε σχετική αναφορά του φαρμάκου ή έχουμε κάποια άλλη παραλλαγή ως προς τη χρήση και τους συνδυασμούς του ή στο ότι στην αντιστροφή της κατάταξης της ὕλης που επιχείρησε ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έγιναν ίσως κάποιες παραλείψεις (ὅπως θα μπορούσαν να γίνουν και σήμερα σε ανάλογη περίπτωση, αν δεν χρησιμοποιούνταν κάποια ειδικά προγράμματα σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές) ή ακόμα στο ότι ο ίδιος ο Διοσκουρίδης έκανε κάποιες προσθήκες ή αλλαγές, δεδομένου ότι το 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' γράφτηκε αργότερα.

Στην παρούσα μελέτη λάβαμε υπόψη και ερευνήσαμε εξίσου προσεκτικά σε σχέση με τα σημερινά γιατροσόφια και το 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο για δυο σοβαρούς λόγους: Πρώτα διότι μετά από μελέτη του έργου αυτού καταλήξαμε κι εμείς στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ἔργο του Διοσκουρίδη, ἔστω κι αν υπάρχουν σ' αυτό και κάποιες μεταγενέστερες ή άλλες προσθήκες, ὅπως υποστηρίζουν ἄλλοι μελετητές και ὅπως σημειώσαμε πιο πάνω, οι οποίες δικαιολογούν ίσως τις κάποιες παραλλαγές στη χρήση των φαρμάκων ή την προσθήκη και ἄλλων φαρμάκων. Δεύτερον διότι οι τελευταίες έρευνες, ὅπως αυτή του Max Wellmann, την έκδοση του οποίου χρησιμοποιήσαμε στην έρευνά μας και από την οποία παραθέτουμε κείμενα στις παραπομπές-υποσημειώσεις μας, ἔδειξαν ότι πρόκειται για γνήσιο ἔργο του Διοσκουρίδη. Η επιστημονική δεοντολογία, που μας επέβαλε την

εντεροσκώληκες (έλμινθες, λεβίθες). 8) Τα κεφ. 71-100 για γυναικολογικά προβλήματα και παθήσεις. 10) Τα κεφ. 106-119 για παθήσεις και προβλήματα ουρολογικά. 11) Τα κεφ. 120-138 για δαγκώματα και τσιμπήματα δηλητηριωδών ζώων και ερπετών και για σχετικά προληπτικά μέτρα και 12) τα κεφ. 139-168 για διάφορες δηλητηριάσεις από τροφές και δηλητήρια και για τα αντίδοτά τους

απόφασή μας αυτή (να συμπεριλάβουμε δηλαδή και το 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' στην έρευνά μας), επιβάλλει και να κρατήσουμε μια ορισμένη μέθοδο και τάξη στην παρουσίαση της μελέτης, ώστε να βρίσκει εύκολα ο αναγνώστης-μελετητής τις αναφορές και αντιστοιχίσεις φαρμάκων των εξεταζόμενων ιατροσοφίων με τα φάρμακα του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργου του Διοσκουρίδη χωριστά από τις ίδιες ή παρόμοιες αναφορές και αντιστοιχίσεις με τα ίδια φάρμακα στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο. Γι' αυτό σημειώνουμε κάθε φορά αν τα φάρμακα των εξεταζόμενων συνταγών των νεότερων ιατροσοφίων εντοπίζονται μόνο στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ή μόνο στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ή και στα δύο, παραθέτοντας όχι μόνο το περιεχόμενο (σε ακριβή ή και ελεύθερη μετάφραση) των σχετικών χωρίων του κειμένου του Διοσκουρίδη στο κείμενό μας (επάνω), αλλά και το σχετικό αρχαίο κείμενο από το αντίστοιχο έργο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ή 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' (κάτω) σε υποσημειώσεις, έτσι, ώστε και οι αρνητές της γνησιότητας του 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργου να μπορούν να καταλήξουν στα συμπεράσματά τους (σχετικά με το θέμα της παρούσας μελέτης) με βάση μόνο το 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο. Ωστόσο για μας πρόβλημα γνησιότητας του 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργου δεν υφίσταται.

ΜΕΡΟΣ Β'**Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ**

ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΕΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗ
ΣΤΗ ΓΡΑΠΤΗ ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Αντιστοίχιση των ιατροσοφικών συνταγών και των
φαρμάκων τους με συνταγές και φάρμακα του
Διοσκουρίδη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α'

Γιατροσόφι Α
(από την Κόνιτσα)

Δ. Β. Οικονομίδου, *Έξορκισμοί και Γιατροσόφια έξ ήπειρωτικοῦ
χειρογράφου,*
(Ε.Λ.Α, τόμ. 8^{ος} <1953-1954>, 1956, σ. 14-40)

^{1103*}. *Έρμηνεία διὰ τὸ σπάσιμον ἀρχιδίου*
(σ. 26, αρ. 12 ^{104**})

*Η συνταγή συνιστά επίθεμα, δηλαδή έμπλαστρο, από κοπανισμένα άνθη
αφοξυλιάς, που τα ονομάζει και βούζα, βρασμένα με γάλα γίδας.¹⁰⁵*

^{103*}. Οι αύξοντες αριθμοί μπροστά από τον τίτλο των συνταγών σε όλη τη μελέτη είναι δικοί μας, δεν έχουν σχέση με τον αριθμό της συνταγής στο δημοσιευμένο κείμενο ή στο χειρόγραφο, αλλά αναφέρονται μόνο στις συνταγές που σχετίζονται περισσότερο ή λιγότερο με αντίστοιχες συνταγές στα δύο έργα του Διοσκουρίδη. Σε κάθε γιατροσόφι η αρίθμηση με τον αύξοντα αριθμό της κάθε συνταγής είναι ξεχωριστή. Έτσι φαίνεται και εκ πρώτης όψεως πόσες και ποιες συνταγές από το κάθε γιατροσόφι είναι ή περιέχουν επιβιώσεις από τον Διοσκουρίδη.

^{104**}. Ο αριθμός στο τέλος του τίτλου κάθε συνταγής (μέσα σε παρένθεση) είναι ο αύξων αριθμός της συνταγής στο δημοσιευμένο γιατροσόφι (ή και στο αντίστοιχο χειρόγραφο), ενώ προηγείται ο αριθμός της σελίδας του δημοσιευμένου γιατροσοφίου, στην οποία βρίσκεται η συνταγή.

¹⁰⁵. Βλ. Οικονομίδου, *Έξορκισμοί και γιατροσόφια*, ό.π., σ. 26, αρ. 12: «Έπαρε άνθη αφοξυλιάς ... όπου είναι».

Ομοιότητα παρουσιάζει η συνταγή αυτή με κάποιες από τις συνταγές του Διοσκουρίδη για τις φλεγμονές των όρχεων, κατά τις οποίες μεταξύ άλλων συνιστάται κατάπλασμα από φύλλα κουφοξυλιάς.¹⁰⁶

2. Έρμηνεία διὰ τὸ μποκολέτσι¹⁰⁷ (σ. 29, αρ. 20)

Από την συνταγή αυτή για το δάγκωμα σκορπιού (μποκολετσιού) συνιστάται επίθεμα από κοπανισμένα φύλλα αγριαπιδιάς (γκορτζιάς), μαζί με «σκορπίδι από παλιόπυργο» και λάδι.¹⁰⁸

Αγριαπιδιά (ή γκορτζιά) είναι η 'άπιδέα ή αμυγδαλοειδής' (*Rytus amygdaliformis*), η «ἀχράς» των αρχαίων¹⁰⁹, η οποία περιγράφεται από το Διοσκουρίδη και σημειώνονται διάφορα για τις θεραπευτικές ιδιότητές της, άσχετες όμως με το δάγκωμα του σκορπιού¹¹⁰.

Βασικό συστατικό όμως του καταπλάσματος της συνταγής είναι το «σκορπίδι», το οποίο ορίζεται μάλιστα ότι πρέπει να είναι «από παλιόπυργο», δηλαδή από κάποιο παλιό πέτρινο οικοδόμημα. Με το όνομα όμως «σκορπίδι», λαϊκή ονομασία που σχετίζεται είτε με τις αποδιδόμενες σ' αυτό θεραπευτικές ιδιότητες ('σκορπάει', δηλαδή διαλύει τους λίθους των νεφρών) είτε και με τη χρήση του σε τσιμπήματα σκορπιών, αναφέρονται διάφορα φυτά¹¹¹, από τα οποία όμως ο Διοσκουρίδης συνιστά για την τελευταία περίπτωση «το αδιάντον»¹¹², για

¹⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I.132 (141), 2 (vol. III. p.202, 6-7): «τάς δὲ τῶν διδύμων φλεγμονὰς ἰᾶται, ... ἀκτῆς φύλλα ὁμοίως...». Ακτὴ εἶναι ἡ ἀφροξυλιά και ἀκτὴ ἢ χαμαιάκτη εἶναι ἡ βουζιά (Γεννάδ., σ.38-39).

¹⁰⁷. Μποκολέτσι ἢ μπουκουλέτζης ἢ μπουκουλέτον εἶναι ὁ σκορπιός. Βλ. Οικονομίδου, ὁ.π., σ. 29, σημ.1, και σ.23, σημ. 2.

¹⁰⁸. Βλ. Οικονομίδου, ὁ.π., σ. 29, αρ. 20: «... Ἐκ στόματος... δὲν θέλεις βλαφθῆ τίποτις».

¹⁰⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 128-129.

¹¹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 116, 2 (vol. I. p. 109, 17): Ἀχράς.

¹¹¹ Βλ. Χελδράιχ, σ. 87 (*Teucrium polium*), σ. 62 (*Doronicum cordanum* και *Doronicum caucasicum*), σ. 133 (*Ceterach officinarum* και *Gymnogramme leptophylla*), σ. 134

(*Asplenium ruta muraria*, *Cheilanthes fragrans* και *Scolopendrium vulgare*). Βλ. και Γεννάδ., σ. 234 (Γυμνόγραμμα), σ. 262 (Δωρόνικον) και σ.14 (Αδιάντον).

¹¹². Βλ. Γεννάδ., σ. 14. Αδιάντον τὸ κοινόν ἢ Αδιάντον ἡ κόμη τῆς Αφροδίτης (*Adiantum Capillus Veneris*) ἢ Αδιάντον τὸ καλλίτριχον, κοινῶς Πολυτριχι, Μαλλόχορτο, Σκορπίδι, φύττοι του νερού στην Κύπρο, που εἶναι τὸ Αδιάντον ἢ Πολύτριχον ἢ Καλλίτριχον ἢ

το οποίο στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει πως ἄλλοι το αποκαλοῦν 'πολύτριχο', ἢ 'τριχομανές' ἢ 'καλλίτριχο', και βοηθάει ὄσους ἔχουν δαγκωθεῖ ἀπὸ φίδια, ἀλλὰ και ὅτι «φυτρώνει σε σκιερούς τόπους και υγρούς τοίχους και γύρω στις βρύσες»¹¹³, κάτι το οποίο συμφωνεῖ με το «σκορπίδι ἀπὸ παλιόπυργο» της ἰατροσοφικῆς συνταγῆς. Ἀλλὰ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστάται για τα τσιμπήματα σκορπιῶν το 'ἀδιαντον'¹¹⁴, ἐνδείκνυται ὡστόσο να λαμβάνεται ὡς ρόφημα μαζί με κρασί («ποτά σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα...»).

3. Εἰς ἄνθρωπον ὅπου νὰ ἔχη φάγουσα εἰς τὸν πάτο (σ. 30, αρ. 23)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ πρώτα ἀφαίμαξη της πάσχουσας περιοχῆς με βδέλλες και ὕστερα υποθυμίαση (ἀλλὰ και πλύσιμο με το νερό) με τον ἀχνό (ατμό) ἀπὸ το ἀφέψημα βρασμένης μολόχας¹¹⁵.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη συνιστάται μεταξύ ἄλλων η μολόχα βρασμένη ἢ ὠμή, ἀλλὰ το ἴδιο ἰσχύει και για τη ρίζα της ἀγρίας μολόχας («ἀλθαίας»), την οποία οι Ρωμαῖοι ονομάζουν 'ἐβίσκον'¹¹⁶. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνεται για τη μολόχα (και για τα δυο εἶδη της, «κηπευτήν» και «χερσαίαν») ὅτι το ἀφέψημά της εἶναι κατάλληλο για κλύσματα σε περιπτώσεις κοψιμάτων (κωλικῶν, κοφτικῶν

Τριχομανές του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., και βλ. και Διοσκ., Φάρμ., II. 126: «<πρὸς δὲ πληγὰς> σκορπιῶν... ποτά σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... ἀδιαντον...».

¹¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 134 και 134RV (vol. II. p. 279) για την περιγραφή του φυτοῦ και τις διάφορες ονομασίες του (134 RV, vol. II. p. 279, 4: ἀδιαντον· οἱ δὲ πολύτριχον, οἱ δὲ τριχομανές, οἱ δὲ ἐβενότριχον...) ἀλλὰ και για τους τόπους ὅπου φυτρώνει: «φύονται (ἐνν. ἀδιαντον και ἀδιαντον ἕτερον) ἐν παλισκίοις και περι τὰ ἐννυρα» (ὁ.π., p. 279, 7-8). Ἐπίσης βλ. ὁ.π., Ὑλη, IV, 134 (vol. II. p. 280, 1-3): «δύναται δὲ τὸ ἀφέψημα τῆς πόας βοηθεῖν πινόμενον... και θηριοδῆκτοις βοηθεῖ...».

¹¹⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 126 (121) (vol. III. p. 304, 7-10): «<πρὸς δε τὰς πληγὰς> σκορπιῶν ... ποτά σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... ἀδιαντον... σκορπισειδὲς ἰδίως <ποιεῖ > πρὸς σκορπίου πληγῆν».

¹¹⁵. «Νὰ πάρη κάμποσες ἀβδέλλες... πάρεξ αὐτό».

¹¹⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 206 (215), vol. III. p. 229, 14-17: «φλεγμονὰς δὲ τὰς τοῦ δακτυλίου ὠφελεῖ... μολόχη ἐφθῆ και ὠμή καταπλασσομένη, ἀλθαίας ρίζα ἣν Ρωμαῖοι ἐβίσκον καλοῦσιν ἐν μελικράτῳ ἐφθῆ ὁμοίως...».

πόνων) των εντέρων, της μήτρας και του πρωκτού¹¹⁷. Αλλά και για την άγρια μολόχα, την *άλθαϊαν*, σημειώνει ότι βρασμένη κάνει καλό στις φλεγμονές του πρωκτού¹¹⁸.

4. Εἰς ὄ,τι πόνον¹¹⁹ (σ. 34, αρ. 35 α')

«Εἰς ὄ,τι πόνον ὅπου νὰ ἔχη τὸ κορμὶ ἀνθρώπου πρῶτα ἐπάρε πικρὴ αγγουριά, κοπάνισέ την κὶ βάλτη ἀπάνω κὶ σκορπάει»¹²⁰.

Στον Διοσκουρίδη η πικραγγουριά («ἐλατήριον ὁ Ἄγριοςίικυς», *Esbal(l)ium elaterium* ἢ *Momordica Elaterium*)¹²¹ ἀναφέρεται ὡς «ἐλατήριον' ἢ ὡς «σίικυς ἄγριος»¹²². Καὶ ἐνῶ ὁ χυμὸς τῶν φύλλων τῆς συνιστάται νὰ ἐνσταλάζεται στο ἀφτί που πονάει (κατὰ τῆς ὠταλγίας), ἡ ρίζα τῆς θεωρεῖται ὅτι διαλύει καὶ κάθε χρόνιο οἰδήμα, ἀν τοποθετηθεῖ ὡς κατὰπλάσμα μαζί με κριθάλευρο πάνω σ' αὐτό¹²³. Αλλά καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνεται ὅτι τα χρόνια οἰδήματα θεραπεύει ὡς κατὰπλάσμα (μεταξὺ πολλῶν ἄλλων) καὶ ἡ ρίζα τῆς πικραγγουριάς βρασμένη¹²⁴.

¹¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 118, 2 (vol. I. p. 192, 8-9): «μολόχη... εἰς τε ἐνέματα πρὸς δηγμοὺς ἐντέρων καὶ μήτρας καὶ δακτυλίου ἀρμόδιον...».

¹¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146, 1 (vol. II. p. 155, 4-6): «ἐψηθεῖσα γάρ ἐν μελικράτῳ ἢ οἴνῳ ἢ καθ' ἑαυτὴν κοπεῖσα ποιεῖ πρὸς τραύματα... <φλεγμονὰς > δακτυλίου...».

¹¹⁹. Ἡ συνταγή εἶναι πενταπλή. Συναποτελεῖται ἀπὸ πέντε ἐπὶ μέρους συνταγές γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν οἰδημάτων, ἀπὸ τις ὁποῖες μόνο ἡ πρῶτη (α'), ἡ τέταρτη (δ') καὶ ἡ πέμπτη (ε') ἔχουν σχέση με ἀνάλογες συνταγές τοῦ Διοσκουρίδη καὶ γι' αὐτὸ μόνο αὐτές πραγματευόμαστε ἐδῶ.

¹²⁰. Βλ. Οἰκονομίδου, ὁ.π., σ. 34, αρ. 35, α'.

¹²¹. Βλ. Χελδράιχ, σ. 43 καὶ Γεννάδ., σ. 299.

¹²². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 150, 1 (σίικυς ἄγριος) καὶ 150 RV: «σίικυς ἄγριος· οἱ δὲ ἐλατήριον».

¹²³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 150,1 (vol. II. p. 293, 3-5): «ἀρμόζει ὁ τῶν φύλλων χυλὸς ἐνσταζόμενος ὠταλγίαις. ἢ δὲ ρίζα καταπλασθεῖσα μετὰ ἀλφίτου πᾶν οἰδήμα παλαιὸν διαφορεῖ...».

¹²⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 138 (147), 1-3 (vol. III. p. 203,20- 204,12): «Τὰ δὲ χρόνια οἰδήματα ἰᾶται καταπλασσομένα... σικίου ἀγρίου ρίζα ἐφθῆ καταπλασσομένη...».

5. <Εἰς ὅ,τι πόνον>
(σ. 34-35, αρ. 35, δ')

Η συνταγή συνιστά για το σπάσιμο του εμπύου οιδήματος ως μαλακτικό κατάπλασμα από λιναρόσπορο, ξίγγι πρόβειο και μολόχα, όλα βρασμένα με νερό για δυο ημέρες με αλλαγή κάθε δώδεκα ώρες¹²⁵. Αυτή έχει σχέση με ανάλογη συνταγή του Διοσκουρίδη.

Ο Διοσκουρίδης για το πρόβειο ξίγγι «στέαρ προβάτειον» σημειώνει ότι είναι διαλυτικό, όπως και το τραγίσιο¹²⁶, ενώ συνιστά για τα χρόνια οιδήματα και τον λιναρόσπορο (λινόσπερμον) και την άγρια μολόχα (άλθαία).

Για το λιναρόσπορο σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι διαλύει και μαλακώνει κάθε φλεγμονή εσωτερική και εξωτερική¹²⁷. Για τις θεραπευτικές ιδιότητες του 'λινόσπερμον' σε περιπτώσεις χρόνιων οιδημάτων κάνει λόγο και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του, όπου σημειώνει ότι και ο λιναρόσπορος («λινόσπερμον») θεραπεύει τα χρόνια οιδήματα μαζί με μέλι και κατσικίσιο λίπος (προβατίσιο λίπος συνιστάται από την πιο πάνω ιατροσοφική συνταγή)¹²⁸, αλλά χωνεύει και τους όζους βρασμένος με κρασόμελο¹²⁹ και διαλύει τα οιδήματα των αδένων του τραχήλου («χοιράδας»), βρασμένος με αλεύρι ήρας και περιπτώματα περιστεριού μέσα σε κρασί¹³⁰, ενώ τα ίδια θεραπευτικά αποτελέσματα έχει και ο λιναρόσπορος μαζί με σόδα ή αλάτι ή και με διάλυμα στάχτης¹³¹.

Για την άγρια μολόχα παρατηρεί ότι κάνει καλό στα τραύματα, στις παρωτίτιδες, στα οιδήματα των αδένων του τραχήλου («χοιράδας»), στα

¹²⁵. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 35: «κι ἂν δὲν σπάση... δώδिका ὤρις ».

¹²⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 76, 18(vol. I. p. 157, 19-21): «τὸ δὲ τράγειον, διαλυτικώτερον ὄν... καὶ τὸ προβάτειον δὲ ἀναλογεῖ τούτῳ ».

¹²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 103 (vol. I. p. 175, 5-7): «καὶ τὸ λινόσπερμον τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν... διαφοροῦν καὶ μαλάσσει πᾶσαν φλεγμονὴν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς... ἀναλημφθὲν».

¹²⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 138 (147,1-3), vol. III. p. 203,20 και 204,5-6: «τὰ δὲ χρόνια οἰδήματα ἰᾶται καταπλάσσόμενα... λινόσπερμον σὺν μέλιτι καὶ στέατι αἰγείῳ...».

¹²⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 142 (150), vol. III. p. 206, 3-7: «ἐκπέσσει δὲ φύματα... λινόσπερμον μετὰ οἰνομέλιτος ἐψηθέν...».

¹³⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 145(154), 1-2, vol. III. p. 207, 3-4: «χοιράδας δὲ διαφορεῖ... αἰρινον ἄλευρον μετὰ περιστερᾶς κόπρον καὶ λινოსπέρμον ἐν οἴνῳ ἐψηθέν...».

¹³¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 145(154), 4, vol. III. p. 207, 22-23: «λινόσπερμον μετὰ νίτρου ἢ ἄλός ἢ κονιάς».

αποστήματα κ.τ.λ, διότι «διασκορπίζει (ή αδειάζει) και χωνεύει και σπάει και επουλώνει¹³²».

6. <Εἰς ὄ,τι πόνον>
(σ. 34- 35, αρ. 35, ε')

Στη συνταγή αυτή για το σπάσιμο (άνοιγμα) εμπύου οιδήματος συνιστάται κατάπλασμα από ζωμό (χυμό) πικραγγουριάς μαζί με κατσικίσιο γάλα.

Για τη χρήση της πικραγγουριάς σε οιδήματα έχουμε παραπέμψει στον Διοσκουρίδη κατά την πραγμάτευση της συνταγής με αύξοντα αριθμό 4. «Εἰς ὄ,τι πόνον» και αριθμό συνταγής 35,α' πιο πάνω. Ας σημειωθεί επιπλέον εδώ ότι κατά τον Διοσκουρίδη κάθε γάλα φαίνεται ότι βοηθάει στα εσωτερικά έλκη, χωρίς όμως να διευκρινίζεται αν πρόκειται για τα πεπτικά ή (και) άλλα έλκη¹³³.

7. Διὰ νὰ κάμη πολὺ γάλα ἢ γυναίκα
(σ. 36, αρ. 41)

Από την συνταγή συνιστάται η βρώση μαρουλιών μαζί με το γάλα τους για εφτά μέρες ή αφέψημα από στουμπισμένο σπόρο μαρουλιών ή η πόση στάχτης από καμένη γλώσσα αγελάδας¹³⁴.

Ιδιότητες αυξητικές του γάλακτος της γυναίκας αποδίδονται από τον Διοσκουρίδη (μεταξύ άλλων) και στο μαρούλι¹³⁵, που το αναφέρει στο

¹³². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146, 1-2 (vol. II. p. 155, 4-8): «ἡ καθ' ἑαυτὴν κοπεῖσα (ενν. ἡ ἀλθαία) ποιεῖ πρὸς τραύματα, παρωτίδας, χοιράδας, ἀποστήματα... διαφορεῖ γὰρ καὶ ἐκπέσσει καὶ ῥήγνυσι καὶ ἀπουλοῖ». Πρβλ. και Διοσκ., Φαρμ. I. 145 (154), vol. III. p. 206-207: «χοιράδας <δὲ> διαφορεῖ... ἀλθαία ἐν οἴνῳ ἐφθῆ...». Κατά το Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής του Liddell και Scott το «διαφορεῖ» σημαίνει διασκορπίζει (άρα διαλύει) και στον Γαληνό σημαίνει 'βγάζει με τον ιδρώτα'. (Βλ. ό.π., λ. διαφορῶ). Κατά την παρατήρηση όμως του κ. Μ. Μαρσέλου, καθηγητή Φαρμακολογίας και μέλους της τριμελούς επιτροπής για τη διατριβή μου, το «διαφορεῖ» σημαίνει αδειάζει.

¹³³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 70, 2 (vol. I. p. 144, 2-3): «κοινῶς δὲ δοκεῖ βοηθεῖν ταῖς ἐντὸς ἐλκῶσεσι...».

¹³⁴. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 36, αρ. 41: «Ἐὰν βρῖσκωνται μαρούλια... στὸ γάλα της».

¹³⁵. Το φυτολογικό του όνομα είναι *lactuca sativa* (θρίδαξ ή ήμερος) κοινῶς 'μαρούλι'. Βλ. Χελδράιχ, σ. 70 και Γεννάδ., σ. 422 (θρίδαξ).

'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του με το ὄνομα 'θρίδαξ ἡμερος'. Συνιστάται μάλιστα να διαρκεί η θεραπεία επτά ημέρες με χρήση δύο κυάθων (2 •0,456 λίτρων) καθημερινά¹³⁶.

8. Εἰς πλευριτωμένον καὶ ποντιασμένον ἄνθρωπον

(σ. 36, αρ. 42)

Από τη συνταγή συνιστάται να φάει ο ασθενής κυδώνι («στρούθιον μῆλον» στον Διοσκουρίδη) γεμισμένο, αφού αφαιρεθεί η μέση του, με λιβάντι και μόσχον και ψημένο¹³⁷.

Τα μηλοκύδωνα («κυδώνια μῆλα» του Διοσκουρίδη)¹³⁸, αλλά και τα μεγάλα κυδώνια («στρουθία μῆλα» του Διοσκουρίδη)¹³⁹, καρποί της *cydonia maliformis* (μηλοκυδωνιάς)¹⁴⁰ και της *cydonia vulgaris* αντίστοιχα¹⁴¹, δεν αναφέρονται ως φάρμακο για την πλευρίτιδα από το Διοσκουρίδη.

Για το μοσχολίβανο όμως, που είναι η αμυγδαλοειδής βενζόη και προέρχεται ως ρητίνη από το δένδρο στύρακα τον βενζοϊκό (και που είναι το «βδέλλιον» του Διοσκουρίδη¹⁴²) έχουμε σχετικές αναφορές στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του, οι οποίες το παρουσιάζουν ως θερμαντικό, μαλακτικό και ωφέλιμο σε όσους έχουν βήχα και πόνο στον θώρακα (πλευρά)¹⁴³, τα οποία είναι βέβαια συμπτώματα πλευρίτιδας.

¹³⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II.136, 1 (vol. I. p. 207, 10-11): «θρίδαξ ἡμερος εὐστόμαχος... γάλακτος κατασπαστική», δηλαδή κάνει καλό στο στομάχι και κατεβάζει γάλα. Βλ. επίσης Διοσκ., Φαρμ. I. 130 (138), 1-2, vol. III. p. 200, 22 και p. 201, 6-8: «Κατασπᾶ δὲ γάλα πλειον... ἢ θρίδακος δίδου κυάθους β'... ἐπὶ ἡμέρας ζ'... καὶ ἐναφεψηθέντα δὲ τὰ λάχανα <ταῦτα> κυαμίνῳ ἀλεύρῳ καὶ λαμβανόμενα ποιεῖ».

¹³⁷. Βλ. Οικ/μίδου, ὁ.π., σ. 36, αρ. 42: «Πᾶρε ἓνα κυδώνι μεγάλο καὶ σκάψε το ἀπὸ τὴν κορυφὴν... νιρὸ βραστόν, ὄχι ἄλλο».

¹³⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 115,1 (vol. I. p. 107, 10).

¹³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 115,3 (vol. I. p. 108, 10).

¹⁴⁰. Βλ. Χελδράιχ, σ. 40.

¹⁴¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 578.

¹⁴². Βλ. Γεννάδ., σ. 923.

¹⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 67 (βδέλλιον), 2 (vol. I. p. 61, 5 και 9-11): «δύναμιν δὲ ἔχει θερμαντικὴν, μαλακτικὴν... βηχικοῖς τε... ὠφελίμως δίδεται... ἀγαθὸν καὶ πρὸς πλευρᾶς πόνον...».

9. Γλυκάνισον

(σ. 38)

«Μεταχειρίζεται εις άχωνευσίαν, εις κωλικούς, εις αερώδεις κώλικας και εις ύστερισμόν. Δόσις του σπόρου δράμια 8 εις νιρόν βραστόν δράμια 100»¹⁴⁴.

Το γλυκάνισο είναι το «άνησσον» του Διοσκουρίδη¹⁴⁵, το οποίο κατά τον ίδιο ενδείκνυται (μεταξύ άλλων) και για στα φουσκώματα¹⁴⁶.

10. Άψίνθιον

(σ. 38)

«Χρησιμεύει όλον τὸ χόρτον εις θερμῖς διαλειπούσας, δυσπεψίας, ύποχονδρίας, κιτρινάδας, σκώληκας, καχιξίας και ύδρωπικίας. Δόσις δράμ. 8 εις νερόν βραστόν δράμ. 100»¹⁴⁷.

Πρόκειται για την αψιθιά ή αψιφιά και είναι το 'άψίνθιον τό θαμνώδες' (*Artemisia arborescens*) και πιθανώς, κατά τον Γεννάδιο, το «θαλάσιον άψίνθιον» (σέριφον) του Διοσκουρίδη, που είναι φαρμακευτικό, τονωτικό και αντιπυρετικό¹⁴⁸. Ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το 'άψίνθιον' ότι έχει την ιδιότητα να απομακρύνει τα περιττώματα της χολής, που είναι συγκεντρωμένα στο στομάχι και την κοιλιά. Επίσης παρατηρεί ότι ενδείκνυται (κάνει καλό) και στα φουσκώματα και τους κοιλόπονους, όταν πίνεται μαζί με σέσελι ή κελτική νάρδο και θεραπεύει την ανορεξία και όσους έχουν ίκτερο (κιτρινάδα) και ακόμη ότι χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα στο στομάχι, ενώ κάνει καλό και σε όσους υποφέρουν από την σπλήνα και από υδρωπικία. Το 'θαλάσιο άψίνθιο' ή 'σέριφο' μεταξύ άλλων «προκαλεί ήπιες κενώσεις ξαλαφρώνοντας την κοιλιά¹⁴⁹».

¹⁴⁴. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 38.

¹⁴⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 125.

¹⁴⁶. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, III. 56 (vol. II. p.69, 10- 70, 1): «άρμόζει δέ...και προς έμπνευματώσεις».

¹⁴⁷. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 38.

¹⁴⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 164.

¹⁴⁹. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, III. 23,1,3 και 5: «δύναμιν δέ έχει... άποκαθαρτικην των άνειρηκότων στομάχων και κοιλία χολωδών. έστι δέ και ούρητικόν ... και προς έμπνευματώσεις δέ άρμόζει και κοιλίας και στομάχου άλγήματα πινόμενον μετά σεσέλεως ή νάρδου Κελτικής, και άνορεξίας και ίκτερικούς θεραπεύει τὸ άπόβρεγμα αὐτοῦ ή τὸ άφέψημα... (vol. II, p.

11. Λεβιδόχορτον

(σ. 38).

Η χρήση λεβιδόχορτου συνιστάται για την αντιμετώπιση των λεβιθών και των πόνων από έλμινθες (σκουλήκια των εντέρων) στα παιδιά¹⁵⁰.

Λεβιδόχορτο ή λεμιθόχορτο ή λεβιθοβότανο ή μερμηγγοβότανο ονομάζεται από το λαό : α') το έλμινθοβότανον ή Κορσικόν βρύον ή έλμινθόχορτον (*Helminthochorton*) των φαρμακοποιών, το οποίο κατά τον Γεννάδιο είναι μείγμα «διαφόρων κοινών εν τῇ Μεσογείῳ θαλάσση φυτῶν καὶ ἰδίως της Κοραλλίνης τῆς φαρμακευτικῆς (*Corallina officinalis*), του ἀλσιδίου τοῦ έλμινθοχόρτου (*alsidium helminochorton*), του φύκους τοῦ πορφυροῦ και φύκους τοῦ πτερωτοῦ (*Fucus purpureus* και *Fucus plumosus*)¹⁵¹, και β') λεβιδόχορτο ή μυρμηγκοβότανο ονομάζεται και το φυτό 'ἀψίνθιον ή Κίνα' (*Artemisia Cina*). Κατά τον Γεννάδιο αυτό είναι πιθανώς το «ἄρρεν ἄβροβότανον» του Διοσκουρίδη, τα άνθη του οποίου χρησιμοποιούνται από το λαό ως ανθελμινθικά (κατά των ελμίνθων, σκουληκιών των εντέρων)¹⁵². Όμως ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δεν αποδίδει ανθελμινθικές ιδιότητες στο «ἄβροβότανον τό ἄρρεν»¹⁵³, που μοιάζει στον καρπό, όπως σημειώνει, με το 'ἀψίνθιον' (ενώ και κάποιιο το ονομάζουν ἀψίνθιον¹⁵⁴), αλλά στο 'σέριφον' ή 'θαλάσσιον ἀψίνθιον', που όπως σημειώνει είναι φυτό ποώδες, όμοιο με μικρό αβρότονο, και που βρασμένο σκέτο ή και με ρύζι, αν το φάει κανείς με μέλι, σκοτώνει τις μικρές έλμινθες (ἀσκαρίδας) και τις στρογγυλές λεβίθες ξαλαφρώνοντας με

30,12 -31,3)... καταπλάσσεται δέ... καὶ στόμαχον ἐπάνω χρονίως πάσχοντα... ἀρμόζει δέ και σπληνικοῖς καὶ ὕδρωπικοῖς... (vol. II, p. 31, 13-16). Για το 'θαλάσσιον ἀψίνθιον' σημειώνει τα εξής: «ἔστι δέ πόα... ἣτις ἐψηθεῖσα καθ' ἑαυτήν... ὑπεξάγουσα κοιλίαν κούφως (Υλη, III. 23,5, vol. II, p. 32, 12-16).

¹⁵⁰ Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 38 (Λεβιδόχορτον): «Μεταχείρισ<ι>ς εἰς τοὺς έλμινθας τῶν παιδων και εἰς σπασμοὺς προερχομένους> ἀπὸ σκώληκας. Δόσις δράμ. 8 εἰς νιρὸν βραστὸν δράμ. 100».

¹⁵¹ Βλ. Γεννάδ., σ. 303 (έλμινθοβότανον).

¹⁵² Βλ. Γεννάδ., σ. 164 (Αψίνθιον) και ιδιαίτερα σ. 165.

¹⁵³ Βλ. Διοσκ., Υλη, III. 24 (vol. II. p. 33-35).

¹⁵⁴ Βλ. Διοσκ., Υλη, III. 24,1-3 (vol. II. p. 34, 4-5): «τό δ' ἕτερον,<δ> ἄρρεν καλεῖται, κληματῶδες, λεπτόκαρπον ὡς ἀψίνθιον...» και Υλη, III. 24 RV. (vol. II. p. 34, 9-13): «ἄβρότονον... οἱ δέ ἀψίνθιον,... οἱ δέ ἀψινθιόμηνον... Ρωμαῖοι ἀψίνθιον μ πόντικουμ».

κενώσεις την κοιλιά¹⁵⁵. Μήπως λοιπόν πρόκειται για το «θαλάσσιον άψίνθιον» του Διοσκουρίδη, και όχι για το αβρότονο που θεωρεί πιθανό ο Γεννάδιος, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω; Όμως στο 'Περί άπλών φαρμάκων' σημειώνεται μόνο για τους στρογγυλούς εντεροσκώληκες («στρογγύλας έλμεις») ότι τους αποβάλλουν και το αφέψημα του άβροτόνου και αυτό του θαλασσίου σερίφου, που αποκαλείται θαλάσσιον άψινθιον¹⁵⁶, ενώ για τις πλατιές λεβίθες («τάς πλατείας έλμινθας»), δηλαδή τις ταινίες, δεν σημειώνεται ως ανθελμινθικό φάρμακο κανένα από τα δυο αυτά φυτά¹⁵⁷.

12. Δάφνη

(σ. 38)

Από τη συνταγή συνιστάται χρήση δάφνης (*laurus*) «εις δυσπεψίαν, ύστερισμό και κώλικας¹⁵⁸».

Ο Διοσκουρίδης σημειώνει για την δάφνη ότι τα χλωρά φύλλα της, όταν πίνονται ως αφέψημα, ανακουφίζουν (καταπραΰνουν) το στομάχι¹⁵⁹.

13. Γλυκόρριζα

(σ. 38)

Η χρήση της γλυκόρριζας συνιστάται για τον καταρροϊκό βήχα και για τη δίψα της υδρωπικίας¹⁶⁰.

Πρόκειται για το φυτό 'γλυκύρριζα ή έχινοειδής' (*glycyrrhiza echinata*)¹⁶¹, που ο Διοσκουρίδης ονομάζει «γλυκύρριζαν» και σημειώνει ότι άλλοι την ονομάζουν 'άδιψον' και ότι ενδείκνυται (μεταξύ άλλων) και για τις παθήσεις του θώρακα, καθώς και ότι σβήνει τη δίψα¹⁶². Και στο 'Περί

¹⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Υλη, III. 5-6 (vol. II. p. 32, 8-16): «έστι δέ πόα... έοικυία άβροτόνω μικρῶ... ήτις έψηθεισα καθ' έαυτήν και μετά όρυζης και λημφθεισα μετά μέλιτος άσκαρίδας και έλμινθας στρογγύλας κτείνει, ύπεξάγουσα κοιλίαν κούφως».

¹⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 69 (67), 1-2 (vol. III. p. 279, 11-23): «τάς δέ στρογγύλας έλμεις άγει... άβροτόνου άπόζεμα... σερίφου άπόζεμα, δ ένιοι άψίνθιον θαλάσσιον καλοϋσι...».

¹⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 68 (66), vol. III. p. 278, 11-279, 10.

¹⁵⁸. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 38.

¹⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Υλη, I, 78 (δάφνη), 1-2 (vol. I. p. 78, 8-11): «τά δέ χλωρά τών φύλλων... ποθέντα δέ άμβλύνει τόν στόμαχον...».

¹⁶⁰. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 38 (γλυκόρριζα): «Μεταχείρισ<ι>ς εις τόν κατάρρον βήχαν και δίψαν τής υδρωπικίας· δόσις τών ριζών δράμια 4 εις νιρόν βραστόν δράμια 100».

¹⁶¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 225-226.

¹⁶². Βλ. Διοσκ., Υλη, III. 5, 1 και 2 (vol. II. p. 8, 11 - 10, 1): «γλυκύρριζα οί δέ άδιψον... ποιεί δέ... και προς τά έν θωράκι... άδιψόν τέ έστι...». Βλ. και ό.π., Υλη, III. 5 RV. (vol. II. p. 9): «γλυκύρριζα... οί δέ άδιψον».

ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι ὁ χυμὸς τῆς γλυκόρριζας καὶ ἡ ἴδια ἡ ρίζα μαζί με νερό, ὅταν πίνεται, ὠφελεῖ ὅσους ἔχουν χρόνιες καούρες στο στομάχι καὶ συγχρόνως σταματᾷ τὴ δίψα τους¹⁶³.

14. Σκάρφη (σ. 38)

Κατὰ τὴ συνταγὴ γίνεται χρῆση τῆς σκάρφης κατὰ τῆς μελαγχολίας, μανίας, τρέλας καὶ γιὰ τὴν θεραπεία ἀπὸ λεβίθες («ἔλμινθες»). Ἡ δόση εἶναι 1 δράμι σκάρφης σὲ 50 δράμια νερό¹⁶⁴.

Στὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ καὶ φυτολογία τὸ ὄνομα 'σκάρφη' δὲν ἀναφέρεται παντοῦ σὲ ἓνα φυτό. Κατὰ τὸν Χελδράιχ ἡ 'σκάρφη' ἢ 'σκάρφι' μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἐξῆς φυτὰ: α') *Helleborus cyclophyllus*¹⁶⁵, β') *Adonis cylleneae*¹⁶⁶, γ') *Pulicaria odora*¹⁶⁷ καὶ δ') *Veratrum nigrum*¹⁶⁸.

Τὸ πρῶτο φυτό, Ἐλλέβορος ὁ κυκλόφυλλος (*Helleborus cyclophyllus*), εἶναι παντοῦ γνωστὸ ὡς 'σκάρφη'¹⁶⁹ καὶ μάλιστα στὴν ἐλληνικὴ χλωρίδα

¹⁶³. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* II. 1(1), (vol. III. p. 242, 13-15): «τοὺς χρόνιους καυσομένους τὸν στόμαχον ὠφελεῖ ἅμα καὶ δίψαν παύει γλυκυρρίζης χυλὸς πινόμενος καὶ <αὐτῆ> ἡ ρίζα σὺν ὕδατι...».

¹⁶⁴. Βλ. Οικ/μίδου, ὁ.π., σ. 38: «Μεταχειρίσις... δράμ. 50».

¹⁶⁵. Βλ. Χελδράιχ, σ. 3.

¹⁶⁶. Βλ. Χελδράιχ, σ. 2.

¹⁶⁷. Βλ. Χελδράιχ, σ. 58.

¹⁶⁸. Βλ. Χελδράιχ, σ. 121.

¹⁶⁹. Βλ. Χελδράιχ, σ. 3 καὶ Γεννάδ., σ. 302 (ἔλλέβορος). Στὴν ἐκδόση τοῦ Διοσκουρίδη ἀπὸ τὸν *Wellmann*, ἡ λέξη 'ἔλλέβορος' ψιλοῦται. Ἀπὸ τὸ λατινικὸ ὅμως *Helleborus*, ποῦ θεωρήθηκε, φαίνεται, ὅτι προϋποθέτει τὴ γραφὴ «ἔλλέβορος» (με δασεῖα, ἐξαιτίας τοῦ λατινικοῦ ἀρχικοῦ H), ἐπηρεάστηκαν κάποιοι, ὅπως ὁ Γεννάδιος, καὶ θεωροῦν ὅτι ἡ λέξη δασύνεται (ἔλλέβορος).

διακρίνεται σε δυο είδη: 1. 'Ελλέβορος ό μέλας' (*Helleborus niger*) και 2. 'Ελλέβορος ό κυκλόφυλλος' (*H. Cyclophyllus*), το κοινώς ονομαζόμενο 'σκάρφι', 'σκάρφη', 'κάρπη' ή 'κάρπι'. Κατά τον Γεννάδιο στο ένα ή και στα δυο αυτά είδη αναφέρεται ο «Ελλέβορος ό μέλας» των αρχαίων¹⁷⁰.

Αν είναι έτσι, τότε η ιατροσοφική συνταγή έχει σχέση με τις θεραπευτικές ιδιότητες που αποδίδει ο Διοσκουρίδης στον ελλέβορο τον μέλανα, σημειώνοντας μεταξύ άλλων ότι «καθαρίζει το κάτω μέρος της κοιλιάς, ωφελεί τους επιληπτικούς, τους μελαγχολικούς, όσους πάσχουν από μανία, αρθριτικά και παραλύσεις¹⁷¹». Άλλωστε το φυτό 'Αδωνις ο κυλλήνιος' (*Adonis cyllenea*) φύεται στην Κυλλήνη και εκεί ονομάζεται 'σκάρφη¹⁷²'. Όσον αφορά στο φυτό Βέρατρον υπάρχουν δυο είδη: 'Βέρατρον το μέλαν' (*Veratrum nigrum*), που φύεται στα βουνά της Λακωνίας, και το 'Βέρατρον τó λευκό' ή 'λοβενιανόν' (*V. Album* ή *lobelianum*), που φύεται σε κάποια μέρη της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Κατά τον Γεννάδιο το δεύτερο είδος, το οποίο κοινώς ονομάζεται 'Στερόγιαννι', είναι ο «λευκός έλλέβορος» του Θεόφραστου και του Διοσκουρίδη¹⁷³. Στον «λευκόν έλλέβορον» όμως ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει τις παραπάνω θεραπευτικές ιδιότητες της συνταγής του ιατροσοφίου¹⁷⁴. Το τρίτο φυτό '*Pulicaria odora*' ή '*Pulicaria vulgaris*' είναι η 'κόνυζα' (*inula*). Από τον Διοσκουρίδη αναφέρεται η «κόνυζα ή μικρά» και η «κόνυζα ή μεγάλη»¹⁷⁵. Ένα από τα διάφορα είδη του φυτού 'ή Κόνυζα, ό όφθαλμός του Χριστού' (*Inula Oculus Christi*) ονομάζεται κοινώς αγριοσκάρφι. Κατά τον Διοσκουρίδη το άνθος και τα φύλλα της μικρής και της μεγάλης κόνυζας, όταν πίνονται μαζί με ξίδι, ωφελούν τους επιληπτικούς¹⁷⁶. Στη συνταγή

¹⁷⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 302.

¹⁷¹. Βλ. Διοσκ., Υλη, IV. 162, 2-3 (vol. III. p. 308, 1 και 4-5): «καθαίρει δέ τήν κάτω κοιλίαν... ώφελεί δέ έπιληπτικούς, μελαγχολικούς, μαινομένους, αρθριτικούς, παραλελυμένους...». Πρβλ. και ό.π., Υλη, IV. 162 RV: «έλλέβορος μέλας... Ρωμαίοι δέ βερέτρον μ νίγκρον μ (ενν. καλοῦσι)».

¹⁷². Βλ. Γεννάδ., σ. 14-15.

¹⁷³. Βλ. Γεννάδ., σ. 189 (Βέρατρον).

¹⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Υλη, IV. 148, 1-3 (έλλέβορος λευκός).

¹⁷⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 536 (Κόνυζα) και Διοσκ., Υλη, III. 121.

¹⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Υλη, III. 121, 2 (vol. II. p. 132, 7-9): «τό άνθος και τά φύλλα ... μετ' όξους δέ έπιληπτικούς πινόμενα ώφελεί...».

του ιατροσοφίου γίνεται λόγος βέβαια για σκάρφη και όχι αγριοσκάρφι, ενώ βρίσκουμε γι' αυτή περισσότερα κοινά στοιχεία με όσα σημειώνει ο Διοσκουρίδης για τον ελλέβορο.

15. Όμανον

(σ. 39)

Από τη συνταγή του ιατροσοφίου συνιστάται η χρήση του όμανου κατά της δυσπεψίας και των ελμίνθων (σκουληκιών των εντέρων)¹⁷⁷.

Σύμφωνα με τα δελτία του ιστορικού λεξικού το 'όμανον' σχετίζεται με το φυτό 'έλένιον', χωρίς όμως να είμαστε απόλυτα βέβαιοι για αυτό¹⁷⁸. Κατά τον Γεννάδιο από τα 18 είδη που φύονται κυρίως στην Αμερική γνωστά ως κοσμητικά είναι το 'έλένιον τὸ φθινοπωρινόν' (*Helenium autumnale*) και το 'έλένιον τὸ γυμνανθές' (*Helenium nudiflorum*). Το «Έλένιον» του Ιπποκράτη, του Διοσκουρίδη, ίσως ακόμα και του Θεοφράστου αναφέρεται στην 'κόνυζα τὸ Έλένιον', ενώ το «Έλένιον αἰγύπτιον» του Διοσκουρίδη αναφέρεται πιθανώς στο 'Τεύκριον τὸ κρητικόν'¹⁷⁹. Κατά τον Διοσκουρίδη η ρίζα του ελένιου, που άλλοι ονομάζουν 'Περσικήν', άλλοι 'Μηδικήν', άλλοι 'Ορέστιον', άλλοι 'νεκτάριον', 'κλεώνιον', άλλοι 'βάτον Ἰδαίαν' και άλλοι 'φλόμον Ἰδαϊόν', κάνει καλό στα φουσκώματα (μεταξύ άλλων), ενώ συντηρημένη ωφελεί το στομάχι¹⁸⁰.

16. Ηδύοσμος νεοελληνιστί

(σ. 39)

Ο ηδύοσμος συνιστάται από την πιο πάνω συνταγή ως δυναμωτικός και «κεντηστικός τῶν νεύρων» και κατά του σπασμωδικού εμετού και του

¹⁷⁷. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 39 (Όμανον): «Μεταχειρίσ<ι>ς εἰς δυσπεψίαν καὶ εἰς ἔλμινθας. δόσις ἀπὸ μισὸν δράμι, ἕως ἐν μὲ τὸ νερόν καὶ μὲ ζάχαριν»

¹⁷⁸. Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 39, σημ. 1.

¹⁷⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 301 και σ. 536 (Κόνυζα τὸ Έλένιον, *Inula Helenium*).

¹⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 28, 1-2 (vol. I. p. 31,21 - 32,2 και 33, 3-7): «Αὕτη δὲ ἡ ρίζα ἀρμόζει... ἐμπνευματώσει... ἔστι δὲ εὐστόμαχος ταριχευθεῖσα ἐν γλυκεῖ (ενν. οἶνω)....».

αερώδους κωλικού. Δόση των χόρτων: 1 δράμι σε 50 δράμια βραστό νερό. Το λάδι του δυόσμου δίνεται «ἀπὸ 4 ἕως στὰ 3»¹⁸¹.

Πρόκειται για το φυτό 'ἠδύοσμος ὁ πράσινος' (*mentha viridis*), το οποίο ο Διοσκουρίδης ονομάζει «ἠδύοσμον ἡμερον»¹⁸² και στο οποίο (εκτός από τις άλλες θεραπευτικές ιδιότητες) αποδίδει και την ιδιότητα να σταματάει τους εμετούς και να κάνει καλό στο στομάχι, όταν κανείς πίνει δυο-τρία κλωναράκια μαζί με χυμό ξινού ροδιού¹⁸³.

17. Μακεδονήσιον

(σ. 40)

Σύμφωνα με τη συνταγή χρησιμοποιείται ως φάρμακο κατά της δυσουρίας, των κωλικών πόνων, της υδροκήλης και ως γαλακτοφόρο, αυξητικό δηλαδή του γάλακτος των γυναικών: «Διὰ νά φέρῃ γάλα τῶν γυναικῶν¹⁸⁴».

Μακεδονήσι λέγεται το 'πετροσέλιον τὸ ἡμερον' (*Petroselinum sativum* ή *arrium petroselinum*, κοινῶς μαϊντανός ή μανδανός ή μαντανός ή περσίμουλο ή κουδουμέντον ή μυρωδιά) Λέγεται μακεδονήσι, επειδή φύεται κυρίως στη Μακεδονία, όπως παρατηρεί και ο Διοσκουρίδης¹⁸⁵, ο οποίος σημειώνει (μεταξύ άλλων) για τον σπόρο του πετροσέλινου ότι «είναι διουρητικός και κάνει καλό και στις περιπτώσεις φουσκώματος του στομάχου και του παχέος εντέρου. Ακόμη βοηθά και στην αντιμετώπιση των κωλικών αλλά και σε περιπτώσεις πόνων της ουροδόχου κύστης και των νεφρών, όταν λαμβάνεται ως ρόφημα, ενώ σημειώνει επίσης ότι το ανακατεύουν με τα διουρητικά φάρμακα¹⁸⁶». Επομένως έχουμε εδώ αναφορά μόνο για τη

¹⁸¹ Βλ. Οικονομίδου, ό.π., σ. 39: «Δύναμις, δυναμωτικός και κεντηστικός τῶν νεύρων. Μεταχειρίσις.... Τὸ ἔλαιον τούτου δίδεται ἀπὸ: 4 ἕως στὰ 3 ».

¹⁸² Βλ. Γεννάδ., σ. 409.

¹⁸³ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 34, 1-3 (vol. II. p. 45, 9 και 46, 1 και 46, 8-9): «... και ἐμέτους... παύει δύο ἢ τρία κλωνία σὺν ροᾶς ὀξεΐας χυλῶ ποθέντα... και καθόλου ἐστίν εὐστόμαχον...».

¹⁸⁴ Βλ. Οικ/μίδου, ό.π., σ. 40: «Μεταχειρίσις εἰς δυσουρίαν... γάλα γυναικῶν».

¹⁸⁵ Βλ. Γεννάδ., σ. 767 και Διοσκ., Ὑλη, III. 66 (vol. II. p. 77, 8-9 «πετροσέλιον»): «φύεται ἐν Μακεδονία ἐν ἀποκρήμνοις τόποις».

¹⁸⁶ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 66 (vol. II. p. 77, 9-13): «... σπέρμα δὲ... οὐρητικόν, ...ἀρμόζον και πρὸς στομάχου και κόλου ἐμπνευματώσεις και στρόφους, πρὸς τε πλευρᾶς πόνους και νεφρῶν και κύστεως ἐν ποτῶ λαμβανόμενον· μείγνυται δὲ και οὐρητικαῖς...».

δυσουρία και τον κωλικό πόνο της λαϊκής συνταγής. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έχουμε αναφορές στο πετροσέλινο (μαϊντανό, μακεδονήσι) ως φάρμακο κατά των κωλικῶν ἀπὸ συστροφῆς εντέρων, και κατά των χρόνιων κωλικῶν γενικότερα¹⁸⁷.

18. Μαυροπίπερον (σ. 40)

Κατά τη συνταγή το μαυροπίπερο (πέπερι τὸ μέλαν, *pipere nigrum*)¹⁸⁸ χρησιμοποιεῖται στις περιπτώσεις της πτώσης και του πόνου της σταφυλῆς («τοῦ σταφυλίτου») ἢ και γενικότερα του λαιμοῦ¹⁸⁹.

Για το «μέλαν πέπερι» (και γενικότερα για το πιπέρι) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι κάνει καλό σε περιπτώσεις βήχα, σε ὅλες τις παθήσεις του θώρακα, και ὅτι αν ανακατευθεῖ με πίσσα, διαλύει τα πρηξίματα των αδένων του τραχήλου («χοιράδας διαφορεῖ»)¹⁹⁰. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ὁμως δεν γίνεται καθόλου αναφορά για τη χρήση του μαύρου πιπεριοῦ στην περίπτωση χαλαρωμένων σταφυλῶν¹⁹¹.

¹⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 42 (40), 4 (vol. III. p. 261, 1-2 και 21): «Πρὸς δὲ τοὺς στροφουμένους χρονίως ἀρμόζει πινόμενα... πετροσέλινον σὺν οἴνω...» και ὁ.π., II. 46 (44), vol. III. p. 262, 22 και 25-26: «κολικούς δὲ θεραπεύει πινόμενα... πετροσελίνου... ἀφέψημα μετὰ ὕδατος...».

¹⁸⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 756.

¹⁸⁹. Βλ. Οικ/μίδου, ὁ.π., σ. 40 (Μαυροπίπερο): «Μεταχειρίσις εἰς χαμήλωμα, πόνον τοῦ σταφυλίτου και τοῦ λαιμοῦ. Δόσις ὄσην ἀρκεῖ».

¹⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑγίη, II. 159, 3 και 4 (vol. I. p. 225, 11-12 και 17): «... βηξί τε και πᾶσι τοῖς περι θώρακα πάθεσιν ἀρμόζει... ἀναλημφθὲν δὲ πίσση χοιράδας διαφορεῖ».

¹⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 82 (86): «τὰς δὲ κεχαλασμένας σταφυλάς...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Γιατροσόφι Β

(από τη Βίτσα Ζαγορίου)

Δημ. Κρεκούκιας, Ένα παλιό ζαγορήσιο γιατροσόφι, Ήπειρωτική Έστια, τ. 22 (1973), τεύχος 252-253 (Απρίλιος-Μάιος 1973), σ. 237-249.

1. και 2. Διά τόν σιληασμό (=σεληνιασμό) (σ. 238, αρ. 2 και 3)

2. «Εἶνι κι ἄλλο. Πέτρα ἀπό βόδι νά τήν πίνη εἰς τήν χάση τὸ φιγγάρι».
3. «Κι ἄλλο εἶνι ἰλιάτζι (=θεραπεία) ἀσπρόπιτρα νά πίνη εἰς τήν χάση τὸ φιγγάρι»¹⁹².

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει τα εξής: «λίθος σεληνίτης, ὃν τινες ἀφροσέληνον ἐκάλεσαν/ διὰ τὸ εὐρίσκεσθαι αὐτὸν νυκτὸς ἐν τῇ τῆς σελήνης παραυξήσει/ γεννᾶται ἐν Ἀραβίᾳ, λευκός, διαυγής, κοῦφος./Τοῦτον ἀποξύνοντες διδόασι πόμα ἐπιλημπτικοῖς ...»¹⁹³.

Και στις δυο συνταγές του γιατροσοφίου πρόκειται για θεραπεία επιληπτικού με ειδική πέτρα (από βόδι ή ασπρόπετρα) ως φάρμακο. Φαίνεται ότι πρόκειται για παραλλαγή της παραπάνω συνταγής του Διοσκουρίδη για την θεραπεία επιληπτικών (σεληνιασμένων) με σκόνη από λίθο σεληνίτη, που είναι 'λευκός', όπως και η ασπρόπετρα της νεότερης συνταγής, στην οποία όμως απαιτείται η χρήση της πέτρας στη χάση του φεγγαριού, για να χαθεί ανάλογα και η ασθένεια¹⁹⁴, ενώ ο σεληνίτης λίθος κατά τον Διοσκουρίδη δημιουργείται τη νύχτα στην Αραβία και συλλέγεται κατά την αύξηση (γέμιση) της σελήνης.

Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης σημειώνει μεταξύ άλλων: «ποιεῖ δὲ καὶ τοῦτο:... λίθον σεληνίτην ἀποξύνων δίδου...»¹⁹⁵, ενώ αναφέρεται και σε λίθους που βρίσκονται στην κοιλιά νεοσσών

¹⁹². Βλ. Κρεκούκιας, Ζ. γιατρ., σ. 238, αρ. 2 και 3.

¹⁹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 141, (vol. III. p. 100, 5).

¹⁹⁴. Βλ. Κρεκούκιας, ὁ.π., σ. 243, σημ. 17.

¹⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 20, 3 (vol. III. p. 159, 17).

χελιδόνας, και χρησιμοποιούνται για τον ίδιο σκοπό ως περιάπτα¹⁹⁶, αλλά και σε άλλον λίθο, που λέγεται «γαγάτης λίθος», ο οποίος και αυτός, όταν χρησιμοποιηθεί ως θυμιάμα, επαναφέρει σε έλεγχο τους επιληπτικούς¹⁹⁷.

3. Διά τὰ σπυριά (σ. 238, αρ.10)

«Εἶνι κὶ ἄλλο ἰλιάτζι διὰ τὰ σπυριά· κηραληφή μὶ βούζιλου κὶ νὰ τ' ἀλείφης ἕως νὰ γιάνου(ν)»¹⁹⁸.

Βούζιλο (ή αλλιώς αβουζιά, αβυζιά, αυζιά, βουζιά ή βούζια) είναι το φυτό ἀκτῆ ἢ χαμαιάκτη (*Sambucus ebulus*), ή χαμαιάκτη του Διοσκουρίδη¹⁹⁹.

Για την πλήρη όμως διάκριση του φυτού αυτού (ακτής της χαμαιάκτης, κοινώς βουζιάς, δηλαδή της 'χαμαιάκτης' του Διοσκουρίδη) ιδιαίτερα και κυρίως από το θαμνώδες δέντρο με το όνομα ἀκτῆ ἢ μέλαινα (*sambucus nigra*), κοινώς αφροξυλιά ή κουφοξυλιά, που είναι η 'ἀκτῆ' του Διοσκουρίδη (επειδή τα δύο αυτά είδη θα βρίσκουμε πολύ συχνά στις ιατροσοφικές συνταγές), αλλά και από τα άλλα δύο υπόλοιπα είδη του φυτού-δέντρου με το γενικό όνομα ακτή (*sambucus*), θεωρούμε εδώ απαραίτητο το πιο κάτω λεπτομερές παρενθετικό βοτανολογικό σχόλιο:

Η Ἀκτῆ (*Sambucus*), του γένους των Αιγοκληματωδών, περιλαμβάνει περί τα δέκα είδη φυτών και δέντρων, από τα οποία τα τρία φύονται και στην Ελλάδα. Αυτά είναι τα εξής: α') Ἀκτῆ ἢ μέλαινα (*Sambucus nigra*), που είναι το πιο κοινό και γνωστό αλλά και πιο χρήσιμο θαμνώδες δέντρο, ιθαγενές στην Ελλάδα. Στον Διοσκουρίδη και στον Θεόφραστο λέγεται ἀκτῆ. Οι λαϊκές του ονομασίες είναι κατά τόπους οι εξής: Κουφοξυλιά, αφροξυλιά, φροξυλιά, (φρο<u>σ</u>κλιά στη Θεσσαλία, από παραφθορά της ονομασίας αφροξυλιά), λόγω των κούφινων και γεμάτων με αφράτη ψίχα

¹⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 21 (19) (vol. III. p. 159- 160): «περιαπτόμενον δὲ ἰκανῶς ὠφελεῖ τοῦτο τοὺς ἐπιληπτικούς· χελιδόνων νεσσὸν ἀνασχίσας ἐκ τῆς πρώτης νεοσσιᾶς εὐρήσεις λίθους ἐν τῇ γαστρὶ δύο, ποικίλον ἓνα καὶ τὸν ἓνα καθαρὸν. τοὺς δύο δὴ πρὶν ἢ χαμαὶ τεθῆναι ἐνδύσον εἰς δέρμα γαλῆς ἢ πλατυκέρωτος ἐλάφου καὶ περιᾶψον τραχήλῳ ἢ βραχίονι. διηνεκῶς δὲ ἐχέτω τοῦτο, χαμαὶ δὲ μηδέποτε τίθει· λάμβανε δὲ μεταξὺ ἀύξομένης τῆς σελήνης τοὺς λίθους. τοῦτο ἐὰν προσάξῃς ἐπιλημφθέντι, διεγερθήσεται».

¹⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 23 (21) (vol. III. p. 160,10-11): «ἐλέγχει δὲ ἐπιληπτικούς θυμιάμενα· ... γαγάτης λίθος...».

¹⁹⁸. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 238, αρ. 10.

¹⁹⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 39 (ἀκτῆ ἢ χαμαιάκτη).

κλαδιών της. Επίσης σαμπούκος²⁰⁰, προφανώς από το λατινικό όνομά της, ή ζαμπούκος ή φροξυλάνθι²⁰¹. Το αφέψημα των ανθέων της (Άκτῆς ἄνθη, *Flores Sambuci*) έχει υδροποιητικές και διουρητικές ιδιότητες, γνωστές από την αρχαιότητα²⁰². β') Άκτῆ ἡ χαμαιάκτη (*Sambucus ebulus*). Είναι η χαμαιάκτη του Διοσκουρίδη και πιθανώς η σημύδα του Θεοφράστου. Τις λαϊκές του ονομασίες σημειώσαμε ήδη και πιο πάνω και είναι 'αβουζιά, αβυζιά, αυζιά, βουζιά, βούζια, βούζιλο²⁰³ και βούσσεσ ή αυσιές'²⁰⁴. Ο Γεννάδιος περιγράφει ως εξής το φυτό: «φυτὸν ποῶδες, πολυετές, εὐθυτενές, ὑψηλόν, ὀχληρότατον δὲ καὶ δυσεξόντωτον ζιζάνιον τῶν γονιμωτέρων καὶ μᾶλλον νεωτέρων γαιῶν. Πάντα τὰ μέρη του κάκοσμα καὶ δηλητηριώδη, διὸ καὶ οὐδέποτε θίγονται ὑπὸ τῶν κτηνῶν»²⁰⁵. Σε θεσσαλικές κοινότητες τα φυτά αυτά λέγονται βούζια και χρησιμοποιούνται κατά της ηλίας²⁰⁶. γ') Άκτῆ ἡ βοτρυανθῆς (*Sambucus racemosa*), κοινώς 'αντρίανος', που είναι θάμνος και χρησιμοποιείται ενίοτε και ως διακοσμητικό φυτό. δ') Άκτῆ ἡ καναδική (*Sambucus Canadensis*), θάμνος που φύεται στη Β. Αμερική και που ο καρπός του χρησιμοποιείται για τη χρωμάτιση κρασιῶν και διαφόρων ἄλλων ποτῶν²⁰⁷.

Και η κηραλοιφή ('κηρός') και το βούζιλο ἡ βουζιά ('χαμαιάκτη') της πιο πάνω ιατροσοφικής συνταγῆς αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη ως βότανα θεραπευτικά πληγῶν, δαγκωμάτων κ.τ.λ., ὄχι ὅμως σε συνδυασμό μαζί, ὅπως γίνεται στη συνταγή αυτή.

²⁰⁰. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 38.

²⁰¹. Βλ. Χελδράιχ, σ. 54.

²⁰² Βλ. Γεννάδ., σ. 39. Σε θεσσαλικά και ἄλλα χωριά το πίνουν κυρίως το πρωί αντι τσαγιού ἡ ἄλλου ροφήματος. Το δέντρο το λένε εκεί 'φρουσκλιά' και τα κούφια (γεμάτα αφράτη ψίχα) κλαδιά του χρησιμοποιούσαν παλιότερα για την κατασκευή φλογέρας, ὅπως και το καλάμι. Πληροφορίες από αφηγήσεις και βιώματα του πατέρα μου Κ.Δ. Τσαγγαλά.

²⁰³. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 39.

²⁰⁴. Βλ. Χελδράιχ, σ. 54.

²⁰⁵ Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 39.

²⁰⁶. Με στομπισμένα βούζια (τρυφερά βλαστάρια και φύλλα) ως επίθεμα στο κεφάλι και συνεχείς εμβρεγμούς και κατακλύσεις με κρύο νερό θεράπευσε δύο φορές η γιαγιά μου τον πατέρα μου, ὅταν στην παιδική του ηλικία είχε πάθει ηλίας στα χωράφια, σύμφωνα με πληροφορίες του. Ας σημειωθεί ακόμα ὅτι και τα δύο παραπάνω είδη της ακτῆς (αφροξυλιά και βουζιά) φύονται και στη γειτονιά μου στο Νεοχωρόπουλο Ιωαννίνων.

²⁰⁷. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 39.

Για το κερύ ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι έχει ιδιότητες θερμαντικές, μαλακτικές και μέτρια επούλωτικές²⁰⁸. Για το βούζιλο («χαμαιάκτη») παρατηρεί ότι η ρίζα της ψημένη, όταν πίνεται με κρασί, βοηθάει (ωφελεί) όσους έχουν δαγκωθεί από οχιά και για τα φύλλα της σημειώνει ότι καταπραΰνουν ως κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο τις φλεγμονές, ενώ συνιστώνται (κάνουν καλό) ως κατάπλασμα στα εγκαύματα και στους δαγκωμένους από σκύλους²⁰⁹. Επομένως το φυτό αυτό θεωρείται από τον Διοσκουρίδη βότανο- φάρμακο θεραπευτικό των πληγών.

4. Διά τὰ μάτια (σ. 238 - 239, αρ.13)

Η συνταγή συνιστά για την καλή όραση, («διά τὰ βλέπη ἕως τὰ γηράση») ο άνθρωπος, τη χρήση χαϊμαλιού που πρέπει να βρίσκεται σε επαφή με ένα ξυρισμένο μέρος του κεφαλιού. Το χαϊμαλί πρέπει να περιέχει γαρούφαλλα²¹⁰, ζιντζίλι και ταροφίλι²¹¹ (είδος αρωματικού

²⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 83, vol. I, p. 167-168, και ιδιαίτερα p. 168, 14-15: «κηρός... δύναμιν δὲ ἔχει πᾶς κηρός θερμαντικὴν, μαλακτικὴν, πληρωτικὴν τε μετρίως...», δηλαδή έχει και μέτρια επούλωτική ιδιότητα.

²⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 173 (χαμαιάκτη), p. 323,11-13: «... ἡ ρίζα δὲ αὐτῆς ἐψηθεῖσα σὺν οἴνῳ... βοηθεῖ δὲ καὶ ἐχιδνοδήκτοις πινομένη...» και ό.π., p. 323,17-324, 1: «τὰ δὲ φύλλα... φλεγμονὰς πραΰνει σὺν ἀλφίτῳ καὶ κατακαύμασιν ἀρμόζει καὶ κυνοδήκτοις καταπλασσομένα».

²¹⁰. Τα γαρούφαλλα ή γαρυφαλλα εδώ δεν είναι τα άνθη της γαρυφαλλιás, για την οποία βλ. Γεννάδ., σ. 246-247 (Διόσανθος, *Dianthus*), ούτε τα άνθη του φυτού Σηνέκιον (*Senecio*), κοινώς 'μαρτιάκος' ή 'μαρτιάτικο' στην Κεφαλονιά (βλ. Χελδράιχ, σ. 62, και Γεννάδ., σ. 865), αλλά είναι τα κοινώς ονομαζόμενα 'μοσχοκάρφια', δηλαδή οι αρωματικοί κάλυκες του φυτού καρυόφυλλος ο αρωματικός (*Caryophyllus* ή *Eugenia aromatica*), τα οποία στον Ηρόδοτο (3.111) αναφέρονται ως «κάρφεια». Βλ. Γεννάδ., σ. 475: Καρυόφυλλος ό αρωματικός.

²¹¹. Πρόκειται ίσως για το 'Τριφύλλιον τὸ εὖοσμον' (*Trifolium suaveolens*). Βλ. Γεννάδ., σ. 967-969 και ιδιαίτερα σ. 968. Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται σε άλλο είδος τριφυλλιού («τριφύλλιον τὸ Ἀλεξανδρινόν», *Trifolium alexandrinum*) με τις ονομασίες λωτός άγριος ή Λιβυκόν ή τρίφυλλον. Βλ. Γεννάδ., σ. 968. Από αυτά ο «λωτός ό ἐν παραδείσοις φυόμενος», ή, αλλιώς, το τρίφυλλον, βοηθάει την όραση. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 110: «λωτός ό ἐν παραδείσοις φυόμενος, ὃν ἔνιοι τρίφυλλον καλοῦσι, χυλισθεὶς καὶ μιγεὶς μέλιτι ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ λευκώματα καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις ἀποκαθαίρει». Αλλά και η ρίζα του λωτού που φύεται στη Αίγυπτο και που ο βλαστός του μοιάζει με τον βλαστό του κυάμου (κουκιού), ρίζα που μοιάζει με το κυδώνι και που τρώγεται βρασμένη και ωμή, είναι κατά τον Διοσκουρίδη ανάλογη ως προς τις ιδιότητες, αν βραστεί, με τον κρόκο

τριφυλλίου)²¹².

Το 'ζιντζφίλι' ή 'ζεντζεφίλι' είναι το φυτό Ζιγγίβερις ή φαρμακευτική²¹³ (*Zingifer officinale*), γνωστό και ως 'πιπερόριζα' (τουρκικά *Zeencefil*)²¹⁴. Για το φυτό αυτό ο Διοσκουρίδης παρατηρεί μεταξύ άλλων ότι «είναι μικρές ρίζες, όπως του κύπερου, υπόλευκες, όμοιες με το πιπέρι στη γεύση και αρωματικές» (έτσι εξηγείται και η κοινή ονομασία πιπερόριζα) και ότι «κάνει καλό (ενεργεί) και για την αντιμετώπιση εκείνων τα οποία σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών και γενικά μοιάζει κάπως με τις ιδιότητες του πιπεριού»²¹⁵.

5. Είναι κι άλλο ιλιάτζι διά τὰ μάτια

(σ. 239, αρ.14)

«Νὰ πάρης τὴν ρίζαν τοῦ μάλαθρου καὶ νὰ τὴν στομπίσης καὶ νὰ τὴν βρέξης μὲ κρασί καὶ νὰ τὴν πλακώσης τὸ βράδυ ὅταν κοιμᾶσι»²¹⁶.

Ο 'μάλαθρος' (ονομασία που χρησιμοποιείται στην Ήπειρο) είναι ο γνωστός σε όλους μας μάραθος²¹⁷. Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί για το 'μάραθρον' στο 'Περὶ ὑλης ἰατρικῆς' ἔργο του: «ὁ δὲ χυλὸς ἐκθλιβέντων τῶν καυλῶν καὶ τῶν φύλλων ἐν ἡλίῳ ξηρανθεὶς εἰς τὰ ὀφθαλμικά, ὅσα πρὸς ὀξυδερκίαν, σκευάζεται χρησίμως...»²¹⁸.

(«τὴν λέκιθον») του αβγού, (βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 113), ο οποίος κρόκος (αβγού), βραστός, κάνει καλό στους πόνους των ματιών μαζί με το φυτό κρόκο και με ροδόμυρο («ἢ δὲ λέκιθος αὐτοῦ ἐφθῆ χρησίμη πρὸς ὀφθαλμῶν περιωδινίας σὺν κρόκῳ καὶ ροδίνῳ...» (βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 50), πράγμα που σημαίνει ότι και «ὁ λωτὸς ὁ ἐν Αἰγύπτῳ γεννώμενος» του Διοσκουρίδη, που σχετίζεται κι αυτός με το τρίφυλλον (το ταροφίλι της συνταγής) θεωρείται από τον Διοσκουρίδη οφθαλμικό φάρμακο.

²¹². Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 238-239, αρ. 13: «Διὰ τὰ μάτια ἰλιάτζι εἶνι διὰ νὰ βλέπη ἕως νὰ γηράση... νὰ στέκιτι τὸ χαῖμαλι ὅσο νὰ γιάνη».

²¹³. Βλ. Γεννάδ., σ. 403 (Ζιγγίβερις ἢ Γιγγίβερις) και Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 245, σημ. 30.

²¹⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 403 (Ζιγγίβερις ἢ Γιγγίβερις) και Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 245, σημ. 30.

²¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 160, (vol. I. p. 226, 14-15): «Ζιγγίβερι... ἔστι δὲ ρίζια μικρά, ὡσπερ κυπέρου, υπόλευκα, πιπερίζοντα τῇ γεύσει καὶ εὐώδη... ποιεῖ καὶ πρὸς τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις... καὶ καθ' ὅλου παρέοικέ πως τῇ τοῦ πεπέρεως δυνάμει».

²¹⁶. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 239, αρ. 14.

²¹⁷. Βλ. Χελδράιχ, σ. 50, *Roeniculum capillaceum*, *Gilib* (*Foeniculum officinale*, All.) και Γεννάδ., σ. 639, 'Μάραθρον τὸ κοινόν' (*Foeniculum vulgare* ἢ *capillaceum* ἢ *officinale*), το «μάραθρον» ἢ «μάραθρον» των αρχαίων.

²¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70 (vol. II. p. 81, 8-10).

Στο ίδιο έργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι και ο χυμός από το χλωρό σπόρο μαζί με τα φύλλα και τα βλαστάρια, καθώς και ο χυμός της ρίζας, μόλις πρωτοβλαστήσει, χρησιμοποιείται για τον ίδιο σκοπό. Αναφέρει μάλιστα στη συνέχεια ότι στην δυτική Ιβηρική οι ντόπιοι κόβουν στη μέση το βλαστό, όταν είναι ανθισμένος, βάζουν δίπλα του φωτιά, για να βγάλει ένα γαλάκτωμα, ένα κόμμα, το οποίο είναι το πιο δραστικό φάρμακο για τα μάτια²¹⁹.

Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης συνιστά να τρώγεται το μάραθον από όσους έχουν αμβλυωπία²²⁰, ενώ και τον σπόρο του μάραθου συνιστά μαζί με κηραλοιφή ως κατάπλασμα για την εξαφάνιση των μωλώπων και των μελανιών κάτω από τα μάτια²²¹. Άλλωστε και ο χυλός της ρίζας του μάραθου, κατά τον Διοσκουρίδη, όταν επαλείφεται, καθαρίζει όσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών, το άργεμα (λευκή ουλή στο μάτι), τα νεφελώματα και τις θολώσεις και ενισχύουν την όραση σε όσους έχουν αμβλυωπία²²².

Το κρασί της πιο πάνω συνταγής, αλλά και άλλων παρόμοιων συνταγών που θα πραγματευτούμε στη συνέχεια, προτείνει ως οφθαλμικό φάρμακο και ο Διοσκουρίδης και μάλιστα και στα δύο βιβλία του, όπως θα ιδούμε και πιο κάτω. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του παρατηρεί για το κρασί της Χίου ότι είναι και χρήσιμο για τα οφθαλμικά φάρμακα²²³, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' αναφέρει το κρασί ως δεύτερο συστατικό πολλών οφθαλμικών φαρμάκων²²⁴.

²¹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70 (vol. II. p. 81,10-16): «χυλίζεται δὲ... τὸ κόμμα ἔστι δὲ ἐνεργέστερον τοῦ χυλοῦ πρὸς τὰ ὀφθαλμικὰ τοῦτο».

²²⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 42: «ἀρμόζει δὲ ἐσθιόμενα ἀμβλυωποῦσι ταῦτα ... μάραθον...».

²²¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 53, 1-2: «ὕπωπια δὲ αἶρει καὶ πελώματα καταπρασσόμενα ... μαράθου σπέρμα σὺν κηρωτῆ...».

²²². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40, 1-2: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλῦς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωποῦντων εγχιόμενα· ... μαράθου τῆς ρίζης χυλός, ...».

²²³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 8-9: «ὁ μέντοι Χίος (ενν. οἶνος) ... χρήσιμος εἰς τὰ ὀφθαλμικά».

²²⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 30: «πρὸς δὲ τὰς φλεγμονὰς τῶν ὀφθαλμῶν καταπλάσματα ἀρμόζει... κρόκος σὺν μελιλώτῳ καὶ γλυκεῖ (ενν. οἶνω), φλόμου φύλλα ἐφθά σὺν οἶνω...». Βλ. καὶ Διοσκ., Φάρμ., I. 31: «κατὰ δὲ τοῦ μετώπου καταπρασσόμενα ὠφελεῖ· ... πηγάνου φύλλα ἐν οἶνῳ ἐφθά», καὶ Διοσκ., Φάρμ., I. 35,1 καὶ 2: «ἐγχυματιζόμενα δὲ ὠφελεῖ ἀπλὰ καὶ ἀπερίεργα ὄντα καὶ στέλλοντα ταχέως τὰς ἐπιφορὰς (= τις συγκεντρώσεις των υγρῶν) καὶ τὰ ἔλκη πληροῦντα καὶ ἀποκαθαίροντα· ὠκίμου χυλός σὺν οἶνω... πεπέρεως καὶ λιβανωτοῦ τὸ τρίτον, οἶνον καὶ μέλιτος σύμμετρον, ἔψη ἐν χαλκοῖς καὶ χρῶ».

6. Διά τὸ ἀνεμοπύρωμα
(σ. 239, αρ.15)

«Εἶνι ἰλιάτζι νὰ βάλῃς κιρμινιλί καὶ ξίδι καὶ ἀφιόνι νὰ τὸ ἀνακατώσεις ὄλο μαζί καὶ νὰ τ' ἀλείφῃς κὶ τὸ κακὸ διαβαίνει»²²⁵.

Για τις θεραπευτικές ιδιότητες του ξιδιού (ὄξους) και του αφιονιού (ὀπίου) ὅσον αφορά στο ανεμοπύρωμα (ἢ ἐρυσίπελας) ἔχουμε αναφορές στο Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει για το 'ὄξος' ὅτι «ποιεῖ καὶ πρὸς νομάς, ἐρυσιπέλατα, ἔρπητας, λέπρας, λειχήνας...», δηλαδή ὅτι κάνει καλὸ στα διαβρωτικὰ ἔλκη, τα ανεμοπυρώματα, τους ἔρπητες κ.τ.λ.²²⁶, ἐνὼ για το 'ὀπιο' παρατηρεῖ μεταξύ ἄλλων, ὅσον αφορά στις ιδιότητες τριῶν ειδῶν της 'μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου' (αραβοτουρκικά: *Afyon*, λατινικά: *Paraver Somniferum*), ὅτι οι κάψες τους ἐνδείκνυνται ὡς κατάπλασμα, λιωμένες και ἀνακατεμένες με κριθάλευρο, για την θεραπεία των φλεγμονῶν και του ανεμοπυρώματος (ἐρυσιπέλατος): «καὶ εἰς καταπλάσματα δὲ λείαι αἱ κωδύαι (ενν. τῆς μήκωνος) μετὰ ἀλφίτου πρὸς φλεγμονὰς καὶ ἐρυσιπέλατα μειγνύμεναι ἀρμόζουσι...»²²⁷.

Ὅσο για το 'κιρμινιλί' (κιλί-ἐρμενή), ἡ λέξη σημαίνει : α') την ἀρμενιὰκή γῆ και β') την ξερὴ και τριμμένη χολὴ γουρουνιού, που οι θεραπευτικὲς της ιδιότητες ἦταν γνωστὲς και στην ἀρχαιότητα, και που ἀκόμη και σήμερα χρησιμοποιοῦνται κατὰ του ανεμοπυρώματος²²⁸. Ο Διοσκουρίδης ὡστόσο δεν συσχετίζει τὴ χολὴ γουρουνιού με τὴν θεραπεία αὐτῆς τῆς ἀσθένειας²²⁹. Ἀν ὅμως πρόκειται για τὴν «ἀρμενιὰκή γῆ», δηλαδή τον ἀρμενιὰκό πηλό, τότε ἔχουμε μια ἀνάλογη ἀναφορὰ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη, ὅπου ἀναφέρεται ἡ 'Κιμωλία γῆ', ἡ 'Χία (γῆ)' ἢ ἡ 'Σελινοῦσία (γῆ)'²³⁰.

²²⁵. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 239, αρ. 15.

²²⁶. Βλ. Διοσκ. Ὑλη, V. 13,1 (vol.III. p. 15, 4-5).

²²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64,2 (vol. II. p. 219, 5-7).

²²⁸. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 245, σημ. 34.

²²⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 78, 1-4.

²³⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 160 (168) (vol. III. p. 211, 21-22): «ἐρυσιπέλατα δὲ ἰάται καταχρῶμενα ταῦτα ὄξους καὶ ῥοδίνου μειγνυμένων... γῆ Κιμωλία ἢ Χία ἢ Σελινοῦσία...»

Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἄλλωστε σημειώνονται αλοιφές διάφορες, οι οποίες καταπολεμούν το ανεμοπύρωμα, συχνό συστατικό των οποίων είναι το ξίδι και μάλιστα σημειώνεται και ο συνδυασμός του ξιδιού με το 'μηκώνιον', δηλαδή με το αφέψημα από κάψες της μήκωνος της υπνοφόρου, επομένως με μια μορφή οπίου (αφιονιού)²³¹.

7. Διὰ τὸν πλιβρίτη (σ. 239, αρ. 18)

Η συνταγή συνιστά εντριβή με «ρακή καλή» και επάλειψη (αλλά και κατάπλασμα) με αλοιφή από θυμίαμα, μαστίχα, σαπούνη και τζαμσακούζι (τούρκ. *zamsâkiz*), δηλαδή ρετσίνι πεύκου²³².

Για τη ρητίνη (ρετσίνι) γενικά (κάθε είδους) ο Διοσκουρίδης σημειώνει μεταξύ άλλων: «ἔστι δὲ πᾶσα ῥητίνη θερμαντική, μαλακτική... ἀνακαθαίρουσα καὶ τὰ ἐκ θώρακος... καὶ πλευροῦ ἀλγήμασι βοηθεῖ καθ' ἑαυτὴν ἐπιχρισθεῖσα καὶ ἐπιτιθεμένη...»²³³. Στη συνέχεια όμως παρατηρεῖ ότι το ρετσίνι του πεύκου, της κουκουναριάς και του κυπαρισσιού, ενώ λαμβάνονται ως φάρμακα στις ίδιες περιπτώσεις, όπως τα άλλα ρετσίνια, είναι ωστόσο πιο φτωχά και δεν ἔχουν τις ίδιες «δυνάμεις» και ιδιότητες με τα υπόλοιπα²³⁴.

²³¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 160 (168) (vol. III, p. 211-212): «ἐρυσιπέλατα δὲ ἰᾶται καταχριόμενα ταῦτα δξους καὶ ῥοδίνου μειγνυμένων... γῆ Κιμωλία ἢ Χία ἢ Σελινουσία... μηκώνιον σὺν ὄξει...».

²³². Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 239, αρ. 18: «Εἶνι κὶ ἄλλο ἰλιάτζι διὰ τὸν πλιβρίτη. Τὸ πρῶτο νὰ τριφτῆς μὲ ρακή καλή... ἕως νὰ γιάνη».

²³³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 71, 2-4 (vol. I, p. 68, 8-17).

²³⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 71, 4 (vol. I, p. 69, 13-15): «ἢ δὲ πευκίνη καὶ στροβιλίνη καὶ κυπαρισσίνη ἐνδεέστεραὶ τέ εἰσι καὶ οὐχ ὁμοίως κέχρηται ταῖς δυνάμεσι, παραλαμβάνονται δὲ πρὸς ὄσα καὶ ἐκεῖναι...».

8. Διά τόν λιμό
(σ. 239, αρ. 20)

Η συνταγή συνιστά αφέψημα από λαγοβότανο (Τεύκριο)²³⁵ μαζί με κρασί και μέλι²³⁶.

Ο Διοσκουρίδης συνιστά για όσους βήχουν το μελόνερο (μελίκρατον), το οποίο έχει τις ίδιες ιδιότητες με το κρασόμελο (οινόμελι). Αναφέρει συγκεκριμένα ότι χρησιμοποιούμε το βρασμένο μελόνερο²³⁷, που έχει τις ίδιες ιδιότητες με το κρασόμελο²³⁸, σε όσους έχουν αδύναμο σφυγμό, είναι

²³⁵. Πρόκειται για το 'Τεύκριον τὸ πόλιον' (*Teucrium polium*), φυτό φαρμακευτικό, γνωστό και ως λαγοκοιμηθιά, που και σήμερα χρησιμοποιείται ως φάρμακο κατά των πυρετών, του πονόλαιμου, του στομαχόπονου κ.τ.λ. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 246, σημ. 42. Κατά τον Γεννάδιο (σ. 956) το φυτό αυτό (Τεύκριον τὸ πόλιον), στο οποίο αναφέρεται το «πόλιον» τού Διοσκουρίδη, έχει τις λαϊκές ονομασίες: 'αμάραντο, παναγιόχορτο, της αγάπης το βοτάνι, της Παναγιάς το χορτάρι, μητέρα, λιβανόχορτο' κ.ά.

²³⁶. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 239, αρ. 20. «Όταν σὶ πονῆ ὁ λιμός... γιάνη».

²³⁷. Το μελόνερο ή νερόμελο ο Διοσκουρίδης ονομάζει «μελίκρατον» και παρατηρεί ότι το τεχνητό και αποθηκευμένο «μελίκρατον» (μελόνερο), που κάποιοι το ονομάζουν «ύδρόμελι» (νερό+μέλι), παρασκευάζεται με την προσθήκη δύο μερών παλιού βρόχινου νερού σε ένα μέρος μελιού, ενώ το μείγμα αφήνεται στον ήλιο. Άλλοι πάλι, κατά τον Διοσκουρίδη, αφού αναμείξουν το μέλι με νερό πηγής, το βράζουν, ώσπου να μείνει το ένα τρίτο, και το φυλάγουν αποθηκευμένο. Βλ. Διοσκ. Ὑλη, V, 9, 1-2 (μελίκρατον).

²³⁸. Ο Διοσκουρίδης περιγράφει και τους τρόπους παρασκευής του κρασόμελου («οίνομέλιτος») από παλιό στυφό κρασί και καλό μέλι με την εξής αναλογία: Ένας αμφορέας μελιού προστίθεται σε δύο αμφορείς κρασιού. Άλλοι πάλι, κατά τον Διοσκουρίδη, για να το φτιάξουν πιο γρήγορα κατάλληλο για πόση, βράζουν το μέλι με το κρασί και έτσι το αδειάζουν στα αγγεία. Άλλοι πάλι χάριν κέρδους ανακατεύουν έξι ξέστες ($6 \cdot 0,547 = 3,282$ λίτρα) μούστο με έναν ξέστη ($0,547$ του λίτρου) μελιού και, όταν ζυμωθεί, το αδειάζουν στα αγγεία. Βλ. Διοσκ. Ὑλη, V, 8, 1-2 (οινόμελι).

εξασθενημένοι και βήχουν²³⁹. Στο λαγοβότανο όμως ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει θεραπευτικές ιδιότητες ανάλογες με αυτές της πιο πάνω συνταγής²⁴⁰.

9. Διά νά πέσο<υ>ν τρίχες (σ. 239, αρ. 22)

«Πάρε μίαν όγγιάν άρσενίκι, μισή όγγιάν ασβέστην άσβηστον και βάλι τα εις ένα ποτήρι. Ανακάτωσέ τα κι βράσι τα έως νά πηχτώσουν σαν άλοιφή νά γένουν και άλειφι τόν τόπον όπου θέλεις νά πέσο<υ>ν τρίχες»²⁴¹.

Την ίδια ακριβώς συνταγή για αποτρίχωση βρίσκουμε και στον Διοσκουρίδη : «ψιλοῖ δὲ τρίχας καταχριόμενα ἄσβεστος καὶ σανδαράκη μεθ' ὕδατος ἐψηθέντα, μειγνυμένης Κιμωλίας,...»²⁴². Με άλλα λόγια «αποψιλώνουν τις τρίχες επαλειφόμενα, η ασβέστη και η σανδαράκη, αν βραστούν με νερό, αφού ανακατευθεί με αυτά και κιμωλία». Στην αναφορά του Διοσκουρίδη προστίθεται και η κιμωλία. Ωστόσο, τα δυο πρώτα στοιχεία ως 'ψιλωτικά τριχῶν'²⁴³ συνιστά και η παραπάνω συνταγή.

Η σανδαράκη του Διοσκουρίδη είναι «ορυκτό του θείου και του αρσενικού»²⁴⁴ και είναι παρόμοιο με το χημικό στοιχείο 'άρσενικόν'²⁴⁵. Άλλωστε ο Διοσκουρίδης αναφέρει το 'άρσενικόν' και στο 'Περὶ ὕλης Ιατρικῆς' βιβλίο του, όπου σημειώνει μεταξύ άλλων ότι «αποψιλώνει και τις τρίχες»²⁴⁶. Ο ίδιος όμως στη συνέχεια προτρέπει να προτιμάται η

²³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 9, 1: «μελίκρατον δὲ τὴν αὐτὴν τῷ οἰνομέλιτι δύναμιν κέκτηται. Χρώμεθα... τῷ δὲ ἀφηψημένῳ ἐπὶ τῶν μικροσφύκτων καὶ ασθενῶν καὶ βησσόντων...».

²⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 110 (πόλιον).

²⁴¹. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 239, αρ. 22.

²⁴². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 97 (103) (vol. III. p. 188, 15-16).

²⁴³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Πίναξ (Index), vol. III. p. 320, σε': ' ψιλωτικά τριχῶν' και Διοσκ., Φαρμ. I, 97, ό.π.

²⁴⁴. Βλ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό Ν.Ε. (λήμμα: 'σανδαράκη')

²⁴⁵. Βλ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό Ν.Ε. (λήμμα: 'αρσενικό'): «επαμφοτερίζον στοιχείο με σταχτι χρώμα και μεταλλική λάμψη. Οι ενώσεις του είναι ιδιαίτερα τοξικές. Το δηλητήριο αρσενικό».

²⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 104, 1-2 (vol. III. p. 74, 11-13): «ψιλοῖ δὲ καὶ τὰς τρίχας».

σανδαράκη, η οποία έχει τις ίδιες ιδιότητες και ψήνεται όπως το αρσενικό²⁴⁷.

10. <Διά νά πέσο<υ>ν τρίχισ>. Είνι κι ἄλλο.
(σ. 239, αρ. 23)

Στη συνταγή αυτή συνιστάται πάλι για τον ίδιο σκοπό (δηλ. για την αποτρίχωση) παρόμοια αλοιφή από τριμμένο αρσενίκι και ζωμό δυσκύαμου²⁴⁸.

Για το αρσενίκι και τις αποψιλωτικές (των τριχών) ιδιότητές του έγινε λόγος στην πραγμάτευση της προηγούμενης συνταγής. Ο δυσκύαμος όμως της εξεταζόμενης εδώ συνταγής δεν είναι ο 'μέλας δυσκύαμος', όπως είχε παρατηρήσει ο Κρεκούκιας²⁴⁹, αλλά ο 'Υοσκύαμος ό λευκός' (*Hyoskyamus albus*)²⁵⁰. Κατά τον Κρεκούκια ο 'Υοσκύαμος ό μέλας' χρησιμοποιείται και σήμερα στην περιοχή της Πάργας και Μαργαριτίου Ηπείρου για τον ίδιο ακριβώς σκοπό. Όμως ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει σε κανένα είδος υοσκύαμου τέτοια ιδιότητα.

²⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 105, 1-2 (vol. III. p. 74-75): «σανδαράκην δὲ προκριτέον τὴν κατακορῆ, πυρράν [εὐθραυστον], εὐλέαντόν τε καὶ καθαρὰν, κινναβαρίζουσαν τὴν χροάν, ἔτι δὲ θειώδη ἀποφορὰν ἔχουσαν. δύναμιν δὲ ἔχει καὶ ὄπτῃσιν τὴν αὐτὴν τῷ ἀρσενικῷ ». Σχόλια για το αρσενίκι της συνταγής ('ἀρσενικόν' των αρχαίων, το σημερινό ποντικοφάρμακο) βλ. και Κρεκούκια, ό.π., σ. 246, αρ. 45.

²⁴⁸. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 239, αρ. 23: «Είνι κι ἄλλο · στούμπισε τοῦ δυσκύαμου καὶ βγάλι τὸ ζωμί του καὶ τρίψε ἀρσενίκι, ἀνακάτωσε τὴν σκούνη μὶ τοῦ ψουμί τοῦ δυσκύαμου, ἀλείφου ὅπου θέλεις νά πέσο<υ>ν τρίχισ καὶ πλέον μὴ φυτρώσο<υ>ν».

²⁴⁹. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 246, σημ. 47.

²⁵⁰. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 81 και Γεννάδ., ό.π., σ. 985 : Σύμφωνα με τον Γεννάδιο λοιπόν ο 'Υοσκύαμος ό μέλας' λέγεται και 'Γερούλι', 'Γέροντας', 'Γιατρός', 'Δαιμοναριά', 'Αδύσκυαμος' κ.α. και, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀναφέρεται ὁ τρίτος Ὑοσκύαμος τοῦ Διοσκουρίδη, ὅστις καὶ Δισκύαμον ὀνομάζει αὐτόν». Τέτοια όμως ονομασία «δισκύαμον» δεν βρήκαμε πουθενά στα δύο έργα του Διοσκουρίδη

11. Διὰ τό χωνιμένο (σ. 240, αρ.26)

«Σᾶς φανιρώνω κι ἄλλο Ιλιάτζι· εἶνι διὰ ἐκεῖνον ὄπο<υ> εἶνι κλεισμένος, δὲν <μ>πορεῖ νὰ βγάλη τὸ χωνιμένο²⁵¹. Νὰ κάμη ζωμί ἀπὸ ἀγγόρια καὶ νὰ πίνη τὸ προνὸ καὶ βράδυ νὰ πίνη ὅσο μπορεῖ ἕως νὰ τὸν κινήση»²⁵².

Εδώ ἡ δυσκοιλιότητα αντιμετωπίζεται με ζουμί ἀπὸ αγγούρια²⁵³. Ποια ὅμως εἶναι αὐτὰ τα αγγούρια που στη συνταγή αναφέρονται ως 'αγγόρια'; Εἶναι τα αγγουράκια που κόβουμε στην ντοματοσαλάτα ἢ τα πεπόνια καὶ τα καρπούζια, που σε Θεσσαλικές καὶ ἄλλες κοινότητες ονομάζονται γενικά 'αγγούρια' καὶ για διάκριση 'καόνια' (=πεπόνια)²⁵⁴ καὶ καρπούζια, ἐνὼ τα ἐπιμήκη πράσινα αγγούρια λέγονται αγγουράκια;

Κατὰ τον Χελδράιχ²⁵⁵ «αγγουράκι» εἶναι τὸ φυτό *Hypochaeris cretensis*, τὸ ὁποῖο στην Κέρκυρα λέγεται 'αγγουράκι', στην Κύθνο 'ἀγρια μονναρίδα' κ.τ.λ., ἐνὼ «αγγουριά» εἶναι τὸ *Cucumis sativus*, τὸ ὁποῖο λέγεται καὶ 'σικύα' καὶ οἱ καρποὶ τοῦ 'αγγούρια'²⁵⁶.

Ὁ Κρεκούκιας παρατηρεῖ ὅτι «ὡς φάρμακο ἀφταστο κατὰ τῆς δυσκοιλιότητος αναφέρεται τὸ αγγούρι ἀπὸ τους ἀρχαίους ἀκόμη χρόνους» καὶ παραπέμπει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' τοῦ Διοσκουρίδη, ὅπου χαρακτηριστικὰ σημειώνεται: «σίκυς ἡμερος εὐκοίλιος, εὐστόμαχος ... κύστει ἀρμόδιος...»²⁵⁷.

Ὡστόσο ὁ Γεννάδιος στο λήμμα 'πέπων' (*cucumis*), ἀφού παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τα «Ἄτακτα» τοῦ Κοραή²⁵⁸, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο «τὸ τριπλοῦν ὄνομα Σίκυς, Σικυός (ἢ Σίκυος) καὶ Σικύας, ἑλλ. ἐσήμαινε γενικῶς τὰ πεπόνια (*melons*), τὰ αγγούρια (*concombres*) καὶ τα κολοκύθια (*citrouilles et courges*)», παρατηρεῖ ὅτι «ὁ τοῦ Διοσκουρίδου ἡμερος Σίκυος, ὄν οὗτος χαρακτηρίζει εὐκοίλιον καὶ εὐστομον (δηλαδὴ εὐστόμαχον), οἶον δὲν

²⁵¹. Ἐννοεῖ τὴ χωνεμένη τροφή, τα περιττώματα. Πρόκειται για δυσκοιλιότητα.

²⁵². Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 240, αρ. 26.

²⁵³. Στην συνταγή τοῦ ἰατροσοφίου συναντάμε τὸ φαινόμενο τῆς ἀντικώφωσης: «ἀγγόρια» ἀντὶ «αγγούρια» καὶ «ὄπο» ἀντὶ «ὄπου», ἀλλὰ καὶ τῆς κώφωσης ('χωνιμένο' ἀντὶ 'χωνεμένο').

²⁵⁴. Τα πολὺ ὠριμα λέγονται ἐκεῖ 'χλεπόνια'.

²⁵⁵. Βλ. Χελδράιχ, ὁ.π., σ. 67.

²⁵⁶. Βλ. Χελδράιχ, ὁ.π., σ. 43

²⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 135, (*Wellmann*, vol. I. p. 206, 11-12).

²⁵⁸. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 759. Παραπέμπει στα Ἄτακτα (Δ, 406) τοῦ Κοραή.

είναι βεβαίως τὸ ἀγγούριον, φαίνεται νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν Ὑδροπέποννα, τὸ κοινὸν Καρπούζιον»²⁵⁹.

Ὅπως και νὰ ἔχει ὅμως τὸ πράγμα, φαίνεται ὅτι στὴν πιο πάνω ιατροσοφικὴ συνταγὴ ἔχουμε ἓνα παρόμοιο φάρμακο κατὰ τῆς δυσκοιλιότητος, ὅπως εἶναι ὁ «σίκυς ἡμερος» στὸν Διοσκουρίδην.

12. Εἶνι κὶ ἄλλο διὰ νὰ σὲ κινήση (σ. 240, αρ. 30)

«Ροῖδοζάχαρη ἕως δύο παράδες νὰ τὴν φᾶς, κὶ νὰ σὶ κινήση».

Ἡ ροῖδοζάχαρη (ἢ ροδοζάχαρη) εἶναι τὰ πέταλα τριαντάφυλλου βρασμένα με ζάχαρη, τὰ οποία και σήμερα θεωροῦνται πολὺ αποτελεσματικά κατὰ τῆς δυσκοιλιότητος²⁶⁰.

Κατὰ τὸν Γεννάδιο ἡ ροδοζάχαρη (γαλλ. conserve de rose), ὅπως και τὸ ροδόξιδο, παρασκευάζεται ἀπὸ τὰ πέταλα μίας τριανταφυλλιάς, που εἶναι ποικιλία τῆς «Ροδῆς τῆς ἑκατονταφύλλου» (*rosa centifolia*) και που λέγεται κοινῶς 'Μαϊάτικη' ἢ 'τοῦ γλυκοῦ τριανταφυλλιά' και που στὴν Κύπρο ονομάζεται 'Μυρωδάτη'²⁶¹. Κατὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα τὸ γλυκὸ ροδοζάχαρη ἢ κάποιον εἶδος του φαίνεται ὅτι ἦταν γνωστὸ «ἀπὸ ἀρκετὰ παλαιὰν ἐποχὴν, διότι ἀπαντᾷ ἡ λέξις ῥοδοσάκχαρ.»²⁶².

Ὁ Διοσκουρίδης ὅμως, που πραγματεύεται γενικά τὰ «ῥόδα» (δηλαδή τὰ τριαντάφυλλα), σημειώνει ὅτι τὰ «ξηρὰ μᾶλλον στύφει», δηλαδή ὅτι εἶναι περισσότερο στυπτικά και επομένως ὄχι 'κινητικά', καθὼς και ὅτι: «αἱ κεφαλαὶ δὲ (τῶν ῥόδων)²⁶³ ποθεῖσαι κοιλίαν ῥέουσιν... ἐπέχουσιν»²⁶⁴.

Ὅμως στὸ ἴδιο βιβλίον κάνοντας λόγο για τὸ 'ῥόδιον' (= ροδόμυρο) και τὴν παρασκευὴ του (με συστατικά τὸν σχοῖνο, τὸ λάδι, τὰ πέταλα ἀπὸ χίλια αμούσκευτα τριαντάφυλλα και μέλι)²⁶⁵, σημειώνει μεταξύ ἄλλων ὅτι τὸ ροδόμυρο εἶναι καθαριστικὸ τῆς κοιλιάς και σβήνει τὴν καούρα του

²⁵⁹. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 762.

²⁶⁰. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 247, σημ. 59.

²⁶¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 836 (Ροδῆ ἢ ἑκατοντάφυλλος).

²⁶². Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 836, σημ. 1.

²⁶³. Πρόκειται για τὶς κάψες τῶν τριαντάφυλλων, που μένουν, ὅταν πέσουν τὰ πέταλα.

²⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 99, 1-3 (vol. I. p.90-91).

²⁶⁵ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 43, 1-4 (vol. I. p. 42-43).

στομαχιού²⁶⁶. Την ιδιότητα αυτή βέβαια, του 'κινητικού' φαρμάκου, δεν την αποδίδει αποκλειστικά στα πέταλα της τριανταφυλλιάς, αλλά στην όλη σύσταση του φαρμάκου, με κυρίαρχο όμως πάντα συστατικό τα ροδοπέταλα. Η ροϊδοζάχαρη, όπως είναι γνωστή από τα παλαιότερα χρόνια, δεν αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη, ο οποίος δεν γνώριζε βέβαια τη σημερινή βιομηχανική ζάχαρη, που μπορεί να προέρχεται όχι μόνο από το ζαχαροκάλαμο αλλά και από τα ζαχαρότευτλα, αναφέρει όμως είδος φυσικής ζάχαρης στο σχετικό με το μέλι κεφάλαιο του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργου του, η οποία ζάχαρη εντοπίζεται πηχτή (σαν κόμμα) στην Ινδία και στην Αραβία, βρίσκεται πάνω σε καλάμια (πρόκειται προφανώς για τα ζαχαροκάλαμα), είναι όμοια στη σύσταση με το αλάτι και σπάει με τα δόντια, όπως το αλάτι, και μάλιστα εκτός των άλλων θεραπευτικών του ιδιοτήτων διευκολύνει τις κενώσεις της κοιλιάς («ἔστι εὐκόιλιον») ²⁶⁷, πράγμα που έχει σχέση και με τη συνταγή του θέματός μας, αφού η ζάχαρη είναι ένα από τα συστατικά της ροϊδοζάχαρης.

Επομένως και τα ροδοπέταλα και η ζάχαρη, το καθένα χωριστά στον Διοσκουρίδη και μαζί και τα δύο ως ροϊδοζάχαρη στην πιο πάνω συνταγή μας, θεωρούνται φάρμακα κατά της δυσκοιλιότητας. Θεωρούμε όμως σκόπιμο, για λόγους που θα γίνουν κατανοητοί πιο κάτω, να παραθέσουμε εδώ ολόκληρο το σχετικό κείμενο από το έργο του Διοσκουρίδη:

«Καλεῖται δέ τι καὶ σάκχαρον, εἶδος ὃν μέλιτος πεπηγόςτος ἐν Ἰνδία καὶ τῇ εὐδαίμονι Ἀραβία, εὕρισκόμενον ἐπὶ τῶν καλάμων, ὅμοιον τῇ συστάσει ἀλσί καὶ θρανόμενον ὑπὸ τοῖς ὁδοῦσι καθάπερ οἱ ἄλες. ἔστι δὲ εὐκόιλιον, εὐστόμαχον, διεθὲν ὕδατι καὶ ποθέν, ὠφελοῦν κύστιν κεκακωμένην καὶ νεφρούς· καθαίρει δὲ καὶ τὰ ταῖς κόραις ἐπισκοτοῦντα εγχρισόμενον»²⁶⁸.

Στα έργα του Διοσκουρίδη αναφέρεται τέσσερις φορές η ζάχαρη, από τις οποίες τη μια μόνο φορά ως σάκχαρις και τις άλλες τρεις ως σάκχαρον, ενώ στον Ιπποκράτη δεν έχουμε καμιά σχετική αναφορά²⁶⁹.

Εκατό περίπου χρόνια αργότερα έχουμε ανάλογη μαρτυρία για το είδος αυτό ζάχαρης των καλάμιών της Ινδίας και Αραβίας από τον επίσης μεγάλο γιατρό της ύστερης αρχαιότητας Γαληνό τον Περγαμινό (128-200 μ.Χ.), ο οποίος συμφωνεί ως προς την προέλευσή του από την Ινδία και

²⁶⁶ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 43, (vol. I. p. 43, 12 -13). : «λύει δὲ καὶ κοιλίαν ποτιζόμενον καὶ καῦσον σβέννυσι στομάχου».

²⁶⁷ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82.

²⁶⁸ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 5 (vol. I. p. 167, 4-9).

²⁶⁹ Την έρευνα κάναμε με το πρόγραμμα T.L.G. (*Thesaurus Linguae Graecae*).

την Αραβία και ως προς την παρουσία του ως πηχτού είδους μελιού πάνω σε καλάμια (εδώ φαίνεται να έχει χρησιμοποιήσει τη μαρτυρία του Διοσκουρίδη), συγκρίνει όμως και τις ιδιότητες της ζάχαρης αυτής που την ονομάζει 'σάκχαρ' και την αναφέρει δύο φορές στα έργα του, με εκείνες του μελιού των μελισσών. Παραθέτουμε εδώ και το σχετικό κείμενο του Γαληνού:

«... και τὸ σάκχαρ δὲ καλούμενον, ὅπερ ἐξ Ἰνδίας τε καὶ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας κομίζεται, περιπήγνυται μὲν, ὡς φασι, καλάμοις, ἔστι δέ τι καὶ αὐτὸ μέλιτος εἶδος. ἦττον μὲν οὖν ἔστιν ἢ τὸ παρ' ἡμῖν γλυκὺ, τὴν δύναμιν δὲ παραπλήσιον αὐτῷ, καθ' ὅσον ἀπορρύνπει καὶ ξηραίνει καὶ διαφορεῖ, καθ' ὅσον οὔτε κακοστόμαχόν ἔστιν, ὡς τὸ παρ' ἡμῖν, οὔτε διψῶδες ἀποκεχώρηκε τῆς οὐσίας αὐτοῦ»²⁷⁰.

Το «σάκχαρον» του Διοσκουρίδη και το 'σάκχαρ' του Γαληνού, με τα πιο πάνω χαρακτηριστικά, είναι προφανώς η φυσική προβιομηχανική ζάχαρη από το ζαχαροκάλαμο (*Saccharum officinarum*), η οποία παραγόταν ως ένα κόμμα, αποτέλεσμα της «κομμίωσης», μιας ασθένειας του ζαχαροκάλαμου, που χαρακτηρίζεται από υπερβολική έκκριση γόμματος (κόμμεος), εξαιτίας ενός βακτηρίου που ονομάζεται *Xanthomonas vasculorum*²⁷¹. Η άποψη αυτή ότι πρόκειται για μια μορφή της φυσικής προβιομηχανικής ζάχαρης υποστηρίχτηκε και από ειδικούς βοτανολόγους μελετητές. Ο Γεννάδιος στο γνωστό φυτολογικό λεξικό του παρατηρεί για το σακχαροκάλαμον των φαρμακείων (*Saccharum officinarum*) ότι το φυτό αυτό καλλιεργούνταν από την αρχαιότητα στην Α. Ινδία, από όπου και κατάγεται. Και για το «σάκχαρον» («τὸ παρ' ἀρχαίοις καὶ σάχαρον, σάκχαρ ἢ σάκχαρι») σημειώνει ότι ήταν γνωστό στους αρχαίους Έλληνες και «ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς εἶδος φαρμακευτικὸν τουλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοσκουρίδου». Και παραθέτει στη συνέχεια το κείμενο του Διοσκουρίδη, που ήδη έχουμε σημειώσει πιο πάνω²⁷². Για την καλλιέργεια του ζαχαροκάλαμου για την παραγωγή ζάχαρης παρατηρεί ότι από την Αν. Ινδία πάρα πολύ νωρίς πέρασε (εισάχθηκε) στην Αραβία και από εκεί στην Αίγυπτο και στη Συρία, μετά την κατάκτηση των χωρών αυτών από τους Άραβες, οι οποίοι εισήγαγαν το φυτό και τη βιομηχανία της ζάχαρης στη Ρόδο, την Κύπρο, τη Σικελία, την Αλγερία, την Ν. Ισπανία κ.τ.λ.²⁷³.

²⁷⁰ . Βλ. Γαληνού, *Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*, I. 12, 71, 2-9. Το κείμενο είναι από το πρόγραμμα T.L.G.

²⁷¹. Βλ. πρόχειρα το άρθρο «ζαχαροκάλαμο» στην εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα», τ. 25^{ος}, σ. 381, 1.

²⁷² Βλ. Γεννάδ., σ. 854-855 (*Σακχαροκάλαμον, Saccharum*).

²⁷³. Βλ. Γεννάδ., σ. 855.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί και η παρατήρηση του Γενναδίου ότι στη ζάχαρη αυτή αναφέρονται βέβαια «οί υπό του Νεάρχου εν Ινδικῇ παρατηρηθέντες Κάλαμοι», οι οποίοι «ποιούσι μέλι μελισσῶν μὴ οὐσῶν», όπως σημειώνει ο Στράβων (Γεωγραφικά, ΙΕ', 694)²⁷⁴.

Βέβαια ο Στράβων (64 ή 63 π.Χ έως το 23 περίπου μ.Χ.) αντλεί τη σχετική πληροφορία, όπως και όσα άλλα σημειώνει στο 15^ο βιβλίο των Γεωγραφικών του, όχι από δικές του εμπειρίες και αυτοψίες αλλά από το έργο «Παράπλους» του Νεάρχου (περ. 360-312 π.Χ.), αξιωματούχου και από το 326 π.Χ. ναυάρχου στην εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου, ο οποίος (Νεάρχος) περιγράφει στο παραπάνω λεπτομερειακό χρονικό το ταξίδι του, τον πλουν του, από τον Υδάσπη ποταμό στη Δ. Ινδία ως τον Περσικό κόλπο και μαζί ιστορεί και όσα εθνογραφικά στοιχεία και άλλα παράξενα έβλεπε ή άκουγε για τη χώρα αυτή. Έτσι κατά τον Στράβωνα ο Νεάρχος έκανε λόγο και για καλάμια που έφτιαναν μέλι, χωρίς να υπάρχουν μέλισσες, αλλά στη συνέχεια μιλάει και για δέντρο καρποφόρο, που από τον καρπό του γίνεται μέλι, και που, όποιος φάει ωμό τον καρπό του, μεθάει. Παραθέτουμε εδώ το σχετικό κείμενο:

«...εἶρηκε δὲ (ενν. Νεάρχος) καὶ περὶ τῶν καλάμων ὅτι ποιοῦσι μέλι μελισσῶν μὴ οὐσῶν· καὶ γὰρ δένδρον εἶναι καρποφόρον, ἐκ δὲ τοῦ καρποῦ συντίθεσθαι μέλι, τοὺς δὲ φαγόντας ὤμου τοῦ καρποῦ μεθύειν. Πολλὰ γὰρ δὴ δένδρα παράδοξα ἡ Ἰνδικὴ τρέφει...»²⁷⁵.

Το συμπέρασμα είναι, ύστερα και από όλα τα παραπάνω, ότι ο Διοσκουρίδης γνώριζε πολύ καλά την πρώτη φυσική μορφή της ζάχαρης, ως πηχτής γόμμας πάνω στα ζαχαροκάλαμα της Ινδίας, και αυτή τη ζάχαρη θα εννοούμε στο εξής, όταν θα αναφερόμαστε στη ζάχαρη του Διοσκουρίδη, ανεξάρτητα από το αν τα σημερινά γιατροσόφια στις σχετικές συνταγές τους εννοούν τη σημερινή βιομηχανοποιημένη ζάχαρη είτε από το ζαχαροκάλαμο (με τις ποικιλίες του *Saccharum officinarum* και *Saccharum robustum*) είτε συνήθως από τα ζαχαρότευτλα (*Saccharifera Alefeld*, του είδους *Beta vulgaris* και της οικογένειας *Chenopodiaceae*) της εποχής μας. Η δράση της ζάχαρης, έστω και διαφορετικής προέλευσης, είναι περίπου ίδια.

²⁷⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 855, σημ. 1.

²⁷⁵. Βλ. Στράβωνος, Γεωγραφικά, 15. 1. (20.26 - 21, 1) . Το κείμενο από το T.L.G.

13. *Διά τήν λοιμικήν*
(σ. 240, αρ. 32)

Η συνταγή συνιστά κατά της λοιμικής, δηλαδή του λοιμικού πυρετού, εντριβές υγρού φαρμάκου από στουμπισμένες ρίζες μαγκούτας (δηλαδή 'κωνείου του σικτού'), λιόστας (δηλαδή χαμαιλεύκης²⁷⁶, κατά τον Κρεκούκια), στο οποίο φάρμακο προστίθεται και αναμειγνύεται και ξίδι²⁷⁷.

Από όλα τα παραπάνω σχετικό είναι αυτό που παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης για τις ιδιότητες του ξυδιού και μάλιστα ότι αυτό είναι ψυκτικό και ότι ωφελεί και στις φλογώσεις του κεφαλιού (επομένως και στην περίπτωση πυρετού) μαζί με ροδόμυρο και ρυπαρά μαλλιά ή σφουγγάρι²⁷⁸. Η εντριβή πάντως με ξίδι κατά του πυρετού είναι γνωστή και σήμερα στη λαϊκή ιατρική σχεδόν πανελληνίως.

14. <Διά τὰ δόντια>. Εἶνι κί ἄλλο.
(σ. 240, αρ. 38)

«Κόκκαλο ἀπό ιλιά νά τὸ στομπίσης καὶ νά τὸ βάνης εἰς τὸ τζιμπούκι νά τὸ πίνης». ²⁷⁹

Για παθήσεις και πόνους των δοντιῶν ο Διοσκουρίδης συνιστά μεταξύ άλλων και την ἡμερη ελιά (ἡμερος ἐλαία). Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι ο χυμός της ελιάς που βγαίνει μες στην ἄλμη με πλύσεις του στόματος συστέλλει τα εξογκωμένα ούλα και σφίγγει τα δόντια που κουνιούνται²⁸⁰. Συνιστά ἀκόμη πλύσεις του στόματος με λάδι αγριελιάς που είναι κατάλληλο για ούλα με σηπτική φλεγμονή και για τη

²⁷⁶. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 247, σημ. 63.

²⁷⁷. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 240, αρ. 32: «Σᾶς φανερώνω κί ἄλλο ἰλιάτζι διά τήν λοιμική... ἄλλο καλύτερο δὲν εἶνι».

²⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 19,1-3, (vol. III. p. 14,1), («ὄξος ψύχει» και ὁ.π., p. 15, 7-10: «ὠφελεί δὲ πρὸς τὰς ἐγκαύσεις τῆς κεφαλῆς σὺν ῥοδίνῳ καὶ οἰσνηροῖς ἐρίοις ἢ σπόγγῳ».

²⁷⁹. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 241, αρ. 38.

²⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 105, 4-5 (vol. I. p. 98, 14 -15): «ὁ δὲ ἐκ τῆς ἄλμης χυλὸς αὐτῶν (ενν. τῶν κολυμβάδων ἐλαιῶν) διακλυζόμενος οὔλα <οἰδοῦντα> στέλλει καὶ ὀδόντας σειομένους κρατύνει...».

σταθεροποίηση των δοντιών που κουνιούνται²⁸¹. Ακόμη συνιστά για τους οδοντικούς πόνους την τοποθέτηση μέσα στο κούφωμα (κουφάλα) του δοντιού ενός είδους δακρύου της 'Αιθιοπικής έλαιας', το οποίο είναι όμοιο με κόμμα (γόμμα) και το οποίο εκκρίνεται και από τη δική μας ελιά και αγριελιά²⁸². Και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' όμως έργο του συνιστά κατά των οδοντόπωνων τη μούργα (δηλαδή το κατακάθι λαδιού) από το αγουρέλαιο²⁸³.

15. <Διά τὰ δόντια>. Άλλο
(σ. 241, αρ. 39)

«Νά ψήσης σκορόδο εἰς τήν φωτιάν κι νά τὸ πλακώσης ὀπάνω στὸ δόντι»²⁸⁴.

Ο Διοσκουρίδης συνιστά το «ἡμερον καὶ κηπευτὸν σκορόδον» για την ανακούφιση από τον πονόδοντο, αλλά αφού το βράσει κανείς μαζί με δαδί και λιβάνι και το κρατήσει στο στόμα του²⁸⁵ ή αφού βράσει μέσα σε ξίδι σκελίδες σκορόδου μαζί με λιβάνι και κάνει στοματικές πλύσεις²⁸⁶.

²⁸¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 105, 5 (vol. I. p. 98, 20-21): «τὸ δ' ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἐλαιον οὖλοις διάκλυσμα μυδῶσι καὶ σταλτικὸν ὑποσάλων ὀδόντων ἐστί...».

²⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 105, 6 (vol. I. p. 98, 25 - 99, 5): «Τὸ δὲ δάκρυν τῆς Αἰθιοπικῆς ἐλαίας ... τὸ δὲ ὅμοιον κόμμαι... φέρει τὸ τοιοῦτον καὶ ἡ παρ' ἡμῖν ἐλαία καὶ ἀγριελαία... ποιεῖ καὶ πρὸς ὀδόντων πόνους ἐντιθέμενον εἰς τὸ βρῶμα...». Βλ. καὶ Διοσκ., Φαρμ. I. 68 (71), 1-2 (vol. III. p. 177, 14 -15 καὶ 21): «Εἰς δὲ τὸ βρῶμα ἐντιθέμενα... ἐλαίας Αἰθιοπικῆς δάκρυν...».

²⁸³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68 (71) 1 (vol. III. p. 177, 14 -16): «Εἰς δὲ τὸ βρῶμα ἐντιθέμενα ἡ περιπλασσόμενα τῷ ὀδόντι ὠφελεῖ τοὺς ὀδονταλοῦντας... ἀμόργη ἠψημένη ἐλαίου ὀμφακίνου». Το «μετ' ἐλαίου» που διορθώνει ο Wellmann προσθέτοντας το <μετ' > δεν με βρίσκει σύμφωνη (βλ. κριτικό υπόμνημα, p. 177, έκδ. Wellmann, vol. III.)

²⁸⁴. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 241, αρ. 39.

²⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 3 (vol. I. p. 219, 9-11): «... μετὰ δαδίου δὲ καὶ λιβανωτοῦ καθεψηθὲν τὰς ὀδονταλγίας διακρατούμενον ἐν τῷ στόματι κουφίζει...».

²⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 66 (69), 1-3 (vol. III. p. 176, 11-14 καὶ 21): «πρὸς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει καὶ ἀνακογχυλιζόμενα -δεῖ δὲ θερμοῖς αὐτοῖς χρῆσθαι καὶ ἐφ' ὅσον δύναται τις χρόνον διακρατεῖν ἐν τῷ στόματι κατὰ τὸν ἀλοῦμενον ὀδόντα... σκορόδου ῥάγες σὺν λιβανωτῶ...».

16. Σᾶς φανερώνω κι ἄλλο ἰλιάτζι διὰ τὸν νουζλά
(σ. 241, αρ. 40)

«Νὰ πάρης τζιλίκι καὶ δαδί καὶ ξίδι ἀψὺ κι νὰ τὰ βράσης ἕως ν' ἀπομείνη ὀλίγο κι ὕστερα ν' ἀλείφης τὸ κρέας εἰς στὰ δόντια νὰ γιάνη»²⁸⁷.

Ανάλογες συνταγές για παθήσεις των δοντιών και πονόδοντους βρίσκουμε και στον Διοσκουρίδη. Το 'τζιλίκι' της παραπάνω συνταγής είναι «νερό με σκουριά ατσαλιού»²⁸⁸. Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί γενικά για τις σκουριές (μεταξύ άλλων) ότι: «είναι στυπτικές και χρήσιμες για τα σαρκώματα («ἐπουλίδας») και για τις εξοχές των ούλων»²⁸⁹, ενώ για τη σκουριά του σιδήρου («ἰὸς σιδήρου») σημειώνει ότι: «δυναμώνει τα ούλα»²⁹⁰. Για την μεταλλουργική σκουριά του σιδήρου ('σκωρία σιδήρου') παρατηρεί ότι έχει τις ίδιες ιδιότητες με την σκουριά του σιδήρου («ἰὸς σιδήρου»), αλλά είναι λιγότερο δραστική²⁹¹. Ίσως εδώ απαιτείται μια διευκρίνιση σχετικά με τη διαφορά των εννοιών «ἰὸς σιδήρου» (=σκουριά σιδήρου) και «σκωρία σιδήρου» (=μεταλλουργική σκουριά σιδήρου). «Ἰὸς σιδήρου» είναι η σκουριά που επικάθεται στο σίδηρο, όταν αυτός σκουριάζει από μόνος του, όπως συμβαίνει ιδιαίτερα υπό υγρές καιρικές συνθήκες²⁹², ενώ η «σκωρία σιδήρου» είναι η μεταλλουργική σκουριά του σιδήρου, που μένει ως περιττώμα κατά τη διαδικασία παραγωγής του με την τεχνική της υψικαμίνου. Η μεταλλουργική σκουριά του σιδήρου συναποτελείται κυρίως από πυριτικά άλατα και οξειδία του σιδήρου²⁹³.

Αλλά και τα υπόλοιπα 'φάρμακα' της συνταγής συνιστά ο Διοσκουρίδης για τις παθήσεις των δοντιών και τους πονόδοντους. Παρατηρεί πρώτα τις θεραπευτικές ιδιότητες της πεύκης (ειδικότερα 'τῆς πίτυος', είδους πεύκης) και μάλιστα των φύλλων της, τα οποία αν λειανθούν (αν δηλαδή τριφτούν), βραστούν με ξύδι και κρατηθούν ζεστά

²⁸⁷. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 241, αρ. 40.

²⁸⁸. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 248, σημ. 72 (ατσάλι τουρκ. *çelic*).

²⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 79, 9-10 (vol. III. p. 51, 19): «δύναται δὲ πᾶς ἰὸς στύφειν, ...» και ό.π., p. 52, 5-6: «... χρήσιμοι δὲ καὶ πρὸς ἐπουλίδας καὶ τὰς τῶν οὐλων ἐξοχάς...».

²⁹⁰ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 80, 1 (vol. III. p. 52, 17-21): «ἰὸς δὲ σιδήρου στύφει... καὶ οὐλα κρατύνει».

²⁹¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 80, 2 (vol. III. p. 53, 4-5): «ἡ δὲ σκωρία τοῦ σιδήρου δύναται ὅσα καὶ ὁ ἰὸς τοῦ σιδήρου, ἐπ' ἔλαττον δέ'».

²⁹². Βλ. Χατζόπουλος, τ. 5^{ος}, σ. 197 (ἰὸς σιδήρου, 80).

²⁹³. Βλ. Χατζόπουλος, ό.π., τ. 5^{ος}, σ. 204.

στο στόμα, καταπραΰνουν τους οδοντόπονους²⁹⁴. Αποδίδει επίσης τις ίδιες θεραπευτικές ιδιότητες στη φλούδα και στα φύλλα της κουκουναριάς (της στροβιλοφόρου πίτυος)²⁹⁵, αν κανείς πει το αφέψημά της²⁹⁶, ενώ για το δαδί από αυτά τα είδη του πεύκου σκισμένο σε λεπτά κομμάτια και βρασμένο με ξίδι, παρατηρεί ότι σταματάει τους οδοντόπονους, όταν το συγκεκριμένο αφέψημα το κρατάει κανείς στο πονεμένο δόντι του²⁹⁷.

Και στο έργο του 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' βρίσκουμε σχετική συνταγή για την χρήση της σκουριάς σιδήρου («*ιοῦ σιδήρου*») ²⁹⁸, ενώ το δαδί και το ξίδι συνιστώνται κατά των οδοντόπωνων²⁹⁹.

17. Κι ἄλλο διὰ τὸν νοσλά (σ. 241, αρ. 41)

«*Νὰ πάρης στύψη κι νὰ τὴν κάψης εἰς στήν φωτιὰν κ' ὕστερα νὰ τὴν στομπίσης σὰν ἀλεύρι κι νὰ τὴν βάνης εἰς τὰ δόντια*»³⁰⁰.

'Νοσλάς' ή 'νοσλάς' είναι η σκορβουτική ουλίτιδα³⁰¹ και 'στύψη' είναι η «*στυπτηρία*» του Διοσκουρίδη. Πρόκειται για το διπλό (μεικτό) ένυδρο θεικό άλας διαφόρων μετάλλων και κυρίως του καλίου με τον χημικό τύπο $K_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$ ³⁰². Πιο αναλυτικά για τη στυπτηρία:

Πρόκειται γενικά για ανόργανη ένωση, διπλό θεικό άλας ενός μετάλλου της ομάδας των αλκαλίων ή αμμωνίου και ενός τρισθενούς

²⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 69, 2 (vol. I. p. 65, 13-15): «*καὶ τὰ φύλλα δὲ αὐτῶν καταπλασθέντα λεῖα φλεγμονὰς παρηγορεῖ καὶ τραύματα ἀφλέγμαντα διατηρεῖ, λειανθέντα δὲ καὶ ἐψηθέντα ἐν ὄξει διακλυζόμενα θερμὰ ὀδονταλγίας πραΰνει*».

²⁹⁵. Βλ. Γεννάδ., ό.π., σ. 772 (Πεύκη ή πίτυς, *Pinus Pinæa*) και ιδιαίτερα σ. 774 (Στροβιλέα ή στροβιλοφόρος πίτυς).

²⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 69, 2 (vol. I. p. 65, 17-18): «*ποιεῖ δὲ τὰ αὐτὰ, καὶ ὁ τῆς στροβίλου φλοῖος καὶ τὰ φύλλα ποθέντα...*».

²⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 69, 2 (vol. I. p. 65, 18-20): «*καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν δὲ δαδίον σχισθὲν εἰς λεπτὰ καὶ συνεψηθὲν ὄξει ὀδονταλγίας παύει κρατουμένου τοῦ αφεψήματος κατὰ τοῦ πεπονθότος ὀδόντος...*».

²⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74 (77) 1-2 (vol. III. p. 180, 5-6 και 10-11): «*σειομένους δὲ ὀδόντας κρατύνει καὶ οὔλα πλαδῶντα ... ἰὸς σιδήρου προσαπτόμενος ξηρός...*».

²⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 66 (69) 1-2 (vol. III. p. 176, 11 και 16): «*πρὸς δὲ τὰς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει... δαδία καὶ μελάνθιον...*».

³⁰⁰. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 241, αρ. 41.

³⁰¹. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 248, σημ. 71.

³⁰² Βλ. Λεξικό Ν.Ε.Γ. του Μπαμπινιώτη, λήμμα: 'στυπτηρία', και Χατζόπουλος, τ. 5^{ος}, σ. 204 (στυπτηρία 106).

μετάλλου, όπως είναι το αλουμίνιο, ο σίδηρος ή το χρώμιο. Η κοινή στυπτηρία είναι το ένυδρο διπλό θεικό άλας του καλίου και του αλουμινίου, που είναι άχρωμο, κρυσταλλικό, στερεό, ευδιάλυτο στο ζεστό νερό και που χρησιμοποιείται σαν πρόστυμμα στη βαφική, για τη συντήρηση των δερμάτων στη βυρσοδεψία και για το κολλάρισμα του χαρτιού στη χαρτοποιία. Χρησιμοποιείται όμως και στην ιατρική κ.α. Η λέξη έχει και τη σημασία της στυπτικής ουσίας γενικά³⁰³

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του (V.106) αναφέρει πρώτα τις χώρες και τις περιοχές όπου βρίσκεται και παράγεται η στυπτηρία (Αίγυπτο, Μήλο, Μακεδονία, Λιπάρες, Σαρδηνία, Ιεράπολη της Φρυγίας, Λιβύη, Αρμενία κ. ά.) και ύστερα διακρίνει τη στυπτηρία (στύψη) που χρησιμοποιείται για ιατρική χρήση σε τρία είδη (σχιστή, στρογγυλή και υγρά) και εξαίρει τη δραστικότητα της σχιστής στυπτηρίας σε σχέση με τα άλλα είδη. Περιγράφει λεπτομερώς όλα τα είδη στυπτηρίας και σημειώνει δε για όλα ότι «καίγονται και ψήνονται όπως η χαλκίτις. Σταματούν τις σήψεις και τις αιμορραγίες και σφίγγουν (στερεώνουν), χρησιμοποιούμενα μαζί με μέλι και ξίδι, τα δόντια που κουνιούνται»³⁰⁴.

Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του συνιστά μεταξύ άλλων και τη σχιστή στυπτηρία (στύψη) για τα πλαδαρά ούλα και τα δόντια που κουνιούνται³⁰⁵.

17. Κι ἄλλο < διὰ τὸν νοσλά > (σ. 241, αρ. 42)

«Νὰ πάρης ρούδι καὶ ξίδι κι νὰ τὰ βράσης εἰς στήν φωτιάν, κι μ' ἰκεῖνο τὸ ζωμί νὰ τὸ κρατῆς εἰς τὸ στόμα ἰκεῖ ὅπο πονεῖ νὰ στέκει σὶ (ἴσως: νὰ στέκισι, νὰ στέκεσαι) ὀλίγο κ' ὕστερα νὰ τὸ φᾶς»³⁰⁶.

³⁰³. Βλ. Λεξικό Χρ. Γιοβάνη, λήμμα: 'στυπτηρία' και 'στύψη' (σ. 1542, 2).

³⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 1-5 και ιδιαίτερα 4-5 (vol. III. p. 76, 18-21): «καίονται δὲ καὶ ὀπτῶνται ὡς χαλκίτις. ἴσχουσι δὲ καὶ σηπέδονας καὶ αἰμορραγίας, οὔλα <τε> πλαδῶντα στέλλουσι, καὶ ὀδόντας σειομένους κρατύνουσι σὺν ὄξει ἢ μέλιτι...».

³⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74 (77) 1-2 (vol. III. p. 180, 5-6 και 11-12): «σειομένους δὲ ὀδόντας κρατύνει καὶ οὔλα πλαδῶντα διακλυζόμενα καὶ διακρατούμενα ἐφ' ἰκανόν ἐν τῷ στόματι... στυπτηρία σχιστή μιγεῖσα σμύρνη ἢ δίχα τῆς σμύρνης σὺν ὄξει ἢ μέλιτι...».

³⁰⁶. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 241, αρ. 42.

Το 'ρούδι' της συνταγής είναι η *Rhus coriaria*³⁰⁷, «ό ρούς ό βυρσοδεψικός», που λέγεται και 'ρούδι', 'βυρσιά' ή 'σουμάκι', και είναι «ή βυρσοδεψική ρούς» του Διοσκουρίδη³⁰⁸. Ο καρπός του θάμνου αυτού ονομάζεται από τον Διοσκουρίδη «ρούς ό επί τὰ ὄψα» και από το Γαληνό «ρούς μαγειρικός» για προφανείς λόγους³⁰⁹. Ο Διοσκουρίδης στο 'Περί ὕλης Ιατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ότι: «το ἀφέψημα του καρπού, όταν βραστεί, πήζει και ωφελεῖ (κάνει καλό) περισσότερο ἀπό τον καρπό. Παράγει μάλιστα και ἕνα κόμμα (δηλαδή μια κολλώδη ουσία, μια γόμμα, που εκκρίνεται συνήθως ἀπό εγκοπές), το οποίο τοποθετεῖται μέσα στα κουφώματα (κουφάλες) των δοντιῶν για να σταματήσει ο πόνος»³¹⁰.

Αλλά και το ξίδι συνιστάται ἀπό τον Διοσκουρίδη σε περιπτώσεις πόνων των δοντιῶν, ὁπότε πρέπει να κρατιέται ζεστό μέσα στο στόμα και να γίνονται πλύσεις³¹¹. Στο ἔργο του 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά κατὰ των οδοντόπωνων και το βυρσιδεψικό ρούδι ως επίθεμα στο πονεμένο δόντι³¹².

18. Διὰ τὸ πρῆσμα (σ. 241, αρ. 48)

«Διὰ τὸ πρῆσμα ιλιάτζι εἶνι μολόχα κί ξίδι ἀψὺ νὰ τὸ βράσης κί νὰ τὸ πλακῶνης κί βούζιλου νὰ βράζης μί τὸ ξίδι κί νὰ τὸ πλακῶνης ἕως νὰ γιάνη»³¹³.

Ο Διοσκουρίδης κάνει λόγο για δυο ειδών μολόχες, την «κηπευτή» και την «χερσαία», σημειώνοντας: «μολόχη' ἔδωδιμωτέρα ἢ κηπευτή μᾶλλον

³⁰⁷. Βλ. Χελδράιχ, ὁ.π., σ. 25.

³⁰⁸. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 851.

³⁰⁹. Βλ. Γεννάδ., ὁ.π., σ. 851.

³¹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 108,3 (vol. I. p. 101, 24 - 102, 2): «καὶ τούτου δὲ τὸ ἀπόβρεγμα ἐψόμενον συνίσταται, ποιοῦν βέλτιόν πως τοῦ καρποῦ. φέρει δὲ καὶ κόμμα, ὅπερ ἐντίθεται τοῖς βρώμασι των ὀδόντων πρὸς ἀπονίαν».

³¹¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13,3 (vol. III. p. 15, 24-25): «(ὄξος)... καὶ πρὸς ὀδόντων πόνον θερμὸν <διακρατούμενον καὶ> διακλυζόμενον».

³¹². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68 (71) 1 και 4 (vol. III. p. 177, 14-15 και p. 178, 15-18): «Εἰς δὲ τὸ βρῶμα ἐντιθέμενα ἢ περιπλασόμενα τῷ ὀδόντι ὠφελεῖ τοὺς ὀδονταλογούντας... ἢ βατράχου ἤπαρ καὶ ροὺν βυρσοδεψικὸν ἐψήσας ἐν ὕδατι... καὶ ἐντίθει».

³¹³. Βλ. Κρεκούκια, ὁ.π., σ. 241, αρ. 48.

τῆς χερσαίας»³¹⁴. Σημειώνει μάλιστα ότι ως κατάπλασμα κάνει καλό στις περιπτώσεις τσιμπημάτων από σφήκες, μέλισσες ή από αράχνη³¹⁵.

Ο ίδιος κάνει λόγο και για ένα είδος άγριας μολόχας που λέγεται 'άλθαία'³¹⁶ και που μερικοί την ονομάζουν 'έβίσκον'. Και στο είδος αυτό της άγριας μολόχας αποδίδει ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες και σημειώνει, όπως παρατηρήσαμε και στα προηγούμενα, ότι κάνει καλό στα τραύματα, στις παρωτίτιδες, στα οιδήματα των αδένων του λαιμού³¹⁷ κ.τ.λ., διότι «αδειάζει, χωνεύει, σπάει και επουλώνει»³¹⁸. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' αναφέρεται πάλι η ρίζα της 'άλθαίας' (άγριας μολόχας), βρασμένη όμως με κρασί, ως κατάπλασμα για την διάλυση των όζων³¹⁹.

Το 'βούζιλο' της συνταγής είναι η βουζιά ή αβουζιά ή αβυζιά ή αυζιά (άκτῆ ή χαμαιακτῆ, *sambucus ebulus*), η «χαμαιάκτῆ» του Διοσκουρίδη³²⁰, κατά τον οποίο, αν αυτή χρησιμοποιηθεί ως κατάπλασμα με κριθάλευρο, καταπραΰνει τις φλεγμονές και ενδείκνυται στα εγκαύματα και στα δαγκώματα των σκύλων³²¹.

Αλλά και για το ξίδι, συχνότατο φάρμακο σε καταπλάσματα, θεραπευτικά αφεψήματα και χυλούς, σημειώνει ότι : «συστέλλει τα οιδήματα των αδένων, όταν χρησιμοποιηθεί χλιαρό για εξωτερικές πλύσεις ή τοποθετημένο επάνω στο πρήξιμο με σφουγγάρι...»³²².

³¹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 118, 1 (vol. I, p. 191, 5). Κατά τον Γεννάδιο (σ. 633-634) πρόκειται για την *malva sylvestris* (μολόχη ή μαλάχη), που απαντά σε τρία είδη και «λαχανεύεται πανταχοῦ».

³¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 118, 1 και 2 (vol. I, p. 192, 2-3 και 11): «ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς σφηκῶν καὶ μελισσῶν πληγὰς καταπλασσομένη... ὠφελεῖ δὲ καὶ φαλαγγιοδήκτους (=όσους ἔχουν τσιμπηθεῖ ἀπὸ αράχνης)».

³¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 146, 1 (vol. II, p. 154, 13 - 155, 1) και 146 RV: «άλθαία» (vol. II, p. 155, 13-14).

³¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 146, 1 (vol. II, p. 155, 4-6): «... ἢ καθ' ἑαυτὴν κοπεῖσα ποιεῖ πρὸς τραύματα, παρωτίδας, χοιράδας (δηλαδή πρηξίματα των αδένων του λαιμού), ἀποστήματα...».

³¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 146, 1-2 (vol. II, p. 155, 7-8): «διαφορεῖ γὰρ καὶ ἐκπέσσει καὶ ῥήγγυσι καὶ ἀπουλοῖ...».

³¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 140 (149), 1 (vol. III, p. 205, 1-3): «διαφορεῖ δὲ φύματα καταπλασσομένα... ἀλθαίας ρίζα ἐν οἴνῳ ἐψηθεῖσα...».

³²⁰. Βλ. Γεννάδ., ό.π., σ. 38-39 (Ακτῆ, *sambucus*).

³²¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 173, 2 (vol. II, p. 323, 1 και 17-19 και p. 324, 1): «τὰ δὲ φύλλα πρόσφατα καὶ ἀπαλὰ φλεγμονὰς πραΰνει σὺν ἀλφίτῳ καὶ κατακαύμασιν ἀρμόζει καὶ κηνοδήκτοις καταπλασσομένα».

³²². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 13, 2 (vol. III, p. 15, 12-14): «στέλλει καὶ φύγεθλα χλιερὸν καταντλούμενον ἢ διὰ σπόγγων ἐπιτιθέμενον».

19. Διά την κεφαλήν τόν πόνον
(σ. 241, αρ.50)

«Ιλιάτζι εἶνι διά τήν κίφαλήν τόν πόνον νά βράσης πίτυρα μί ξίδι κί νά τὸ πλακώσης στὴν κορφήν κί νά σταθῆ ὡς δύου ἡμέρις»³²³.

Ἡ συνταγή συνιστᾶ κατάπλασμα ἀπὸ βρασμένα με ξίδι πίτυρα, σταθεροποιημένο στὴν κορυφή τοῦ κεφαλιού γιὰ δυο μέρες. Το ἴδιο κατάπλασμα συνιστᾶ καὶ ὁ Διοσκουρίδης ὡς ωφέλιμο στὴν ἀρχὴ κάθε φλεγμονῆς γενικὰ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ λέπρα³²⁴.

20. Διά τὴν καρδίαν.
(σ. 241, αρ. 52)

«Νά πάρης λίγο τίλιο κί ἀνασόνη κί νά τὰ βράσης μί τὰ λουλούδια τῆς κουφοξυλιάς κί νά τὸ πίνης νηστικὸς πορνό»³²⁵.

Ἡ παραπάνω συνταγή προτείνει ὡς ωφέλιμο γιὰ τὴν καρδιά τὸ ἀφέψημα ἀπὸ τίλιο (δηλαδὴ φλαμούρι), ἀπὸ ἀνασόνη (τουρκ. *anason*) (δηλαδὴ γλυκάνισο) καὶ ἀπὸ ἀνθη ἀφροξυλιάς (κουφοξυλιάς).

Στον Διοσκουρίδη δὲν βρίσκουμε τὸν τριπλό αὐτὸ συνδυασμὸ σε ἓνα ἀφέψημα ωφέλιμο γιὰ τὴν καρδιά, ἀλλὰ χωριστὰ στὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἀποδίδονται ιδιότητες διουρητικὲς καὶ ἄλλες, που ὅπως καὶ τὰ σύγχρονα διουρητικὰ φάρμακα (αν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ υπάρχουσες πραγματικὲς ιδιότητες), ἀνακουφίζουν τὴν καρδιά. Εἰδικότερα:

Τὸ τίλιο ἢ φλαμούρι εἶναι τὰ ἀνθη (*flores tiliæ*) τοῦ δέντροῦ 'φιλύρα ἢ κοινὴ' (*tilia vulgaris* ἢ *intermedia* ἢ *europæa*), που ἀναφέρεται ὡς «ἄρρην φιλύρα» ἀπὸ τὸν Θεόφραστο καὶ εἶναι γνωστὴ με τὸ ὄνομα 'φλαμουριά' ἢ

³²³. Βλ. Κρεκούκια, σ. 241, αρ. 50.

³²⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 85, 2 (vol. I. p. 169, 9-11): «τὸ δὲ πίτυρον σὺν ὄξει δριμεῖ ἐψηθὲν λέπρας ἀφίστησι καταπλασσομένον <θερμόν>, καὶ πάσης φλεγμονῆς ἐν ἀρχῇ κατάπλασμα σύμφορον ...».

³²⁵. Βλ. Κρεκούκια, σ. 241, αρ. 52.

‘φιλουριά’ ή ‘φιλούρα’ κ.τ.λ.³²⁶. Για το αφέψημα των φύλλων της φιλύρας ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι είναι διουρητικό και έμμηναγωγό³²⁷.

Το ‘άνασόνι’ (που είναι ο γλυκάνισος ή το γλυκάνισον)³²⁸ με το φυτολογικό όνομα «άννισον τὸ κοινόν» (*pimpinella anisum*)³²⁹, ο Διοσκουρίδης το αναφέρει ως «άνησσον» και το θεωρεί μεταξύ άλλων διευκολυντικό της αναπνοής και καταπραϊντικό των πόνων, αποβλητικό με την εφίδρωση, διουρητικό, εφιδρωτικό και διαλυτικό³³⁰.

Κουφοξυλιά ή αφροξυλιά είναι η «άκτῆ ή μέλαινα» (*sambucus nigra*)³³¹. Ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι τα δυο από τα είδη της «άκτῆς» (*sambucus*), για την οποία κάναμε εκτενή λόγο στα προηγούμενα, δηλαδή α') η «άκτῆ ή μέλαινα», κοινώς κουφοξυλιά ή αφροξυλιά και β') η «άκτῆ ή χαμαιάκτη» (*sambucus ebulus*), κοινώς βουζιά, έχουν την ίδια χρήση και δράση, δηλαδή ψυκτική και αποβλητική του νερού και επομένως διουρητική³³².

³²⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 997 (‘φίλυρα’ και ‘φιλύρα’)

³²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 96 (φιλύρα), (vol. I. p. 86, 22-23): «... τὸ ἀφέψημα (ενν. τῶν φύλλων τῆς φιλύρας), καὶ πινόμενον δὲ οὐρακαὶ ἔμμηνα ἄγει».

³²⁸. Βλ. Κρεκούκια, ό.π., σ. 240, σημ. 88.

³²⁹. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 52 και Γεννάδ., σ. 125.

³³⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 56, 1-2 (vol. II. p. 69, 8-10): «άνησσον’ τὴν μὲν καθόλου δύναμιν ἔχει... εὐπνουν, ἀνώδυνον, διαφορητικὴν, οὐρητικὴν, ἰδρωτικὴν, διαλυτικὴν...».

³³¹. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 54 και Γεννάδ., σ. 38.

³³² Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 173, 2 (vol. II. p. 173, 8-9): «δύναμις δὲ ἡ αὐτὴ ἀμφοτέρων καὶ χρήσις, ψυκτικὴ, ὕδραγωγός...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Γιατροσόφι C(από το *Σενίκο Ντουσκάρας Ιωαννίνων*)

Σπύρου Μουσελίμη, *Λαϊκό γιατροσόφι*, Ήπειρωτική Έστια, Έτος Ι' (1961), τεύχος 105°, σ. 1002- 1008 και 1080-1087.

1. Όταν καίγεται από φωτιάν ή βραστόν νερό.
(σ. 1003, αρ.1).

«Στούμπισον τὰ φύλλα τοῦ πεντά...όρου καὶ πάρε τὸν ζουμὸν καὶ ἄλειφε τὸ κόψιμον καὶ ὑγιαίνει»³³³.

Η συνταγή συνιστά επάλειψη του εγκαύματος με αλοιφή που παρασκευάζεται με στουμπισμένα φύλλα κάποιου φυτού, που ο Μουσελίμης σημειώνει ως : « φύλλα τοῦ πεντό... όρου ». Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για το πεντάνευρο, λαϊκή ονομασία του φυτού «ἀρνόγλωσσου», (*Αρνόγλωσσον, Plantago*)³³⁴, και ειδικότερα για το φυτό 'ἀρνόγλωσσον τὸ μεῖζον' του Διοσκουρίδη (το οποίο έχει την κοινή ονομασία 'πεντάνευρο' ή 'επτάνευρο')³³⁵, φυτό στο οποίο ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του αποδίδει θεραπευτικές και επουλωτικές ιδιότητες, ενώ το συνιστά για την θεραπεία παντός είδους ελκών και τραυμάτων χρόνιων κ.τ.λ. και εκείνων που προκαλούνται από κάψιμο («πυρίκαντα ἔλκη») ³³⁶. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά για τα εγκαύματα στο αρχικό τους στάδιο, προκειμένου να μην βγάλουν φουσκάλες (φλύκταινες), την επάλειψη ή το επίθεμα-κατάπλασμα (μεταξύ άλλων) από φύλλα αρνόγλωσσου, δηλαδή πεντάνευρου³³⁷.

³³³. Βλ. Μουσελίμης, *Λαϊκό γιατροσόφι*, ό.π., σ. 1003, αρ. 1.

³³⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 145- 146.

³³⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 146.

³³⁶. Βλ. Διοσκ., *Υγη*, II. 126, 1-2 (vol. II. p. 199, 5-10): «ἀρνόγλωσσον, οί δὲ ἐπτάπλευρον... δύναμιν δὲ ἔχει τὰ φύλλα στυπτικὴν, ξηραντικὴν, ὅθεν καταπλασσομένα πρὸς πάντα τὰ κακοήθη... καὶ ρευματικά καὶ ἀκάθαρτα ἔλκη ἀρμόζει... ἀπουλοῖ καὶ χρόνια ἔλκη καὶ ἀνώμαλα καὶ χειρώνια ἰᾶται... καὶ κυνόδηκτα καὶ πυρίκαντα...».

³³⁷. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 169 (178) (vol. III. p. 215, 22 - 216, 3): «Πυρίκαντα δὲ ἐν ἀρχῇ ὠφελεῖ, ὥστε εἰ παραχρῆμά τις χρήσαιτο μηδὲ φλυκταινοῦσθαι... ἀρνογλώσσου φύλλα...».

2. Περί πόνου ὀφθαλμοῦ

(σ. 1003, αρ. 2).

Συνιστάται ἐμπλαστρο ἀπὸ κοπανισμένο βασιλικό, μάραθο καὶ ζοχοδύσμο σε ἰσες ποσότητες³³⁸.

Ο γνωστός μας βασιλικός είναι το 'ἄκιμον' (*ocimum basilicum*), ενώ ως «ἄκιμον» αναφέρεται καὶ ἀπὸ τον Διοσκουρίδη³³⁹, ο οποίος μεταξὺ των ἄλλων θεραπευτικῶν ιδιοτήτων, σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι συνιστάται ὡς κατάπλασμα μαζί με χιώτικο κρασί για τους πόνους των ματιῶν, ἐνῶ ο χυμός του καθαρίζει τα μάτια ἀπὸ το θάμπωμα³⁴⁰. Ἄλλωστε καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη συνιστάται μεταξὺ των ἄλλων καὶ ο χυμός βασιλικού μαζί με κρασί ὡς ἀπλό καὶ λιτό φάρμακο για τα μάτια, το οποίο σταματᾷ γρήγορα τις συγκεντρώσεις των υγρῶν κλείνοντας καὶ καθαρίζοντας τις πληγές³⁴¹.

Ἀλλὰ καὶ το μάραθο (ἢ ο μάραθος), το φυτολογικό ὄνομα του οποίου εἶναι 'μάραθον τὸ κοινόν' (*Foeniculum vulgare* ἢ *F. Capillaceum* ἢ *F. Officinale*), γνωστό στους ἀρχαίους ὡς «μάραθον» ἢ «μάραθρον»³⁴², αναφέρεται στον Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ο χυμός του μάραθου, ἀφοῦ στυφτοῦν τα βλαστάρια καὶ τα φύλλα του καὶ ἀφοῦ ξεραθεῖ στον ἥλιο, συγκαταλέγεται στα ὠφέλιμα ὀφθαλμικά φάρμακα, τα οποία παρασκευάζονται για την καλή ὄραση. Για τα ἴδια πράγματα λαμβάνεται ὡς ἐκχύλισμα καὶ ο χυμός του σπόρου του μάραθου, ὅταν εἶναι ἀκόμη χλωρός, μαζί με τα φύλλα καὶ τα βλαστάρια, καθὼς καὶ ἡ ρίζα του, ὅταν πρωτοβλαστήσει³⁴³.

³³⁸. Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., σ. 1003, αρ. 2: «Ἐπαρε βασιλικόν, μάραθον, ζοχοδύσμον... ὑγιαίνει».

³³⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 1050.

³⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 141,1 (ἄκιμον), vol. I. p. 210,15 - 211,6: «ἄκιμον... καταπλασσόμενον δέ... βοηθεῖ... σὺν οἴνω δέ Χίω πρὸς ὀφθαλμῶν ὀδύνας. ὁ δέ χυλός αὐτοῦ ἀποκαθαίρει ἀχλὺς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς...».

³⁴¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 35 (32), 1 (vol. III. p. 163, 17-23): «ἐγχυματιζόμενα δὲ ὠφελεῖ ἀπλᾶ καὶ ἀΠεριεργα ὄντα καὶ στέλλοντα ταχέως τὰς ἐπιφορὰς καὶ τὰ ἔλκη πληροῦντα καὶ ἀποκαθαίροντα... ὠκύμου <χυλός> σὺν οἴνω».

³⁴². Βλ. Γεννάδ., σ. 639 καὶ Χελδράιχ, ὁ.π., σ. 50.

³⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΠΙ. 70, 2 (vol. II. p. 81, 8-12): «ὁ δὲ χυλός ἐκθλιβέντων τῶν καυλῶν καὶ τῶν φύλλων ἐν ἡλίῳ ξηρανθεὶς εἰς τὰ ὀφθαλμικά, ὅσα πρὸς ὀξυδερκίαν, σκευάζεται χρησίμως· χυλίζεται δὲ πρὸς τὰ αὐτὰ καὶ τὸ σπέρμα χλωρὸν ἔτι <ὄν> σὺν τοῖς φύλλοις καὶ τοῖς ἀκρεμόσι καὶ ἡ ρίζα κατὰ τὴν πρώτην ἐκβλάστησιν...».

Το τρίτο συστατικό της συνταγής, ο ζοχοδύσμος, δεν είναι εύκολο να ταυτιστεί με κάποιο φυτό του Διοσκουρίδη και μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Έτσι, αν πρόκειται για τον αγριοδύσμο (με το φυτολογικό όνομα 'ήδύσμος ό άγριος', (*mentha silvestris* ή *mentha longifolia*), που κατά τον Γεννάδιο είναι η τρίτη καλαμίνθη του Διοσκουρίδη³⁴⁴, τότε πρέπει να σημειωθεί η αναφορά του τελευταίου στην ιδιότητα του φυτού αυτού να καθαρίζει τις μελανιές των ματιών³⁴⁵. Αν όμως πρόκειται για τον αγριοζοχό (ζοχός άγριος, *Helminthia echioides*³⁴⁶), που είναι ο πρώτος σόγχος του Διοσκουρίδη³⁴⁷, τότε το φυτό αυτό δεν έχει καμία σχέση (στα έργα του μεγάλου αυτού φαρμακολόγου) με την θεραπεία των πόνων του οφθαλμού³⁴⁸.

3. Όταν πονεί τὸ αὐτί (σ. 1003, 1, αρ. 3).

Από τη συνταγή συνιστάται ενστάλαξη στο αφτί, για την παύση του πόνου, κεδρόλαδου, ελαιόλαδου, χολής λαγού και γάλακτος γυναίκα (ζεστού αρμεγμένου), που βυζαίνει αρσενικό παιδί³⁴⁹.

Εκτός από τη χολή του λαγού, όλα τα άλλα φάρμακα της συνταγής συνιστώνται και από τον Διοσκουρίδη, είτε μόνα τους είτε σε συνδυασμό με άλλα για την αντιμετώπιση του πόνου των αυτιών. Πιο συγκεκριμένα:

Για το 'κέδρινον έλαιον' σημειώνει ότι κάνει καλό σε όλα όσα ωφελεί και το κέδρινο ρετσί³⁵⁰, για το οποίο πιο πάνω έχει αναφέρει ότι, όταν εισαχθεί με κλύσμα στο αυτί μαζί με ξίδι, εξολοθρεύει τα σκουλήκια των

³⁴⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 408.

³⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 35, 3 (vol. II, p. 48, 8): «καθαίρει καὶ ὑπώπια...». Πρβλ. και ό.π., p. 47, 4-5: «ή δὲ τρίτη (ενν. καλαμίνθη) ἔοικεν ἠδύσμῳ ἀγρίῳ...».

³⁴⁶. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 68.

³⁴⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 303.

³⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 131 (vol. I, p. 203, 1 sq.) για τον 'σόγχον' και τις θεραπευτικές του ιδιότητες.

³⁴⁹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1003, στήλη 1, αρ. 3: «Όταν πονεί τὸ αὐτί...Εὔρον κεδρόλαδον... νὰ τὸ ἀρμέξεις ζεστὸν καὶ γίνεται θαυμαστὸν».

³⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 77, 2: «ποιεὶ πρὸς ὅσα καὶ ἡ κεδρία».

αφτιών και σταματάει τους ήχους και τα σφυρίγματα τους (βούισμα των αφτιών), όταν ενσταλάζεται μαζί με αφέψημα του 'ύσσωπου'³⁵¹.

Το ελαιόλαδο συνιστά ο Διοσκουρίδης με διάφορους συνδυασμούς άλλων χυμών φυτών, όπως π.χ. του χυμού της δρακοντιάς³⁵².

Το αμυγδαλέλαιο το συνιστά επίσης για την ίδια θεραπεία (για πόνους των αφτιών, ήχους και σφυρίγματα)³⁵³.

Αλλά στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστάται η ενστάλαξη στο αφτί του αμυγδαλέλαιου είτε μόνου του είτε με λίγη αλόη και κρόκο είτε με κριθάρι της λιβανωτίδας³⁵⁴.

Το γυναικείο γάλα συνιστάται (στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων') ως συστατικό κάποιου μείγματος με άλλους χυμούς, που ενσταλάζονται στο πονεμένο αφτί και μάλιστα με το χυμό της χλωρής ρίγανης ή με το μηκόνιο της παπαρούνας, με σμύρνα, ροδόμυρο και κρόκο³⁵⁵.

Έτσι μόνο η χολή του λαγού της συνταγής δεν αναφέρεται ως κατάλληλο για τους πόνους των αφτιών από τον Διοσκουρίδη.

4. Αλοιφή διὰ κασίδαν (σ. 1003, 1-2, αρ. 4).

Συνιστάται μετά το ξύρισμα του κεφαλιού η επάλειψη με αλοιφή συναποτελούμενη από κερί κίτρινο, ξίγγι πρόβειο, λάδι κατράμι, πίσσα μέλι και σαστόν³⁵⁶.

Για τις κασίδες και την πιτυρίδα συνιστώνται στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' μεταξύ άλλων το λάδι, το λιβάνι (θυμίαμα) και το μέλι, αλλά με άλλους συνδυασμούς³⁵⁷.

³⁵¹. Βλ. Διοσκ., Υλη, I. 77, 2: « σὺν ὄξει δὲ ἐγκλυζομένη (ενν. ἡ κεδρία) σκώληκας τοὺς ἐν ὠσὶ κτείνει, ἤχους τε καὶ συριγμοὺς παύει σὺν ὑσώπου ἀφειψήματι ἐγχεόμενῃ ». Πρόκειται για το αρωματικό και φαρμακευτικό φυτό «ύσσωπος ὁ φαρμακευτικός» (*Hyssopus officinalis*). Βλ. και Γεννάδ., σ. 989.

³⁵². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 54, 1: « δρακοντίου χυλὸς ἐν ἐλαίῳ διεθείς ».

³⁵³. Βλ. Διοσκ., Υλη, I. 33, 2: « ποιεῖ δὲ πρὸς... ὠτων πόνους καὶ ἤχους καὶ συριγμοὺς ».

³⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 54: « τὰς δὲ περὶ τὰ ὠτα ἀλγηδόνας ... ἐλαιον ἀμυγδαλινον... τὸ δὲ ἀμυγδαλινον μετὰ ἀλόης ὀλίγης καὶ κρόκου, κάχρυ σὺν ἀμυγδαλίνῳ ὁμοίως ». (Κάχρυ= κριθάρι της λιβανωτίδας)

³⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 54(), 2: « ὀριγάνου χλωρὸς χυλὸς σὺν γάλακτι γυναικείῳ » και « μηκόνιον... καὶ γάλακτι γυναικείῳ ».

³⁵⁶. Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., σ. 1003, στήλες 1-2, αρ. 4: « Ἐπαρε κηρί κίτρινον... ὑγιαίνεις ».

³⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 99 (105), 1-2 (vol. III. p. 189, 9 sq.): « <πρὸς> ἀχῶρας δὲ ἡ πίτυρα... ἀμύγδαλα πικρὰ ἐγχιρίμενα μετὰ μέλιτος... βάτου χυλὸς σὺν ἐλαίῳ... σκίλλα

5. *Εἰς κάψιμον με βραστόν νερόν*
(σ. 1003, 2, αρ. 15).

Για το έγκαυμα από βραστό νερό συνιστάται από τη συνταγή μετά το κόψιμο των φλυκταινών, το βρέξιμο με αλμύρα, επάλειψη με αλεύρι και μέλι, καθώς και με στύψη, ξίδι και χολή βοδιού. Επίσης το πλύσιμο της πληγής με αλισίβα (σταχτόνερο) και το βρέξιμο με αλμύρα³⁵⁸.

Από όλα τα παραπάνω στον Διοσκουρίδη βρίσκουμε μόνο τη στύψη (στυπτηρία) και τη στάχτη αλλά μόνο από συκιά και μάλιστα μαζί με μέλι³⁵⁹.

6. *Διὰ τὸ λαφοκέρατον*
(σ. 1005,1, αρ. 18).

Πρόκειται για εκτενέστερη των συνηθών συνταγή που αναφέρεται στις θεραπευτικές ιδιότητες του ελαφοκέρατου, αλλά και στον τρόπο παρασκευής σκόνης από αυτό για θεραπευτική χρήση.

Η συνταγή έχει πολλά κοινά με όσα σχετικά σημειώνει ο Διοσκουρίδης για το «ἐλάφειον κέρας». Στη συνταγή αυτή η σκόνη του ελαφοκέρατου συνιστάται να πίνεται με νερό «διὰ τὸ χύμα». Η λέξη 'χύμα' σημαίνει το χύσιμο (ενν. χύμα κοιλίας), όπως φαίνεται και από άλλες συνταγές³⁶⁰. Πρόκειται δηλαδή για ευκοιλιότητα ή δυσεντερία.

Συνιστάται ακόμη η σκόνη αυτή από το ελαφοκέρατο κατά της αιμόπτυσης και στις περιπτώσεις όπου βγάζει κανείς «φλέμα» από το στομάχι. Θεωρείται καλή για κάθε αρρώστια, ιδιαίτερα μάλιστα για τα δόντια. Συνιστάται το καλό τρίψιμό τους με τη σκόνη και το κράτημα της βρασμένης με ξίδι σκόνης στο στόμα, που κάνει καλό στα ούλα (τζιτζιά) και στα δόντια. Το κάψιμο της σκόνης αυτής στη φωτιά διώχνει τα 'οφείδια' (=φίδια), ενώ «τὸ ξύλον καμένον νὰ τὸ πίνεις με μέλι βγάζει τὰς

(=σκιλλοκρέμυδο) σὺν ἐλαίῳ ἐψηθεῖσα καταχρισμένη... λιβανωτὸς σὺν νίτρῳ καὶ ὕδατι ὁμοίως...».

³⁵⁸. Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., αρ. 15: « Πρῶτον νὰ κόψεις φοῦσκες... ὑγιαίνεις ».

³⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106,6: « καὶ πυρिकाύτων σὺν ὕδατι καταχρισόμεναι (ενν. αἱ στυπτηρία) < βοήθημα >. Βλ. και Διοσκ., Φαρμ. I. 169: «πυρίκαντα δὲ ἐν ἀρχῇ ὠφέλει... στυπτηρία ὑγρά... στυπτηρία πᾶσα σὺν ὕδατι... σποδὸς συκίνη μετὰ μέλιτος...».

³⁶⁰. Βλ. Τσαγγαλάς, Ιατρ. κώδ., σ. 258, αρ. 136: « Εἰς χύσιμον κοιλίας » και σ. 259, αρ. 140 : «Εἰς χύσιν κοιλίας», αλλά και σ. 270, αρ. 140 : «Εἰς χύσιμον κοιλίας».

λιβίθας (=έλμινθας)» και «τὸ κόκκαλον ὅσο εἶναι εἰς τὴν καρδίαν», κάνει καλό, αν το πίνει ὅποιος ἔχει 'φαρμακωθεῖ' ἀπὸ οἰοιοδήποτε φαρμάκι³⁶¹.

Ὡς τρόπος παρασκευῆς τῆς σκόνῃς ἀπὸ το ελαφοκέρατο συνιστάται: «*νὰ τὸ κόψεις κομμάτια, νὰ τὸ βάλεις εἰς τσουκάλι καινούργιο, νὰ τὸ βουλῶσεις καλά, νὰ τὸ βάλεις εἰς φούρνον νὰ κάψει ὅσο νὰ γένει ἄσπρο, νὰ τὸ πλύνεις μὲ νερόν και νὰ γίνεται σκόνῃ*»³⁶².

Ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ για το «ἐλάφου κέρας κεκαυμένον» ὅτι πρέπει να πίνεται καμένο και ξεπλυμένο (σε ποσότητα δυο μικρῶν κουταλιῶν) ἀπὸ εκείνους που κάνουν τὴν αιμόπτυση, που ἔχουν δυσεντερία, κοιλιακά κ.τ.λ., καθὼς και ὅτι καθαρίζει τα δόντια, ὅταν τριφτεῖ σε αυτά, ενώ αν καεῖ ωμὸς ως θυμίαμα διώχνει τα ερπετά... και αν βραστεῖ (ἡ σκόνῃ του) με ξίδι και γίνουν πλύσεις του στόματος με αὐτή, ανακουφίζει ἀπὸ τους πόνους των γομφίων (δηλαδή των τραπεζιτών). Ὁμοιος με εκείνον τῆς λαϊκῆς συνταγῆς εἶναι και ο τρόπος παρασκευῆς τῆς σκόνῃς που συνιστᾷ ο Διοσκουρίδης με κάψιμο του ελαφοκέρατου σε φούρνο κ.τ.λ. Πιο συγκεκριμένα: «*τοποθετεῖται κομμένο μέσα σε ωμὴ (ἀδεια) χύτρα, που κλείνεται καλά γύρω-γύρω με πηλό, και καίγεται μέσα σε καμίνι, ὥσπου να ασπρίσει*»³⁶³. Πρόκειται για καταπληκτικὴ ομοιότητα τῆς λαϊκῆς συνταγῆς με τὴν ἀντίστοιχη του Διοσκουρίδη.

Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστάται ἡ σκόνῃ του ελαφοκέρατου να πίνεται κατὰ τῆς δυσεντερίας (χύμα κοιλίας), ἀφού γίνεῖ μαντζούνι με κρασί και μέλι, που ἔχει προηγουμένως βραστεῖ³⁶⁴,

³⁶¹. Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., σ. 1005, στήλη 1^η, αρ. 18: «*Νὰ τὸ κάμεις σκόνῃν και νὰ τὸ πλύνεις μὲ νερόν· ενεργεῖ διὰ τὸ χύμα... ὅπου νὰ τύχει φαρμακωθεῖ τινάς*».

³⁶². Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., σ. 1005,1, αρ. 18.

³⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑγη, II, 59, (vol. I. p. 139, 4-13): «*ἐλάφου κέρας κεκαυμένον και πεπλυμένον ἀρμόζει πλῆθος πινόμενον κοχλιαρίων δυεῖν αἰμοπτυκίοις, δυσεντερικοῖς, κοιλιακοῖς... καίεται δὲ ἐν καμίνῳ καταβληθὲν και κοπὲν εἰς ὠμὴν χύτραν περιπεπλασμένην πηλῷ, ἄχρι ἂν λευκὸν γένηται. πλύνεται δὲ ὡς καδμία. (Για το πλύσιμο τῆς καδμίας βλέπε Διοσκ., Ὑγη, V, 74, 7) τὸ δὲ τοιοῦτον ἀρμόζει... και ὀδόντας δὲ παρατριβόμενον σμήχει· ὠμὸν δὲ θυμιαθὲν ἐρπετὰ διώκει. ἀποζεσθὲν δὲ μετ' ὄξους και διακλυζόμενον παρηγορεῖ γομφιάσεις*».

³⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 50 (), 1-2 (vol. III. p.): «*δυσεντερικὸς δὲ ὠφελεῖ... κέρατος ἐλαφείου δραχμὴ α' μετ' οἴνου και μέλιτος προαφηψημένου ἐκλειχομένη...*».

αλλά και κατά της χρόνιας αιμόπτυσης μαζί με νερωμένο ξινό κρασί³⁶⁵, και για το καθάρισμα των δοντιών μαζί με την προσθήκη λίγης μαστίχας³⁶⁶. Αλλά και για την αποβολή των ταινιών, πλατιών εντεροσκωλήκων, («πλατεΐαις ἔλμινθας ἐκτινάσσει») συνιστάται το καμένο ελαφίσιο κέρατο είτε σε ίσες ποσότητες μαζί με πιπέρι είτε μόνο του, αν το πάρει κανείς ως μαντζούνι μαζί με μέλι³⁶⁷.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι στον Διοσκουρίδη βρίσκουμε τις ίδιες θεραπευτικές ιδιότητες που αποδίδει στο ελαφοκέρατο και η λαϊκή συνταγή του πιο πάνω γιατροσοφίου.

7. Εἰς κάθε σφάχτην

(σ. 1005, 2, αρ. 25).

Από τη λαϊκή συνταγή συνιστάται η επάλειψη του πονεμένου μέλους (εδώ των γονάτων) με αλοιφή από λάδι πικραγγουριάς (1 λίτρα : 0,26 γαλόνια) ελαιόλαδο (2 λίτρες) και κρασί, που βράζονται μαζί αρκετά. Θεωρείται ωφέλιμο και για τον έρμιγγο (=όρμιγκα?) αλλά και τον υδρωπικό³⁶⁸.

Πικραγγουριά είναι το ετήσιο φυτό ἐλατήριον ὁ ἀγριοσίκυς (*ecballium elaterium* ή *momordica elaterium*), κοινώς 'πικραγγουριά' ή αγριαγγουριά ή γαΐδαραγγουριά ή πετραγγουριά, που φέρει στον Διοσκουρίδη το όνομα «σίκυς ἄγριος»³⁶⁹.

Κατά τον Διοσκουρίδη η ρίζα του ως κατάπλασμα με κριθάλευρο διαλύει κάθε παλιό και χρόνιο πρήξιμο, και αν βραστεί μαζί με λάδι, ωφελεί στις ποδάγρες. Για την ισχιαλγία γίνονται κλύσματα με το αφέψημα της πικραγγουριάς, ενώ ο χυμός της ρίζας και ο φλοιός

³⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 59,3: « τὰς δὲ πολυχρονίους ἀναγωγὰς ἰσχει... κέρασ ἐλάφου κεκαυμένον σὺν ὄξυκράτῳ...». (Αναγωγή (εδώ)=αιμόπτυση.

³⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 73: « σμήχει δὲ τοὺς ὀδόντας... ἐλάφου κέρασ κεκαυμένον μειγνυμένησ ὀλίγῃσ μαστίχῃσ...».

³⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 68: «τὰς δὲ πλατεΐας ἔλμινθας ἐκτινάσσει... πεπέρεωσ καὶ ἐλαφείου κέρατοσ κεκαυμένου, ἴσα σὺν ὄξυκράτῳ, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ κέρασ σὺν μέλιτι ἐκλειχόμενον...».

³⁶⁸. Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., σ. 1005,2, αρ. 25: «Λάδι τῆσ πικραγγουριάσ μιὰ λίτρα... καὶ ὑδρωπικόν».

³⁶⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 299.

καθαρίζει το φλέγμα και τη χολή και ωφελεί όσους έχουν υδρωπικία χωρίς να πειράζουν στο στομάχι³⁷⁰.

Στο τέλος της πιο πάνω συνταγής, η οποία συνιστά, όπως είδαμε, συγκεκριμένη αλοιφή από συνδυασμό φαρμάκων (λαδιού της πικραγουριάς, ελαιόλαδου και κρασιού) για την αντιμετώπιση του κάθε 'σφάχτη', σύμφωνα με τον τίτλο της, σημειώνεται ότι (η αλοιφή αυτή) «ώφελει και εις έρμιγγον και ύδρωπικόν». Και για μεν τη δράση ενός συστατικού (χυμού ρίζας της πικραγουριάς) της πιο πάνω αλοιφής κατά της υδρωπικίας έγινε ήδη λόγος πιο πάνω. Μένει όμως η περίπτωση του «έρμιγγου».

Η λέξη έρμιγγος δεν εντοπίστηκε σε σχετικά λεξικά. Επειδή όμως η λέξη όρμιγκας φαίνεται να έχει την ίδια γλωσσική προέλευση (με την τροπή του ο σε ε, που οφείλεται σε σύνηθες γλωσσικό-γλωσσολογικό φαινόμενο)³⁷¹ με τη λέξη έρμιγγος, και επειδή η λέξη όρμιγκας σημαίνει τη λεβίθα, την έλμινθα³⁷², φαίνεται πολύ πιθανό η λέξη έρμιγγος να σημαίνει και αυτή την έλμινθα (τη λεβίθα) ή κατ' επέκταση και τον πάσχοντα από ελμινθίαση, οπότε, αν είναι σωστή η υπόθεσή μας (διότι στην περίπτωση αυτή δεν μπορούμε να μιλάμε για πλήρη βεβαιότητα), τότε μένει να ιδούμε, αν ο Διοσκουρίδης συνιστά κάποια από τα φάρμακα της πιο πάνω συνταγής ως ανθελμινθικά. Πράγματι ο σπουδαίος αυτός γιατρός και φαρμακολόγος συνιστά ως ανθελμινθικά τα δύο τουλάχιστον

370. Βλ. Διοσκ., Ύλη, IV. 150, 1-2: «ή δέ ρίζα καταπλασθεΐσα μετά άλφίτου πάν οΐδημα παλιόν διαφορεΐ... μετ' όξους δέ έψηθεΐσα και καταπλασθεΐσα ποδάγρας ώφελει' και ισχυάδων δέ έστιν έγκλυσμα... και ό χυλός δέ τής ρίζης... και ό φλοιός... καθαΐρει φλέγμα και χολήν, και μάλιστα επί ύδρωπικών δίχα τόν στόμαχον άδικεΐν...».

³⁷¹. Το φαινόμενο λέγεται στη γραμματική και γλωσσολογία 'ετεροΐωση', και είναι η τροπή ενός φωνήεντος σε άλλο φωνήεν του ίδιου χρόνου. Πρόκειται δηλαδή για ποιοτική μεταβολή (ετεροΐωση) και όχι ποσοτική (έκταση). Όπως νέμω-νομή, τρέπω-τροπή, αλείφω-αλοιφή, Όλυμπος αλλά και Ελυμπος (στα δημοτικά τραγούδια: «Στον Ελυμπο, στις κορυφές βαριά ντουφέκια πέφτουν») πιθανόν έτσι και όρμιγκας αλλά και έρμιγκας-έρμιγκος ή έρμιγγος. Βλ. και Αχ. Τζαροτζάνου, Γραμματική τής Αρχαίας Έλληνικής γλώσσης, Έκδ. 1951, § 32, 5, σ. 18.

³⁷². Βλ. Χελδράιχ, σ. 139, υποσημ. *: «... όρμίγκοι... σκώληκες τής κοιλίας». Άλλωστε και κάποια φυτά που χρησιμοποιούνται κατά των ελμίνθων (σκωλήκων της κοιλίας) λέγονται ορμιγγοβότανα. Τέτοια είναι π.χ. η έλμινθία ή εχιοειδής (*Helmintia echioides*) (πρόκειται για τον άγριο ζοχό, που λέγεται και ορμιγγοβότανο ή χοιροβοτάνι και είναι ο πρώτος σόγχος του Διοσκουρίδη) (βλ. Χελδράιχ, σ. 68 και Γεννάδ., σ. 303), αλλά και διάφορα φύκια με το γενικό όνομα ALGAE, που χρησιμοποιούνται ως φάρμακα κατά των ελμίνθων και λέγονται ορμιγγοβότανα ή ορμικόχορτα (βλ. Χελδράιχ, σ. 231), όπως είναι το έλμινθοβότανον (ή κορσικόν βρύον ή έλμινθόχορτον των φαρμακοποιών, *Helminthochorton*). Βλ. Γεννάδ., σ. 303.

από τα παραπάνω φάρμακα, το λάδι και το κρασί, ενώ για τον χυμό του καρπού της πικραγγουριάς, το «έλατήριον», σημειώνει ότι είναι καθαρτικό, πράγμα που μπορεί να συσχετιστεί έμμεσα και με την αποβολή των νεκρών ήδη (από τη δράση των δύο άλλων φαρμάκων) ελμίνθων. Πιο αναλυτικά:

Για το λάδι ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι (εκτός των ἄλλων θεραπευτικῶν ιδιοτήτων του) αποβάλλει και τους ἔλμινθες (λεβίθες)³⁷³, ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ὅτι το λάδι, ὅταν πίνεται, αποβάλλει τις στρογγυλές λεβίθες («στρογγύλας ἔλμεις»)³⁷⁴. Τὴν ἴδια δράση ἔχει και ἡ πόση του ἀπήγανου, που ἔχει βραστεῖ με λάδι³⁷⁵, καθὼς και το ἀφέψημα του σέριφου, αν βραστεῖ με ἀλάτι, λάδι και στάρη, ἢ και το σινάπι, ὅταν πίνεται μαζί με λάδι³⁷⁶.

Το κρασί ὡς ανθελμινθικό φάρμακο συνιστά ο Διοσκουρίδης σε συνδυασμό ὁμως και με ἄλλο ἢ με ἄλλα φάρμακα. Συγκεκριμένα στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι «ποσότητα ενός οξύβαφου (=0,0684 του λίτρου) ἀπὸ λευκό χαμαιλέοντα μαζί με μπρούσικο (αδρῦ) κρασί και ἀφέψημα ρίγανης, αποβάλλουν τις ταινίες («πλατείας ἔλμινθας»)³⁷⁷, ἐνῶ το κύμινο, ὅταν πασπαλίζεται σαν κριθάλευρο σε νερωμένο ξινό κρασί, αποβάλλει τις στρογγυλές λεβίθες ('στρογγύλας ἔλμεις')³⁷⁸.

Για το «έλατήριον», εἶδος καθαρτικού, που γίνεται ἀπὸ τον καρπό της πικραγγουριάς (*ecballium elaterium, elaterium momordica*) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι εἶναι αποτελεσματικό καθαρτικό του στομάχου και της κοιλιάς (των εντέρων)³⁷⁹.

³⁷³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 1-2 : «ἔλαιον... ἔλμεις τε ἐκβάλλει...».

³⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 69 : «τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει ἔλαιον ποθὲν...».

³⁷⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 69, 2 : «τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει... πήγανον ἐν ἐλαίῳ ζεσθὲν και ποθὲν...».

³⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 69, 2-3 : «τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει... σεριφου ἀπόζεμα... σὺν ἀλσί και ἐλαίῳ και πυροῖς συγκαθηψημένον... ἢ σίνηπι μετ' ὀλίγου ἐλαίου πινόμενον...».

³⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 68, 1-2 : «τάς δὲ πλατείας ἔλμινθας ἐκτινάσσει πινόμενα... χαμαιλέοντος λευκοῦ οξύβαφου πλήθος μετὰ οἴνου <αύστηρου> και ὀριγάνου ἀφεψήματος...».

³⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 69, 1-2 : «τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει... κύμινον ἀντὶ ἀλφίτου ἐπιπασσόμενον οξύκράτῳ (ενν. οἴνω)...».

³⁷⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 150,6 (έλατήριον) : «... κινεῖ δὲ τὴν ἄνω και κάτω κάθαρσιν».

**8. Περί ποδαργίαν και ριματικά(=ρευματικά)
(σ. 1005,1, αρ. 26).**

Η συνταγή συνιστά χρήση ελαιόλαδου (8 δράμια) μαζί με τριμμένη ψιλή σκάρφη (10 δράμια) και βράσιμο μαζί, ώσπου να μείνει το 1/3 και στράγγισμα. Ακολουθεί επάλειψη του πάσχοντος μέλους με τη ζεστή αλοιφή³⁸⁰.

Η σκάρφη είναι το φυτό ελλέβορος (*Helleborus*), του οποίου υπάρχουν δυο είδη: Έλλέβορος ό κυκλόφυλλος (*Helleborus cyclophyllus*) και έλλέβορος ό μέλας (*Helleborus niger*). Και στα δυο αυτά ήδη ή έστω στο ένα από αυτά αναφέρεται ο «έλλέβορος» των αρχαίων³⁸¹. Από τον Διοσκουρίδη αναφέρεται πάντως ο «έλλέβορος ό λευκός»³⁸² και ο «έλλέβορος ό μέλας»³⁸³. Ο τελευταίος, κατά τον αρχαίο γιατρό και φαρμακολόγο, ωφελεί μεταξύ άλλων και όσους πάσχουν από αρθριτικά και παραλύσεις³⁸⁴.

**9. Όταν αποθάνει τό παιδι μέσα είς την γυναίκα
και δέν μπορεί νά τό γεννήσει³⁸⁵
(σ. 1006,1, αρ. 28).**

«Βράσε απέλιανον ή απήγανον μέ κρασί και δώσε τον κάμποσον νά πίνει και από κάτου άχνισέ την νά πέσει εϋθύς»³⁸⁶.

³⁸⁰. Βλ. Μουσελίμη, ό.π., σ. 1005, 1, αρ. 26: «Δράμ. 80 έλαιόλαδον... ύγιαίνεις».

³⁸¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 302.

³⁸². Βλ. Διοσκ., Ύλη, IV. 148.

³⁸³. Βλ. Διοσκ., Ύλη, IV.162.

³⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Ύλη, IV. 162,3: «ώφελεί δέ...άρθριτικούς, παραλελυμένους...».

³⁸⁵. Κρατώ εδώ την ορθογραφία του κειμένου, όπου δεν χρησιμοποιείται η υποτακτική.

³⁸⁶. Βλ. Μουσελίμη, ό.π., σ. 1006,1, αρ. 28.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δεν βρίσκουμε αναφορά σε ανάλογη θεραπευτική ιδιότητα του απήγανου³⁸⁷, πέρα από την παρατήρηση ότι και τα δυο είδη του (τὸ ὄρεινόν' καὶ ἄγριον', αλλά και το ἥμερον' καὶ κηπευτὸν') εἶναι εμμηναγωγά³⁸⁸.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ὅμως αναφέρονται και ο ἀγριός και ο ἥμερος απήγανος ως μέσα ἐκτρωσης (αποβολῆς εμβρύων)³⁸⁹ αλλά και ως καθαριστικά των ὄσων παραμένουν στη γυναίκα μετά την αποβολή ἢ τον τοκετό³⁹⁰.

Στην ευρωπαϊκὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ το φυτὸ αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τα πιο συνηθισμένα μέσα ἐκτρωσης. Στὸ βοτανικὸ κήπο του Παρισιῦ μάλιστα περιέφραζαν τις πρασιές με τον πήγανο, για να εμποδίζουν ἔτσι τις ἐγκυες γυναίκες να πλησιάζουν και να τις μαδούν³⁹¹.

10. Εἰς τὰ νοσήματα ὅπου γίνονται εἰς τὸν λαιμόν (σ. 1006, 1, αρ. 29).

Απὸ την συνταγὴ συνιστάται η παρασκευὴ σκόνης και η εἰσαγωγὴ της με φύσημα μέσα στο λαιμό. Τα συστατικά της εἶναι : α') κιβερτζιλές, β') στύψη, γ') γυαλόπετρα σε ποσότητες ενός δραμιῦ το καθένα³⁹².

³⁸⁷. Πρόκειται για το φυτὸ «ρύτη ἢ βαρύσομος» (*Ruta graveolens*) με την λαϊκὴ ονομασία πήγανον, πήγανος, πήανον, απήγανος, το « ἥμερον» ἢ το «κηπαῖον πήγανον» του Διοσκουρίδου. Βλ. Γεννάδ., σ. 853 και Διοσκ., Ὑλη, III. 45.

³⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 45, 1: «... ἀμφοτέρα ἐμμήνων ἀγωγὰ...».

³⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 81 ( ), 1 (vol. III. p.): «ἐπιτεταμένως δὲ ἄγει, ὥστε καὶ ἔμβρυα ἐκτινάσσειν πινόμενα σὺν οἴνῳ ἢ μελικράτῳ... πηγάνου ἀγρίου σπέρμα» και Φαρμ., II. 81, 3 : «καρδαμίνη σὺν οἴνῳ, πήγανον καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ὁμοίως...».

³⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 83, 1-3: «ἀταράχως δὲ τὰ ὑπομένοντα ἐπισπᾶται ... πήγανον σὺν σμύρνη καὶ ὠψ... σμύρνα σὺν... πηγάνου χυλῶ...».

³⁹¹. Βλ. Hauschild, *Hexen*, S. 35, 2 (*Raute*): *Ruta graveolens*.

³⁹². Βλ. Μουσελίμη, ὁ.π., σ. 1006, αρ. 29: «Κιβερτζιλέν, στύψη, γυαλόπετρα ἀπὸ ἓνα δράμι τὸ καθένα. Βάλ' τα νὰ καοῦν εἰς τὴν φωτιὰν ὅσο νὰ κοκκινίσουν και στούμπησέ τα και φύσα τα εἰς τὸν λαιμόν».

Τι είναι ο 'κιβερτζιλές' (πιθανώς τούρκικη λέξη) δεν μπορέσαμε να διαπιστώσουμε. Η στύψη, για την οποία κάναμε λεπτομερή λόγο στα προηγούμενα, είναι η *στυπτηρία* του Διοσκουρίδη, ορυκτό σε πολλά είδη, από τα οποία για ιατρική χρήση αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη η «σχιστή», η «στρογγύλη» και η «ύγρα» *στυπτηρία*³⁹³. Σημειώνει μάλιστα ο Διοσκουρίδης ότι υπάρχει ένας αρκετά όμοιος με αυτή λίθος, τον οποίον πρέπει κανείς να διακρίνει με το κριτήριο της γεύσης, αφού αυτός δεν είναι *στυφός*³⁹⁴. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο λίθος αυτός να είναι η *γυαλόπετρα* της λαϊκής συνταγής. *Γυαλόπετρα* (στη Θεσσαλία, Χαλκιδική, Λευκάδα κ. α.) λέγεται μια πέτρα γυαλιστερή σαν γυαλί ή κρύσταλλο, που με το παραμικρό χτύπημα με άλλη παρόμοια πέτρα ή ακόμη και με σίδηρο βγάζει *σπινθήρα* και γι' αυτό παλαιότερα τη χρησιμοποιούσαν και ως *τσακμακόπετρα*, για να ανάψουν φωτιά σε *φιτίλι* με το *τσακμάκι*, είδος πρωτόγονου σιδερένιου αναπτήρα, ο οποίος με το χτύπημα στην *τσακμακόπετρα* έβγαζε σπίνθες. Η πέτρα αυτή συγγέεται συχνά ως προς την ονομασία με τη *γαλαζόπετρα*, από την οποία όμως διακρίνεται σαφώς στις προαναφερθείσες περιοχές. Στα Γιάννινα, σύμφωνα με πρόσφατες πληροφορίες, τη *γαλαζόπετρα* οι παλιότεροι την έλεγαν και *γυαλόπετρα*. Κατά την άποψη μάλιστα του κ. Μ. Μαρσέλου, καθηγητή Φαρμακολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, η *γυαλόπετρα* της συνταγής είναι η *γαλαζόπετρα* (θειικός χαλκός), παρά το γεγονός ότι εδώ πρόκειται για εσωτερική χρήση (εμφύσημα μέσα στο λαιμό). Όπως και να έχει το πράγμα, ο Διοσκουρίδης δεν συνιστά τη *γαλαζόπετρα* ή *γυαλόπετρα* αλλά τη *στυπτηρία* (*στύψη*) για τις παθήσεις του λαιμού, οπότε οι διαφορετικές απόψεις, που είναι οπωσδήποτε σεβαστές, όταν μάλιστα υποστηρίζονται από επιστήμονες φαρμακολόγους, δεν μας δημιουργούν εδώ πρόβλημα στην αντιστοίχιση λαϊκών φαρμάκων με εκείνα του Διοσκουρίδη.

Ανάμεσα σε πολλές θεραπευτικές ιδιότητες, που αποδίδει ο Διοσκουρίδης στη *στύψη* (*στυπτηρία*), είναι και εκείνες που έχουν σχέση με το στόμα και το λαιμό. Στο *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* ἔργο του παρατηρεί ότι και τα τρία είδη της *στύψης* είναι κατάλληλα για τα *σαρκώματα* των ούλων, για τις *σταφυλές* και τις *αμυγδαλές* και γενικά για το στόμα και

³⁹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 1-2.

³⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 1-2: « Εὐρίσκεται δὲ λίθος ἐμπερὴς αὐτῆ ἄγαν, ὃν διακριτέον τῷ τῆς γεύσεως κριτηρίῳ, μὴ στύφοντα ».

τις στοματικές παθήσεις³⁹⁵. (Ακόμη και στην εποχή μας σε διάφορα θεσσαλικά χωριά είναι γνωστή η χρήση της στύψης σε περιπτώσεις κάποιων ανάλογων παθήσεων. Την παίρνουν στο βρεγμένο δάχτυλό τους και 'πατούν τις φούσκες', δηλαδή τις ερεθισμένες αμυγδαλιές, ή ανεβάζουν τον 'πεσμένο σταφυλίτη', δηλαδή τη χαλαρωμένη σταφυλή)³⁹⁶.

Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη αναφέρεται η χρήση της στύψης για την θεραπεία των φλεγμονών του εσωτερικού μέρους των παρισθμίων με γαργάρες³⁹⁷, όπως και των χαλαρωμένων σταφυλών³⁹⁸.

11. Εἰς κίνησην κοιλίας (σ. 1006, 1-2, αρ. 31)

Από την συνταγή αυτή συνιστάται η παρασκευή και χρήση χαπιών (τριών ανά 12ωρο) κατά της ευκοιλιότητας, τα οποία παρασκευάζονται από κανίκι (3 δράμια), αφιόνι (όπιο) 1 δράμι και 'καμ καρδίας'. Το βάρος όλων των ουσιών³⁹⁹ δεν πρέπει να ξεπερνάει τα επτά δράμια.

Τι είναι το 'κανίκι' και το 'καμ καρδίας' δεν μπορέσαμε να διαπιστώσουμε. Για το αφιόνι όμως, το γνωστό όπιο, που βγαίνει από το φυτό «μήκων ή ύπνοποιός», *paraver somniferum*⁴⁰⁰, έχουμε αναφορά στον Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει μεταξύ άλλων, ότι οι βρασμένες κάψες της μήκωνος ως μαντζούνι ωφελούν και στα κοιλιακά⁴⁰¹, ότι ο σπόρος της «μελαίνης μήκωνος», δηλαδή της μαύρης παπαρούνας, χρησιμοποιείται

³⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 6: «ἐπουλίσι τε καὶ σταφυλαῖς καὶ παρισθμίοις (=αμυγδαλές) ἐπιτήδειοι καὶ στόματι». Τα παρίσθμια είναι τα πλάγια μέρη της σαρκώδους υπερώας του στόματος. (Λεξικό Μπαμπινιώτη, λ. παρίσθμια).

³⁹⁶. Το είδος αυτό της πρακτικής ιατρικής ασκούσε και η Ευθαλία, σύζ. Δημ. Τσαγγαλά (1912-†2003), γιαγιά μου, στον Παλαμά Καρδίτσας.

³⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 81: «πρὸς δὲ τὰς ἐντὸς <τῶν> παρισθμίων φλεγμονὰς χρώμεθα... στυπτηρία ὀλίγη».

³⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 82: «τὰς δὲ κεχαλασμένας σταφυλάς συστέλλει ἀναγαργαριζόμενα ... διαχρίόμενα δὲ ὠφελεῖ σὺν μέλιτι... στυπτηρία...».

³⁹⁹. Βλ. Μουσελίμης, ὅ.π., σ. 1006, αρ. 31: «Κανίκι... πάβει (sic)».

⁴⁰⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 655.

⁴⁰¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 2: «ποιοῦσι φάρμακον ἐκλεικτὸν ἀνώδυνον», δηλαδή φτιάχνουν καταπραϊντικό μαντζούνι, «πρὸς κοιλιακὰς διαθέσεις».

μαζί με κρασί ως ποτό κατά της διάρροιας⁴⁰² και ότι το όπιο βοηθάει και στα κοιλιακά⁴⁰³.

12. Αλοιφή εις κάψιμον φωτιᾶς (σ. 1006, 2, αρ. 32)

Συνιστάται κατάπλασμα από αλεύρι και αλάτι σε ίσες ποσότητες, κοπανισμένα μέσα σε χαβάνι, και μαζί με ρακή σε πανί λεπτό, που θα εναλλάσσεται όταν στεγνώνει. Θεραπεία σε δυο ημέρες⁴⁰⁴.

Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ως ωφέλιμο κατάπλασμα, στην αρχή κάθε φλεγμονής, το πίτουρο (από το σιτάρι) βρασμένο μαζί με δυνατό ξίδι και ζεστό⁴⁰⁵, αλλά παρατηρεί ότι και η άχνη από το τριμηνιαίο σιτάρι, βρασμένη με μελόνερο ή νερόλαδο (λαδόνερο) διαλύει κάθε φλεγμονή⁴⁰⁶. Δεν αναφέρεται όμως αποκλειστικά στα εγκαύματα. Στο Ε' βιβλίο όμως του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργου του σημειώνει για τα διάφορα είδη του αλατιού ότι, αν μπουν ως κατάπλασμα πάνω στα εγκαύματα μαζί με λάδι, δεν τα αφήνουν να φκιάσουν 'φουσκάλες' (να σηκώσουν φλύκταινες)⁴⁰⁷.

Ωστόσο και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του σημειώνει ότι τα εγκαύματα στο αρχικό τους στάδιο, για να μη βγάλουν φουσκάλες, ωφελούν, αν επαλειφθούν αμέσως (μεταξύ άλλων) το αλάτι, αν γίνει κατάπλασμα με λάδι⁴⁰⁸ και επίσης οι κήρυκες, αν γεμισθούν με αλάτι,

⁴⁰². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3: «τὸ δὲ σπέρμα τῆς μελαίνης μήκωνος λείον ποτίζεται σὺν οἴνῳ πρὸς ρεύμα κοιλίας...».

⁴⁰³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3: «ὁ δὲ ὀπὸς καὶ αὐτὸς... λημφθεῖς... βοηθῶν βηξι καὶ κοιλιακαῖς διαθέσεσι...».

⁴⁰⁴. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1006, αρ. 32: «Ἀλεύρι καὶ ἀλάτι κοπάνισον... εἰς δύο ἡμέρες ὑγιαίνεις».

⁴⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 85, 2: «τὸ δὲ πίτυρον σὺν ὄξει δριμεῖ ἐψηθὲν... καὶ πάσης φλεγμονῆς ἐν ἀρχῇ κατάπλασμα σύμφορον...».

⁴⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 85, 2-3: «καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν <δὲ> τῶν πυρῶν (ενν. τῶν σητανίων πυρῶν) γῦρις ἐψηθεῖσα σὺν μελικράτῳ ἢ ὕδρελαίῳ πᾶσαν διαφορεῖ φλεγμονήν».

⁴⁰⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 6: «πρὸς δὲ πυρίκαντα σὺν ἐλαίῳ ἐπιτιθέντες οὐκ ἐῶσι φλυκταινοῦσθαι...».

⁴⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 169, 1: «πυρίκαντα δὲ ἐν ἀρχῇ ὠφελεῖ, ὥστε, εἰ παραχρῆμά τις χρήσαιτο, μηδὲ φλυκταινοῦσθαι... ἄλες σὺν ἐλαίῳ καταπλασθέντες».

καούν και τοποθετηθούν πάνω στο έγκαυμα ως έμπλαστρο⁴⁰⁹. Στη ρακή, ως αφέψημα στεμφύλων, δεν αποδίδει ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες ο Διοσκουρίδης⁴¹⁰.

13. Έτέρα άλοιφή νά κλείσεις γεράν παλαιόν (σ. 1006, 2, αρ. 32)

Η συνταγή συνιστά κατάπλασμα από α') κερί κίτρινο, β') Ξίγγι πρόβειο (δράμια 8), γ') μορτασάνι, δ') Ζερδίντζια φύλλα, ε') ελαιόλαδο (83 δράμια) και στ') λίγο κρασί.

Από τα παραπάνω συστατικά το 'μορτασάνι' δεν είναι γνωστό, ενώ τα Ζερδίντζια φύλλα είναι τα φύλλα της βερικοκιάς, που στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία τουλάχιστον παλαιότερα λεγόταν και Ζερδελιά ή Ζερνταλία, και τα βερικόκα λέγονταν ζέρδελα και καΐσια⁴¹¹, τα οποία ο Διοσκουρίδης ονομάζει «άρμενιανά μῆλα»⁴¹², χωρίς να αποδίδει όμως σ' αυτά ούτε στα φύλλα του δένδρου επουλωτικές ιδιότητες (όπως η συνταγή στο γιατροσόφι). Άλλωστε ούτε και στο πρόβειο ξίγγι («στέαρ προβάτειον»)⁴¹³ ούτε και στο ελαιόλαδο⁴¹⁴ φαίνεται να αποδίδει τέτοιες ιδιότητες.

Για το κίτρινο κερί όμως και για το κρασί βρίσκουμε στον Διοσκουρίδη σχετικές με την επουλωτική και θεραπευτική τους δράση αναφορές. Ιδιαίτερα για τα παλιά και γλυκά κρασιά σημειώνει ότι είναι πιο κατάλληλα και για τα τραύματα και για τις φλεγμονές, αν τοποθετηθούν ως κατάπλασμα με ρυπαρά μαλλιά, ενώ είναι ωφέλιμα για εξωτερικές πλύσεις σε κακοήθη, διαβρωτικά και καταρροϊκά έλκη⁴¹⁵.

⁴⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 169, 2: «...κῆρυκες πληρωθέντες άλσι καέντες και έπιπλασθέντες». 'Κῆρυκες' είναι ένα είδος οστρακόδεσμων κοχλιών, που έχουν ελικοειδή κόγχη, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως είδος σάλπιγγας (το *buccinum*). Βλ. Λεξικό Liddell & Scott.

⁴¹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 3, 2: «τὸ δὲ ἀφέψημα στεμφύλων...».

⁴¹¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 191-192.

⁴¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 115.

⁴¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙ. 76, (152, 14 και 157, 21).

⁴¹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 30.

⁴¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 11: «Οί μέντοι παλαιοί και γλυκεῖς (οῖνοι) επιτηδειότεροι πρὸς τε τραύματα και φλεγμονάς σὺν έρίοις οἰσπηροῖς έπιτιθέμενοι, <και> καταντλοῦνται δὲ ὠφελίμως πρὸς τὰ θηριώδη και φαγεδαινικά και ρευματιζόμενα έλκη».

Αλλά και για το υποκίτρινο κεριό σημειώνει ότι είναι το καλύτερο⁴¹⁶, ενώ σε όλα τα κεριά αποδίδει ιδιότητες θερμαντικές, μαλακτικές και μέτρια επουλωτικές των πληγών⁴¹⁷.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' η κηραλοιφή και ιδιαίτερα η κηραλοιφή μυρτέλαιου, αναφέρεται μαζί με άλλα συστατικά ως επουλωτική των χρόνιων ελκών⁴¹⁸, όπως άλλωστε αναφέρεται και το παλιό λάδι, όταν τοποθετείται με βύσμα πάνω στο παλιό έλκος⁴¹⁹.

14. Ἐτέρα ἀλοιφή εἰς κεφαλὴν (σ. 1006, 2 - 1007, 1, αρ. 35)

Στη συνταγή συνιστάται ως βάλαμο η αλοιφή από πίσσα, τζαμοιακίτζι(;), Ξίγγι πρόβειο και ελαιόλαδο κατά των εξής ασθενειών και συμπτωμάτων: κεφαλόπονου, κοψιμάτων κοιλιάς, βήχα και μητρικών, δηλαδή γυναικολογικών προβλημάτων⁴²⁰.

Για την πίσσα, που συνιστάται κατά του κεφαλόπονου και από γιατροσόφια εκτός Ηπείρου⁴²¹, ο Διοσκουρίδης σημειώνει (μεταξύ άλλων θεραπευτικών ιδιοτήτων) ότι κάνει καλό σε όσους έχουν βήχα⁴²² και ότι διαλύει τις νεοπλασίες της μήτρας⁴²³. Για το βήχα άλλωστε ως μαντζούνι βρίσκουμε την πίσσα και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων'⁴²⁴.

Για τα λίπη (Ξίγκια), «στέατα», ο Διοσκουρίδης σημειώνει γενικά ότι έχουν θερμαντικές ιδιότητες, αλλά για τις θεραπευτικές ιδιότητες κατά της ποδάγρας συνιστά το «προβάτειον στέαρ», όπως και το «τράγειον», ενώ κατά της δυσεντερίας συνιστά το κατσικίσιο («αΐγειον»), το οποίο είναι πιο στυπτικό και για τις παθήσεις της μήτρας συνιστά το χοιρινό

⁴¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 83, 1: «κηρὸς ἄριστός ἐστιν ὁ ὑπόκιρρος...».

⁴¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 83, 3: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶς κηρὸς θερμαντικὴν, μαλακτικὴν, πληρωτικὴν τε μετρίως...».

⁴¹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 173, 1-2: «τὰ δὲ παλαιὰ (έλκη) ἀπουλοῖ... σὺν κηρωτῇ μυρσινίνῃ ἢ ἔλαιον παλαιὸν σὺν μοτῶ (=πάνω σε βύσμα)».

⁴¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 173, 2: «ἔλαιον παλαιὸν σὺν μοτῶ».

⁴²⁰. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1006-1007, αρ. 35: «πίσ<σ>α τζαμοιακίτζι... γυναικῶν».

⁴²¹. Βλ. Τσαγγαλάς, Ιατρ. κώδ., σ. 247, αρ. 94: «Περὶ κεφαλαλγίας».

⁴²². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 72, 1: «ποιεῖ δὲ πρὸς βήχας...».

⁴²³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 72, 2: «φύματα τε ὑστέρας... διαφορεῖ».

⁴²⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 34, 1: «ἐκλειχόμενα δὲ ὠφελεῖ... πίσσα, πισσέλαιον ὁμοίως...».

λίπος («ύειον στέαρ»), και στα γυναικολογικά προβλήματα συνιστά το «χήνειον» και το «όρνίθειον στέαρ»⁴²⁵.

Για το ελαιόλαδο και μάλιστα για το αγουρέλαιο (το «όμφάκινον έλαιον») ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι είναι καθαρτικό της κοιλιάς και μαλακτικό, ότι αποβάλλει τις λεβίθες («έλμεις εκβάλλειν»), ενώ με κλύσμα χρησιμοποιείται κατά του ειλεού εντέρων («πρός ειλειώδεις»)⁴²⁶. Για το λάδι μάλιστα της αγριελιάς («άγριας έλαιας έλαιον») σημειώνει ότι είναι κατάλληλο (ενδείκνυται) για τον πονοκέφαλο⁴²⁷, ενώ για το ίδιο λάδι έχουμε την ίδια αναφορά και στο 'Περί άπλῶν φαρμάκων'⁴²⁸.

15. Διά τήν κιτερά δα και θερμασιάν (σ. 1007, 1, αρ. 36)

Από την παραπάνω συνταγή συνιστάται η παρασκευή και λήψη από τον ασθενή φαρμάκου-μαντζουριού, που συναποτελείται από: α') Μουρσάρι κρόκον, β') ζαμπούρι μαύρον, γ') μοσκοθυμίαμα, δ') κόλλα του έξω του νερατζιού, ε') ριβέντι καλόν, στ') ρακή δυνατή τρεις φορές βρασμένη⁴²⁹.

Από τα παραπάνω συστατικά της συνταγής, το μουρσάρι και το ζαμπούρι δεν μπορούμε να τα αντιστοιχίσουμε με τα επιστημονικά ονόματα φαρμάκων-ουσιών και με ανάλογα φάρμακα του Διοσκουρίδη. Το τέταρτο, όμως, συστατικό, το μοσκοθυμίαμα, είναι ή το 'Teucrium polium'⁴³⁰ (οπότε είναι το «πόλιον» του Διοσκουρίδη) ή το 'Teucrium chamaedrys', η «χαμαίδρυς» του Διοσκουρίδη⁴³¹.

Ο Διοσκουρίδης συνιστά το «πόλιον» για την αντιμετώπιση του ίκτερου (της 'κιτρινάδας', κατά την λαϊκή ορολογία) τόσο στο 'Περί ύλης ιατρικής', όσο και στο 'Περί άπλῶν φαρμάκων'. Στο πρώτο σημειώνει ότι

⁴²⁵. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 76, 17-18.

⁴²⁶. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I, 30, 1-2.

⁴²⁷. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I, 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαιας ἔλαιον... κεφαλαλγοῦσι δὲ ἀντὶ ῥοδίνου ἀρμόζει...».

⁴²⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 1: «πρὸς κεφαλαλγίας προσφάτους... ὠφελεῖν πέφυκε ἔλαιον ἐμβρεχόμενον τὸ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαιας».

⁴²⁹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1007, 1, αρ. 36. Πρόκειται για το α' μέρος της συνταγής. Ακολουθεί με τον ίδιο αριθμό και συνέχεια του πρώτου και β' μέρους για χάπια (από ουσίες), που προκαλούν την έμμηνη ρύση.

⁴³⁰. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 87.

⁴³¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 956.

το αφέψημα και των δυο ειδών πολίου (όρεινου και του έτέρου) μπορεί να βοηθήσει (εκτός των άλλων) και στην περίπτωση του ίκτερου⁴³², ενώ στο 'Περί άπλών φαρμάκων' παρατηρεί ότι πρέπει να δίνεται ως ποτό το πόλιο μαζί με λευκό κρασί σε όσους πάσχουν από ίκτερο⁴³³.

Αν όμως πρόκειται για το φυτό 'Teucrium chamaedrys', δηλαδή για την χαμαιδριά («χαμαίδρυ» του Διοσκουρίδη), τότε βρίσκουμε αναφορές στο 'Περί άπλών φαρμάκων' για τις θεραπευτικές του ιδιότητες σχετικά με τους πυρετούς (τη 'θερμασιά' στη λαϊκή ορολογία και συγκεκριμένα κατά των χρόνιων καθημερινών πυρετών, τους οποίους θεραπεύουν τα φύλλα της χαμοδρυάς, αν πίνονται λιωμένα μια ώρα πριν την έναρξη του παροξυσμού⁴³⁴, ενώ πριν από τον παροξυσμό των περιοδικών πυρετών, που συνοδεύονται από ρίγος, ωφελεί αφού επαλειφθεί με λάδι, ως κατάπλασμα (μεταξύ άλλων) και η χαμοδρυά⁴³⁵.

Το ριβέντι της συνταγής (από το τουρκ. *râvent*), που σε άλλες συνταγές ιατροσοφίων το βρίσκουμε και ως 'ριβέτι', 'ραβέντι', ή 'ρεβέντι', είναι η ρίζα του φαρμακευτικού φυτού ρήου (*radix rhei*). Το ρήον (*Rheum officinale*) είναι το φυτό «*ῥᾱ*» του Διοσκουρίδη⁴³⁶. Ο τελευταίος παρατηρεί ότι το «*ῥᾱ*», που άλλοι ονομάζουν «*ῥῆον*», κάνει καλό, όταν πίνεται, και στις περιπτώσεις των περιοδικών πυρετών⁴³⁷.

Όσο για τον κρόκο (το δεύτερο συστατικό της συνταγής), ουσία φαρμακευτική, αρτυματική και βαφική-χρωστική, που αποτελείται από αποξηραμένα στίγματα του φυτού «κρόκος ὁ ἡμερος» (*crocus sativus*), και είναι γνωστή ως 'ζαφορά' και 'ζαφράς'⁴³⁸, ο Διοσκουρίδης δεν τον αναφέρει ως φάρμακο κατά του ίκτερου ή του πυρετού αλλά (μεταξύ άλλων) ως φάρμακο για γυναικολογικά προβλήματα, το οποίο προστίθεται στα καταπλάσματα και στα βύσματα που εισάγονται στη μήτρα⁴³⁹. Η χρήση αυτή σχετίζεται με το β' μέρος της ίδιας λαϊκής

⁴³². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 110 (πόλιο): «δύναται δὲ αὐτῶν τὸ ἀπόζεμα πινόμενον ἀρήγειν... ἰκτεριώδεσι...».

⁴³³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 58, 1 και 4: «ἰκτεριῶντας δὲ ποτίζειν... πόλιο ἐν οἴνῳ λευκῷ...».

⁴³⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 18: «τοὺς δὲ κατὰ περίοδον πυρετοὺς κεχρονισμένους... θεραπεύει χαμαίδρυος φύλλα λεία πρὸ μιᾶς ὥρας τῆς λήμψεως πινόμενα...».

⁴³⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 23, 1-2: «συγχιρόμενα... ὠφελεί... χαμαίδρυς...».

⁴³⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 283-284 και Τσαγγαλάς, Ιατρ. κώδ., σ. 274 για περισσότερες λεπτομέρειες.

⁴³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 2: («*ῥᾱ*»), 2-3: «ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς... περιόδους...».

⁴³⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 565-566 και Τσαγγαλάς, Ιατρ. κώδ., σ. 278 για περισσότερες λεπτομέρειες.

⁴³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 26, 3: «μείγνυται δὲ... καὶ προσθέμασι καὶ καταπλάσμασι τοῖς πρὸς μήτραν...».

συνταγής : «καὶ ἂν θέλεις νὰ κινήσεις καὶ τὰ συνήθια (ἔμμηνα) των γυναικῶν...».

Για τα υπόλοιπα συστατικά της συνταγής (κόλλα φλούδας νερατζιού⁴⁴⁰ και ρακή⁴⁴¹) δεν υπάρχουν αναφορές στα έργα του Διοσκουρίδη για θεραπευτικές ιδιότητες που να σχετίζονται με την κιτρινάδα -ίκτηρο και την θερμασιά-πυρετό της συνταγής.

16. Διὰ τὴν κιτερὰδα καὶ θερμασιάν (σ. 1007, 1 , αρ. 36)

Μέρος β': «Καὶ ἂν θέλεις νὰ κινήσεις καὶ τὰ συνήθια των γυναικῶν...
κοντύτερα».

Το δεύτερο μέρος της υπ' αριθμόν 36 (σ. 1007, 1) συνταγής συνιστά την παρασκευή χαπιῶν από «αμμωνιακόν, σκουρδολάζαρον (το καθένα δράμια 8), καστόρι» (δράμια 2) και τη λήψη αυτών μαζί με το βάλαμο (φάρμακο) του πρώτου μέρους της συνταγής, στο οποίο όμως πρέπει να προστεθεί και ρίνισμα σιδήρου⁴⁴².

Για τα συστατικά του πρώτου μέρους της προηγούμενης συνταγής (υπ' αρ. 36), στα οποία συνιστάται να προστεθεί και ρίνισμα σιδήρου, ώστε να προκαλεί (μαζί με τα χάπια) την έμμηνη ρύση, δεν υπάρχει καμία αναφορά του Διοσκουρίδη σε τέτοια θεραπευτική δράση. Αλλά και για το ρίνισμα του σιδήρου σημειώνεται στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς', ότι σταματούν την γυναικεία αιμορραγία⁴⁴³, κάτι δηλαδή αντίθετο με την πρόκληση των εμμήνων.

Το 'αμμωνιακό' της συνταγής δεν είναι το αμμωνιακό άλας⁴⁴⁴ (ορυκτό), που περιγράφεται επίσης από τον Διοσκουρίδη, αλλά το φαρμακευτικό «άμμωνιακό κόμμι» (*Gummi ammoniacum*) , που είναι αποξηραμένος χυμός

⁴⁴⁰. Για την νερατζιά (*Citrus bigaradia*, κατά τον Χελδράιχ, σ. 16-17), με το όνομα «Κίτριον ή νερατζέα» (*Citrus vulgaris* ή *Citrus bigaradia*) βλ. Γεννάδ., σ. 316 κ.ε. και σ. 349 (Νερατζέα ή κοινή, *Citrus vulgaris* ή *silvestris*) και Διοσκ., Ὑλη, I. 115: («κίτρια ρωμαῖσι μηδικὰ μῆλα»).

⁴⁴¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 3, 2: (ἀφέψημα στεμφύλων).

⁴⁴². Για τη ρακή βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1007, 1, αρ. 36.

⁴⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 80, 1 («ἰός σιδήρου»), (vol. III. p. 52, 17): «ἰός <δὲ> σιδήρου στύφει, ῥοῦν τε γυναικειῶν προστεθεῖς ἰσχει...». Για την «σκωρίαν σιδήρου» βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 80, 2, (vol. III. p. 53, 4): «ἢ δὲ σκωρία τοῦ σιδήρου δύναται ὄσα καὶ ὁ ἰός τοῦ σιδήρου».

⁴⁴⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 109, 1, (vol. III. p. 79, 16).

(όπος) του ποώδους φυτού 'δώρημα' (*Dorema*)⁴⁴⁵, ο οποίος χρησιμοποιείται ως φάρμακο αναλγητικό και αντισπασμωδικό. Για το αμμωνιακό αυτό ο Διοσκουρίδης σημειώνει μεταξύ άλλων, ότι καθαρίζει την κοιλιά και αποβάλλει τα έμβρυα⁴⁴⁶.

Το 'σκουρδολάζαρσ' της συνταγής πρέπει να είναι το σκορδόχορτο, που έχει το φυτολογικό όνομα : «Τεύκριον τὸ σκόρδοειδές», ' *Teucrium scordioides*'⁴⁴⁷, ή «σκόρδιον», «Τεύκρων τὸ σκόρδιον»⁴⁴⁸, που λέγεται και 'σκορδιό' ή 'σκορδόχορτο', και είναι το «σκόρδιον» του Διοσκουρίδη⁴⁴⁹ ή το «κρόμμυον τὸ ἐρυθρόν» (*allium roseum*), αλλιώς «κρόμμυον τὸ σκοροδόπρασον», πιθανώς το «σκορδόπρασον» του Διοσκουρίδη⁴⁵⁰.

Ότι και αν ισχύει από τα παραπάνω, έχουμε σχετικές αναφορές του Διοσκουρίδη και στο «σκόρδιο» και στο «σκόρδο» και στο «σκορδόπρασο» για τις θεραπευτικές τους ιδιότητες ως εμμηναγωγών. Συγκεκριμένα για το «σκόρδιο» σημειώνει, ότι αν εισαχθεί με βύσμα, κινεί τα έμμηνα⁴⁵¹. Για το «σκόρδο» παρατηρεί ότι το αφέψημα του φυλλώματος (με ατμόλουτρο) είναι εμμηναγωγό και αποβάλλει το ύστερο και για τις ίδιες περιπτώσεις γίνονται και υποκαπνισμοί με αυτό⁴⁵², ενώ για το «σκορδόπρασο» σημειώνει ότι έχει τις ίδιες θεραπευτικές ιδιότητες με το πράσο και με το σκόρδο, αλλά σε μικρότερο βαθμό⁴⁵³.

Επιβεβαίωση της εμμηναγωγού δράσης των παραπάνω έχουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', όπου σημειώνεται ότι προκαλούν την έμμηνη ρύση και αποβάλλουν το ύστερο ήπια, όταν πίνονται (μεταξύ άλλων) και ο χυμός του πράσου και το ίδιο το πράσο, όταν τρώγεται, το αμπελόπρασο... το σκόρδιο, όταν το πίνουν με κρασί, η σκορδαλιά από σκόρδα και ελιά, όταν τρώγεται⁴⁵⁴.

⁴⁴⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 261 (Δώρημα) και σ. 53 (Αμμωνιακόν).

⁴⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 84, 2: «κοιλίαν τε ὑπάγει ποθὲν καὶ ἔμβρυα κατασπᾶ...».

⁴⁴⁷. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 86.

⁴⁴⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 956.

⁴⁴⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 956-957.

⁴⁵⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 566.

⁴⁵¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 111, 2: «προστεθείσα δὲ ἔμμηνα κινεῖ...».

⁴⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 152, 3: «τῆς δὲ κόμης τὸ ἀπόζεμα ἐγκάθισμα ἔμμηνων καὶ δευτέρων ἀγωγὸν καὶ ὑποθυμιάται δὲ πρὸς τὰ αὐτά».

⁴⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 153: «...ποιοῦν ὄσα καὶ τὸ πράσον καὶ τὸ σκόρδον, ἀνειμένως μέντοι...».

⁴⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 79, 1-2: «ἀγει δὲ ἔμμηνα καὶ λόχια ἐπιεικῶς πινόμενα... πράσον χυλὸς καὶ τὸ πράσον ἐσθιόμενον, ἀμπελόπρασον... σκόρδιον σὺν οἴνῳ πινόμενον... μυτῶτων τὸ ἐκ σκοροδῶν ἐσθιόμενον...».

Αλλά και για το 'καστόρι' της συνταγής (όχι ως δέρμα κάστορα αλλά) ως έκκριμα αδένων κοντά στα γεννητικά όργανα του ζώου, που το χρησιμοποιούσαν ως αντισπασμωδικό φάρμακο, έχουμε αναφορά στον Διοσκουρίδη σχετικά με την εμμηναγωγό δράση, του αφού στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι : «καὶ ὁ τοῦ κάστορος ὄρχις», όταν πίνεται σε ποσότητα δυο δραχμῶν (δηλαδή 2•4=8 γραμμάρια περίπου) μαζί με φλισκούνι, προκαλεί την έμμηνη ρύση και αποβάλλει τα έμβρυα και το ύστερο⁴⁵⁵.

17. Ξίδι εἰς γυναῖκα ὅπου ἔχει φαγούραν εἰς τὰ ἀπόκρυφα μέρη
(σ. 1007, 1 , αρ. 37)

Από την συνταγή συνιστάται παρασκευή υγρού φαρμάκου (σκευάσματος) από τα εξής συστατικά και αναλογίες: α') φαλάς (2 δραμ.), β') στύψη (2 δραμ.), γ') θελόστακτη (μια κούπα), δ') ξίδι δυνατό (μια κούπα). Αυτά τρίβονται και λιώνουν σε χαβάνι και με ένα σφουγγάρι χρησιμοποιούνται ως συχνά επιθέματα στο μέρος της φαγούρας⁴⁵⁶.

Για δυο από τα παραπάνω συστατικά του φαρμάκου υπάρχει αναφορά του Διοσκουρίδη σχετική με την καταπραϋντική τους δράση κατά της φαγούρας γενικότερα και όχι αποκλειστικά αυτής των γεννητικών οργάνων της γυναίκας.

Πιο συγκεκριμένα, για την 'στύψη' (στυπτηρία) σημειώνει ότι όλα της τα είδη κάνουν καλό και στις φαγούρες, βρασμένα μαζί με χυμό λαχάνου⁴⁵⁷ ή και με μέλι, και ότι είναι κατάλληλα για επάλειψη μαζί με το μέλι και στα γεννητικά όργανα⁴⁵⁸. Το ξίδι που αναφέρεται και στον τίτλο της λαϊκής συνταγής κατά της φαγούρας των γεννητικών οργάνων της γυναίκας, συνιστάται και από τον Διοσκουρίδη για την ανακούφιση της φαγούρας γενικά⁴⁵⁹.

Για την 'θελόστακτη' (τέφρα διαλυμένη σε νερό) δεν υπάρχει σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη, ενώ δεν είναι βέβαιο τι είναι και η ουσία

⁴⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 24, 1: «ποθεῖς γὰρ μετὰ γλήχωνος δραχμῶν πλήθος δυεῖν ἔμμηνα κινεῖ καὶ ἔμβρυα καὶ δεύτερα ἐκβάλλει...».

⁴⁵⁶. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1007, 1, αρ. 37 : «... φαλάς καὶ στύψη... ὑγιαίνει».

⁴⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 5: «ἀρμόζουσι σὺν κράμβης χυλῶ ἢ σὺν μέλιτι ἐψηθεῖσαι καὶ κνησμοῖς...».

⁴⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 6: «ἐπιτήδειοι... καὶ πρὸς ... αἰδοῖα σὺν μέλιτι ἐπίχριστοι».

⁴⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 2: «ὄξος ... καὶ κνησμούς παρηγορεῖ...».

‘φαλάς’. Πρόκειται άραγε για την «φαληρίδα» του Διοσκουρίδη, που κάνει καλό στις περιπτώσεις πόνων της ουροδόχου κύστης⁴⁶⁰, Πάντως θεραπευτικές ιδιότητες κατά της φαγούρας δεν αποδίδονται σ’ αυτή.

18. Διά νά κόψεις τήν θερμασίαν (σ. 1007, 2, αρ. 39)

Η λαϊκή συνταγή συνιστά παρασκευή μαντζουριού από κίνα καλή (δράμ. 15), ριβέντι καλό (δράμ. 8), που τρίβονται ψιλά στο χαβάνι και από μέλι (μισή λίτρα), που προστίθεται σε αυτά. Δόσεις : τρεις φορές ημερησίως από 6 δράμια στους μεγάλους, 4 στους μεσήλικες, 2 δράμια για παιδιά 15 χρονών και 1 δράμι για τα πιο μικρά⁴⁶¹.

Η ‘κίνα’ η φαρμακευτική, από την οποία βγαίνει η κινίνη, είναι ο φλοιός του δέντρου (36 ειδών) με το φυτολογικό όνομα ‘κιγχόνη’ (*Cinchona*). Οι αντιπυρετικές ιδιότητες του φλοιού ήταν γνωστές στους ιθαγενείς της Ν. Αμερικής, πολύ πριν από την ανακάλυψή της. Στην Ευρώπη όμως έγινε γνωστή γύρω στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, οπότε πρωτοεισάγεται στην Ισπανία⁴⁶².

Στον Διοσκουρίδη είναι βέβαια άγνωστη η ‘κίνα’. Η «ἄγρωστις κίννα» του Διοσκουρίδη⁴⁶³ δεν πρέπει να συγχέεται με την φαρμακευτική κίνα.

Το ‘ριβέντι’ ή ‘ραβέντι’, που το συναντήσαμε και σε άλλη συνταγή ως αντιπυρετικό, είναι το φυτό «ρήον» (*Rheum*) σε 15 είδη, ποώδες και πολυετές, του οποίου η ρίζα αποτελεί το φαρμακευτικό «ρήον» (*Rhadix Rhei*, τουρκ. ραβέντι, από όπου και το ριβέντι)⁴⁶⁴. Στον Διοσκουρίδη το

⁴⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 142 (φαληρίς): « δύναμιν δὲ ἔχει ἢ πῶα... πρὸς τὰ τῆς κύστεως ἀλγήματι πινομένη ποιεῖν». Το φυτό «Φαλαρίς ἢ βραχυστάχυς» (*Phalaris brachystachys*) είναι κατά τον Γεννάδιο (σ. 992) η κοινώς ονομαζόμενη ‘φαλαρίδα’ ἢ ‘ανεμόχορτο’ ἢ ‘κούκκουλο’. Φαλαρίδα όμως ονομάζεται κοινώς και το «Κενταύριον τὸ τοῦ ἡλιοσταίου» (*Centaurea solstitialis*). Βλ. Γεννάδ., σ. 491 (Κενταύριον).

⁴⁶¹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1007, 2, αρ. 39: «Κίνα καλή... ὑγιαίνει».

⁴⁶². Βλ. Γεννάδ., σ. 506-507 (κιγχόνη).

⁴⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 32 (vol. II. p. 193, 13-14).

⁴⁶⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 823- 824.

βρίσκουμε με το όνομα «*ῥᾱ*» και εκεί αναφέρεται ως κατάλληλο για την καταπολέμηση των περιοδικών πυρετών⁴⁶⁵.

19. Διά τόν πλευρίτην
(σ. 1007, 2, αρ. 40)

«Γλυκόρριζα, παπαρούνα από δρ. 20, ὄμιονον δρ. 10, μπάλια νεύσι δρ. 2, κανέλλα δρ. 1, καμφοράν σιταρόσπειρα 5. Κάμετε μαντζούνι»⁴⁶⁶.

Από τα συστατικά του μαντζουνιού της συνταγής κατά του πλευρίτη (της πλευρίτιδας) η γλυκόρριζα είναι το ποώδες φυτό 'γλυκύρριζα' (*glycyrriza*). Από τα δυο είδη της, «γλυκύρριζα η άτριχος» (*G. glabra*) και «γλυκύρριζα ή έχινοειδής» (*G. Echinata*), ο Διοσκουρίδης περιγράφει το β' είδος και επισημαίνει τις θεραπευτικές του ιδιότητες⁴⁶⁷, ανάμεσα στις οποίες και η αντιμετώπιση των παθήσεων του θώρακα⁴⁶⁸.

Η παπαρούνα της συνταγής ανήκει σε ένα από τα 14 είδη του ποώδες φυτού 'μήκων' (*Papaver*)⁴⁶⁹. Ο Διοσκουρίδης περιγράφει το είδος «μήκων ροιάς», που φυτρώνει σε καλλιεργημένα χωράφια⁴⁷⁰, και την «ήμερη» ή «κηπευτήν μήκωνα», την οποία διακρίνει από την άγρια⁴⁷¹. Αναφέρεται στον σπόρο της μαύρης παπαρούνας («σπέρμα τῆς μελαίνης μήκωνος») και σημειώνει ότι το όπιο, αν ληφθεί σε μικρή ποσότητα μιας ρόβης (ενός ροβιού) παύει τους πόνους⁴⁷². Τα άλλα συστατικά της συνταγής δεν συσχετίζονται από τον Διοσκουρίδη με την αντιμετώπιση «του πλευρίτη».

465. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 2, 2-3: «*ῥᾱ*... ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς... περιόδους...».

466. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1007, 2, αρ. 40.

467. Βλ. Γεννάδ., σ. 225-226 (γλυκύρριζα).

468. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 5, 2: «ποιεῖ δὲ τὸ χύλισμα... καὶ πρὸς τὰ ἐν θώρακι...».

469. Βλ. Γεννάδ., σ. 654-657.

470. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 63.

471. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 64, 1.

472. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 64, 3: «ὁ δὲ ὀπὸς... λημφθεις βραχὺς ὅσον ὄροβος ἀνώδυνός ἐστι...».

20. Μαντζούνι διὰ ὄχτικαν/φθίσην
(σ. 1008, 1, αρ. 43)

Από την συνταγή συνιστάται μαντζούνι από σκόρδα (1 οκά), πετροζάχαρη (1 οκά) και γάλα πρόβειο (4 οκάδες)⁴⁷³.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστάται σε όσους έχουν φθίση (δηλαδή φυματίωση) να πίνουν (μεταξύ άλλων και) γάλα (γυναικείο, κατσικίσιο, πρόβειο ή αγελαδινό)⁴⁷⁴.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι κάθε γάλα φαίνεται ότι βοηθάει στις περιπτώσεις των εσωτερικών ελκών, και κυρίως της τραχειάς (βρόγχου) και των πνευμόνων⁴⁷⁵. Το σκόρδο⁴⁷⁶ δεν αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη ως φάρμακο κατά της φθίσης αλλά μάλλον ως μέσο εξάλειψης σχετικών συμπτωμάτων, αφού καθαρίζει τον λάρυγγα και καταπραΰνει τον χρόνιο βήχα⁴⁷⁷.

21. Μαντζούνι εἰς ἄνθρωπον ὅπου νὰ φτύει αἶμα και βήχαν πολόν,
παστρεύει ψυχρά φλέγματα
(σ. 1008 - 1009, αρ. 45)

Για την αιμόπτυση, το βήχα και τα ψυχρά φλέγματα συνιστάται η χρήση μαντζουνιού από τα παρακάτω συστατικά : κρόκος, δρακοντιά, μπάλην νεύσι, μορσάφι, μαστίχα, θυμίαμα άσπρο, αφιόνι, ζάχαρη άσπρη, αβγοτσόφυλλα και μέλι⁴⁷⁸.

Εκτός από τα συστατικά (μπάλην νεύσι και μορσάφι), που είναι άγνωστα και μάλλον αθησαύριστα (στα λεξικά), όλα τα άλλα τα βρίσκουμε ως φάρμακα στον Διοσκουρίδη με τις ίδιες ή ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες. Πιο συγκεκριμένα:

⁴⁷³. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σελ. 1008, 1, αρ. 43: «Σκόρδα καθαρισμένα... τὸ ἐγράψαμεν».

⁴⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 40, 1: «φθισικοῖς δὲ ἀρμόζει... γάλα γυναικειῶν θηλαζόμενον ἢ αἴγειον ἢ προβάτειον ἢ βόειον πινόμενον...».

⁴⁷⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 70, 2: «πᾶν δὲ γάλα... κοινῶς δὲ δοκεῖ βοηθεῖν ταῖς ἐντὸς ἐλκώσεσι μάλιστα δὲ βρόγχου, πνεύμονος...».

⁴⁷⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 569 'κρόμμυον τὸ σκόροδον' (*allium sativum*).

⁴⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 153, 2: «... λαμπρύνει καὶ ἀρτηρίας καὶ βήχας χρονίας παρηγορεῖ...».

⁴⁷⁸. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1008-1009, αρ. 45 : «Κρόκον... ὅπου ἔχει».

Για τον 'κρόκο'⁴⁷⁹ ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι προστίθεται με ωφέλεια και στα ροφήματα για τα εσωτερικά όργανα⁴⁸⁰.

Για την δρακοντιά (πρόκειται για το «δρακόντιον» ή την «δρακοντίαν τήν μεγάλην» του Διοσκουρίδη⁴⁸¹), ο τελευταίος σημειώνει ιδιαίτερα για την ρίζα, ότι, επειδή είναι θερμαντική, βοηθάει (μεταξύ άλλων και) στο βήχα, ενώ διευκολύνει και στην απόχρεμψη τα υγρά του θώρακα⁴⁸², επομένως και τα φλέγματα της λαϊκής συνταγής.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' άλλωστε σημειώνεται ότι τον χρόνιο βήχα ωφελεί (μεταξύ άλλων) και η ρίζα της δρακοντίας, όταν τρώγεται βραστή σκέτη⁴⁸³, αλλά και όταν λαμβάνεται και ως μαντζούνι βρασμένη με μέλι⁴⁸⁴, όπως και στην εξεταζόμενη συνταγή του ιατροσοφίου.

Η μαστίχα⁴⁸⁵, που βγαίνει ως ρητίνη από την (μαστιχοφόρο) σχίνο, κατά τον Διοσκουρίδη, είναι ωφέλιμη στις περιπτώσεις της αιμόπτυσης και χρόνιου βήχα⁴⁸⁶. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστάται η μαστίχα σε περιπτώσεις χρόνιων αιμοπτύσεων⁴⁸⁷ αλλά και χρόνιου βήχα⁴⁸⁸.

Αλλά και στο 'θυμίαμα τὸ άσπρο' της συνταγής αναφέρεται ο Διοσκουρίδης αποδίδοντας σε αυτό θεραπευτικές ιδιότητες και κατά της αιμόπτυσης και σημειώνοντας ότι ο (λευκός) λίβανος αναμειγνύεται με

⁴⁷⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 565-566 (Κρόκος, *Crocus*) ή 'ζαφορά' ή 'σαφράνι'.

⁴⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 26, 3: «μείγνυται δὲ καὶ τοῖς πρὸς τὰ ἐντὸς ποτήμασι χρησίμως...».

⁴⁸¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 252-253 ('δρακοντιά', *Dracunculus*, κοινῶς 'δρακοντιά' ή 'φιδόχορτο').

⁴⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 166, 2: «ἡ δὲ ρίζα θερμαντικὴ οὖσα βοηθεῖ... βηξί καὶ τὰ ἐν θώρακι ὑγρά εὐανάγωγα ποιεῖ...».

⁴⁸³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 1-5: «βῆχας χρονίους ὠφελεῖ... καθ' ἑαυτὴν ἐφθῆ ἐσθιόμενη... δρακοντίου ρίζα...».

⁴⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 34, 1: «ἐκλειχόμενα δὲ ὠφελεῖ' δρακοντίου ρίζα ἐφθῆ μετὰ μέλιτος...».

⁴⁸⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 784. 'Χιακή ή μαστιχοφόρος Σχίνος' (*Pistacia lentiscus Chia* ή *latifolia*), από την οποία βγαίνει η γνωστή μαστίχα της Χίου που αναφέρεται και από τον Διοσκουρίδη.

⁴⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 70, 2-3: «γεννᾶται δὲ καὶ ρητίνη ἐξ αὐτῆς... μαστίχη, χρησιμεύουσα πρὸς αἵματος ἀναγωγὰς καὶ πρὸς παλαιὰν βῆχα πινόμενη».

⁴⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 30, 4: «τὰς δὲ πολυχρονίους ἀναγωγὰς ἴσχει... μαστίχη διαμασώμενη καὶ τοῦ χυλοῦ καταπινομένου». (Δηλαδή σταματάει τις χρόνιες αιμοπτύσεις... η μαστίχα, όταν τη μασάει κανείς και καταπίνει το χυμό της).

⁴⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 1 και 4: «βῆχας χρονίους ὠφελεῖ... μαστίχη λειᾶ ποιεῖ καταπινομένου τοῦ χυλοῦ». (Δηλαδή κάνει καλό στο χρόνιο βήχα η μαστίχα λιωμένη, όταν καταπίνεται ο χυμός της).

ωφέλεια και με φάρμακα για τον λάρυγγα και τα σπλάχνα και ωφελεί αυτούς που κάνουν αιμόπτυση, όταν τον πίνουν⁴⁸⁹.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνεται ότι τις χρόνιες αιμοπτύσεις σταματάει (εκτός των άλλων) και ο χυμός της υποκιστίδας⁴⁹⁰ μαζί με λίγο λιβάνι⁴⁹¹. Για το χρόνιο βήχα μάλιστα συνιστώνται υποκαπνισμοί στο στόμα⁴⁹² με λιβάνι και ρετσίνι⁴⁹³.

Για το 'αφιόνι', δηλαδή το όπιο, που βγαίνει από την «μήκωνα τήν υπνοποιό»⁴⁹⁴, ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι βοηθάει εκτός των άλλων και στις περιπτώσεις βήχα⁴⁹⁵.

Όσο για το 'αύγοτσόφυλλο' της συνταγής (δηλαδή το τσόφλι αυγού) ο Διοσκουρίδης δεν αναφέρεται ακριβώς σε αυτό, αλλά στο ασπράδι του αυγού, για το οποίο σημειώνει ότι ενδείκνυται ως φάρμακο κατά της τραχύτητας του λάρυγγα και κατά της αιμόπτυσης, αν ρουφηχθεί ωμό και λίγο χλιαρό⁴⁹⁶.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' μάλιστα υπάρχει αναφορά στην θεραπεία του χρόνιου βήχα (εκτός των άλλων) και με βρασμένο μέλι, αν το παίρνει κανείς ως χάπι⁴⁹⁷. Σημειωτέον ότι το μέλι χρησιμοποιείται μαζί με άλλα

⁴⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 68, 2 και 3: «λίβανος μείγνυται δὲ καὶ τοῖς πρὸς ἀρτηρίαν ὠφελίμως καὶ τοῖς σπλαχνικοῖς φαρμάκοις, αἰμοπττυτικούς τε ὠφελεῖ πινόμενος...».

⁴⁹⁰ Φυτό που φυτρώνει κοντά στη ρίζα του κίσθου, δέντρου θαμνώδους που περιγράφεται από τον Διοσκουρίδη (Ὑλη, I. 97, 2: 'ὑποκιστίς').

⁴⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 30, 2: «τὰς δὲ πλυχρονίους ἀναγωγὰς ἴσχει... ὑποκιστίδος χυλὸς μετὰ λιβάνου ὀλίγου...».

⁴⁹². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 35, 1: «ὑποθυμῶμενα δὲ ὠφελεῖ χρονίας βῆχας καὶ διὰ καλαμίνου σίφωνος καὶ ἄμβικος τετρημένου κατὰ τὸν πυθμένα, δι' οὗ καὶ ὁ σίφων καθιέμενος ἀναπέμπει εἰς τὸ στόμα τὸν ἀτμὸν...». Δηλαδή «ωφελούν στις περιπτώσεις του χρόνιου βήχα, όταν υποκαπνίζονται με καθετήρα από καλαμάκι και αποστακτήρα τρυπημένο στην αναποδογυρισμένη του βάση, μέσα στον οποίο (αποστακτήρα) βυθίζεται ο καθετήρας και ανεβάζει τον καπνό στο στόμα, τα εξής συστατικά...».

⁴⁹³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 35, 2: «λιβανωτὸς... σὺν ῥητίνῃ...».

⁴⁹⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 655 («μήκων ἢ ὑπνοποιός», *Papaver somniferum*). Πρόκειται για την ονομαζόμενη από τον Διοσκουρίδη «μήκων ἢ ἡμερος» ἢ «κηπευτή». Από αυτή βγαίνει το όπιο. Λέγεται και 'αφιόνι', 'παπαρούνα', 'ύπνος'.

⁴⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3: «ὁ δὲ ὀπὸς... λημφθεὶς βραχὺς... βοηθῶν βηξί...».

⁴⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 50 (ὠόν): «ὠμόν δὲ ῥοφηθὲν... ἀκροχλιαρὸν δὲ πρὸς... τραχυσμοὺς ἀρτηρίας καὶ αἵματος ἀναγωγὰς... ἀρμόζει».

⁴⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 5: «βῆχας χρονίους ὠφελεῖ... μέλι ἐφθὸν ἀντὶ καταποτίου λαμβανόμενον».

φάρμακα, όπως με το αφέψημα του θυμαριού⁴⁹⁸, με ρετσίνι, σαπουνόχορτο⁴⁹⁹ κ.τ.λ.

22. Μαντζούνι διά βήχαν πολλά δυνατόν (σ. 1008, 2, αρ. 46)

Από τη συνταγή συνιστάται μαντζούνι ('έκλειγμα', φυτικό παρασκεύασμα) από : «δρακοντιά, γλυκόρριζα, ζάχαρη, γαρούφαλα, μωσχοκάρυδο, μαύρο πιπέρι, κανέλλα, νταράφυλλο, σκάρφη μαύρη και μέλι. Δόσεις : μισό δράμι βράδυ και πρωί»⁵⁰⁰.

Για την δρακοντιά («δρακόντιον» ή «δρακοντία ή μεγάλη» κατά τον Διοσκουρίδη)⁵⁰¹ και τις θεραπευτικές της ιδιότητες ως αντιβηχικού κάναμε ήδη λόγο πιο πάνω στην προηγούμενη συνταγή.

Η γλυκόρριζα (γλυκύρριζα)⁵⁰² συνιστάται από τον Διοσκουρίδη για την τραχύτητα του φάρυγγα και τις παθήσεις του θώρακα⁵⁰³.

Το μαύρο πιπέρι του εμπορίου βγαίνει από τον καρπό του θαμνώδους φυτού «πέπερι τὸ μέλαν» (*peper nigrum*)⁵⁰⁴, για το οποίο ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι ενδείκνυται για το βήχα και για όλες τις παθήσεις του θώρακα⁵⁰⁵, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνεται ότι στις περιπτώσεις χρόνιου βήχα κάνει καλό «το αφέψημα της χαμοδρυάς, οι καρυδάτοι χουρμάδες, αν μουσκέψουν σε κρασί και στη συνέχεια ψηθούν, αφού πασπαλιστεί σ' αυτού πιπέρι»⁵⁰⁶, όπου το πιπέρι είναι ενισχυτικό των αντιβηχικών ιδιοτήτων της χαμοδρυάς και των χουρμάδων.

Η κανέλλα του εμπορίου προέρχεται από τον φλοιό του γνήσιου κιν(ν)νάμωμου, που φέρει το φυτολογικό όνομα 'κιννάμωμον τὸ κεϋλάνιον'

⁴⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 31, 2: «θύμον... ἀπόζεμα [ἢ ἀφέψημα] μετὰ μέλιτος...».

⁴⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 34: «έκλειχόμενα δὲ ὠφελεῖ... κ.τ.λ.».

⁵⁰⁰. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1008, 2, αρ. 46: «Ρίζαν δρακοντιᾶς... ταχύ».

⁵⁰¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 166.

⁵⁰². Βλ. Γεννάδ., σ. 225-226 («γλυκύρριζα», *Glycyrrhiza*). Ο Διοσκουρίδης περιγράφει λεπτομερώς την «γλυκύρριζαν τὴν ἐχινοειδῆ», *G. Echinata*, με τις ποικίλες θεραπευτικές της ιδιότητες.

⁵⁰³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 159, 3: «ποιεῖ δὲ τὸ χύλισμα πρὸς τραχύτητα ἀρτηρίας... ἀρμόζει δὲ καὶ... πρὸς τὰ ἐν θώρακι...».

⁵⁰⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 756.

⁵⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 159, 3: «βηξί τε καὶ πᾶσι τοῖς περὶ θώρακα πάθεσιν ἀρμόζει...».

⁵⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 31, 7: «χαμαίδρυος ἀφέψημα... ἐπιπασθέντος πεπερέως...».

(*Cinnamomum zeylanicum* ή *Laurus Cinnamomum*)⁵⁰⁷. Ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το «κινάμωμον», γενικά και για όλα τα είδη του, ότι κάνει καλό και στις περιπτώσεις του βήχα⁵⁰⁸.

Όσο για το μέλι της συνταγής έγινε λόγος στην πραγμάτευση της προηγούμενης συνταγής, όπου σημειώθηκε ότι για το χρόνιο βήχα ο Διοσκουρίδης συνιστά το βρασμένο μέλι ως χάπι («μέλι έφθόν άντι καταποτίου λαμβανόμενον»)⁵⁰⁹ και γενικά ότι κάνει καλό στις περιπτώσεις του βήχα⁵¹⁰.

23. Όταν πονεί τó αúτι νά μην άκούγει και νά χτυπάει
(σ. 1008, 2, αρ. 47)

Η λαϊκή συνταγή συνιστά για τον πόνο στο αφτί, την κώφωση και τα σφυρίγματα ενστάλαξη πικραμυγδαλέλαιου ή ζωμού κρεμμυδιού ψημένου μαζί με λίγο λάδι. Και αν το αφτί έχει σκουλήκια, συνιστά ενστάλαξη πάλι λαδιού από πικραμύγδαλο και ζωμού ζεστού της κάππαρης⁵¹¹.

Ο Διοσκουρίδης συνιστά για την αντιμετώπιση των παραπάνω (ωταλγίας, σφυριγμάτων αφτιού, κώφωσης και σκουληκιών αφτιού), εκτός άλλων φαρμάκων, και τα φάρμακα που συνιστά η παραπάνω λαϊκή συνταγή. Πιο αναλυτικά :

Λάδι από πικραμύγδαλα: «άμυγδάλινον έλαιον... άμυγδάλων πικρών» συνιστά στο 'Περί ύλης ίατρικής' έργο του για τους πόνους και τα σφυρίγματα στα αυτιά⁵¹². Και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' σημειώνει ότι τους πόνους και τις φλεγμονές των αφτιών ανακουφίζουν, αν ενσταλαχτούν χλιαρά, (εκτός των άλλων) το αμυγδαλέλαιο (μόνο του), το ίδιο μαζί με αλόη και κρόκο ή το κριθάρι της λιβανωτίδας μαζί με αμυγδαλέλαιο⁵¹³. Αλλά και για τα σκουλήκια που γεννιούνται στα χρόνια

⁵⁰⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 507 – 508.

⁵⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Ύλη, Ι. 14, 4 : «ποιεί δέ και πρός βήχας...».

⁵⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. ΙΙ. 31, 5.

⁵¹⁰. Βλ. Διοσκ., Ύλη, ΙΙ. 82, 3: «... και βηξίν άρμόζει...».

⁵¹¹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1008, 2, αρ. 47: «Άπό άμύγδαλα πικρά... και ύγαιίνει».

⁵¹². Βλ. Διοσκ., Ύλη, Ι. 33, 2: «Ποιεί δέ πρός ... ώτων πόνους και ήχους και συριγμούς» (=κάνει καλό και στους πόνους των αφτιών, στους ήχους και στα σφυρίγματα).

⁵¹³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 54, 1-3: «τάς δέ περι τά ώτα άλγηδónας και φλεγμονάς παραμυθείται ταύτα ένσταζόμενα χλιαρά... έλαιον άμυγδάλινον... τó δέ άμυγδάλινον μετά άλόης και κρόκου, κάχρυ σύν άμυγδαλίνω όμοίως...».

έλκη των αφτιών παρατηρεί ότι τα σκοτώνει (μεταξύ άλλων και) το αμυγδαλέλαιο⁵¹⁴, το οποίο μάλιστα ωφελεί μαζί με δαφνόλαδο με μέλι στις περιπτώσεις ήχων στα αφτιά⁵¹⁵.

Στο 'κρομύδι' της συνταγής («κρόμ(μ)υον τὸ κοινόν», *Allium cera*, κοινώς «κρεμ(μ)ύδι» ή «κρομ(μ)ύδι») ο Διοσκουρίδης αποδίδει θεραπευτικές ιδιότητες⁵¹⁶ και μάλιστα και για τις ασθένειες των αφτιών. Σημειώνει μάλιστα ότι ο ζωμός του κρεμμυδιού είναι χρήσιμος και στην περίπτωση της βαρηκοΐας και των σφυριγμάτων στα αφτιά, αλλά και στο τρέξιμο πύου από αυτά και στην περίπτωση που μπει νερό μέσα στο αφτί⁵¹⁷. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστάται η ενστάλαξη χυμού κρεμμυδιού μαζί με λάδι στις περιπτώσεις πυόρροιας και ελκών στα αφτιά⁵¹⁸.

Ας σημειωθεί εδώ ότι χρησιμοποιείται μαζί με το χυλό του κρεμμυδιού και λάδι, το οποίο συνιστάται και από την λαϊκή συνταγή του ιατροσοφίου. Άλλωστε ο Διοσκουρίδης για τις πιο πάνω περιπτώσεις συνιστά και ενστάλαξη στο αφτί αγουρέλαιου (λαδιού από άγουρες ελιές) μαζί με μέλι⁵¹⁹. Ο χυμός κρεμμυδιού συνιστάται από τον Διοσκουρίδη και στην περίπτωση ήχων στα αφτιά⁵²⁰ αλλά και στις περιπτώσεις χρόνιας κώφωσης⁵²¹ ή παραμονής νερού στα αφτί, οπότε ο ενσταλαζόμενος χυμός του κρεμμυδιού διακόπτει τη στάση του αέρα⁵²².

Από τη ιατροσοφική συνταγή συνιστάται για τις παθήσεις των αφτιών που προαναφέρθηκαν και ο ζωμός της κάππαρης, ιδιαίτερα «ἂν ἔχει τὸ αὐτὶ σκουλήκι». Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται και στα δυο είδη της κάππαρης της ελληνικής χλωρίδας («κάππαρις ή σικελική», *capparis sicula* και «κάππαρις ή άκανθώδης», *capparis spinosa*), ιδιαίτερα μάλιστα στο

⁵¹⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 58: «τούς δὲ γεννωμένους σκώληκας ἐν ταῖς χρονίαις περὶ τὰ ὄτα ἐλκώσεσιν ἀποκτείνει' ἀμυγδάλινον ἔλαιον ἐγχεόμενον...».

⁵¹⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 60, 1-3: «ἤχους δὲ τούς περὶ τὰ ὄτα ὠφελεῖ... ἢ δάφνινον καὶ ἀμυγδάλινον, ἐκάστου ἴσον, ἐνσταζε... ἢ ἀμυγδάλινον σὺν μέλιτι...».

⁵¹⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 568.

⁵¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑγη, ΙΙ. 151, 2, (vol. Ι, p. 216): «χρήσιμος καὶ πρὸς δυσηκοῖαν καὶ συριγμούς καὶ πυορροῦντα ὄτα ὁ χυλὸς ὕδατος <ἐν>απολήμψεις...».

⁵¹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 57, 1-2: «πρὸς δὲ τὰς πυορροίας καὶ ἐλκώσεις... χυλὸς σὺν ἐλαίῳ, κρομύων ὁμοίως...».

⁵¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 57, 2: «ὀμφάκιον σὺν μέλιτι...».

⁵²⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 60, 1 και 3: «ἤχους δὲ περὶ τὰ ὄτα ὠφελεῖ... κρομύου χυλὸς...».

⁵²¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 61: «δυσκωφίας δὲ θεραπεύει χρονίας... κρομύων χυλὸς...».

⁵²². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 62: «πρὸς δὲ τὰς τῶν ὕδατων ἐναπολήμψεις κρομύου χυλὸς ἐνσταζόμενος διακόπτει τὴν τοῦ πνεύματος ἐνστασιν...».

δεύτερο και κοινότερο είδος⁵²³. Στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι ο χυμός των φύλλων και της ρίζας της κάππαρης, εάν ενσταλαχτεί στα αφτιά, σκοτώνει τα σκουλήκια μέσα σε αυτά⁵²⁴. Και στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' ἄλλωστε παρατηρεί ότι τα σκουλήκια που γεννιούνται στα χρόνια ἔλκη των αφτιῶν σκοτώνει (μεταξύ ἄλλων) και ο χυμός των φύλλων ἢ του χλωρού καρπού της κάππαρης, αν ενσταλαχτεί στα αφτιά⁵²⁵.

24. ΔΙΑ ΤΟΝ ΤΡΙΗΜΕΡΟΝ ΚΥΚΛΑΜΙΝΟΝ⁵²⁶

(σ. 1080, αρ. 52)

Το περιεχόμενο της συνταγῆς αὐτῆς στο γατροσόφι⁵²⁷ δίνει την εντύπωση ότι κάποτε (ἄγνωστο σε ποια γενιά και χρονολογία χειρογράφων) αντιγράφηκε και τροποποιήθηκε ως προς τη γλώσσα (απλουστεύτηκε γλωσσικά) κατευθείαν ἀπό το 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' του Διοσκουρίδη.

Λείπουν ἀπό τη λαϊκή συνταγή μόνο η περιγραφή του κυκλάμινου ως φυτού και κάποια ἐπιπλέον στοιχεία για τις θεραπευτικές του ιδιότητες, που βρίσκουμε στον Διοσκουρίδη για το κυκλάμινο. Για να φανούν καλύτερα τα κοινά στοιχεία της λαϊκῆς συνταγῆς και του ἀντίστοιχου κειμένου του ἀρχαίου γατροῦ παρουσιάζουμε στη συνέχεια κομμάτι-κομμάτι την λαϊκή συνταγή με το ἀντίστοιχο χωρίο ἀπό το κείμενο του Διοσκουρίδη.

⁵²³. Βλ. Γεννάδ., σ. 463 (κάππαρις, *Capparis*).

⁵²⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 173, 3: «τὰ δὲ φύλλα καὶ ἡ ρίζα... σκώληκας τε τοὺς ἐν ὤσιν ὁ χυλὸς ἐγχυματισθεὶς κτείνει...».

⁵²⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I, 58: «τοὺς δὲ γεννωμένους σκώληκας ἐν ταῖς χρονίαις περὶ τὰ ὦτα ἐλκώσεσιν ἀποκτείνει... καππάρεως φύλλων χυλὸς ἢ τοῦ καρποῦ χλωροῦ...».

⁵²⁶. ΚΥΚΛΑΜΙΝΟΝ scripsi. ΕΥΛΑΜΗΝΟΝ cod. et textus. Ἀπό λάθος ἀνάγνωσης και ἀντιγραφῆς παλαιότερου χειρογράφου το 'τριήμερον κυκλάμινον' κατέληξε σε 'τριήμερον εὐλάμηνον', που δεν σημαίνει τίποτε. Δεδομένου ὅτι μια ἀπό τις λαϊκές ονομασίες του κυκλάμινου εἶναι 'τρίμερα' (συγκεκριμένα στην Κρήτη. Βλ. Χελδραΐχ, ὁ.π., σ. 94. *Cyclamen neapolitanum*) ἢ 'τριήμερον', ὅπως θα ἰδούμε στο γατροσόφι G, και ὅτι ὑπάρχει πλήρης ἀντιστοιχία της συνταγῆς με ὅσα σημειώνει ο Διοσκουρίδης για το κυκλάμινο στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' (II, 164), ὅπως θα δείξουμε πιο κάτω, συμπεραίνεται χωρὶς καμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται για το κυκλάμινο, του ὁποῦ ἔχουμε στην ἐλληνική χλωρίδα δυο εἶδη: α') κυκλάμινον το ἐλληνικόν (*Cyclamen graecium*) και β') κυκλάμινον το νεοπολιτανικόν (*Cyclamen neapolitanum*). Βλ. Γεννάδ., σ. 580.

⁵²⁷. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 1-2, αρ. 52: «τὸν τριήμερον... ἰατρεύει τὸ ἡλιτζάρι».

Λαϊκή συνταγή: 'Τὸν τριήμερον νὰ τὸν βράσεις μὲ μέλι ὅσον νὰ κολλήσει καὶ νὰ πίνεις ἐβγάζει τὸ νερὸν εἰς τὸν δρόπηκα (δηλαδή ἐκεῖνον που πάσχει ἀπὸ υδρωπικία) ἀπὸ τὸ φλέμμα ἀπὸ κάτω καθαρίζει τὸ κορμὶ ἀπὸ κάθε ἀσθένεια φλέμμα⁵²⁸.

Διοσκουρίδης: «... ἡ ρίζα (τοῦ κυκλάμινου) εἶναι σκούρα... ἡ οποία, ὅταν πίνεται μαζί με νερόμελο (ὑδρόμελι) αποβάλλει ἀπὸ κάτω τὸ φλέγμα καὶ τὸ νερό»⁵²⁹.

Λαϊκή συνταγή: ' Ἡ γυναίκα νὰ πάρει τὸ κορμὶ τοῦ τριήμερου νὰ τῷ χεῖ ἀπάνω της ἀποκτάει χωρὶς πόνους⁵³⁰.

Διοσκουρίδης: «Λένε ὅτι, ἀν μιὰ ἐγκυὸς γυναίκα περάσει πάνω ἀπὸ τὴ ρίζα (τοῦ κυκλάμινου) αποβάλλει. Ἀν τὴν κρεμάσει ἐπάνω της (ὡς περίαπτο), αὐτὸ ἐπιταχύνει τὸν τοκετό»⁵³¹.

Λαϊκή συνταγή: 'Τὸ ἴδιον τὸ πίνουν μὲ κρασί. Διὰ ὅλον τὸ φαρμάκι νὰ τὸ βάλεις εἰς δαγκωματιὰν φιδιοῦ κοπανισμένον ἢ βρασμένον μὲ κρασί νὰ τὸ πίνει, μεθ' ὃ ἄνθρωπος πολὺ καὶ δὲν αἰσθάνεται τὸν πόνον⁵³².

Διοσκουρίδης: «Πίνεται καὶ στα θανατηφόρα δηλητήρια μὲ κρασί..., ἐνώ ὡς κατάπλασμα εἶναι φάρμακο ἀντίδοτο στο δάγκωμα τῶν ἐρπετῶν' ἀν ἀναμειχθῆ με τὸ κρασί, προκαλεῖ μέθη»⁵³³.

Λαϊκή συνταγή: 'Ἀκόμη τὸ πίνουν μὲ κρασί ἢ μὲ νερὸν ἢ μὲ μέλι διὰ τὴν κιτερὰδα ('κιτερὰδα' ἢ 'κιτρινάδα'= ἴκτερος). Ἀκόμη νὰ βάλεις 3 δράμια κοπανισμένον τριήμερον νὰ σταθεῖ σκεπασμένος νὰ ιδρώσει ἐβγαίνει ὅλη ἢ κιτερνάδα καὶ νὰ μὴν πάρει ἀέραν⁵³⁴.

Διοσκουρίδης: «Θεραπεύει ὁμως καὶ τὸν ἴκτερο, ἀν τὴν πιεῖ κανεὶς σὲ ποσότητα τριῶν δραχμῶν μαζί με γλυκὸ κρασί ἢ με νερωμένο μελόνερο, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξαπλώσουμε αὐτὸν που τὴν πίνει σὲ σπίτι ζεστό, καὶ νὰ τὸν σκεπάσουμε με πολλὰ σκεπάσματα, γιὰ νὰ ιδρώσει»⁵³⁵.

528. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 1-2, ἀρ. 52.

529. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 1, (vol. I. p. 228, 10-12): «...ρίζαν μέλαιναν... ἥτις ποθεῖσα μεθ' ὑδρομέλιτος ἄγει φλέγμα καὶ ὕδωρ κάτω...».

530. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2, ἀρ. 52.

531. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 1, (vol. I. p. 228, 13-229, 1): «φασὶ δὲ ὅτι, κὰν ὑπερβῆ τὴν ρίζαν ἐγκύμων γυνή, ἐξαμβλώσκειν αὐτὴν' ἔστι δὲ καὶ ὠκυτόκιον περιαπτομένη...».

532. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2, ἀρ. 52.

533. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 1, (vol. I. p. 229, 1-4): «πίνεται δὲ <καὶ> πρὸς τὰ θανάσιμα μετ' οἴνου... καὶ ἐρπετῶν ἔστιν ἀντιφάρμακον καταπλασσομένη, μεθύσκει τε οἴνω μειχθεῖσα...».

534. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2, ἀρ. 52.

535. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 2 (vol. I. p. 229, 4-7): «ἀποκαθιστησι δὲ καὶ ἴκτερον τριῶν δραχμῶν πλήθος ποθεῖσα μετὰ γλυκέος ἢ μελικράτου ὕδαρους- κατακλίνειν δὲ δεῖ τὸν

Λαϊκή συνταγή: 'Τὸ ζουμί ἀπὸ τὴν ρίζαν νὰ τραβήσεις εἰς τὴν μύτην καθαρίζεις τὸ φλέμμα ἀπὸ τὸ κεφάλι σου'⁵³⁶.

Διοσκουρίδης: «Και ο χυμός αὐτῆς (τῆς ρίζας) ἐνσταλάζεται στὴ μύτη μαζί με μέλι γιὰ καθαρισμὸ τοῦ κεφαλιού»⁵³⁷.

Λαϊκή συνταγή: 'Τὸ ἴδιον ζουμί νὰ μουσκεύεις φυτίλια ἀπὸ μαλλιά νὰ βάλεις εἰς τὸ κάθισμα (=πρωκτός) κινάει τὸν ἄνθρωπον (δηλαδὴ διευκολύνει τὴν ἀφόδευση, τὸν κάνει νὰ ἐνεργηθεῖ)'⁵³⁸.

Διοσκουρίδης: «Και στὸν πρωκτὸ εἰσάγεται με φυτίλι (βύσμα) ἀπὸ μαλλιά γιὰ τὴν ἀποβολὴ τῶν κοπράνων»⁵³⁹.

Λαϊκή συνταγή: 'Τὸ ἴδιον ζουμί μὲ ξίδι νὰ ἀλείφεις τὸ κάθισμα ὅπου ἐβγαίνει ἔξω'⁵⁴⁰.

Διοσκουρίδης: «Και τὴν πρόπτωση τοῦ πρωκτοῦ ἀποκαθιστὰ τὸ ζουμί, ἀν ἐπαλείφεται (στὸν πρωκτὸ) μαζί με ξίδι»⁵⁴¹.

Λαϊκή συνταγή: 'Πῶς νὰ βγάλεις τὸ ζουμί. Νὰ κοπανήσεις τριήμερον (ἐνν. κυκλάμινον) πολὺ καὶ νὰ τὸ ρίξεις μὲ ψιλὸν μανδύλιον ἢ πανί, νὰ βγάλεις τὸ ζουμί νὰ τὸ βράσεις νὰ γένηι πηκτὸν ὡσὰν μέλι καὶ φύλα το νὰ τὸ ἔχεις εἰς καιρὸν χρείας'⁵⁴².

Διοσκουρίδης: «Ἡ ρίζα γίνεται ἐκχύλισμα, ἀφοῦ κοπανιστεῖ καὶ στιφθεῖ, καὶ ο χυλὸς τῆς (ζωμός) βραστεῖ μέχρι νὰ μελώσει (νὰ γίνῃ σαν τὸ μέλι)»⁵⁴³.

Λαϊκή συνταγή: 'Τὸν ἴδιον τριήμερον νὰ τὸν κοπανήσεις νὰ ἀλείφεις τὰ σπυριά καὶ τὰ καθαρίζεις ἀξιόλογα. Τὸ ἴδιον τὸ ζουμί μὲ μέλι τὸ βάνουν ἀπάνω εἰς λαβωματιά, ἀπὸ ὅ,τι εἶναι τὴν κλειεῖ εὐμορφα'⁵⁴⁴.

πίνοντα ἐν οἴκῳ θερμῷ καὶ πλείοσιν ἱματίοις περιβάλλειν, ὅπως ἰδρῶση». Βλ. καὶ Διοσκ., Φαρμ. II. 58, 3: «κυκλαμίνου δραχμὴ γ' μεθ' ὕδατος - κατάκλινε δὲ ἐν θερμῷ οἴκῳ καὶ πλείοσιν ἱματίοις χρῶ' χολώδη γὰρ ἰδρῶτα ἐκκρινεῖ-».

⁵³⁶. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2.

⁵³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 2, (vol. I. p. 229, 8-9): «ἐγχυματίζεται τε ὁ χυλὸς αὐτῆς μετὰ μέλιτος εἰς τὰς ρίνας πρὸς κάθαρσιν κεφαλῆς...».

⁵³⁸. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2 αρ. 52.

⁵³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 2, (vol. I. p. 229, 9-10): «καὶ τῷ δακτυλίῳ ἐν ἐρίῳ προστίθεται πρὸς κομιδὴν περιττωμάτων».

⁵⁴⁰. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2, αρ. 52.

⁵⁴¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 2-3, (vol. I. p. 229, 14-15): «ἔδραν τε προπεσοῦσαν σὺν ὄξει καταχρίομενος».

⁵⁴². Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2, αρ. 52.

⁵⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 3, (vol. I. p. 229, 15-16): «χυλίζεται δὲ ἡ ρίζα κοπτομένη καὶ ἐκθλιβομένη, ἐψομένου τοῦ χυλοῦ ἄχρι μελιτώδους συστάσεως».

⁵⁴⁴. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1080, 2, αρ. 52.

Διοσκουρίδης: «Καθαρίζει και το δέρμα η ρίζα και αναστέλλει (σταματάει) τα εξανθήματα και θεραπεύει τα τραύματα μαζί με ξίδι και (σκέτη) μόνη της μαζί με μέλι»⁵⁴⁵.

25. ΜΠΛΑΘΡΙ

(σ. 1080, 2- 1081,1 αρ. 53)⁵⁴⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι και η συνταγή αυτή του ιατροσοφίου προέρχεται από το ίδιο βιβλίο ('Περὶ ὕλης ἰατρικῆς') και από το ίδιο κεφάλαιο του Διοσκουρίδη με θέμα το κυκλάμινο. Πρόκειται για την χρήση του κυκλάμινου ως καταπλάσματος, ως εμπλάστρου (μπλάθρι). Ισχύουν δηλαδή όσα παρατηρήσαμε στην προηγούμενη συνταγή, της οποίας συνέχεια έπρεπε να αποτελεί η συνταγή για το ΜΠΛΑΘΡΙ χωρίς άλλο αριθμό, αφού πρόκειται πάλι για το κυκλάμινο αλλά σε μορφή εμπλάστρου. Γι' αυτό το λόγο ακολουθούμε και εδώ την ίδια αντιστοίχιση συνταγής και σχετικών χωρίων από το έργο του Διοσκουρίδη σε μετάφραση αλλά και στο αρχαίο κείμενο.

Δαϊκή συνταγή: 'Μπλάθρι (κατάπλασμα) κοπανισμένον νὰ βάλεις ἀπάνω εἰς τὴν σπλήναν καὶ στὰ σπειριά, ὅπου ἐβγαίνουν ἀπὸ τὸν ἥλιον (ενν. μάλλον τις <ή και τις> φακίδες). Νὰ ἀλείφεις τὸ ἴδιον εἶναι. Ἀκόμη νὰ βάλεις ἀπάνω εἰς τὸ κεφάλι ὅπου πέφτουν τὰ μαλλιά ἀπὸ κασίδαν ἢ ψώραν ἐβγαίνει (Προφανώς εννοεί την αλωπεκία)' ⁵⁴⁷.

Διοσκουρίδης: «Αν γίνει κατάπλασμα (η ρίζα), λιώνει την σκληρή σπλήνα και καθαρίζει τις φακίδες και την αλωπεκία»⁵⁴⁸.

Δαϊκή συνταγή: 'Τὴν ἴδιαν ρίζαν νὰ τὴν βράσεις μὲ νερόν νὰ ἀλείφεις τὴν κλείδωσιν (=τις αρθρώσεις) ἀπὸ κάθε πόνον. Τὸ ἴδιον διὰ τὴν ποδαγρίαν καὶ οὐλτζάρι ἀπὸ τὸ κεφάλι καὶ τὸ σκάσιμον ἀπὸ τὰ χέρια ὅπου σκάζουν ἀπὸ τὸ κρύον' ⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 164, 3, (vol. I. p. 229, 16-18): «ρύπτει δὲ καὶ χρώτα ἢ ρίζα καὶ ἐξανθήματα στέλλει, καὶ τραύματα μετ' ὄξους καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ μετὰ μέλιτος ἰάται».

⁵⁴⁶. 'Μπλάθρι' ἢ 'μπλάστρι' το, μεσν. 'ἐμπλαστρο', το οποίο προέρχεται από το αρχαίο «ἐμπλαστον» και αυτό από το «ἐμπλάσσω». Πρβλ. ἐμπλαστρο (Βλ. Ετυμολογικό Λεξικό Ανδριώτη), βλ. ἀκόμη Κοντομίχη, σ. 187, αρ. 44: «πλάστρι...και γίνεται ένα κατάπλασμα...» και σ. 196, αρ. 20: «Πλάθρι διὰ σφάκτην».

⁵⁴⁷. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1080 - 1081.

⁵⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 164, 3 (vol. I. p. 129, 18-130, 1): «καταπλασσόμενη δὲ καὶ σπλήνα τήκει, ἀποκαθαίρει δὲ καὶ ἐφηλιν καὶ ἀλωπεκίας».

⁵⁴⁹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1081, αρ. 53 (μπλάθρι).

Διοσκουρίδης: «Και ενδείκνυται (η ρίζα ως κατάπλασμα) στα διαστρέμματα και στην ποδάγρα. Το αφέψημα (ενν. της ρίζας του κυκλάμινου) κάνει καλό και στα μικρά έλκη του κεφαλιού και στις χιονίστρες ('χιμέτλα'), αν γίνονται με αυτό εξωτερικές πλύσεις»⁵⁵⁰.

Λαϊκή συνταγή: 'Νά πάρεις μίαν ρίζαν (ενν. του κυκλάμινου) νά τήν τηγανίσεις με λάδι παλαιόν Ιατρεύει τὸ ἤλτζάρι'⁵⁵¹.

Διοσκουρίδης: «Και η ίδια η ρίζα, αν βραστεί με παλιό λάδι και το λάδι (αυτό), επαλειφθεί, επουλώνει τα τραύματα»⁵⁵².

26. ΜΠΛΑΘΡΙ

(σ. 1081, 1, αρ. 54)

Και η συνταγή αυτή είναι συνέχεια των δυο προηγούμενων και αναφέρεται στην θεραπευτική χρήση του κυκλάμινου. Το μισό μάλιστα περιεχόμενο της συνταγής συμφωνεί πλήρως με όσα ο Διοσκουρίδης συνιστά για τη χρήση του κυκλάμινου στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του.

Παραθέτουμε εδώ τα αντίστοιχα χωρία της ιατροσοφικής συνταγής με εκείνα του Διοσκουρίδη, όπως παραπάνω :

Λαϊκή συνταγή: 'Νά πάρεις μίαν ρίζαν (ενν. του κυκλάμινου), νά τήν τρυπήσεις στην μέσην, νά τήν γεμίσεις λάδι και ὀλίγον κερὶ νά τὸ βάλεις εἰς τήν στάκτην νά βράσει νά γίνει ὡσάν ἀλοιφή και νά ἀλείφεις τις οὐλτζρες ὅπου τρώγουν τὸ κρέας ὡσάν φάγουσα εἰς τὸ σκάσιμον ἀπὸ τὰ χέρια'⁵⁵³.

Διοσκουρίδης: «(Η ρίζα του κυκλάμινου), αν την κάνουμε κοίλη (δηλαδή της ανοίξουμε μια κοιλότητα), την γεμίσουμε με λάδι και την τοποθετήσουμε πάνω σε ζεστή στάχτη (χόβολη, στάχτη δηλαδή που περιέχει ακόμη μικρά αναμμένα κομμάτια κάρβουνου ή ξύλου), και μερικές φορές προσθέσουμε και λίγο τυρρηνικό κερὶ, ὡστε να γίνει γλοιώδες, γίνεται αλοιφή ἄριστη για ὄσους ἔχουν χιονίστρες»⁵⁵⁴.

⁵⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 3 (vol. I. p. 230, 1-3): «εὐθετεῖ δὲ καὶ πρὸς στρέμματα καὶ ποδάγραν τὸ δὲ αφέψημα αὐτῆς ποιεῖ πρὸς τὰ ἐν τῇ κεφαλῇ ἑλκύδρια καὶ χιμέτλας καταντλούμενον...».

⁵⁵¹. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1081, 1, αρ. 53 (μπλάθρι).

⁵⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 3-4 (vol. I. p. 230, 3): «αὐτὴ τε δι' ἐλαίου παλαιοῦ ἀναζεσθεῖσα < ἀπουλοῖ > καταχρισμένον τοῦ ἐλαίου...».

⁵⁵³. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1081, 1, αρ. 54.

⁵⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164, 4, (vol. I. p. 230, 4-7): «ἐγκοιλανθεῖσα δὲ πληροῦται ἐλαίου και τίθεται ἐπὶ θερμοποδιᾶς, προσεβάλλεται δὲ ἐνίοτε και κηροῦ Τυρρηνικοῦ ὀλίγον, ὡς γλοιώδες γενέσθαι, κατάχρισμα ἄριστον χιμετλιῶσιν».

27. ΔΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΚΑΛΕΤΣΙ

(σ. 1081, 2, αρ. 56)

Η συνταγή συνιστά πόση μείγματος από κοπανισμένο 'νισαντίρι' (δηλαδή χλωριούχο αμμώνιο), από ρακή ριφενάδα και δυνατό ξίδι⁵⁵⁵.

'Καρκαλέτσι' είναι ο επίμονος διαρκής βήχας. Ο Διοσκουρίδης αποδίδει στο ξίδι αντιβηχικές ιδιότητες, παρατηρώντας ότι το ξίδι, όταν πίνεται, καταπραΰνει τον χρόνιο βήχα, αλλά υποκινεί τον πρόσφατο βήχα⁵⁵⁶. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνεται ότι στο χρόνιο βήχα ωφελεί (μεταξύ άλλων) το ξίδι από σκιλλοκρέμμυδο, όταν το πίνει κανείς, ενώ τον πρόσφατο βήχα τον ερεθίζει⁵⁵⁷, και ότι το ξίδι από σκιλλοκρέμμυδο (δηλαδή από το φυτό 'σκίλλα', 'κουτσούπα', 'σκιλλοκρεμμύδα')⁵⁵⁸ ωφελεί, όταν πίνεται, σε περίπτωση βήχα, ο οποίος συνοδεύεται από συγκέντρωση καταρροϊκών υγρών⁵⁵⁹.

Το 'νισταντίρι' (χλωριούχο αμμώνιο) είναι το «ἀμμωνιακὸν ἄλας» του Διοσκουρίδη, για το οποίο ο τελευταίος σημειώνει ότι επαλείφεται στις αμυγδαλές και στις σταφυλές⁵⁶⁰, δηλαδή σε παθήσεις του λαιμού (φάρυγγα) και του στόματος, αλλά δεν το συνιστά ειδικά για τον επίμονο βήχα (καρκαλέτσι).

28. ΔΙΑ ΤΟΝ ΚΑΡΚΑΛΕΤΣΗΝ, ΤΟΝ ΒΑΡΥΝ ΒΗΧΑΝ

(σ. 1081, 2, αρ. 57)

Από αυτή την συνταγή συνιστάται μαντζούνι από στομπισμένο σκόρδο και δυνατό ξίδι⁵⁶¹.

⁵⁵⁵. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1081, 2, αρ. 56: «Όταν βήχει πολύ δυνατά... υγιάνει».

⁵⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 3: «καὶ βήχα χρόνιον πραΰνει, τὴν δὲ πρόσφατον ἐρεθίζει...».

⁵⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31: «βήχας χρόνιους ὠφελεῖ... ὄξος σκιλλινὸν καταρροφούμενον... τὰς δὲ προσφάτους ἐρεθίζει τὸ ὄξος...».

⁵⁵⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 900 (Σκίλλα, *Scilla*).

⁵⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 32: «τὰς δὲ μετὰ ρευματισμοῦ πολλοῦ ὠφελεῖ... καὶ ὄξος σκίλλινον καταρροφούμενον».

⁵⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 3: «πρὸς δὲ παρίσθμια καὶ κόνιδας σὺν μέλιτι καὶ ἄφθας...».

⁵⁶¹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1081, 2, αρ. 57: «Νὰ στομπήσεις σκόρδον... κατὰ τὴν χρῆσιν».

Ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του για τις θεραπευτικές ιδιότητες του σκόρδου, μεταξύ άλλων, ότι καθαρίζει το λάρυγγα και κατευνάζει το χρόνιο βήχα⁵⁶². Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι στο χρόνιο βήχα ωφελεί, εκτός των άλλων, το σκόρδο όταν το τρώει κανείς⁵⁶³ βραστό και ωμό.

Τις παρατηρήσεις του Διοσκουρίδη⁵⁶⁴ για τις αντιβηχικές ιδιότητες του ξιδίου (ιδιαίτερα από το σκιλλοκρέμμυδο) σημειώσαμε στα σχόλια για την προηγούμενη συνταγή.

29. ΔΙΑ ΣΤΕΝΑΧΩΡΙΑΝ ΤΟΥ ΣΤΟΜΑΧΟΥ

(σ. 1082, 1, αρ. 59)

Η λαϊκή συνταγή συνιστά παρασκευή και βρώση μαντζουνιού από τα εξής είδη λαικών φαρμάκων: «σινναμική, πολυπόδι, μαστίχη, ριβέντι, γαρούφαλλα, κανέλλα, κάντιον ζάχαρη, μέλι»⁵⁶⁵.

Η 'σινναμική' ή 'σηναμική' είναι τα φύλλα της σέννας, δηλαδή της κασσίας (*folia sennae*) των ελλεβοροκάρπων, γένους που περιλαμβάνει γύρω στα διακόσια είδη (δέντρα, θάμνους, φυτά). Κατά τον Γεννάδιο η «Κασσία» του Διοσκουρίδη αναφέρεται στο φυτό «κιννάμωμον τήν κασσίαν»⁵⁶⁶. Ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι η 'κασσία' έχει τις ίδιες δραστικές ιδιότητες με το 'κιννάμωμον' και την συνιστά (σε περίπτωση που δεν υπάρχει εκείνο), αλλά αφού αναμειχθεί στα φάρμακα η διπλάσια ποσότητα κασσίας⁵⁶⁷, ενώ, όπως θα ιδούμε παρακάτω, στο κιννάμωμο αποδίδει πεπτικές ιδιότητες⁵⁶⁸.

Στο 'πολυπόδι'⁵⁶⁹ ο Διοσκουρίδης αποδίδει καθαρτικές ιδιότητες⁵⁷⁰.

⁵⁶². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 2: «Λαμπρύνει καὶ ἀρτηρίας καὶ βῆχας χρονίας παρηγορεῖ».

⁵⁶³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 6: «βῆχας χρονίους ὠφελεῖ... σκόροδον ἐφθόν καὶ ὠμὸν ἐσθιόμενον...».

⁵⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 3 καὶ Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 5 καὶ II. 32.

⁵⁶⁵. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1082, 1, αρ. 59: «Διαλεγμένη σινναμική (sic)... ὑγιαίνει».

⁵⁶⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 476-477.

⁵⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 13, 3: «διπλάσιον δὲ αὐτῆς μειγνύμενον τοῖς φαρμάκοις, εἰ μὴ παρῆι κινάμωμον, τὸ αὐτὸ δρᾷ».

⁵⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 14, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον, οὐρητικὴν, μαλακτικὴν, πεπτικὴν...».

⁵⁶⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 802 (Πολυπόδιον, *Polypodium*).

⁵⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 186: «ρίζα... δύναμιν ἔχουσα καθαρτικὴν...».

Για τη γνωστή μας μαστίχα, το σχίνινο ρετσίνι (ρητίνη του δέντρου «χιακή σχίνος» ή «μαστιχοφόρος σχίνος», που είναι υποκατηγορία του δεύτερου είδους της πιστακιάς, *Pistacia*)⁵⁷¹, ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι, εκτός από τις διάφορες άλλες θεραπευτικές ιδιότητες, κάνει καλό στο στομάχι και είναι και πεπτική⁵⁷². Σχετική αναφορά βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', όπου σημειώνεται ότι για τους πόνους του στομαχίου κάνει καλό (μεταξύ άλλων) και ένα κουταλάκι μαστίχας, που πίνεται καθημερινά ή μασιέται και καταπίνεται ο χυμός της⁵⁷³.

Για το 'ριβέντι' (ή ραβέντι ή ρεβέντι), που είναι το ρίζωμα του φαρμακευτικού φυτού «ρήον» (*rheum, radix Rhei*, τουρκ. ραβέντ), τονωτικό και ήπιο καθαρτικό φάρμακο, γνωστό από την αρχαιότητα, το «ρά» ή «ρήον» του Διοσκουρίδη⁵⁷⁴, ο τελευταίος σημειώνει ότι, όταν το πίνει κανείς, κάνει καλό στα φουσκώματα του στομαχίου⁵⁷⁵.

Για την κανέλ(λα), η οποία είναι ο φλοιός του κιν(ν)άμωμου του κεϋλάνιου (*Cinnamomum Zeylanicum* ή *Laurus cinnamomum*)⁵⁷⁶, ο Διοσκουρίδης παρατηρεί (και μάλιστα γενικά για κάθε κιννάμωμο) ότι έχει, εκτός από τις άλλες, και πεπτικές ιδιότητες⁵⁷⁷.

Για τη ζάχαρη⁵⁷⁸ ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι αν διαλυθεί στο νερό και ποθεί, διευκολύνει τις κενώσεις της κοιλιάς και κάνει καλό στο στομάχι⁵⁷⁹.

30. ΔΙΑ ΤΑ ΒΥΖΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

(σ. 1082, 1, αρ. 62)

Το πρώτο μέρος της συνταγής αναφέρεται στην αύξηση του γάλακτος της γυναίκας. Συνιστά τη βρώση μαρουλιών ('όταν έχουν τὸ γάλα') ή σε

⁵⁷¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 783 - 784 ('πιστακιά').

⁵⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 70, 3: «ἔστι δὲ εὐστόμαχος, ἐρευτική...».

⁵⁷³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 6: «πρὸς ἀλγήματα στομάχου ποιεῖ... μαστίχης κοχλιάριον ἐν καθ' ἡμέραν πινόμενον ἢ διαμασώμενον τοῦ χυλοῦ καταπινομένου...». Το ένα κοχλιάριον ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ισοδυναμεί με 0, 456 του λίτρου.

⁵⁷⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 823- 824 (Ρήον, *Rheum*).

⁵⁷⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 2, 2: «ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς ἐμπνευματώσεις στομάχου...».

⁵⁷⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 507- 508 (κιννάμωμον, *Cinnamomum*) και Τσαγγαλάς, Ιατρ. κώδ., σ. 303.

⁵⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 14, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον...πεπτικήν».

⁵⁷⁸ Η συνταγή την αναφέρει ως 'κάντιον ζάχαρην'. Κατά τον Δουκάγκιο (Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, λήμμα 'κάντιον', πρόκειται για «*Saccharum, quod vulgo Sucre candi Galli vocant, seu Candidum, ut vult Fuchsius ad Myrepsum sect. I. c. 35 et 94, ubi vox haec occurit*».

⁵⁷⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 5: «ἔστι δὲ εὐκόιλιον καὶ εὐστόμαχον».

περίπτωση μη ύπαρξης μαρουλιών την βρώση ή την πόση του σπόρου του μαρουλιού ή την πόση με νερό της στάχτης (θολόστατης) από την καμένη γλώσσα της άγελάδας⁵⁸⁰. Πρόκειται βέβαια για το φυτό «βούγλωσσο», κοινώς 'βοϊδόγλωσσα'.

Ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το μαρούλι, του οποίου το φυτολογικό όνομα είναι «θρίδαξ» (*lactura*)⁵⁸¹ και μάλιστα για το ήμερο μαρούλι («θρίδαξ ήμερος») ότι, εκτός από τις άλλες θεραπευτικές του ιδιότητες, «κατεβάξει και το γάλα»⁵⁸². Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι κατεβάξει περισσότερο γάλα, εκτός των άλλων, το εκχύλισμα του βοϊδόγλωσσου (πρόκειται για το φυτό «βούγλωσσο» κοινώς 'βοϊδόγλωσσα'⁵⁸³ και όχι για τη γλώσσα του ομώνυμου ζώου) ή του μαρουλιού, που πρέπει να το παίρνει η ενδιαφερόμενη γυναίκα σε δόση δυο κύαθων (μαζί και έναν κύαθο υδρόμελι, δηλαδή μελόνηρο, την ημέρα για επτά ημέρες), ενώ κάνουν και τα ίδια αυτά λάχανα, όταν τρώγονται βρασμένα με αλεύρι κουκιών⁵⁸⁴. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ο Διοσκουρίδης δεν αναφέρει τίποτα σχετικό με το 'βούγλωσσο', για το οποίο αφιερώνει μόνο καναδυό σειρές⁵⁸⁵.

Το ξίδι ο Διοσκουρίδης δεν συνδέει άμεσα με την θεραπεία των μαστών, αλλά σημειώνει (μεταξύ άλλων) ότι το χλιαρό ξίδι συρρικνώνει (συστέλλει) τα προξίματα των αδένων, αν γίνουν εξωτερικές πλύσεις με αυτό ή αν τοποθετηθεί επάνω με σφουγγάρι⁵⁸⁶, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά το ξίδι μαζί με άλλα φάρμακα και για την παύση της

⁵⁸⁰. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1082, 1, αρ. 62: «Διὰ τὴν κάμη γάλα... τὴν πίνει με νερό».

⁵⁸¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 422 (θρίδαξ, *Lactura*). Η θρίδαξ η ήμερος (*lactura sativa*) είναι η «θρίδαξ ήμερος» του Διοσκουρίδη. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 136.

⁵⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 136, 1: «θρίδαξ ήμερος... γάλακτος κατασπαστική».

⁵⁸³. Βλ. Γεννάδ., σ. 205 (βούγλωσσο, *Anchusa*). Στα 16 είδη της ελληνικής χλωρίδας ανήκουν: α') βούγλωσσο τὸ ἰταλικόν (*Anchusa italica*) κοινώς 'βοϊδόγλωσσα' (που είναι το φυτό «βούγλωσσο» του Διοσκουρίδη) και β') βούγλωσσο τὸ φαρμακευτικόν (*Anchusa officinalis*), που και αυτό ονομάζεται 'βοϊδόγλωσσα'. Και τα δυο είδη είναι φαρμακευτικά.

⁵⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 130, 1-2: «κατασπᾶ δὲ γάλα πλείον... χυλίσματος... βουγλώσσου ἢ θρίδακος δίδου κύαθους β' και ὑδρόμελι κύαθον ἓνα ἐπὶ ἡμέρας ζ', και ἐναφειψηθέντα δὲ τὰ λάχανα <ταῦτα> κναμίνω ἀλεύρω και λαμβανόμενα ποιεῖ».

⁵⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 127. (βούγλωσσο).

⁵⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13: «στέλλει και φύγεθλα χλιερὸν καταντλούμενον ἢ διὰ σπόγγων ἐπιτιθέμενον...».

γαλακτοφορίας των γυναικών μετά τον τοκετό⁵⁸⁷ και για την θεραπεία των μαστών που είναι γεμάτοι θρόμβους γάλακτος⁵⁸⁸.

Για το κριθάρι⁵⁸⁹ ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι κατεβάζει και το γάλα, αν βραστεί μαζί με σπόρο μάρραθου και ποθεί από την ενδιαφερόμενη⁵⁹⁰, ὅτι είναι χωνευτικό των πρηξιμάτων⁵⁹¹ και ὅτι το αλεύρι του κριθαριού, βρασμένο με σύκα και μελόνερο (νερόμελο), διαλύει τα πρηξίματα και τις φλεγμονές⁵⁹². Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' το συνιστά ως ἓνα ἀπό τα συστατικά φαρμάκων για τις παθήσεις των μαστών. Σημειώνει π.χ. ὅτι το γάλα μετά τους τοκετούς το στερεύει το αλεύρι των κουκιών, αν τοποθετηθεί ως κατάπλασμα μόνο του και με αλεύρι ἀπό κριθάρι⁵⁹³ και ὅτι τους μαστούς που είναι γεμάτοι θρόμβους θεραπεύει (μεταξύ άλλων) και το αλεύρι των κουκιών και σκέτο και μαζί με κριθάλευρο⁵⁹⁴.

Τέλος και για τα δύο εἶδη της τσουκνίδας ('κνίδη ἢ σφαιριδιόκαρπος', *Urtica pilulifera*, που είναι η πρώτη «ἀκαλήφη» του Διοσκουρίδη, και 'κνίδη ἢ καυστηρά', *Urtica urens*, που είναι η ετέρα «ἀκαλήφη» του Διοσκουρίδη) ο τελευταῖος σημειώνει ὅτι θεραπεύουν τα πρηξίματα των αδένων και τα αποστήματα, αν γίνουν κατάπλασμα τα φύλλα τους με ἀλάτι⁵⁹⁵.

587. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 127, 1-2: «σβέννυσι δὲ <γάλα> καὶ μετὰ τοὺς τόκους... κιμωλία σὺν ὄξει καταχρισμένη... τρύξ (=το κατακάθι) ὄξους ἢ οἴνου μετὰ ἀλφίτου καταπλασθεῖσα...».

588. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 128, 1-2: «τοὺς δὲ χονδριῶντας μαστοὺς παύει πίτυρα ἐν ὄξει καὶ πηγάνου ἀφειψήματι ζεσθέντα καὶ καταπλασθέντα...».

589. Βλ. Γεννάδ., σ. 554 (Κριθή, *Hordium*).

590. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 86, 1: «κατασπᾶ δὲ καὶ γάλα συνεψηθεῖσα μαράθου σπέρματι καὶ ῥοφουμένη...».

591. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 86, 1-2: «ἔστι δὲ ἡ κριθή... συμπεπτική οἰδημάτων...».

592. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 86, 2: «διαφορεῖ δὲ τὸ ἐξ αὐτῆς (ενν. τῆς κριθῆς) ἄλευρον μετὰ σύκων καὶ μελικράτου ἐψηθὲν οἰδήματα καὶ φλεγμονάς...».

593. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 127, 1: «σβέννυσι δὲ <γάλα>... σὺν ἀλφίτῳ καταπλασθέν» και πιο κάτω: «τρυξ ὄξους ἢ οἴνου μετὰ ἀλφίτου καταπλασθεῖσα...».

594. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 128, 1-2: «τοὺς δὲ χονδριῶντας μαστοὺς παύει ... κνάμινον ἄλευρον καθ' ἑαυτὸ καὶ σὺν ἀλφίτῳ...».

595. Βλ. Γεννάδ., σ. 518-519 (Κνίδη, *Urtica*) και Διοσκ., Ὑλη, IV. 93: «ἀμφοτέρων δὲ τὰ φύλλα καταπλασσομένα μεθ' ἀλῶν... ἰᾶται... φύγεθλα, ἀποστήματα...».

31. ΟΤΑΝ ΚΡΑΤΗΘΟΥΝ ΤΑ ΣΥΝΗΘΙΑ

(σ. 1082, 2, αρ. 63)

Η συνταγή για την επαναφορά της διακοπείσας έμμηνης ρύσης ('τά συνήθια') των γυναικών συνιστά πόση χυλού βρασμένων κόκκινων ρεβιθιών, στον οποίο έχει προστεθεί κανέλα και κρόκος⁵⁹⁶.

Εμμηναγωγά θεωρούνται και από τον Διοσκουρίδη τα ρεβίθια («έρεβινθος») και η κανέλα («κινάμωμον»), ενώ συνιστάται για σχετικές θεραπείες και η χρήση του κρόκου ως καταπλάσματος ή βύσματος.

Συγκεκριμένα το ρεβίθι («έρεβινθος ό κοινός», *Cicer arietinum*)⁵⁹⁷, ο «έρεβινθος ό ήμερος» του Διοσκουρίδη, συνιστάται από τον τελευταίο για πρόκληση της έμμηνης ρύσης, θεωρείται μάλιστα και μέσο έκτρωσης (αποβολής των εμβρύων)⁵⁹⁸. Οι ίδιες ιδιότητες αποδίδονται από τον Διοσκουρίδη και στο άγριο ρεβίθι («άγριος έρεβινθος» του Διοσκουρίδη), που ενδείκνυται στο 'Περί ύλης Ιατρικής' έργο του σε όσα και το ήμερο⁵⁹⁹. Αλλά και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' υπάρχουν αναφορές στην ισχυρή εμμηναγωγό δράση του ρεβιθιού⁶⁰⁰.

Για την κανέλα, που προέρχεται από τον φλοιό του δένδρου 'κινάμωμον τό κεϋλάνιον' (*Cinnamomum zeylanium* ή *Laurus cinnamomum*)⁶⁰¹, ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περί ύλης Ιατρικής' έργο του ότι : «κάθε κινάμωμο», εκτός των άλλων ιδιοτήτων, τις οποίες αναφέρει, «προκαλεί, όταν πίνεται, την έμμηνη ρύση και αποβάλλει τα έμβρυα»⁶⁰². Στο 'Περί άπλών φαρμάκων' μάλιστα σημειώνει για την κανέλα (κινάμωμον), ότι προκαλεί έντονα την έμμηνη ρύση, ώστε να αποβάλλει και τα έμβρυα⁶⁰³

⁵⁹⁶. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1082, 2, αρ. 63: «Όταν κρατηθούν... να πίνει».

⁵⁹⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 307- 309 (έρεβινθος, *Cicer*): Ο Θεόφραστος διακρίνει 'έρεβινθους κριούς, όροβιαίους, μέλανας, πυρούς και λευκούς', ενώ ο Διοσκουρίδης «ήμέρους, άγρίους και κριούς έρεβινθους». Βλ. Γεννάδ., σ. 308 και Διοσκ., Ύλη, II, 104 (ήμερος, κριός, άγριος). Τα κόκκινα ρεβίθια φαίνεται ότι είναι οι «πυροί έρεβινθοι» του Θεόφραστου, αλλά στον Διοσκουρίδη δεν ισχύει η ίδια διάκριση.

⁵⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 104, 1: «έρεβινθος ό ήμερος... καταμηνίων άγωγός και έμβρύων...».

⁵⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 104, 2: «γίνεται και άγριος έρεβινθος... ποιών προς όσα και ήμερος».

⁶⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 79, 1 και 3: «μάλλον δέ άγει (ενν. έμμηνα και λόχια)...έρεβινθος έσθιόμενος και τό άφέψημα πινόμενον».

⁶⁰¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 507-508 (κινάμωμον, *Cinnamomum*).

⁶⁰². Βλ. Διοσκ., Ύλη, I, 14, 4: «δύναμιν δέ έχει πάν κινάμωμον... άγει δέ και έμμηνα και έμβρυα πινόμενον...».

⁶⁰³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 81, 1 και 4: «έπιτεταμένως δέ άγει (ενν. έμμηνα), ώστε και έμβρυα έκτινάσσειν... κινάμωμον ποθέν...».

και ότι, αν εισαχθεί με βύσμα, πάλι προκαλεί την έμμηνη ρύση και αποβάλλει το ύστερο και τα έμβρυα⁶⁰⁴.

Όσο για τον κρόκο⁶⁰⁵ ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι προστίθεται με ωφέλεια (εκτός των άλλων) και στα βύσματα και στα καταπλάσματα, που εισάγονται στη μήτρα⁶⁰⁶, χωρίς να αναφέρει τίποτε για την εμμηναγωγό δράση του.

32. ΔΙΑ ΤΟ ΛΙΒΙΔΟΧΟΡΤΙ Ή ΟΡΓΙΟΝ ΟΤΑΝ ΚΡΑΤΗΘΟΥΝ ΤΑ ΣΥΝΗΘΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ (σ. 1082, 2, αρ. 64)

Για την πρόκληση της έμμηνης ρύσης η συνταγή συνιστά υποκαπνισμούς της ενδιαφερόμενης γυναίκας (‘νά δέχεται τόν καπνόν ώς μπάνια’) με αχνό από βρασμένο λιβιδοχόρτι (που λέγεται και ‘όργιον’) και ‘άλίφασκον’ (δηλαδή ‘έλελίσφακον’)⁶⁰⁷.

Και τα δυο αυτά βότανα θεωρούνται εμμηναγωγά και από τον Διοσκουρίδη. Συνιστάται όμως η χρήση τους ως ποτών (αφειψημάτων) και όχι για υποκαπνισμούς με τον ατμό τους. Πιο συγκεκριμένα : το ‘λιβιδοχόρτι’ ή ‘λεβιδοχόρτι’ ή ‘λεβιδόχορτο’ είναι η κοινή ονομασία του φυτού «άψίνθιον ή κίνα» (*Artemisia Cina* ή *Contra*) και πιθανώς, κατά τον Γεννάδιο, είναι το «άρρεν Αβρότονον» του Διοσκουρίδη⁶⁰⁸, ο οποίος θεωρεί το «άβρότονον» (άρρεν και θήλυ) ως εμμηναγωγό, σημειώνοντας ότι ο

⁶⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 82, 1- 2: «έμμηνα άγει και τά έκ τόκων και έμβρυα... κινάμωμον σόν σμύρνη...».

⁶⁰⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 565- 566 (*Κρόκος, Crocus*). Ο κρόκος του εμπορίου είναι τα αποξηραμένα στίγματα του άνθους του φυτού αυτού. Ονομάζεται και ‘ζαφορά’ ή ‘σαφράνι’. Βλ. ό.π., σ. 565.

⁶⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ύλη, Ι. 26, 3: «μείγννται δέ... χρησίμως... και προσθέμασι και καταπλάσμασι τοίς πρὸς μήτραν...».

⁶⁰⁷. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1082, 2, αρ. 64: «Τὸ λιβιδοχόρτι... πάραυτα».

⁶⁰⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 164-166 και ιδιαίτερα σ. 165 (*Αψίνθιον, Artemisia*). Λεβιδόχορτο όμως λέγεται και το ‘έλμιθοβότανο’, το γνωστό στους φαρμακοποιούς ως «κορσικόν βρύον» ή «έλμινθοχόρτο» (*Helminthochorton*, κοινώς λεβιδόχορτο, λεβιθοβότανο, λεμιθόχορτο, μερμηγγοβότανο), που είναι μείγμα κοινών φυτών της Μεσογείου, και ιδιαίτερα της «Κοραλλίνης τής φαρμακευτικής, τοῦ άλσιδίου τοῦ έλμινθοχόρτου, τοῦ φύκου τοῦ πορφυροῦ καὶ τοῦ φύκου τοῦ πτερωτοῦ». Βλ. Γεννάδ., σ. 303.

καρπός τους, βρασμένος με νερό και λιωμένος ωμός, βοηθάει σε περιπτώσεις επίσχεσης (παύσης) της έμμηνης ρύσης⁶⁰⁹.

Για το 'άλιφασκον' της λαϊκής συνταγής, που είναι το φυτό «έλελίφασκον τὸ φαρμακευτικόν»⁶¹⁰, ο Διοσκουρίδης σημειώνει και στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι το ἀφέψημα των φύλλων και των κλαδιών του, όταν πίνεται, έχει την ιδιότητα να προκαλεί την έμμηνη ρύση και την αποβολή των εμβρύων⁶¹¹, αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ὅτι ο «έλελίφασκος» (φασκόμηλο) είναι εμμηναγωγός⁶¹².

33. ΕΙΣ ΠΑΣΑΝ ΑΣΘΕΝΕΙΑΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΑΣ

(σ. 1082, 2, αρ. 66)

Για όλες τις παθήσεις της μήτρας η συνταγή συνιστά σκεύασμα που προέρχεται από 'μπιτόνικα' (βετονική) βρασμένη μαζί με γάλα γίδινο και ξίγγι χοιρινό. Ειδικά για την αιμορραγία της μήτρας συνιστά τη χρήση περιάπτου από σκόνη πράσινων βατράχων των δέντρων⁶¹³.

Και ο Διοσκουρίδης συνιστά για παθήσεις της μήτρας τα ίδια ακριβώς στοιχεία ως φάρμακα με μια διαφορά : η σκόνη των καμένων βατράχων δεν χρησιμοποιείται ως περιάπτου, αλλά πίνεται. Ειδικότερα για το καθένα από αυτά :

Η μπιτόνικα της συνταγής είναι η «βετ(τ)ονική ή φαρμακευτική» (*Betonica officinalis*), που στον Διοσκουρίδη αναφέρεται ως «Βρεττανική» (Υλη, IV, 2, p. 169, 12), ενώ σε κάποιο από τα είδη της βεττονικής αναφέρεται και το «κέστρον» του Διοσκουρίδη, που, όπως σημειώνει, οι Ρωμαίοι το ονομάζουν 'βεττονικήν'⁶¹⁴. Σ' αυτό το είδος της βεττονικής, στο «κέστρον», αποδίδει ο Διοσκουρίδης θεραπευτικές ιδιότητες σχετικά με τις

⁶⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Υλη, III, 24, 2: «τούτων ὁ καρπὸς ἀπεξεσμένος μεθ' ὕδατος καὶ ὠμοτριβείς πινόμενος βοηθεῖ... ἐμμήνων ἐπισχέσεις».

⁶¹⁰. Βλ. Χελδράιχ, ὁ.π., σ. 87 (άλισφακιά) και Γεννάδ., σ. 300 ('έλελίσφακος' ή 'έλελίσφακον τὸ φαρμακευτικόν', *salvia officinalis*, που λέγεται και 'άλισφακιά' ή 'φασκομηλιά', της οποίας το ἀφέψημα <δηλαδή το φασκόμηλο>, χρησιμοποιείται από το λαό ως ποτό θερμαντικό).

⁶¹¹. Βλ. Διοσκ., Υλη, III, 33, 2: «δύναμιν δὲ ἔχει τὸ ἀφέψημα τῶν φύλλων καὶ τῶν κλάδων... ἄγειν πινόμενον καὶ ἔμμηνα καὶ ἔμβρυα κατασπᾶν...».

⁶¹². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 80, 1: «μᾶλλον δὲ ἄγει (ενν. ἔμμηνα) ὁμοίως πινόμενα... λελίσφακος...».

⁶¹³. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1082, 2, αρ. 66: «Βράσε μπιτόνικα... ὀλότελα».

⁶¹⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 195 - 196 (Βεττονική, *Betonica*) και ιδιαίτερα σ. 196.

παθήσεις της μήτρας. Έτσι στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει το «κέστρον... ὃ οἱ Ῥωμαῖοι βεττονικὴν ἢ ρουμαρίναν καλοῦσι»⁶¹⁵, ὅτι ἀπὸ τα φύλλα του χορηγεῖται βάρους μίας δραχμῆς⁶¹⁶ μαζί με μελόνερο (υδρομέλο) και νερό (εκτός των ἄλλων και) για τις παθήσεις της μήτρας και τους υστερικούς πνιγμούς⁶¹⁷. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ὅτι μια δραχμὴ ἀπὸ φύλλα του κέστρου (της 'μπετόνικας' δηλαδή) μαζί με υδρομέλι, ὅταν πίνεται, σταματᾶει τις χρόνιες φλεγμονές και τους πόνους της μήτρας⁶¹⁸, και ὅτι προκαλεῖ έντονα την ἔμμηνη ρύση, ὡστε να αποβάλλει ἀκόμη και τα ἔμβρυα, ὅταν πίνεται μια δραχμὴ ἀπὸ τα φύλλα του κέστρου⁶¹⁹.

Σχετικές θεραπευτικές ιδιότητες αποδίδονται και στο γίδινο γάλα. Ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι γίνεται κλύσμα για την θεραπεία ελκῶν της μήτρας με γίδινο γάλα, βρασμένο σε πυρωμένες πέτρες⁶²⁰.

Αλλά και για το χοιρινό λίπος (το 'Ξίγγι γουρουνήσιον' της λαϊκῆς συνταγῆς) ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του, ὅτι ενδείκνυται στις παθήσεις της μήτρας⁶²¹. Ανάλογες παρατηρήσεις κάνει και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', ὅπου σημειώνει τρεις περιπτώσεις, κατὰ τις οποίες το χοιρινό λίπος (μαζί με κάποια ἄλλα φάρμακα ἢ βότανα) συνιστάται για τις παθήσεις της μήτρας⁶²². Πρώτη περίπτωση: Εισάγεται με βύσμα για την αντιμετώπιση των φλεγμονῶν και του πόνου της μήτρας (μεταξύ ἄλλων και) η ρίζα της «ἀλθαίας» βρασμένη μέσα σε μελόνερο και πλασμένη με χοιρινό λίπος φρέσκο. Δεύτερη περίπτωση: Εισάγεται με βύσμα ο χυμός που βγαίνει ἀπὸ το μοσχοσίταρο ὡς

⁶¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 1, 1.

⁶¹⁶. Δραχμὴ: μονάδα μέτρησης βάρους ἴση με 4 γραμμάρια περίπου.

⁶¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 1, 2: «...Τῶν δὲ φύλλων δίδονται... και πρὸς τὰς ἐν ὑστέρα διαθέσεις και πνίγας ὑστερικὰς δραχμῆς μιᾶς ὀκτὴ μεθ' ὑδρομέλιτος ἢ ὕδατος...». Πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι «πνίγαι ὑστερικαί» ονομάζονταν εἶδος νευρικής διαταραχῆς, που πιστευόταν ὅτι προκαλοῦσε στα σπλάχνα η κίνηση της μήτρας.

⁶¹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 76: «πινόμενα δὲ τὰς χρόνιους φλεγμονὰς και τὰ ἀλγήματα τῆς ὑστέρας πᾶνει... κέστρου φύλλων δραχμὴ α' μετὰ ὑδρομέλιτος...».

⁶¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 81: «ἐπιτεταμένως δὲ ἄγει (ενν. ἔμμηνα) ὡστε και ἔμβρυα ἐκτινάσσειν πινόμενα σὺν οἴνω ἢ μελικράτῳ... κέστρου τῶν φύλλων δραχμὴ α'...».

⁶²⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 70, 5: «... αἶγιον <γάλα>... ἐψηθὲν διὰ κοχλάκων... ἐγκλύζεται και μήτρα εἰλκωμένη».

⁶²¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 76, 18: «...ὑειον δὲ (ενν. στέαρ) [ἀναλογεῖ] τοῖς περι τὴν ὑστέρα... ἀρμόζει».

⁶²². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 73, 1: «Προστίθεται δὲ πρὸς τὰς φλεγμονὰς και τὰ ἀλγήματα (ενν. τῆς μήτρας)... ἀλθαίας ρίζα ἐφθῆ ἐν μελικράτῳ μαλακθεῖσα σὺν στέατι χοιρεῖω νεαρῷ».

αφέψημα, ανακατεμένος με χοιρινό λίπος⁶²³. Τρίτη περίπτωση: Εισάγεται με βύσμα για τις ίδιες παθήσεις λιναρόσπορος βρασμένος μαζί με κρόκο (δηλαδή ζαφορά) και χοιρινό λίπος⁶²⁴.

Για τους βατράχους σημειώνει ότι, αν καούν και πασπαλιστούν (ως στάχτη) στο τραύμα, σταματούν την αιμορραγία. Ανεξάρτητα από το αν έχουν ή όχι αυτή τη θεραπευτική δράση οι βάτραχοι, η χρήση τους, όπως συνιστάται από τον Διοσκουρίδη, ανήκει στην ορθολογική πρακτική ιατρική, ενώ, όπως συνιστάται από τη συνταγή του ιατροσοφίου, ανήκει στην μαγική ιατρική, αφού θεωρείται ότι με το άγγιγμα του περιάπτου με τη στάχτη των βατράχων μεταδίδεται η θεραπευτική τους δράση. Στην τελευταία περίπτωση πρόκειται για μαγεία μετάδοσης ή επαφής.

34. ΔΙΑ ΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΛΓΙΑΝ⁶²⁵

(σ. 1083, 1, αρ. 68)

Συνιστάται η επάλειψη λαδιού αγριελιάς για την αντιμετώπιση του πονοκεφάλου, της πιτυρίδας, της ψώρας και της τριχόπτωσης⁶²⁶.

Το λάδι της αγριελιάς όμως συνιστά και ο Διοσκουρίδης για την αντιμετώπιση των πιο πάνω παθήσεων. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' μάλιστα σημειώνει (μεταξύ άλλων) ότι το λάδι της αγριελιάς είναι κατάλληλο, αντί για το ροδόμυρο, σε όσους έχουν πονοκέφαλο και ότι σταματάει και την τριχόπτωση και καθαρίζει την πιτυρίδα, την κασίδα και την ψώρα, όταν επαλείφεται καθημερινά⁶²⁷. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έχουμε τις ίδιες ή ανάλογες αναφορές για τις θεραπευτικές ιδιότητες του λαδιού ή του χυμού της αγριελιάς. Έτσι για τους πρόσφατους πονοκεφάλους χωρίς πυρετό ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι ωφελεί από τη

⁶²³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 73, 2: «τήλεως ἀφηψημένης ὁ ἀποβληθεὶς χυλὸς μίγεις στέατι χοιρείῳ...».

⁶²⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 73, 2: «λινόσπερον ἠψημένον σὺν κρόκῳ καὶ χοιρείῳ στέατι...».

⁶²⁵. ΚΕΦΑΛΑΛΓΙΑΝ: Διόρθωσα αντί: «ΚΕΦΑΛΑΡΓΙΑΝ» του κειμένου.

⁶²⁶. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1083, 1 αρ. 68: «Εἶναι καλὸν τὸ ἀγριόλαδον... νὰ μὴν πέφτουν οἱ τρίχες».

⁶²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλῆ, I. 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἔλαιον... κεφαλαλοῦσι δὲ ἀντὶ ροδίνου ἀρμόζει... ἐπέχον... καὶ τρίχας ρεούσας ἀποσμήχει δὲ καὶ πίτυρα καὶ ἀχῶρας καὶ ψώρας καὶ λέπρας... καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπαλειφόμενον».

φύση του με εξωτερικό βρέξιμο το λάδι της άγριας ελιάς⁶²⁸. Για τις κασίδες ή την πιτυρίδα ο Διοσκουρίδης συνιστά το χυμό της βάτου μαζί με λάδι, αλλά και τον χυμό της αγριελιάς, που επαλείφεται με τρίψιμο⁶²⁹, ενώ για το σταμάτημα της τριχόπτωσης συνιστά (μεταξύ άλλων και) το χυμό της αγριελιάς⁶³⁰.

35. ΔΙΑ ΝΑ ΠΗΓΑΙΝΕΙΣ ΠΟΛΛΕΣ ΦΟΡΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΥΝΑΙΚΑΝ

(σ. 1083, 1-2, αρ. 72)

Η συνταγή συνιστά τη λήψη αφροδισιακού μαντζουνιού από στουμπισμένο σπόρο κάρδαμον μαζί με μέλι, πριν από την σεξουαλική πράξη. Στο β' μέρος της συνταγής (ἕτερον) συνιστάται η βρώση ως σαλάτας χορταριού με το όνομα 'βάρσαμο'⁶³¹.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ότι το κάρδαμον προκαλεί τις σεξουαλικές ορμές⁶³². Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι το κάρδαμο και ο σπόρος του, όταν πίνεται, προκαλεί τις σεξουαλικές ορμές και τις στύσεις⁶³³.

⁶²⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 1: «πρὸς κεφαλαλγίας προσφάτους δίχα πυρετοῦ γινομένας ὠφελεῖν πέφυκεν ἔλαιον ἐμβρεχόμενον τὸ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας...».

⁶²⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 99: «<πρὸς> ἀχώρας δὲ ἢ πίτυρα καὶ ἐξανθήματα ἐπιπόλαια ἐν τῇ κεφαλῇ... βάτου χυλὸς σὺν ἐλαίῳ... ἀγριελαίας χυλὸς σμηχόμενος...».

⁶³⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 90: «τὰς δὲ ρεούσας τρίχας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἴστησιν... ἔλαιον μυρσίνινον καὶ τὸ ἐξ ἀγρίας ἐλαίας...».

⁶³¹. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1083, 1-2, αρ. 72: «Πρῶτον ἔπαρε καρδαμόσπορον... εἶναι θαυμαστότερον».

⁶³². Βλ. Διοσκ., Ὑγίη, ΙΙ. 155: «παντὸς δὲ καρδάμον τὸ σπέρμα θερμαντικὸν... συνουσίαν παρορμῶν...».

⁶³³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. ΙΙ. 101, 1-2: «συνουσίαν δὲ παρορμᾶ καὶ ἐντάσεις ἐργάζεται... κάρδαμον καὶ τὸ σπέρμα πινόμενον».

36. ΝΑ ΦΟΝΕΥΣΕΙΣ ΤΑ ΣΚΟΥΛΗΚΙΑ ΟΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑΝ (ΚΟΙΛΙΑΝ) ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(σ. 1083, 2, αρ. 73)

Η συνταγή συνιστά για την εξαφάνιση των εντεροσκώληκων δύο «φάρμακα». Το πρώτο είναι ποτό από κοπανισμένο «ήδύοσμον» (δυόσμο). Το άλλο είναι η κοπανισμένη φλούδα του νεραντζιού ως ποτό μαζί με κρασί⁶³⁴.

Η πρώτη συνταγή αντιστοιχεί σε όμοια συνταγή του Διοσκουρίδη, την οποία βρίσκουμε και στα δυο βιβλία του. Πιο συγκεκριμένα, στο *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* σημειώνει για το «ήδύοσμον» (κοινώς δυόσμο)⁶³⁵, ότι ο χυμός του, όταν κανείς τον πίνει με ξίδι, σκοτώνει τις στρογγυλές λεβίθες («ἔλμινθες»)⁶³⁶, ενώ στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* παρατηρεί ότι τις στρογγυλές λεβίθες (εντεροσκώληκες) αποβάλλει (μεταξύ άλλων και) ο χυμός του δυόσμου, όταν τον πίνει κανείς είτε σκέτο⁶³⁷ είτε σε συνδυασμό με άλλα συγκεκριμένα βότανα⁶³⁸.

37. ΔΙΑ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΟΠΟΥ ΔΕΝ ΒΛΕΠΟΥΝ

(σ. 1084, 2, αρ. 78)

Για την ενίσχυση της όρασης συνιστάται από την λαϊκή συνταγή ενστάλαξη χυμού από κοπανισμένη ρίζα καπνού⁶³⁹. Για την εξάλειψη της θολότητας (αθέλας) των ματιών συνιστάται «κόπρος από πρωτάρικο κορίτσι μέχρι 4 μηνών με ίση ποσότητα ζάχαρης στομπισμένα μαζί,

⁶³⁴. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1083, 2, αρ. 73: «*Στούμπησον ήδύοσμον... ἀλλὰ στομπισμένην*».

⁶³⁵. Πρόκειται για το ποώδες φυτό 'ήδύοσμος ό πράσινος' (*mentha viridis*), που είναι το «*ήδύοσμον τὸ ἡμερον*» του Διοσκουρίδη και η 'μίνθη' ή 'μίνθα' του Θεοφράστου, γνωστός με την λαϊκή ονομασία 'δυόσμος' ή 'δυόσμης'. Βλ. Γεννάδ., σ. 409- 410 (*Ηδύοσμος, Mentha*).

⁶³⁶. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, III. 34, 1: «*ήδύοσμον... πινόμενος ό χυλός αὐτοῦ μετ' ὄξους καὶ ἔλμινθας κτείνει στρογγύλας...*».

⁶³⁷. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* II. 69, 2: «*τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἀγει... ήδύοσμου χυλός ροφούμενος...*».

⁶³⁸. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* II. 69, 1: «*νάπυ μετὰ θύμβρας ἢ ήδύοσμου*» και ό.π., II. 69, 3: «*ἐλαφείου κέρατος ρίνισμα ήδύοσμου ἀποζέματι ἐπιπασσόμενον*».

⁶³⁹. Δεν πρόκειται για τον γνωστό καπνό των τσιγάρων του εμπορίου, δηλαδή της νικοτιανής (*Nicotiana*), που πρώτος ο Κολόμβος είδε να φουμάρουν στην Αμερική οι ιθαγενείς το 1492, αλλά για το φυτό 'καπνίτης' ή 'καπνόχορτον' (*fumaria*), που στον Διοσκουρίδη αναφέρεται ως «καπνός». Βλ. Διοσκ., *Υλη*, IV. 109.

ανάμειξη αυτών με μέλι και τοποθέτηση του σκευάσματος αυτού στα πονεμένα μάτια, ώστε να καθαρίσουν». Για τις ίδιες περιπτώσεις συνιστάται η τοποθέτηση στα μάτια σκευάσματος από 'ζουμπίτσια'⁶⁴⁰ στουμπισμένα και ανακατωμένα με 'γιάρι' («ἰὸς τοῦ χαλκοῦ») και μέλι⁶⁴¹.

Ο 'καπινός' (καπνός) της συνταγής είναι ο «καπνός» του Διοσκουρίδη, ο οποίος αντιστοιχεί σε δυο είδη του φυτού 'καπνίτης' ή 'καπνόχορτον, και ακριβέστερα στον 'καπνίτην τὸν μικρόκαρπον' (*fumaria macrocarpa*) και στον 'καπνίτην τὸν φαρμακευτικόν' (*fumaria officinalis*)⁶⁴². Για τον καπνό αυτό (δηλαδή το καπνοχόρταρο) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ο χυμός του ενισχύει την όραση και προκαλεί δάκρυα⁶⁴³.

Για την ζάχαρη παρατηρεί ότι καθαρίζει αυτά που σκοτεινιάζουν τις κόρες των οφθαλμών, αν επαλειφθεί⁶⁴⁴, ενώ την ίδια θεραπευτική ιδιότητα αποδίδει και στο μέλι⁶⁴⁵.

Το 'γιάρι' της συνταγής είναι η σκουριά του χαλκού ή το «ἄνθος τοῦ χαλκοῦ» του Διοσκουρίδη⁶⁴⁶, ο οποίος παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι κάθε σκουριά («πᾶς ἰός») έχει την δυνατότητα-ιδιότητα να καθαρίζει τις ουλές στα μάτια και να λεπταίνει και να προκαλεί δάκρυα κ.τ.λ.⁶⁴⁷ και ότι οι σκουριές λεπταίνουν αρκετά τα βλέφαρα, αν επαλειφθούν σ' αυτά μαζί με μέλι⁶⁴⁸. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης αποδίδει στον «ἰὸν τοῦ χαλκοῦ», δηλαδή στο γιάρι, παρόμοιες θεραπευτικές ιδιότητες, παρατηρώντας ότι καθαρίζουν

⁶⁴⁰. Τι είναι τα 'ζουμπίτσια' δεν στάθηκε δυνατό να διαπιστωθεί. Αν εννοεί τα ζουμπούλια, τότε πρόκειται για τον «ὑάκινθος» του Διοσκουρίδη (βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 62), ο οποίος αναφέρεται στο είδος 'ὑάκινθος ὁ νάνος' (*Hyacinthus* ή *Chionodoxa*), (βλ. Γεννάδ., σ. 972), στον οποίο όμως ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει τέτοιες ιδιότητες.

⁶⁴¹. βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1084, 2, αρ. 78: «Ἐπαρε... ἄργητα».

⁶⁴². βλ. Γεννάδ., σ. 462 ('καπνίτης' ή 'καπνόχορτον', *Fumaria*)

⁶⁴³. βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 109: «ταύτης ὁ χυλὸς ... δριμύς, ὀξύδερκῆς, δακρῦου ἀγωγός...».

⁶⁴⁴. βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 5: «σάκχαρον... καθαίρει δὲ καὶ τὰ ταῖς κόραις ἐπισκοτοῦντα ἐγχριόμενον». βλ. και Διοσκ., Φαρμ. I. 40, 4: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις... σάκχαρις...».

⁶⁴⁵. βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 2: «μέλι... ἀποκαθαίρει δὲ καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις...».

⁶⁴⁶. βλ. Du Cange στα Addenda, στήλες 418 και 503 για τις λέξεις «γιάριν» και «ἰάριν» αντίστοιχα: ἰάριον, χαλκοῦ ἄνθος, ἰὸς χαλκοῦ, τό ἡάριν, τό βερδεμάρε. Πρβλ. και Τσαγγαλᾶς, Ἰατρ. κωδ., σ. 308: γιάρι.

⁶⁴⁷. βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 79, 9: «δύναται δὲ πᾶς ἰός... ἀποσμᾶν τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς οὐλάς και λεπτύνειν, δάκρυον ἄγειν...».

⁶⁴⁸. βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 79, 10: «ἰκανῶς δὲ και βλέφαρα λεπτύνουσι σὺν μέλιτι ἐγχριόμενοι...».

όσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών και το «ἄργεμα»⁶⁴⁹ και τα νεφελώματα και τις θολούρες («ἀχλὺς») και κάνουν για την ενίσχυση της όρασης όσων έχουν αμβλυωπία (μεταξύ άλλων και) η καμένη σκουριά («ἰὸς καεῖς») και το λιωμένο άνθος καπνού, επαλειμμένο με λάδι, αφού ανακατευθούν (άνθος χαλκού και λάδι) σε ίσες ποσότητες⁶⁵⁰. Για τη σκουριά του χαλκού σημειώνει ακόμη ότι, αν επαλειφθεί λιωμένη μαζί με μέλι, κάνει πιο λεπτά τα τραχιά βλέφαρα⁶⁵¹.

38. ΔΙΑ ΤΗΝ ΚΙΤΕΡΝΑΔΑΝ (σ. 1085, 1, αρ. 84)

Η συνταγή συνιστά αφέψημα από ρίζα μαράθου, σέλινου και πλατυμαντήλας (δηλαδή ἄρκιου) ίσης ποσότητας (30 δράμια από το καθένα), που πρέπει να πίνεται επί 4 μέρες στη χάρση του φεγγαριού⁶⁵².

‘Κιτερνάδα’ είναι ο ίκτερος, για την θεραπεία του οποίου ο Διοσκουρίδης συνιστά το μάραθο (ἄγριον καὶ ἡμερον) και το σέλινο, ενώ στην πλατυμαντήλα (ἄρκιον)⁶⁵³ δεν αποδίδει την ίδια θεραπευτική ιδιότητα.

Στο ‘Περὶ ὕλης ἰατρικῆς’ ο «μάραθος» ή το «μάραθον»⁶⁵⁴ του Διοσκουρίδη δεν αναφέρεται ως φάρμακο για τον ίκτερο⁶⁵⁵, ενώ αναφέρεται το «ἵππομάραθον» ή το «μάραθον ἄγριον», για του οποίου τη

⁶⁴⁹. Πάθηση των οφθαλμών λευκωματώδης, που πήρε το όνομά από την επακολουθούσα λευκότητα ή έλκωση του οφθαλμού, που στο μαύρο μέρος του ματιού φαίνεται λευκή, ενώ στο λευκό υπέρυθρη. Λέγεται και ‘ἄργεμον’. Βλ. Λεξικό Liddell & Scott, λήμμα ‘ἄργεμον’.

⁶⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 40, 1, 2 και 4: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλὺς’ ποιεῖ δὲ καὶ ὄξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυποῦντων ἐγχριόμενα... ἰὸς καεῖς... χαλκοῦ ἄνθος λειῶν προσαπτόμενον ἐλαίῳ, ἴσα μίγντα...».

⁶⁵¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 44, 1: «τὰ δὲ τραχέα βλέφαρα λεπτύνει ἐγχριόμενα σὺν μέλιτι λειῶ... ἰὸς χαλκοῦ...».

⁶⁵². Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1085, 1, αρ. 84: «Δράμ. 30 ρίζαν μαράθου... ὑγιαίνεις».

⁶⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 106.

⁶⁵⁴. Πρόκειται για το γνωστό μας μάραθο με το φυτολογικό όνομα ‘μάραθον τὸ κοινόν’ (*Foeniculum vulgare* ή *F. capilaceum* ή *F. officinale*). Βλ. Γεννάδ., σ. 639.

⁶⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70: «μάραθον».

ρίζα και το σπόρο σημειώνεται ότι καθαρίζουν τον ίκτερο⁶⁵⁶. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' όμως αναφέρονται ως ποτά, (αφεψήματα) που πρέπει να δίνονται σε όσους πάσχουν από ίκτερο, και ο μάραθος (μάραθον) και το ίππομάραθον (ἄγριον μάραθον) και το σέλινον⁶⁵⁷, «σέλινον κηπαῖον» του Διοσκουρίδη⁶⁵⁸.

39. ΝΑ ΚΟΨΕΙΣ ΔΙΨΑΝ ΑΡΡΩΣΤΟΥ

(σ. 1085, 2- 1086, 1,αφ. 90)

Η συνταγή συνιστά αφέψημα από γλυκόρριζα και σπόρο μαρουλιού, το οποίο πρέπει να πίνει ο ασθενής νηστικός⁶⁵⁹.

Η γλυκόρριζα της συνταγής είναι η γλυκύρριζα (*Glycyrrhiza*), κοινώς 'γλυκόρριζα' ή 'γλυκορρίζι', της οποίας τα δυο κοινά είδη στην Ευρώπη και την Ανατολή είναι η 'γλυκύρριζα ή ἄτριχος' (*G. Glabra*) και η 'γλυκύρριζα ή ἐχινοειδής' (*G. echinata*). Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται στο δεύτερο αυτό είδος της γλυκύρριζας⁶⁶⁰, για το εκχύλισμα του οποίου σημειώνει ότι σβήνει τη δίψα (ξεδιψάει), όταν λιώνει στο στόμα⁶⁶¹, και ότι ο χυμός της γλυκόρριζας, όταν πίνεται, αλλά και η ίδια η ρίζα μαζί με νερό, ωφελεί και συγχρόνως παύει τη δίψα σε όσους έχουν χρόνιους καύσους (καούρες) στο στομάχι⁶⁶².

Για τον μαρουλόσπορο όμως, σπόρο του φυτού «θρίδαξ ὁ ἡμερος», δεν υπάρχει καμία σχετική με τη δίψα αναφορά στον Διοσκουρίδη⁶⁶³.

⁶⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 71: «ίππομάραθον' μάραθὸν ἐστὶν ἄγριον μέγα... τὸ δὲ σπέρμα καὶ ἡ ρίζα... ἰκτερον ἀποκαθαίρει...».

⁶⁵⁷. Πρόκειται για το γνωστό μας σέλινο με το φυτολογικό όνομα 'σέλινον τὸ βαρύσομον' (*apium graveolens*). Βλ. Γεννάδ., σ. 863.

⁶⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 58, 1-3: «ίκτηριῶντας δὲ ποτίζειν... μάραθον μετ' οἴνου... σελίνου... τὰ φύλλα σὺν οἴνῳ πινόμενα μετὰ βαλανεῖον (δηλαδή μετά το μπάνιο) εὔχροιαν πρὸς καιρὸν περιποιεῖ (δηλαδή αποκαθιστά με τον καιρό το καλό χρώμα)... ίππομαράθου ρίζα ἢ καρπὸς πινόμενος...».

⁶⁵⁹. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1085, 2-1086, 1, αφ. 90: «Γλυκόρριζα... ἡ δίψα».

⁶⁶⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 225-226 (Γλυκύρριζα).

⁶⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 5, 2: «... ἄδιψόν τέ ἐστὶν ἀποχυλιζόμενον...».

⁶⁶². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 1: «τοὺς χρόνιους καυσουμένους τὸν στόμαχον ὠφελεῖ ἅμα καὶ δίψαν παύει γλυκυρρίζης χυλὸς πινόμενος καὶ <αὐτῇ> ἡ ρίζα σὺν ὕδατι...».

⁶⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 136.

40. ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΠΛΗΝΑΝ

(σ. 1081, 1, αρ. 91)

Η συνταγή αποτελείται από τρία μέρη. Στο α' μέρος συνιστάται κατάπλασμα από αγράμπελη, σινάπι και σκόρδο στο πονεμένο μέρος (σπλήνα). Στο β' μέρος συνιστάται επάλειψη με κοπανισμένο σπόρο λυγαριάς. Στο τρίτο μέρος συνιστάται αφέψημα από φλούδα ρίζας πλατάνου, βρασμένη με δυνατό κρασί, που πρέπει κανείς να πίνει νηστικός⁶⁶⁴.

Από τα παραπάνω λαϊκά φάρμακα για την αντιμετώπιση των παθήσεων της σπλήνας αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη η αγράμπελη (δηλαδή η «κληματίτις»), το σινάπι («νᾶπυ» ή «σίνηπι») και ο σπόρος της λυγαριάς (καρπός «τῆς ἄγνου» ή «λύγου»), καθώς και το κρασί («οἶνος») αλλά το τελευταίο πάντα ως συνοδευτικό για την πόση κάποιου άλλου φαρμάκου. Πιο συγκεκριμένα:

‘Αγράμπελη’ ή ‘αγριαμπελίνα’ ή ‘αγριόκλημα’ είναι το φυτό «κληματίς» (*clematis*), και μάλιστα η ‘κληματίς ή κιρρώδης’ (*Cl. cirrhos*), ένα από τα επτά είδη της ελληνικής χλωρίδας, στο οποίο αναφέρεται και η «κληματίτις» του Διοσκουρίδη⁶⁶⁵. Η τελευταία είναι ένα από τα τρία είδη της «ἀριστολοχείας» του Διοσκουρίδη, ο οποίος διακρίνει τη «στρογγυλή» ή «θηλυκή ἀριστολοχεία»⁶⁶⁶, τη «μακρὰ ἀριστολοχεία», που ονομάζεται και «ἀρσενική» και «δαχτυλίτιδα»⁶⁶⁷ και μια τρίτη αριστολοχεία, την επίσης μακρὰ, που ονομάζεται «κληματίτις»⁶⁶⁸.

Για την στρογγυλή ή θηλυκή αριστολοχεία ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι βοηθάει πολύ (εκτός των άλλων και) τη σπλήνα⁶⁶⁹, ενώ για την «ἀριστολοχεία τὴν κληματίτιδα», που είναι ακριβώς η ‘αγράμπελη’ της συνταγής, σημειώνει ότι ενδείκνυται στις ίδιες περιπτώσεις όπως οι άλλες, αλλά είναι πιο ασθενής στη δράση από ό,τι εκείνες⁶⁷⁰. Στο ‘Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων’ σημειώνει ότι τις διογκωμένες σπλήνες τις λιώνουν

⁶⁶⁴. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1086, 1, αρ. 91: «Αγράμπέλη... ὠφέλει».

⁶⁶⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 517 (κληματίς, *Clematis*).

⁶⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 4, 1: «ἀριστολοχεία... ἔστι δὲ ἡ μὲν τις στρογγύλη, θήλεια καλουμένη...».

⁶⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 4, 2: «ἡ δὲ μακρὰ ἀριστολοχεία ἄρρην καλεῖται καὶ δακτυλίτις...».

⁶⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 4, 3: «ἔστι δὲ τις καὶ τρίτη μακρὰ, ἣτις καὶ κληματίτις καλεῖται...».

⁶⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 4, 5: «ἡ δὲ στρογγύλη... ἐκ περισσοῦ δὲ βοηθεῖ... σπληνί...».

⁶⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 4, 5: «δοκεῖ δὲ καὶ ἡ κληματίτις πρὸς τὰ αὐτὰ ποιεῖν, ἐλαττοῦται μέντοι τῇ δυνάμει τῶν προειρημένων».

γρήγορα (μεταξύ άλλων και) μια δραχμή «ἀριστολοχείας» μαζί με ξινό νερωμένο κρασί⁶⁷¹, χωρίς να διευκρινίζει ποιο είδος αριστολοχείας εννοεί, ενώ αναφέρει ως δεύτερο συστατικό του σκευάσματος το ξινό κρασί, που θυμίζει το 'δυνατό κρασί' της λαϊκής συνταγής.

Το σινάπι της συνταγής είναι το «νᾶπυ» ή «σίνηπι» του Διοσκουρίδη, το οποίο αναφέρεται σε δυο είδη σιναπιού : α') στο «σινάπι τὸ λευκόν» (*Sinapis alba*) και β') στο «σινάπι τὸ μέλαν» (*Sinapis nigra*)⁶⁷². Για το «νᾶπυ» ή «σίνηπι» (το γνωστό μας σινάπι) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ἔργο του ότι, ανακατεμένο με σύκα και τοποθετημένο ως κατάπλασμα, ὥσπου να δημιουργηθεί κοκκινίλα, κάνει καλό και στις ισχυαλγίες, στις παθήσεις της σπλήνας και γενικά σε κάθε χρόνιο πόνο που θέλουμε να μεταφέρουμε από το βάθος στην επιφάνεια με τη λογική της πάθησης ἄλλου μέλους⁶⁷³. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ότι ως κατάπλασμα χρησιμοποιεῖ με ωφέλεια σε ὄσους πάσχουν ἀπὸ τη σπλήνα τους μεταξύ ἄλλων και το σινάπι⁶⁷⁴.

Ἡ λυγαριά της συνταγής είναι το δέντρο 'ἄγνος' (*Vitex*), του οποιου ὑπάρχουν 60 εἶδη, ἐνῶ στην ἐλληνική χλωρίδα πάρα πολὺ γνωστή είναι η «ἄγνος ἢ κοινή» (*Vitex Agnus-Castus*), η 'ἄγνος' 'λυγία' ἢ 'λύγος' ἢ 'οἰσία' των ἀρχαίων, «ἢ ἄγνος ἢ λύγος» του Διοσκουρίδη⁶⁷⁵. Για το σπόρο-καρπὸ της ἄγνου (λυγαριάς) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ἔργο του ότι, ὅταν πίνεται, βοηθάει (μεταξύ ἄλλων και) ὄσους υποφέρουν ἀπὸ τη σπλήνα⁶⁷⁶, ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι ὄσους υποφέρουν ἀπὸ τη σπλήνα ωφελεῖ, ὅταν πίνεται, (μεταξύ ἄλλων) ο σπόρος της λυγαριάς σε ποσότητα μίας δραχμῆς⁶⁷⁷ (4,3 γραμ. περίπου)⁶⁷⁸, ορίζοντας ἔτσι και τη δόση του φαρμάκου.

⁶⁷¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 63, 1-2: «τήκουσι δὲ συντόμως σπλήνας... ἀριστολοχείας δραχμῆ α' μετ' ὄξυκράτου...».

⁶⁷². Βλ. Γεννάδ., σ. 875-876 ('Σίναπι' ἢ 'Σίνηπι', *Sinapis*).

⁶⁷³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 154, 2: «μιγὲν δὲ σύκοις, σπλήνας καὶ καθόλου πᾶν χρόνιον ἄλγημα, ὅπου μεταγαγεῖν τι ἐκ βάθους εἰς τὴν ἐπιφάνειαν βουλόμεθα τῷ τῆς ἑτεροπαθείας λόγῳ...».

⁶⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 64, 1 και 4: «καταπλασσομένα δὲ παραλαμβάνεται ὠφελίμως ἐπὶ των σπληνικῶν... νᾶπυ...».

⁶⁷⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 5-6 (Ἄγνος, *Vitex*)

⁶⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 103, 1: «ὁ δὲ καρπὸς αὐτῆς πινόμενος βοηθεῖ... σπληνικοῖς...».

⁶⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 62: «σπληνικοὺς δὲ ὠφελεῖ πινόμενα... ἄγνου σπέρματος δραχμῆ α'...».

⁶⁷⁸. Ἡ δραχμῆ ἐδῶ εἶναι μονάδα βάρους ἴση με 4,3 γραμμάρια περίπου. Σημαίνει ὅμως και το ομώνυμο αττικό νόμισμα, που ἰσοδυναμοῦσε με 6 ὀβολούς. Στην κυριολεξία σημαίνει αὐτὸ που μπορεῖ κάποιος να κρατήσῃ στη χούφτα του. Βλ. Λεξικό Liddell & Scott.

Για το σκόρδο⁶⁷⁹ και τη φλούδα της ρίζας του πλατάνου⁶⁸⁰ δεν υπάρχει καμία αναφορά σε ανάλογη θεραπευτική ιδιότητα (θεραπεία σπλήνας), ενώ το κρασί αναφέρεται περισσότερες φορές (μια σημειώσαμε ήδη παραπάνω) ως συνοδευτικό συστατικό εκχυλισμάτων ή αφεψημάτων που πρέπει να λαμβάνονται μαζί με κρασί⁶⁸¹.

41. ΔΙΑ ΝΑ ΑΣΠΡΙΣΟΥΝ ΤΑ ΜΑΥΡΑ ΔΟΝΤΙΑ

(σ. 1086, 1,αφ. 93)

Η συνταγή συνιστά τρίψιμο των δοντιών με σκόνη καμένου ελαφοκέρατου⁶⁸².

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του δίνει οδηγίες για το πώς παρασκευάζεται το καμένο ελαφοκέρατο και στη συνέχεια το συνιστά για τον καθαρισμό των δοντιών με τρίψιμο πάνω σ'αυτά⁶⁸³. Στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι τα δόντια τα καθαρίζει (μεταξύ άλλων και) το καμένο κέρατο του ελαφιού, αφού αναμειχθεί με αυτό και λίγη μαστίχα⁶⁸⁴.

42. ΕΙΣ ΓΥΝΑΙΚΑΝ ΟΠΟΥ ΕΧΕΙ ΦΑΓΟΥΡΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΥΣΗΝ ΤΗΣ

(σ. 1086, 1,αφ. 94)

Από τη λαϊκή συνταγή συνιστάται τοποθέτηση στο μέρος της φαγούρας σφουγγαριού βρεγμένου με διάλυμα άλατος και στύψης (1 δράμι το καθένα) σε μια κούπα με θελόσταχτη⁶⁸⁵.

⁶⁷⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 1-3.

⁶⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 79.

⁶⁸¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 63, 2, 5 και 6.

⁶⁸². Βλ. Μουσελίμης, ὄ.π., σ. 1086, 1, αφ. 93: «Καῦσον ἐλαφοκέρατον... καθαρά».

⁶⁸³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 59: «ἐλάφου κέρας κεκαυμένον... καίεται δὲ ἐν καμίνῳ καταβληθὲν καὶ κοπὲν εἰς ὤμῃν χύτραν περιπεπλασμένην πηλῷ, ἄχρι ἂν λευκὸν γένηται... καὶ ὀδόντας δὲ παρατριβόμενον σμήχει...».

⁶⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 73: «σμήχει δὲ τοὺς ὀδόντας... ἐλάφου κέρας κεκαυμένον μειγνυμένης ὀλίγης μαστίχης...».

⁶⁸⁵. Βλ. Μουσελίμης, ὄ.π., σ. 1086, 1, αφ. 94: «Ἐπαρε ἄλας... φαγούραν».

Το «άλας» και η «στύψη» (στυπτηρία) συνιστώνται και από τον Διοσκουρίδη σε περιπτώσεις κνησμών (φαγούρας) γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα, για τα διάφορα αλάτια σημειώνει στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι (μεταξύ άλλων) προστίθενται στα καθαρυστικά της ψώρας και ότι σταματούν τις φαγούρες, αν επαλειφθούν με λάδι και ξύδι κοντά στη φωτιά, μέχρι να προκαλέσουν εφίδρωση⁶⁸⁶. Στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι το αλάτι (μεταξύ άλλων) θεραπεύει τις φαγούρες της ψώρας σε ὅλο το σώμα ή σε μερικές περιοχές, αν επαλειφθεί με ξίδι και λάδι, μέχρι να προκληθεί εφίδρωση⁶⁸⁷.

Για την «στύψη» (στυπτηρία) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι τα διάφορα εἶδη της συνιστώνται και στις φαγούρες, αφού βραστούν μαζί με χυμό λάχανου («κράμβης») ή με μέλι⁶⁸⁸ και ότι είναι κατάλληλα και για τα γεννητικά ὄργανα, επαλειφόμενα μαζί με μέλι⁶⁸⁹. Αλλά και στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι η «ὑγρή στύψη» («στυπτηρία ὑγρά»), αν βραστεί μαζί με μέλι και επαλειφθεί μαζί με σμύρνα, θεραπεύει τις φαγούρες της ψώρας σε ὅλο το σώμα ή σε μέρος του σώματος (τοπικά)⁶⁹⁰.

Για την 'θελοστάχτη' σε σχέση με τη φαγούρα δεν κάνει λόγο ο Διοσκουρίδης.

43. ΜΑΝΤΖΟΥΝΙ ΣΤΟΜΑΧΙΚΟΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΩΝΗΝ

(σ. 1086, 1, αρ. 95)

Από τη συνταγή συνιστάται η λήψη μαντζουνιού από κρόκο και σελινόσπορο (4 δράμ. το καθένα), από γλυκόρριζα ξιπούλ (:) χυτή (4 δράμ.), μαύρο πιπέρι (5 σπυριά) και μέλι⁶⁹¹.

⁶⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 2-3: «καὶ σμήξεσι ψωρικαῖς μείγνυται... καὶ κνησμούς δὲ παύουσι μετ' ἐλαίου καὶ ὄξους συγχριόμενοι παρὰ πυρὶ...».

⁶⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 117: «τοὺς δὲ ψωράδεις καθ' ὅλου τοῦ σώματος ἢ περὶ μέρους κνησμούς θεραπεύει... ἄλες σὺν ὄξει καὶ ἐλαίῳ συγχριόμενοι. ἄχρις ἂν ἐξιδρώσωσιν...».

⁶⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 5: «... ἀρμόζουσι σὺν κράμβης χυλῶ ἢ σὺν μέλιτι ἐψηθεῖσα καὶ κνησμοῖς...».

⁶⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 6: «ἐπιτήδειοι καὶ πρὸς... αἰδοῖα σὺν μέλιτι ἐπίχριστοι...».

⁶⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 117: «τοὺς δὲ ψωράδεις καθ' ὅλου τοῦ σώματος ἢ περὶ μέρους κνησμούς θεραπεύει... στυπτηρία ὑγρά μετὰ μέλιτος ἐψηθεῖσα καὶ <μετὰ> σμύρνης καταχρισμένη...».

⁶⁹¹. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1086, 1, αρ. 95: «Κρόκον... χρειάζεται».

Για τον κρόκο ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι (μεταξύ άλλων) έχει και πεπτικές και μαλακτικές ιδιότητες⁶⁹² και για το σέλινο («σέλινον κηπαϊόν») ότι, όταν τρώγεται ωμό και βρασμένο, ανακουφίζει την καούρα του στομαχιού⁶⁹³, ενώ ο σπόρος του διαλύει και τα αέρια⁶⁹⁴.

Για την γλυκόρριζα («γλυκύρριζα») σημειώνει ότι το εκχύλισμά της κάνει καλό στην τραχύτητα του λάρυγγα και ενδείκνυται και στην καούρα του στομαχιού⁶⁹⁵ και για το μαύρο πιπέρι («μέλαν πέπερι») ότι έχει ιδιότητες πεπτικές, ενδείκνυται για το βήχα και διαλύει τα πρηξίματα των αδένων του λαιμού⁶⁹⁶, ενώ για το μέλι, ότι θεραπεύει τις φλεγμονές της τραχείας και των αμυγδαλών και τις κυνάγχες και ενδείκνυται και στο βήχα⁶⁹⁷.

44. ΟΤΑΝ ΒΡΟΜΑ ΤΟ ΣΤΟΜΑ

(σ. 1086, 1, αρ. 96)

Για την αντιμετώπιση της κακοσμίας του στόματος η συνταγή συνιστά τη βρώση μείγματος από 7 ξηρά φύλλα δάφνης, σελινόσπορο και μέλι και τρίψιμο των δοντιών με σκόνη από τριμμένες ροϊδόφλουδες. Για τον πόνο του στόματος και των δοντιών συνιστά επίσης τρίψιμο των δοντιών με ροϊδόφλουδες «καφτές ή άκέριες»⁶⁹⁸.

Από τα παραπάνω «λαϊκά φάρμακα» για την αντιμετώπιση των παθήσεων του στόματος ο Διοσκουρίδης συνιστά μόνο το τελευταίο, δηλαδή τις φλούδες του ροδιού, κάλυκες άνθους ροδιάς και άνθη ροδιάς⁶⁹⁹.
Πιο συγκεκριμένα:

⁶⁹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 26, 2: «δύναμιν δὲ ἔχει πεπτικὴν, μαλακτικὴν...».

⁶⁹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 64, 1: «καὶ καῦσον στομάχου παρηγορεῖ...».

⁶⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 64, 2: «πνευμάτων τέ ἐστι διαλυτικόν...».

⁶⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 5, 2: «ποιεῖ δὲ τὸ χύλισμα πρὸς τραχύτητας ἀρτηρίας... ἀρμόζει δὲ καὶ πρὸς καῦσον στομάχου». Βλ. και Διοσκ., Φαρμ. I. 88: «ἰᾶται δὲ τὰς μὲν χρονίας τραχύτητας... γλυκύρριζα ἀποχειλιζομένη» (δηλαδή θεραπεύει τις χρόνιες τραχύτητες του λάρυγγα η γλυκόρριζα, όταν λιώνει στο στόμα).

⁶⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 159, 3-4: «δύναμιν ἔχει... πεπτικὴν... βηξί τε... ἀρμόζει... χοιράδας διαφορεῖ...».

⁶⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 2-3: «καὶ τὰ περὶ βρόγχον καὶ παρίσθμια καὶ συνάγχας διαχρίομενον καὶ ἀναγαργαριζόμενον θεραπεύει... καὶ βηξιν ἀρμόζει...».

⁶⁹⁸. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1086, 1, αρ. 96: «Δάφνης φύλλα... ὀδόντας».

⁶⁹⁹. Η ροδιά ή ροϊδιά (Ροιά ή κοινή, *Punica granatum*) είναι γνωστή στους αρχαίους ως «ρόα», «ρόια», «σίδη» ή «σίδα». Βλ. Γεννάδ., σ. 847.

Για τα άνθη της ροδιάς, που λέγονται και «κύτινοι», σημειώνει στο 'Περί ύλης ιατρικής' έργο του ότι ενδείκνυνται σε όσα και το ρόδι και ότι το αφέψημά τους είναι καλό για πλύσεις του στόματος, όταν έχουν φλεγμονή τα ούλα και κουνιούνται τα δόντια⁷⁰⁰, ενώ το υγρό από το στύψιμο των κουκουτσιών του ροδιού (ροΐδου) βρασμένο και ανακατεμένο με μέλι, κάνει καλό για τα έλκη του στόματος⁷⁰¹.

Στο 'Περί άπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι τις άφθες και τα διαβρωτικά έλκη θεραπεύει το μέλι (που όπως είδαμε αναφέρεται στη λαϊκή συνταγή) και (μεταξύ άλλων και) το άνθος της άγριας ροδιάς, αν μπει επάνω ξερό, και το αφέψημά του με πλύσεις του στόματος⁷⁰². Για τον κάλυκα του άνθους της ροδιάς (που λέγεται κύτινος) σημειώνει ότι δυναμώνει τα δόντια που κουνιούνται και τα πλαδαρά ούλα, αν γίνουν πλύσεις του στόματος και κρατηθεί για πολλή ώρα στο στόμα⁷⁰³. Το ίδιο παρατηρεί στη συνέχεια και για τη φλούδα του ροδιού⁷⁰⁴.

45. ΟΤΑΝ ΕΧΕΙ ΤΟ ΣΤΟΜΑ ΘΕΡΜΗ Ή ΚΑΨΗ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΠΑΧΙΑ ΚΑΙ ΧΟΝΤΡΗ ΚΑΙ ΔΕΝ ΜΙΛΕΙ

(σ. 1086, 1,αφ. 97)

Η συνταγή συνιστά κράτημα στο στόμα και κατόπιν κατάποση χυμού από κοπανισμένο δύοσμο⁷⁰⁵.

Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί για τον «ήδύοσμο» ότι με τρίψιμο κάνει την τραχειά γλώσσα πιο λεία, δηλαδή θεραπεύει την τραχύτητα της γλώσσας⁷⁰⁶.

⁷⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I. 110, 3: «Τὰ δὲ ἄνθη αὐτῆς, ἃ καὶ κύτινοι καλοῦνται... ἀρμόζοντα πρὸς ἃ καὶ ἡ ρόα. τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτῶν οὐλων πλαδῶντων καὶ ὀδόντων σειομένων διάκλυσμα...».

⁷⁰¹. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I. 110, 2: «εὐχρηστον δὲ τὸ ἀπόθλιμμα τῶν πυρήνων ἐψηθὲν καὶ μιγὲν μέλιτι πρὸς τὰ ἐν στόματι... ἔλκη...».

⁷⁰². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 78, 1-2: «τὰς δὲ ἄφθας καὶ νομὰς θεραπεύει μέλι... βαλαύστιον ὁμοίως καὶ ξηρὸν προσαπτόμενον καὶ τὸ ἀφέψημα αὐτοῦ διακλυζόμενον».

⁷⁰³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74, 1-2: «σειομένους δὲ ὀδόντας κρατύνει καὶ οὐλα πλαδῶντα διακλυζόμενα καὶ διακρατούμενα ἐφ' ἱκανὸν ἐν τῷ στόματι... κύτινος ὁμοίως».

⁷⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74, 2: «... ῥοᾶς λεπύχανα».

⁷⁰⁵. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1086, 2, αφ. 97: «Κοπάνησον ἠδύοσμον... ὑγιαίνει».

⁷⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ύλη, III. 84, 2: «...γλώσσάν τε τραχεῖαν παρατριβόμενον (ενν: ἠδύοσμον) λεαίνει...».

46. ΟΤΑΝ ΤΡΕΧΕΙ ΑΙΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΥΤΗ

(σ. 1086, 2, αρ. 100)

Η συνταγή συνιστά μείγμα πυτιάς από κατσίκια με δυνατό ξίδι ως ποτό⁷⁰⁷.

Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι τις αιμορραγίες της μύτης σταματάει (μεταξύ άλλων και) η πυτιά λιωμένη και τοποθετημένη ως έμπλαστρο⁷⁰⁸. Το ξίδι συνιστά ο Διοσκουρίδης στην ίδια περίπτωση αλλά ως δεύτερο συστατικό μαζί με κάποια άλλα φάρμακα⁷⁰⁹.

47. ΕΙΣ ΠΟΝΟΝ ΝΕΦΡΩΝ

(σ. 1086, 2, αρ. 101)

Η συνταγή είναι διπλή. Η πρώτη συνιστά πόση βρασμένου ξιδόμελου (ξίδι με μέλι) για την αντιμετώπιση του πόνου των νεφρών. Η δεύτερη για την αντιμετώπιση του βήχα συνιστά πόση ενός σκευάσματος από φύλλα πήγανου και αψιθιάς βρασμένα με κρασί⁷¹⁰.

Μόνο για την αντιβηχική ιδιότητα και χρήση του πήγανου της δεύτερης συνταγής υπάρχει σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει ότι και τα δυο είδη του πήγανου, δηλαδή : α') ὄρειον και ἄγριον, β') ἡμερον και κηπευτόν, κάνουν καλό στο βήχα⁷¹¹.

48. ΕΙΣ ΠΟΝΟΝ ΟΔΟΝΤΩΝ

(σ. 1086, 2,- 1087, 1, αρ. 102)

Η συνταγή είναι τριπλή: α') για τον οδοντόπονο συνιστά επάλειψη του δοντιού με μείγμα κρόκου ξηρού κοπανισμένου μαζί με μέλι, β') για την υποχώρηση των ούλων (γουλοφάγο) συνιστά τοποθέτηση στα δόντια καμένων στη φωτιά και σβησμένων μέσα σε δυνατό ξίδι τσελικιού (δηλαδή

⁷⁰⁷. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1086, 2, αρ. 100: «Κατ'κοπυτιά... σταματάει».

⁷⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 200, 1-3: «τάς δέ των μυκτῆρων αἰμορραγίας στέλλει... πυτία λειανθεῖσα καὶ ἐμπλασθεῖσα...».

⁷⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 200, 1 και 2.

⁷¹⁰. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1086, 2, αρ. 101: «Βράσον ξίδι... ὑγιαίνει» και «Καὶ εἰς βήχαν φύλλα πήγανου... ὠφελεί».

⁷¹¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙΙ. 45, 2: «ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς... βήχας...».

ατσαλένιου σιδήρου) και κρυστάλλινου γναλιού γ') Για την ίδια πάθηση συνιστά τοποθέτηση στα ούλα μείγματος τριμμένων και κονιορτοποιημένων κηκιδιού (κηκίδας) και μοσχοθυμιάματος (μοσχολίβανου)⁷¹².

Για τη χρήση του κρόκου και του μελιού σε οδοντόπονους δεν βρίσκουμε αναφορές στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' του Διοσκουρίδη⁷¹³. Βρίσκουμε όμως σχετικές αναφορές στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων'. Πιο συγκεκριμένα εκεί σημειώνεται ότι, αν τοποθετηθούν μέσα στην τρύπα του δοντιού ή πλασθούν γύρω του, ωφελούν όσους υποφέρουν από πονόδοντο (μεταξύ διαφόρων άλλων φαρμάκων) και ο κρόκος και το πιπέρι, πλασμένα με ρετσίνι τερεβίνθου⁷¹⁴. Αναφορά έχουμε και στο μέλι για οδοντόπονο αλλά με διαφορετικούς συνδυασμούς, όπως με υγρή στύψη και μέλι τρίψιμο του δοντιού⁷¹⁵ ή τοποθέτηση μέσα στην τρύπα του δοντιού λιωμένης και βρασμένης κηκίδας (γι'αυτή θα γίνει ιδιαίτερα λόγος πιο κάτω) και σμύρνας με μέλι.

Το 'tseliki' (τουρκ. zelik) της συνταγής είναι το ατσάλι, ο χάλυβας. Στον Διοσκουρίδη υπάρχει αναφορά στην σκουριά και τη μεταλλική σκουριά του σιδήρου σε σχέση με την θεραπεία των ούλων, τα οποία τείνουν να υποχωρούν⁷¹⁶, ενώ και το ξίδι συνιστάται στους οδοντόπονους, κατά τους οποίους πρέπει να κρατείται στο στόμα ζεστό και να γίνονται με αυτό πλύσεις⁷¹⁷.

Για το κηκίδι του τρίτου μέρους της συνταγής, που είναι ο καρπός της «δρυός τῆς κηκιδοφόρου» (*Quercus infectoria*)⁷¹⁸, και για την θεραπευτική του

⁷¹². Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1086, 2- 1087, 1, αρ. 102: «Κρόκον ξηρόν... τρέφονται».

⁷¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 26 (κρόκος) και I. 82 (μέλι).

⁷¹⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 1 και 3: «εἰς δὲ τὸ βρῶμα ἐντιθέμενα ἢ περιπρασσόμενα τῷ ὀδόντι ὠφελεῖ τοὺς ὀδονταλγοῦντας... πέπερι καὶ κρόκος ῥητίνη τερμινθίνη ἀναλημθέντα...».

⁷¹⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 1 και 4: «κηκίδα λείαν καὶ σμύρναν ἐψήσας μετὰ μέλιτος ἐντίθει...».

⁷¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 80, 1: «ἰὸς < δὲ > σιδήρου... καὶ οὐλα κρατύνει» και. Βλ. και Διοσκ., Ὑλη, V. 80, 2: «ἢ δὲ σκουρία τοῦ σιδήρου δύναται ὄσα καὶ ὁ ἰὸς τοῦ σιδήρου, ἐπ' ἑλάττον δέ...». Ανάλογες αναφορές έχουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων': Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74, 1: «σειομένους ὀδόντας κρατύνει καὶ οὐλα πλαδῶντα ἰὸς σιδήρου προσαπτόμενος ξηρός...». Βλ. και ό.π., I. 75: «πρὸς δὲ τὰ οἰδοῦντα τῶν οὐλων καὶ ἐκσαρκοῦντα ἢ σηπόμενα...ξηρὰ δὲ λεία προσαπτόμενα ὠφελεῖ... ἰὸς χαλκοῦ καὶ σιδήρου...».

⁷¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13 (ὄξος), 3: «καὶ πρὸς ὀδόντων πόνον θερμόν <διακρατούμενον καὶ> διακλυζόμενον...».

⁷¹⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 253-261, ιδιαίτερα σ. 256 και 258. Ο Γεννάδιος σημειώνει ότι οι διαμορφούμενες πάνω στα φύλλα και στα κλαδιά εξαιτίας της προσβολής κάποιου εντόμου (του Κνιπός, *Cinipis*) κηκίδες, κοινῶς κηκίδι ή δρυοκηκίδες είναι είδη δεψικά,

δράση στις φλεγμονές των ούλων και στους πονόδοντους ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περί ὕλης Ιατρικῆς' ἔργο του ὅτι και τα δυο εἶδη («ὄμφακίτης μικρά» και «ἡ λεία καὶ κούφη») συστέλλουν τα σαρκώματα και τις φλεγμονές των ούλων και ὅτι το μέσα μέρος των κηκίδων αυτών, αν τοποθετηθεῖ μέσα στην τρύπα των δοντιῶν, σταματάει τους πόνους⁷¹⁹. Αλλά και στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' υπάρχουν σχετικές αναφορές. Εκεί σημειώνεται ἐπίσης ὅτι το εσωτερικό μέρος της κηκίδας («κηκιδίου»), αν τοποθετηθεῖ μέσα στην τρύπα του δοντιοῦ ἢ πλασθεῖ γύρω ἀπὸ αὐτό, ωφελεῖ αὐτούς που ἔχουν οδοντόπονο⁷²⁰. Το ἴδιο και η κηκίδα (το κηκίδι) λιωμένη μαζί με λύκιο και πλασμένη γύρω ἀπὸ το δόντι μετά τον καθαρισμό του⁷²¹, καθὼς και λιωμένη κηκίδα, βρασμένη μαζί με σμύρνα και μέλι, αν τοποθετηθεῖ μέσα στο δόντι⁷²². Αλλά και το ἀφέψημα των κηκίδων συνιστάται να χρησιμοποιεῖται για πλύσεις του στόματος και να κρατεῖται μέσα σ'αὐτό για την θεραπεία των πρησμένων ούλων και αυτών που ἔχουν σαρκώματα ἢ εἶναι σαπισμένα⁷²³.

Τέλος το λιβάνι (μοσχοθυμίαμα της λαϊκῆς συνταγῆς) συνιστάται ὡς ἓνα ἀπὸ τα συνθετικά φαρμάκου, ὅπως για παράδειγμα σε ἓνα σκεῦασμα ἀπὸ γαλάκτωμα του σίλφιου, θειάφι και λιβάνι, αλειμμένο σε πανί και τοποθετημένο γύρω στο δόντι⁷²⁴.

βαφικά και φαρμακευτικά... (Βλ. Γεννάδ., σ. 256). Και βλ. ὅ.π., σ. 258 για την ταύτιση των κηκίδων αυτών με τις βυρσοδεψικές και βαφικές κηκίδες του Θεοφράστου και του Διοσκουρίδη.

⁷¹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 107, 1: «ἀμφότεραι... στέλλουσι λείαι τὰς ὑπερσαρκώσεις ρευματισμούς τε τῶν οὐλων... τὸ δὲ μέσον αὐτῶν βρώματι ὀδόντων ἐντεθὲν παύει τὰς ὀδύνας...».

⁷²⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 1-2: «εἰς δὲ τὸ βρώμα ἐντιθέμενα ἢ περιπλασσόμενα τῷ ὀδόντι ὠφελεῖ τοὺς ὀδονταλγούντας... κηκίδος τὸ μέσον...».

⁷²¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 3: «... κηκίς λεία μετὰ λυκίου περιπλαττόμενα μετὰ τὴν κάθαρσιν...». Λύκιο εἶναι θάμνος ἀγκαθωτός, γνωστός ὡς 'λύκι', ἴσως τὸ εἶδος *lycium vulgare* ἢ *lyceum barbarum*. Βλ. Χατζόπουλος, Διοσκ., Ἀπαντα, Ἐκδ. Κάκτος, τ. 1, σ. 261.

⁷²². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 4: «κηκίδα λείαν καὶ σμύρναν ἐψήσας μετὰ μέλιτος ἐντίθει...».

⁷²³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 75: «πρὸς δὲ τὰ οἰδοῦντα τῶν οὐλων καὶ ἐκσαρκοῦντα ἢ σηπόμενα ἀρμόζει διακλυζόμενα καὶ διακρατούμενα... κηκίδος ἀπόζεμα...».

⁷²⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 1-3: «ὀπὸς σιλφίου... σὺν... θείῳ καὶ λιβανωτῷ ἐν ὀθονίῳ ἔγχριστος περιτίθεται...».

49. ΠΕΡΙ ΛΕΙΧΗΝΑΣ, ΨΩΡΑΣ, ΛΕΠΡΑΣ

(σ. 1087, 1, αρ. 105)

Η συνταγή αυτή αποτελείται από πέντε επιμέρους συνταγές για την αντιμετώπιση των παραπάνω ασθενειών και ιδιαίτερα για τις λειχήνες.

α') επάλειψη λειχήνων με σπόρο καρδάμου κοπανισμένο και ενωμένο με μέλι.

β') επάλειψη με μείγμα ακαθαρσιών (περιττωμάτων ανθρώπων) μαζί με τριμμένη ακρίδα.

γ') επάλειψη με μείγμα από δάκρυ ελιάς, δάκρυ κλήματος και φλούδα μηλιάς κομμένα μαζί και ενωμένα με ξίδι.

δ') επάλειψη με μείγμα από ψίχα ψωμιού βρίζινου, θυμίαμα άσπρο ψιλοτριμμένο, στάχτη, ξίδι, σάλιο.

ε') επάλειψη με μείγμα από ξερή ρίζα λάπατου, δάκρυ αμπελιού και ξίδι δυνατό⁷²⁵.

Εκτός από το β' μέρος της συνταγής (σχετικά με τις ακαθαρσίες και ακρίδα) όλα τα υπόλοιπα αντιστοιχούν (με ελάχιστες διαφορές) σε όσα συνιστά ο Διοσκουρίδης για την θεραπεία των λειχήνων, της ψώρας και της λέπρας. Πιο αναλυτικά:

Α') Αντιστοίχιση α' συνταγής του ιατροσοφίου (καρδαμόσπορος και μέλι).

Για τον σπόρο του κάρδαμου⁷²⁶ ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περί ύλης ιατρικής' έργο του ότι το σπέρμα κάθε είδους κάρδαμου (εκτός των άλλων θεραπευτικών του ιδιοτήτων) καθαρίζει τη λέπρα και τους λειχήνες⁷²⁷. Και για το μέλι σημειώνει ότι, αν βραστεί μαζί με στύψη υγρή, θεραπεύει τους λειχήνες⁷²⁸. Και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' συνιστάται για τις ίδιες παθήσεις και το κάρδαμο και το μέλι. Το τελευταίο μάλιστα πάντα σε συνδυασμό με κάποιο άλλο φάρμακο. Για το κάρδαμο ο

⁷²⁵. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1087, 1, αρ. 105: «Καρδαμόσπορον ... και ύγιαίνουν με αυτό».

⁷²⁶. Πρόκειται για το είδος 'κάρδαμον τὸ ἡμερον' ή 'κηπευτὸν' (*Lepidium sativum*), το γνωστό σε μας και τους αρχαίους ως κάρδαμον, κοινώς μαυρομυρωδιά κατά τον Κοραή. Βλ. Γεννάδ., σ. 464 (Κάρδαμον, *Lepidium*).

⁷²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 155, 1-2: «κάρδαμον... παντός δὲ τὸ σπέρμα... ἀποσμήχει λέπρας, λειχήνας».

⁷²⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 2: «λειχήνάς τε θεραπεύει ἐψόμενον μετὰ στυπτηρίας ὑγρᾶς καὶ καταχρίομενον...».

Διοσκουρίδης σημειώνει ότι θεραπεύει μαζί με ξίδι τη λέπρα⁷²⁹. Όσο για το μέλι, το σημειώνει ως δεύτερο ή τρίτο συνθετικό κάποιου μείγματος φαρμάκων, όπως είναι ο απήγανος με μέλι και στύψη για τις πρόσφατες λέπρες ή λειχήνες⁷³⁰, ή για τις ίδιες παθήσεις συνιστά σκόρδο με μέλι⁷³¹ ή υγρή στύψη βρασμένη με μέλι⁷³². Το ίδιο ισχύει και για την ψώρα⁷³³.

Β') Για το δεύτερο μέρος της συνταγής σημειώθηκε ήδη ότι δεν έχει καμία σχέση με το έργο του Διοσκουρίδη.

Γ') Αντιστοίχιση της γ' συνταγής του ιατροσοφίου:

Εκτός από τη φλούδα της μηλιάς όλα τα άλλα λαϊκά φάρμακα της τρίτης συνταγής συνιστώνται και από τον Διοσκουρίδη για τις ίδιες παθήσεις. Πιο αναλυτικά: Στο 'Περί ύλης Ιατρικῆς' ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το δάκρυ της ήμερης ελιάς: «το δε υγρό που βγαίνει από το χλωρό ξύλο (ενν. της ελιάς), όταν καίγεται, θεραπεύει, εάν επαλειφθεί, την πιτυρίαση, την ψώρα και τους λειχήνες»⁷³⁴. Στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' όμως παρατηρεί ότι τους λειχήνες, τη λέπρα και την ψώρα θεραπεύει ο ορός που τρέχει από τα ξύλα της αγριελιάς, όταν καίγονται χλωρά⁷³⁵, ενώ τη λέπρα θεραπεύει το δάκρυ της αιθιοπιακής ελιάς, δηλαδή της αγριελιάς μαζί με ξίδι⁷³⁶, οπότε έχουμε αναφορά και του ξιδιού της λαϊκής συνταγής, για το οποίο όμως (όπως θα δούμε πιο κάτω) κάνει ξεχωριστή αναφορά ο Διοσκουρίδης.

Για το δάκρυ του κλήματος ή ακριβέστερα για το δάκρυ του αμπελιού («τῆς οἰνοφόρου ἀμπέλου»), το οποίο μοιάζει με κόμμι, που πήζει γύρω στους κορμούς και τα κλαδιά, παρατηρεί στο 'Περί ύλης Ιατρικῆς' έργο του ότι, όταν επαλείφεται θεραπεύει τους λειχήνες, τις λέπρες και τις ψώρες. Πρέπει όμως πρώτα καθαρίσουμε με σόδα το μέρος, που θα

⁷²⁹ Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 121, 1-2: «λέπραν δὲ θεραπεύει... κάρδαμον σὺν ὄξει...».

⁷³⁰ Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 122, 1: «πήγανον σὺν μέλιτι καὶ στυπτηρία ὁμοίως...».

⁷³¹ Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 122, 1-2: «σκόροδον σὺν μέλιτι ὁμοίως».

⁷³² Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 122, 2: «στυπτηρία ὑγρά σὺν μέλιτι καταχρισμένη...».

⁷³³ Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 124, 2: «σμήχει δὲ ψώραν κοχλίας χερσαῖος κεκαυμένος σὺν μέλιτι...».

⁷³⁴ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 105, 4: «τὸ δὲ ἐκ τοῦ χλωροῦ ξύλου (ενν. τῆς ἡμέρου ἐλαίας) καιομένου ἐκκρινόμενον ὑγρὸν πίτυρα καὶ ψώρας καὶ λειχήνας καταχρισμένον ἴαται...».

⁷³⁵ Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 120: «πρὸς δὲ τοὺς λειχήνας καὶ τὰ λεπρώδη καὶ ψωρώδη καταχρισμένα ἀρμόζει... ἰχώρ ὁ ἀπορρέων ἐκ ξύλων ἀγριελαίας χλωρῶν καιομένων...».

⁷³⁶ Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 121, 1: «λέπραν δὲ θεραπεύει... ἐλαίας Αἰθιοπικῆς δάκρυον σὺν ὄξει - καλεῖται δὲ Αἰθιοπικὴ ἐλαία ἢ ἀγριελαία-».

επαλείψουμε⁷³⁷. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' υποδεικνύεται αυτό το κόμμα («δάκρυ τῆς ἀμπέλου») και μάλιστα μαζί με ξίδι, όπως και στη λαϊκή συνταγή του ιατροσοφίου, για την θεραπεία της λέπρας⁷³⁸. Πάλι εδώ το ξίδι συνιστάται ως δεύτερο συνθετικό του φαρμάκου. Αλλά και για το ξίδι μόνο του σημειώνει ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι ενδείκνυται και για την λέπρα, τους λειχήνες και ότι ανακουφίζει τις φαγούρες⁷³⁹.

Δ') Αντιστοίχιση της δ' συνταγῆς (ψωμί βρίζινο, ξίδι, θυμίαμα, στάχτη, σάλιο).

Για τη χρήση της στάχτης και του σάλιου (σίελου) για την θεραπεία των πιο πάνω παθήσεων δεν κάνει λόγο ο Διοσκουρίδης. Αναφέρει όμως το ψωμί (όχι αποκλειστικά από βρίζα), το ξίδι και το θυμίαμα (λίβανον). Συγκεκριμένα σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι το φρέσκο ψωμί βρεγμένο σε ἄλμη θεραπεύει τους χρόνιους λειχήνες, όταν τεθεί ως καταπλάσμα⁷⁴⁰. Και επειδή για το ξίδι της συνταγῆς έχει γίνει λόγος ἤδη, μένει το θυμίαμα ἢ λιβάνι (ο «λίβανος» του Διοσκουρίδη), για το οποίο ο τελευταίος παρατηρεῖ ότι μαζί με ξίδι (πάλι εδώ το ξίδι) και πίσσα επαλειφόμενο εξαφανίζει τους λειχήνες στο αρχικό τους στάδιο⁷⁴¹. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ για το λιβάνι ότι (όπως ἄλλωστε και το βραστό ρεβίθι), αν τοποθετηθεῖ ως ἔμπλαστρο (πάλι) μαζί με ξίδι, θεραπεύει τη λέπρα⁷⁴².

Ε') Αντιστοίχιση της ε' συνταγῆς (ἀμπέλου δάκρυ, ρίζα λάπατου και δυνατό ξίδι).

⁷³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 1, 2: «τὸ δὲ δάκρυον αὐτῆς (ενν. τῆς ἀμπέλου οἰνοφόρου), ὁμοιον ὄν κόμμαι, περιπηγνύμενον τοῖς στελέχεσι... ἰᾶται δὲ καὶ λειχήνας, λέπρας, ψώρας καταχρίομενον· δεῖ δὲ προεκνιτροῦν τὸν τόπον...».

⁷³⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 121, 1 και 3: «λέπραν δὲ θεραπεύει... κόμμα... ἀμπέλου σὺν ὄξει...».

⁷³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13 (ὄξος), 1-2: «ποιεῖ καὶ πρὸς... λέπρας, λειχήνας... καὶ κνησμοὺς παρηγορεῖ...».

⁷⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 85, 3: «... ἄλμη δὲ βραχεῖς ὁ πρόσφατος (ενν. ἄρτος) καὶ καταπλασθεῖς παλαιούς λειχήνας ἰᾶται...».

⁷⁴¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 68, 2-3: «λίβανος... καὶ τὰς ἐν ἀρχῇ... λειχήνας σὺν ὄξει καὶ πίσση καταχρίομενος αἶρει...».

⁷⁴². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 121, 1-2: «λέπραν δὲ θεραπεύει... ἐρέβινθος ἐφθός σὺν ὄξει ἐπιπλασσομένης λίβανος, ὁμοίως...».

Για το δάκρυ του αμπελιού και για το ξίδι, σε αντιπαραβολή και αντιστοίχιση με τα όσα ο Διοσκουρίδης σημειώνει για τις ασθένειες που θεραπεύουν, έγινε ήδη λόγος πιο πάνω. Μένει η ρίζα του λάπατου, γνωστού κηπευτικού, του «λάπαθου» του Διοσκουρίδη⁷⁴³, για τις ρίζες του οποίου ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι βρασμένες αλλά και ωμές ως κατάπλασμα με ξίδι (πάλι εδώ το ξίδι) θεραπεύουν τη λέπρα, τους λειχήνες και τα νύχια που έχουν λέπρα, αλλά πρέπει, συνεχίζει, να τρίβουμε πρώτα το σχετικό μέρος του σώματος στον ήλιο με σόδα και ξίδι (πάλι το ξίδι εδώ). Ακόμη σημειώνει ότι καταπραΰνει και τη φαγούρα το αφέψημα των ριζών, αν γίνονται εξωτερικές πλύσεις με αυτό ή αναμειγνύεται στο νερό του λουτρού⁷⁴⁴. Τις παραπάνω θεραπευτικές ιδιότητες αποδίδει ο Διοσκουρίδης σε όλα τα είδη του λάπατου ή λάπαθου. Για ένα μάλιστα είδος αυτού, το «μικρόν» ή «ἄγριον λάπαθον» (είναι το τρίτον λάπαθον του Διοσκουρίδη)⁷⁴⁵, σημειώνει ότι η ρίζα του ωμή ή και βραστή με ξίδι, αν τοποθετηθεί λιωμένη ως κατάπλασμα, θεραπεύει τη λέπρα⁷⁴⁶. Κατά τον ίδιο τρόπο, σημειώνει ο Διοσκουρίδης, αφαιρεί και τα λεπρά νύχια⁷⁴⁷.

50. ΝΑ ΚΟΨΕΙΣ ΔΙΨΑΝ ΑΡΡΩΣΤΟΥ

(σ. 1087, 2, αρ. 107)

Τρεις εναλλακτικές θεραπείες προτείνονται από την παραπάνω συνταγή : α') ζουμί κολοκυθιού με ζάχαρη ως ποτό, β') αφέψημα και σπόρος μαρουλιού ως ποτό, γ') κοπανισμένος βαμβακόσπορος ως ποτό⁷⁴⁸.

⁷⁴³. Βλ. Γεννάδ., σ. 559-600 (Λάπαθον, *Rumex*) για τα είδη του λάπαθου και τις αντίστοιχες ονομασίες του φυτού από τον Διοσκουρίδη και το Θεόφραστο.

⁷⁴⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 114, 2: «... αἱ δὲ ρίζαι αὐτῶν, ἐφθαί <τε> καὶ ὠμαὶ σὺν ὄξει καταπλασθεῖσαι θεραπεύουσι λέπρας, λειχήνας, ὄνυχας λεπρούς· δεῖ δὲ προανατριβεῖν τὸν τόπον ἐν ἡλίῳ νίτρῳ καὶ ὄξει· πραῦνει δὲ καὶ κνησμούς τὸ ἀφέψημα αὐτῶν περιαντλούμενον <ἢ τῷ λουτρῷ μειγνύμενον>».

⁷⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 114, 1: «τρίτον δὲ ἐστὶν ἄγριον, μικρόν... μαλακόν, ταπεινόν». Πρέπει να αντιστοιχεί στο 'λάπαθον τὸ βουκεφαλοφόρον' (*Rumex bucephalorivus*). Βλ. Γεννάδ., σ. 599.

⁷⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 121, 1 και 3: «λέπραν δὲ θεραπεύει... λαπάθου αγρία ρίζα ὠμή και μετ' ὄξους ἐφθῆ λεία καταπλασσομένη».

⁷⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 123, 1-2: «ὄνυχας δὲ ἀφίστησιν λεπρούς ἐπιτιθέμενα... ἄγριου λαπάθου ρίζα ὠμή και ἐφθῆ σὺν ὄξει...».

⁷⁴⁸. Βλ. Μουσελίμης, ὄ.π., σ. 1087, 2, αρ. 107: «Ζουμί ἀπὸ κολοκύθι... πίνε ὁμοίως».

Συσχέτιση με τη δίψα έχουμε από τον Διοσκουρίδη μόνο του ενός από τα παραπάνω φάρμακα της συνταγής και συγκεκριμένα της γλυκόρριζας («γλυκυρρίζης τῆς ἐχινοειδοῦς»⁷⁴⁹, η οποία (προφανώς λόγω των αποδιδόμενων σε αυτή σχετικών με τη δίψα θεραπευτικών ιδιοτήτων) εκτός των άλλων ονομάτων, φέρει και το όνομα «ἄδιψον» κατά τον Διοσκουρίδη⁷⁵⁰, ο οποίος παρατηρεί ότι το εκχύλισμά της κάνει καλό στην τραχύτητα του λάρυγγα και ενδείκνυται και στην καούρα του στομαχίου, ενώ, όταν λιώνει στο στόμα, σβήνει τη δίψα⁷⁵¹.

51. ΟΤΑΝ ΠΕΣΕΙ Ο ΣΤΑΦΥΛΙΤΗΣ

(σ. 1087, 2, αρ. 109)

Η συνταγή συνιστά κονιορτοποίηση τεσσάρων ουσιών (καραμπογιάς <1 δράμ.>, τζερβετζουλέ <1 δράμ.>, νισιατηριού και μαύρου πιπεριού) και εμφύσημα της σκόνης με καλάμι πάνω στη σταφυλή⁷⁵².

Τι είναι ο 'τζερβετζουλές' δεν στάθηκε δυνατό να διαπιστωθεί με βάση τα διάφορα λεξικά. Ξένη λέξη, ίσως αθησαύριστη. Για την καρμπογιά, που κατά τον Πύρρο το Θετταλό είναι ο 'χάλκανθος'⁷⁵³ και στον Διοσκουρίδη είναι το «ἄνθος τοῦ χαλκοῦ», ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι συστέλλει (συρρικνώνει) και τις σταφυλές (τον σταφυλίτη)⁷⁵⁴.

Για το 'νισιατήρι' (νισαντήρ ή νισαντίρι) της συνταγής, που είναι το χλωριούχο αμμώνιο (NH₄Cl) και κατά τον Διονύσιο τον Πύρρο τον Θεσσαλό το αμμωνιακό άλας⁷⁵⁵, υπάρχει σχετική αναφορά στον

⁷⁴⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 225-226 (Γλυκύρριζα ή ἐχινοειδής, *Glycyrrhiza glabra* ή *G. echinata*). Η ρίζα της είναι βιομηχανική και φαρμακευτική (*Radix Liquoriciæ*). Σ' αυτό το είδος της γλυκύρριζας αναφέρεται ο Διοσκουρίδης περιγράφοντάς την με λεπτομέρεια και σημειώνοντας τις θεραπευτικές της ιδιότητες. Βλ. Γεννάδ., σ. 226.

⁷⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 5, 1: «γλυκύρριζα' οἱ δὲ Ποντικὴν ῥίζαν, οἱ δὲ Γεντιανὴν, οἱ δὲ Σκύθιον, οἱ δὲ ἄδιψον... καλοῦσι».

⁷⁵¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 5, 2: «ποιεῖ δὲ τὸ χύλισμα πρὸς τραχύτητας ἀρτηρίας... ἀρμόζει δὲ καὶ πρὸς καῦσον στομάχου... ἀδιψὸν τέ ἐστὶν ἀποχυλιζόμενον...».

⁷⁵². Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1087, 2, αρ. 109: «Ὅταν πέσει ὁ σταφυλίτης... δὲν μεταπέφτει ὁ σταφυλίτης».

⁷⁵³. Βλ. Πύρρου, Φαρμακοπ., σ. 235 και §142, σ. 163 ('χάλκανθος τεχνητή').

⁷⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 77, 3: «... στέλλει δὲ (ενν. χαλκοῦ ἄνθος) καὶ κιονίδας...». Κιονίς: η σταφυλή (λατ. *Columella*). Βλ. Λεξικό Liddell & Scott.

⁷⁵⁵. Βλ. Πύρρου, Φαρμακοπ., σ. 235 και σ. 130-131, §119, για τη μέθοδο παρασκευής και τη χρήση του καθαρού αμμωνιακού άλατος.

Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει για όλα τα αλάτια, συμπεριλαμβανομένου και του αμμωνιακού άλατος, ότι μαζί με μέλι επαλείφονται στις αμυγδαλές και τις σταφυλές («κιονίδας»)⁷⁵⁶.

Για το μαύρο πιπέρι («μέλαν πέπερι») αλλά και γενικά για κάθε πιπέρι ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι ενδείκνυται για εσωτερικές επαλείψεις μαζί με μέλι στις κυνάγχες, δηλαδή στην φλεγμονή του λαιμού γενικά⁷⁵⁷. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' όμως, όπου ως φάρμακα για την πτώση του σταφυλίτη («κεχαλασμένας σταφυλάς») σημειώνονται τα ήδη αναφερθέντα πιο πάνω λαϊκά φάρμακα («ἄνθος χαλκοῦ», δηλαδή καραμπογιά, τα διάφορα αλάτια, όπως είναι και το νισαντήρι ως αμμωνιακό άλας) αναφέρεται και το πιπέρι, αλλά ως ένα από τα συνθετικά φαρμάκου, συναποτελούμενου από κηκίδι, αλάτι, πιπέρι και μέλι⁷⁵⁸.

52. ΟΤΑΝ ΣΕ ΣΦΑΖΕΙ ΤΟ ΧΕΡΙ Η ΤΟ ΠΟΔΙ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ (σ. 1087, 2, αρ. 110)

Από τη συνταγή αυτή συνιστάται βρέξιμο του πάσχοντος μέρους του σώματος με μείγμα καμφοράς (5 δράμ.), οπίου (αφιονιού) και κρόκον (1 δράμ.) και ρακῆς (σπίρτου) 100 δράμια τρεις φορές κάθε ώρα⁷⁵⁹.

Από τα παραπάνω φάρμακα της λαϊκής συνταγής ο Διοσκουρίδης αναφέρει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ως παυσίπονο γενικά αλλά και για τις ποδάγρες (μαζί με κρόκο) το όπιο⁷⁶⁰, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', εκτός από το όπιο, αναφέρει πάλι και τον κρόκο αλλά κυρίως σε συνδυασμό και με άλλα φάρμακα. Έτσι, όσους πάσχουν από ποδάγρα ή

⁷⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 3: «διαχρίομενοι... πρὸς δὲ παρίσθμια καὶ κιονίδας σὺν μέλιτι...».

⁷⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 159, 3: «... καὶ συνάγχαις ἀρμόζει διαχρίομενον σὺν μέλιτι...».

⁷⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 82: «τὰς δὲ κεχαλασμένας σταφυλάς συστέλλει... διαχρίομενα δὲ ὠφελεῖ σὺν μέλιτι... ἄλες (=αλάτια)... κηκίς μετὰ ἄλός καὶ πεπέρεως καὶ μέλιτος... προσαπτόμενα δὲ ξηρὰ ὠφελεῖ... χαλκοῦ ἄνθος (= καραμπογιά)... ἄλες».

⁷⁵⁹. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1087, 2, αρ. 110: «Κάμφορα... ὠφελείσαι».

⁷⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3: «ὁ δὲ ὀπὸς... λημφθεὶς βραχὺς ὅσον ὄροβος ἀνώδυνός ἐστι... (δηλαδή το όπιο είναι παυσίπονο, αν ληφθει σε ποσότητα ενός ροβιού). Στη συνέχεια σημειώνει ότι κάνει καλό και στις ποδάγρες μαζί με γάλα γυναίκας και κρόκο. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 4: «ποιεῖ δὲ καί... ποδάγραις τε σὺν γάλακτι γυναικείῳ καὶ κρόκῳ...».

αρθρίτιδα, τους ωφελεί κατά τον Διοσκουρίδη (‘Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων’) και το ὄπιο της παπαρούνας, ὅταν αλείφεται με ξίδι και ροδόμυρο⁷⁶¹, και κατά τον ἴδιο, σταματούν αμέσως τους πόνους (μεταξύ άλλων) το ὄπιο μαζί με σμύρνα, πευκέδανο, στύρακα και υοσκύαμο σε ἴσες ποσότητες μαζί με κηραλοιφή⁷⁶², αλλά και το ὄπιο της παπαρούνας μαζί με γάλα γυναίκας, κρόκο και κηραλοιφή, ανακατεμένα και τοποθετημένα ως κατάπλασμα⁷⁶³.

53. ΓΛΥΚΑΛΟΙΦΗ ΩΦΕΛΙΜΗ

(σ. 1087, 2, αρ. 111)

Η συνταγή συνιστά για ὅλες τις πληγές εἶδος αλοιφής από λάδι (δράμ. 10), κερί (δράμ. 3) αναλυμένο στη φωτιά και πλυμένο σε κρύο νερό 4 φορές, κρόκο αβγού και κρόκο (ζαφορά) 1 δράμι⁷⁶⁴.

Από τα τέσσερα φάρμακα-συστατικά της συνταγής ο κρόκος (ζαφορά) δεν αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη για την θεραπεία των πληγών. Το κερί αναφέρεται και στα δυο ἔργα του, ενώ το λάδι και ο κρόκος αυγού αναφέρονται μόνο στο ‘Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων’. Πιο αναλυτικά :

Για το κάθε κερί σημειώνει στο ‘Περὶ ὕλης ἰατρικῆς’ ὅτι ἔχει ιδιότητες μέτρια θρεπτικές των ελκών⁷⁶⁵ και στο ‘Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων’ ὅτι θρέφει (επουλώνει) τα ἔλκη⁷⁶⁶ και ὅτι η αλοιφή κεριού με καμένο μολύβι επουλώνει τα γεροντικά ἔλκη (πληγές)⁷⁶⁷.

⁷⁶¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 228, 1-2: «καταχρίόμενα δὲ ποδάγρας και ἀρθρίτιδας ὠφελεί... ὀπὸς μήκωνος μετ’ ὄξους και ῥοδίνου καταχρίόμενος».

⁷⁶². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 228, 2 και 4: «...παραχρήμα δὲ ποιεῖ ἀπόνους τοῦτο... σμύρνα, πευκέδανον, στύραξ, ὄπιον, ὕοσκύαμος, ἴσα σὺν κηρωτῇ ».

⁷⁶³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 228, 4: « ...μήκωνος ὀπὸς σὺν γυναικείῳ γάλακτι και κρόκῳ και κηρωτῇ ῥοδίνῃ μίγνεντα και ἐπιτεθέντα...».

⁷⁶⁴. Βλ. Μουσελίμης, ὁ.π., σ. 1087, 2, αρ. 111: «Λάδι δράμ. 10... εἰς ὄλες τις πληγές καλή και ὠφέλιμη».

⁷⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 83, 3: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶς κηρὸς... πληρωτικὴν τε μετριῶς...».

⁷⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 178: «πληροῖ δὲ τὰ ἔλκη... κηρὸς...».

⁷⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 172: «πρεσβυτικά δὲ ἀπουλοῖ ἔλκη... κηρωτῇ μετὰ μολύβδου κεκαυμένου...».

150

Για το παλιό λάδι σημειώνει ότι επουλώνει (πάνω σε βύσμα) τα χρόνια έλκη (τις παλιές πληγές)⁷⁶⁸ και για τον κρόκο του αυγού παρατηρεί ότι επουλώνει τις γεροντικές πληγές⁷⁶⁹.

---

⁷⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 173, 1 και 2: «τά δὲ παλαιά (ενν. ἔλκη) ἀπουλοῖ... ἔλαιον παλαιὸν σὺν μοτῶ» (=δηλαδή τοποθετημένο στη πληγή με βύσμα).

⁷⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 172: «πρεσβυτικά δὲ ἀπουλοῖ ἔλκη ψῶν λέκιθοι (=κρόκοι αβγῶν)».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Γιατροσόφι D

(από το Ανθοχώρι Μετσόβου)

Κ. Οικονόμου, Δυὸ ἡπειρωτικὰ γιατροσόφια, «Δωδώνη» τ. Ζ' (1978), σ. 244-274, Χ/φο (Σ) του ἔτους 1885 ἀπὸ το Ανθοχώρι Μετσόβου⁷⁷⁰.

1. Εἰς ὀμμάτια πονιμένα

(σ. 244, αρ. 1, α')

Ἡ συνταγή συνιστᾶ ἐπάλειψη τῶν ματιῶν (ἐξωτερικά) με ἀλοιφή που ἀποτελεῖται ἀπὸ ασπράδι αὐγοῦ βρασμμένο μαζί με ξίδι και με γάλα γυναίκα⁷⁷¹.

Ὁ Διοσκουρίδης συνιστᾶ και στα δύο ἔργα του ὅλα τα παραπάνω φάρμακα για την ἴδια ἢ για παραπλήσιες οφθαλμικές παθήσεις. Πιο συγκεκριμένα: Για το ασπράδι του αὐγοῦ («ῥοῦ τὸ λευκόν») σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι (εκτὸς τῶν ἄλλων θεραπευτικῶν ιδιοτήτων του) ἐπενεργεῖ καταπραῦντικά, ἀν ἐνσταλαχθεῖ στα μάτια που ἔχουν φλεγμονή⁷⁷², ἐνῶ καταπραῦνει ἐπίσης τις φλεγμονές τῶν ματιῶν, ἀν ληφθεῖ με λίγο μαλλί και τοποθετηθεῖ πάνω στο μάτι, ἀφοῦ ἀναμειχθεῖ σ' αὐτὸ (το ασπράδι) ροδόμυρο και κρασόμελο⁷⁷³. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ὁ Διοσκουρίδης συνιστᾶ το ασπράδι του αὐγοῦ

⁷⁷⁰. Περισσότερα βλ. πιο πάνω στον κατάλογο με τα γιατροσόφια, καθώς και οικονόμου, ὁ.π., σ. 241-242.

⁷⁷¹. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 244, αρ. 1, α'. «... νὰ βγάλῃς τὸ ασπράδι τοῦ αὐγοῦ... και ἄλλη ἀλοιφή νὰ μὴ βάλῃς».

⁷⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 50 (Vol. I. p. 136, 20-21): «τὸ δὲ λευκόν αὐτοῦ ὤμῶν < ὄν>... παρηγορεῖ ἐγχυματισθὲν ἐπὶ ὀφθαλμῶν φλεγμαινόντων...».

⁷⁷³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 50 (Vol. I. p. 137, 3-5): «... φλεγμονάς τε ὀφθαλμῶν πραῦνει ἐρίφῳ ἀναλημφθὲν και ἐπιτεθὲν μίγντος αὐτῷ ροδίνου και οἰνομέλιτος...».

στα οιδήματα (πρηξίματα) των ματιών⁷⁷⁴ και στις καταρροές τους, αν τοποθετηθεί ως έμπλαστρο (κατάπλασμα) στο μέτωπο⁷⁷⁵.

Για το ξίδι ('όξος') ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περί ύλης Ιατρικής' έργο του ότι προστατεύει από τις φλεγμονές γενικά και ότι, αν επαλειφθεί μαζί με μέλι, εξαφανίζει τις μελανιές των ματιών ('ύπώπια')⁷⁷⁶

Για το γάλα γυναίκας σημειώνει στο 'Περί ύλης Ιατρικής' ότι ανακατωμένο με τριμμένο λιβάνι ενσταλάζεται στα μάτια που έχουν αιμάτωμα από χτύπημα⁷⁷⁷, στο δε 'Περί άπλών Φαρμάκων' σύγγραμμά του παρατηρεί ότι και τους πόνους των ματιών σταματάει ο λίθος αιματίτης μαζί με γάλα γυναίκας και προπαντός, όταν ενσταλάζεται σε μικρό παιδί⁷⁷⁸. Ακόμα παρατηρεί ότι στα χρόνια έλκη και στις καταρροές των ματιών συνιστώνται να επαλείφονται λιωμένα (μεταξύ άλλων και) το γαλάκτωμα του άγριου μαρουλιού μαζί με γάλα γυναίκας⁷⁷⁹ και, τέλος, ότι το γυναικείο γάλα θεραπεύει τις διαρροές του αίματος στα μάτια, αν επαλειφθεί⁷⁸⁰.

2. Όταν τρέχουν τὰ όμμάτιά σου δάκρυα (σ. 244-245, αρ. 2, β')

Η συνταγή συνιστά επίθεμα στο μέτωπο του ασθενούς αλοιφής από χυμό κοπανισμένου βασιλικού και από κοπανισμένα ρεβίθια⁷⁸¹.

⁷⁷⁴ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 32: « οιδήματα δέ πραΰνει... κυάμινον άλευρον σὺν λιβανωτῶ λείω καὶ ψοῦ τῶ λευκῶ...». Εδώ βέβαια πρόκειται για μείγμα από αλεύρι κουκιών μαζί με λιβάνι και ασπράδι αυγού. Το ασπράδι δηλαδή χρησιμοποιείται σε συνδυασμό και με άλλες θεραπευτικές ουσίες.

⁷⁷⁵ . Βλ. ό.π., Φάρμ., I, 34: «ίστησιν δέ ρεύματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα ανακολλήματα ψοῦ τὸ λευκόν...».

⁷⁷⁶ . Βλ. Διοσκ. Ὑλη, VI. 13 (όξος), 1-2: «όξος ... ἐστὶ καὶ ἀφλέγμαντον... ὑπώπια τε αἶρει σὺν μέλιτι καταχρίόμενον...».

⁷⁷⁷ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 70, 6: «τὸ δὲ τῆς γυναικὸς γάλα... μίγην δὲ λιβάνω τῶ λείω ἐνστάζεται τοῖς ἐκ πληγῆς αἵμαχθεῖσιν ὀφθαλμοῖς...».

⁷⁷⁸ . Βλ. Διοσκ. Φάρμ., I. 35: «... καὶ τὰς περιωδινίας <δὲ > παύει... λίθος <αἵματίτης> μετὰ γάλακτος γυναικείου, καὶ μάλιστα ἐπὶ παιδίου ἐνσταζόμενος».

⁷⁷⁹ . Βλ. Διοσκ. Φάρμ. I. 36: «... πρὸς δὲ τὰ κεχρονισμένα ἔλκη καὶ ρεύματα ἀρμόζει λεία ἐγχριόμενα... θρίδακος ἀγρίας ὁπὸς σὺν γυναικείω γάλακτι...».

⁷⁸⁰ . Βλ. Διοσκ. Φάρμ. I. 37: «... ὑποδρομὰς δὲ αἵματος θεραπεύει ἐγχριόμενον... γάλα γυναικείου σὺν λιβανωτῶ...».

⁷⁸¹ . Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 244-245, αρ. 2, β' : «...κοπάνισε βασιλικόν... καὶ γιρεύουν».

Από τα φάρμακα της παραπάνω συνταγής ο Διοσκουρίδης συνιστά μόνο τον βασιλικό⁷⁸² για τις οφθαλμικές παθήσεις, ενώ τα ρεβίθια δεν τα εντάσσει στα οφθαλμικά φάρμακα⁷⁸³.

Συγκεκριμένα, στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει μεταξύ άλλων για τον βασιλικό ('ὄκιμον') ὅτι, ὅταν γίνεται κατάπλασμα μαζί με χιώτικο κρασί, βοηθάει στις περιπτώσεις πονόματου, ενώ ο χυμός του καθαρίζει τα θαμπώματα στα μάτια και ξεραίνει τις καταρροές ('ρέύματα')⁷⁸⁴. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του ο Διοσκουρίδης συμπεριλαμβάνει τον χυμό του βασιλικού μαζί με κρασί στα οφθαλμικά φάρμακα εκείνα που είναι απλά και λιτά και που αν ενσταλαχθούν περιορίζουν (συστέλλουν) γρήγορα τις συγκεντρώσεις των υγρών και θρέφουν και καθαρίζουν τα ἔλκη των ματιῶν⁷⁸⁵, ἀλλά και συνιστά εκείνα που, ὅταν επαλείφονται, καθαρίζουν εκείνα που σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιῶν, το ἄργεμα (δηλαδή την λευκή ουλή στο μάτι), τα νεφελώματα και τα θολώματα, ενώ συμβάλλουν και στην ενίσχυση της ὄρασης εκείνων που ἔχουν ἀμβλυωπία⁷⁸⁶.

3. Ὄταν σὲ πονεῖ τὸ κεφάλι εἴτι καὶ τὰ νεφρά (σ. 245, αρ. 3, γ')

Ἡ συνταγή συνιστᾶ ἐπάλειψη του κεφαλιού με 'μυγδαλόλαδο' (λάδι ἀπὸ ἀμύγδαλα, αμυγδαλέλαιο)⁷⁸⁷.

Και για τις δυο παθήσεις (πονοκέφαλο και πόνο ἢ ἄλλη πάθηση των νεφρῶν) συνιστᾶ τὸ 'ἔλαιον ἀμυγδάλινον' και ο Διοσκουρίδης. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι τὸ 'ἀμυγδάλινον ἔλαιον' κάνει καλό

⁷⁸² . Πρόκειται για τον γνωστό μας βασιλικό, φυτό κοσμητικό, μυριστικό και αρτυματικό, με τις διάφορες ποικιλίες του (πλατύφυλλος, σταυρωτός, μικρόφυλλος, μελανόφυλλος κ.ά., και με το φυτολογικό ὄνομα ὄκιμον ο βασιλικός (*ocimum basilikum*) που είναι τὸ ὄκιμον του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 1050.

⁷⁸³ . Βλ. Διοσκ. Ὑλη II. 104.

⁷⁸⁴ . Βλ. Διοσκ. Ὑλη II. 141, 1: « ὄκιμον... καταπρασσομένον... φλεγμοναῖς βοηθεῖ... σὺν οἴνω δὲ Χίω πρὸς ὀφθαλμῶν ὀδύνας. ὁ δὲ χυλὸς αὐτοῦ ἀποκαθαίρει ἀχλὺς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ τὰ ρεύματα ξηραίνει ...».

⁷⁸⁵ . Βλ. Διοσκ. Φάρμ. I. 35: « ...ἐγχυματιζόμενα δὲ ὠφελεῖ ἀπλᾶ καὶ ἀπερίεργα ὄντα καὶ στέλλοντα ταχέως τὰς ἐπιφορὰς καὶ τὰ ἔλκη πληροῦντα καὶ ἀποκαθαίροντα ...».

⁷⁸⁶ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40, 1-3: « καθαίρει δὲ τὰ επισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλὺς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωποῦντων ἐγχιρόμενα...».

⁷⁸⁷ . Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 245, αρ. 3, γ' : « Ὄταν σὲ πονῆ τὸ κεφάλι... περνάει».

(εκτός των άλλων περιπτώσεων) και στους κεφαλόπονους, ενώ ωφελεί και όσους πάσχουν από τα νεφρά τους⁷⁸⁸. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του σημειώνει ότι και το αμυγδαλέλαιο (μεταξύ άλλων) από τη φύση του ωφελεί με εξωτερικούς εμβρεγμούς στις περιπτώσεις πρόσφατων πονοκεφάλων που δεν συνοδεύονται από πυρετό και μάλιστα τα ίδια δραστικά αποτελέσματα έχει και μαζί με ξίδι⁷⁸⁹, κάτι που θα ιδούμε στην επόμενη συνταγή του εξεταζόμενου ιατροσοφίου.

4. Όταν ἔχη ὁ ἄνθρωπος βήχαν (σ.245-246, αρ. 5, ε')

Η συνταγή αυτή είναι τριπλή. Στο πρώτο μέρος συνιστάται αφέψημα από πήγανο ως ποτό. Στο δεύτερο με την ένδειξη 'ἕτερον' συνιστάται μείγμα από κοπανισμένα λεπτοκάρυα με μέλι ως 'μαντζούνι'. Στο τρίτο μέρος με τον τίτλο «εἰ δὲ καὶ ἔχη παλαιὸν βήχαν ὁ ἄνθρωπος» συνιστάται μαραθόσπορος σε πρώτη φάση ως ποτό μαζί με κρασί και ὕστερα τα ψημένα πράσα ως φαγητό με ζάχαρη⁷⁹⁰.

Από όλα τα παραπάνω φάρμακα της τριπλής συνταγής του εξεταζόμενου γιατροσοφίου μόνο για το τελευταίο, τη ζάχαρη, δεν υπάρχει καμιά σχετική με την αντιμετώπιση του βήχα αναφορά στα έργα του Διοσκουρίδη. Όλα τα άλλα αναφέρονται είτε και στα δύο έργα του είτε μόνο στο ένα ως αντιβηχικά φάρμακα. Πιο συγκεκριμένα:

Για το πήγανον ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι κάνει καλό μεταξύ άλλων και στο βήχα, αν βραστεί με ξερό ἀνήθο και χρησιμοποιηθεί ως ποτό (ρόφημα)⁷⁹¹. Εντύπωση κάνει το ότι στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' το πήγανον δεν αναφέρεται μεταξύ των άλλων αναφερομένων εκεί αντιβηχικών φαρμάκων⁷⁹².

⁷⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 33, 2: «ποιεῖ δὲ πρὸς... κεφαλαλγίας... ωφελεί δὲ καὶ νεφριτικούς...».

⁷⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 1: «πρὸς κεφαλαλγίας προσφάτους δίχα πυρετοῦ γινομένας ὠφελεῖν πέφυκεν ἔλαιον ἐμβρεχόμενον... ἀμυγδάλινον... ποιεῖ δὲ ταῦτα καὶ μετὰ ὄξους». Το τελευταίο «μετὰ ὄξους» θα το ιδούμε στην επόμενη συνταγή.

⁷⁹⁰. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 245-246, αρ. 5,ε' : «Ὅταν ἔχη ὁ ἄνθρωπος βήχαν: νὰ βράσης πήγανον... καὶ θεραπεύεται ὁ ἄνθρωπος».

⁷⁹¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 45 (πήγανον), 2: «ἐψηθὲν δὲ σὺν ἀνήθῳ ξηρῷ καὶ ποθὲν... ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς... βήχας...πινόμενον ὡς προεῖρηται».

⁷⁹². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31-35.

Για τα λεπτοκάρυα (του δεύτερου μέρους της λαϊκής συνταγής) ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι, ἀν πίνονται λιωμένα μαζί με μελόνηρο (ἡ συνταγή βέβαια συνιστά μαζί με μέλι) θεραπεύουν τὸν χρόνιο βήχα⁷⁹³, ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' τα ἀναφέρει πάλι μεταξύ τῶν ἀντιβηχικῶν φαρμάκων ἀλλὰ ὡς μείγμα με μελόνηρο καὶ πιπέρι⁷⁹⁴.

Στὴ συνταγή τοῦ ἐξεταζόμενου γιαιτροσοφίου συνιστάται μείγμα λεπτοκαρυῶν με μέλι καὶ ὄχι με ἀραιωμένο μέλι (μέλι καὶ νερό, νερόμελο). Ὅμως καὶ τὸ μέλι συνιστά ὁ Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὡς ἀντιβηχικό φάρμακο σημειώνοντας ὅτι συνιστάται καὶ στις περιπτώσεις τοῦ βήχα⁷⁹⁵, ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' τὸ συνιστά καὶ μόνο του καὶ σε συνδυασμό με ἄλλα φάρμακα γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν διαφόρων εἰδῶν καὶ μορφῶν τοῦ βήχα. Παρατηρεῖ λοιπὸν ὅτι στὸν χρόνιο βήχα κάνει καλὸ (ὡς ἀντιβηχικό φάρμακο) τὸ βρασμένο μέλι, ἀν λαμβάνεται ὡς χάπι⁷⁹⁶, ἀλλὰ καὶ σε συνδυασμό με ἄλλα φάρμακα, ὅπως με ρίζα τοῦ 'ἀγκαθίου', με τὸ ἀφέψημα τοῦ ὕσσωπου ἢ τοῦ πράσιου⁷⁹⁷ ἢ μαζί με βούτυρο καὶ λίγο κίμυνο⁷⁹⁸.

Γιὰ τὸν μαραθόσπορο ὡς ἀντιβηχικό φάρμακο ὁ Διοσκουρίδης κάνει λόγο μόνο στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του, ὅπου τὸν ἀναφέρει μεταξύ τῶν φαρμάκων ποὺ ὠφελοῦν στις περιπτώσεις χρόνιου βήχα με υποκαπνισμοὺς καὶ μάλιστα μέσω ἐνός καθετήρα ἀπὸ καλάμι καὶ ἐνός ἀποστακτήρα τρυπημένου στὴν ἀναποδογυρισμένη βάση του, μέσα στὸν ὁποῖο βυθίζεται ὁ καθετήρας καὶ ἀνεβάζει τὸν ἀτμὸ στὸ στόμα τοῦ ἀσθενούς⁷⁹⁹.

⁷⁹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 125, 3: «τὰ δὲ Ποντικά, ἃ ἔνιοι λεπτοκάρυα καλοῦσι... καὶ αὐτὰ δὲ λεία σὺν μελικράτῳ πινόμενα βῆχα παλαιὰν ἰᾶται...».

⁷⁹⁴. Βλ. Διοσκ. Φάρμ., II. 31, 3: «βῆχας χρονίους ὠφελεῖ... κάρυα Ποντικά πινόμενα μετὰ μελικράτου καὶ πεπέρεως...».

⁷⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 3: «μέλι... καὶ βηξίν ἀρμόζει...».

⁷⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 5: «βῆχας χρονίους ὠφελεῖ...μέλι ἐφθὸν ἀντὶ καταποτίου λαμβανόμενον...».

⁷⁹⁷. Βλ. Διοσκ. Φάρμ., II. 31 γιὰ τὸν χρόνιο βήχα.

⁷⁹⁸. Βλ. Διοσκ. Φάρμ., II. 33: «πᾶσι δὲ τοῖς βήττουσιν ἀρμόζει βούτυρον μετὰ μέλιτος καὶ κυμίνου βραχέος». Βλ. καὶ ὅ.π., II. 34 γιὰ ἄλλους συνδυασμοὺς φαρμάκων με μέλι σε μορφή 'μαντζουნიού'.

⁷⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 35: «ὑποθυμῶμενα δὲ ὠφελεῖ χρονίας βῆχας καὶ διὰ καλάμινου σίφωνος καὶ ἄμβικος τετρημένον κατὰ τὸν πυθμένα, δι' οὗ καὶ ὁ σίφων καθιέμενος ἀναπέμπει εἰς τὸ στόμα τὸν ἀτμόν... μαράθου καρπός». Στὸ 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δὲν ὑπάρχει σχετικὴ με ἀντιβηχικὲς ιδιότητες τοῦ μαραθόσπορου ἀναφορὰ τοῦ Διοσκουρίδη. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70.

Το ίδιο συμβαίνει και με το κρασί, που ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δεν αναφέρεται ως αντιβηχικό φάρμακο⁸⁰⁰, στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνεται ὅτι το κρασί, ὅταν πίνεται ζεστό, ὠφελεῖ στις περιπτώσεις ἔντονων παροξυσμῶν του βήχα και ὅτι στις ίδιες αυτές περιπτώσεις ὠφελεῖ το κρασί και αν αυτό μείνει ἐπὶ μία νύχτα μέσα σε σκαμμένο (κυλωμένο) σκιλλοκρέμμυδο και δίνεται κατὰ τις προσβολές του βήχα· πρέπει ὁμως να λαμβάνεται με καλαμάκι σε μικρὴ ποσότητα, ἐπειδὴ εἶναι καυστικό⁸⁰¹. Ὡστόσο και στις περιπτώσεις χρόνιου βήχα θεωρεῖται ἀπὸ τον Διοσκουρίδη ὠφέλιμο το κρασί σε συνδυασμό και με κάποιον ἄλλον ἢ με κάποιον ἄλλον ἐπίσης αντιβηχικά φάρμακα⁸⁰².

Για τα πράσα ως αντιβηχικό ἢ αποχρεμπτικό φάρμακο ο Διοσκουρίδης κάνει λόγο και στα δύο του ἔργα. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ὅτι το πράσο, αν το φάει κανεὶς βρασμένο μαζί με χυλό κριθαρίου, προκαλεῖ την ἀπόχρεμψη των περιττωμάτων (ἀχρηστων υγρῶν, φλεγμάτων κ.τ.λ.) του θώρακα⁸⁰³, κάτι που δεν εἶναι ἀσχετο με τον ξερὸ βήχα, ο οποίος αντιμετωπίζεται και σήμερα με ἀποχρεμπτικά φάρμακα. Το ίδιο περιῖπου σημειώνει και στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρώντας ὅτι το κεφαλωτό πράσο, ὅταν βράζεται μαζί με ροφήματα ἀποβάλλει τα περιττά υγρά του θώρακα στους λεγόμενους ἀποχρεμπτικούς ασθενεῖς⁸⁰⁴. Ἀλλά και στην περίπτωση του χρόνιου βήχα σημειώνει ο Διοσκουρίδης ὅτι ὠφελεῖ (και θεραπεύει) το βρασμένο πράσο, ὅταν τρώγεται (ὅπως και στη συνταγή) ἀλλά και το ἐκχύλισμά του, ὅταν καταπίνεται⁸⁰⁵, ἐνῶ το ίδιο ἀποτέλεσμα ἔχει κατὰ τον Διοσκουρίδη και το σύνθετο φάρμακο ἀπὸ σπόρο του σίλφιου μαζί με πράσο και ξίδι⁸⁰⁶.

⁸⁰⁰ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6.

⁸⁰¹ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 32: «τὰς δὲ σφοδρὰς ἐπιπτώσεις τῆς βηχὸς ὠφελεῖ οἶνος ἐν σκίλλῃ ἐγγλυφείῃ διανυκτερεύσας και διδόμενος κατὰ τὰς ἐπιθέσεις τῆς βηχὸς· σίφῳνι δὲ λαμβανέσθω, και ὀλίγος διὰ τὴν δριμύτητα. ὠφελεῖ και... οἶνος ζεστός καταρροφούμενος».

⁸⁰² . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, ὅπου η φράση «σὺν οἴνῳ» ἢ «μετ' οἴνου» ἢ «ἐν οἴνῳ» σημειώνεται κατ' ἐπανάληψη.

⁸⁰³ . Βλ. Διοσκ. Ὑλη. II. 149, 1: «πράσον κεφαλωτόν... συνεψηθὲν δὲ πτισάνῃ και βρωθὲν ἀνάγει τὰ ἐκ θώρακος».

⁸⁰⁴ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 39, 1: «ἐπὶ δὲ τῶν λεγομένων ἀναφορικῶν ἀγει τὰ ἐκ θώρακος... πράσον κεφαλωτόν... συνεψόμενοι ροφήμασιν».

⁸⁰⁵ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 1 και 6: «βῆχας χρόνιους ὠφελεῖ... χρονίζουσας δὲ ἰᾶται ταῦτα πινόμενα... πράσον ἐφθὸν ἐσθιόμενον και τὸ χύλισμα αὐτοῦ καταπινόμενον».

⁸⁰⁶ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 4: «... ὀπόφυλλον μετὰ πράσου και ὄξους...».

5. Όταν πονή ο λαιμός (σ. 246, αρ. 7, ζ')

Η συνταγή συνιστά σε πρώτη φάση κατάπλασμα (επίθεμα) εξωτερικά στο λαιμό τηγανισμένων με λάδι αυγών και κατόπιν ως ποτό τον χυμό από μούρα (συκάμινα) μαζί με ζάχαρη, ο οποίος πρέπει να έχει μείνει στον ήλιο μέσα σε μπουκάλι για οχτώ μέρες⁸⁰⁷.

Από τα παραπάνω φάρμακα της συνταγής (αυγά, λάδι, μούρα, ζάχαρη) ο Διοσκουρίδης συνιστά τον χυμό των μούρων (συκάμινων) για την αντιμετώπιση των παθήσεων του λαιμού. Συνιστά βέβαια και τη χρήση του ωμού αυγού ή μόνο του ασπραδιού, που, εάν ροφηθεί χλιαρό, θεραπεύει την τραχύτητα του λάρυγγα⁸⁰⁸, αλλά εδώ δεν βλέπουμε άμεση σχέση με τη συνταγή καθώς και ο τρόπος χρήσης του αυγού είναι διαφορετικός και ο στόχος του, που είναι βέβαια κάποια πάθηση του λαιμού, δεν είναι ακριβώς ο ίδιος («πόνος λαιμού»). Για το χυμό όμως των μούρων, καρπού της μουριάς (κοινώς σκαμνιάς)⁸⁰⁹ ο Διοσκουρίδης παρατηρεί (μεταξύ άλλων και) ότι, αν ανακατωθεί με αυτόν λίγο μέλι κάνει καλό και στις φλεγμονές του φάρυγγα (παρίσθμια φλεγμαίνοντα)⁸¹⁰. Παρόμοια παρατήρηση βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του, όπου σημειώνει ότι για την αντιμετώπιση των φλεγμονών του εσωτερικού μέρους των παρισθμίων⁸¹¹ χρησιμοποιούμε (για γαργάρες) βρασμένο χυμό μούρων μαζί με μέλι και με λίγη στύψη⁸¹². Στην τελευταία περίπτωση βέβαια ο Διοσκουρίδης συνιστά τον χυμό μούρων μαζί με άλλα δύο φάρμακα (μέλι και στύψη) που θεωρεί κατάλληλα για την ίδια περίπτωση.

⁸⁰⁷ . Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 246, αρ. 7, ζ': «Όταν πονή ο λαιμός: τηγάνισε αυγά... και ύγιαίνει».

⁸⁰⁸ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 88: «ιάται δὲ τὰς μὲν χρονίας τραχύτητας... ὦδν ὠμόν ἀκροχλίαρρον ῥοφηθέν...». Επίσης βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 50: «τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ (ενν. τοῦ ὠοῦ) ...ὠμόν ῥοφηθέν... ἀκροχλίαρρον δὲ πρὸς ... τραχυσμοὺς ἀρτηρίας ἀρμόζει».

⁸⁰⁹ . Πρόκειται για το είδος μουριάς με το φυτολογικό όνομα μορέα η μέλαινα (*morus nigra*), που είναι η «έτέρα συκάμινος» του Θεοφράστου και η μορέα ή συκαμινέα του Διοσκουρίδη, γνωστή με το κοινό όνομα μαυρομουριά, ξυνομουριά, συκαμινιά ή σκαμνιά. Βλ. Γεννάδ., σ. 674.

⁸¹⁰ . βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 126, 1: « μιγέντος δὲ αὐτῷ (ενν. τῷ χυλῷ τοῦ καρποῦ τῆς μορέας) ὀλίγου μέλιτος ποιεῖ πρὸς... παρίσθμια φλεγμαίνοντα...».

⁸¹¹ . Παρίσθμια είναι τα πλάγια μέρη της σαρκώδους υπερώας του στόματος.

⁸¹² . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 81: «πρὸς δὲ τὰς ἐντὸς <τῶν> παρισθμίων φλεγμονὰς χρώμεθα ἀναγαργαρίσμασι... μόρων χυλῷ σὺν μέλιτι καὶ στυπτηρία ὀλίγη ...».

6. Περὶ πόνον ποδαριῶν

(σ. 247-248, αρ. 13, ιγ').

Η συνταγή αυτή είναι τριπλή (και στην ουσία πρόκειται για τρεις συνταγές για την ίδια πάθηση). Στο πρώτο μέρος της συνιστάται κατάπλασμα από στουμπισμένα και βρασμένα ζεστά φύλλα καρδιάς. Στο δεύτερο μέρος κατάπλασμα από ρόβι και ρεβίθια βρασμένα με νερό. Στο τρίτο συνιστώνται πλύσεις (εμβρεγμοί) των ποδιών με το ζουμί από το βράσιμο ανθέων ιτιάς με θαλασσινό νερό⁸¹³.

Επειδή στην παραπάνω τριπλή συνταγή (όπως άλλωστε συμβαίνει συχνά σε λαϊκές συνταγές ιατροσοφίων) δεν διευκρινίζεται ούτε το σημείο του πόνου (πέλμα, γόνατο ή αστράγαλος κ.τ.λ.) ούτε το είδος ή η προέλευση του πόνου (αρθρίτιδα, ισχιαλγία, διάστρεμμα κ.τ.λ.) πρέπει να λάβουμε υπόψη μας όλες τις δυνατές περιπτώσεις, όλες τις πιθανότητες, αφού μάλιστα ο Διοσκουρίδης διακρίνει τις διάφορες γνωστές τότε περιπτώσεις πόνου των άκρων έτσι, ώστε να συνιστά για την καθεμιά ειδικά φάρμακα⁸¹⁴.

Από τα παραπάνω λοιπόν φάρμακα της τριπλής συνταγής το ρόβι ((ῥοβος)⁸¹⁵ και τα ρεβίθια (ἑρέβινθος)⁸¹⁶ δεν αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη ως φάρμακα κατάλληλα για την πάθηση στην οποία αναφέρεται η συνταγή. Όσο για τα ζεστά βρασμένα φύλλα της καρδιάς, δεν έχουμε βέβαια καμιά άμεση αναφορά στον Διοσκουρίδη, ο οποίος όμως κάνει λόγο για τα καρύδια που χρησιμοποιούνται ως κατάπλασμα στα διαστρέμματα μαζί με λίγο μέλι και απήγανο⁸¹⁷.

Ακόμη, αντί για τα άνθη ιτιάς της λαϊκής συνταγής βρίσκουμε στον Διοσκουρίδη αναφορές σε ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες των φύλλων

⁸¹³. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 247-248, αρ. 13, ιγ': «... τὰ φύλλα της καρυᾶς ... να θαυμάξης».

⁸¹⁴. Αυτό ισχύει για το έργο του 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ισχύει το αντίστροφο. Σημειώνεται δηλαδή πρώτα το φάρμακο (φυτικό, ζωικό ή ορυκτό-μεταλλικό κ.τ.λ.) και κατόπιν οι παθήσεις, οι οποίες μπορούν να αντιμετωπισθούν με αυτό.

⁸¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 108.

⁸¹⁶ Βλ. ό.π., Π. 104.

⁸¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 125, 1: «... ἐπιπλάττεται δὲ καὶ στρέμμασι σὺν ὀλίγῳ μέλιτι καὶ πηγάνῳ...». Για το πήγανον θα γίνει λόγος στην επόμενη συνταγή.

και του φλοιού της ιτιάς⁸¹⁸. Συγκεκριμένα στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ὅτι το ἀφέψημα των φύλλων και του φλοιού της ιτιάς εἶναι ἀριστο φάρμακο για εξωτερικές πλύσεις (εμβρεγμούς) σε περιπτώσεις ποδάγρας⁸¹⁹, ἐνῶ στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι σε ὅσους υποφέρουν ἀπό ποδάγρες και ἀρθρίτιδες ὠφελούν οι εξωτερικές πλύσεις (μεταξύ ἄλλων και) με ζεστό θαλασσινό νερό και με το ἀφέψημα των φύλλων και του φλοιού της ιτιάς⁸²⁰, κάτι που μας φέρνει πιο κοντά στο τρίτο μέρος της παραπάνω λαϊκῆς συνταγῆς που συνιστά, ὅπως εἶδαμε, εξωτερικές πλύσεις με ἀνθη ιτιάς, βρασμένα με θαλασσινό νερό. Για το τελευταῖο ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο ἴδιο βιβλίο του ὅτι χρησιμοποιεῖται σε κομπρέσες κατὰ της ἰσχιαλγίας και ἄλλων συναφῶν πόνων μαζί με βρασμένα πίτουρα και φύλλα δάφνης, βαλμένα σε σάκο, κατασκευασμένο ἀπό πυκνά κουρέλια⁸²¹.

7. Εἰς ποδαγριάς (σ. 248, αρ. 14, ἰδ')

Ἡ συνταγή εἶναι διπλή. Στο πρώτο μέρος της συνιστάται κατάπλασμα (εμπλάχτρον= ἐμπλαστρον) ἀπό τηγανισμένον ἀπήγανο χλωρό με λάδι και βούτυρο και στο δεύτερο κατάπλασμα ἀπό πίσσα και ανθόσπορο⁸²².

Για τον ἀπήγανο ('πήγανον') ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι γίνεται κατάπλασμα μαζί με μέλι στους πόνους των ἀρθρώσεων (στους ἀρθρικούς πόνους)⁸²³, ἀλλά και στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι το ἀφέψημα του ἀγρίου ἀπήγανου μαζί με

⁸¹⁸. Για το δέντρο ιτέα (*salix*), τις ποικιλίες (εἶδη) του κ.τ.λ. βλ. Γεννάδ., σ. 445-448 (ιτέα, *salix*).

⁸¹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 104: «ιτέα ... ὁ δὲ ἐκ τῶν φύλλων και τοῦ φλοιοῦ χυλός... ἀρήγει και τὸ ἀφέψημα δὲ αὐτῶν κατάντλημα ποδάγρας ἀριστον».

⁸²⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 228, 1 και 9: «καταχρίόμενα δὲ ποδάγρας και ἀρθρίτιδας ὠφελεῖ... καταντλείται δὲ ὠφελίμως ἐπ' αὐτῶν ... θάλασσα θερμή, ιτέας φύλλων και φλοιοῦ ἀφέψημα».

⁸²¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 234: «πυρίαι δὲ ἰσχιάδος και τῶν ἄλλων ἀλγημάτων ἱκανῶς ἐνεργοῦσι... πίτουρα ἐφθά σὺν δάφνης φύλλοις και ἄλμη ἢ θαλάσση... εἰς σάκον βαλλόμενα ἐκ πυκνοῦ πεποιημένου ράκου».

⁸²². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 248, αρ. 14, ἰδ': «... βάλε εἰς τὸ τηγάνι ἀπήγανον... ἡμέρες».

⁸²³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 45, 3: «πήγανον...καταπλάσσειται δὲ και πρὸς ἀρθρων ἀλγήματα ...».

άνηθο ωφελεί όσους πάσχουν από ποδάγρα και αρθρίτιδα⁸²⁴, αλλά και ο ήμερος απήγανος ωφελεί ως κατάπλασμα ή με επάλειψη στις περιπτώσεις ποδάγρας και αρθρίτιδας⁸²⁵. Συνεχίζοντας προσθέτει ότι μια δραχμή⁸²⁶ από άγριο και ήμερο απήγανο μαζί με το αφέψημα άνηθου και κρασί ωφελούν ως ποτά όσους πάσχουν από ισχιαλγία⁸²⁷. Όσο για το λάδι ως βοηθητικό φάρμακο, που βρίσκουμε συχνά στις επαλείψεις και στα έμπλαστρα υπάρχει σχετική αναφορά του Διοσκουρίδη στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του σε σχέση με επαλείψεις σε ποδάγρες και αρθρίτιδες και μάλιστα σε συνδυασμό με το καστόριο⁸²⁸. Άλλωστε κατά τον Διοσκουρίδη το πιο παχύ και παλιό λάδι είναι κατάλληλο για τη χρήση των χαλαρωτικών φαρμάκων (αλοιφών)⁸²⁹, ενώ το βούτυρο έχει μαλακτικές ιδιότητες όμοιες με εκείνες του λαδιού και αν τοποθετηθεί εξωτερικά ως κατάπλασμα διατηρεί το σώμα σε καλή κατάσταση⁸³⁰.

Για την πίσσα (φάρμακο στο δεύτερο μέρος της υπό πραγμάτευση συνταγής) ο Διοσκουρίδης κάνει κατ' επανάληψη λόγο για τις θεραπευτικές της ιδιότητες σχετικά με την ποδάγρα και παρόμοιες παθήσεις στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του, αλλά σε συνδυασμό και με κάποιο άλλο με ανάλογες ιδιότητες φάρμακο⁸³¹. Έτσι, π.χ., το αμμωνιακό γαλάκτωμα με και η ξερή πίσσα, πλασμένα μαζί ως κατάπλασμα, ωφελούν στις περιπτώσεις ποδάγρας και αρθρίτιδας και σταματούν αμέσως του πόνους⁸³². Ο ίδιος συνδυασμός φαρμάκων διαλύει τους πωρόλιθους σε όσους πάσχουν από ποδάγρα και τις συμπλοκές των

⁸²⁴ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 227: « ποδαγρικούς < δέ> και αρθρικούς πινόμενα ώφελει... πήγανον άγριον σν άνήθω άποζεσθέν...».

⁸²⁵ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 228, 1 και 8-9: «καταχρίόμενα δέ ποδάγρας και αρθρίτιδας ώφελει και καταπλασσόμενα ... παραχρήμα δέ ποιει άπόνους ... πήγανον... καστόριον σν έλαίω συγχριόμενον ».

⁸²⁶ . Δραχμή εδώ είναι μονάδα βάρους ίση με 4 γραμμάρια περίπου.

⁸²⁷ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 230, 1-2: «ισχιαδικούς δέ ώφελει πινόμενα ... πηγάνου ήμέρου και άγριον δραχμή α' σν άνήθου άφεψήματι και οίνω ».

⁸²⁸ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 228, 9: « καστόριον σν έλαίω συγχριόμενον». Πρβλ. και το κείμενο της προπροηγούμενης υποσημείωσης για τις ποδάγρες και αρθρίτιδες.

⁸²⁹ . Βλ. Διοσκ., Ύλη, I, 30, 1: «τό δέ λιπαρώτερον και παλαιόν εις την των <χαλαστικών> φαρμάκων χρήσιν εύθετον ... ».

⁸³⁰ . Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 72, 1: « βούτυρον ... έχεται δέ δυνάμεως μαλακτικής, έλαιώδους ... έξωθεν δέ καταπλασσόμενο εύτροφον ... τηρεί τό σώμα ».

⁸³¹ . Στο 'Περί ύλης Ιατρικής' όμως ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει στην πίσσα θεραπευτικές για την ποδάγρα ιδιότητες. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I, 72

⁸³² . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 228, 1-3: « καταχρίόμενα δέ ποδάγρας και αρθρίτιδας ώφελει και καταπλασσόμενα... παραχρήμα δέ ποιει άπόνους... Αμμωνιακόν σν πίσση ξηρά μαλαχθέν...».

νεύρων⁸³³, ενώ χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα σε όσους έχουν ισχιαλγία μαζί με αλεύρι σταρένιο ή κριθαρένιο και ξινό νερωμένο κρασί (όλα βρασμένα μαζί)⁸³⁴ ή μαζί με ξίδι πάνω σε πανί⁸³⁵. Τέλος, ο ανθόσπορος της συνταγής πρέπει να είναι μάλλον ο ανηθόσπορος, ο οποίος είναι φαρμακευτικός⁸³⁶. Ο Διοσκουρίδης συνιστά τον άνηθο μαζί με το αφέψημα του απήγανου, όπως είδαμε και πιο πάνω, ως ποτό σε όσους έχουν ποδάγρα και αρθρίτιδα⁸³⁷ και σε όσους πάσχουν από αρθρίτιδα⁸³⁸.

8. Όταν πονοῦν τὰ ποδάρια (σ. 248, αρ. 16, ιζ').

Η συνταγή συνιστά πρώτα ποδόλουτρο με «αρμένη» σε ζεστό νερό και στη συνέχεια εντριβές και επαλήψεις της φτέρνας των ποδιών με ψιλοτριμμένο άλας⁸³⁹.

Για το δεύτερο από τα δύο φάρμακα της παραπάνω συνταγής, το αλάτι, ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του παρατηρεί ότι μαζί με αλεύρι και μέλι συνιστάται στα διαστρέμματα και ως επίθεμα (κάτάπλασμα) καθ' όμοιον τρόπον τοποθετούνται επάνω στο πονεμένο μέλος) σε όσους έχουν ποδάγρα⁸⁴⁰. Λίγο πιο πάνω, στο ίδιο κεφάλαιο, κάνοντας λόγο γενικά για τις θεραπευτικές ιδιότητες των αλατιών και τις πολλές χρήσεις τους παρατηρεί ότι ακόμα και το ατμόλουτρο με αυτά καταπραΰνει τους πόνους⁸⁴¹.

⁸³³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι, 229: « Πώρους δὲ τοὺς ἐπὶ ποδαγρικῶν καὶ συστροφᾶς νεύρων λύει Ἀμμωνιακὸν σὺν πίσσῃ ξηρᾷ ἐπιτεθέν ».

⁸³⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι, 232, 1: « καταπλάσσεται δὲ ἐπὶ ἰσχιαδικῶν πύρινον ἢ κρίθινον ἄλευρον ἐψηθὲν μετ' ὄξυκράτου καὶ πίσσης ... ».

⁸³⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι, 232, 2: « ... πίσσα σὺν ὄξει ἐν ὀθονίῳ... ».

⁸³⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 117 (Άνηθον, Anethum), το κοινό άνηθον ή άνηθος, το άνηθον του Διοσκουρίδη. Κατά τον Γεννάδιο (ό.π.) του άνηθου τούτου τα σπέρματα είναι φαρμακευτικά (Άνήθου σπέρμα, Semina Anethi).

⁸³⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι, 227.

⁸³⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι, 230, 2.

⁸³⁹. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 248-249, αρ. 16, ιζ' : « Όταν πονοῦν τὰ ποδάρια: κάμι άρμένη... περνάει ό πόνος ».

⁸⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 109,6: « ... πρὸς στρέμματα δὲ σὺν ἀλεύρῳ καὶ μέλιτι... ποδαγρικοῖς τε ὁμοίως ἐπιτίθενται ».

⁸⁴¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 109, 2: « πυρία τε ἢ δι' αὐτῶν ... πραῦντικὴ αλγημάτων ... ».

Το πρόβλημα όμως συνιστά' αυτή τη συνταγή είναι τι σημαίνει (ποιο φυτό ή τι άλλο) η λέξη «αρμένη». Είναι άραγε το ὄρμιον του Διοσκουρίδη και γενικότερα των αρχαίων ή πρόκειται για φυτό όμοιο με το χαμομήλι, αλλά πιο ψηλό και με πιο δυνατό στέλεχος, τα «αρμέγκια», όπως είναι γνωστό σε θεσσαλικά χωριά αλλά και αλλού⁸⁴²; Οφείλουμε να εξετάσουμε και τις δύο πιθανότητες, έστω κι αν πρόκειται για υποθέσεις. Στην πρώτη περίπτωση, αν δηλαδή πρόκειται για το ὄρμιον του Διοσκουρίδη, τότε η συνταγή του ιατροσοφίου μπορεί να έχει κάποια σχέση με τις θεραπευτικές ιδιότητες που αποδίδει συνιστά' αυτό ο Διοσκουρίδης σχετικά με τα οιδήματα (πρηξίματα). Συγκεκριμένα στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του σημειώνει ότι το φυτό ὄρμιον, αν χρησιμοποιηθεί ως κατάπλασμα διαλύει τα πρηξίματα⁸⁴³.

Στη δεύτερη περίπτωση («αρμέγκια» ή «αρμέγκα») πρόκειται για το φυτό ανθεμὶς η χία (Anthemis chia)⁸⁴⁴, που ταυτίζεται με το φυτό ανθεμὶς του Διοσκουρίδη⁸⁴⁵, στο οποίο όμως ο τελευταίος δεν αποδίδει παυσίπονες ιδιότητες, όπως αυτές του φυτού ή φαρμάκου «αρμένη» της συνταγής⁸⁴⁶.

9. Εἰς πρῆσμα ποδῶν και χειρῶν (σ. 249, αρ. 19, ιθ').

Η συνταγή συνιστά για την αντιμετώπιση των οιδημάτων (στα χέρια και στα πόδια) ποδόλουτρο σε μείγμα από κοτσιλιά χήνας, σινάπι, ξίδι και αλάτι μέσα σε λεκάνη⁸⁴⁷.

Για το πρώτο από τα συνιστώμενα φάρμακα δεν υπάρχει καμιά σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη. Τα υπόλοιπα τρία όμως αναφέρονται ως φάρμακα για σχετικές με τα πρηξίματα παθήσεις. Συγκεκριμένα για το σινάπι («σίνηπι» ή «νᾶπυ» στο Διοσκουρίδη) ο τελευταίος παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι έχει τη θεραπευτική ιδιότητα, όταν

⁸⁴² Βλ. και Οικονόμου, ό.π., σ. 248, σημ. 3, όπου παρατίθενται οι διάφορες απόψεις και υπάρχουν παραπομπές σε σχετική βιβλιογραφία.

⁸⁴³ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 129: «ὄρμιον... καταπλασθὲν δὲ μεθ' ὕδατος οιδήματα διαφορεῖ».

⁸⁴⁴ Βλ. Χελδράιχ, σ. 60.

⁸⁴⁵ Βλ. Γεννάδ., σ. 118.

⁸⁴⁶ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 137. Ένα από τα τρία είδη της ανθεμίδος του Διοσκουρίδη είναι το γνωστό μας χαμομήλι, που αναφέρεται ως χαμαίμηλον (βλ. ό.π.). Τα αρμέγκια αντιστοιχούν σε κάποιο από τα άλλα δύο είδη της ανθεμίδας.

⁸⁴⁷ Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 249, αρ. 19, ιθ' : « Εἰς πρῆσμα... θεραπεύεται».

μασιέται, να ζεσταίνει, να λεπταίνει, να απορροφά προς τα έξω και να καταστέλλει (να σταματάει δηλαδή) τις φλεγμονές⁸⁴⁸ και ότι, αν ανακατωθεί με σύκα και τοποθετηθεί ως κατάπλασμα, ώσπου να δημιουργηθεί κοκκινίλα (στο δέρμα), κάνει καλό (ωφελεί) στις περιπτώσεις ισχιαλγίας⁸⁴⁹.

Για το ξίδι («ὄξος») παρατηρεί (μεταξύ άλλων) στο ίδιο έργο του ότι ωφελεί και όσους πάσχουν από ποδάγρα, αν γίνονται πλύσεις εξωτερικές (εμβρεγμοί) με ζεστό ξίδι μαζί με θειάφι⁸⁵⁰ και για το αλάτι ότι μαζί με αλεύρι και μέλι συνιστάται στα διαστρέμματα και σε όσους έχουν ποδάγρα, όπως σημειώσαμε πιο πάνω κατά την πραγμάτευση της προηγούμενης συνταγής⁸⁵¹.

10. Όταν πρηστή ή κοιλιὰ τοῦ ἀνθρώπου (σ. 249-250, αρ. 20, κ').

Η συνταγή συνιστά πρώτα τοποθέτηση στην κοιλιὰ καταπλάσματος από σύκο μαζί με κριθάλευρο ανακατωμένα και ύστερα τη χρήση πέντε χειροποίητων χαπιών από γαλάκτωμα χλωρής γαλατσίδας, τα οποία πρέπει να καταποθούν αμάσητα με αποτέλεσμα ο ασθενής «...θέλει βγάλη μίαν ὕλην ὡς ἄφρην· ἔπειτα γιρεύει»⁸⁵².

Και στα τρία φάρμακα της συνταγής του ιατροσοφίου (σύκα, κριθάλευρο, γαλάκτωμα γαλατσίδας) ο Διοσκουρίδης αποδίδει ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες. Πιο συγκεκριμένα:

Για τα ώριμα μαλακά σύκα ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι είναι καθαρτικά της κοιλιὰς. Το ίδιο παρατηρεί και για τα ξερά σύκα, αν φαγωθούν, αφού κοπανιστούν μαζί με σόδα και κνήκο⁸⁵³. Για τα ξερά σύκα μάλιστα

⁸⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 154, 1: «σίνηπι ἢ νᾶπυ... δύναται δὲ θερμαίνειν, λεπτύνειν, ἐπισπᾶσθαι, ἀποφλεγματίζειν διαμασηθέν ...».

⁸⁴⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 154, 2: « μιγὲν δὲ σύκοις καὶ ἐπιτεθὲν ἄχρι φοινίξεως ἀρμόζει πρὸς ἰσχιάδας...».

⁸⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 2: «... ὠφελεῖ καὶ ποδαγρικούς καταντλούμενον θερμὸν μετὰ θείου ...».

⁸⁵¹. Εκεί παραθέσαμε και τα σχετικά χωρία από το έργο του Διοσκουρίδη. Βλ. και Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 6: « πρὸς στρέμματα δὲ... ἐπιτίθενται».

⁸⁵². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 249-250, αρ.20, κ': «Ὅταν πρηστή... ἔπειτα γιρεύει».

⁸⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 128, 1: «σύκα πέπειρα τὰ ἀπαλά... κοιλιὰς λυτικά...τὰ δὲ ξηρά... ευκοιλία... κοιλιὰν τεμαλάσσει κοπέντα μετὰ νίτρου καὶ κνήκουέσθιόμενα... ». (Κνήκος είναι το φυτό «ἀτρακτυλὶς ἢ βαφικὴ», *Carthamus tinctorius*, κοινῶς ασφούρι, αγριοζαφάρανα, σαφλόρι ἢ σαφράνι. Βλ. Γεννάδ., σ. 159-160).

σημειώνει στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ὅτι, αν βρασθoύν με λάδι και απήγανo, ωφελoύν με κλύσματα, ὅσοις ἔχουν ειλεό των εντέρων⁸⁵⁴.

Για το κριθάρι παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι εἶναι καθαριστικό και χωνευτικό των πρηξιμάτων, ενώ για το κριθάλευρο σημειώνει ὅτι, αν βρασθεῖ με σύκα και μελόνερο, διαλύει τα πρηξίματα και τις φλεγμονές και μάλιστα (πράγμα που ἔχει άμεση σχέση με την υπό εξέταση λαϊκή συνταγή) ὅτι χρησιμοποιεῖται ως κατάπλασμα στα φουσκώματα των εντέρων μαζί με λιναρόσπορο, μοσχoσίταρο και απήγανo⁸⁵⁵.

Η γαλατσίδα της συνταγῆς εἶναι ένα από τα διάφορα εἶδη του φυτοῦ εὐφόρβιον (*Euphorbia*)⁸⁵⁶ και ἴσως το «εὐφόρβιον τὸ ἡλιοσκόπιον», κοινῶς γαλατσίδα, που εἶναι ο «τιθύμαλλος ὁ ἡλιοσκόπιος» του Διοσκουρίδη⁸⁵⁷. Αλλά ο Διοσκουρίδης αποδίδει και στα επτά εἶδη των τιθυμάλλων, που διακρίνει τις ίδιες θεραπευτικές ιδιότητες. Κάνοντας πρώτα λόγο για τον τιθύμαλλο τον αποκαλούμενο «χαρακία» (εἶδος και αυτό γαλατσίδας) σημειώνει ὅτι το γαλάκτωμά του ἔχει ιδιότητες καθαρικές του κάτω μέρους της κοιλίας, αφού αποβάλλει το φλέγμα και τη χολή, όταν λαμβάνεται σε ποσότητα δύο οβολῶν⁸⁵⁸ μαζί με νερωμένο ξινό κρασί⁸⁵⁹. Μερικοί μάλιστα, σημειώνει ο Διοσκουρίδης στη συνέχεια, αφού στάξουν τρεις ἢ τέσσερις σταγόνες στα σύκα που ξεραίνονται και αφού τα ξεράνουν, τα διατηροῦν, αφού, ὅπως προσθέτει λίγο πιο κάτω, εἶναι αρκετό για τον καθαρισμό της κοιλίας να λαμβάνονται δύο ἢ τρία σύκα⁸⁶⁰. Στη συνέχεια περιγράφει τα υπόλοιπα ἕξι εἶδη τιθύμαλλου (γαλατσίδας), δηλαδή του θηλυκοῦ τιθύμαλλου, του παραλιακοῦ, του ηλιοσκοπίου, του κυπαρισσία,

⁸⁵⁴ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 47, 1: « εἰλεώδεις δὲ ὠφελεῖ ἐνιέμενα... σῦκα ξηρὰ μετ' ἐλαίου και πηγάνου ἐψηθέντα...».

⁸⁵⁵ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 86, 1-2: «...ἔστι δὲ ἡ κριθή... σμηκτική... συμπεπτική οἰδημάτων. Διαφορεῖ δὲ τὸ ἐξ αὐτῆς ἄλευρον μετὰ σύκων και μελικράτου ἐψηθὲν οἰδήματα και φλεγμονάς...καταπλάσσεται δὲ και πρὸς ἐμπνευματώσεις ἐντέρων μετὰ λινοσπέρμου και τήλεως και πηγάνου ...».

⁸⁵⁶ . Βλ. Χελδράιχ, σ. 104 και Γεννάδ., σ. 393-396.

⁸⁵⁷ . Βλ. Γεννάδ., σ. 394.

⁸⁵⁸ . Ο οβολός ως μονάδα μέτρησης βάρους ἦταν ἴσος με 0,728 του γραμμαρίου.

⁸⁵⁹ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 164, 2: « δύναμιν δὲ ἔχει ὁ ὀπός (ἐννοεῖται: τοῦ τιθυμάλλου) καθαρτικὴν τῆς κάτω κοιλίας, ἄγων φλέγμα και χολήν, ὀβολῶν δυεῖν πλήθος λαμβανόμενος μετ' ὄξυκράτου».

⁸⁶⁰ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 164, 2-3: «τινὲς δὲ εἰς τὰ ξηραίνόμενα σῦκα ἀποστάζουσι σταλαγμοὺς τρεῖς ἢ τέσσαρας και ξηράναντες ἀποτίθενται... ἰσχάδες (=ξερά σύκα) μέντοι δύο ἢ τρεῖς λαμβανόμεναι αὐτάρκειες εἰσὶ πρὸς κάθαρσιν...».

του δενδροειδούς και του πλατύφυλλου, σημειώνοντας ότι έχουν τις ίδιες με τον προηγούμενο θεραπευτικές ιδιότητες⁸⁶¹.

11. *Περὶ πρησμένα δίδυμα* (σ. 250, αρ. 21, κα').

Η συνταγή συνιστά κατάπλασμα από αλευροποιημένα (κοπανισμένα) ρεβίθια, ρόβι και φακή μαζί με ζεστό μέλι⁸⁶².

Από τα παραπάνω φάρμακα της λαϊκής συνταγής του ιατροσοφίου ο Διοσκουρίδης συνιστά τα ρεβίθια σε περιπτώσεις φλεγμονής των διδύμων (όρχεων). Συγκεκριμένα στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει (μεταξύ άλλων) για την ποικιλία «ἐρέβινθος ὁ ὀροβίας» ότι βρασμένη χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα για τη θεραπεία φλεγμονών των ὀρχεων⁸⁶³, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι τις φλεγμονές των ὀρχεων θεραπεύουν με επαλείψεις (μεταξύ άλλων και) το αλεύρι ρεβιθίων βρασμένο με μελόνερο και τα βραστά ρεβίθια ως κατάπλασμα⁸⁶⁴. Στα υπόλοιπα φάρμακα της συνταγής (ρόβι⁸⁶⁵, φακή⁸⁶⁶ και μέλι⁸⁶⁷) δεν αποδίδονται οι παραπάνω θεραπευτικές ιδιότητες από τον Διοσκουρίδη.

12. *Περὶ (πρήσμα) πόνον κοιλίας* (σ. 250, αρ. 22, κβ').

Η παραπάνω συνταγή για την αντιμετώπιση του πόνου (από πρήξιμο της κοιλίας)⁸⁶⁸ συνιστά τη βρώση από τον ασθενή μείγματος από

⁸⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 164, 5-9.

⁸⁶². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 250, αρ. 21, κα': «... ρεβίθια, ρόβι, φακή ... καὶ ὑγιαίνει».

⁸⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 104, 1: «ἐρέβινθος... καταπλάσσειται δὲ μάλιστα ὁ ὀροβίας ἐφθός πρὸς ὀρχεων φλεγμονάς». Τη χρήση των ρεβιθίων για την ίδια πάθηση βρίσκουμε και σε άλλες συνταγές γιατροσοφίων.

⁸⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 132, 1: «τὰς δὲ τῶν διδύμων φλεγμονὰς ἰᾶται... καταχρίόμενος... ἢ ἐρεβίνθων ἄλευρον ἐν μελικράτῳ ἐψηθέν, ἐρέβινθοι ἐφθοὶ καταπλασσόμενοι...».

⁸⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 108.

⁸⁶⁶. Βλ. ὁ.π., Ὑλη, II. 107.

⁸⁶⁷. Βλ. ὁ.π., Ὑλη, II. 82.

⁸⁶⁸. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 250, σημ. 7, όπου παρατηρεῖται ότι η λέξη «πρήσμα» είναι διαγραμμένη στο χειρόγραφο, αλλά ίσως αυτό υπονοεῖ ἕναν ιδιαίτερο πόνο, συνακόλουθο του πρηξίματος.

κοπανισμένο κύμινο⁸⁶⁹ μαζί με κρασί. Στην περίπτωση όμως πόνου στο αριστερό μέρος της κοιλιάς συνιστά ως φάρμακο-φαγητό τη φλούδα του νεραντζιού (νεραντζόφλουδα)⁸⁷⁰.

Το κύμινο και το κρασί συνιστά σε ανάλογες περιπτώσεις και ο Διοσκουρίδης. Για τις νεραντζόφλουδες όμως δεν υπάρχει στο έργο του σχετική με τον πόνο (από πρήξιμο της κοιλιάς) αναφορά⁸⁷¹. Πιο συγκεκριμένα:

Ο Διοσκουρίδης από τα διάφορα είδη του ήμερου κύμινου διακρίνει ως καλύτερο φάρμακο (ιδιαίτερα για το στομάχι) το Αιθιοπικόν «ὄπερ Ἴπποκράτης βασιλικόν ἐκάλεσεν» και ως δεύτερο το «Αἰγύπτιον κύμινον», ενώ έπονται τα άλλα είδη. Θεωρεί μάλιστα ότι το ήμερο κύμινο έχει ιδιότητες θεραπευτικές για τους κολικούς και τα φουσκώματα (της κοιλιάς), αν γίνεται κλύσμα με αυτό, αφού βρασθεί με λάδι, και όταν γίνεται κατάπλασμα μαζί με αλεύρι ωμού κριθαριού⁸⁷². Αλλά και τον σπόρο του άγριου κύμινου⁸⁷³ συνιστά ο Διοσκουρίδης να πίνεται με νερό για την αντιμετώπιση των κολικών και των φουσκωμάτων της κοιλιάς⁸⁷⁴. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης συνιστά, όπως και η λαϊκή συνταγή του θέματός μας, ως φάρμακο για παρόμοιες παθήσεις τον συνδυασμό τόσο του ήμερου («Αἰθιοπικοῦ») κύμινου, όσο και του άγριου κύμινου, με κρασί⁸⁷⁵, ενώ το κρασί συνιστά ως δεύτερο συστατικό πολλών άλλων συνδυασμών φαρμάκων για την αντιμετώπιση

⁸⁶⁹ . Πρόκειται για το φυτό «κύμινον τὸ ήμερον» (*Cuminum Cuminum*), του οποίου τα σπέρματα είναι αρωματικά, μυρεψικά, αρτυματικά και φαρμακευτικά (*Semen Cuminum*), φυτό γνωστό με το ίδιο όνομα και στους αρχαίους. Ο Διοσκουρίδης διακρίνει το «ήμερον κύμινον» από άλλα δύο φυτά, τα οποία ονομάζει άγρια κυμινά. Ως άριστο θεωρεί το «Αἰθιοπικόν κύμινον». Βλ. Γεννάδ., σ. 580-581.

⁸⁷⁰ . Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 250. αρ. 22, κβ': «... κοπάνισον νὰ φάγη και υγιαίνει».

⁸⁷¹ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 115,5 (κίτριον).

⁸⁷² . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 59, 1: «κύμινον τὸ ήμερον εὐστόμαχον, και τούτου μάλλον τὸ Αἰθιοπικόν, ὄπερ ἵπποκράτης βασιλικόν ἐκάλεσεν. Δευτερεύει δὲ τὸ Αἰγύπτιον, εἴτα τὸ λοιπόν... δύναμιν δὲ ἔχει... ἀρμόζουσιν πρὸς στρόφους και ἐμπνευματώσεις εγκλυζόμενον ἐφθὸν σὺν ἐλαίῳ και καταπλασσομένον σὺν ὤμῃ λύσει...».

⁸⁷³ . Κατά τον Γεννάδιο (σ. 581) το πρώτο άγριο κύμινο του Διοσκουρίδη αναφέρεται στο φυτό «Λαγοικία κυμινοειδής» (*Lagoecia cuminoeides*), κοινώς καρδιόχορτο ή αγριορρίγανη. Βλ. Γεννάδ., σ. 581 και κυρίως σ. 594.

⁸⁷⁴ . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 60, 2: «κύμινον άγριον... πίνεται δὲ τὸ σπέρμα πρὸς στρόφους και ἐμπνευματώσεις σὺν ὕδατι...».

⁸⁷⁵ . Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 42, 1-2: «πρὸς δὲ τοὺς στροφουμένους χρονίως ἀρμόζει πινόμενα... κύμινον Αἰθιοπικόν και άγριον μετ' οἴνου...».

των χρόνιων συστροφών των εντέρων που συνοδεύονται από κωλικούς⁸⁷⁶. Ωστόσο και στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' παρατηρεῖ ὅτι το κρασί κάνει καλό και στη χρόνια φούσκωση και στο κόψιμο (δάγκωμα) του υποχόνδριου και στη διαστολή και τη χαλάρωση του στομαχίου και των εντέρων⁸⁷⁷.

13. Εἰς λεπριασμένην κεφαλὴν (σ. 251, αρ. 24, κδ').

«Τῆς ἀγριοσυκιάς τὰ φύλλα συντεθλασμένα με τὸ ξίδι ἄλειφε τὴν κεφαλὴν»⁸⁷⁸.

Τα ἴδια φάρμακα της παραπάνω συνταγῆς (ανάμεσα και σε πολλά ἄλλα βέβαια) συνιστᾶ για τη θεραπευτικὴ αντιμετώπιση της λέπρας και ο Διοσκουρίδης. Πιο συγκεκριμένα: Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ὅτι ο γαλακτώδης χυμός («ὀπός») της ἀγρίας και της ἡμερης συκιάς καθαρίζει τη λέπρα και ὅτι τα ἴδια κάνει και ο χυμός των τρυφερών βλασταριών της ἀγρίας συκιάς⁸⁷⁹. Ἀλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τη λέπρα θεραπεύει (μεταξύ ἄλλων φαρμάκων και) το γαλάκτωμα της συκιάς, ὅταν επαλείφεται⁸⁸⁰, και την πρόσφατη λέπρα θεραπεύει (μεταξύ ἄλλων και) το καμένο κατακάθι του κρασιού, ὅταν επαλείφεται μαζί με το ἀφέψημα της συκιάς⁸⁸¹.

Ὅσο για το δεύτερο φάρμακο της συνταγῆς, το ξίδι («ὄξος») ο Διοσκουρίδης το συνιστᾶ κατὰ της λέπρας και στα δύο βιβλία του. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' παρατηρεῖ ὅτι το ξίδι κάνει καλό και στην περίπτωση της λέπρας⁸⁸², ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' το σημειώνει αρκετές φορές ως δεύτερο συστατικὸ φαρμάκων κατὰ της λέπρας⁸⁸³.

⁸⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 42, 1-4, ὅπου το κρασί αναφέρεται ως δεύτερο συστατικὸ δεκατεσσάρων συνδυασμῶν φαρμάκων για την πάθηση αυτή.

⁸⁷⁷ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «κοινὴ δύναμις οἴνου... ποιεῖ καὶ πρὸς ἐμπνευμάτωσιν χρόνιον καὶ δῆξιν ὑποχονδρίου καὶ πλατυσμὸν καὶ ἀνάλυσιν στομάχου ἢ ἐντέρων...».

⁸⁷⁸. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 251, αρ. 24, κδ'.

⁸⁷⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 128, 3-4: «ὁ δὲ ὀπὸς τῆς ἀγρίας καὶ τῆς ἡμέρου συκῆς... σμήχει δὲ καὶ λέπρας... τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ὁ χυλὸς ποιεῖ τῶν ἀπὸ τῆς ἀγρίας συκῆς ἀπαλῶν κλάδων...».

⁸⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 121, 1-2: «λέπραν δὲ θεραπεύει... ὀπὸς συκῆς ἐπιχρίομενος...».

⁸⁸¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 122, 1-2: «τὰς προσφάτους δὲ (ενν. λέπρας) θεραπεύει... τρυξ οἴνου κεκαυμένη μετὰ συκῆς ἀφεψήματος καταχριομένη...».

⁸⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1: «ὄξος ... ποιεῖ καὶ πρὸς...λέπρας...».

⁸⁸³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 120, 121 και 122.

14. Σὰν πέσουν οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς
(σ. 251, αρ. 25, κε').

Για την αντιμετώπιση της πάθησης αυτής η συνταγή συνιστά επάλειψη όλου του κεφαλιού έως τα φρύδια με στάχτη καμένου κόκαλου γαϊδουριού μαζί με λάδι⁸⁸⁴.

Από τα δύο παραπάνω φάρμακα της συνταγής ο Διοσκουρίδης συνιστά το λάδι, ιδιαίτερα μάλιστα το λάδι της αγριελιάς, για την αντιμετώπιση της τριχόπτωσης και της αλωπεκίας. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι το λάδι της αγριελιάς (εκτός από τις άλλες θεραπευτικές του ιδιότητες) σταματάει και την τριχόπτωση⁸⁸⁵, πράγμα που σημειώνει και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του⁸⁸⁶, ὅπου μάλιστα αναφέρει και το λάδι (της ἡμερης ελιάς) σε συνδυασμό με κάποιο ἢ με κάποια ἄλλα φάρμακα κατά της αλωπεκίας⁸⁸⁷ και της τριχόπτωσης⁸⁸⁸.

15. Ομοίως, ἐὰν εἶναι κασίδα
(σ. 251, αρ. 26, κς').

Η συνταγή που αναφέρεται στη θεραπεία της κασίδας αλλά και της λέπρας στο κεφάλι συνιστά επάλειψη του κεφαλιού με αλοιφή φτιαγμένη από καμένο, κοπανισμένο και ψιλοτριμμένο μαζί με τα αγκάθια του δέρμα σκαντζόχοιρου (ακανθόχοιρου), ανακατωμένο με πίσσα⁸⁸⁹.

Την ίδια ακριβώς συνταγή *mutatis mutandis* βρίσκουμε και στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του Διοσκουρίδη, ὅπου σημειώνεται ὅτι στην αλωπεκία συνιστάται και «τοῦ χερσαίου ἐχίνου», δηλαδή του

⁸⁸⁴. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 251, αρ. 25, κε': «...κόκαλον τοῦ γαϊδουριού... ἕως τὰ φρύδια».

⁸⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἔλαιον... ἐπέχον καὶ ... τρίχας ῥεούσας...».

⁸⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 90: «τὰς δὲ ῥεούσας τρίχας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἴσθησιν... ἔλαιον μύρσινον καὶ τὸ ἐξ ἀγρίας ἐλαίας...».

⁸⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 89: «αλωπεκίας... ἰᾶται...», ὅπου το αναφέρει δύο φορές..

⁸⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 90: «τὰς δὲ ῥεούσας τρίχας... ἴσθησιν...», ὅπου επίσης το αναφέρει σε δύο συνδυασμούς φαρμάκων.

⁸⁸⁹. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 251, αρ. 26, κς' : «...τομάρι ἀπὸ σκιαντζόχοιρον... ἔπειτα τὴν λεπριασμένην κεφαλὴν καὶ καθαρίζει ἐν τῷ ἄμα».

σκαντζόχοιρου, το καμένο δέρμα μαζί με υγρή πίσσα, αν επαλειφθεί⁸⁹⁰. Τον ίδιο συνδυασμό και χρήση φαρμάκων συνιστά ο Διοσκουρίδης και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του, όπου παρατηρεῖ ὅτι τις αλωπεκίες στο κεφάλι και τα γένεια τις θεραπεύει (μεταξύ άλλων και) το δέρμα του σκαντζόχοιρου καμένο και σβησμένο με πίσσα⁸⁹¹. Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ὅτι την ίδια συνταγή ἢ παραλλαγές της βρήκαμε και σε άλλα γιατροσόφια του θέματός μας.

16. Ὅταν πονοῦν τὰ ὀδόντια τοῦ ἀνθρώπου (σ. 252, αρ. 29, κθ').

«... τῆς συκαμνιαῖς τὰ φύλλα βράσ' τα με ξίδι και βάστα το εἰς τὸ στόμα ὀλίγην ὥραν· και ἄν εἶναι κανένα κούφιον, βάλε λάβδανον και πιπερόριζα μέσα εἰς τὸ ὀδόντιον και συντριβεται εὐθύς»⁸⁹².

Τα τρία πρώτα φάρμακα της συνταγῆς (φύλλα μουριάς, ξίδι και λάβδανο) συνιστά και ο Διοσκουρίδης για την αντιμετώπιση της οδονταλγίας (πονόδοντου), ενώ το τέταρτο, την πιπερόριζα συνιστά ως παυσίπονο γενικότερα. Θα εξετάσουμε αναλυτικά τι γράφει για το καθένα:

α') Για τα φύλλα της μουριάς ἢ συκαμνιαῖς ἢ σκαμνιαῖς⁸⁹³ ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι το αφέψημα (ὅπως και το αφέψημα του φλοιοῦ της μουριάς) εἶναι κατάλληλο φάρμακο για πλύσεις του στόματος κατά των πονόδοντων⁸⁹⁴. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι για τους πονόδοντους κάνουν καλό (συνιστώνται) να βράζονται με ξίδι και να γίνονται μ' αυτά πλύσεις του στόματος (ὅπως και στην εξεταζόμενη ἰατροσοφική συνταγή) τα φύλλα και η ρίζα της

⁸⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 2.: «καὶ τοῦ χερσαίου δὲ ἐχίνου τὸ δέρμα καὲν πρὸς ἀλωπεκίας μετὰ πίσης ὑγρᾶς καταχρίομενον ἀρμόζει ...».

⁸⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 89, 1-2: «ἀλωπεκίας δὲ τὰς ἐν ταῖς κεφαλαῖς και τῷ γενεῖῳ ἰᾶται ... ἐχίνου χερσαίου δὲρμα κεκαυμένον και ἐσβεσμένον πίση ὑγρᾶ...».

⁸⁹². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 252, αρ. 29, κθ'.

⁸⁹³. Πρόκειται για τὸ δέντρο μορέα (*morus*). Για τα εἶδη της μορέας (μουριάς ἢ σκαμνιαῖς), που εἶναι η ερυθρά, η κελτιδιόφυλλος, η λευκή ἢ κοινή και η μαύρη βλ. Γεννάδ., σ.670-676. Η μορέα ἢ συκαμινέα του Διοσκουρίδη εἶναι κατά τον Γεννάδιο (σ. 674) η μορέα η μέλαινα (*morus nigra*) με τὸ κοινό ὄνομα μανρομουριά, ξινομουριά ἢ συκαμινιά.

⁸⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 126, 2: «τοῦ φλοιοῦ δὲ και τῶν φύλλων (ενν. τῆς μορέας) διάκλυσμα εὐθετόν ἐστιν ὀδονταλγίας...».

μουριάς⁸⁹⁵(εδώ συνιστάται και η ρίζα). Σημειώνει μάλιστα παρενθετικά ο Διοσκουρίδης ότι πρέπει να χρησιμοποιούνται τα αφεψήματα ζεστά και να τα κρατάει κανείς πάνω στο πονεμένο δόντι μέσα στο στόμα για όσο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα μπορεί⁸⁹⁶, που θυμίζει το «βάστα το εις τὸ στόμα ὀλίγην ὥραν» της ιατροσοφικής συνταγής⁸⁹⁷. (Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο Διοσκουρίδης συνιστά ακόμα και το γαλάκτωμα της ρίζας της μουριάς να τοποθετείται στην τρύπα του δοντιού σε όσους έχουν πονόδοντο⁸⁹⁸).

β') Για το ξίδι (εκτός από την παραπάνω αναφορά συνιστά' αυτό ως συστατικό του φαρμάκου-αφεψήματος των φύλλων της μουριάς) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι το ξίδι συνιστάται (κάνει καλό) και στον πονόδοντο, αν κρατιέται ζεστό στο στόμα και γίνονται μ' αυτό πλύσεις του στόματος⁸⁹⁹.

γ') Για το λάβδανο⁹⁰⁰, αν πρόκειται για τη ρητινώδη ουσία που βγαίνει από το φυτό κίσθος ο Κρητικός που είναι το «ἕτερον εἶδος κίσθου» του Διοσκουρίδη⁹⁰¹, ο τελευταίος σημειώνει γενικά ότι προστίθεται με ωφέλεια στα παυσίπονα⁹⁰². Όμως στο ίδιο βιβλίο του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει

⁸⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 66, 1: «πρὸς δὲ τὰς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει καὶ ἀνακογχυλιζόμενα... μόνων φύλλα καὶ ἡ ρίζα...».

⁸⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 66, 1: «- δεῖ δὲ θερμοῖς αὐτοῖς χρῆσθαι καὶ ἐφ' ὅσον δύναται τις χρόνον διακρατεῖν ἐν τῷ στόματι κατὰ τὸν ἀλγούμενον ὀδόντα-».

⁸⁹⁷. Τα ίδια φάρμακα κατὰ των πονόδοντων βρήκαμε και σε άλλες λαϊκές συνταγές των υπό πραγμάτευση ιατροσοφίων.

⁸⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 68, 1-2: «εἰς δὲ τὸ βρῶμα ἐντιθέμενα... τῷ ὀδόντι ὠφελεῖ τοὺς ὀδονταλγοῦντας... μόνων τῆς ρίζης ὁπός...».

⁸⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 3: «... ἀρμόζει... καὶ πρὸς ὀδόντων πόνον θερμὸν <διακρατούμενον καὶ> διακλυζόμενον...».

⁹⁰⁰. Κατὰ τον Γεννάδιο (σ. 512-513) το λάδανον εἶναι βαλσαμώδης ρητίνη, που εκκρίνεται ἀπὸ τα φύλλα και τους βλαστούς του φυτού Κίσθος ο Κρητικός (*Cisthus creticus*) κατὰ τον μήνα Ιούνιο και Ιούλιο και που στην Κύπρο συγκομίζεται κατὰ τον ἴδιο ακριβῶς τρόπο, που περιγράφει και ο Διοσκουρίδης (δηλαδή ἀπὸ το μούσι και τους μηρούς των κατσικιών , ὅπου η ρητίνη αὐτὴ κολλάει, ὅταν αὐτὰ τρώνε τα φύλλα του. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 97, 3 («ἕτερον εἶδος κίσθου»). Βλ. και Γεννάδιο, σ. 512-513. Κατὰ τον Οικονόμου, ὁ.π., σ. 252, σημ. 5 η λέξη λάδανο προέρχεται ἀπὸ την αρχαία λέξη λάδανον. Η λέξη ὁμως στα λατινικά εἶναι *laudanum* και ἔτσι αναπτύχθηκε ἕνα β. Ἴσως ὁμως πρόκειται για αντιδάνειο (λάδανον- *laudanum*- λάβδανον).

⁹⁰¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 512.

⁹⁰². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 97, 3-4: «ἔστι δὲ καὶ ἕτερον εἶδος κίσθου... καὶ ταῖς ἀνωδύναϊς... χρῆσιμῶς μείγνυται ...».

ότι και του φυτού «λευκάκανθα» (ασπράγκαθο)⁹⁰³ (άλλοι το ονομάζουν λάδανον) η ρίζα, που μοιάζει με τον κύπερο και είναι πολύ πικρή, αν μασηθεί καταπραΰνει τους πονόδοντους⁹⁰⁴. Όπως κι έχει το πράγμα (και στις δύο περιπτώσεις δηλαδή το λάδανο θεωρείται από τον Διοσκουρίδη παυσίπονο φάρμακο.

δ') για την πιπερόριζα⁹⁰⁵, που είναι το φυτό ζιγγίβερι στον Διοσκουρίδη και για την οποία ο τελευταίος τονίζει ότι δεν είναι το ίδιο με τη ρίζα του πιπεριού, όπως νόμιζαν μερικοί⁹⁰⁶, αλλά είναι ιδιαίτερο φυτό («ἴδιόν ἐστι φυτόν»), σημειώνει ότι είναι όμοια με το πιπέρι στη γεύση («πιπερίζοντα τῇ γεύσει») και ότι γενικά όμοιες ιδιότητες με εκείνες του πιπεριού⁹⁰⁷, για το οποίο πιπέρι έχει σημειώσει ήδη πιο πάνω ότι είναι παυσίπονο⁹⁰⁸.

17. Όταν θέλεις να άσπρισης τούς οδόντας (σ. 253, αρ. 30, λ').

«...άλαφοκέρατον κάψε το, κάμε το αλεύριον, βάλε και μαστίχα και άλας, ανακάτωσέ τα, τρίψε τούς οδόντας και άσπρίζουν»⁹⁰⁹.

Και τα τρία φάρμακα της παραπάνω συνταγής⁹¹⁰ συνιστώνται κατά παρόμοιο περίπου τρόπο χρησιμοποιούμενα για το άσπρισμα των

⁹⁰³. Ο Διοσκουρίδης ονομάζει λευκάκανθα ένα είδος κίρσιου. Βλ. Γεννάδ., σ. 610. Πρόκειται για το κίρσιον η άκορνα (*Cirsium Acarna*), κοινώς ασπράγκαθο. Βλ. Γεννάδ., σ. 509 (κίρσιον)

⁹⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III.19: « λευκάκανθα... οί δέ λάδανον <καλοῦσι>. ρίζαν ἔχει ὁμοίαν κυπέρω, πικράν ἰσχυρῶς, ἥτις διαμασηθεῖσα ὀδονταλγίας πραῦνει...».

⁹⁰⁵. Πρόκειται για το ρίζωμα του φυτού ζιγγίβερικς ή γιγγίβερικς η φαρμακευτική (*Zingiber officinale*). Το ρίζωμά του (ζιγγιβέρεως ρίζα, *Radix Zingiberis albi*) είναι γνωστό για τις φαρμακευτικές θεραπευτικές του ιδιότητες με την κοινή ονομασία πιπερόριζα (βλ. Γεννάδ., σ. 403-404), ίσως γιατί οι μικρές του ρίζες, όμοιες με εκείνες του κύπερου, υπόλευκες, μοιάζουν στη γεύση με το πιπέρι και έχει θεραπευτικές ιδιότητες σαν εκείνες του πιπεριού. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 160: «ζιγγίβερι...ἔστι δὲ ρίζια μικρά, ὡσπερ κυπέρου, υπόλευκα, πιπερίζοντα τῇ γευσει... καὶ καθ' ὅλου παρέοικέ πως τῇ τοῦ πεπέρεως δυνάμει...».

⁹⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II.159(πέπερι), 4: «ἡ δὲ ρίζα αὐτοῦ (ενν. τοῦ πεπέρεως) οὐκ ἔστι ζιγγίβερι, καθάπερ ἔνιοι ὑπέλαβον, ὡς αὐτίκα δηλώσομεν...».

⁹⁰⁷. Βλ. Διοσκ. Ὑλη, II. 160.

⁹⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II.159(πέπερι), 3: «...ἀνώδυνόν τε καὶ ὑγιεινόν ...».

⁹⁰⁹. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 253, αρ. 30, λ'.

⁹¹⁰. Πρέπει να σημειωθεί ότι παρόμοιες συνταγές υπάρχουν και σε άλλα ηπειρωτικά γαιτροσόφια, που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη.

δοντιών⁹¹¹ και από τον Διοσκουρίδη και μάλιστα και στα δύο έργα του. Πιο συγκεκριμένα:

Για το καμένο ελαφοκέρατο, για το οποίο μάλιστα μας δίνει και τον τρόπο καύσης και αλευροποίησής του (σε ωμό τσουκάλι κλεισμένο γύρω-γύρω με πηλό, ώσπου να γίνει λευκό) σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι καθαρίζει και τα δόντια, όταν τρίβεται σ' αυτά⁹¹². Στο ίδιο βιβλίο του παρατηρεί ότι η μαστίχα που παράγεται ως ρητίνη από το δέντρο σχίνος και λέγεται σχινίνη και από μερικούς μαστίχη, αναμειγνύεται και στα καθαριστικά των δοντιών φάρμακα⁹¹³. Τέλος, για το αλάτι σημειώνει στο ίδιο έργο του ότι έχει ιδιότητες καθαριστικές (ξεπλένει και καθαρίζει) και διαλυτικές και ότι επαλείφεται με μέλι και στις πλαδαρότητες και σηπτικές καταρροές των ούλων⁹¹⁴. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης αναφέρει μαζί και τα τρία φάρμακα της παραπάνω ιατροσοφικής συνταγής για το καθάρισμα των δοντιών, παρατηρώντας ότι τα δόντια καθαρίζει το κέρατο του ελαφιού καμένο, αφού προστεθεί (ανακατευθεί) και λίγη μαστίχα, αλλά και το λευκό αλάτι ανακατωμένο με μέλι και καμένο μέσα σε χύτρα, ώσπου να απανθρακωθεί⁹¹⁵.

⁹¹¹. Ο Κ. Οικονόμου, γλωσσολόγος καθηγητής στο Πανεπιστήμιό μας και πρώην καθηγητής μου στο μάθημα της Γλωσσολογίας, σε σχετικό σχόλιό του για την παραπάνω συνταγή σημειώνει «Απορεί κανείς διαβάζοντας τον Διοσκουρίδη και βρίσκοντας την ίδια συνταγή για το άσπρισμα των δοντιών». (Βλ. Οικονόμου, Ηπ. γ., σ. 253, σημ. 1). Η παρούσα μελέτη βέβαια δείχνει ότι τέτοιες περιπτώσεις είναι συνήθεις, είναι πάμπολλες και ότι τις βρίσκουμε (για τους λόγους που θα αναλυθούν πιο κάτω) και σε όλα τα γιατροσόφια, ιδιαίτερα μάλιστα της Ηπείρου, που εξετάζουμε εδώ, έτσι, ώστε να απαντηθούν και άλλες παρόμοιες επιστημονικές απορίες.

⁹¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 59: «ἐλάφου κέρας κεκαυμένον καὶ πεπλυμένον... καίεται δὲ ἐν καμίνῳ καταβληθὲν καὶ κοπὲν εἰς ὠμὴν χύτραν περιπλασμένην πηλῷ, ἄχρι ἂν λευκὸν γένηται... τὸ δὲ τοιοῦτον ἀρμόζει... καὶ ὀδόντας δὲ παρατριβόμενον σμήχει...».

⁹¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 70, 3: «γεννᾶται δὲ καὶ ῥητίνη ἐξ αὐτῆς, καλουμένη σχινίνη, ὑπ' ἐνίων δὲ μαστίχη... μείγνυται δὲ καὶ σμήγμασιν ὀδόντων...».

⁹¹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 2-3: «δύναμιν δὲ ἔχουσιν οἱ προειρημένοι ἄλες... σμηκτικὴν καὶ ἀποκαθαρικὴν... διαχρισόμενοι ... πρὸς δὲ... σὺν μέλιτι... καὶ οὔλων πλάδον ».

⁹¹⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 73: «σμήχει δὲ τοὺς ὀδόντας... ἐλάφου κέρας κακαυμένον μείγνυμένης ὀλίγης μαστίχης· ἄλες λευκοὶ φυραθέντες μέλιτι καὶ καέντες ἐν χύτρῳ, ἄχρι ἀνθρακωθῶσιν...».

18. Εἰς φάγουσαν πληγὴν
(σ. 253, αρ. 31, λα')

Η συνταγή συνιστά ως κατάπλασμα στην πληγή φακή και κορυφές βάτου, και τα δυο βρασμένα με κρασί, και με προσθήκη μελιού. Συνιστά ακόμη ως εναλλακτική λύση τη ρίζα της βεζιάς (ή βουζιάς)⁹¹⁶.

Από τα παραπάνω φάρμακα ο Διοσκουρίδης συνιστά σε ανάλογες περιπτώσεις πληγών-ελκών μόνο τη φακή, το κρασί και το μέλι σε συνδυασμό μεταξύ τους ή με άλλα φάρμακα μαζί. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για τη φακή (που είναι ο φακός των αρχαίων, αναφέρεται όμως και ως φακῆ και άλλους συγγραφείς και σε άλλα χωρία του Διοσκουρίδη) ότι βρασμένη και τοποθετημένη ως κατάπλασμα μαζί με μέλι συγκολλάει (κλείνει) τα κοίλα ἔλκη, ρίχνει τα εσχαρώματα⁹¹⁷ και καθαρίζει τα ἔλκη⁹¹⁸, ενώ ανακατεύεται με μέλι και με θαλασσινό νερό για τα γαγγραινικά ἔλκη⁹¹⁹ (αυτά δηλαδή που παρουσιάζουν γάγγραινα). Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του σημειώνει για τη φακή ότι καμένη ή βρασμένη με φλούδια ροδιού θεραπεύει τα διαβρωτικά ἔλκη και τις σήψεις που εμφανίζονται⁹²⁰.

Για το κρασί, ιδιαίτερα μάλιστα για τα παλιά και γλυκά κρασιά ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι χρησιμοποιούνται με ωφέλεια για εξωτερικές πλύσεις (ή, μάλλον, ότι ωφελούν, αν χρησιμοποιούνται για εξωτερικές πλύσεις) στα κακῆς φύσεως (κακοήθη), στα διαβρωτικά («φαγεδαινικά») και στα καταρροϊκά ἔλκη⁹²¹. Στο ίδιο ἔργο του παρατηρεῖ για το μέλι (τέταρτο φάρμακο της συνταγῆς μας) ότι ἔχει τη θεραπευτική ιδιότητα να καθαρίζει, να ανοίγει, να κατεβάζει τα υγρά και γι' αυτό συνιστάται για εξωτερικές πλύσεις στα

⁹¹⁶. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 253, αρ. 31, λα': «...φακή και τοῦ βάτου κορυφές... περνάει. Ὅμοίως κάμει και ἡ ρίζα τῆς βεζιάς».

⁹¹⁷. Εσχάρα ή εσχάρωμα είναι το κοινῶς λεγόμενο «κακάδι», ιστός νεκρωτικός δηλαδή που δημιουργείται επάνω στις πληγές.

⁹¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 107, 2: « φακός... ἐφθός καταπλασθεῖς, μετὰ μέλιτος δὲ κόλπους κολλᾷ, ἐσχάρας περιρρήττει, ἔλκη τε ἀνακαθαίρει...».

⁹¹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 107, 3: « ... μειγνυμένου καὶ μέλιτος, πρὸς νομάς δὲ γαγγραινικάς ὁμοίως ἢ καὶ θαλάσσης μειγνυμένης...».

⁹²⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 190, 1 και 3: «τὰς δὲ ἐπιγινόμενας νομάς και σηπεδόνας θεραπεύει...[φακός κακαυμένος], φακός ἐφθός σὺν σιδίοις...».

⁹²¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 11: «οἱ μέντοι παλαιοὶ καὶ γλυκεῖς (ενν. οἶνοι) ... καταντλοῦνται δὲ ὠφελίμως πρὸς τὰ θηριώδη καὶ φαγεδαινικά καὶ ρευματιζόμενα ἔλκη...».

ακάθαρτα και κοίλα έλκη. Όταν μάλιστα βραστεί και τοποθετηθεί επάνω σε απομακρυσμένα μέρη του σώματος, τα ενώνει (κλείνει δηλαδή τις πληγές)⁹²². Αλλά και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης συνιστά για την αντιμετώπιση της φάγουσας («πρός φαγεδαίνας») το μέλι σε συνδυασμό με άλλα φάρμακα, όπως π.χ. το αλάτι, αφού καεί με μέλι και κριθάλευρο σε πανί, μέχρι να απανθρακωθεί, το κάρδαμο με μέλι ή τα φύλλα του βυρσοδεψικού ρουδιού με μέλι⁹²³.

19. Όταν φτῆ αίμα ό άνθρωπος (σ. 253, αρ. 32, λβ')

«...στούμπισε αγιόσμον, βάλε και ξίδι, δώσ' του να πιῆ τὸ πρωί και τὸ βράδυ».⁹²⁴

Τον αγιόσμο ή δυόσμο («ήδύοσμον»)⁹²⁵ συνιστά ως ποτό και ο Διοσκουρίδης μαζί με ξίδι ή νερωμένο ξινό κρασί (δηλαδή ξιδόνερο, νερόξιδο) είτε ειδικά για αιμόπτυση είτε γενικότερα ως αιμοστατικό φάρμακο, ενώ και στο καθένα από αυτά αποδίδει αιμοστατικές ιδιότητες. Στη συνέχεια θα ιδούμε τι παρατηρεί για το καθένα από αυτά και στα δυο του έργα.

Στο 'Περί ύλης Ιατρικής' έργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει για τον δυόσμο («ήδύοσμον») ότι έχει (μεταξύ άλλων και) στυπτικές και ξηραντικές ιδιότητες και γι' αυτό ο χυμός του, όταν πίνεται μαζί με ξίδι, σταματάει το αίμα⁹²⁶. Επομένως ο ίδιος συνδυασμός δυόσμου και ξιδιού, όπως στην παραπάνω συνταγή του ιατροσοφίου μας, συνιστάται και από τον

⁹²². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 82 (μέλι), 1-2: «δύναμιν δέ έχει σμηκτικήν, ἀναστομωτικήν, ὑγρῶν προκλητικήν, ὅθεν ἀρμόζει ἔλκεσι ρυπαροῖς καὶ κόλποις ἐγκλυζόμενον. ἐψηθὲν δέ καὶ ἐπιτεθὲν παρακολλᾷ τὰ ἀφεστώτα σώματα ...».

⁹²³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 194, 1-2: «πρός δέ φαγεδαίνας ποιεῖ... ἄλες σὺν μέλιτι καὶ ἀλφίτω καέντες ἐν ὀθονίῳ, μέχρις ἀνθρακωθῶσιν... κάρδαμον σὺν μέλιτι... ῥός βυρσοδεψικῆς φύλλα σὺν μέλιτι ...».

⁹²⁴. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 253, αρ. 32, λβ'.

⁹²⁵. Πρόκειται για το φυτό ηδύοσμος ο πράσινος (*Mentha viridis*), που είναι το ήμερον ήδύοσμον ή η μίνθη του Διοσκουρίδη ή η μίνθα του Θεοφράστου, από όπου και το λατινική *mentha*, ο κοινώς ονομαζόμενος δυόσμος ή δυόσμη (βλ. Γεννάδ., σ. 409-410) ή αδυάσμος (στη Θεσσαλία, όπου όμως μέντα λέγεται ο άγριος δυόσμος που φυτρώνει ως ζιζάνιο στα χωράφια σύμφωνα με πληροφορίες από τη γιαγιά μου στον Παλαμά Καρδίτσας).

⁹²⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙΙ. 34, 1: «ήδύοσμον...δύναμιν ἔχον ... στυπτικήν, ξηραντικήν· ὅθεν αίμα ἰσθησι πινόμενος ό χυλός αὐτοῦ μετ' ὄξους...».

Διοσκουρίδη ως φάρμακο αιμοστατικό γενικά. Θα ιδούμε στη συνέχεια ότι συνιστάται και κατά της αιμόπτυσης, όπως ακριβώς και στην πιο πάνω συνταγή μας.

Στο ίδιο βιβλίο του ο Διοσκουρίδης αναφέρει ως αιμοστατικό και το ξίδι⁹²⁷, κάτι που σημειώσαμε και στα προηγούμενα. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' όμως έργο του παρατηρεί και για την αιμόπτυση ότι τη θεραπεύει (μεταξύ άλλων φαρμάκων και) ο χυμός του δυόσμου και μόνος του αλλά και μαζί με νερωμένο ξινό κρασί ή νερό⁹²⁸. Δεδομένου ότι το ξινομένο κρασί χρησιμοποιείται μετά την πάροδο κάποιου χρόνου ως ξίδι, βλέπουμε εδώ ότι κατά βάση έχουμε την ίδια συνταγή και στον Διοσκουρίδη και για την αντιμετώπιση της αιμόπτυσης.

20. Ὅστις τρώγει καὶ δὲν χωνεύει τὸ φαγητόν
(σ. 253-254, αρ. 34, λδ').

Η συνταγή σύκειται από δύο μέρη. Το πρώτο συνιστά ως φαγητό-«φάρμακο» ψητά πράσα με λάδι και πιπέρι με κανέλα (κινάμωμο). Το δεύτερο συνιστά ως ποτό ρίγανη βρασμένη με κρασί⁹²⁹.

Από τα έξι συνιστώμενα φάρμακα της συνταγής μόνο τα τρία (ποσοστό δηλαδή 50%) συνιστά ο Διοσκουρίδης ως πεπτικά φάρμακα. Αυτά είναι το πιπέρι, για το οποίο σημειώνει ότι έχει πεπτικές ιδιότητες και ότι συνεργεί στην πέψη, όταν προστίθεται στους ζωμούς⁹³⁰, η κανέλα, δηλαδή το κινάμωμον, στο οποίο αποδίδει μαλακτικές και πεπτικές ιδιότητες⁹³¹, το κρασί («οἶνος»), για το οποίο σημειώνει ότι κάνει καλό στο στομάχι και

⁹²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V.13, 1: «ὄξος... ἔναιμόν τε ἔστι...σὺν ἐρίοις οἰσηπηροῖς ἢ σπόγγοις ἐπιτιθέμενον...».(Το ξίδι, δηλαδή, είναι αιμοστατικό, όταν τοποθετείται πάνω στην πληγή με ρυπαρά μαλλιά ή με σφουγγάρι).

⁹²⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 29: «αἵματος δὲ ἀναγωγὴν θεραπεύει πινόμενα... ἡδυόσμον χυλὸς καθ' ἑαυτὸν καὶ σὺν ὀξυκράτῳ ἢ ὕδατι...». Αξίζει να σημειωθεί ότι και για τις χρόνιες αιμοπτύσεις ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι τις σταματάει ως δεύτερο συστατικό κάποιου συνδυασμού σχετικών φαρμάκων ο δυόσμος και το νερωμένο ξινό κρασί. Βλ. ό.π., II. 30, 1-4: «τὰς δὲ πολυχρονίους ἀναγωγὰς ἰσχει... σὺν ἡδυόσμῳ... καὶ μείξας ἡδυόσμον δίδου... σὺν ὀξυκράτῳ... μετ' ὀξυκράτου...σὺν ὀξυκράτῳ...».

⁹²⁹. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 253-254, αρ. 34, λδ': «...ἄς τρώγη πράσα... διορθώνεται».

⁹³⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II.159, 3: «πίπερι... δύναμιν δὲ ἔχει ...πεπτικὴν... καὶ πέψει συνεργεῖ μίγνύμενον ἐμβάμμασιν...».

⁹³¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 14, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον...μαλακτικὴν, πεπτικὴν...».

στις περιπτώσεις χρόνιων φουσκωμάτων του στομαχιού⁹³². Στη γνωστή μας ρίγανη ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει πεπτικές ιδιότητες⁹³³. Τέτοιες ιδιότητες αποδίδει στην τραγορίγανη σημειώνοντας ότι το εκχύλισμά της (ως ρόφημα) είναι ήπιο (κάνει καλό), και γι' αυτό δίνεται σ' εκείνους που έχουν στομαχικές διαταραχές και ξινά ρεψίματα⁹³⁴.

21. Όταν φάγη τὸν ἄνθρωπον σκυλί λεσσιάρικο (σ. 254, αρ. 35, λε')

«...σκόρδο στούμπισε, ἔπαρε κάβουρα, τσάκισον αὐτά, στράκισον τὸ ζ'μί τους, πότισον αὐτὸν καὶ γίρεύει⁹³⁵.

Τα φάρμακα της παραπάνω συνταγής (σκόρδο και κάβουρα) συνιστά και ο Διοσκουρίδης μαζί και με άλλα βέβαια σχετικά φάρμακα. Αναλυτικότερα για το καθένα:

α') Για το σκόρδο ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του (όπου μάλιστα διακρίνει το «ἡμερον καὶ κηπευτόν» από το «ἄγριον, ὀφίοσκορδον καλούμενον»)⁹³⁶ ότι χρησιμοποιείται ως ωφέλιμο κατάπλασμα και σε εκείνους που έχουν δαγκωθεί από λυσσασμένα σκυλιά⁹³⁷.

β') Για τα καβούρια (που η συνταγή δεν διευκρινίζει αν πρόκειται για ποταμίσια ή θαλασσινά, πράγμα που σημαίνει ότι μάλλον τα ποταμίσια εννοεί) ο Διοσκουρίδης κάνει λόγο και για τα δύο είδη παρατηρώντας στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι η στάχτη των καμένων ποταμίσιων καβουριών βοηθάει ουσιαστικά (ενεργά) τους δαγκωμένους από λυσσασμένο ζώο, αν αυτοί την πιούν σε ποσότητα δύο μικρών κοχλιαρίων (κουταλιών)⁹³⁸ μαζί με ένα κουταλάκι ρίζα της γεντιανής και κρασί για

⁹³². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «κοινῶς δὲ πᾶς ἀμιγῆς οἶνος εὐστόμαχος... ποιεῖ καὶ πρὸς ἐμπνευμάτωσιν χρόνιον...».

⁹³³. Βλ. ὁ.π., Ὑλη, III. 27(ὀρίγανος Ἡρακλειωτικῆ) και 28 (ὀρίγανος ὀνίτις)

⁹³⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III.30 (τραγορίγανος), 2: «ἔστι δὲ τὸ πότημα ἐπιεικές, ὄθεν... κακοστομάχοις καὶ ὀξυρεγμιῶσι δίδοται...».

⁹³⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 254, αρ. 35, λε'. Παρόμοιες συνταγές βρίσκουμε και σε άλλα γιατροσόφια του θέματός μας.

⁹³⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 1: «σκόρδον τὸ μὲν < τί > ἐστὶν ἡμερον καὶ κηπευτόν... ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἄγριον, ὀφίοσκορδον καλούμενον.....».

⁹³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 2: «καταπλάσσεται δὲ... καὶ ἐπὶ τῶν λυσοδοήκτων ὠφελίμως...».

⁹³⁸. Το κοχλιάριον ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ήταν ίση με 0,046 του λίτρου.

τρεις μέρες⁹³⁹. Ωστόσο και για τα θαλασσινά καβούρια παρατηρεί ότι έχουν τις ίδιες ιδιότητες με τα ποταμίσια, αλλά λιγότερο δραστικές⁹⁴⁰. Παραλλαγή της παραπάνω συνταγής του Διοσκουρίδη βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του, όπου σημειώνεται ότι τους δαγκωμένους από λυσσασμένο ζώο ωφελούν (εκτός των άλλων και) τα μάτια των ποταμίσσιων καβουριών, αν αυτά, αφού καβουρδιστούν, τα πιούν οι δαγκωμένοι μαζί με έναν κύαθο⁹⁴¹ νερό ή μία ή τέσσερις δραχμές⁹⁴² από τη στάχτη τους, αφού καούν ολόκληρα⁹⁴³. Βέβαια στη συνταγή του γιατροσοφίου συνιστάται το ζουμί του κάβουρα σε συνδυασμό με το σκόρδο, αλλά, όπως είδαμε πιο πάνω, και το σκόρδο θεωρείται κατάλληλο για την περίπτωση αυτή φάρμακο από τον Διοσκουρίδη, ενώ ο συνδυασμός των δύο φαρμάκων μπορεί να είναι και μεταγενέστερη επινόηση κάποιου πρακτικού γιατρού, η οποία όμως δεν είναι άσχετη με τις συνταγές του Διοσκουρίδη σχετικά με τα δαγκώματα από λυσσασμένα ζώα.

22. Όταν έχη κανένας κίνησιν ἀδιάκουπον (σ. 254, αρ. 36, λς')

Η συνταγή συνιστά διαδοχικά ή εναλλακτικά δύο θεραπευτικές αγωγές: α') ως φαγητό-φάρμακο τη βρασμένη για έβδομη φορά⁹⁴⁴ φακή, της οποίας τα προηγούμενα έξι νερά-αφεψήματα έχουν πεταχτεί και β') πάλι ως φαγητό-

⁹³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 10: «καρκίνων ποταμίων καέντων ή τέφρα κοχλιαρίων δυεῖν πλήθος σὺν γεντιανῆς ρίζης κοχλιαρίῳ ἐνὶ καὶ οἴνω ποθεισα ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς βοηθεῖ λυσοδοήτοις ἐνεργῶς...».

⁹⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II.10: «δύνανται δὲ τὰ αὐτὰ καὶ οἱ θαλάσσιοι (ενν. καρκίνοι), πλήν ἤττον τούτων ἐνεργοῦσιν...».

⁹⁴¹. Ο κύαθος ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ήταν ίση με 0,456 του λίτρου.

⁹⁴². Η δραχμή ως μονάδα μέτρησης βάρους ήταν ίση με τέσσερα περίπου γραμμάρια.

⁹⁴³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 120, 1: «λυσοδοήτους δὲ ὠφελεῖ... καρκίνων ποταμίων ὀφθαλμοὶ φωχθέντες καὶ μετὰ ὕδατος ποθέντες κύ'α', ἢ καὶ ὄλων καέντων τῆς τέφρας δραχμαὶ α' ἢ δ'».

⁹⁴⁴. Ο Διοσκουρίδης, όπως θα ιδούμε στη συνέχεια, συνιστά να πετάμε μόνο το πρώτο νερό από το βράσιμο της φακής. Στην πιο πάνω συνταγή όμως έχουμε την επίδραση της μαγικής, λατρευτικής και θρησκευτικής σημασίας του αριθμού επτά, για την οποία βλ. Τσαγγαλάς, *Μαγεία και Αστρολογία*, σ. 221-222.

φάρμακο το στουμπισμένο κηκίδι με την διαβεβαίωση στο τέλος ότι «καί, ἂν δὲν ἐνεργήσῃ τὸ ἓνα, ἐνεργεῖ τὸ ἄλλο»⁹⁴⁵.

Και τα δύο φάρμακα (φακή και κηκίδι) της πιο πάνω διπλής συνταγής συνιστά ο Διοσκουρίδης σε περιπτώσεις ευκοιλιότητας ή δυσεντερίας, που στη συνταγή μας χαρακτηρίζεται ως «κίνησις ἀδιάκοπος (ενν. τῆς κοιλίας), και μάλιστα και στα δύο έργα του σε κάποιους βέβαια συνδυασμούς και με άλλα φάρμακα. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι η φακή⁹⁴⁶ σφίγγει την κοιλιά (σταματάει επομένως τη ευκοιλιότητα), όταν βραστεί μαζί με του φλούδι. Στη συνέχεια παρατηρεί ότι έχει ιδιότητες στυπτικές και γι' αυτό φράσσει την κοιλιά (ἀρα σταματάει την ευκοιλιότητα), αν ξεφλουδιστεί πρώτα και βραστεί καλά, αφού θα χύνεται το πρώτο νερό στο βράσιμο, διότι το αφέψημά της (εννοεί το πρώτο νερό στο βράσιμο, που πετάμε) είναι κινητικό της κοιλιάς. Και προσθέτει πιο κάτω ο Διοσκουρίδης την καλύτερη σταλτική επίδραση ασκεί η φακή στη διάρροια της κοιλιάς, αν αναμειχθεί (προστεθεί) σ' αυτή ραδίκι... ή ολόκληρες κηκίδες, οι οποίες μετά το βράσιμο απορρίπτονται (πετιούνται)⁹⁴⁷. Η προσθήκη αυτή των κηκιδών, που συνιστά ο Διοσκουρίδης, για ακόμη καλύτερη δράση (στυπτική και σταλτική) της φακής, μας θυμίζει το δεύτερο μέρος της υπό εξέταση συνταγής του γιατροσοφίου, την εναλλακτική και ενισχυτική δράση του κηκιδιού και το «καί, ἂν δὲν ἐνεργήσῃ τὸ ἓνα, ἐνεργεῖ τὸ ἄλλον»).

⁹⁴⁵. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 254, αρ. 36, ΛΣ': «...βράσε φακή... ἐνεργεῖ τὸ ἄλλον». Πρέπει να σημειωθεί ότι παρόμοια συνταγή με την βρασμένη εφτά φορές φακή βρίσκουμε και σε άλλα γιατροσόφια του θέματός μας.

⁹⁴⁶. Εδώ η φακή αναφέρεται ως φακός. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' όμως ἔργο του Διοσκουρίδη βρίσκουμε και τις δυο παραλλαγές της λέξης (φακός και φακή), όπως θα φανεί και από τα σχετικά χωρία του κειμένου, που θα παρατεθούν στη συνέχεια. Και δεν είναι το μόνο προσηγορικό όνομα, που χρησιμοποιείται άλλοτε ως αρσενικό και άλλοτε ως θηλυκό στον Διοσκουρίδη. Υπάρχουν και άλλα, όπως π.χ. τὸν βῆχας και τὰς βῆχας (από τα αντίστοιχα ὁ βῆξ και ἡ βῆξ). Θα άξιζε μια έρευνα πάνω στο θέμα αυτό από τους φιλολόγους.

⁹⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 107, 1-2: «φακός... κοιλίας τε σταλτικός σὺν τῷ λέπει ἐψόμενος... δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικήν, ὅθεν κοιλίαν ἴσθησι προαπολεισθεῖς και ἐψηθεῖς ἐπιμελῶς, τοῦ πρώτου ἐν τῷ ἀφέψεσθαι ὕδατος ἀποχεομένου· λυτικὸν γάρ κοιλίας τὸ ἀφέψημα αὐτοῦ... βέλτιον δὲ τὸ ἴδιον ἔργον ἀποτελεῖ πρὸς ρεύματα τῆς κοιλίας, μιγείσης αὐτῷ σέριδος... ἢ κηκιδῶν ὀλοκλήρων, αἵτινες μετὰ τὴν ἔψησιν ρίπτονται».

πει δηλαδή ο ενδιαφερόμενος), η ομφακίτιδα κηκίδα, βρασμένη με πλιγούρι ασπροσίταρου σε νερό, η λιωμένη κηκίδα, αν ρουφηχθεί μαζί με αβγό, αλλά και αν πασπαλισθεί στο κρασί, η φακή βρασμένη μαζί με αρνόγλωσσο και ρίζα της λυγαριάς βρασμένη με φακή⁹⁵².

23. Εἰς ἀνορεξιὰν τοῦ ἀθρώπου τοῦ ἀσθενῆ

(σ. 255, αρ. 39, λθ'.)

Η συνταγή συνιστά ως 'μαντζούνι' (γλυκό φάρμακο) για πρωί και βράδυ έναν χυλό από κυδώνια λίγο βρασμένα και στουμπισμένα (χωρίς τη φλούδα και τους σπόρους) και ξαναβρασμένα με δύο κουταλιές μέλι, λίγο μαύρο πιπέρι και κανέλα⁹⁵³.

Ο Διοσκουρίδης δεν συνιστά την ίδια ακριβώς σύνθεση-σύσταση του φαρμάκου κατά της ανορεξίας, αποδίδει όμως στο καθένα από τα παραπάνω φάρμακα της συνταγής πεπτικές και μαλακτικές ιδιότητες, ενώ για το πιπέρι παρατηρεί ότι είναι ορεκτικό, ανοίγει την όρεξη («ὄρεξιν κινεῖ»).

Συγκεκριμένα, στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για τα κυδώνια ότι κάνουν καλό στο στομάχι και ότι αυτά που βράζονται μαζί με το μέλι και καλό κάνουν στο στομάχι και (εύγευστα) ευχάριστα στη γεύση είναι⁹⁵⁴, οπότε μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι εμμέσως ανοίγουν και την όρεξη. Το ίδιο ισχύει και για την κανέλα, δηλαδή το κινάμωμον του Διοσκουρίδη, για το οποίο ο τελευταίος παρατηρεί ότι έχει μαλακτικές και πεπτικές ιδιότητες⁹⁵⁵, ενώ για το πιπέρι γενικά (και όχι αποκλειστικά για το μαύρο πιπέρι) σημειώνει ότι γενικά έχει πεπτικές ιδιότητες, αλλά ότι

⁹⁵². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 51, 1-6: «ἐν προσφορᾶς δὲ μέρει ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς... κηκίς καὶ ῥοῦς ἐπιπασσόμενα τοῖς ὄψοις... ἡ φακὸς πεφωγμένος λειὸς ἀλφιτηδὸν πινόμενος... κηκίς ὀμφακίνη μετὰ πόλτου ἐψηθεῖσα ἐν τῷ ὕδατι... κηκίς λεία μετὰ ψοῦ ροφηθεῖσα καὶ οἴνω δὲ ἐπιπασθεῖσα... φακὴ μετὰ ἀρνογλώσσου... καὶ λύγου ρίζα ἠψημένη σὺν φακῇ...».

⁹⁵³. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 255, αρ. 39, λθ': «... κυδώνια ἀκέραια... καθὼς τὸ γλυκόν».

⁹⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλῆ, I, 115, 1-2: «τὰ δὲ κυδώνια εὐστόμαχα... τὰ δὲ σὺν τῷ μέλιτι ἐψόμενα εὐστόμαχα μὲν καὶ εὐστομα...».

⁹⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλῆ, I, 14, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον... μαλακτικὴν, πεπτικὴν...».

ανοίγει όμως και την όρεξη και βοηθάει και στην πέψη, όταν προστίθεται στους ζωμούς⁹⁵⁶.

24. *Εἰς ψύχραν στομάχου*
(σ. 255-256, αρ. 40, μ')

Η συνταγή συνιστά κατάπλασμα στο στομάχι από φύλλα αψιφιάς, δηλαδή αψινθιάς⁹⁵⁷, βρασμένα μαζί με άσπρο κρασί και λίγο λάδι⁹⁵⁸.

Για το φυτό «*ἀψίνθιον*», κοινώς *αψιθιά* ή *αψιφιά*, ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι έχει ιδιότητες θερμαντικές και καθαριστικές των συγκεντρωμένων στο στομάχι και στην κοιλιά περιττωμάτων της χολής και ακόμη ότι γίνεται κατάπλασμα και στο υποχόνδριο, στο συκώτι και στο πάνω μέρος του στομαχιού που έχει χρόνια πάθηση, αν λιωθεί μαζί με έμπλαστρο κεριού και κύπρινου μύρου⁹⁵⁹, ενώ για το στομάχι με έμπλαστρο κεριού και ροδόμυρου⁹⁶⁰. Ωστόσο και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι η αψιθιά μαζί με κηραλοιφή κύπρινου μύρου ή με χούρμαδες ωφελεί ως κατάπλασμα τα χρονίως πάσχοντα σκληρυσμένα υποχόνδρια⁹⁶¹.

Όσο για το κρασί και για το λάδι, που συναποτελούν το μείγμα του καταπλάσματος ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι κάνουν καλό στο στομάχι.

⁹⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 159 (πέπερι), 3: «δύναμιν δὲ ἔχει κοινῶς... πεπτικὴν... καὶ ὄρεξιν κινεῖ καὶ πέψει συνεργεῖ μειγνύμενον ἐμβάμμασιν...».

⁹⁵⁷. Για το *ἀψίνθιον* (*Artemisia*), τα διάφορα είδη του και την ταύτισή τους με φυτά των έργων του Διοσκουρίδη βλ. Γεννάδ., σ. 164-165.

⁹⁵⁸. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 255-256, αρ. 40, μ': «... ἄσπρον κρασί... με πανὶ καὶ γιρέυει».

⁹⁵⁹. Πρόκειται για αρωματικό λάδι που γίνεται από τα άνθη του φυτού (δέντρου μετρίου μεγέθους) κύπρος, που είναι το αρχαίο όνομα που φέρει της Λαουσονίας της λευκής (*Lawsonia alba*). Τα φύλλα του αλευροποιημένα αποτελούν τη γνωστή στην Ανατολή, αλλά και στην Ελλάδα παλιότερα βαφική ουσία κνα, ακνά, οκνά ή χεννά. Από τα πολύ εύοσμα άνθη του φαίνεται ότι παρασκευαζόταν παλιότερα το κύπριον ή κύπρινον έλαιον ή μύρον (Βλ. Γεννάδ., σ. 599. *Λαουσονία η λευκή*)

⁹⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 23, 1 και 2: «ἀψίνθιον... δύναμιν δὲ ἔχει... θερμαντικὴν, ἀποκαθαριστικὴν τῶν ἀνηρεϊκῶτων στομάχῳ καὶ κοιλίᾳ χολωδῶν... καταπλάσσεται δὲ καὶ πρὸς ὑποχόνδρια καὶ ἥπαρ καὶ στόμαχον ἐπάνω χρονίως πάσχοντα συνεκλειόμενον κηρωτῇ κυπρίνῃ, πρὸς δὲ στόμαχον ροδίνη...».

⁹⁶¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 16: «ὑποχόνδρια δὲ ὠφελεῖ ἐσκληρυσμένα παθόντα χρονίως... καταπλασσόμενα <δὲ> ἀψίνθιον σὺν κυπρίνῃ κηρωτῇ ἢ φοίνιξιν».

Πιο συγκεκριμένα: Για το άσπρο κρασί παρατηρεί ότι είναι λεπτόρρευστο, εύπεπτο και καλό για το στομάχι και ότι είναι προτιμότερο (σε θέματα υγείας και στις ασθένειες) από άλλα κρασιά⁹⁶², ενώ για όλα γενικά τα κρασιά σημειώνει ότι είναι εύπεπτα και καλά για το στομάχι⁹⁶³. Για το λάδι παρατηρεί ότι, επειδή είναι στυπτικό κάνει καλό στο στομάχι και ότι γενικά κάθε λάδι θερμαίνει και μαλακώνει τη σάρκα, ενώ προφυλάσσει τα σώματα από το κρύο και τα κάνει πιο πρόθυμα για ενέργεια⁹⁶⁴.

25. *Περὶ προσώπου ἐὰν εἶναι κόκκινον*
(σ. 256, αρ. 41, μα')

«...ἔπαρε φύλλα τῆς ἀγριοελιάς, στούμπισον, βράσ' τα, βάλ' τα εἰς τὸ πρόσωπον».⁹⁶⁵

Η συνταγή δεν μας δίνει περισσότερα στοιχεία για μια βέβαιη διάγνωση της νόσου, παρά μόνο ένα σύμπτωμά της. Το κόκκινο χρώμα του προσώπου. Όμως το βαθυκόκκινο χρώμα του προσώπου, συνοδευόμενο βέβαια και από άλλα συμπτώματα, όπως π.χ. από πυρετό 40°, από ρίγη, πόνους, οιδήματα, είναι σύμπτωμα του ερυσιπέλατος ή, αλλιώς, του ανεμοπυρώματος, για τη θεραπεία του οποίου είναι κατάλληλα τα λιωμένα (στουμπισμένα) φύλλα της αγριελιάς ως κατάπλασμα και κατά τον Διοσκουρίδη, ο οποίος στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεί ότι τα στυπτικά φύλλα της αγριελιάς, ἐὰν χρησιμοποιηθοῦν ως κατάπλασμα λεία (δηλαδή καλά στουμπισμένα, ὥσπου να λιώσουν) αναχαιτίζουν τα ερυσιπέλατα⁹⁶⁶. Σχετική αναφορά για τη θεραπεία του ερυσιπέλατος υπάρχει και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη, αλλά εκεί γίνεται λόγος για ἐπάλειψη χυμοῦ αγριελιάς μαζί με άλλα φάρμακα⁹⁶⁷,

⁹⁶². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6 (οἶνοι) 2 και 10: «ἔτι ὁ μὲν λευκὸς λεπτὸς τε καὶ εὐανάδοτος καὶ εὐστόμαχος ὑπάρχει ... αἰρετώτερος μέντοι ἐν τε τῇ ὑγείᾳ καὶ ἀσθενείᾳ ὁ λευκός».

⁹⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «εὐανάδοτος, εὐστόμαχος...».

⁹⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 1: «ἔλαιον... ἔστι δὲ καὶ εὐστόμαχον διὰ τὸ στύφειν... κοινῶς δὲ πᾶν ἔλαιον θερμαντικὸν ἔστι καὶ μαλακτικὸν τῆς σαρκός, δυσπερίψυκτα φυλάσσουν τὰ σώματα καὶ ἐτοιμότερα πρὸς τὰς ἐνεργείας ποιοῦν...».

⁹⁶⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 256, αρ. 41, μα'.

⁹⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 105, 1: «ἀγριελαία... ἔχει τὰ φύλλα στυπτικά· λεία δὲ καταπλασθέντα ἐφεκτικά ἐστὶν ἐρυσιπελάτων...».

⁹⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 160, 1: «ἐρυσιπέλατα δὲ λᾶται καταχρίόμενα ταῦτα ὄξους καὶ ῥοδίνου μείγνυμένων... μίγνυται δὲ χυλός... ἢ ἀγριελαίας...».

ενώ στο ίδιο κεφάλαιο πιο κάτω, όπου σημειώνονται διάφορα καταπλάσματα για την αντιμετώπιση του ερυσιπέλατος, δεν αναφέρεται η χρήση φύλλων αγριελιάς⁹⁶⁸. Επομένως η παραπάνω συνταγή σχετίζεται με το 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' του Διοσκουρίδη που συνιστά κατάπλασμα λιωμένων φύλλων της αγριελιάς (όπως και η παραπάνω συνταγή) και όχι επάλειψη του χυμού της, που συνιστάται από το 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη.

26. Εἰς πόνον γλώσσης, ἤγουν ὅταν πονῆ τὸ στόμα (σ. 256, αρ. 43, μγ')

«...μάσε φύλλα βάτου καὶ, ἂν προξενῆ θέρμην, κοπάνισε ἀγίόσμον καὶ τρίψε του τὴν γλώσσαν»⁹⁶⁹.

Για τις στοματικές παθήσεις συνιστά ως φάρμακα και ο Διοσκουρίδης τα φύλλα (αλλά και το χυμό των φρούτων) του βάτου⁹⁷⁰ και τον δυόσμο ή αγιόσμο, δηλαδή τον ηδύοσμο («ἡδύοσμον»)⁹⁷¹. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι τα φύλλα του βάτου, όταν μασώνται, ενισχύουν τα ούλα και θεραπεύουν τις άφθες του στόματος, ενώ ο χυμός των καρπών του (δηλαδή των βατόμουρων), όταν είναι τελείως ώριμοι, συνιστάται (κάνει καλό) στις στοματικές παθήσεις⁹⁷². Για τον δυόσμο παρατηρεί ότι κάνει πιο λεία την τραχιά γλώσσα με το τρίψιμό του πάνω σ' αυτή είτε μόνος του⁹⁷³ είτε λιωμένος μαζί με μέλι⁹⁷⁴.

⁹⁶⁸. Βλ. ό.π., Φάρμ., Ι. 160, 2-4.

⁹⁶⁹. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 256, αρ. 43, μγ'.

⁹⁷⁰. Πρόκειται για το θαμνώδες φυτό βάτος ή θαμνώδης (*Rubus fruticosus* ή *ulmifolius*), που είναι η κατ' εξοχήν βάτος των αρχαίων, η γνωστή μας βάτος ή βατσινιά. Για τα διάφορα είδη του φυτού, όπως είναι η βάτος *Ιδαία* (*Rubus Idaeus*), που είναι η *Ιδαία* βάτος του Διοσκουρίδη, και για άλλες λεπτομέρειες βλ. Γεννάδ., σ. 185-186 (βάτος, *Rubus*).

⁹⁷¹. Ο ηδύοσμος ο πράσινος (*Mentha viridis*), κοινώς δυόσμος ή δυόσμη ή αδύσμος, είναι το «ἡμερον ἡδύοσμον» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 409-410.

⁹⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 37: «βάτος... κρατύνει δὲ καὶ οὔλα καὶ ἄφθας ὑγιάζει διαμασσωμένων τῶν φύλλων... τοῦ δὲ καρποῦ αὐτῆς πεπεύρου μὲν τελείως ὁ χυλὸς εἰς τὰς στοματικὰς ἀρμόζει...».

⁹⁷³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 34, 2: «ἡδύοσμον... γλώσσάν τε τραχείαν παρατριβόμενον λεαίνει...».

⁹⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ., II. 17: «γλώσσης δὲ τραχύτητος ἐκμαλάσσει ἡδύοσμον λείον σὺν μέλιτι...».

Πρέπει να σημειωθεί ότι τη χρήση του *δυόσμου* για τις ίδιες ή ανάλογες στοματικές παθήσεις βρήκαμε και σε άλλες συνταγές γιατροσοφιών του θέματός μας⁹⁷⁵.

27. Εἰς πόνον σταφλίτην

(σ. 257, αρ. 45, με')

«... ὁμοίως με κρασί βάστα το εἰς τὸ στόμα»⁹⁷⁶.

Ο Διοσκουρίδης για ανάλογες παθήσεις του σταφυλίτη και ειδικότερα για τις χαλαρωμένες (πεσμένες, πρησμένες) σταφυλές παρατηρεί ότι τις συστέλλουν (επομένως τις ξεπρήζουν) με γαργάρες το νερωμένο ξινό κρασί («ὀξύκρατον») και τα αφειψήματα φύλλων κορομηλιάς με κρασί ή ρίγανης με κρασί, όπου το κρασί παίζει το ρόλο συνοδού φαρμάκου, του δεύτερου δηλαδή συστατικού κάποιου άλλου κατάλληλου για την πάθηση φαρμάκου⁹⁷⁷.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ιδιαίτερα για τα παλιά και γλυκά κρασιά ότι είναι καλύτερα για τα τραύματα και τις φλεγμονές⁹⁷⁸. Και στην περίπτωση του σταφυλίτη πρόκειται βέβαια για φλεγμονή.

28. Εἰς πόνον κοιλίας

(σ. 257, αρ. 46, μς')

Η συνταγή συνιστά κατάπλασμα στην κοιλιά από κοπανισμένα και βρασμένα με νερό φύλλα βάτου⁹⁷⁹.

⁹⁷⁵. Η γιαγιά μου Ευθαλία Τσαγκαλά (1912- †2003) στον Παλαμά Καρδίτσας θεράπευε στοματικές παθήσεις, ιδιαίτερα μικρών παιδιών, με συνδυασμό επωδής και φύλλων βάτου, τα οποία έσερνε πάνω στη γλώσσα του ασθενούς. Η λαϊκή μαγική ιατρική βρίσκεται εδώ σε αγαστή συνύπαρξη και συνεργασία με την ορθολογική πρακτική ιατρική, δηλαδή με την ταυτόχρονη χρήση βοτάνων, που ανάγονται στην εποχή του Διοσκουρίδη.

⁹⁷⁶. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 257, αρ. 45, με'.

⁹⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ., Ι. 82: «τάς δὲ κεχαλασμένας σταφυλάς συστέλλει ἀναγαγαριζόμενα... ὀξύκρατον... κοκκυμηλέας φύλλων ἀφέψημα σὺν οἴνω, ὀριγάνου ἀφέψημα σὺν οἴνω...».

⁹⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 11: «οἱ μέντοι παλαιοὶ καὶ γλυκεῖς... ἐπιτηδεϊότεροι, πρὸς τε τραύματα καὶ φλεγμονάς...».

⁹⁷⁹. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 257, αρ. 46, μς': «...κοπάνισον τὰ φύλλα βάτου... τὴν κοιλίαν».

Κατά τον Διοσκουρίδη συνιστάται να χρησιμοποιούνται ως κατάπλασμα συντεθλιμμένα (στουμπισμένα και ψιλοτριμμένα, λιωμένα) φύλλα βάτου σ' εκείνους που πάσχουν από το στομάχι τους⁹⁸⁰. Σημειωτέον ότι η παραπάνω ιατροσοφική συνταγή δεν διευκρινίζει αν πρόκειται για πόνο της άνω κοιλίας, οπότε ενδέχεται να πρόκειται ίσως για στομαχόπονο, ή της κάτω κοιλίας, οπότε το πράγμα αλλάζει και μπορεί να πρόκειται για το λεγόμενο 'κόψιμο' της κοιλίας, που συνοδεύει την ευκοιλιότητα ή τη δυσεντερία.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του μάλιστα ο Διοσκουρίδης αναφέρει τα φύλλα του βάτου μεταξύ των φυτικών φαρμάκων που θεραπεύουν τα ανακατώματα του στομαχιού και σφίγγουν τα πλαδαρά στομάχια, αν τοποθετηθούν επάνω (ως κατάπλασμα) με κηραλοιφή από μυρτέλαιο ή ροδόμυρο⁹⁸¹.

Για την περίπτωση που πρόκειται για πόνο στο κάτω μέρος της κοιλίας, εάν βέβαια αυτός είναι το προαναφερθέν κόψιμο, συνοδό της ευκοιλιότητας και της δυσεντερίας, έχουμε πάλι σχετική αναφορά στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' του Διοσκουρίδη, ο οποίος παρατηρεί ότι το ἀφέψημα των βλασταριῶν του βάτου, όταν πίνεται, σταματάει την ευκοιλιότητα⁹⁸², αλλά και ο χυμός του μέτρια ώριμου καρπού του, δηλαδή του βατόμουρου, κάνει το ίδιο⁹⁸³. Το ίδιο ισχύει, αν υπάρχει στο κάτω μέρος της κοιλίας πόνος, που οφείλεται σε κοιλιακά ή δυσεντερία. Στην περίπτωση αυτή ο Διοσκουρίδης συνιστά πάλι (μεταξύ άλλων φαρμάκων και) τα βλαστάρια του βάτου (της βασινιάς), τα οποία, αν βραστούν και φαγωθούν με λαδόξιδο, ωφελούν όσους πάσχουν από κοιλιακά και δυσεντερία⁹⁸⁴.

⁹⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 37(βάτος): «... καταπλασσόμενα τὰ φύλλα, καὶ ἐπὶ τῶν στομαχικῶν... λεία ἐπιτιθέμενα ἀρμόζει...».

⁹⁸¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ., II, 11: «ἀνατροπὰς δὲ στομάχου θεραπεύει... κρατύνει δὲ τοὺς πεπλαθηκότας στομάχους ἐπιτιθέμενα μετὰ κηρωτῆς μυρσινίνης ἢ ροδίνης· βάτου φύλλα...».

⁹⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 37: «τὸ ἀφέψημα τῶν ἀκρεμόνων αὐτῆς(εννοεῖται: τῆς βάτου), κοιλίαν τε ἴσθησι πινόμενον...».

⁹⁸³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 37: «τοῦ δὲ καρποῦ αὐτῆς (ενν. τῆς βάτου)... ὁ χυλός... ἴσθησι δὲ κοιλίαν ἐσθιόμενος ὁ μέσως πέπειρος...».

⁹⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ., II, 51, 1-2: «ἐν προσφορᾷς δὲ μέρει(=στη θέση της τροφῆς, μαζί με την τροφή) ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς...βάτου ἀκρεμόνες ἐφθοὶ δι' ὀξελαίου λαμβανόμενοι...».

29. Όταν ἔχη σκωλήκια⁹⁸⁵ εἰς τὴν κοιλία
(σ.257, αρ. 45, μζ')

Με τον παραπάνω αριθμό και τίτλο παρατίθενται τρεις συνταγές. Η πρώτη συνιστά τοποθέτηση καταπλάσματος στον ομφαλό («αφαλό») του ασθενούς από χολή βοδιού ανακατωμένη με μέλι. Αυτή δεν έχει καμιά σχέση με το έργο του Διοσκουρίδη. Η δεύτερη με την ένδειξη Ἐτερον συνιστά ως ποτό το ζουμί από κοπανισμένο σελινόσπορο, για να βγουν οι εντεροσκώληκες (έλμινθες, λεβίθες κ.τ.λ.). Η Τρίτη, που αποτελεί την επόμενη φάση της δεύτερης συνταγής, αν εκείνη δεν ενεργήσει, συνιστά ως ποτό τον βρασμένο σπόρο του λάχανου («κράμβης») μαζί με ψιλές σταφίδες⁹⁸⁶.

Συνταγές παρόμοιες με τη δεύτερη και τρίτη συνταγή του εξεταζόμενου ιατροσοφίου, οι οποίες συνιστούν τον σελινόσπορο ή τον σπόρο του λάχανου και τις ψιλές σταφίδες, βρίσκουμε και στα έργα του Διοσκουρίδη. Πιο συγκεκριμένα:

Για το σέλινο ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ενδείκνυται για όσα και ο κοριάνδρος⁹⁸⁷. Για τον σπόρο όμως του τελευταίου ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι, όταν πίνεται σε μικρή ποσότητα μαζί με γλυκό κρασί, αποβάλλει τις έλμινθες (τις λεβίθες)⁹⁸⁸.

Για τον σπόρο της κράμβης, δηλαδή του λάχανου⁹⁸⁹ (ιδιαίτερα μάλιστα του λάχανου που φύεται στην Αίγυπτο) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι αποβάλλει τις έλμινθες⁹⁹⁰. Στο Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων έργο του μάλιστα σημειώνει μεταξύ των φαρμάκων που αποβάλλουν τους στρογγυλούς εντεροσκώληκες («στρογγύλας ἔλμεις») και τον χυμό του ωμού λάχανου,

⁹⁸⁵. σκωλήκια: corrigé. σκωληκιά: cod.

⁹⁸⁶. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 257, αρ. 47, μζ': «...χολήν βοδιοῦ... ἐβγαίνου». «Ἐτερον: σελινόσπορον ...σκώληκες». «Ἐπειτα... δῶσ' του πιεῖν».

⁹⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 64, 1 (σέλινον κηπαῖον): «ἀρμόζει ἢ πόα πρὸς ἃ καὶ τὸ κόριον...».

⁹⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 63 (κόριον): «τὸ δὲ σπέρμα ὀλίγον μὲν μετὰ γλυκέος ποθὲν ἔλμινθας ἐκβάλλει...».

⁹⁸⁹. Πρόκειται για το φυτό κράμβη ή λαχανώδης (*Brassica oleracea*), που είναι η ἡμερος ή κηπαία κράμβη του Διοσκουρίδη, ποικιλία της οποίας είναι και η κράμβη ή λαχανώδης κεφαλωτή (*Brassica oleracea capitata*), το γνωστό μας κραμπολάχανο ή καρπολάχανο ή μάπα ή φυλλάδα ή φρύο ή βέρτσολο ή κραμπούνι ή κραμπί. Βλ. Γεννάδ., σ. 547 (κράμβη).

⁹⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 120 (κράμβη ἡμερος), 3: «...τὸ δὲ σπέρμα μάλιστα τῆς ἐν Αἰγύπτῳ γεννωμένης πινόμενον ἔλμινθας ἐκτινάσσει».

που όταν πίνεται με βρόχινο νερό, αποβάλλει και τις ασκαρίδες⁹⁹¹, τους νηματώδεις δηλαδή εντεροσκώληκες με κυλινδρικό σώμα που παρασιτούν στα έντερα των σπονδυλωτών (ανθρώπων και ζώων). Στο ίδιο βιβλίο του αναφέρει και τις σταφίδες, σε συνδυασμό όμως (δηλαδή στουμπισμένες μαζί) με άλλο φυτικό φάρμακο, το «Σαντονικόν», (δηλαδή την σαντονική αψιθιά), μεταξύ των φαρμάκων που αποβάλλουν τις στρογγυλές έλμινθες⁹⁹².

30. Όταν σκίζονται τὰ χείλη τοῦ ἀνθρώπου (σ. 258, αρ. 50, ν')

Η συνταγή συνιστά επάλειψη των χειλιών με αλοιφή, η οποία γίνεται από στουμπισμένη μαζί με δύο κηκίδια μαστίχα και ανακατωμένη κατόπιν με ξίγγι χήνας⁹⁹³.

Από τα τρία φάρμακα (μαστίχα, κηκίδια και ξίγγι χήνας) της παραπάνω συνταγής μόνο το τελευταίο συνιστά ο Διοσκουρίδης για την αντιμετώπιση των ραγάδων των χειλιών, σημειώνοντας ότι το ξίγγι χήνας («χήνειον στέαρ») συνιστάται (κοντά στα άλλα και) για τις ραγάδες (σχίσσιμο) των χειλιών⁹⁹⁴.

31. Διά τὸν λειχήνα (σ. 258-259, αρ. 51, να')

Η συνταγή συνιστά επάλειψη του πάσχοντος δέρματος με αλοιφή συγκείμενη από λευκό λιβάνι(«ἄσπρη θυμιάμα»), στάχτη, σάλιο και ξίδι⁹⁹⁵.

⁹⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 69, 1-2: «τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει πινόμενον... καὶ ἀσκαρίδας δὲ ἐκτινάσσει κράμβης ὠμῆς χυλὸς καταρροφούμενος σὺν ὕδατι ὀμβρίῳ...».

⁹⁹². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 69,1-3: «τάς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει... πινόμενον,... ἢ Σαντονικόν κοπὲν σὺν σταφίσιν...».

⁹⁹³. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 258, αρ. 50, ν': «πάρε μαστίχα... εὐθύς».

⁹⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 76 (στέαρ), 18: «χήνειον δὲ (εννοεῖται: στέαρ) ...πρὸς... ἐπιρρήξεις χειλῶν... ἀρμόζει».

⁹⁹⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 258-259, αρ. 51, να': «...ἄσπρη θυμιάμα... ξίδι καὶ ἀλειφέ την, γίρεύει».

Το λιβάνι και το ξίδι (τα δύο δηλαδή από τα τέσσερα φάρμακα της συνταγής, ποσοστό 50%) συνιστά και ο Διοσκουρίδης για τη θεραπεία των λειχήνων. Πιο συγκεκριμένα και ιδιαίτερα για το καθένα από αυτά:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για το λιβάνι ότι εξαφανίζει τους λειχήνες στην αρχή τους, αν επαλειφθεί μαζί με ξίδι (όπως και στη συνταγή μας) και με πίσσα⁹⁹⁶. Στο ίδιο ἔργο του παρατηρεῖ για το ξίδι («ὄξος») ότι κάνει (καλό) και για τη θεραπεία των λειχήνων⁹⁹⁷. Το ξίδι ἄλλωστε ως δεύτερο συνήθως ἢ ως τρίτο συστατικό φαρμάκων αναφέρει πολλές φορές ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του για τη θεραπεία των λειχήνων (ἀλλά και της λέπρας και της ψώρας) –ἐδώ πέντε φορές⁹⁹⁸– καθώς και για τη θεραπεία των πρόσφατων λειχήνων και λέπρας (ἐδώ οχτώ φορές)⁹⁹⁹.

32. Ἄν καγῆ τις (σ. 259, αρ. 52, νβ')

Πρόκειται για διπλή συνταγή ἢ, καλύτερα, για δύο συνταγές με τον ἴδιο τίτλο. Ἡ πρώτη συνταγή συνιστά ως κατάπλασμα (επάνω στο ἐγκαυμα) λευκά κρεμμύδια, ἀλάτι και ξίγγι («ἄλειμμα») πρόβειο, ἐνῶ ἡ δεύτερη («Ἔτερον») συνιστά ἐπάλειψη με κοπανισμένα τρυφερά φύλλα πλατάνου μαζί με πρόβειο ξίγγι¹⁰⁰⁰.

Από τα τέσσερα φάρμακα (κρεμμύδια, ἀλάτι, πλατανόφυλλα και ξίγγι πρόβειο), που συνιστώνται στις δύο παραπάνω συνταγές μόνο για το πρώτο («κρομμύδια») δεν υπάρχει καμιά αναφορά στον Διοσκουρίδη σε σχέση με τη θεραπεία των εγκαυμάτων. Τα υπόλοιπα τρία, το ἀλάτι, τα 'σφαιρία' (άνθος και καρπός) του πλατάνου (και ὄχι τα φύλλα) και το ξίγγι (λίπος) γενικά ἢ το κατσικίσιο λίπος (αντί του πρόβειου λίπους της

⁹⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 68, 2: «λίβανος... καὶ τὰς ἐν ἀρχῇ... λειχήνας σὺν ὄξει καὶ πίσση καταχρίομενος αἶρει ...».

⁹⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1: «ὄξος... ποιεῖ καὶ πρὸς... λειχήνας...».

⁹⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 120: «... καὶ ὄξει... σὺν ὄξει... ἐν ὄξει... σὺν ὄξει...».

⁹⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 122: «... σὺν ὄξει...». (Το «σὺν ὄξει» ἐπαναλαμβάνεται οχτώ φορές).

¹⁰⁰⁰. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 259, αρ. 52, νβ'. «Ἄν καγῆ τις, ἄσπρα κρομμύδια καὶ ἀλάτι καὶ μὲ ἄλειμμα πρόβειο βάλε εἰς τὸν πόνον. Ἔτερον: τὸ φύλλο τοῦ πλατάνου δροσερὸν κοπάνισον μὲ ἄλειμμα πρόβειο καὶ ἀλειφε τὸν πόνον».

συνταγής) συνιστά ο Διοσκουρίδης για τα εγκαύματα («πυρίκαυτα»).
Ειδικότερα:

Για τα αλάτια γενικά σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι, αν τοποθετηθῶν ἐπάνω στα εγκαύματα μαζί με λάδι, δεν τα αφήνουν να δημιουργήσουν φλύκταινες (φουσκάλες)¹⁰⁰¹. Το ἴδιο επαναλαμβάνει και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του επισημαίνοντας ὅτι τα εγκαύματα στο αρχικό τους στάδιο τα ωφελούν, αν τα χρησιμοποιήσει κανεὶς ἀμέσως, ὥστε να μη βγάλουν φουσκάλες, να μη δημιουργήσουν φλύκταινες, (ανάμεσα σε ἄλλα φάρμακα και) τα αλάτια, αν τοποθετηθῶν ὡς κατάπλασμα μαζί με λάδι¹⁰⁰². Ἀλλά και ὡς δεῦτερο συστατικό φαρμάκου για την ἴδια περίπτωση συνιστά το αλάτι ο Διοσκουρίδης με πρῶτο συστατικό τους κήρυκες¹⁰⁰³, που ἔχουν το ἴδιο ἀποτέλεσμα, αν γεμιστοῦν με αλάτι και τοποθετηθῶν ἐπάνω στο ἔγκαυμα ὡς ἔμπλαστρο¹⁰⁰⁴.

Για τα τρυφερά φύλλα του πλατάνου ο Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι αν βραστοῦν με κρασί και τοποθετηθῶν ὡς κατάπλασμα, ανακουφίζουν (μεταξύ ἄλλων και) τα πρηξίματα και τις φλεγμονές. Ὅμως οι μικρές μπάλες, τα σφαιρίδια («σφαιρία»), που εἶναι καρπός του πλατάνου, αν επαλειφθοῦν μαζί με λίπος (δεν προσδιορίζεται ἐδῶ η προέλευση του λίπους) θεραπεύουν τα εγκαύματα¹⁰⁰⁵.

Το ξίγγι, δηλαδή το λίπος («στέαρ»), γενικά και το κατσικίσιο ξίγγι («αἶγειον στέαρ») εἰδικότερα αναφέρει ο Διοσκουρίδης ὡς δεῦτερο συστατικό φαρμάκων για τη θεραπεία των εγκαυμάτων, ἐνῶ η εξεταζόμενη λαϊκή συνταγή συνιστά, ὅπως εἶδαμε, το πρόβειο ξίγγι.

¹⁰⁰¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 6: «...πρὸς δὲ πυρίκαυτα σὺν ἐλαίῳ ἐπιτιθέντες (εννοεῖται: οἱ ἄλες) οὐκ ἔωσι φλυκταινοῦσθαι».

¹⁰⁰². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 169, 1: «πυρίκαυτα δὲ ἐν ἀρχῇ ὠφελεῖ, ὥστε εἰ παραχρῆμά τις χρήσαιτο μὴδὲ φλυκταινοῦσθαι... ἄλες σὺν ἐλαίῳ καταπρασθέντες...».

¹⁰⁰³. Πρόκειται για εἶδος οστρακόδερμου ἢ κοχλία (σαλιγκαριού) με ελικοειδές ὄστρακο, που μπορεῖ να χρησιμεύσει και ὡς εἶδος σάλπιγγας, το λεγόμενο buccinum (Βλ. λεξικό Liddell- Scott, λ. κήρυξ). Ἀπὸ ἐδῶ προφανῶς προέρχεται και η φράση το κάναμε (ἢ ἔγινε) βούκινο.

¹⁰⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 169, 1-2: «πυρίκαυτα δὲ ἐν ἀρχῇ ὠφελεῖ, ὥστε εἰ παραχρῆμά τις χρήσαιτο μὴδὲ φλυκταινοῦσθαι... κήρυκες πληρωθέντες ἄλσι και καέντες και ἐπιπρασθέντες...».

¹⁰⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 79: «πλατάνου τὰ τρυφερά τῶν φύλλων ἐψηθέντα ἐν οἴνῳ και καταπρασθέντα... κουφίζει δὲ και [τὰ] οἰδήματα και φλεγμονάς... τὰ δὲ σφαιρία χλωρά... ἀναλημφθέντα δὲ στέατι πυρίκαυτα θεραπεύει...».

Συγκεκριμένα αναφέρει το στίβι (ή στίμμι)¹⁰⁰⁶ μαζί με φρέσκο λίπος για επαλείψεις εγκαυμάτων στο αρχικό τους στάδιο¹⁰⁰⁷ και τον λιθάργυρο, πλασμένο με κατσικίσιο λίπος, για την επούλωση των εγκαυμάτων¹⁰⁰⁸.

33. Όστις φάγη μανιτάρια και ἔλθη¹⁰⁰⁹ εἰς κίνδυνον (σ. 259, αρ. 53, νγ')

Η συνταγή συνιστά ως ποτό διάλυμα κοπριάς κόκκινου¹⁰¹⁰ πετεινού σε νερό, που πρέπει να δοθεί έστω και με το ζόρι στον δηλητηριασμένο, για να τον γλυτώσει¹⁰¹¹.

Ο Διοσκουρίδης διακρίνει τα μανιτάρια σε δύο κατηγορίες, τα φαγώσιμα και τα δηλητηριώδη, παρατηρώντας όμως ότι και τα πρώτα, αν καταναλωθούν σε υπερβολική ποσότητα, είναι βλαβερά, διότι προκαλούν δυσπεψία, δύσπνοια (από δηλητηρίαση) ή χολέρα. Ωστόσο όλοι βοηθούνται, αν τους δοθεί να πιούν διάφορα φάρμακα, μεταξύ των οποίων είναι και η κοπριά κότας με ξίδι ή το πολύ μέλι¹⁰¹². Στο ίδιο έργο του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' επισημαίνει ότι και η κοπριά της κότας έχει τις

¹⁰⁰⁶. Είναι το θειούχο αντιμόνιο και στην ορυκτή του μορφή ο αντιμονίτης (Sb₂S₃). Είναι ποικιλία του στιβίνη. Το αντιμόνιο μολονότι είναι αμέταλλο στοιχείο της Va ομάδας του περιοδικού συστήματος, εντούτοις παρουσιάζει τους μεταλλικούς χαρακτήρες. Πρόκειται για στερεό σώμα με σύμβολο Sb, ατομικό αριθμό 51 και ατομικό βάρος 121,76. Στη φύση βρίσκεται σπάνια ελεύθερο και συνήθως ενωμένο με οξυγόνο ή θείο (Λεξικό Γιοβάνη). Πρβλ. και Πύργου, *Φαρμακοπ.*, σ. 188-189, § 164: *ἀντιμμώνιον κατασκευασμένον*.

¹⁰⁰⁷ Βλ. Διοσκ., *Φάρμ.*, I. 169, 1-3: «*πυρίκαντα δὲ ἐν ἀρχῇ ὠφελεῖ... στίβι σὺν στέατι νεαρῷ ἐπιχρίόμενον...*».

¹⁰⁰⁸. Βλ. Διοσκ., *Φάρμ.*, I. 170, 1: «*ἀπουλεῖ δὲ πυρίκαντα... λιθάργυρος μετὰ στέατος αἰγείου ἀναπλασθεῖσα...*».

¹⁰⁰⁹. φάγη...ἔλθη: *correxī. φαγι...ελθι: cod.*

¹⁰¹⁰. Εδώ έχουμε στοιχείο της μαγικής ιατρικής. Για το κόκκινο χρώμα ως αποτρεπτικό και ως χρώμα της γρήγορης έκβασης των πραγμάτων σε μαγικές και μαντικές πράξεις βλ. Τσαγγαλά, *Ανακάλυψη*, σ. 189, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Στον Διοσκουρίδη πάντως δεν βρίσκουμε τέτοια σημασία. Η στάση όμως του Διοσκουρίδη απέναντι στη μαγική ιατρική θα μας απασχολήσει σε άλλη ιδιαίτερη εργασία.

¹⁰¹¹. Βλ. Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 259, αρ. 53, νγ': «*... τοῦ κόκκινου πετεινοῦ τὴν κοπριάν ἀνάλυσον εἰς νερόν, δῶσ' του νὰ πιῇ στανικῶς καὶ γλυτώνει*».

¹⁰¹². Βλ. Διοσκ., *Υγίη*, IV. 82, 1-2: «*μυκήτων διαφορά δισσή· ἢ γὰρ βρώσιμοι ἢ φθαρτικοί... οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι ζωμοποιοὶ ἤδεις. Πλεονασθέντες μέντοι καὶ οὔτοι βλάπτουσι δυσπεπτούμενοι, πνίγοντες, ἢ χολέραν ἐπάγοντες. Βοηθοῦνται δὲ πάντες ποτιζόμενοι... ἢ ὀρνιθεῖα κόπρω μετ' ὄξους πινομένη ἢ μέλιτι πολλῶ...*».

ίδιες ιδιότητες(που ανέφερε πιο πάνω για τις κοπριές άλλων ζώων ή πτηνών) σε πιο μικρό βαθμό όμως, εκτός από το ότι συνιστάται ιδιαίτερα για τη θεραπεία από δηλητηρίαση θανατηφόρων μανιταριών ως ποτό μαζί με ξίδι ή κρασί¹⁰¹³. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του αναφέρει ως πρώτο φάρμακο για τη δηλητηρίαση από μανιτάρια την κοπριά της κότας μαζί με νερωμένο ξινό κρασί¹⁰¹⁴.

34. Όταν πιασθῆ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου (σ. 259, αρ. 54, νδ')

«...ζ'μι ἀνακάτωσον με μέλι καὶ ἄς πίνη. Ἄς βράση καὶ μολόχας ἄνθη, τῆς ἐτιᾶς¹⁰¹⁵ ἄνθη νὰ πίνη»¹⁰¹⁶.

Στην πιο πάνω συνταγή για τη θεραπεία της δυσουρίας υπάρχει ένα κενό (*lacuna*), στο οποίο φαίνεται ότι αναγραφόταν ένα φυτό (ή ζώο), του οποίου το ζουμί πρέπει να πίνει ο ασθενής μαζί με μέλι κατά τη συνταγή. Από τα υπόλοιπα φάρμακα (μέλι, άνθη μολόχας και άνθη ιτιάς) το μέλι συνιστάται και από τον Διοσκουρίδη για την ίδια πάθηση, όπως και η μολόχα (όχι όμως τα άνθη της) για τις παθήσεις της ουροδόχου κύστης, ενώ ο γαλακτώδης χυμός (και όχι τα άνθη) της ιτιάς συνιστάται ως διουρητικό φάρμακο. Πιο συγκεκριμένα:

Για το μέλι ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι έχει την ιδιότητα να καθαρίζει, να ανοίγει και να προκαλεί (κατεβάζει) τα υγρά, αλλά και να προκαλεί την ούρηση¹⁰¹⁷.

Για τη μολόχα παρατηρεί στο πιο πάνω έργο του ότι είναι ωφέλιμη στην ουροδόχο κύστη και για τον καρπό της μολόχας ότι, αν τον πιει κανείς με

¹⁰¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 80, 4: «καὶ ἡ τῶν ἀλεκτορίδων δὲ (ενν. ἄφοδος) ταῦτά ποιεῖ, ἐνδεέστερον μέντοι, πλὴν ἰδίως πρὸς μύκτης θανασίμους... ἀρμόζει μετ' ὄξους ἢ οἴνου πινομένη...».

¹⁰¹⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 164, 1: «πρὸς δὲ μύκτης ποιεῖ ἀλεκτορίδων ἄφοδος σὺν ὄξυκράτῳ...».

¹⁰¹⁵. ἐτιᾶς ἀντί ἰτιᾶς. Έχουμε ἐδῶ το γλωσσικό φαινόμενο της ἀντικῶφωσης, ὅπως ονομάζεται στη γλωσσολογία, δηλαδή την τροπή κλειστοῦ φωνήεντος (ι) σε ἀνοιχτό (ε). Το ἀντίστροφο φαινόμενο λέγεται κῶφωση.

¹⁰¹⁶. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ.259, αρ. 54, νδ'.

¹⁰¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 82, 1-3: «μέλι... δύναμιν δὲ ἔχει σμηκτικὴν, ἀναστομωτικὴν, ὑγρῶν προκλητικὴν... κινεῖ δὲ καὶ οὔρα...».

κρασί, αφού πρώτα ανακατέψει με αυτόν σπόρο άγριου λωτού, σταματάει τους πόνους της ουροδόχου κύστης¹⁰¹⁸.

Στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του σημειώνει ακόμη ότι η μολόχα, όταν τρώγεται, θεραπεύει την ουροδόχο κύστη που πάσχει από συγκέντρωση καταρροϊκών υγρών¹⁰¹⁹.

Τέλος, για τον για τον γαλακτώδη χυμό της ιτιάς (και όχι για τα άνθη της, που συνιστά η παραπάνω συνταγή) παρατηρεί στο πιο πάνω έργο του ότι, όταν πίνεται μαζί μα κρασί, ωφελεί όσους πάσχουν από δυσουρία¹⁰²⁰.

35. Όταν στουμπίση χέρι ή ποδάρι τινάς (σ. 259-260, αρ. 55, νε')

Η συνταγή συνιστά επάλειψη και κατάπλασμα από κοπανισμένο βλαστάρι πλατάνου, χοιρινό Ξίγγι (λίπος) και δυόσμο(άγιόσμο)¹⁰²¹.

Για τραύματα, χτυπήματα, πρηξίματα και αποστήματα συνιστά τα φάρμακα αυτά, το καθένα μόνο του ή σε διάφορους συνδυασμούς με άλλα φάρμακα, και ο Διοσκουρίδης. Ειδικότερα:

Για τα τρυφερά φύλλα του πλατάνου ¹⁰²² σημειώνει στο 'Περί ύλης Ιατρικης' έργο του ότι, αν βρασθούν μέσα σε κρασί και χρησιμοποιηθούν ως κατάπλασμα, ανακουφίζουν τα πρηξίματα και τις φλεγμονές¹⁰²³.

¹⁰¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II. 118 (μολόχη),1-2: «μολόχη...κύστει άφέλιμος... ό δέ καρπός μιγέντος αυτώ λωτού άγρίου σπέρματος πινόμενος μετ' οίνου τά περι την κύστιν άλγήματα παύει...».

¹⁰¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 112: «ιάται δέ κύστιν ρευματιζομένην μολόχη έσθιομένη».

¹⁰²⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 119, 1 και 4 : «...και ταυτα δέ πινόμενα σύν οίνω άφελει δυσουρούντας... Ιτέας όπός...».

¹⁰²¹. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 259-260, αρ. 55, νε'. «...πάρι τοϋ πλατάνος βλαστάρι... ως άλοιφήν».

¹⁰²². Το βλαστάρι πλατάνου της συνταγής συναποτελείται από τρυφερό βλαστό και τα φύλλα του. Τέτοια βλαστάρια είναι οι κορφάδες του δέντρου με το φυτολογικό όνομα πλατάνος η ανατολική (*Platanus orientalis*), της οποίας τον καρπό («σφαιρία») και τα τρυφερά φύλλα αναφέρει ως φαρμακευτικά ο Διοσκουρίδης. Βλ. Γεννάδ., σ. 792-795 και Διοσκ., Ύλη, I. 79.

¹⁰²³. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I. 79: «πλατάνου τά τρυφερά τών φύλλων έψηθέντα έν οίνω και καταπρασθέντα... κουφίζει δέ και [τά] οϊδήματα και φλεγμονάς».

Για το χοιρινό ξίγγι («ὕειον στέαρ»), ιδιαίτερα μάλιστα για το συντηρημένο και όσο το δυνατόν πιο παλιό παρατηρεί ότι κάνει καλό στα πρηξίματα και στις φλεγμονές¹⁰²⁴.

Για τον αγιόσμο ή δυόσμο («ἡδύοσμον») ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο πιο πάνω έργο του ότι διαλύει και τα αποστήματα, αν χρησιμοποιηθεί ως κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο¹⁰²⁵.

36. Περὶ θυμόν (σ. 260, αρ. 57, νζ')

«...νά σπάσης βουζιά, φύλλα τοῦ βάτου στούμπισον, βάλε και ξίγγι γ'ρουνίσιον, πλάκουσον»¹⁰²⁶.

Από τα τρία φάρμακα της παραπάνω συνταγής για τη θεραπεία των οίδημάτων (θυμός εδώ σημαίνει το πρηξιμο)¹⁰²⁷ ο Διοσκουρίδης συνιστά το πρώτο (βουζιά ή βούζια)¹⁰²⁸ και το τελευταίο (ξίγγι χοιρινό). Πιο συγκεκριμένα:

Για τη βουζιά («χαμαιάκτη») ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι τα φρέσκα και μαλακά φύλλα της, ως κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο, καταπραΰνουν τις φλεγμονές¹⁰²⁹. Στο ίδιο έργο ο Διοσκουρίδης παρατηρεί για το χοιρινό λίπος ότι, ιδιαίτερα το

¹⁰²⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 76, 18: «ὕειον δὲ ἀρμόζει· τὸ δὲ ταριχηρὸν ὕειον ὡς ὅτι παλαιότατον... ἀρμόζει... καὶ πρὸς οἰδήματα καὶ φλεγμονάς...».

¹⁰²⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙΙ. 1: «ἡδύοσμον... διαφορεὶ δὲ καὶ ἀποστήματα μετ' ἀλφίτου καταπρασθέν...».

¹⁰²⁶. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 260, αρ. 57, νζ'.

¹⁰²⁷. Για παράδειγμα θύμωσε το χτύπημα σημαίνει ότι αυτό πρηστήκε. Το πόδι ή το δάχτυλο είναι θυμωμένο σημαίνει ότι είναι πρησμένο. Δεν διευκρινίζεται όμως από τη συνταγή πού είναι ο θυμός, δηλαδή ποιο μέρος-μέλος του σώματος είναι πρησμένο.

¹⁰²⁸. Πρόκειται για το φυτό ακτή η χαμαιάκτη, δηλαδή για την χαμαιάκτη του Διοσκουρίδη, κοινώς βουζιά, βρωμούσα, αβουζιά κ.τ.λ. Βλ. Γεννάδ., σ. 39. Στη Θεσσαλία τα φυτά αυτά λέγονται βούζια. Φύλλα και τρυφερά βλαστάρια του φυτού ως κατάπλασμα στο κεφάλι χρησιμοποίησε η γιαγιά μου Ευθαλία Τσαγκαλά (1912-†2003) στον Παλαμά Καρδίτσας με άφθονο κρύο νερό, για να θεραπεύσει τον μικρό τότε πατέρα μου, που είχε πάθει ηλίαση στα χωράφια, σύμφωνα με πληροφορίες από τον ίδιο. Πρβλ. και Διοσκουρίδη, Ὑλη, ΙV, 173, 3 : «τὰ δὲ φύλλα πρόσφατα καὶ ἀπαλὰ φλεγμονάς πραῦνει... καὶ κατακαύμασιν ἀρμόζει».

¹⁰²⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙV. 173 (ἀκτῆ), 3: «τὰ δὲ φύλλα πρόσφατα καὶ ἀπαλὰ φλεγμονάς πραῦνει σὺν ἀλφίτῳ...».

ταριχευμένο (παστωμένο)χοιρινό και όσο το δυνατόν πιο παλιό, κάνει καλό (μεταξύ άλλων και) στα πρηξίματα και στις φλεγμονές¹⁰³⁰.

Για το παλιό χοιρινό λίπος παρατηρεί στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ὅτι μαζί με ξίδι ως συνοδευτικό φάρμακο μαζί με τη βαλλωτή¹⁰³¹ (ως κύριο φάρμακο) διαλύει στο αρχικό τους στάδιο τα πρηξίματα κοντά στα αφτιά ('παρωτίδας')¹⁰³², ἀλλά ὅτι διαλύει και τους ὄζους, αν μπει λιωμένος ως κατάπλασμα, αφού ξεπλυθεί με κρασί και πλαστεί με στάχτη ή με ασβέστη¹⁰³³. Τους ὄζους ὁμως διαλύει κατά τον ἴδιο τρόπο και η ρίζα της αφροξυλιάς¹⁰³⁴, επομένως και της βουζιάς, αφού κατά τον Διοσκουρίδη αυτά τα δύο θαμνώδη ή ποώδη φυτά (ακτή, δηλαδή η αφροξυλιά, και χαμαιάκτη, δηλαδή η βουζιά, φυτό ποώδες) ἔχουν τις ἴδιες θεραπευτικές ιδιότητες¹⁰³⁵.

37. Ὅταν πρησῆ ἡ κοιλία τοῦ ἀνθρώπου (σ. 260, αρ. 58, νη')

Η συνταγή ως ποτό τον κοπανισμένο σελινόσπορο με ζεστό νερό, που πρέπει να πίνει ο ασθενής νηστικός¹⁰³⁶.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του, κάνοντας λόγο για το «σέλινον κηπαῖον» και τις θεραπευτικές του ιδιότητες, παρατηρεί ὅτι ο σπόρος του (εκτός των ἄλλων θεραπευτικῶν ιδιοτήτων που διαθέτει) διαλύει και τα αέρια¹⁰³⁷ και επομένως ξεφουσκώνει και την πρησμένη κοιλία.

¹⁰³⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 76, 18: «τὸ δὲ ταριχηρὸν ὕειον (ενν. στέαρ) ὡς ὅτι παλαιότατον... καὶ πρὸς οἰδήματα καὶ φλεγμονάς...».

¹⁰³¹. Βαλλωτή η μέλαινα (*Ballota nigra*), κοινῶς αγριομελισσοχόρταρο, πιπερίτσα ή βρωμόχορτο. Βλ. Γεννάδ., σ. 169 (Βαλλωτή).

¹⁰³². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 139, 1: «παρωτίδας δὲ λύει ἐν ἀρχῇ... βαλλωτὴ σὺν στέατι χοιρείῳ παλαιῷ μετ' ὄζους...».

¹⁰³³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 140, 1-3: «διαφορεῖ δὲ φύματα καταπλασσομένα λεία... στέαρ χοίρειον παλαιὸν πλυθὲν <ἐν> οἴνω καὶ ἀναλημφθὲν τέφρα ἢ ἀσβέστῳ...».

¹⁰³⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 140, 1: «διαφορεῖ δὲ φύματα καταπλασσομένα λεία... ἀκτῆς ρίζα...».

¹⁰³⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 173, 1-2: «ἀκτῆ· δισσή· ἢ μὲν γὰρ τις ἐστὶ δενδρώδης (εννοεῖ την κουφοξυλιά)... τὸ δ' ἕτερον αὐτῆς χαμαιάκτη καλεῖται (εννοεῖ τη βουζιά)... δύναμις δὲ ἡ αὐτῆ ἀμφοτέρων καὶ χρήσις...».

¹⁰³⁶. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 260, αρ. 58, νη': «...σελινόσπορον... ξεριζώνει».

¹⁰³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 64, 2: «τὸ δὲ σπέρμα... πνευμάτων τε ἐστὶ διαλυτικόν...».

38. Διά τήν Θέρμηγ
(σ. 260-261, αρ. 60, ξ')

«...Ἐπαρε ἕνα... καὶ ἄλλο τόσο μέλι καὶ ἑπτὰ σπυριά πιπέρι καὶ ἕνα φύλλο πεντάνευρο¹⁰³⁸, νὰ τὰ στουμπίσης, νὰ το πιῇ νηστικός καὶ ἂν τὸν πιάνη θέρμη εἰς τὰς δύο ἡμέρας, βάλε 2 φύλλα καὶ ἂν τὸν πιάνη εἰς τὰς τρεῖς, βάλε 3 φύλλα, στούμπισον μὲ αὐτὰ καὶ κόβεται¹⁰³⁹.

Ἡ συνταγή συνιστᾶ τέσσερα φάρμακα (σε συνδυασμό) κατὰ τοῦ πυρετοῦ (θέρμης). Το πρῶτο ὅμως αναγραφόταν ἐκεῖ ὅπου στο χειρόγραφο ὑπάρχει κενό (*lacuna*) ἢ κάποια δυσανάγνωστη λέξη, που δεν μπόρεσε νὰ συμπληρώσει ἢ νὰ διαβάσει (αντίστοιχα) ὁ ἐκδότης. Ἀπὸ τα υπόλοιπα τρία φάρμακα στο μέλι δεν ἀποδίδει ἀντιπυρετικές ιδιότητες ὁ Διοσκουρίδης¹⁰⁴⁰, ἐνῶ γιὰ το πιπέρι σημειώνει ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔχει καὶ ιδιότητες ἐφιδρωτικές καὶ ὅτι ἐνδείκνυται νὰ ἐπαλείφεται σε περιπτώσεις ρίγους που ἐμφανίζεται κατὰ περιόδους¹⁰⁴¹. Ἡ ἐφίδρωση σχετίζεται με τὴν πτώση τοῦ πυρετοῦ καὶ τα ρίγη εἶναι καὶ αὐτὰ συμπτώματα ὑψηλοῦ πυρετοῦ. Ἐμμέσως λοιπὸν, πλην σαφῶς, ἀποδίδονται στο πιπέρι ἀντιπυρετικές ιδιότητες.

Τέλος, γιὰ το πεντάνευρο («ἀρνόγλωσσον») ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ κάτι ἀνάλογο με αὐτὸ τῆς συνταγῆς μας, γιὰ χρῆση τοῦ δηλαδὴ σε ποσότητα ἀνάλογη με τὴν περιοδικότητα τοῦ πυρετοῦ, με τὴ διαφορά ὅτι, ἐνῶ ἡ συνταγή συνιστᾶ ἕνα ἢ δύο ἢ τρία φύλλα, ὁ Διοσκουρίδης ἀναφέρεται σε μίαν ἀποψη, που κυκλοφοροῦσε ὡς φήμη, ὡς λαϊκὴ ἀντίληψη καὶ που δεν φαίνεται νὰ τὴ δέχεται ἀνεπιφύλακτα, ὅτι δηλαδὴ λένε μερικοὶ πῶς, ἀν κάποιος πιεῖ τρεῖς χοντρές ρίζες τοῦ πεντάνευρου («ἀρνόγλωσσου») με τρεῖς κυάθους κρασί καὶ ἴση ποσότητα νεροῦ, αὐτὸ βοηθᾶει στὴν περίπτωση τῶν τριταίων (δηλαδὴ τῶν ἀνά τρεῖς ἡμέρες

¹⁰³⁸. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτό ἀρνόγλωσσο (*Plantago*), που περιλαμβάνει 200 εἶδη. Πεντάνευρο εἶναι ἡ κοινὴ λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ ἀρνόγλωσσου τοῦ λογχοειδοῦς (*Plantago lanceolata*) καὶ τοῦ ἀρνόγλωσσου τοῦ μείζονος (*Plantago major*), που εἶναι τὸ ἀρνόγλωσσο μείζον τοῦ Διοσκουρίδη, κοινῶς πεντάνευρο ἢ ἐπτάνευρο. Βλ. Γεννάδ., σ. 145-146.

¹⁰³⁹. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 260-261, αρ. 60, ξ'.

¹⁰⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82.

¹⁰⁴¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 159, 3: «πέπερι... δύναμιν δὲ ἔχει... διαφορητικὴν... ἀρμόζει καὶ ρίγεσι περιοδικοῖς πινόμενον καὶ συγχερίμενον...».

εμφανιζομένων) πυρετών, ενώ αν πιει κατά τον ίδιο τρόπο τέσσερις ρίζες, τότε αυτό βοηθάει στην περίπτωση των τεταρταίων πυρετών¹⁰⁴².

39. Αν θέλεις να κοιμάσαι ήσυχα (σ. 261, αρ. 61, ξα')

Η συνταγή συνιστά ως ποτό το αφέψημα ρίζας της αμυγδαλιάς μαζί με κρασί και μέλι για έναν ήρεμο ύπνο¹⁰⁴³.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περί ὕλης Ιατρικῆς' έργο του αποδίδει θεραπευτικές ιδιότητες στη ρίζα κυρίως της πικραμυγδαλιάς και στον καρπό της, ενώ για τα γλυκά και φαγώσιμα αμύγδαλα παρατηρεί ότι είναι πολύ πιο αδύνατα στις ιδιότητες αυτές από τα πικραμύγδαλα. Στα τελευταία όμως αποδίδει παυσίπονες και υπνωτικές ιδιότητες¹⁰⁴⁴, που σχετίζονται ως ένα σημείο και με την παραπάνω συνταγή, που συνιστά βέβαια το αφέψημα της ρίζας και όχι τον καρπό της αμυγδαλιάς.

Υπναγωγό φάρμακο όμως θεωρεί ο Διοσκουρίδης και κάθε ανέρωτο και γνήσιο κρασί¹⁰⁴⁵. Όσο για το μέλι ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει σ' αυτό ιδιότητες υπναγωγού φαρμάκου¹⁰⁴⁶, αλλά στις λαϊκές συνταγές το βρίσκουμε συχνά, ίσως και από την αναγκαιότητα βελτίωσης της γεύσης των διαφόρων αφεψημάτων, χυμών, μαντζουριών κ.τ.λ.

¹⁰⁴². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 126, 4: «Φασί δὲ ρίζας ἀδράς τρεῖς ποθείσας μετ' οἴνου κυάθων τριῶν καὶ ὕδατος ἴσου τριταίῳ βοηθεῖν, τεταρταίῳ δὲ τάσσαρας ρίζας...».

¹⁰⁴³. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 261, αρ. 61, ξα': «...βράσε τὴν ρίζαν τῆς ἀμυγδαλιάς ...ώφελεῖται».

¹⁰⁴⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 123, 1-2: «ἀμυγδάλης πικρᾶς ἡ ρίζα... καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἀμύγδαλα... ἐσθιόμενα δὲ ἐστὶν ἀνώδυνα... ὑπνωτικά... ἡ δὲ γλυκεῖα καὶ ἐδώδιμος ἀμυγδάλη κατὰ πολὺ ἤσων ἐστὶν ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς πικρᾶς...».

¹⁰⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «κοινὴ δύναμις οἴνου. Κοινῶς δὲ πᾶς ἀμιγῆς οἶνος καὶ ἀκέραιος... ὑπνοποιός...».

¹⁰⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 82.

40. *Εἰς γύρισμα ὀφθαλμῶν*
(σ. 263-264, αρ. 70, ο')

Η συνταγή, που αντιμετωπίζει το «γύρισμα των ὀφθαλμῶν» ως καθαρά ὀφθαλμική πάθηση (ενώ μπορεί να είναι βέβαια απλῶς σύμπτωμα και ἄλλης πάθησης) συνιστά ως ὀφθαλμικά φάρμακα για την αντιμετώπισή της στομπισμένα το σκόρδο και το μάλαθρο, δηλαδή το μάραθο, και ως ποτό και ως ενστάλαγμα στα μάτια («τρεις κόμπους», δηλαδή τρεις σταγόνες)¹⁰⁴⁷.

Ο Διοσκουρίδης που δεν αναφέρει παρόμοια ὀφθαλμική πάθηση, συνιστά τα δύο παραπάνω φάρμακα (σκόρδο και μάραθο) για ἄλλες ὀφθαλμικές παθήσεις. Πιο συγκεκριμένα:

Για το σκόρδο σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι αν καί και επαλειφθεῖ μαζί με μέλι, θεραπεύει τις μελανιές κάτω ἀπὸ τα μάτια¹⁰⁴⁸.

Για το μάραθο παρατηρεῖ ὅτι ο χυμὸς του, ὅταν στυφτοῦν (συνθλιβούν) οι βλαστοὶ και τα φύλλα και ξεραθεῖ στον ἥλιο, προστίθεται με ωφέλεια στα ὀφθαλμικά εκείνα φάρμακα, που ενισχύουν την ὄραση¹⁰⁴⁹. Εξάλλου στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης εντάσσει το χυμὸ της ρίζας του μάραθου στην κατηγορία εκείνων των ὀφθαλμικῶν φαρμάκων που καθαρίζουν καθετὶ που σκοτεινιάζει τις κόρες των ματιῶν, το ἄργεμα (λευκὴ ουλὴ στο μάτι), τα νεφελώματα, τα θολώματα, και συμβάλλουν στην ενίσχυση της ὄρασης, ὅταν επαλειφθοῦν στα μάτια ὅσων ἔχουν ἀμβλυωπία¹⁰⁵⁰, ἐνῶ στη συνέχεια παρατηρεῖ ὅτι το μάραθο (ἢ ο μάραθος) συνιστάται να τρώγεται ἀπὸ εκείνους που ἔχουν ἀμβλυωπία¹⁰⁵¹. Φυσικά τίποτε ἀπὸ τα παραπάνω δεν ἔχει ἀμεση σχέση με το «γύρισμα των ὀφθαλμῶν» της συνταγῆς, που μάλλον εἶναι σύμπτωμα ἄλλης μη ὀφθαλμικῆς πάθησης. Ἐχει ὅμως ἐμμεση σχέση, ἀφοῦ τα συνιστώμενα ἀπὸ τη συνταγὴ φάρμακα για την πιο πάνω υποτιθέμενη ὀφθαλμική

¹⁰⁴⁷. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 263-264, αρ. 70, ο': «...κοπάνισον σκόρδον... στὸν τόπο τους».

¹⁰⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 152, 3: «...καὲν δὲ καὶ φυραθὲν μέλιτι ὑπόπια... ἰᾶται καταχρίομενον...».

¹⁰⁴⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 70, 2: «ὁ δὲ χυλὸς ἐκθλιβέντων τῶν καυλῶν και τῶν φύλλων ἐν ἡλίῳ ξηρανθεὶς εἰς τὰ ὀφθαλμικά, ὅσα πρὸς ὀξυδερκίαν, σκευάζεται χρησίμως...».

¹⁰⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 40, 1-2: «καθαίρει δὲ τὰ επισκοτοῦντα ταῖς κόραις και ἄργεμα και νεφέλια και ἀχλὺς· ποιεῖ δὲ και ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωπούντων ἐγχρίομενα... μαράθου τῆς ρίζης χυλός...».

¹⁰⁵¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 42: «ἀρμόζει δὲ ἐσθίομενα ἀμβλυωποῦσι ταῦτα... μάραθον...».

πάθηση είναι φάρμακα που συνιστά και ο Διοσκουρίδης για οφθαλμικές παθήσεις.

41. Περί όταν δαγκάση ὄφεις καὶ σκορπισθῆ
(σ. 266, αρ. 76, ος')

Η συνταγή συνιστά πρώτα κατάπλασμα από ζωντανούς σκισμένους βατράχους («πακάκους») πάνω στη δαγκωματιά του φιδιού, που το δηλητήριό του έχει διασκορπισθεί, και κατόπιν κατάπλασμα από κοπανισμένη και ψιλοτριμμένη χελιδονοφωλιά, ζυμωμένη με ξίδι¹⁰⁵².

Ο Διοσκουρίδης συνιστά σε ανάλογες περιπτώσεις δύο από τα τρία φάρμακα της συνταγής, δηλαδή τους βατράχους και το ξίδι με μικρές διαφορές-αποκλίσεις από την παραπάνω συνταγή. Πιο συγκεκριμένα: Στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ότι οι βάτραχοι είναι αντίδοτο («ἀντιφάρμακον») για τα δηλητηριώδη δαγκώματα όλων των ερπετών, αν βραστούν με αλάτι και λάδι και το ζουμί τους χρησιμοποιηθεί ως ποτό¹⁰⁵³, ενώ στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι οι βάτραχοι, αν το ζουμί τους χρησιμοποιηθεί ως ποτό και αν φαγωθούν, είναι πάρα πολύ χρήσιμο βοήθημα για την αντιμετώπιση του δαγκώματος της οχιάς¹⁰⁵⁴. Αλλά και το ξίδι συνιστά ο Διοσκουρίδης στην περίπτωση δαγκώματος φιδιού. Στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεί ότι οι πλύσεις με ζεστό ξίδι είναι καλές (κατάλληλες) για τα δαγκώματα εκείνων των φιδιών που παγώνουν (τον δαγκωμένο με το δηλητήριό τους) και οι πλύσεις με κρύο ξίδι για τα δαγκώματα των δηλητηριωδών ζώων που προκαλούν φλόγωση¹⁰⁵⁵. Στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά το ξίδι σε συνδυασμό και με άλλα κατάλληλα φάρμακα ως κατάπλασμα στα δαγκώματα της

¹⁰⁵². Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 266, αρ. 76, ος' «... πακάκους ζωντανούς... γλυτώνει εὐθύς».

¹⁰⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 26: «βάτραχοι ἀντιφάρμακόν εἰσιν ἔρπετῶν πάντων ζωμευθέντες σὺν ἀλάτι καὶ ἐλαίῳ, τοῦ ζωμοῦ λαμβανομένου...».

¹⁰⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 122, 1-3: «πρὸς δὲ τὰ τῶν ἔχεων δῆγματα ποτὰ σὺν οἴνω λαμβανόμενα καὶ ἐν τροφῆς μέρει ἀνυτικώτατον βοήθημα ἐπ' αὐτῶν... βάτραχοι ζωμευθέντες καὶ ἐσθιόμενοι...».

¹⁰⁵⁵ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 13, 2: «ὄξος... πρὸς τε θηρίων δῆγματα ὅσα ψύχει κατάντλημα θερμόν, ψυχρόν δὲ τοῖς πυροῦσι τῶν ἰοβόλων...».

οχιάς¹⁰⁵⁶ και μόνο του ως ποτό ωφέλιμο στις περιπτώσεις δαγκώματος της αιγυπτιακής κόμπρας που φτύνει το δηλητήριο¹⁰⁵⁷.

42. *Περὶ παιδίου ὅπου δὲν κοιμᾶται ἤσυχᾶ*
(σ. 267, αρ. 82, πβ')

«...ἓνα σφυρὶ ἀφχιόνι ἀνάλυσον μὲ γάλα γυναικός, δῶσ' νὰ πιῆν και κοιμᾶται ὡς ἀρνίον»¹⁰⁵⁸.

Για το όπιο («ἀφχιόνι»)¹⁰⁵⁹ ως υπναγωγό φάρμακο υπάρχουν αναφορές και στα δύο έργα του Διοσκουρίδη, όχι όμως και για το γάλα γυναικας, στο οποίο ο Διοσκουρίδης αποδίδει άλλες θεραπευτικές ιδιότητες¹⁰⁶⁰ και το οποίο παίζει δευτερεύοντα ρόλο και στη συνταγή, αφού χρησιμοποιείται για τη διάλυση και κατάποση του οπίου και είναι και πιο αποδεκτό από άλλα υγρά εκ μέρους του μικρού παιδιού, ενώ το όπιο ως παυσίπονο (είναι γνωστό ότι τα παιδιά μικρής ηλικίας, ιδίως τα μωρά, υποφέρουν από αϋπνίες, προερχόμενες κυρίως από κολικούς πόνους) αλλά και ως υπναγωγό παίζει τον κυρίαρχο πρωτεύοντα ρόλο. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι το όπιο, αν ληφθεί σε ποσότητα μικρή, όσο ένα σφυρὶ ρόβι (η ποσότητα εδώ συμπίπτει με εκείνη της συνταγής), είναι παυσίπονο, υπναγωγό-υπνωτικό και πεπτικό¹⁰⁶¹.

Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης αναφέρει το όπιο, αλλά και το γαλάκτωμα, τη ρίζα και τον καρπό του πιο πάνω φυτού (μήκων η υπνοποιός, *paraver somniferum*) ως υπναγωγά, όταν τοποθετηθούν

¹⁰⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 123, 2-3: «...τρύξ οἴνου μετὰ ἀλφίτου και ὄξους... πίτυρα ἐν ὄξει ἐψηθέντα... σάμψουχον σὺν ἀλσίν και ὄξει...τέφρα πᾶσα ἐν ὄξει...».

¹⁰⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 125: «...ἐπὶ δὲ ἀσπίδος ἢ πτυάδος... ὠφελούσιν... ὄξος πινόμενον...».

¹⁰⁵⁸. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 267, αρ. 82, πβ'.

¹⁰⁵⁹. Το όπιο είναι οπός του φυτού με το φυτολογικό όνομα μήκων η υπνοποιός (*paraver somniferum*), κοινώς αφιόνι, παπαρούνα, ύπνος ή ύπνο, στο οποίο αναφέρεται η ἡμερος ἢ κηπευτή μήκων του Διοσκουρίδη, ενώ η άγρία μήκων αυτού αναφέρεται στο είδος μήκων η μηριγκοφόρος (*paraver setigerum*). Βλ. Γεννάδ., σ. 654-655. Η λέξη αφιόνι είναι αντιδάνειο από το αραβοτουρκικό *afyon*, που προήλθε από το μεταγενέστερο ελληνικό όπιον. Βλ. Ανδριώτη, *Ετυμολ. Λεξ.*, καθώς και Οικονόμου, ό.π., σ. 267, σημ. 3.

¹⁰⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 70

¹⁰⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3: «ὁ δὲ ὀπός... λημφθεις βραχύς ὅσον ὄροβος ἀνώδυνός ἐστι και ύπνοποιός και πεπτικός...».

ως κατάπλασμα στο μέτωπο και εφαρμοσθούν στα ρουθούνια¹⁰⁶² και το όπιο της παπαρούνας (μήκωνος της υπνοποιού), όταν καταπίνεται σε μέγεθος ενός σπυριού ροβιού ή και τα φύλλα του φυτού αυτού, όταν τρώγονται αντί του οπίου,¹⁰⁶³ ακόμα και όταν χρησιμοποιούνται ως υπόθετο διαλυμένο και εισαγόμενο στον πρωκτό με μάλλινο βύσμα¹⁰⁶⁴.

43. Διά γυναίκα δπου νὰ θέλη σκοτώσει τὸ βρέφος εἰς τὴν κοιλίαν
(σ. 267-268, αρ. 83, πγ')

Η συνταγή συνιστά ως εκτριωτικό φάρμακο το αφέψημα της αψιφιάς (ή αψιθιάς) με ζάχαρη¹⁰⁶⁵ (προφανώς για τη βελτίωση της γεύσης του).

Αψιφιά ή αψιθιά είναι το κοινό όνομα του φυτού αψίνθιον (*Artemisia*), που περιλαμβάνει γύρω στα 200 είδη. Πιο γνωστά είναι: α') το αψίνθιον η αρτεμισία (*Artemisia absinthium*), που στην Ήπειρο λέγεται αγριαψιθιά ή πέλινο ή πήλινο και είναι πιθανώς μία εκ των αρτεμισιών του Διοσκουρίδη, β') αψίνθιον το θαμνώδες (*Artemisia arborescens*), γνωστό στην Ελλάδα και στην Ανατολή. Έχει το κοινό όνομα αψιθιά ή αψιφιά και είναι πιθανώς το θαλάσσιον αψίνθιον του Διοσκουρίδη, δ') αψίνθιον το κοινόν (*Artemisia vulgaris*), που ευδοκίμει σε ορεινούς τόπους ιδίως της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, ε') αψίνθιον το πετραίον (*Artemisia petrosa*), που φύεται κυρίως στην Ήπειρο, ς') αψίνθιον το πεδινόν (*Artemisia campestris*), που φύεται κυρίως στη Θεσσαλία και την Πελοπόννησο και είναι πιθανώς η λεπτόφυλλος αρτεμισία του Διοσκουρίδη, και ζ') αψίνθιον το αρωματικόν (*Artemisia scoraria*), φυτό ποώδες, που φύεται κυρίως στη Θεσσαλία¹⁰⁶⁶.

Τα παραπάνω στοιχεία, είδη και ονόματα, σημειώσαμε για να δείξουμε ότι δεν είναι απόλυτα βέβαιη και ακριβής η ταύτιση της αψιθιάς (ή αψιφιάς, όπως σημειώνεται στη συνταγή) με ένα συγκεκριμένο φυτό ή

¹⁰⁶². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 11: «ὑπνοποιὰ δὲ καθέστηκεν καταπασσόμενα κατὰ τοῦ μετώπου καὶ μυκτῆρσιν προσαγόμενα... μήκωνος ὁπός...μανδραγόρα ὁπός καὶ ρίζα καὶ καρπός, καὶ μήκωνος ὁμοίως...».

¹⁰⁶³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 12: «πινόμενα δὲ ὕπνον ποιεῖ... ὁποῦ μήκωνος ὅσον ὄροβος καταπινόμενος, ἢ τὰ φύλλα τῆς μήκωνος ἀντιλαμβάνων ἐσθιόμενα...».

¹⁰⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 13: «...δακτυλίω δὲ προσαγόμενα ὕπνον ποιεῖ... μήκωνος ὁπός ἀνεθείς καὶ σὺν ἐρίω προστεθείς».

¹⁰⁶⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 267-268, αρ. 83, πγ'. «...πάρε ἀψιφιά... πέφτει ἀποθαμένον τὸ παιδίον».

¹⁰⁶⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 164-165 (αψίνθιον).

είδος φυτού και γι' αυτό κατ' ανάγκην προχωρούμε με πιθανότητες και υποθέσεις, με βάση πάντα τις έρευνες και γνώμες των ειδικών, πράγμα που δυσκολεύει την έρευνα κι όχι μόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση, αφού οι ειδικοί δεν συμφωνούν πάντα στην ταύτιση σημερινών φυτών με φυτά στα οποία αναφέρεται και περιγράφει ο Διοσκουρίδης. Οι περιπτώσεις αυτές βέβαια στη μελέτη μας δεν είναι πολλές και τις επισημαίνουμε πάντα. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση της *αψιθιάς* ή *αψιφιάς* είτε αυτή είναι το *αψίνθιον* ή *θαλάσσιον αψίνθιον* του Διοσκουρίδη είτε είναι η *αρτεμισία* (ή κάποιο από τα είδη της) του μεγάλου αυτού βοτανολόγου και γιατρού της αρχαιότητας, έχουμε έτσι κι αλλιώς για τα φυτά αυτά αναφορές του Διοσκουρίδη στις εμμηναγωγές και εκτρωτικές τους ιδιότητες, οι οποίες αποδίδονται στην *αψιφιά* ή *αψιθιά* και από την εξεταζόμενη ιατροσοφική συνταγή του θέματός μας. Πιο συγκεκριμένα:

Για το *αψίνθιον* ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι, όταν πίνεται και όταν εισάγεται μαζί με μέλι (στον κόλπο) με βύσμα, προκαλεί την έμμηνη ρύση¹⁰⁶⁷, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι με ήπιο τρόπο προκαλούν την έμμηνη ρύση και αποσπών τα έμβρυα και το ύστερο (μεταξύ άλλων φαρμάκων και) η σμύρνα μαζί με εκχύλισμα *αψιθιάς*¹⁰⁶⁸.

Για το φυτό *αρτεμισία* και τα διάφορα είδη της παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι το αφέψημά της συνιστάται για την πρόκληση της έμμηνης ρύσης, την αποβολή του ύστερου και των εμβρύων με ατμόλουτρα και ότι για τον ίδιο σκοπό πίνεται και το φύλλωμά της σε ποσότητα τριῶν δραχμῶν¹⁰⁶⁹. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του παρατηρεί για την *αρτεμισία* όσα περίπου σημειώθηκαν πιο πάνω για το *αψίνθιον*, ότι δηλαδή με ήπιο τρόπο αποσπά αυτά που παραμένουν (έμμηνα, έμβρυα, ύστερο) και η *αρτεμισία* (μεταξύ άλλων), αν πλαστεί ως πολτός

¹⁰⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 23, 2: «...ἀγει δὲ καὶ ἔμμηνα πινόμενόν τε καὶ προστιθέμενον μετὰ μέλιτος...».

¹⁰⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 83, 1-2: «ἀταράχως δὲ τὰ ὑπομένοντα ἐπισπᾶται... σμύρνα σὺν ἀψινθίου... ἀποβρέγματι...». Πρβλ. και ὁ.π., II, 82.

¹⁰⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 113(αρτεμισία), 2: «...ἀποζεννύμεναι δὲ ἀρμόζουσιν εἰς ἐγκαθίσματα πρὸς ἀγωγήν ἐμμήνων καὶ δευτέρων καὶ ἐμβρύων... καὶ ποτίζεται δὲ ἡ κόμη πρὸς ἀγωγήν τῶν αὐτῶν πλήθος δραχμῶν τριῶν...».

μαζί με καρπούς δάφνης ή με σμύρνα¹⁰⁷⁰. Σημειώνει ακόμα ότι το αφέψημα της αρτεμισίας με νερό ως ατμόλουτρο προκαλεί αποβολή¹⁰⁷¹.

44. Όποιος κοιμάται βαριά και δεν ξυπνάει
(σ. 296, αρ 86, ς')

«...πηγανόσπορον βάλε εις μαξιλάρι του, μάλιστα σὲ προσκέφαλο, και ξυπνάει»¹⁰⁷².

Ο Διοσκουρίδης, ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του δεν αναφέρει τίποτε σχετικό με κάποια διεγερτική δράση του απήγανου¹⁰⁷³, στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι σε ὄσους ἔχουν λήθαργο επιδρά διεγερτικά, αν τοποθετηθεῖ κοντά στη μύτη (μεταξύ ἄλλων και) ο απήγανος¹⁰⁷⁴.

45. Όταν ἔχη λεβίθες τὸ παιδίον
(σ. 269, αρ. 87, πζ').

Η συνταγή συνιστά ως ποτό δύο δράμια στουμπισμένο σεμεσάντι (δηλαδή λεβιδόχορτο, ἀπὸ το ἰταλικό σεμισαντο) το βράδν και δύο δράμια ρεβένι (ή ρεβέντι ή ραβέτι ή ραβένι, δηλαδή ρίζωμα του φαρμακευτικού φυτού ρήον) με χλιαρό νερό το πρωί¹⁰⁷⁵.

Κατὰ τον Γεννάδιο λεβιδόχορτα ονομάζονται τα άνθη του φυτού αψίνθιον η κίνα (*Artemisia Cina* ή *Contra*), που πιθανῶς είναι το άρρεν αβρότονον του Διοσκουρίδη¹⁰⁷⁶ και κατ' ἄλλους είναι τα άνθη της

¹⁰⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 83, 1-2 «ἀταράχως δὲ τὰ ὑπομένοντα ἐπισπᾶται... Ἀρτεμισία ἀναλημφθεῖσα ὡς κολλούριον σὺν δαφνίσιν ἢ σμύρνα...».

¹⁰⁷¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 85: «ἐγκαθίσματα δὲ ταῦτα ἄγει ἠψημένα μετὰ ὕδατος... Ἀρτεμισία...».

¹⁰⁷². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 269, αρ. 86, πζ'.

¹⁰⁷³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 45.

¹⁰⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 14: «ἐγερτικὴν ἔχει δύναμιν ἐπὶ ληθαργικῶν ταῖς ρῖσι προσαγόμενα... πῆγανον...».

¹⁰⁷⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 269, αρ. 87, πζ': «... σεμεσάντι... και νὰ θαμάξη». Βλ. και ὁ.π., σ. 3 και 4.

¹⁰⁷⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 165.

αρτεμισίας της αβροτόνου¹⁰⁷⁷, που είναι πιθανώς το θήλυ αβρότονον του Διοσκουρίδη¹⁰⁷⁸. Και στις δύο περιπτώσεις όμως πρόκειται για το φυτό αψίνθιον (*Artemisia*)¹⁰⁷⁹.

Για το θαλάσσιο αψίνθιο του Διοσκουρίδη, που ονομάζεται και σέριφον και που πιθανώς ταυτίζεται με το αψίνθιο το θαμνώδες (*Artemisia arborescens*)¹⁰⁸⁰, κοινώς αψιθιά ή αψιφιά, υπάρχουν αναφορές στον Διοσκουρίδη σχετικά με τις ανθελμινθικές θεραπευτικές του ιδιότητες.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι το φυτό αυτό μοιάζει με το μικρό αβρότονον και ότι, αν βραστεί σκέτο ή με ρύζι και φαγωθεί με μέλι, εξοντώνει τις μικρές και πλατιές λεβίθες (έλμινθες)¹⁰⁸¹. Για το φυτό αβρότονον ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δεν κάνει καμιά αναφορά σχετικά με ανθελμινθικές ιδιότητές του¹⁰⁸², ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι το αφέψημά του, όπως και το αφέψημα του σέριφου, που μερικοί το αποκαλούν θαλάσσια αψιθιά, αποβάλλει τις στρογγυλές έλμινθες¹⁰⁸³.

Τέλος, για το ρεβέντι, δηλαδή το φυτό ρῆον ή ρᾶ δεν έχουμε καμιά σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη¹⁰⁸⁴.

46. Όταν φαρμακωθῆ κανένας (σ. 270, αρ. 89, πθ')

«...τῆς συκαμιάς τὰ φύλλα στούμπισον, ἀνακάτουσον¹⁰⁸⁵ με κρασί, δὸς πιεῖν τρεῖς <τα>χιές, γλυτώνει»¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁷⁷. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 269, σημ. 3.

¹⁰⁷⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 165.

¹⁰⁷⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 164-165.

¹⁰⁸⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 164.

¹⁰⁸¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 23(αψίνθιον), 5: «σέριφον αψίνθιον θαλάσσιον... ἔστι δὲ πόα...ἔοικεῖα ἀβροτόνω μικρῶ... ἥτις ἐψηθεῖσα καθ' ἑαυτὴν καὶ μετὰ ὀρύζης καὶ λημφθεῖσα μετὰ μέλιτος ἀσκαρίδας καὶ ἔλμινθας στρογγύλας κτείνει...».

¹⁰⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 24.

¹⁰⁸³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 69, 1-2: «τὰς δὲ στρογγύλας ἔλμεις ἄγει... ἀβροτόνου ἀπόζεμα... σεριφον ἀπόζεμα, ὃ ἔνιοι αψίνθιον θαλάσσιον καλοῦσι...».

¹⁰⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 2.

¹⁰⁸⁵. ἀνακάτουσον ἀντὶ ἀνακάτωσον. Τροπή του ανοικτού φωνήεντος (ω) σε κλειστό (ου).

Το φαινόμενο στη γλωσσολογία λέγεται κώφωση.

¹⁰⁸⁶. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 270, αρ. 89, πθ'.

Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ως αντίδοτο σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις δηλητηρίασης το κρασί, ενώ τον φλοιό της ρίζας της μουριάς θεωρεί ως αντίδοτο στη δηλητηρίαση από ακόνιτο¹⁰⁸⁷. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για τα γλυκά κρασιά ότι κάνουν για όλα τα θανατηφόρα δηλητήρια, όσα οδηγούν στο θάνατο με ἔλκος, αν πίνονται με λάδι και αποβάλλονται με εμετό¹⁰⁸⁸ και για κάθε κρασί γενικά παρατηρεί ότι, όταν πίνεται σε ικανοποιητικό βαθμό, βοηθάει όσους έχουν πει κώνειο, κόριο, ιξία, φαρικό, μηκώνιο, λιθάργυρο, σμίλακα, ακόνιτο ή μανιτάρια, καθώς και στις περιπτώσεις δαγκωμάτων ή τσιμπημάτων οποιωνδήποτε φονικών ερπετών¹⁰⁸⁹. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του αναφέρει το κρασί σε ἕξι συνδυασμούς φαρμάκων που συνιστώνται στις περιπτώσεις λήψης θανατηφόρων δηλητηρίων¹⁰⁹⁰. Στην περίπτωση μάλιστα δηλητηρίασης από ακόνιτο αναφέρει το κρασί επίσης σε ἕξι συνδυασμούς φαρμάκων, ένας από τους οποίους είναι το αφέψημα των ριζών μουριάς με κρασί και μέλι¹⁰⁹¹, που μας θυμίζει το φάρμακο της συνταγής μας με βασικό συστατικό τα φύλλα της μουριάς στομπισμένα και ανακατωμένα με κρασί. Ἄλλωστε και στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ο φλοιός της ρίζας της μουριάς, όταν βραστεί με νερό και χρησιμοποιηθεί ως ποτό (αφέψημα), ωφελεί όσους έχουν πει ακόνιτο¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁷. Πρόκειται για το ποώδες φυτό ακόνιτο (*aconitum*), που περιλαμβάνει 18 είδη, φαρμακευτικά αλλά και δηλητηριώδη, διότι ενέχουν την τοξική ουσία ακονιτίνη, ιδιαίτερα στις ρίζες, λιγότερο στα φύλλα και στο βλαστό. Το πιο δηλητηριώδες είναι το ακόνιτον το θηριώδες (*aconitum ferox*), φυτό των Αν. Ινδιών, ενώ από τα φυόμενα στην Ευρώπη πιο δηλητηριώδες είναι το ακόνιτον το γογγυλώδες (*aconitum napellus*). Βλ. Γεννάδ., σ. 35. Ονομάζεται κοινώς ψάκι ή ψιάκι ή στριγγλοβότανο, δηλαδή βότανο των μαγισσών. Βλ. Γεννάδ., σ.35-36, σημ 1. Ως μαγικό φυτό έπαιξε σπουδαίο ρόλο κατά τον μεσαίωνα στην Ευρώπη. Βλ. Hauschild, *Hexen*, S. 35 (*Eisenhut*) και Hansen, *Hexengarten*, S. 72-80 (*Eisenhut*, *Aconitum napellus*).

¹⁰⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 4: «... ὁ δὲ ... γινόμενος γλυκός (ενν. οἶνος)... ποιῶν πρὸς πάντα τὰ θανάσιμα, ὅσα κατὰ τὴν ἔλκωσιν ἀναιρεῖ, πινόμενος σὺν ἐλαίῳ και ἐξεμούμενος...».

¹⁰⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «...ἰκανῶς δὲ ποθεῖς βοηθεῖ τοῖς κώνειον ἢ κόριον ἢ ιξίαν ἢ φαρικόν ἢ μηκώνιον ἢ λιθάργυρον ἢ σμίλακα ἢ ἀκόνιτον ἢ μύκητας εἰληφόσι, πρὸς τε ἔρπετων δηγμούς και πληγὰς πάντων ὅσα πλήξαντα ἢ δακόντα... ἀναιρεῖ...».

¹⁰⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 139, 1-2. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα τονίζει την απαραίτητη χρήση και του κρασιού μαζί με κάποια άλλα φάρμακα: «... τούτων ἕκαστον σὺν οἴνω...».

¹⁰⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 141, 2: «... μορέας ρίζας ἐψήσας σὺν οἴνω <καί> μείζας μέλιτι δίδου ...».

¹⁰⁹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 126, 2: «... ὁ δὲ τῆς ρίζης φλοιός συνεψηθεῖς ὕδατι και ποθεῖς... τοῖς ἀκόνιτον πεπωκόσι βοηθεῖ...».

47. Όταν δὲν βλέπουν οἱ ὀφθαλμοὶ τὴν > νύχταν
(σ. 270, αρ. 90, ζ ')

Ἡ συνταγὴ συνιστᾶ ἐπάλειψη τῶν ὀφθαλμῶν με μείγμα ἀπὸ χυλὸ κοπανισμένου πράσου μαζί με μέλι¹⁰⁹³.

Φαίνεται ὅτι στὴ συνταγὴ αὐτὴ (καὶ δὲν εἶναι ἡ μόνη)¹⁰⁹⁴ γίνεται κάποια σύγχυση μεταξύ πράσου καὶ πράσιου. Ἐνῶ δηλαδὴ γιὰ τὸ πράσο, τόσο τὸ «κεφαλωτόν», ὅσο καὶ τὸ «καρτόν» (τὸ ψιλὸ πράσο) ὁ Διοσκουρίδης στὸ 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ὅτι προκαλεῖ ἀμβλυωπία (τὸ πρῶτο) καὶ σκοτεινιάζει τὴν ὄραση (τὸ δεῦτερο), ἀν τρώγεται συνεχῶς¹⁰⁹⁵ καὶ στὸ 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε ὅσα, ὅταν τρώγονται, ἐπιτείνουν τὴν ἀμβλυωπία, ὅπως τὸ κεφαλωτὸ πράσο¹⁰⁹⁶, γιὰ τὸ πράσιο, πού εἶναι βέβαια ἄλλο φυτό¹⁰⁹⁷, στὸ μὲν 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι συμβάλλει στὴν καλὴ ὄραση, ὅταν ἐπαλείφεται με μέλι¹⁰⁹⁸ (ὅπως ἀκριβῶς δηλαδὴ συνιστᾶται καὶ στὴ συνταγὴ μας), στὸ δε

¹⁰⁹³. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 270, αρ. 90, ζ ' : «... πράσον κοπά<νισ>ον... βλέπει καλότατα».

¹⁰⁹⁴. Βλ. καὶ Οικονόμου, ὁ.π., σ. 270, σημ. 1 (παραπομπὴ στα Anecdota medica Graeca, Amsterdam 1963, Leonis Philosophi et medici, Consrectus Medicinae, p. 149-150, γιὰ τὴν νυκταλωπία, τὴ σύγχυση γύρω ἀπὸ τὴ σημασία τῆς καὶ τὴ χρῆση χυλοῦ πράσου μαζί με μέλι γιὰ τὴ θεραπεία τῆς. Μήπως κι ἐδῶ ἔχουμε τὴν ἴδια σύγχυση πού ἐπηρέασε καὶ τὴ συνταγὴ μας; Καὶ μήπως πρόκειται γιὰ ἀθέλητη διαστρέβλωση τῆς συνταγῆς τοῦ Διοσκουρίδη γιὰ τὸ πράσιο καὶ ὄχι γιὰ τὸ πράσο; Μόνον υποθέσεις μποροῦμε νὰ κάνουμε στὴν περίπτωσι αὐτὴ, ὅπως θα ἰδοῦμε καὶ στὴ συνέχεια.

¹⁰⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 149, 1-2: «πράσον κεφαλωτόν... ἀμβλυωπίας ποιητικόν... τὸ δὲ καρτόν δριμύτερον... ἐσθιόμενον δὲ συνεχῶς ἀμαυρωτικόν ὄψεως γίνεται...».

¹⁰⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 42: «... φυλάσσεσθαι δὲ δεῖ καὶ τὰ ἐπιτείνοντα τὰς ἀμβλυώσεις ἐσθιόμενα· ἔστι δὲ ... πράσον κεφαλωτόν...».

¹⁰⁹⁷. Πρόκειται γιὰ τὸ πράσιον (*marubium*) καὶ τὰ πέντε εἶδη τῆς ἐλληνικῆς χλωρίδας, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ πράσιον τὸ ξενικόν (*marubium peregrinum*), κοινῶς σάρωμα, καὶ πράσιον τὸ κοινόν (*marubium vulgare*), κοινῶς ἀσπροπρασινιά, σκουλόχορτο, καλάνθρωπος. Βλ. Γεννάδ., σ. 806.

¹⁰⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 105 (πράσιον), 2: «ἔστι δὲ δξυδερκὲς σὺν μέλιτι ἐγχριόμενον...».

'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' αναφέρει το χυμό του πράσιου μεταξύ των φαρμάκων, που καθαρίζουν όσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών, το άργεμα, τα νεφελώματα, τις θολώσεις, και ενισχύουν την όραση των αμβλυώπων¹⁰⁹⁹. Αυτό σημαίνει ή ότι δεν αναγνώσθηκε σωστά το κείμενο του Διοσκουρίδη από κάποιον αναγνώστη ή αντιγραφέα, ο οποίος στο γιατροσόφι που συνέγραψε ή αντέγραψε, σημείωσε ως φάρμακο το πράσο αντί του πράσιου του Διοσκουρίδη ή ότι κάποιος από τους νεότερους αντιγραφείς και συμπλητές γιατροσοφιών αντί για το πράσιον αντέγραψε λανθασμένα το πράσον από παλιότερο κείμενο γιατροσοφίου, αφού η πιο πάνω ιατροσοφική συνταγή συμφωνεί με όσα συνιστά ο Διοσκουρίδης για το πράσιο και όχι για το πράσο, το οποίο μάλιστα θεωρείται βλαπτικό στις περιπτώσεις αμβλυωπίας.

Για το δεύτερο συστατικό φάρμακο της συνταγής μας, το μέλι, ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι καθαρίζει και αυτά που σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών¹¹⁰⁰, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' αναφέρει πολλές φορές το μέλι ως ένα από τα συστατικά συνδυασμών φαρμάκων για τις οφθαλμικές παθήσεις¹¹⁰¹.

48. Εἰς βυζιά πρησμένα (σ. 270, αρ. 91, ζ' α')

«...κουκιά, ρόβι, φακή, κάμε τα ως άλευρον, βράσε τα με ξίδι, κάμε τα έμπλαστόν, κάθισέ τα εις τόν πόνον και ύγιαίνουν»¹¹⁰².

Η συνταγή δεν διευκρινίζει, αν το πρήξιμο των μαστών προέρχεται από ποσότητα γάλατος, που δεν έχει θηλασθεί και έχει υποστεί θρόμβωση ή από φλεγμονή άλλης προέλευσης. Πάντως, όπως και να έχει το πράγμα, υπάρχουν αντίστοιχες συνταγές και στον Διοσκουρίδη, ο οποίος συνιστά όλα τα παραπάνω φάρμακα (όχι βέβαια ταυτόχρονα όπως η εξεταζόμενη εδώ συνταγή) για ανάλογες παθήσεις των μαστών. Πιο συγκεκριμένα:

¹⁰⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 14, 1: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις... ποιεῖ δὲ και ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωποῦντων ἐγχριόμενα... πρασίου χυλός».

¹¹⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 2: «... ἀποκαθαίρει δὲ και τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις...».

¹¹⁰¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40, 41. 43. 44. sq.: «μετὰ μέλιτος... μιγὲν μέλιτι... σὺν μέλιτι πᾶσαι...».

¹¹⁰². Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 270, αρ. ζ' α'.

Για το αλεύρι των κουκιών σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι, αν γίνει κατάπλασμα και σκέτο και μαζί με κριθάλευρο, ωφελεί τους μαστούς που ἔχουν θρόμβωση και φλεγμονή¹¹⁰³.

Για το ρόβι παρατηρεῖ στο ἴδιο ἔργο του ὅτι μαζί με μέλι μαλακώνει τα σκληρώματα των μαστῶν¹¹⁰⁴ και για τη φακή ὅτι συνιστάται ως κατάπλασμα στους διογκωμένους ἀπὸ θρόμβους γάλακτος και πρησμένους μαστούς, ἀφὸ βραστεῖ με θαλασσινὸ νερό¹¹⁰⁵. Ἀλλά και για το ξίδι παρατηρεῖ σχετικά στο ἴδιο ἔργο του ὅτι γενικὰ προστατεύει ἀπὸ φλεγμονές και ὅτι συρρικνώνει τα πρηξίματα των ἀδένων, αν γίνονται με αὐτό (χλιαρό στη θερμοκρασία) εξωτερικὲς πλύσεις ἢ αν τοποθετηθεῖ ἐπάνω στο πρήξιμο με σφουγγάρι¹¹⁰⁶.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ἄλλωστε ο Διοσκουρίδης συνιστὰ τα τρία ἀπὸ τα τέσσερα παραπάνω φάρμακα (δηλαδὴ τα κουκιά, τη φακή και το ξίδι) ως φάρμακα για την αντιμετώπιση του πρηξίματος των μαστῶν. Εἰδικότερα παρατηρεῖ ὅτι τα πρηξίματα («σπαργήσεις») των μαστῶν ἀποκαθιστὰ (θεραπεύει) η βρασμένη σε θαλασσινὸ νερό φακή, αν τοποθετηθεῖ ως κατάπλασμα¹¹⁰⁷, και τους μαστούς που εἶναι πρησμένοι ἀπὸ χόνδρους γάλακτος θεραπεύει (μεταξύ ἄλλων και) το αλεύρι κουκιῶν ως κατάπλασμα εἴτε σκέτο εἴτε μαζί με κριθάλευρο¹¹⁰⁸, ἀλλά και τα βρασμένα με ξίδι και με ἀφέψημα ἀπήγανου πίτουρα, αν τοποθετηθοῦν ως κατάπλασμα¹¹⁰⁹. Στην τελευταία περίπτωση βέβαια το ξίδι συνδυάζεται με ἄλλα φάρμακα, που δεν αναφέρονται στη συνταγή μας.

¹¹⁰³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 105, 1-2: «... τὸ δὲ ἄλευρον τοῦ κυάμου καταπλασθὲν καθ' ἑαυτὸ τε και σὺν ἀλφίτῳ... μαστούς χονδριῶντας και φλεγμαίνοντας ὠφελεί...».

¹¹⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 108, 2: «ὄροβος... σὺν μέλιτι... και σκληρίας τὰς ἐν μαστοῖς μαλάσσει...».

¹¹⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 107, 3: «φακός... πρὸς δὲ χονδριῶντας μαστούς και σπαργήσεις ἐψημένος ἐν θαλάσση ἀρμόζει καταπλασθεῖς...». (χονδριῶ=εἶμαι χοντρός ἀπὸ θρόμβους γάλακτος. Λέγεται για τους μαστούς).

¹¹⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 13, 1-2: «ὄξος... ἀφλέγμαντον... στέλλει και φύγεθλα χλιερὸν καταντλούμενον ἢ διὰ σπόγγων ἐπιτιθέμενον...».

¹¹⁰⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 126: «τὰς δὲ σπαργήσεις τῶν μαστῶν ἀποκαθίστησιν φακὸς ἐψηθεῖς ἐν θαλάσση καταπλασσομένοσ...».

¹¹⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 128: «τούς δὲ χονδριῶντας μαστούς παύει... καταπλασσομένοσ, κυάμινον ἄλευρον καθ' ἑαυτῶ και σὺν ἀλφίτῳ...».

¹¹⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 128: «τούς δὲ χονδριῶντας μαστούς παύει πίτυρα σὺν ὄξει και πηγάνου ἀφεψήματι ζεσθέντα και καταπλασθέντα...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

Γιατροσόφι Ε

Κ. Οικονόμου, *Δυὸ ἡπειρωτικὰ γιατροσόφια*, «Δωδώνη» τ. 7 (1978), σ. 274-293. Χ/φο Μ. «Τῆ 20^ῃ Ὀκτωμβρίου ἐν Ποζιορέντσα¹¹¹⁰ τῆς Σερβίας 1882».

1. Ἐτερον διὰ κίνησιν (σ. 276, αρ. 3, γ')

Ἡ συνταγή συνιστᾶ ὡς ποτό φάρμακο κατὰ τῆς ευκοιλιότητος το ραβέντι (ἢ ραβέτι), που εἶναι ρίζωμα του φαρμακευτικοῦ φυτοῦ ρήου¹¹¹¹.

Του φυτοῦ ρήου υπάρχουν 15 εἶδη. Από τα τέσσερα πιο γνωστά ο Διοσκουρίδης αναφέρεται στο «ρήον τὸ ποντικόν» (*Rheum Raronticum*), που φύεται στις χώρες μεταξύ του ποταμοῦ Βόλγα (Ρᾶ στους αρχαίους, ἀπὸ ὅπου και το ὄνομα του φυτοῦ στον Διοσκουρίδη) και τῆς Κ. Ασίας¹¹¹².

Για το ρήον ἢ ῤᾶ ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι, ὅταν πίνεται, κάνει καλὸ στις περιπτώσεις δυσεντερίας και κοιλιακῶν και ὅτι ἡ πιο ἐντονη ιδιότητά του εἶναι ἡ στυπτική¹¹¹³.

2. Διὰ πονόματον (σ. 279, αρ. 11, ια')

Ἡ συνταγή συνιστᾶ για τὴν αντιμετώπιση του πονόματου (αλλά και του στομαχόπονου, ὅπως σημειώνεται στο τέλος τῆς συνταγῆς) μαντζούνι ἀπὸ

¹¹¹⁰. Πρόκειται για τὴν πόλη Πασάροβιτς (σερβικά Πoζάρεβατς) τῆς Σερβίας, Ν.Α. τῆς συμβολῆς του Δούναβη με τον Μοράβα. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 257, σημ. 2.

¹¹¹¹. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 279, αρ. 3, γ' (: «...Ἐπαρε ραβέτι καλὸ... εἶναι καλόν»).

¹¹¹². Βλ. Γεννάδ., σ. 823-824 (Ρῆον). Τα ἄλλα τρία γνωστά εἶδη εἶναι το ρήον τὸ ἐμόδειον (*Rheum Emodi*), το ρήον τὸ παλαμοσχιδές (*R. Palmatum*) και το ρήον τὸ φαρμακευτικόν (*R. Officinale*).

¹¹¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 2, 2-3): «ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς... δυσεντερίας, κοιλιακὰς διαθέσεις... ἢ δὲ ἀνωτάτη δύναμις αὐτοῦ στυπτική...».

καρδαμόσπορο, καραφύλλι, πιπέρι μαύρο και πιπερόριζα, κοπανισμένα και ανακατωμένα με μέλι. Και η συνταγή καταλήγει : «...και ἄς τρώγη. Είναι καλὸν καὶ διὰ τοὺς ὀφθαλμούς, ὅταν σὲ πονοῦν, καὶ διὰ τὸ στομάχι»¹¹¹⁴.

Σαφείς αναφορές για θεραπευτική δράση σε περιπτώσεις πονόματου ή στομαχόπονου βρίσκουμε στον Διοσκουρίδη για το πιπέρι, την πιπερόριζα ή ζιγγίβερι και το μέλι, ενώ για τον σπόρο του κάρδαμου ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι είναι δυσάρεστος για το στομάχι, αλλά όταν τοποθετείται ως κατάπλασμα μαζί με ξίδι και κριθάλευρο, διαλύει τα πρηξίματα και τις φλεγμονές γενικά¹¹¹⁵. Πιο αναλυτικά:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει γενικά για το πιπέρι (και όχι ειδικά για το μαύρο) ότι έχει και πεπτικές (μεταξύ άλλων) ιδιότητες, αλλά και καθαριστικές ὁσων σκοτεινιάζουν τις κόρες των οφθαλμών¹¹¹⁶, ενώ για την πιπερόριζα, που είναι το φυτό ζιγγίβερι¹¹¹⁷, παρατηρεί ότι έχει ιδιότητες (μεταξύ άλλων) πεπτικές, ελαφρά μαλακτικές της κοιλιάς, ότι είναι καλό για το στομάχι και ότι κάνει ως φάρμακο και για την αντιμετώπιση ὁσων σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών¹¹¹⁸.

Για το μέλι σημειώνει στο πιο πάνω ἔργο του ότι καθαρίζει και αυτά που σκοτεινιάζουν τις κόρες των οφθαλμών¹¹¹⁹.

Ωστόσο, και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη υπάρχουν σχετικές αναφορές για τα παραπάνω φάρμακα. Ἐτσι το πιπέρι και το μέλι αναφέρονται ως συστατικά αλοιφής (που αποτελείται από χυμό αγριάδας και μελίλωτου, μισή ποσότητα σμύρνας, λιβάνι, κρασί πιπέρι και μέλι) για την αντιμετώπιση του πονόματου¹¹²⁰. Το πιπέρι

¹¹¹⁴. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 279, αρ. 11, ια': «...Ἐπαρε σπόρον τοῦ καρδάμου... και διὰ τὸ στομάχι».

¹¹¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 155, 1-2: «κάρδαμον... παντός δὲ τὸ σπέρμα... κακοστόμαχον... σὺν ὄξει δὲ και ἀλφίτοις καταπλασθέν... οἰδήματα και φλεγμονὰς διαφορεῖ...».

¹¹¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 159, 3: «πέπερι... δύναμιν δὲ ἔχει κοινῶς πεπτικὴν... σημηκτικὴν τῶν ταῖς κόραις ἐπισκοτούντων...». Για το λευκό πιπέρι ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ενδείκνυται κυρίως για τα οφθαλμικά φάρμακα. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 159, 1: «...τὸ λευκὸν πέπερι, εὐτεθοῦν μάλιστα εἰς τὰ ὀφθαλμικά...».

¹¹¹⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 403 (Ζιγγίβερις η φαρμακευτική, *Zingiber officinale*).

¹¹¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 160: «ζιγγίβερι... δύναμιν δὲ ἔχει... πεπτικὴν, μαλακτικὴν κοιλιάς ἐπιεικῶς, εὐστόμαχον· ποιεῖ και πρὸς τὰ ἐπισκοτούντα ταῖς κόραις...».

¹¹¹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 82, 2: «μέλι... ἀποκαθαίρει δὲ και τὰ ἐπισκοτούντα ταῖς κόραις...».

¹¹²⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 35, 2: «και τὰς περιωδυνίας <δὲ> παύει... ποιεῖ δὲ ἄκρως και τοῦτο τὸ ἔγχρισμα... ἀγρώστεως χυλοῦ... και μελιλώτου ἴσα... πεπέρεως και λιβανωτοῦ τὸ τρίτον, οἴνου και μέλιτος σύμμετρον, ἔψε ἐν χαλκοῖς και χρῶ».

συνιστάται μαζί με άλλα φάρμακα για τις ξηροφθαλμίες και τις φαγούρες των ματιών¹¹²¹, ενώ το ζιγγίβερι, δηλαδή η πιπερόριζα, όπως άλλωστε και το αττικό μέλι, αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη μεταξύ των φαρμάκων τα οποία, όταν επαλείφονται, καθαρίζουν όσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών, το άργεμα, τα νεφελώματα, τα θολώματα, και συμβάλλουν στην ενίσχυση της όρασης εκείνων που πάσχουν από αμβλυωπία¹¹²².

3. Εἰς πόνον ὀδόντων (σ. 281-282, αρ. 18, ιη')

«...ἔπαρε σκάρφη καὶ πλύνε την μὲ κρασί καὶ βράσε καὶ πλύνε τοὺς ὀδόντας»¹¹²³.

Για τη σκάρφη, δηλαδή τον ελλέβορο τον μέλανα¹¹²⁴, ο Διοσκουρίδης σημειώνει και στα δύο έργα του ότι βρασμένος με ξίδι καταπραΰνει τους πονόδοντους. Πιο συγκεκριμένα: Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ για τον μέλανα ελλέβορο (σκάρφη) ὅτι, αν βραστεῖ με ξίδι και γίνουν διακλυσμοί (εσωτερικές πλύσεις) του στόματος, καταπραΰνει τους πονόδοντους¹¹²⁵, πράγμα που επαναλαμβάνει και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του, ὅπου σημειώνει ὅτι για τους οδοντόπονους συνιστάται να γίνονται πλύσεις με ορισμένα φάρμακα-αφεψήματα, αφού αυτά βραστούν με ξίδι. Μεταξύ των φαρμάκων αυτών σημειώνει και τον

¹¹²¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 46: «Ξηροφθαλμίαν δὲ ἰάσει... προσαπτόμενος ... σὺν καδμείᾳ κεκαυμένη καὶ πεπέρει, ἢ ἄλοη σὺν πεπέρει...».

¹¹²². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλῦς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωπούντων ἐγχρίόμενα... ζιγγίβερι... τούτων ἕκαστον σὺν μέλιτι Ἀττικῶ λελειωμένον καλῶς...». Στη συνέχεια το μέλι αναφέρεται ως συστατικό φαρμάκων για τις ίδιες οφθαλμικές παθήσεις άλλες τρεις φορές. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40, 4: «... μετὰ μέλιτος... μιγὲν μέλιτι... σὺν μέλιτι πᾶσαι».

¹¹²³. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 281-282, αρ. 18, ιη'.

¹¹²⁴. Σκάρφη εἶναι τὸ φυτὸ ελλέβορος (*Helleborus*) με 12 εἶδη στην Ευρώπη και Ασία. Εἶδη τῆς ἐλληνικῆς χλωρίδας εἶναι ὁ ελλέβορος ὁ μέλας (*Helleborus niger*) καὶ ὁ ελλέβορος ὁ κυκλόφυλλος (*Helleborus cyclophyllus*), κοινῶς σκάρφη, σκάρφι, κάρπη ἢ καρπί. Στο ἓνα ἢ καὶ στα δύο αὐτὰ εἶδη αναφέρεται ὁ μέλλας ελλέβορος τῶν ἀρχαίων. Βλ. Γεννάδ., σ. 302 (ελλέβορος).

¹¹²⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑγίη, IV. 162, 3: «ἐλλέβορος μέλας... ἐψηθεὶς ἐν ὄξει ὀδονταλγίας πραΰνει...».

μαύρο ελλέβορο (σκάρφη). Παρατηρεί μάλιστα ότι τα αφεψήματα πρέπει να είναι ζεστά και να τα κρατάει κανείς πάνω στο πονεμένο δόντι όσο γίνεται περισσότερο χρόνο¹¹²⁶. Η πιο πάνω ιατροσοφική συνταγή βέβαια συνιστά ως συνοδό φάρμακο μαζί με τον ελλέβορο (σκάρφη) όχι το ξίδι αλλά το κρασί. Και ο Διοσκουρίδης όμως στη συνέχεια (στο ίδιο κεφάλαιο) συνιστά σε άλλους συνδυασμούς φαρμάκων για τον πονόδοντο ως συνοδό φάρμακο το κρασί, όπως η συνταγή μας¹¹²⁷.

Ο εκδότης και σχολιαστής της πιο πάνω συνταγής Κ. Οικονόμου αναφέρει και άλλες παρόμοιες συνταγές από άλλα γιατροσόφια, που όλες όμως «φαίνονται να' ναι θυγατρικές συνταγές απ' τον Διοσκουρίδη», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει¹¹²⁸ ο πιο πάνω καθηγητής της Γλωσσολογίας και πρώην καθηγητής μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

4. Εἰς ὀφθαλμοὺς ὁποῦ δὲν βλέπουν (σ. 282, αρ. 22, κβ')

«...ἔπαρε καπνιά καὶ ζουμί ἀπήγανου ἀνακάτωσέ τα καὶ ὅταν δακρύζουν οἱ ὀφθαλμοί, βάλε τα ἐπάνω δύο τρεῖς φορές καὶ καθαρίζονται»¹¹²⁹.

Τον ἀπήγανο («πήγανον»)¹¹³⁰ ως φάρμακο κατά της αμβλυωπίας αλλά και του πονόματου με επαλείψεις ή ως τροφή συνιστά και ο Διοσκουρίδης. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ότι το πήγανον, όταν τρώγεται ωμό και παστωμένο, συντελεῖ στη βελτίωση της ὄρασης και ως κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο («σὺν ἀλφίτοις») καταπραΰνει τους

¹¹²⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 66: «πρὸς δὲ τὰς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει καὶ ἀνακοχνηλιζόμενα—δεῖ δὲ θερμοῖς αὐτοῖς χρῆσθαι καὶ ἐφ' ὅσον δύναται τις χρόνον διακρατεῖν ἐν τῷ στόματι κατὰ τὸν ἀλγούμενον ὀδόντα—... ἐλλέβορος μέλας...».

¹¹²⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 66, 3: «...σὺν οἴνῳ δὲ ἀφεψηθέντα <δίδοται> πρὸς τὴν αὐτὴν χρῆσιν φλόμου ρίζα... ῥόδα ξηρὰ ἐν οἴνῳ ἐψηθέντα ἄχρι τρίτου»....».

¹¹²⁸. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 281-282, σημ. 5.

¹¹²⁹. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 282-283, αρ. 22, κβ'. Καθαρίζονται (ή καθαρίζονται, κατά τον Οικονόμου) ἀντὶ καθαρίζονται. Ἐχουμε το γλωσσ. φαινόμενο της κώφωσης.

¹¹³⁰. Ο Διοσκουρίδης διακρίνει το 'πήγανον' στο ἡμερον ή κηπευτὸν πήγανον ἀπὸ το ὄρειον και ἄγριον πήγανον (Βλ. Διοσκ., Ὑλη, 45, 1). Και το μεν ἡμερον ή κηπευτὸν πήγανον εἶναι το φυτὸ ρυτὴ η βαρύσομος (*Ruta graveolens*), κοινῶς πήγανον, πήγανος, ἀπήγανος, πήανον, το δε ὄρειον (ορεινὸ) και ἄγριον πήγανον εἶναι η ρυτὴ η ορεινή (*Ruta montana*). (Βλ. Γεννάδ., σ. 853, Ρυτὴ) ή το φυτὸ πήγανον ή ἄρμαλα (*Peganum Harmala*). Βλ. Γεννάδ., σ. 778 (πήγανον) και Διοσκ., Ὑλη, III. 46.

πόνους των ματιών¹¹³¹, αλλά και ο χυμός του, αν επαλειφθεί μαζί με χυμό μάραθου και με μέλι, βοηθάει και στην περίπτωση της αμβλυωπίας¹¹³².

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τα βρασμένα μέσα σε κρασί φύλλα του ἀπήγανου ωφελούν στις περιπτώσεις φλεγμονῆς των ματιῶν, αν τοποθετηθῶν ὡς κατάπλασμα στο μέτωπο¹¹³³, ἐνῶ για το χυμό του ἀγρίου ἀπήγανου σημειώνει ὅτι ἀνήκει στα φάρμακα ἐκεῖνα που καθαρίζουν ὅσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιῶν, το ἀργεμα (δηλαδή τη λευκή ουλή στο μάτι), τα νεφελώματα και τα θολώματα των ματιῶν και που συντελοῦν στην ἐνίσχυση της ὄρασης ὅσων πάσχουν ἀπὸ αμβλυωπία¹¹³⁴. Ἄλλωστε και για ἓνα ἄλλο εἶδος ἀγρίου πηγανου, που λεγόταν και «μῶλυ» στην Καππαδοκία και στη Γαλατία της Ἀσίας ἀλλά και «ἀρμαλά» ἀπὸ ἄλλους κατά τον Διοσκουρίδη, ο τελευταῖος παρατηρεῖ ὅτι ο σπόρος του ωριμάζει το φθινόπωρο και εἶναι για την ἀντιμετώπιση της αμβλυωπίας, ὅταν λιώνεται μαζί με μέλι, κρασί, χολή κότας, κρόκο και χυμό μάραθου¹¹³⁵.

Για την καπνιά, το πρῶτο φάρμακο της συνταγῆς μας, ὑπάρχει σχετική ἀναφορά στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη, ο ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι η καπνιά ἀπὸ τα μαγειρεῖα, ἀφού ζυμωθεί με σάλιο, επαλείφεται στο μέτωπο και, ὅπως και ἄλλα σχετικά φάρμακα, αν τοποθετηθεῖ ὡς ἐμπλαστρο στο μέτωπο, σταματᾷ τις καταρροές των ματιῶν¹¹³⁶. Η συνταγή μας ἄλλωστε μιλάει και για δάκρυσμα των οφθαλμῶν.

¹¹³¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 45, 3: «πήγανον... ἔστι δὲ καὶ ὄξυωπὲς ἐσθιόμενον ὤμῶν και ταριχευτὸν και τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς περιωδυνίας σὺν ἀλφίτοις καταπλασθὲν πρᾶννει».

¹¹³². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 45, 4: «... και ἀμβλυωπίας βοηθεῖ μετὰ μαράθου χυλοῦ και μέλιτος ἐγχιρίμενον...».

¹¹³³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 31: «κατὰ δὲ τοῦ μετώπου καταπλασσομένα ὠφελεῖ... πηγάνου φύλλα ἐν οἴνῳ ἐφθά». Πρβλ. και ὁ.π., I, 30 «πρὸς τὰς φλεγμονὰς τῶν ὀφθαλμῶν καταπλάσματα ἀρμόζει...».

¹¹³⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 40, 1-3: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <και> ἀργεμα και νεφέλια και ἀχλῦς· ποιεῖ δὲ και ὄξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωπούντων ἐγχιρίμενα... πηγάνου ἀγρίου χυλός...».

¹¹³⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 46, 1-2: «καλοῦσι τινες πηγανον ἀγριον τὸν ἐν Καππαδοκία και ἐν τῇ κατ' Ἀσίαν Γαλατία λεγόμενον μῶλυ... φθινοπῶρῳ δὲ ἐκπεπαίνεται τὸ σπέρμα, ἀρμόζον πρὸς ἀμβλυωπίας μετὰ μέλιτος λεαινόμενον και οἶνον και χολῆς ἀλεκτορίδων και κρόκου και μαράθου, καλοῦσι δὲ τινες αὐτὸ ἀρμαλά...».

¹¹³⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 34: «ἴσθησι δὲ ρεύματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα ἀνακολληματα... ἢ <ἢ> ἀπὸ τῶν μαγειρειῶν αἰθάλη πνέλω μαλαχθεῖσα ἐπιχρίεται». Στο σημεῖο αὐτό, για να χρησιμοποιήσουμε την σχετική ἐκφραση των μελετητῶν-φιλολόγων «τὸ χωρίον νοσεῖ», με τη φιλολογική βέβαια και ὄχι με την ιατρική σημασία. Ἐκτὸς δηλαδή ἀπὸ τη γραφή πνέλω ἔχουμε και τη γραφή πτυελῶ, ὅπως σημειώνεται στο

5. Όταν τρέχουν τοῦ ἀνθρώπου τὰ ὄμματα

(σ. 283, αρ. 23, κγ')

Ἡ συνταγή συνιστά ξύρισμα του τριχωτοῦ μέρους στην κορυφή της κεφαλῆς και τοποθέτηση εκεί ως επιθέματος-εμπλάστρου ενός σακουλιού με νισιατίρι (δηλαδή με αμμωνιακό ἄλας)¹¹³⁷.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι ἀπὸ τα εἶδη των αλατιῶν πολὺ δραστικὸ εἶναι τὸ ορυκτό, ἰδιαίτερα μάλιστα τὸ αμμωνιακὸ ἄλας, τὸ ὁποῖο εἶναι σφιχτό και ἔχει ευθεῖες στρώσεις¹¹³⁸. Και προσθέτει στη συνέχεια ὅτι τα αλάτια που προαναφέρθηκαν και που εἶναι χρήσιμα για πολλά πράγματα, ἔχουν ὅλα στυπτικές ιδιότητες. Μεταξὺ ἄλλων συστέλλουν (συρρικνώνουν) και τα εξογκώματα των ματιῶν και λιώνουν τα πτερύγια καθώς και τα υπόλοιπα σαρκώματα¹¹³⁹. Μαζί με μέλι συνιστῶνται για τις μελανιές κάτω ἀπὸ τα μάτια¹¹⁴⁰. Ὡστόσο, μολονότι τὸ αμμωνιακὸ ἄλας¹¹⁴¹ συνιστάται ἀπὸ τον Διοσκουρίδη ὡς οφθαλμικὸ φάρμακο για τις παθήσεις που σημειώθηκαν πιο πάνω, δεν συνιστάται εἰδικά για την πάθηση (καταρροή, δάκρυσμα των οφθαλμῶν) στην ὁποία αναφέρεται ἡ συνταγή μας.

κριτικὸ υπόμνημα της πιο καλῆς ἕως τώρα ἔκδοσης του Διοσκουρίδη ἀπὸ τον Wellmann, vol. III. p. 163, 11. Ο Wellmann διόρθωσε τὸ κείμενο προτιμώντας τὸ πνέλω ἀντὶ του πτυελῶ (malim πτυέλω). Προτιμήσαμε στη μετάφραση αὐτὸ που ἀπορρίπτει ο Wellmann (πτυέλω= με σάλιο), ἐνῶ στο κείμενο ἀφήσαμε τὴ διόρθωση του ἐκδότη πνέλω, που θα σήμαινε μέσα στο καζάνι ἢ στη λεκάνη (ἀλλὰ τότε θα ἔπρεπε να γραφεῖ «ἐν πνέλω») ἢ με τὸ καζάνι (εἰδικὴ λεκάνη) των μαγειρείων, ἀφού πύελος =λεκάνη και πτύελον = αὐτὸ που φτύνει κανεῖς ὡς προϊόν ἀπόχρεμψης ἢ τὸ σάλιο. Ὡστόσο, ὅπως και ἀν ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἡ σχέση της πιο πάνω ἰατροσοφικῆς συνταγῆς με τὴν ἀντίστοιχη του Διοσκουρίδη παραμένει ἡ ἴδια, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις παραπάνω γραφές και φιλολογικὲς ἐρμηνείες.

¹¹³⁷. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 283, αρ. 23, κγ': «... ἔπαρε ξυράφι και ξύρισε τὴν κέφη στὴν κορυφήν, βάλε νισιατίρι εἰς ἓνα σακούλι και βάλε τὸ εἰς κεφαλὴν».

¹¹³⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 1: «τῶν δὲ ἄλῶν ἐνεργέστατον μὲν ἔστι τὸ ορυκτόν... ἰδίως δὲ τὸ ἀμμωνιακόν τῶ γένει, σχιστόν τε και εὐθείας τὰς διαφύσεις ἔχον...».

¹¹³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 2: «δύναμιν δὲ ἔχουσι κοινῶς οἱ προειρημένοι ἄλες ὄντες πολὺχρηστοι στυπτικὴν τε και σμηκτικὴν και ἀποκαθαρτικὴν και διαχυτικὴν... στέλλουσι και τὰς ἐν οφθαλμοῖς ὑπεροχὰς και πτερύγια τήκουσι, και τὰς ἄλλας δὲ ὑπερσαρκώσεις...».

¹¹⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 5: «... βοηθοῦσι, και πρὸς ὑπώπια προσώπου σὺν μέλιτι...».

¹¹⁴¹. Τὸ νισιατίρι εἶναι τὸ αμμωνιακὸ ἄλας του ἐμπορίου, τὸ ὁποῖο βέβαια παρασκευάζεται με βάση τὸ φυσικὸ αμμωνιακὸ ἄλας, στο ὁποῖο αναφέρεται ὁ Διοσκουρίδης. Βλ. Πύρρου, Φαρμ., σ. 130, § 119.

6. Ὅποιος δὲν ἠμπορεῖ νὰ βαστᾶ τὸ κάτουρό του
(σ. 284, αρ. 26, κς')

Ἡ συνταγή συνιστά κατὰ τῆς ακράτειας ὡς ποτό σε δύο εφάπαξ δόσεις μείγμα ἀπὸ δώδεκα καμένες καὶ κονιορτοποιημένες ουροδόχους κύστες γουρουνιού μαζί με ζεστό κρασί για δυο συνεχόμενα βράδια¹¹⁴².

Ἡ πιο πάνω ιατροσοφικὴ συνταγή εἶναι σχεδὸν ἴδια (υπάρχουν μόνο μικρὲς αποκλίσεις) με ἀνάλογη συνταγή του Διοσκουρίδη στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του. Ἡ διαφορά εἶναι στο ὅτι ἐκεῖ απαιτεῖται ουροδόχος κύστη κατσικιού ἢ προβάτου καὶ ὄχι βέβαια δώδεκα τον ἀριθμὸ κύστες¹¹⁴³. Πιο συγκεκριμένα: Ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι σ' ἐκείνους που ἔχουν ακράτεια πρέπει (μεταξὺ ἄλλων) να δίνουμε να πίνουν μαζί με νερωμένο ξινὸ κρασί καμένη κατσικίσια ἢ προβατίσια ουροδόχο κύστη ἢ να τους δίνουμε να τὴν φάνε, ψημένη μαζί με τα οὔρα πάνω σε ἀνθρακιά¹¹⁴⁴.

7. Διὰ πονόματον
(σ. 245, αρ. 27, κς')

Ἡ συνταγή συνιστά ἐπάλειψη τῶν ματιῶν με μείγμα ἀπὸ ασπράδι ἀβγοῦ καὶ ροδόσταμα (ροδόμυρο), που ἀνακατεύονται σε ἓνα ποτήρι, ὥσπου να γίνουν σαν ἀλοιφή¹¹⁴⁵.

Το ἀβγό καὶ ἰδιαίτερα το ἀσπράδι του («ῶϋ τὸ λευκόν»), που εἶδαμε καὶ σε ἄλλες συνταγὲς να συνιστάται ὡς οφθαλμικὸ φάρμακο, ἀλλὰ καὶ το

¹¹⁴². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 284, αρ. 26, κς': «... ἔπαρε δώδεκα φοῦσκες τοῦ γουρ'νιοῦ... τὴν ἄλλην βραδιάν».

¹¹⁴³. Για τὴ μαγικὴ καὶ λατρευτικὴ σημασία του ἀριθμοῦ δώδεκα ὡς 'κοινὸ τύπου', που ἐπηρέασε προφανῶς καὶ τὴν παραπάνω συνταγή, βλ. Τσαγγαλᾶς, *Μαγεία καὶ Ἀστρολογία*, σ. 224-225.

¹¹⁴⁴. Βλ. Διοσκ., *Φάρμ.*, II. 106: «τοὺς δὲ ἐνουροῦντας ἰᾶσθαι δεῖ... κύστιν τε αἰγείαν ἢ προβατείαν κεκαυμένην ποτίζειν σὺν ὄξυκράτῳ, ἢ ὠπτημένην σὺν οὔρῳ ἐπὶ θερμοσπονδιᾷ διδόναι φαγεῖν...».

¹¹⁴⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 284, αρ. 27, κς'. «... ἔπαρε ἓνα ἀσπράδι ἀγγοῦ... με βαμπάκι στὰ μάτια».

ροδόσταμα («ρόδινον μύρον»), συνιστά για τις ίδιες ή ανάλογες οφθαλμικές παθήσεις και ο Διοσκουρίδης. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει και για τον κρόκο του αβγού ότι κάνει καλό στις περιπτώσεις πονόματου βρασμένος μαζί με ροδόσταμα (ροδόμυρο) και με το φυτό κρόκο¹¹⁴⁶, αλλά και για το ασπράδι του αβγού («τὸ λευκὸν αὐτοῦ») ότι, όταν είναι ωμό, παγώνει, κλείνει τους πόρους και, αν ενσταλαχθεί, καταπραΰνει τις φλεγμονές των ματιών και ότι τις καταπραΰνει επίσης, αν το πάρει κανείς με μια τούφα μαλλί και το τοποθετήσει πάνω στο μάτι, αφού το αναμείξει με ροδόμυρο (εδώ έχουμε πάλι το ροδόσταμα της συνταγής μας) και με κρασόμελο¹¹⁴⁷.

Είδαμε λοιπόν τον συνδυασμό ασπραδιού και ροδοστάματος, που συνιστάται από την πιο πάνω ιατροσοφική συνταγή, και στον Διοσκουρίδη. Αλλά και ειδικά για το ροδόσταμα («ρόδινον μύρον») και τις θεραπευτικές του ιδιότητες ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο ίδιο ἔργο του 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι έχει ιδιότητες στυπτικές και ψυκτικές και ότι είναι κατάλληλο για εμβρεγμούς (βρέξιμο, επάλειψη) και ανάμειξη με φάρμακα που μπαίνουν ως καταπλάσματα και ότι (εκτός των άλλων) κάνει καλό και στα σκληρυσμένα βλέφαρα (στις περιπτώσεις δηλαδή σκλήρυνσης των βλεφάρων), αν επαλειφθεί¹¹⁴⁸.

Όσο και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη υπάρχουν ανάλογες αναφορές για τη χρήση του ασπραδιού των αβγών και του βρασμένου χυμού των τριαντάφυλλων, που ισοδυναμεί με το ροδόσταμα, σε οφθαλμικές παθήσεις. Έτσι, για το ασπράδι του αβγού ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι μαζί με αλεύρι κουκιών και λιβάνι καταπραΰνει τα πρηξίματα των ματιών¹¹⁴⁹ και ότι επαλειμμένο σε πανί ως έμπλαστρο στο μέτωπο μαζί με άχνη αλευριού και λιβάνι, σταματάει τις καταρροές των ματιών και ότι το ίδιο κάνει και ο βρασμένος χυμός τριαντάφυλλων¹¹⁵⁰.

¹¹⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 50: «... ἡ δὲ λέκιθος αὐτοῦ ἐφθῆ χρησίμη πρὸς ὀφθαλμῶν περιωδυνίας σὺν κρόκῳ καὶ ροδίνῳ...».

¹¹⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 50: «... τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ ὠμὸν <ὄν> ψύχει, ἐμπλάττει, παρηγορεῖ ἐγχυματισθὲν ἐπὶ ὀφθαλμῶν φλεγμαιόντων... φλεγμονάς τε ὀφθαλμῶν πραΰνει ἐρίῳ ἀναλημφθὲν καὶ ἐπιτεθὲν μιγέντος αὐτῷ ροδίνου καὶ οἰνομέλιτος...».

¹¹⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 43, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, ψύχουσαν, εὐθετον εἰς ἐμβρέγματα καὶ καταπλάσμάτων μείξεις... ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς βλέφαρα ἐσκληρυμμένα ἐγχριόμενον...».

¹¹⁴⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 32: «οἰδήματα δὲ (ενν. ὀφθαλμῶν) πραΰνει ... κυάμινον ἄλευρον σὺν λιβανωτῷ λείῳ καὶ ῥοῦ τῷ λευκῷ...».

¹¹⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 34: «ἴσθησιν δὲ τὰ ρεύματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα ἀνακολλημάτα· ῥοῦ τὸ λευκὸν, γῦρις, λίβανος, μιγέντα καὶ ἐπιχρισθέντα ὀθονίῳ... ποιεῖ καὶ... ῥόδων χυλὸς ἠψημένος».

8. Διά βήχαν παλαιόν και νέον

(σ. 285, αρ. 30, λ')

«...έπαρε σύκα καλὰ και βάλε τα εις ένα αγγείον¹¹⁵¹ και σκέπασέ τα με ξίδι και άφηκέ τα¹¹⁵² μία βραδιά εις τὰ άστρα και τὸ ταχύ, σάν σηκωθής, νὰ φάγης τὸ ένα και τὸ βράδυ¹¹⁵³ τὸ άλλο και όταν θὰ πλαγιάσης τὸ άλλο και κάμε το δύο και τρεῖς φορές και κόπτεται ο βήχας»¹¹⁵⁴.

Παραθέσαμε ολόκληρη τη συνταγή, για να φανεί καλύτερα και το μαγικό-αστρολογικό μέρος της, που είναι η έκθεση του αγγείου με τα λαϊκά φάρμακα (σύκα και ξίδι) στην υποτιθέμενη μαγική και μαντική επίδραση των άστρων¹¹⁵⁵, πράγμα που ανήκει στη λαϊκή μαγική ιατρική (*medicina magica*), η οποία δεν έχει θέση στην ιατρική και φαρμακολογία του Διοσκουρίδη¹¹⁵⁶. Το άλλο όμως σκέλος της συνταγής, το καθαρά πρακτικό-ορθολογικό (εννοούμε εδώ τη χρήση φαρμάκων φυτικής προέλευσης, *σύκων* και *ξιδιού*) ανεξάρτητα από την αποτελεσματικότητά του, το βρίσκουμε και στον Διοσκουρίδη, ο οποίος αποδίδει θεραπευτικές αντιβηχικές ιδιότητες και στα σύκα και στο ξίδι μόνα τους ή και σε συνδυασμό με άλλα σχετικά φάρμακα. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης Ιατρικῆς' έργο του παρατηρεί για τα ώριμα σύκα ότι, αν βραστούν με ύσσωπο¹¹⁵⁷ και καταναλωθούν ως ποτό, καθαρίζουν τα περιττώματα του θώρακα και είναι κατάλληλα για τον χρόνιο βήχα και

1151. *άγγειον*: *correxī. άγγείον* cod.

1152. *άφηκέ τα*: *correxī. άφίκετα*: cod.

1153. *βράδν*: *correxī. βραδι*: cod.

1154. Οικονόμου, ό.π., σ. 285, αρ. 30, λ'.

1155. Για τη σημασία της έκθεσης αντικειμένων κυρίως για μαγικούς και μαντικούς σκοπούς στην υποτιθέμενη (αλλά ανύπαρκτη βέβαια) επίδραση των άστρων βλ. Τσαγγαλάς, *Ανακάλημα*, σ. 219, ιθ' και του ίδιου, *Μαγεία και Αστρολογία*, σ. 238, 249-250, 280 (για την αστρολογική ιατρική), και κυρίως σ.281-282 (για την έκθεση οργάνων της μαγείας και μαντείας στα άστρα) και σ. 289 κ.ε. για την απομυθοποίηση της αστρολογίας, Βλ. επίσης Οικονόμου, ό.π., σ. 261, σημ. 4.

1156. Η στάση του Διοσκουρίδη απέναντι στη μαγική ιατρική και σε σχετικές λαϊκές συνταγές της εποχής του θα είναι το θέμα άλλης εργασίας μας.

1157. Ύσσωπος: Είναι αρωματικό και θεραπευτικό φυτό της Αν. Μεσογείου, το όνομα του οποίου βρίσκουμε και στους ψαλμούς του Δαβίδ («*ράντιεις με ύσώπω και καθαρισθήσομαι, πλυνείς δέ και ύπέρ χιόνα λευκανθήσομαι*»). Το φυτό αυτό πραγματεύεται και ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης Ιατρικῆς' (III, 25) έργο του.

για τις χρόνιες παθήσεις των πνευμόνων¹¹⁵⁸. Στο ίδιο έργο του σημειώνει και για το ξίδι ότι καταπραΰνει τον χρόνιο βήχα, αλλά υποκινεί τον πρόσφατο και με γαργάρες συστέλλει (συρρικνώνει) τις φλεγμονές του λάρυγγα¹¹⁵⁹.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του άλλωστε ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι ωφελεί, όταν πίνεταί στην περίπτωση του χρόνιου βήχα, το αφέψημα του ύσσωπου μαζί με μέλι και ξερά σύκα¹¹⁶⁰, αλλά και τα ξερά σύκα, όταν τρώγονται, αφού ψηθούν πάνω σε ανθρακιά και πασπαλιστούν με πιπέρι¹¹⁶¹, καθώς και το ξίδι μαζί με πράσο και σπόρο του σίλφιου¹¹⁶², καθώς και το ξίδι από σκιλλοκρέμμυδο, όταν πίνεταί¹¹⁶³.

9. Διὰ πόνον κεφαλιού (σ. 286, αρ. 34, λδ')

«...Έπαρε άψύ¹¹⁶⁴ ξίδι και βράσε το και βρέχε στονπιά¹¹⁶⁵ ζεστά και πλάκωσε την κεφαλήν»¹¹⁶⁶.

Και στα δύο έργα του ο Διοσκουρίδης συνιστά το ξίδι ως φάρμακο για εμβρεγμούς και επιθέματα, συνήθως μαζί με κάποιο άλλο φάρμακο (συχνά μαζί με ροδόμυρο) κατά των πονοκεφάλων. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ύλης ιατρικής' έργο του σημειώνει για το ξίδι ότι συνιστάται μαζί με ροδόμυρο (ροδόσταμα) και με ρυπαρά μαλλιά ή με σφουγγάρι

¹¹⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Ύλη, I. 128, 1: «σύκα πέπειρα... ανακαθαίρει δέ και τὰ έν θώρακι άποξεσθέντα σύν ύσώπω και ποθέντα, άρμόζει δέ και παλαιαίς βηξι και τοίς περι πνεύμονα χρονίοις πάθεσι...».

¹¹⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Ύλη, V. 13, 3: «δξος... και βήχα χρόνιον πραΰνει, την δέ πρόσφατον έρεθίζει... στέλλει δέ άναγαργαριζόμενον <και> τὰ έν βρόγχω ρεύματα...».

¹¹⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 1-2: «βήχας χρονίους ώφελει... χρονιζούσας δέ ιάται ταύτα πινόμενα... ύσώπου άπόζεμα [ή αφέψημα] μετά μέλιτος και σύκων ξηρών...».

¹¹⁶¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 1 και 6: «βήχας χρονίους ώφελει... χρονιζούσας δέ ιάται ταύτα πινόμενα... σύκα ξηρά όπτηθέντα έπ' άνθράκων έμπεπασμένα πεπέρει...».

¹¹⁶². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 1 και 4: «βήχας χρονίους ώφελει... χρονιζούσας δέ ιάται ταύτα πινόμενα... όπόφυλλον μετά πράσου και δξους...».

¹¹⁶³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 31, 1 και 5: «βήχας χρονίους ώφελει... χρονιζούσας δέ ιάται ταύτα πινόμενα... δξος σκίλλινον καταρροφούμενον...».

¹¹⁶⁴. άψύ: correxi. άψι cod.

¹¹⁶⁵. στονπιά: correxi. στούπια cod.

¹¹⁶⁶. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 286, αρ. 34, λδ'.

στις φλογώσεις του κεφαλιού¹¹⁶⁷, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι εἶναι ωφέλιμα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πονοκεφάλων τὸ θαλασσινὸ νερὸ μαζί με τὸ ξίδι, ὅταν βράζεται ἔτσι, ὥστε νὰ ἀναδίνονται ατμοὶ κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι¹¹⁶⁸. Αναφέρει ἀκόμα τὸ ξίδι ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ συστατικὰ φαρμάκων τόσο γιὰ τοὺς πρόσφατους πονοκεφάλους που παρουσιάζονται χωρὶς πυρετό¹¹⁶⁹, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς χρόνιους, γιὰ τοὺς ὁποίους συνιστῶνται ἐξωτερικοὶ ἐμβρεγμοὶ με διάφορα φάρμακα, συνδυασμένα ὁμως με ξίδι καὶ ροδόμυρο¹¹⁷⁰.

10. Παιδί ὅπου δὲν κοιμᾶται τὴν νύκτα (σ. 286, ἀρ. 35, λε').

Ἡ συνταγὴ συνιστᾶ ἐπάλειψη τῆς μύτης τοῦ παιδιοῦ με σκόνη ἀπὸ καμένο ντύμα (πουκάμισο) φιδιοῦ, ἀνακατωμένη με παλιὸ κρασί γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς αὑπνίας¹¹⁷¹.

Ὁ Διοσκουρίδης στὸ 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ἔργο του ἀποδίδει ὑπνωτικὲς ιδιότητες στὸ κρασί, χαρακτηρίζοντάς το «ὑπνοποιόν»¹¹⁷², ὄχι ὁμως καὶ στὸ ντύμα φιδιοῦ («ὄφεως γῆρας»)¹¹⁷³. Ἐπομένως ἔχουμε ἐδῶ ὁμοιότητα τῆς συνταγῆς κατὰ 50% με ἀνάλογη συνταγὴ τοῦ Διοσκουρίδη.

¹¹⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 13, 1-2: «ὄξος... καταχρίομενον, πρὸς τε τὰς ἐγκαύσεις τῆς κεφαλῆς σὺν ροδίνῳ καὶ οἰσπεροῖς ἐρίοις ἢ σπόγγῳ...».

¹¹⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 6: «ὑπατμιζόμενα δὲ πρὸς ὠφελείας καθίσταται θάλασσα θερμὴ σὺν ὄξει ἐψομένη».

¹¹⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 1: «πρὸς κεφαλαλγίας πρόσφατους δίχα πυρετοῦ γινομένης ὠφελεῖν πέφυκε... ποιεῖ δὲ ταῦτα καὶ μετ' ὄξους... ποιεῖ δὲ καὶ τὸ ψύλλιον σὺν ὄξει βραχὲν καὶ ροδίνῳ... καὶ τῆλις... αὐτῆς μετὰ ροδίνου καὶ ὄξους ἐμβρεχομένης...».

¹¹⁷⁰Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 2, 1-3: «πρὸς δὲ τὰς χρονίας κεφαλαλγίας ὀνίνησιν ἐμβρεχόμενα σὺν ὄξει καὶ ροδίνῳ ταῦτα...». Ἀκολουθοῦν ἕξι ἀναφορὲς στὸ ξίδι ὡς φάρμακο κατὰ τῶν πονοκεφάλων: «σὺν ὄξει καὶ ροδίνῳ... μειγνύμενα δὲ ὄξει καὶ ροδίνῳ... μετὰ ὄξους δὲ καὶ ροδίνου... ὄξει καὶ ροδίνῳ... ἐν ὄξει... σὺν ὄξει...».

¹¹⁷¹. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 286, ἀρ. 35, λε'. «... ἔπαρε τοῦ ὄφη το ροῦχο... ἄλειφε τὴν μύτην καὶ κοιμᾶται».

¹¹⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 10: «κοινῶς δὲ πᾶς ἀμιγῆς οἶνος καὶ ἀκέραιος... ὑπνοποιός...».

¹¹⁷³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 17 (ὄφεως γῆρας)

11. Άλοιφή εἰς φαγούραν ἀρχιδιών (σ. 287-288, αρ. 39, λθ')

«... ἔπαρε τρεμεντίνα καὶ δαφνόλαδο καὶ νισατίρι ἀνὰ δράμια 5 καὶ κάμε ἀλοιφή καὶ ἄλειφε τὴν φαγούραν¹¹⁷⁴.

Από τα τρία φάρμακα της συνταγῆς (τρεμεντίνα, δηλαδή ρητίνη, δαφνόλαδο και νισατίρι, δηλαδή αμμωνιακό άλας) ο Διοσκουρίδης συνιστά κυρίως τα δύο (ρητίνη και αμμωνιακό άλας) για την αντιμετώπιση της φαγούρας (κνησμού) των γεννητικών οργάνων ή άλλων μερών του σώματος. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι κάθε ρητίνη (εκτός των άλλων θεραπευτικῶν ιδιοτήτων που αναφέρει) συνιστάται και στην περίπτωση κνησμού (φαγούρας) των γεννητικῶν οργάνων¹¹⁷⁵. Σημειώνει επίσης ὄχι μόνο για το αμμωνιακό άλας αλλά και για ὄλα τα αλάτια ὅτι, αν επαλειφθούν σε κάποιον μαζί με λάδι και ξίδι κοντά σε φωτιά ὡς τη στιγμή της εφίδρωσης, σταματούν τις φαγούρες¹¹⁷⁶. Το τελευταίο αυτό επαναλαμβάνει και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του κάνοντας λόγο για τους ψωρώδεις κνησμούς, δηλαδή τις φαγούρες της ψώρας, σε ὄλο το σώμα του ἀνθρώπου¹¹⁷⁷. Σημειώνει επίσης ὅτι στις περιπτώσεις εξανθημάτων με φαγούρα («κνησμῶδη ἐξανθήματα») συνιστάται να επαλείφεται (μεταξύ άλλων και) ο χυμός από το στύψιμο καρπῶν δάφνης με πλύσεις¹¹⁷⁸, κάτι που δεν απέχει πολύ (για να μην πούμε ὅτι ταυτίζεται)

¹¹⁷⁴. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 287-288, αρ. 39, λθ'.

¹¹⁷⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 71, 2: «πᾶσα ρητίνη... ἀρμόζει ... καὶ πρὸς κνησμόν αἰδοίου...». Σημειωτέον ὅτι ἡ λέξη αἰδοῖον ὄχι μόνο στον Διοσκουρίδη αλλά και στο Πλάτωνα και στο Αριστοτέλη (και ὄχι μόνο στον πληθυντικό αλλά και στον ενικό αριθμό) δεν σημαίνει αποκλειστικά το γυναικείο γεννητικό ὄργανο, αλλά γενικά τα γεννητικά ὄργανα ἀνδρῶν και γυναικῶν. Είναι λανθασμένη λοιπόν ἡ ἀπόδοση της λέξης από μερικούς μεταφραστές με την ἔννοια του γυναικείου αἰδοίου σε ὄλες τις περιπτώσεις.

¹¹⁷⁶ Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 109, 3: «... οἱ προειρημένοι ἄλες... καὶ κνησμούς δὲ παύουσι μετ' ἐλαίου καὶ ὄξους συγχριόμενοι παρὰ πυρὶ, ἄχρι ἂν ἰδρῶσιν...».

¹¹⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 117: «τοὺς δὲ ψωρώδεις καθ' ὄλου τοῦ σώματος ἢ περὶ μέρος κνησμούς θεραπεύει καταχριόμενα... ἄλες σὺν ὄξει καὶ ἐλαίῳ συγχριόμενοι, ἄχρις ἂν ἐξιδρῶσιν...».

¹¹⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 119: «πρὸς δὲ τὰ κνησμῶδη ἐξανθήματα ἀρμόζει καταχριόμενα ... δαφνίδων πίεσμα προσκλυζόμενον...».

από το δαφνόλαδο της συνταγής, αφού και αυτό παρασκευάζεται κατά τον Διοσκουρίδη από ώριμους καρπούς δάφνης βρασμένους με νερό¹¹⁷⁹.

12. Διά πονοκέφαλον

(σ. 289, αρ. 43, μγ')

«...Έπαρε βούζια, βράσε τα με ξίδι καλό και πλάκωνε τὸ κεφάλι ἐπάνω και δένε τὸ κεφάλι με πολλὰ μανδύλια»¹¹⁸⁰.

Τα βούζια της συνταγής είναι το ποώδες φυτό ακτή η χαμαιάκτη (*sambucus ebulus*), η χαμαιάκτη του Διοσκουρίδη¹¹⁸¹, που ακόμα και στην εποχή μας χρησιμοποιείται ως φάρμακο ιδιαίτερα κατά της ηλίαςης στη λαϊκή ιατρική της Θεσσαλίας¹¹⁸².

Για τα φρέσκα και μαλακά φύλλα της χαμαιάκτης ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι, αν γίνουν κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο καταπραΰνουν τις φλεγμονές και συνιστώνται στα εγκαύματα¹¹⁸³, δεν τα αναφέρει όμως ως φάρμακο ειδικά για τους πονοκεφάλους. Όσο για το ξίδι ως φάρμακο κατά του κεφαλόπονου στον Διοσκουρίδη έγινε λεπτομερής λόγος πιο πάνω κατά την πραγμάτευση της υπ' αύξοντα αρ. 9 (34, λδ') συνταγής.

13. Διά τὰ ὀδόντια

(σ. 289, αρ. 45, με')

Η συνταγή συνιστά επίθεμα (κατάπλασμα) από σκόρδο και άλας στο πονεμένο 'μέρος' για 24 ώρες¹¹⁸⁴.

¹¹⁷⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 40, 1: «τὸ δὲ δάφνινον (ενν. ἔλαιον) σκευάζεται διὰ τῶν δαφνίδων, ὅταν ὦσι δρυπεπεῖς, ἐψομένων μεθ' ὕδατος...».

¹¹⁸⁰. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 289, αρ. 43, μγ'.

¹¹⁸¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 38 (ακτή, *sambucus*) και ιδιαίτερα σ. 39 (ακτή η χαμαιάκτη).

¹¹⁸². Έτσι, η Ευθαλία Τρουβά-Τσαγκαλά (1912-2003), γιαγιά μου, θεράπευσε το γιό της Κώστα (πατέρα μου) με στουμπισμένα βούζια ως επίθεμα στο κεφάλι του και κρύο νερό που έριχνε επάνω, όταν ο τελευταίος είχε πάθει ηλίαση στην παιδική του ηλικία στον Παλαμά Καρδίτσας.

¹¹⁸³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 3: «... τὰ δὲ φύλλα πρόσφατα και ἀπαλά φλεγμονάς πραΰνει σὺν ἀλφίτῳ και κατακαύμασιν ἀρμόζει...».

¹¹⁸⁴. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 289, αρ. 45, με': «...δέσε σκόρδον ὀλίγον και ἄλας... νὰ σταθῆ ὥρας 24».

Από τα δύο φάρμακα της συνταγής (σκόρδο και άλας) ο Διοσκουρίδης συνιστά το μεν πρώτο κατά των οδοντόπονων, το δε δεύτερο για την ενίσχυση πλαδαρών ούλων. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι το σκόρδο, βρασμένο με δαδί και λιβάνι, αν κρατηθεῖ στο στόμα, ανακουφίζει (από) τους πονόδοντους¹¹⁸⁵, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ὅτι για τους οδοντόπονους συνιστῶνται βρασμένες με ξίδι και χρησιμοποιούμενες για γαργάρες σκελίδες σκόρδου μαζί με λιβάνι¹¹⁸⁶.

Για τα αλάτια γενικά ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι επαλειφόμενα μαζί με μέλι κάνουν καλό και στην περίπτωση πλαδαρότητας των ούλων¹¹⁸⁷, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει σχετικά ὅτι τα δόντια που κουνιούνται και τα πλαδαρά ούλα τα ισχυροποιούν, αν χρησιμοποιούνται για πλύσεις στόματος και κρατούνται στο στόμα για αρκετή ὥρα (μεταξύ άλλων και) ο στύρακας, επαλειμμένος μαζί με αλάτι¹¹⁸⁸.

14. Διὰ τὰ ὀμμάτια, ὅταν πονοῦν (σ. 289-290, αρ. 46, μζ ')

«... 1 δρ. οὐζερλίκι, 3 δρ. φακή, 1 δρ. μαυροπίπερο καὶ ἓνα ἀσπράδι του ἀγγοῦ: νὰ τὰ κάνης σκόνη καὶ νὰ τὰ βάλῃς εἰς τὸ μέτωπον μὲ ὀλίγον βαμβάκι ὥρας 24 ¹¹⁸⁹.

Όλα τα φάρμακα της παραπάνω συνταγής συνιστῶνται και από τον Διοσκουρίδη ως οφθαλμικά φάρμακα. Ιδιαίτερα για το καθένα:

¹¹⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 152, 3: «... μετὰ δαδίου δὲ καὶ λιβανωτοῦ καθεψηθὲν τὰς ὀδονταλγίας διακρατούμενον ἐν τῷ στόματι κουφίζει...».

¹¹⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 66: «πρὸς δὲ τὰς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει καὶ ἀνακογχυλιζόμενα... σκороδου ῥάγες σὺν λιβανωτῶ...».

¹¹⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 3: «... διαχρίόμενοι. πρὸς δὲ... σὺν μέλιτι... καὶ οὔλων πλάδον...».

¹¹⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 74, 1-2: «σειομένους δὲ ὀδόντας κρατύνει καὶ οὔλα πλαδῶντα διακλυζόμενα καὶ διακρατούμενα ἐφ' ἱκανὸν ἐν τῷ στόματι... στύραξ σὺν ἀλσὶν ἐπιτιθέμενος...».

¹¹⁸⁹. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 289-290, αρ. 46, μζ '.

Το ουζερλίκι της συνταγής είναι το φυτό απήγανος ή πήγανον¹¹⁹⁰. Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του (πράγμα που έχουμε σημειώσει και στο σχολιασμό ἀνάλογων προηγούμενων συνταγών) ὅτι ο απήγανος, ὅταν τρώγεται ωμός και παστωμένος, συντελεῖ στην καλή ὄραση και, ὅταν χρησιμοποιηθεῖ ως κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο, καταπραΰνει τους πονόματους¹¹⁹¹. Ἀλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του σημειώνει ὅτι τα φύλλα του απήγανου, βρασμένα με κρασί, ὠφελούν σε περίπτωση φλεγμονῆς των ματιῶν, αν τοποθετηθῶν ως κατάπλασμα στο μέτωπο¹¹⁹².

Για τη φακή σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι μαζί με μελίλωτο ἢ με κυδώνι κι αφού προστεθεῖ και ροδόμυρο, θεραπεύει τις φλεγμονές των ματιῶν¹¹⁹³, ἐνῶ για το πιπέρι γενικά παρατηρεῖ ὅτι (εκτός των ἄλλων) ἔχει και ιδιότητες καθαριστικές ἐκείνων που σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιῶν¹¹⁹⁴ και για το λευκό πιπέρι ὅτι συνιστάται ἰδιαίτερα για τα οφθαλμικά φάρμακα¹¹⁹⁵. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης αναφέρει και το πιπέρι μαζί με τα ἄλλα συστατικά ἐιδικῆς για τον πονόματο αλοιφῆς¹¹⁹⁶.

Τέλος, για το ασπράδι του αβγού παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σύγγραμμά του (και το σημειώνουμε αυτό για πολλοστή φορά) ὅτι ὠμό, αν ἐνσταλαχθεῖ, καταπραΰνει τα μάτια που ἔχουν φλεγμονή, ἐνῶ κάνει το ἴδιο πράγμα, αν το πάρει κανείς με μια τούφα μαλλί και το τοποθετήσῃ πάνω στο μάτι, αφού το αναμείξει με ροδόμυρο και

¹¹⁹⁰. Πρόκειται για λέξη προερχόμενη ἀπὸ την τουρκική λέξη *üzerlik*, που σημαίνει τον απήγανο κατὰ τον Θ. Κωστάκη. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 289, σημ. 3.

¹¹⁹¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 45, 3: «... ἔστι δὲ καὶ ὀξυωπὲς ἐσθιόμενον ὤμῶν καὶ ταριχευτῶν καὶ τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς περιωδινίας σὺν ἀλφίτοις καταπλασθὲν πραΰνει...».

¹¹⁹². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 31: «... κατὰ τοῦ μετώπου καταπλασσομένα ὠφελεῖ... πηγάνου φύλλα ἐν οἴνῳ ἐφθά».

¹¹⁹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 107, 3: «φακός... σὺν μελιλώτῳ ἢ κυδωνίῳ ὀφθαλμῶν φλεγμονάς... θεραπεύει ῥοδίνου μειγνυμένου...».

¹¹⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 159, 3: «πέπερι... δύναμιν δὲ ἔχει... σημητικὴν τῶν ταῖς κόραις ἐπισκοτούντων...».

¹¹⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 159, 1: «...τὸ λευκὸν πέπερι, εὐτεθοῦν μάλιστα εἰς τὰ ὀφθαλμικά...».

¹¹⁹⁶. Τα συστατικά της αλοιφῆς εἶναι χυμός αγριάδας του Παρνασσού και μελίλωτου σε ἴση ποσότητα, μισή ποσότητα σμύρνας, ἓνα τρίτο πιπέρι και λιβάνι και ἀνάλογη ποσότητα κρασιού και μελιού. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 35, 2: «καὶ τὰς περιωδινίας <δὲ> παύει... ποιεῖ δὲ ἄκρωσ καὶ τοῦτο τὸ ἐγχρισμα ἄγρώστεως χυλοῦ τῆς ἐν Παρνασσῶ καὶ μελιλώτου ἴσα, σμύρνης <τὸ> ἡμισυ, πεπέρεως καὶ λιβανωτοῦ τὸ τρίτον, οἴνου καὶ μέλιτος σύμμετρον...».

κρασόμελο¹¹⁹⁷. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ἄλλωστε ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι το ασπράδι του αβγού, αν τοποθετηθεῖ στο μέτωπο ως ἐμπλαστρο (το ἴδιο συνιστά και η εξεταζόμενη ιατροσοφική συνταγή) σταματάει τις καταρροές των ματιῶν¹¹⁹⁸, ενώ μαζί με αλεύρι κουκιῶν και με λιβάνι (ως αλοιφή) καταπραΰνει τα πρηξίματα στα μάτια¹¹⁹⁹.

15. *Εἰς δάγκωμα ὄφεως, ὄ¹²⁰⁰ μὴ γένοιτο*
(σ. 290-291, αρ. 50, ν')

«...3 δρ. ἀφιόνι, 3 δρ. νισιατίρι¹²⁰¹, 3 κεφάλια σκόρδα, βάλ' τα με ξινόγαλα, ἤγουν μαρκάτο καὶ ἄλειψε ὄλον τὸ μέρος ὀλόγυρα¹²⁰²».

Από τα τέσσερα φάρμακα που συνιστά η πιο πάνω συνταγή ο Διοσκουρίδης αναφέρει μόνο τα δύο, δηλαδή το αμμωνιακό ἄλας, που εἶναι το νισιατίρι ἢ νισαντίρι της συνταγῆς, και το σκόρδο, ως βασικά φάρμακα για την αντιμετώπιση των δαγκωμάτων από φίδια (οχιές ἢ ἄλλα εἶδη ἢ γενικά από ὅλα τα φίδια) ενώ το αφιόνι (όπιο) θεωρεῖ παυσίπονο φάρμακο και κατάλληλο για τραύματα γενικά. Καμιά αναφορά δεν ἔχουμε στα ἔργα του για το γάλα και τα υποπροϊόντα του ως φάρμακα για τα δαγκώματα φιδιών. Πιο συγκεκριμένα:

Για ὅλα τα αλάτια, στα οποία συμπεριλαμβάνεται και το αμμωνιακό ἄλας (που, ὅπως εἶδαμε πιο πάνω, ο Διοσκουρίδης θεωρεῖ ως το πιο ισχυρό) σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι γίνονται

¹¹⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 50: «... τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ (ενν. τοῦ ῥοῦ) ὠμὸν <ὄν> ... παρηγορεῖ εγχυματισθὲν ἐπὶ ὀφθαλμῶν φλεγμαινόντων... φλεγμονάς τε ὀφθαλμῶν πραΰνει ἐρίῳ ἀναλημφθὲν καὶ ἐπιτεθὲν μιγέντος αὐτῷ ῥοδίνου καὶ οἰνομέλιτος...».

¹¹⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 34: «... ἴστησιν δὲ τὰ ρεύματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα ἀνακολλήματα· ῥοῦ τὸ λευκόν...».

¹¹⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 32: «οἰδήματα δὲ (ενν. ὀφθαλμῶν) πραΰνει... κνάμινον ἄλευρον σὺν λιβανωτῷ λείῳ καὶ ῥοῦ τῷ λευκῷ».

¹²⁰⁰. ὄ : correxi. οὐ cod.

¹²⁰¹. Νισιατίρι ἢ νισαντίρι εἶναι η κοινή ονομασία του χλωριούχου αμμωνίου, που χρησιμοποιεῖται πριν από την κασιτεροκόλληση για το καθάρισμα των μεταλλικῶν επιφανειῶν, που πρόκειται να κολλήσουν.(Λεξικό Χρ. Γιοβάνη)

¹²⁰². Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 290-291, αρ. 50, ν'.

κατάπλασμα μαζί με ρίγανη, μέλι και ύσσωπο για τα δαγκώματα της οχιάς¹²⁰³ και ότι βοηθούν όσους έχουν δαγκωθεί από φίδια¹²⁰⁴.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης συνιστά το αλάτι ως ένα από τα συστατικά τεσσάρων φαρμάκων, που συνιστώνται ως καταπλάσματα στο δάγκωμα της οχιάς¹²⁰⁵.

Για το σκόρδο ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι, εκτός από το «ἡμερον καὶ κηπευτόν», υπάρχει «καὶ ἄλλο ἄγριον, ὀφίόσκορδον καλούμενον», πράγμα που ἴσως ἔχει σχέση και με τη χρήση του ως φαρμάκου αντιδότου στα δαγκώματα των φιδιών, αφού και ο ἴδιος παρατηρεῖ στη συνέχεια για το σκόρδο γενικά (κι ὄχι αποκλειστικά για το οφίόσκορδο) ότι συνιστάται και σε ὄσους ἔχουν δαγκωθεί ἀπὸ οχιά και σε ὄσους αιμορραγούν, ὅσο κανένα ἄλλο φάρμακο, αρκεί ο παθὼν να πίνει συνεχῶς κρασί ἢ να λιώσει το σκόρδο μαζί με κρασί και να το πιει. Προσθέτει ἀκόμα ὅτι το σκόρδο γίνεται και κατάπλασμα ωφέλιμο στις ίδιες περιπτώσεις¹²⁰⁶.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι το σκόρδο με ξίδι μπαίνει ως κατάπλασμα στα δαγκώματα της οχιάς¹²⁰⁷, ἀλλά και ως ποτό ωφελεῖ τόσο το λευκό σκόρδο, ὅσο και το σκόρδο γενικά, αν το πιει κανείς λιωμένο με κρασί σε περίπτωση δαγκώματος ἀπὸ τα φίδια αιμορροΐδα και πρηστήρα¹²⁰⁸.

Τέλος, για το ὄπιο (αφιδόνι της συνταγῆς) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι εἶναι παυσίπονο και ὅτι, ὅταν γίνονται εξωτερικοί εμβρεγμοί με αυτό (μαζί με ξίδι), κάνει καλό και στα

¹²⁰³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 4: «... πρὸς δὲ ἔχεων δῆγματα (ενν. καταπλάσσονται οἱ ἄλες) σὺν ὀριγάνῳ καὶ μέλιτι καὶ ὕσσωπῳ...».

¹²⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 5: «...θηριόδηκτοις τε βοηθοῦσι...». Στο Διοσκουρίδη θηριόδηκτος εἶναι ὁ δαγκωμένος ἀπὸ φίδι.

¹²⁰⁵. Αὐτά εἶναι α') ὁ λιναρόσπορος με αλάτι και μέλι, β') τὸ κέδρινο ρετσίνη ἢ ἡ υγρὴ πίσσα μαζί με αλάτι, γ') τα φύλλα του ἀπήγανου με αλάτι και μέλι και δ') τὸ σάμψουχο με αλάτι και ξίδι. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 123, 1-2: «... καταπλάσσεται δὲ πρὸς ἔχεις... λινόσπερμον σὺν ἄλσιν ... καὶ μέλιτι... κεδρία ἢ πίσσα ὕγρα σὺν ἄλσιν... πηγάνου φύλλα μεθ' ἄλός καὶ μέλιτος... σάμψουχον σὺν ἄλσιν καὶ ὄξει...».

¹²⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 1-2: «...ἐχεοδήκτοις τε καὶ αἰμορροοῦσιν ἀρμόζει(ενν. τὸ σκόρδο), ὡς οὐδὲν ἕτερον, λαμβανομένου οἴνου συνεχῶς ἢ σὺν οἴνῳ λεανθέν καὶ ποθέν. Καταπλάσσεται δὲ καὶ πρὸς τε ταῦτά... ὠφελίμως».

¹²⁰⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 123, 1-3: «καταπλάσσεται δὲ πρὸς ἔχεις... σκόροδα ἐν ὄξει...».

¹²⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 124: «πρὸς δὲ αἰμορροΐδος καὶ πρηστήρος δῆγματα ὠφελεῖ... σκόροδον λευκόν...σκόροδον λειόν σὺν οἴνῳ ποθέν...».

τραύματα¹²⁰⁹, χωρίς να συσχετίζει τη δράση αυτή του σπίου αποκλειστικά με τον πόνο ή με τα τραύματα από το δάγκωμα φιδιών.

16. Διά πονόματον
(σ. 291-292, αρ. 54, νδ')

«... τρία αὐγά νὰ ἐβγάλης τὸ ἀσπράδι εἰς ἓν τζιανάκι καὶ νὰ πάρης ἓν κομμάτι στύψη νὰ τὸ ἀνακατώσης μὲ τὸ κομμάτι ἕως ὅτου νὰ ψησθῆ καὶ τὸ βράδου, ὅταν πλαγιάσης, νὰ τὸ δέσης...»¹²¹⁰.

Για το ασπράδι του αβγού ως φάρμακο στις περιπτώσεις πονόματου στα έργα του Διοσκουρίδη έγινε λεπτομερής λόγος πιο πάνω στα σχετικά με άλλη παρόμοια συνταγή για τον πονόματο¹²¹¹. Είδαμε εκεί ότι και ο Διοσκουρίδης συνιστά το ασπράδι ως οφθαλμικό φάρμακο και στα δύο του έργα. Όσο για τη στύψη της πιο πάνω συνταγής, που είναι η στυπτηρία του Διοσκουρίδη, ο τελευταίος σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι όλα τα είδη της (και υπάρχουν πάρα πολλά) έχουν τη θεραπευτική ιδιότητα να καθαρίζουν αυτά που σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών και να λιώνουν τα σαρκώματα των βλεφάρων και όλα τα άλλα εξογκώματα¹²¹².

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ότι, αν τοποθετηθεῖ ως κατάπλασμα στο μέτωπο σέσκουλο μαζί με λίγη λιωμένη στύψη, ωφελεί στις περιπτώσεις φλεγμονών των οφθαλμών¹²¹³, ενώ την καμένη στύψη απαριθμεί (την εντάσσει) και στα οφθαλμικά εκείνα φάρμακα που όταν επαλείφονται καθαρίζουν όσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών, το ἄργεμα (λευκή ουλή στο μάτι), τα νεφελώματα και

¹²⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3-4: «ὁ δὲ ὀπὸς... ἀνώδυνός ἐστι... ποιεῖ δὲ ἐμβρεχόμενος... πρὸς... τραύματα σὺν ὄξει...».

¹²¹⁰. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 291-292, αρ. 54, νδ'. Η συνταγή δεν τελειώνει εδώ. Το υπόλοιπο μέρος της συνιστά επάλειψη των ματιών την ἄλλη μέρα το πρωί με σάλιο του ασθενούς, ενώ είναι νηστικός, σάλιο που θα ἔχει φτύσει σε μαύρο αγγεῖο (λιγένι) και θα το ἔχει ἀνακατώσει με ραστόκ. Τι είναι ὁμως το ραστόκ; . Η λέξη είναι ἀγνωστή και ἀθησαύριστη. Βλ. και Οικονόμου, ὁ.π., σ. 292, σημ. 2.

¹²¹¹. Βλ. και Οικονόμου, ὁ.π., σ. 289, αρ. 46, μζ': «Διὰ τὰ ὀμμάτια, ὅταν πονοῦν».

¹²¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 4: «δύναμιν δὲ ἔχουσι (ενν. στυπτηρίας εἶδη)... τῶν ἐπισκοτούντων ταῖς κόραις ἀποκαθαριστικῆν, τήκουσαν δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τῶν βλεφάρων σάρκας καὶ τὰ ἄλλα ὑπερσαρκώματα...».

¹²¹³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 31: «κατὰ δὲ τοῦ μετώπου καταπλασσομένα ὠφελεῖ (ενν. πρὸς τὰς φλεγμονὰς τῶν ὀφθαλμῶν, πρβλ. ὁ.π., I. 30)... τεύτλον σὺν στυπτηρίᾳ ὀλίγη λεία...».

τα θολώματα και που συμβάλλουν στην ενίσχυση της όρασης όσων έχουν αμβλυωπία¹²¹⁴.

17. Έν πονόματον
(σ. 292, αρ. 57, νζ')

«... φρυγανιά από ψωμί παστρικόν να βρεχθῆ καλά με κρασί άσπρο και να δεθῆ από βραδὶς ἔως τὸ ταχύ, ἀλά κρασόψωμο. Ὁ άχυμὸς εἶναι καλλιότερον»¹²¹⁵.

Για το ψωμί ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι βραστό με μελόνερο ἢ και ωμό ως κατάπλασμα ανακουφίζει κάθε φλεγμονή, γιατί εἶναι πάρα πολύ μαλακτικό και κάπως ψυκτικό (δηλαδή παγώνει ελαφρά), αν αναμειχθεῖ με κάποια φυτικά βότανα ἢ με κάποιους χυμούς¹²¹⁶. Ὡστόσο δεν αναφέρονται αυτές οι ιδιότητες από τον Διοσκουρίδη ειδικά σε φλεγμονές ματιών (στους πονόματους) ἀλλά γενικά σε κάθε φλεγμονή.

Για το λευκό κρασί παρατηρεῖ στο ἴδιο ἔργο του ὅτι εἶναι προτιμότερο (από άλλα κρασιά) και στην υγεία (για τους υγιείς) και στις ασθένειες¹²¹⁷, ενώ για το κρασί της Χίου σημειώνει ὅτι εἶναι χρήσιμο για τα οφθαλμικά φάρμακα¹²¹⁸.

Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης αναφέρει το κρασί ως ένα από τα συστατικά κάποιων φαρμάκων που συνιστώνται για οφθαλμικές παθήσεις (φλεγμονές κ.τ.λ.) είτε ως καταπλάσματα είτε ως ενσταλάγματα. Πιο συγκεκριμένα, ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι στις φλεγμονές των ματιών ενδείκνυται μεταξύ άλλων ως κατάπλασμα (πάνω στο πονεμένο μάτι) ο κρόκος μαζί με μελίλωτο και γλυκό κρασί ἢ τα φύλλα του φλόμου βρασμένα με κρασί και πλασμένα με άχνη

¹²¹⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 40, 1-3: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλὺς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωποῦντων ἐγχριόμενα... στυπτηρία κεκαυμένη...».

¹²¹⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 292, αρ. 57, νζ'.

¹²¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 85, 3: «... καὶ ὁ ἄρτος σὺν μελικράτῳ ἐφθός τε καὶ ὠμός καταπλασσόμενος πᾶσαν φλεγμονὴν παραμυθεῖται, μαλακτικώτατος ὑπάρχων καὶ παρνοψύχων, μίγεις πόαις ἢ χυλοῖς τισιν».

¹²¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 2: «... αἰρετώτερος μέντοι ἔν τε ὑγείᾳ καὶ ἀσθενείᾳ ὁ λευκός (ενν. οἶνος)...».

¹²¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 8-9: «... ὁ μέντοι Χίος (ενν. οἶνος)... χρήσιμος εἰς τὰ ὀφθαλμικά».

κριθάλευρου¹²¹⁹, ενώ ως κατάπλασμα στο μέτωπο ωφελούν και τα φύλλα του απήγανου βρασμένα σε κρασί¹²²⁰. Ακόμα σημειώνει ότι, αν ενσταλαχθούν στα μάτια, κάνουν καλό τα παρακάτω φάρμακα που είναι απλά και λιτά και σταματούν γρήγορα τις συγκεντρώσεις των υγρών, θρέφουν και καθαρίζουν τα έλκη (των ματιών) και μεταξύ αυτών είναι ο χυμός του βασιλικού μαζί με κρασί¹²²¹, ενώ στους πόνους των ματιών (συνεχίζει ο Διοσκουρίδης) κάνει πολύ καλό και μια αλοιφή που, όπως σημειώσαμε και στα προηγούμενα, συναποτελείται από ίση ποσότητα αγριάδας του Παρνασσού και μελίλωτου, μισή ποσότητα σμύρνας, ένα τρίτο πιπέρι και ανάλογη ποσότητα κρασιού και μελιού που πρέπει να βραστούν σε χάλκινο σκεύος και να χρησιμοποιηθούν¹²²².

**18. Εἰς γυναίκα¹²²³ ὁποῦ εἶναι ἀγγαστ<ρ>ωμένη καὶ πεθαίνει τὸ παιδί
(σ. 293, αρ. 62, ξβ')**

«Ἐπαρε ἀψιθιά πολλή καὶ βράσε τη καλὰ καὶ πέφτει ἀφεύκτως»¹²²⁴.

Η συνταγή συνιστά τη χρήση αψιθιάς για την αποβολή νεκρού ήδη εμβρύου, αλλά δεν διευκρινίζει τον τρόπο χρήσης της, αν δηλαδή χρησιμοποιείται ως ρόφημα ή κατάπλασμα ή ως βύσμα ή για υποκαπνισμό. Υπάρχει όμως και μια άλλη ασάφεια, αυτή τη φορά στη φυτολογία-βοτανολογία, καθώς γίνονται υποθέσεις για την ταύτιση της αψιθιάς με κάποιο από τα φυτά του Διοσκουρίδη. Κατά τους Χελδραΐχ-Μηλιαράκη αψιθιά ή αψιφιά ή αψιδιά είναι η *Artemisia arborescens*(απανταχού) ή η *Achillea umbellata* (Χελμός) ή η *Achillea setacea*

¹²¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 30: «πρὸς δὲ τὰς φλεγμονὰς τῶν ὀφθαλμῶν καταπλάσματα ἀρμόζει... κρόκος σὺν μελιλώτῳ καὶ γλυκεῖ, φλόμου φύλλα ἐφθὰ σὺν οἴνῳ μετὰ πάλης ἀλφίτου...».

¹²²⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 31: «κατὰ δὲ τοῦ μετώπου καταπλασσόμενα ὠφελεῖ... πηγάνου φύλλα ἐν οἴνῳ ἐφθά».

¹²²¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 35: «ἐγχυματιζόμενα δὲ ὠφελεῖ ἀπλᾶ καὶ ἀπερίεργα ὄντα καὶ στέλλοντα ταχέως τὰς ἐπιφορὰς καὶ τὰ ἔλκη πληροῦντα καὶ ἀποκαθαίροντα... ὠκίμου <χυλός> σὺν οἴνῳ».

¹²²². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 35, 2: « καὶ τὰς περιωδυνίας <δὲ> παύει... ποιεῖ δὲ ἄκρως καὶ τοῦτο τὸ ἐγχρισμα· ἀγρώστεως χυλοῦ τῆς ἐν Παρνασσῷ καὶ μελιλώτου ἴσα, σμύρνης <τὸ> ἥμισυ, πεπέρεως καὶ λιβανωτοῦ τὸ τρίτον, οἴνου καὶ μέλιτος σύμμετρον, ἔψε ἐν χαλκοῖς καὶ χρῶ».

¹²²³. γυναίκα: correxi. γενέκα cod. γυναίκα textus.(αντικώφωση).

¹²²⁴. Βλ. Οικονόμου, ό.π., σ. 293, αρ. 62, ξβ'.

(Οίτη)¹²²⁵. Κατά τον Γεννάδιο αψιθιά ή αψιφιά είναι το αψίνθιον το θαμνώδες (*Artemisia arborescens*) και πιθανώς το θαλάσσιον αψίνθιον του Διοσκουρίδη¹²²⁶. Η δε *Achillea umbellata* και η *Achillea setacea* είναι η Αχίλλειος κατά τον Γεννάδιο με 24 είδη στην ελληνική χλωρίδα, ένα από τα οποία είναι η Αχίλλειος το χιλιόφυλλον. Στο είδος αυτό αναφέρονται κατά τον Γεννάδιο ο Στρατιώτης χιλιόφυλλος και η Αχίλλειος σιδηρίτις του Διοσκουρίδη¹²²⁷. Κατά τον Γεννάδιο πάλι το είδος Αψίνθιον η Αρτεμισία (*Artemisia absinthium*), που στην Ήπειρο λέγεται αγριαψιθιά και στην Πίνδο πέλινο ή πήλινο, είναι πιθανώς «μία τών Αρτεμισιών τοῦ Διοσκουρίδη», το δε είδος αψίνθιον τὸ πεδινόν (*Artemisia campestris*) είναι πιθανώς η λεπτόφυλλος Αρτεμισία του Διοσκουρίδη¹²²⁸.

Από όλα τα παραπάνω φυτά του Διοσκουρίδη, που πιθανώς κατά τους ειδικούς αντιστοιχούν στην αψιθιά, μόνο στα φυτά αψίνθιον και Αρτεμισία του Διοσκουρίδη αποδίδονται από τον τελευταίο ιδιότητες ανάλογες με εκείνες που αποδίδονται στην αψιθιά της εξεταζόμενης ιατροσοφικής συνταγής. Θα παραθέσουμε στη συνέχεια τι ακριβώς σημειώνει ο Διοσκουρίδης για τις σχετικές με την ιατροσοφική συνταγή ιδιότητες των δύο αυτών φυτών, τα οποία στη φυτολογία, ως όνομα τουλάχιστον, ταυτίστηκαν με ένα φυτό, που είναι το αψίνθιον η αρτεμισία¹²²⁹.

Για το αψίνθιον ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του απλώς ότι είναι εμμηναγωγό φάρμακο, αφού προκαλεί την έμμηνη ρύση, όταν πίνεται και όταν εισάγεται με βύσμα μαζί με μέλι¹²³⁰, ενώ για την αρτεμισία, που είναι φυτό πώδες, όμοιο με το αψίνθιο κατά τον Διοσκουρίδη, ο τελευταίος παρατηρεί ότι το αφέψημά του συνιστάται για ατμόλουτρα προκειμένου να προκληθεί η έμμηνη ρύση ή να αποβληθεί το ὕστερο ή να προκληθεί έκτρωση και στη συνέχεια σημειώνει ότι πίνεται και το φύλλωμα σε ποσότητα τριών δραχμών για την αποβολή των ίδιων πραγμάτων¹²³¹.

¹²²⁵. Βλ. Χελδράιχ, σ. 60 και 61.

¹²²⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 164(αψίνθιον) και Διοσκ., Ὑλη, III. 23,5.

¹²²⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 162-163 (Αχίλλειος) και Διοσκ., Ὑλη, IV.102.

¹²²⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 165 και πρβλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 113

¹²²⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 164 (Αψίνθιον η Αρτεμισία, *Artemisia Absinthium*)

¹²³⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 23, 2: «αψίνθιον... ἄγει δὲ καὶ ἔμμηνα πινόμενόν τε καὶ προστιθέμενον μετὰ μέλιτος...».

¹²³¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 113, 1-2: «Αρτεμισία... πόα θαμνοειδῆς, παρόμοιος ἀψινθίω... ἀμφότεραι... ἀποζεννύμεναι δὲ ἀρμόζουσιν εἰς ἐγκαθίσματα πρὸς ἀγωγήν ἐμμήνων καὶ δευτέρων καὶ ἐμβρῶν... καὶ ποτίζεται δὲ ἡ κόμη πρὸς ἀγωγήν αὐτῶν πλήθος δραχμῶν τριῶν...».

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης αναφέρει και τα δύο βότανα (αψίνθιον και Αρτεμισία) ως φάρμακα, είτε ως ροφήματα είτε ως ατμόλουτρα ή επιθέματα κ.τ.λ., για την πρόκληση της έμμηνης ρύσης αλλά και για την αποβολή του ύστερου και των εμβρύων. Πιο συγκεκριμένα, ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι σε εντονότερο βαθμό προκαλούν την έμμηνη ρύση και αποβάλλουν το ύστερο, όταν πίνονται με τον ίδιο τρόπο (ενν. με κρασί, όπως είχε σημειώσει πιο πάνω)¹²³² και η Αρτεμισία και το αψίνθιον. Το τελευταίο, αν τριφτεί ωμό μαζί με Κελτική νάρδο¹²³³. Στη συνέχεια σημειώνει ότι αυτά που απομένουν (εννοεί το ύστερο και τα έμβρυα, όπως φαίνεται από όσα σημειώνει πιο πάνω¹²³⁴) τα αποσπών ήπια, αν εισαχθούν με βύσμα τα παρακάτω φάρμακα. Και μεταξύ αυτών αναφέρει και την Αρτεμισία και το αψίνθιον. Για την αρτεμισία μάλιστα σημειώνει ότι αποβάλλει ακόμα περισσότερο τα έμβρυα, αν πλαστεί ως πολτός μαζί με καρπούς δάφνης, καθώς και η σμύρνα μαζί με το αψίνθιο ως εκχύλισμα¹²³⁵. Στη συνέχεια ο Διοσκουρίδης συνιστά την Αρτεμισία για ατμόλουτρο αλλά και ως κατάπλασμα πάνω στο υποχόνδριο για την αποβολή των εμβρύων¹²³⁶.

¹²³². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 79: «ἄγει δὲ ἔμμηνα καὶ λόχια... πινόμενα... μετ' οἴνου.....».

¹²³³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 80, 1-2: «μᾶλλον δὲ ἄγει πινόμενα ὁμοίως... Αρτεμισία... ἀψίνθιον ὠμοτριβὲς σὺν Κελτικῇ νάρδῳ...».

¹²³⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 82: «προστιθέμενα δὲ ἔμμηνα ἄγει καὶ τὰ ἐκ τόκων ἔμβρυα...».

¹²³⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 83: «ἀταράχως δὲ τὰ ὑπομένοντα ἐπισπᾶται... Αρτεμισία ἀναλημφθεῖσα ὡς κολλούριον σὺν δαφνίσιν... σμύρνα σὺν ἀψινθίου... ἀποβρέγματι...».

¹²³⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 85: «ἐγκαθίσματα δὲ ταῦτα ἄγει ἠψημένα μετὰ ὕδατος... Αρτεμισία...». Βλ. και ό.π., Π. 86: «καταπλάσσειται δὲ πρὸς λόχια καὶ ἔμμηνα κινεῖ Αρτεμισία πολλή κατὰ τῶν ὑποχονδρίων...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Σ'

Γιατροσόφι F

(από τη Μόλιστα Κόνιτσας)

Χ. Γ. Γκούτος, *Γιατροσόφι του 1812 στη Μόλιστα της Κόνιτσας, 'Ηπειρωτικά Γράμματα'*, τόμ. 7 (Φεβρ. 2005), σ. 441- 464.

1. *Διά εκείνον όπου έχει σπλήνα*
(σ. 448, αρ. 4)

Η συνταγή είναι τετραπλή. Τα δυο πρώτα μέρη συνιστούν λεμόνι και κάρβουνο ή λεμόνι και τζερτζεβέλα(;) για βρώση. Το τρίτο συνιστά έμπλαστρο από υγρό 'σόπι' (ίσως πιο σωστά 'σώπι'), σινάπι και σκόρδο, και το τέταρτο συνιστά επάλειψη μείγματος από κοπανισμένο σπόρο λυγιάς/λυγαριάς και λάδι στο μέρος του σπλήνα¹²³⁷.

Τα δυο πρώτα μέρη της συνταγής δεν έχουν καμία σχέση με τα έργα του Διοσκουρίδης. Το τρίτο όμως και το τέταρτο αντιστοιχούν σε σχετικές συνταγές του Διοσκουρίδη για τις παθήσεις της σπλήνας, αλλά είναι σχεδόν ίδιες με το πρώτο και δεύτερο μέρος όμοιας συνταγής «ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΠΛΗΝΑΝ» του προηγούμενου ιατροσοφίου, την οποία πραγματευτήκαμε πιο πάνω¹²³⁸. Η διαφορά από εκείνη τη συνταγή είναι ότι εδώ αντί της αγράμπελης συνιστάται και το σόπι, και ότι ο σπόρος της λυγαριάς κοπανισμένος αναλύεται σε λάδι.

Το 'σόπι' του γ' μέρους της συνταγής πρέπει να είναι το φυτό 'ύσσωπος ό φαρμακευτικός' (*Hyssopus officinalis*), στον οποίο αναφέρεται ό «κηπευτός ύσσωπος» του Διοσκουρίδη, ενώ ο «όρεινός ύσσωπος» αυτού πιθανώς είναι ένα είδος της θύμβρας¹²³⁹. Για τον «ύσσωπο» ο Διοσκουρίδης στο 'Περί ύλης Ιατρικής' σημειώνει ότι χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα μαζί με σύκο και

¹²³⁷. Βλ. Γκούτος, *Μόλιστα*, σ. 448, αρ. 4: «Σαράντα λεμόνια... άλειψε την σπλήνα».

¹²³⁸. Βλ. Μουσελίμης, ό.π., σ. 1086, 1, αρ. 91. ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΠΛΗΝΑΝ: «Αγράμπελη και σινάπι...άλειψον την σπλήναν».

¹²³⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 989 (ύσσωπος ό φαρμακευτικός, *Hyssopus officinalis*). Τα φύλλα του φυτού είναι φαρμακευτικά (*Folia Hyssopi*). Στην Κεφαλληνία «ύσσωπος» είναι το λαϊκό όνομα του φυτού 'μικρομερίς ή Ιουλιανή' (*Micromeria Juliana*). Βλ. Γεννάδ., σ. 666 (*Μικρομερίς, Micromeria*).

234

σόδα για τις παθήσεις της σπλήνας¹²⁴⁰ αλλά και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' παρατηρεί ότι χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα με ωφέλεια σε όσους πάσχουν από σπλήνα¹²⁴¹.

Για το σινάπι («σίνηπι» ή «νάπι»)¹²⁴² και για το σπόρο της λυγαριάς¹²⁴³ («άγνου σπέρμα»), σε σχέση με τις παθήσεις της σπλήνας στον Διοσκουρίδη, κάναμε ήδη λεπτομερή λόγο στα προηγούμενα με παραπομπές και παραθέματα σχετικών χωρίων και από τα δυο έργα του Διοσκουρίδη, τα οποία δεν θα επαναλάβουμε εδώ¹²⁴⁴.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι και για το λάδι, που αναμειγνύεται με το σπόρο της λυγαριάς κατά τη λαϊκή συνταγή, κάνει λόγο ο Διοσκουρίδης συνιστώντας το ως ένα από τα συστατικά φαρμάκου για τον σπλήνα¹²⁴⁵.

Όσο για το σκόρδο της συνταγής, δεν το σχετίζει με την θεραπεία των παθήσεων της σπλήνας¹²⁴⁶.

2. Όταν ο άνθρωπος ξεροβήχει και δέν βγάνει τίποτα (σ. 450, αρ. 8)

Η συνταγή συνιστά ποτό από ρακή, σ<κ>άρφη, ρίγανη και ρούζι¹²⁴⁷.

¹²⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 25, 2: «ὑσσωπος... καταπλάσσεται δὲ μετὰ σύκου καὶ νίτρου πρὸς σπλήνα...».

¹²⁴¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 64, 1 και 4: «καταπλασσομένα δὲ παραλαμβάνεται ὠφελίμως ἐπὶ τῶν σπληνικῶν ὑσσωπον μετὰ σύκων...». Σημείωση: Εδῶ χρησιμοποιεῖται ὡς ουδέτερο (τὸ ὑσσωπον), ἐνῶ στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' ὡς αρσενικό ὄνομα (ὁ ὑσσωπος).

¹²⁴². Βλ. Γεννάδ., σ. 875-876 (Σινάπι ἢ σίνηπι, *Sinapis*). Το νάπι ἢ σίνηπι τοῦ Διοσκουρίδη ἀναφέρεται στο εἶδος «σίνηπι τὸ λευκόν» (*Sinapis alba*).

¹²⁴³. Βλ. Γεννάδ., σ. 5 (Ἄγνος ἢ κοινὴ, *Vitex Agnus*, κν. 'Λυγαριά', 'ἀλυγαριά', 'λυγία', 'αγνιά', 'καναπίτσα'. Ονομαζόταν στους ἀρχαίους: «ἄγνος, λυγία, οἰσῦα, οἰσία, οἰσις, οἰσίς, οἶσος» ἢ «οἰσός»).

¹²⁴⁴. Παραθέτουμε μόνο τις σχετικές παραπομπές. Για το σινάπι («σίνηπι» ἢ «νάπι»). Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 154, 2: «μιγὲν δὲ σύκοις... ἑτεροπαθείας λόγῳ», καθὼς και Διοσκ., Φαρμ. II. 64, 4 («νάπι»). Για το σπόρο της λυγαριάς («ἄγνον ἢ λύγου καρπός») στη θεραπεία της σπλήνας βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 103, 1-2: «ὁ δὲ καρπὸς αὐτῆς πινόμενος βοηθεῖ... σπληνικοῖς...» και Διοσκ., Φαρμ. II. 62: «ἄγνον σπέρματος δραχμὴ α'».

¹²⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 64, 1 και 4: «καταπλασσομένα δὲ παραλαμβάνεται ὠφελίμως ἐπὶ τῶν σπληνικῶν ἄσβεστος καὶ σμύρνα ἴσα μετ' ἐλαίου ἑρμαιο δὲ τὸ ἐλαιον καὶ οὕτως τὰ λοιπὰ μίσγε».

¹²⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152 («σκόρδον»).

¹²⁴⁷. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 450, αρ. 8: «...Νά πάρει ρακή... ξεροβήξιμο».

Από τα τέσσερα συστατικά της συνταγής αυτής ο Διοσκουρίδης συνιστά για την θεραπεία του βήχα τη ρίγανη¹²⁴⁸ την «Ηρακλειωτικήν ἢ κονίλην», όπως άλλωστε αποκαλείται, για την οποία σημειώνει ότι ως εκχείλισμα (μαντζούνι) μαζί με μέλι θεραπεύει (μεταξύ άλλων και) τους βήχες¹²⁴⁹, ενώ για το άλλο είδος της ρίγανης, που ονομάζεται «δόνιτις» και έχει πιο λευκά φύλλα, παρατηρεί ότι έχει τις ίδιες θεραπευτικές ιδιότητες με την «Ηρακλειωτική» (δηλαδή την κατεξοχήν ρίγανη του λαού), δεν είναι όμως τόσο δραστική όσο εκείνη¹²⁵⁰.

3. Διὰ λυσσασμένον ἄνθρωπον ἢ ἄλλο ζῶον πού νά ἔχεις (σ. 451, αρ. 11)

Για την αντιμετώπιση της λύσσας σε άνθρωπο ή σε ζώο η συνταγή συνιστά στάχτη από καμένο καβούρι που πρέπει να πίνεται σε συνδυασμό με κρασί από τον ασθενή ή με ἄλας από το ἄρρωστο ζώο¹²⁵¹.

Για όλα τα παραπάνω φάρμακα κατά της λύσσας υπάρχουν αντίστοιχες αναφορές στα έργα του Διοσκουρίδη. Πιο αναλυτικά:

. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι η στάχτη από καμένα ποταμίσια καβούρια βοηθάει δραστικά όποιους έχουν δαγκωθεί από λυσσασμένο ζώο, όταν την πιούν σε ποσότητα δυο μικρών κουταλιών¹²⁵² μαζί με ένα κουταλάκι ρίζας της γεντιανής και με κρασί για τρεις ημέρες¹²⁵³. Υπάρχει λοιπόν σχετική αναφορά και στη στάχτη καμένων καβουριών αλλά και στο κρασί.

¹²⁴⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 731-734: (Ορίγανον, *Origanum*). Η καθαυτό ρίγανη του λαού είναι το είδος 'ορίγανον τὸ ἡρακλειωτικόν' (*Origanum Heracleoticum*), η «Ηρακλειωτική ορίγανος» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 732.

¹²⁴⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 27, 1: «καὶ βήχας θεραπεύει σὺν μέλιτι ἐκλειχόμενη...».

¹²⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 28, 1: «... δύναται τὰ αὐτὰ τῆ Ἡρακλειωτικῆ, οὐχ οὕτως μέντοι δραστικῆ καθέστηκεν».

¹²⁵¹. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 451, αρ. 11. Βλ. και ό.π., σημ. 30, όπου και παραπομπές σε όμοιες συνταγές δυο δημοσιευμένων χειρογράφων ἰατροσοφίων που βρέθηκαν στην περιοχή του Μετσόβου (Σ. 3) και στην Κρήτη (κ. 51, 59, 70, 71, 54, 57).

¹²⁵². «Κοχλιαρίων δυεῖν πλήθος». Το «κοχλιάριον» ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας (όγκου) στους αρχαίους ήταν ἴση με 0,046 του λίτρου. Βλ. Διοσκ., Ἀπαντα, Εκδ. Χατζόπουλου, τ. 2 (2000), σ. 207, σημ. 5.

¹²⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 10: «... καρκίνων ποταμίων καέντων ἢ τέφρα κοχλιαρίων δυεῖν πλήθος σὺν γεντιανῆς ρίζης κοχλιαρίω ἐνὶ καὶ οἴνῳ ποθεῖσα ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς βοηθεῖ λυσοδῆκτοις ἐνεργῶς...».

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τοὺς δαγκωμένους ἀπὸ λυσσασμένο ζῶο ὠφελοῦν (εκτὸς τῶν ἄλλων) καὶ τὰ μάτια ποταμίσιων καβουριῶν, ἀν φρυχθούν, καβουρδιστοῦν καὶ ποθοῦν με ἕνα κύαθο¹²⁵⁴ νερό ἢ καὶ μίαν ἢ τέσσερις δραχμῆς¹²⁵⁵ ἀπὸ τῆς στάχτης τῶν καβουριῶν, ἀφοῦ καοῦν ολόκληρα¹²⁵⁶.

Στῆ συνέχεια σημειώνει καὶ ἄλλες συνταγές γιὰ τοὺς 'λυσσοδόηκτους' με φάρμακα ἀναμειγμένα με κρασί (σε δύο περιπτώσεις)¹²⁵⁷ ἢ με ἀλάτι (σε ἐφτά περιπτώσεις)¹²⁵⁸.

4. Γιὰ τὰ μάτια (σ. 451, ἀρ. 12)

Πρόκειται γιὰ πέντε συνταγές κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ καὶ τίτλο:

1) Γιὰ τὸ κοκκίνισμα τῶν ματιῶν συνιστάται ἀσπράδι ἀυγοῦ ἢ γάλα γυναικῆς. 2) Γιὰ τὸ (τρέξιμο) δάκρυσμα τῶν ματιῶν συνιστάται ἐμπλαστρο ἀπὸ κοπανισμένα ρεβίθια καὶ 'ροδόσταμο' (ροδόσταγμα). 3) Γιὰ τὴν βελτίωση τῆς ὄρασης συνιστάται ἐπίθεμα ἀπὸ ζουμί βασιλικοῦ ἢ ζυμαριοῦ. 4) Γιὰ τὸ δάκρυσμα συνιστάται ἐμπλαστρο στὸ κεφάλι ἀπὸ κοπανισμένη φλούδα συκιάς. 5) Πάλι γιὰ τὸ δάκρυσμα συνιστῶνται τὸ νίψιμο τοῦ προσώπου με μείγμα δεντρολίβανου με ἄσπρο κρασί¹²⁵⁹.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' βρίσκουμε ἀντίστοιχες γιὰ τὶς τρεῖς (πρώτη, τρίτη καὶ πέμπτη) ἀπὸ τὶς πέντε συνταγές τοῦ ἰατροσοφίου, ἐνῶ στὸ 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' βρίσκουμε κάποιες ἀναφορές καὶ γιὰ φάρμακα (ροδόσταμο καὶ φλούδα συκιάς) τῶν ὑπόλοιπων δύο συνταγῶν (δεύτερης καὶ τέταρτης). Πιο ἀναλυτικά:

¹²⁵⁴. Ὁ κύαθος ὡς μονάδα μέτρησης ὄγκου (χωρητικότητας) ἀντιστοιχοῦσε με 0,456 τοῦ λίτρου. (Βλ. Διοσκ., Ἀπαντα, Ἐκδ. Χατζόπουλου, τ. 7 (2000), σ. 185, σημ. 4).

¹²⁵⁵. Ἡ δραχμὴ ὡς μονάδα μέτρησης βάρους ἀντιστοιχοῦσε σε τέσσερα περίπου γραμμάρια. Βλ. Χατζόπουλου, Διοσκ., Ἀπαντα, τ. 7 (2000), σ. 185, σημ. 2.

¹²⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 120, 1: «λυσσοδόηκτους δὲ ὠφελεί... καρκίνων ποταμίων ὀφθαλμοὶ φωχθέντες ('φάγω' ἢ 'φωγνύω'=καβουρδίζω, ξεροψήνω) καὶ μετὰ ὕδατος ποθέντες κυ'α', ἢ καὶ ὄλων καέντων τῆς τέφρας δραχμαὶ α' ἢ δ' ».

¹²⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 120, 1: «... σὺν οἴνῳ λευκῶ...» καὶ ὅ.π., Π. 120, 4: «σικύου ἡμέρου φύλλα σὺν οἴνῳ...».

¹²⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 120, 3-4: «...σὺν ἄλσιν... μεθ' ἄλός ἐπιπαττόμενον... σὺν ἄλσιν... σὺν ἄλσιν... καὶ ἄλσιν... μεθ' ἄλῶν...».

¹²⁵⁹. Βλ. Γκούτος, ὅ.π., σ. 451, ἀρ. 12: «Ὦντας νὰ κοκκινίσουν... τὸ πρόσωπό του».

Για το ασπράδι του αυγού («*ψοῦ τὸ λευκόν*») ο Διοσκουρίδης στο *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* σημειώνει ότι αν ενσταλαχθεί ωμό, καταπραΰνει τα ερεθισμένα (*φλεγμαίνοντα*) μάτια. Καταπραΰνει επίσης τις φλεγμονές των ματιών, αν παρθεί με μαλλί και τοποθετηθεί πάνω στο μάτι, αφού όμως αναμειχθεί με αυτό (το ασπράδι) ροδόμυρο (το ροδόσταμο το βρήκαμε στη δεύτερη συνταγή του ιατροσοφίου) και κρασόμελο¹²⁶⁰. Αλλά και στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* παρατηρεί ότι το ασπράδι του αυγού σταματάει τις καταρροές των ματιών, αν τοποθετηθεί ως έμπλαστρο στο μέτωπο¹²⁶¹, ενώ μαζί με λιβάνι και αλεύρι κουκιών λιωμένο (ως βασικό συστατικό του σκευάσματος-φαρμάκου) καταπραΰνει τα προξίματα των ματιών¹²⁶².

Για το γάλα της γυναίκας (της πρώτης συνταγής) σημειώνει ότι αναμειγμένο με τριμμένο λιβάνι ενσταλάζεται στα μάτια που έχουν αιμάτωμα από χτύπημα¹²⁶³. Αναφορές σε ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες του γάλακτος για τις παθήσεις των ματιών έχουμε και στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* έργο του Διοσκουρίδη, όπου το γάλα ή ειδικότερα, το γάλα γυναίκας σε συνδυασμό με κάτι άλλο χρησιμοποιείται ως φάρμακο για τις διάφορες παθήσεις των ματιών. Έτσι για τον πονόματο ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι τον σταματάει (μεταξύ άλλων και) ο κρόκος (ζαφορά) μαζί με γάλα ή ο λίθος αιματίτης μαζί με γάλα γυναίκας και ιδιαίτερα, όταν ενσταλάζεται σε παιδιά¹²⁶⁴. Παρατηρεί ακόμη ότι στα χρόνια έλκη και στις καταρροές των ματιών πρέπει να χρησιμοποιούνται λιωμένα για επαλείψεις (μεταξύ άλλων και) το ζαφείρι με γάλα, ο καμένος χαλκός με γάλα, ο χυμός του άγριου μαρουλιού μαζί με γάλα γυναίκας¹²⁶⁵. Ακόμη σημειώνει ότι τις διαρροές αίματος στα μάτια θεραπεύουν (μεταξύ άλλων και) το γάλα γυναίκας μαζί με λιβάνι, και ο

¹²⁶⁰. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, II. 50: «... τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ (ενν. τοῦ ψοῦ) ὠμὸν <ὄν>... παρηγορεῖ ἐγχυματισθὲν ἐπὶ ὀφθαλμῶν φλεγμαινόντων... φλεγμονάς τε ὀφθαλμῶν πραΰνει ἐρίῳ ἀναλημφθὲν καὶ ἐπιτεθὲν τε μιγέντος αὐτῷ ροδίνου καὶ οἰνομέλιτος...».

¹²⁶¹. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 34: «...ἴστησι δὲ τὰ ρεύματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα ἀνακολλήματα ᾧ τὸ λευκόν...».

¹²⁶². Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 32: «οἰδήματα δὲ πραΰνει κυάμινον ἄλευρον σὺν λιβανωτῷ λείῳ καὶ ψοῦ τῷ λευκῷ...».

¹²⁶³. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, II. 70, 6: «τὸ δὲ τῆς γυναικὸς γάλα... μιγὲν δὲ λιβανωτῷ λείῳ ἐνστάζεται τοῖς ἐκ πληγῆς αἰμαχθεῖσιν ὀφθαλμοῖς...».

¹²⁶⁴. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 35 2: «καὶ τὰς περιωδυνίας <δὲ> παύει κρόκος σὺν γάλακτι... λίθος αἰματίτης μετὰ γάλακτος γυναικείου καὶ μάλιστα ἐπὶ παιδίου...».

¹²⁶⁵. Βλ. Διοσκ., *ό.π.*, I. 36: «πρὸς δὲ τὰ κεχρονισμένα ἔλκη καὶ ρεύματα ἀρμόζει λεία ἐγχριόμενα... λίθος σάπφειρος σὺν γάλακτι, χαλκός κεκαυμένος σὺν γάλακτι, θρίδακος ἀγρίας ὅπως σὺν γυναικείῳ γάλακτι...».

βαφικός κόκκος μαζί με γάλα κι ο λίθος αιματίτης μαζί με γυναικείο γάλα¹²⁶⁶.

Για το ροδόσταμο¹²⁶⁷ (που συνιστάται από τη δεύτερη συνταγή του ιατροσοφίου) ο Διοσκουρίδης σημειώνει σχετικά ότι ο βρασμένος χυμός των τριαντάφυλλων, αν τοποθετηθεί στο μέτωπο ως έμπλαστρο, σταματάει τις φλεγμονές και καταρροές των ματιών¹²⁶⁸.

Για τον βασιλικό¹²⁶⁹ (της τρίτης συνταγής), το «ῶκυμον τὸ βασιλικόν», ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι, όταν γίνεται έμπλαστρο μαζί με χιώτικο κρασί (πρβλ. και το κρασί της πέμπτης συνταγής, για το οποίο θα γίνει λόγος πιο κάτω), βοηθάει στις περιπτώσεις πονόματων, ενώ ο χυμός του βασιλικού (σκέτος) καθαρίζει τις ομίχλες (θαμπώματα, σκοτεινιάσματα) των ματιών και ξεραίνει τις καταρροές των ματιών¹²⁷⁰.

Ο βασιλικός («ῶκυμον») ως φάρμακο για τις παθήσεις των οφθαλμών αναφέρεται και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει ότι ο χυμός του βασιλικού μαζί με κρασί (πάλι εδώ το κρασί ως δεύτερο συστατικό οφθαλμικού φαρμάκου), αν ενσταλαχθούν στα μάτια κάνουν καλό, συρρικνώνουν γρήγορα τις συγκεντρώσεις των υγρών και επουλώνουν (θρέφουν) και καθαρίζουν τα έλκη¹²⁷¹. Και σκέτος ο χυμός του βασιλικού καθαρίζει αυτά που σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών και το 'άργεμα'¹²⁷² και τα νεφελώματα και τα θολώματα των ματιών και

¹²⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 37: «ὑποδρομὰς δὲ αἵματος θεραπεύει ἐγχιρόμενα... γάλα γυναικείον σὺν λιβανωτῶ, κόκκος βαφικὴ σὺν γάλακτι ὁμοίως, αἱματίτης λίθος σὺν γάλακτι γυναικείῳ...».

¹²⁶⁷ 'Ροδόσταμον' ή 'ροδόσταγμα' είναι το μυρεψικό και φαρμακευτικό προϊόν που παράγεται με απόσταξη από τα πέταλα των τριαντάφυλλων (*aqua rosarum*) του φυτού 'ρόδη ή μόσχος' (*Rosa moschata*). Βλ. Γεννάδ., σ. 835 και 839 καθώς και σημ. 2 της σ. 839 για μια αρχαιότερη από την απόσταξη μέθοδο παραγωγής ροδοστάγματος από τα ροδοπέταλα.

¹²⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 34: «...ἴσθησι δὲ τὰ ρεύματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα ἀνακολλημάτα... πρὸς δὲ τὰς φλεγμονὰς καὶ τὰ ρεύματα... ῥόδων χυλὸς ἤψημένος».

¹²⁶⁹. Ο γνωστός μας βασιλικός έχει το φυτολογικό όνομα 'ῶκιμον ὁ βασιλικός' (*Ocimum Basilicum*) και είναι το «ῶκιμον» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 1050 (ῶκιμον, *ocimum*).

¹²⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙ. 141, 1: «... καταπλασσομένον δὲ (ενν. 'τὸ ῶκιμον', δηλαδή ο βασιλικός)... βοηθεῖ... σὺν οἴνῳ δὲ Χίῳ πρὸς ὀφθαλμῶν ὀδύνας. ὁ δὲ χυλὸς αὐτοῦ ἀποκαθαίρει ἀχλὺς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ τὰ ρεύματα ξηραίνει...».

¹²⁷¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 35, 1: «... ἐγχυματιζόμενα δὲ ὠφελεῖ... καὶ στέλλοντα ταχέως τὰς ἐπιφορὰς καὶ τὰ ἔλκη πληροῦντα καὶ ἀποκαθαίροντα... ῶκίμου <χυλὸς> σὺν οἴνῳ...».

¹²⁷². «Άργεμα» είναι η λευκή ουλή στο μάτι.

συμβάλλει στην καλύτερη όραση (δηλαδή στη βελτίωση) εκείνων που έχουν αμβλυωπία, εάν επαλειφθεί¹²⁷³.

Στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* αναφέρει και τη συκιά (το γαλάκτωμα και τα φύλλα της) ως φάρμακο σε οφθαλμικές παθήσεις, όπως γίνεται και στην τέταρτη συνταγή του ιατροσοφίου. Έτσι το γαλάκτωμα της συκιάς, αν επαλειφθεί, θεωρείται ότι θεραπεύει τις παθήσεις λέπρας των οφθαλμών¹²⁷⁴, ενώ τα βραστά άγρια σύκα ή τα φύλλα της συκιάς διαλύουν τους χαλαζίες (κριθαράκια)¹²⁷⁵.

Το δεντρολίβανο¹²⁷⁶ της πέμπτης συνταγής για τα μάτια, ή αλλιώς, η «λιβανωτίς» του Διοσκουρίδη σχετίζεται με τις οφθαλμικές παθήσεις. Ο χυμός του φυτού και της ρίζας του ανακατεμένος με μέλι, αν επαλειφθεί, συμβάλλει κατά τον Διοσκουρίδη στην καλή όραση, ενώ ο καρπός του έχει την ίδια θεραπευτική δράση, όταν πίνεται¹²⁷⁷.

Τέλος και στο *άσπρο κρασί* (που συνιστάται από την πέμπτη συνταγή του ιατροσοφίου) ο Διοσκουρίδης αποδίδει θεραπευτικές ιδιότητες σχετικές με τις οφθαλμικές παθήσεις. Ενώ όμως για το φαλερίνο κρασί (που θεωρείται το καλύτερο από τα ιταλικά κρασιά, πάντα κατά τον Διοσκουρίδη), σημειώνει ότι (παρά τις άλλες θεραπευτικές του ιδιότητες) εξασθενεί την όραση¹²⁷⁸, το χιώτικο κρασί που λέγεται «άριούσιο» είναι χρήσιμο για τα οφθαλμικά φάρμακα¹²⁷⁹. Εξηγεί όμως πιο μπροστά ότι

¹²⁷³. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 40, 1 και 3: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καί> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλὺς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυποῦντων ἐγχριόμενα... ὠκίμου χυλός».

¹²⁷⁴. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 47: «τὰ δὲ λεπρώδη πάθη τῶν βλεφάρων ὑγιάζει συκῆς ὀπὸς καταχριόμενος...».

¹²⁷⁵. Βλ. Διοσκ., *ὁ.π.*, I. 52: «χαλάζια δὲ διαφοροῦσιν ὀλυνθοὶ ἐφθοὶ ἐπιπλασθέντες, ἢ τὰ τῆς συκῆς φύλλα».

¹²⁷⁶. Πρόκειται για το φυτό «δενδρολίβανον τὸ φαρμακευτικόν» (*Rosmarinus officinalis*), του οποίου τα φύλλα χρησιμοποιούνται κάποτε στη φαρμακοποιία («λιβανωτίδος φύλλα», *Folia rosmarini*). Βλ. Γενναδ., σ. 243. Κατά τον Γεννάδιο στο δενδρολίβανο αναφέρεται η τέταρτη «λιβανωτίς» του Διοσκουρίδη, που οι Ρωμαῖοι την ονόμαζαν (κατά τον Διοσκουρίδη) *Ῥοσμαρίνουμ*. Όμως ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει σ' αυτό το είδος της λιβανωτίδος θεραπευτικές των οφθαλμών ιδιότητες αλλά στα άλλα είδη της, όπως θα δούμε στην επόμενη σημείωση.

¹²⁷⁷. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, III. 74 (λιβανωτίς· διοσῆ'), 3: «... ὁ δὲ χυλός τῆς ρίζης καὶ τῆς πόας (ενν. τῆς λιβανωτίδος) ὀξυδερκῆς μειγνύμενος μέλιτι καὶ ἐγχριόμενος· ὁ δὲ καρπὸς πινόμενος τὰ αὐτὰ ποιεῖ...».

¹²⁷⁸. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, V. 6, 6: «... ὁ μὲν οὖν δοκῶν πρωτεύειν τῶν ἐν Ἰταλία οἴνων, Φαλερίνος δὲ καλούμενος... ἀμβλυωπός...».

¹²⁷⁹. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, V. 6, 8-9: «...ὁ μέντοι Χίος (ενν. οἶνος) <Ἀριούσιος δὲ καλούμενος>... χρήσιμος εἰς τὰ ὀφθαλμικά».

προτιμότερο για την υγεία και σε περίπτωση ασθένειας είναι το άσπρο κρασί¹²⁸⁰. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά το κρασί ως ένα από τα συστατικά μείγματος χρήσιμου για τον πονόματο¹²⁸¹.

Από τα εννιά λοιπόν φάρμακα της πέμπτης συνταγής για τις παθήσεις των ματιών τα επτά συνιστώνται από τον Διοσκουρίδη, δηλαδή ποσοστό του 77,7%.

5. Εἰς πόνον κεφαλῆς (σ. 451- 452, αρ. 13)

Στην ουσία πρόκειται για εννιά συνταγές, από τις οποίες οι πρώτες έξι αναφέρονται στην θεραπεία πονοκεφάλων (α', 1-6) και οι τρεις τελευταίες στην θεραπευτική αντιμετώπιση ραβδισμού στο κεφάλι («ὄντας εἶναι τὸ κεφάλι ραβδισμένον») (β, 1-3). Αναλυτικότερα:

Α') στην περίπτωση πονοκεφάλου συνιστάται:

α'1) επάλειψη με αμυγδαλέλαιο,

α'2) μύρισμα (εισπνοή από τη μύτη) σιναπιού μαζί με ξίδι,

α'3) επίθεμα από σκορδόφυλλο και πίτουρα βρασμένα με κρασί,

α'4) επάλειψη με ξίδι,

α'5) ξύρισμα του κεφαλιού,

α'6) επάλειψη του κεφαλιού με καλαμόφλουδα βρασμένη με ξίδι.

Β') Στην περίπτωση που «εἶναι τὸ κεφάλι ραβδισμένον» συνιστάται:

β'1) επίθεμα- έμπλαστρο από λιβάνι άσπρο, μαστίχα, πίσσα, ρετσίνα, κύμινο και ρακή,

β'2) επάλειψη με μείγμα κοπανισμένων φύλλων ιτιάς μαζί με μέλι,

β'3) επάλειψη με μείγμα από φρυγμένο σκουλήκι της γης, μαύρο πιπέρι και ξίδι¹²⁸².

Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα μισά φάρμακα του συνόλου των παραπάνω συνταγών συνιστώνται σε ανάλογες περιπτώσεις και από τον Διοσκουρίδη. Πιο αναλυτικά:

¹²⁸⁰. Βλ. Διοσκ., ό.π., V. 6, 2: «αἰρετώτερος μέντοι ἐν τῇ υγείᾳ καὶ ἀσθενείᾳ ὁ λευκός...».

¹²⁸¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 35, 2: «καὶ τὰς περιωδινίας παύει... πεπέρεως καὶ λιβανωτοῦ τὸ τρίτον, οἶνον καὶ μέλιτος σύμμετρον, ἔψε ἐν χαλκοῖς καὶ χρῶ».

¹²⁸². Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 451-452, αρ. 13: «Ἄλειψε με μυγδαλέλαιον... Τέλος τῆς κεφαλῆς».

Για το αμυγδαλέλαιο (συνταγή α'1) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι κάνει καλὸ στους πονοκεφάλους¹²⁸³ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ὅτι στην περίπτωση πρόσφατων πονοκεφάλων χωρίς πυρετὸ ὠφελεῖ ἀπὸ τη φύση του (μεταξύ άλλων και) το αμυγδαλέλαιο¹²⁸⁴.

Το σινάπι («σίνηπι» ἢ «νᾶπυ») δεν αναφέρεται στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὡς φάρμακο κατὰ του πονοκεφάλου. Αναφέρεται ὅμως στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' και μάλιστα μεταξύ των φαρμάκων που με υποκαπνισμοὺς στα ρουθούνια¹²⁸⁵ προκαλοῦν φτέρνισμα, ὅταν λαμβάνονται στις ειδικές τους περιπτώσεις, και ὠφελοῦν στους χρόνιους πονοκεφάλους¹²⁸⁶.

Αλλά και το ξίδι («ὄξος») της ἴδιας συνταγῆς αναφέρεται ὡς φάρμακο κατὰ των πονοκεφάλων και στα δυο βιβλία του Διοσκουρίδη. Στο ἓνα ('Περὶ ὕλης ἰατρικῆς') σημειώνεται ὅτι το ξίδι μαζί με ροδόμυρο (ροδόσταμο) και με ρυπαρά μαλλιά ἢ με σφουγγάρι ενδείκνυται στις φλογώσεις του κεφαλιού¹²⁸⁷. Στα ἄλλο ('Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων') αναφέρεται σε συνδυασμὸ κυρίως με ροδόμυρο αλλά και με ἄλλα φάρμακα για εμβρεγμοὺς εξωτερικοὺς τόσο στην περίπτωση των πρόσφατων πονοκεφάλων¹²⁸⁸, ὅσο και στην περίπτωση των χρονίων¹²⁸⁹.

Για το σκορδόφυλλο και τα βρασμένα πίτουρα της συνταγῆς δεν ἔχουμε καμιά σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη. Για το κρασί ὅμως ἔχουμε στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', ὅπου για τους χρόνιους πονοκεφάλους συνιστάται (μεταξύ άλλων και) η ξερὴ λιωμένη ρίζα της ἀγρίας αγγουριάς μαζί με ἓνα εἶδος κρασιού, το «Ἀμινναῖο» κρασί¹²⁹⁰.

¹²⁸³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 33, 2: «ποιεῖ δὲ πρὸς... ἔτι δὲ κεφαλαλγίας».

¹²⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 1: «πρὸς κεφαλαλγίας προσφάτους δίχα πυρετοῦ ὠφελεῖν πέφυκε ἔλαιον ἐμβρεχόμενον... ἀμυγδάλινον...».

¹²⁸⁵. Στη λαϊκὴ συνταγὴ συνιστάται να μυρίζει ο ασθενὴς το σινάπι.

¹²⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 4: «ὑποθυμώμενον δὲ ταῖς ῥίσιν διὰ τῆς τῶν ἀτμῶν ἀναδόσεως ὠφελεῖ... ὠφελεῖ δὲ κατὰ τοὺς ἰδίους καιροὺς παραλαμβανόμενα και τὰ πταρμικά' ἔστι δὲ... σίνηπι...».

¹²⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 2: «πρὸς τε τὰς ἐγκαύσεις τῆς κεφαλῆς σὺν ῥοδίνῳ και οἰσπηροῖς ἐρίοις ἢ σπόγγῳ...».

¹²⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 1: «πρὸς κεφαλαλγίας προσφάτους... ποιεῖ δὲ ταῦτα και μετὰ ὄξους... ποιεῖ δὲ και τὸ ψύλλιον σὺν ὄξει βραχὲν και ῥοδίνῳ...».

¹²⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 2: «πρὸς δὲ τὰς χρονίας κεφαλαλγίας ὀνίνησιν ἐμβρεχόμενα σὺν ὄξει ταῦτα...». Και αναφέρει αρκετὰ φάρμακα σε συνδυασμὸ με ξίδι. Βλ. ἀκόμη, ὅ.π., I. 6: «ὑπατιμίζόμενα... θάλασσα θερμὴ σὺν ὄξει ἐψομένη».

¹²⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 2, 3: «... σὺν οἴνῳ Ἀμινναίῳ».

Για το ξίδι («ὄξος») της α'4 αλλά και της α'6 και β'3 συνταγής έγινε ήδη λόγος πιο πάνω. Στην α'5 συνταγή συνιστάται το ξύρισμα του κεφαλιού, κάτι που βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων'¹²⁹¹ του Διοσκουρίδη.

Για την καλαμόφλουδα της α' συνταγής δεν υπάρχει σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη, ενώ για το ξίδι έγινε ήδη λόγος πιο πάνω.

Για το 'ραβδισμένο κεφάλι' των συνταγών (β'1, β'2, β'3) η μαστίχα, το ρετσίι (ρητίνη), το κύμινο και η ρακή δεν συνιστώνται από τον Διοσκουρίδη.

Για το λιβάνι όμως ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι θρέφει και επουλώνει τα κοίλα έλκη, κλείνει τα αιματηρά τραύματα και σταματάει κάθε αιμορραγία των μηνιγγιών¹²⁹².

Αλλά και για την ξερή πίσσα σημειώνει ότι θρέφει τα έλκη και αναμειγνύεται με ωφέλεια στα φάρμακα για τα τραύματα¹²⁹³.

Για τα φύλλα της ιτιάς της β'2 συνταγής δεν υπάρχει σχετική αναφορά. Υπάρχει όμως αναφορά για το μέλι και τη χρήση του στους χρόνιους πονοκεφάλους¹²⁹⁴, όχι όμως για το 'ραβδισμένο κεφάλι'.

Ούτε για το σκουλήκι της γης (β'3) υπάρχει αναφορά. Το πιπέρι όμως και ιδιαίτερα το μαύρο αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη γενικά ως παυσίπονο¹²⁹⁵ αλλά και ειδικότερα στους πονοκεφάλους¹²⁹⁶.

6. Εἰς βήχαν (σ. 452, αρ. 14)

Με τον ίδιο παραπάνω τίτλο και αριθμό παραθέτονται οι εξής οκτώ συνταγές για θεραπευτικά εκχειλίσματα, αφειψήματα κ.τ.λ.:

1. ρίζα ξερομπείου (;)¹²⁹⁷ στομπισμένη με μέλι.

¹²⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 6: «καὶ καταντλήμασιν ἐψιλωμένης τῆς κεφαλῆς...».

¹²⁹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 68, 2: «καὶ τὰ κοῖλα τῶν ἐλκῶν πληροῦν καὶ ἀπουλοῦν καὶ κολλᾶν τὰ ἔναιμα τραύματα, αἰμορραγίαν τε πᾶσαν τὴν ἐκ τῶν μηνίγγων ἐπέχειν».

¹²⁹³. Βλ. Διοσκ., ὁ.π., I. 72, 5: «καὶ πληρωτικὴν ἐλκῶν μείγνυται δὲ καὶ τραυματικοῖς χρησίμως».

¹²⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 3: «ἐγχεόμενα ταῖς ῥίσι σὺν μέλιτι...».

¹²⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 159, 3: «ἀνώδυνόν τέ ἐστι καὶ ὑγιεινόν...».

¹²⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 2, 3: «ἢ πεπέρεως κόκκους ζ' σὺν ὄξει καὶ ῥοδίμφ...» καὶ I. 3: «ἐγχεόμενα ταῖς ῥίσι... πέπερι» καὶ I. 4: «ὑποθυμιάμενον... πέπερι...».

¹²⁹⁷. «Ξερομπου» (άτονο) σημειώνεται στο δημοσιευμένο κείμενο. Στο χειρόγραφο διαβάζουμε 'Ξερομπείου'. Ποιό φυτό κρύβεται πίσω από αυτό το παραφθαρμένο όνομα δεν μπορεί να εξακριβωθεί. Ίσως πρόκειται για την 'Ξεροποδιά', η οποία είναι ποικιλία αμπελιού κατά τον Χέλδραϊχ, σ. 20.

2. πήγανο βρασμένο με ζάχαρη.
3. λεπτοκάρνα κοπανισμένα.
4. ρίζα και σπόρος μαλάθρου (=μάραθου) βρασμένα με κρασί.
5. φύλλα ξερά πήγανου βρασμένα με κρασί.
6. ρίγανη χλωρή, Ξίδι παλιό και λάδι παλιό βρασμένα.
7. πράσο ψημένο με ζάχαρη.
8. κάρδαμο και πιπέρι τριμμένο και καπνός¹²⁹⁸.

Παραθέτουμε την αντιστοίχιση του καθενός φαρμάκου καθεμιάς συνταγής χωριστά με φάρμακα προτεινόμενα από τον Διοσκουρίδη για τα ίδια συμπτώματα (βήχα).

Για το μέλι (της πρώτης συνταγής) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι κάνει καλό και στις περιπτώσεις βήχα¹²⁹⁹, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι τους χρόνιους βήχες ωφελεί μεταξύ άλλων και το βρασμένο μέλι, όταν το παίρνει κανείς ως χάπι¹³⁰⁰.

Για το(ν) πήγανο (της 2^{ης} συνταγής) ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ότι κάνει καλό στις περιπτώσεις βήχα¹³⁰¹, ενώ για τη ζάχαρη (σάκχαρον) δεν κάνει καμία σχετική αναφορά¹³⁰².

Για τα λεπτοκάρνα (της γ' συνταγής) ή «Ποντικά κάρνα», όπως τα ονομάζει, ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι, αν πίνονται λιωμένα μαζί με μελόνερο, θεραπεύουν τον χρόνιο βήχα¹³⁰³. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' επίσης παρατηρεῖ ότι ωφελούν τον χρόνιο βήχα, αν πίνονται μαζί με μελόνερο και πιπέρι¹³⁰⁴.

Για το 'μάλαθρον'¹³⁰⁵ (δηλαδή το μάραθο) της τέταρτης συνταγής, ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δεν αναφέρει σχετικές θεραπευτικές ιδιότητες

¹²⁹⁸. Βλ. Γκούτος, *ό.π.*, σ. 452, αρ. 14: «Κοπάνισε τὴν ρίζαν... καπνόν».

¹²⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 3: «μέλι... καὶ βηξίν ἀρμόζει». Τὴν παραπομπή εἶχαμε σημειώσει στα προηγούμενα (σε συνταγή πάλι για τον βήχα).

¹³⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 5: «... μέλι ἐφθόν ἀντὶ καταποτίου λαμβανόμενον». (Το σημειώσαμε και σε ἄλλη σχετική συνταγή στα προηγούμενα). Βλ. ἀκόμη και Διοσκ., Φαρμ. II. 31, II. 33 και II. 34, ὅπου το μέλι συνιστάται σε πολλούς συνδυασμούς φαρμάκων για το βήχα.

¹³⁰¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 45, 2: «...ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς βήχας...».

¹³⁰². Βλ. Διοσκ., *ό.π.*, II. 82.

¹³⁰³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 125, 3: «...καὶ αὐτὰ δὲ λεία σὺν μελικράτῳ πινόμενα βήχα παλαιὰν ἰᾶται».

¹³⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 3: «βήχας χρονίους ὠφελεί...κάρνα Ποντικά πινόμενα μετὰ μελικράτου καὶ πεπέρεως...».

¹³⁰⁵. Πρόκειται για το φυτό 'μάραθρον τὸ κοινόν' (*Foeniculum vulgare* ή *F. Capillaceum* ή *F. Officinale*), το γνωστό μας μάραθο, το «μάραθρον» των αρχαίων. Βλ. Γεννάδ., σ. 639.

474
(κατά του βήχα)¹³⁰⁶, στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι ο καρπός του μάρραθου ωφελεί στις περιπτώσεις χρόνιου βήχα με υποκαπνισμούς μέσω καθετήρα από καλαμάκι και αποστακτήρα, τρυπημένου στον πυθμένα του (στην αναποδογυρισμένη βάση του δηλαδή), δια μέσω του οποίου βυθισμένος ο καθετήρας ανεβάζει τον καπνό στο στόμα¹³⁰⁷.

Το ίδιο ισχύει και για το κρασί της ίδιας συνταγής. Στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' δεν αναφέρεται ως φάρμακο κατά του βήχα. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' όμως σημειώνεται ότι στους έντονους παροξυσμούς του βήχα ωφελεί το κρασί, όταν μείνει για μια νύχτα μέσα σε σκυλοκρέμμυδο, που έχει κοιλανθεί, και ληφθεί (το πιει κανείς) κατά τις προσβολές του βήχα. Να πίνεται όμως με καλαμάκι και λίγο (σε μικρή ποσότητα), επειδή είναι καυστικό (αψύ)¹³⁰⁸. Και στη συνέχεια παρατηρεί ότι ωφελεί και το ζεστό κρασί ως ρόφημα¹³⁰⁹. Αλλά και στον χρόνιο βήχα παρατηρεί ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων', ότι ωφελεί το κρασί σε συνδυασμό με άλλα φάρμακα¹³¹⁰.

Στην τέταρτη συνταγή για το βήχα είδαμε ότι συνιστάται ρόφημα από φύλλα πήγανου βρασμένα με κρασί. Για το κρασί στον Διοσκουρίδη κάναμε πιο πάνω εκτενή λόγο. Για τον πήγανο όμως και το «ἡμερον» ή το «κηπαῖον» πήγανον του Διοσκουρίδη¹³¹¹ ο τελευταίος κάνει λόγο στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' μόνο, όπου σημειώνει ότι το «πήγανον» κάνει καλό (μεταξύ άλλων και) στις περιπτώσεις βήχα¹³¹².

Στην έκτη συνταγή του ιατροσοφίου αναφέρονται η ρίγανη, το ξίδι και το λάδι ως 'μαντζούνι' για το βήχα. Σχετικές αναφορές στον Διοσκουρίδη βρίσκουμε μόνο για τη ρίγανη και το ξίδι. Αναλυτικότερα: Στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' σημειώνει για το είδος ρίγανης «Ἡρακλειωτικῆς»¹³¹³, ότι ως

¹³⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70.

¹³⁰⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 35, 1-2: «ὑποθυμιώμενα δὲ ὠφελεῖ χρονίας βῆχας καὶ διὰ καλαμίνου σίφωνος καὶ ἄμβικος τετρημένον κατὰ τὸν πυθμένα, δι' οὗ καὶ ὁ σίφων καθιέμενος ἀναπέμπει εἰς τὸ στόμα τὸν ἀτμὸν... μαράθου καρπός».

¹³⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 32: «τὰς δὲ σφοδρὰς ἐπιπτώσεις τῆς βηχὸς ὠφελεῖ οἶνος ἐν σκίλλῃ ἐγγλυφείῃ διανυκτερεύσας καὶ διδόμενος κατὰ τὰς ἐπιθέσεις τῆς βηχὸς' σίφωσι δὲ λαμβανέσθω, καὶ ὀλίγος διὰ τὴν δριμύτητα».

¹³⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 32: «...ὠφελεῖ καὶ... οἶνος ζεστός καταρροφούμενος...».

¹³¹⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 1, 4 και 6.

¹³¹¹. Πρόκειται για το φυτό «ῥντῆ ἢ βαρύσομος» (*Ruta graveolens*), το κοινώς ονομαζόμενο 'πήγανος' ή 'πήγανον' ή 'πήανον' ή 'ἀπήγανος'. Βλ. Γεννάδ., σ. 853.

¹³¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 45, 2: «...ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς βῆχας...».

¹³¹³. Πρόκειται για το φυτό 'ὀρίγανον τὸ ἡρακλειωτικόν' (*Origanum Heracleoticum*), την κατεξοχήν ρίγανη του λαού. Βλ. Γεννάδ., σ. 732.

μαντζούνι μαζί με μέλι θεραπεύει το βήχα¹³¹⁴, ενώ τις ίδιες ιδιότητες αποδίδει και στο άλλο είδος ρίγανης, που λέγεται «όνιτις όρίγανος»¹³¹⁵, αλλά με λιγότερη δράση¹³¹⁶.

Για το ξίδι ο Διοσκουρίδης παρατηρεί σχετικά ότι καταπραΰνει τον χρόνιο βήχα, ενώ ερεθίζει τον πρόσφατο¹³¹⁷, και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' συνιστά το ξίδι για το χρόνιο βήχα μαζί με το σπόρο του σίλφιου και το πράσο¹³¹⁸, για το οποίο θα γίνει λόγος αμέσως πιο κάτω.

Για το πράσο¹³¹⁹ λοιπόν ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περί ύλης ιατρικῆς' ότι καθαρίζει τον λάρυγγα¹³²⁰, ενώ στο 'Περί άπλών φαρμάκων' παρατηρεί ότι το βρασμένο πράσο ως έδεσμα και ο χυμός του ως ποτό ωφελούν στις περιπτώσεις του χρόνιου βήχα¹³²¹.

Για το κάρδαμο¹³²² (της 8ης συνταγής για το βήχα) ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περί ύλης ιατρικῆς' ότι αποβάλλει με απόχρεμψη τα περιττώματα του θώρακα¹³²³, λειτουργεί επομένως ως αποχρεμπτικό, που έχει σχέση κυρίως με την καταπολέμηση ιδίως του ξερόβηχα, ενώ στο 'Περί άπλών φαρμάκων' σημειώνει ότι το κάρδαμο, αν για μια μέρα μπει στο μούσκιο (δηλαδή μουσκέψει) και ύστερα βραστεί σε χυλό κριθαριού και το πιει κανείς, ωφελεί στις περιπτώσεις χρόνιου βήχα¹³²⁴.

Για το πιπέρι (της ίδιας συνταγής) ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περί ύλης ιατρικῆς' ότι συνιστάται για τον βήχα και για όλες τις παθήσεις του θώρακα¹³²⁵, πράγμα που επαναλαμβάνουμε εδώ για τρίτη φορά, καθώς το πιπέρι βρήκαμε αρκετές φορές στα προηγούμενα ως φάρμακο κατά του

¹³¹⁴. Βλ. Διοσκ., Ύλη, III, 27, 1: «όρίγανος Ηρακλεωτική... και βήχας θεραπεύει σὺν μέλιτι έκλειχόμενη...».

¹³¹⁵. Πρόκειται για το φυτό 'όρίγανον ή όνήτις' (*Origanum Onites*), κν. 'αγριορίγανη' κατά τον Γεννάδιο (σ. 732).

¹³¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ύλη, III, 28: «δύναται δὲ τὰ αὐτὰ τῇ Ηρακλεωτικῇ, οὐχ οὕτως μέντοι δραστική καθέστηκεν...».

¹³¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ύλη, V, 13, 3: «και βήχα χρόνιον πραΰνει, τὴν δὲ πρόσφατον ἐρεθίζει...».

¹³¹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 31, 4: «όπόφυλλον μετὰ πράσου και ὄξους...».

¹³¹⁹. Πρόκειται για το φυτό 'κρόμμυον τὸ πράσον' (*Alium porrum*). Βλ. Γεννάδ., σ. 567.

¹³²⁰. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 149, 2: «καθαίρει δὲ και τὴν ἀρτηρίαν ποθὲν».

¹³²¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 31, 6: «πράσον ἐφθὸν ἐσθιόμενον και τὸ χύλισμα αὐτοῦ καταπινόμενον».

¹³²². Πρόκειται για το 'κάρδαμον τὸ ἡμερον' ή 'κηπευτὸν' (*Lepidium sativum*), το γνωστό σε εμάς και τους αρχαίους ως «κάρδαμο». Βλ. Γεννάδ., σ. 464 (κάρδαμον, *Lepidium*).

¹³²³. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 155, 2: «και τὰ ἐκ θώρακος ἀνάγει ἐγκαθειψόμενον ροφήμασιν...».

¹³²⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 31, 7: «βήχας χρόνιους ὠφελεῖ... κάρδαμον προβραχὲν ἡμέραν μίαν, εἶτα <έν> πτισάνη ἐψηθὲν και ροφούμενον...».

¹³²⁵. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II, 159, 3: «πεπέρι... βηξί τε και πᾶσι τοῖς περι θώρακα πάθεσιν ἀρμόζει...».

βήχα στις λαϊκές συνταγές. Και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' σημειώνεται το πιπέρι τρεις φορές ως ένα από τα συστατικά φαρμάκων ενάντια στον χρόνιο βήχα¹³²⁶.

Όσο για τον καπνό της συνταγής, το φυτό αυτό ήταν άγνωστο στην Ευρώπη και την Ασία στην εποχή του Διοσκουρίδη. Πρώτος ο Κολόμβος το 1492 είδε να το καλλιεργούν στην Αμερική¹³²⁷.

7. Διά πονόλαιμο (σ. 453, αρ. 15)

Με τον τίτλο αυτό παραθέτονται δυο συνταγές: Α') κατάπλασμα (πάνω στο ξυρισμένο κεφάλι) από φύλλα πήγανου, αυγά τηγανισμένα και αγελαδινό βούτυρο ή κατάπλασμα στο λαιμό από φύλλα πήγανου μαζί με βούτυρο χλωρό. Β') εκχύλισμα (μαντζούνι) από στυμμένα και στραγγισμένα μούρα σκαμνιάς μαζί με ζάχαρη, που θα τρώγει ο ασθενής¹³²⁸.

Από τα παραπάνω λαϊκά φάρμακα για τον πονόλαιμο ο Διοσκουρίδης αναφέρει το «πήγανον» ως κατάλληλο φάρμακο για το βήχα, όπως είδαμε και στο σχολιασμό της προηγούμενης συνταγής (με αύξοντα αρ. 6 και αρ. 14 στο γιατροσόφι)¹³²⁹.

Για τα αβγά, αν ρουφηχθεί το ασπράδι τους ή και όλο το περιεχόμενο τους ελαφρώς χλιαρό (και όχι τηγανισμένο, όπως απαιτεί η συνταγή), κάνει καλό στην περίπτωση τραχύτητας (ξηρότητας) του λάρυγγα¹³³⁰.

Για το βούτυρο δεν υπάρχει σχετική με την θεραπεία του πονόλαιμου αναφορά στον Διοσκουρίδη¹³³¹ ούτε για τη ζάχαρη¹³³².

Για τα μούρα της σκαμνιάς (συκαμίνου) όμως ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ο χυλός τους (χυμός), αν αναμειχθεί με αυτόν λίγο μέλι, κάνει καλό

¹³²⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 31, 3: «κάρνα Ποντικά πινόμενα μετά μέλιτος και πεπέρεως» και II. 31, 7: «... έμπεπασμένα πεπέρει... έπιπασθέντος πεπέρεως».

¹³²⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 700- 713 (Νικοτιανή, *Nicotiana*) και ιδιαίτερα σ. 701- 702.

¹³²⁸. Βλ. Γκούτος, ο.π., σ. 453 , αρ. 15: «ξύρισε την κεφαλήν... από εκείνο...».

¹³²⁹. Βλ. Διοσκ., Ύλη, III. 45.

¹³³⁰. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II. 50: «άκροχλιαρόν δέ (ενν. ροφηθέν τὸ λευκὸν φύ) πρὸς... τραχυσοῦς ἀρτηρίας... ἀρμόζει...», καθώς και Διοσκ., Φαρμ. I. 88: «ιάται δέ τὰς μὲν χρονίας τραχύτητας... φύν φύμὸν άκροχλιαρον ροφηθέν...».

¹³³¹. Βλ. Διοσκ., Ύλη, II. 72.

¹³³². Βλ. Διοσκ., ό.π., II. 82.

στις φλεγμονές του φάρυγγα¹³³³. Το ίδιο και αν αναμειχθεί ο βρασμένος χυμός μούρων με μέλι και λίγη στύψη¹³³⁴.

8. ΔΥΣΟΥΡΙΑ

(σ. 453, 16,1)

Η συνταγή συνιστά να πίνει ο ασθενής δενδρολίβανο βρασμένο με κρασί¹³³⁵.

Το κρασί το βρίσκουμε σε αρκετούς συνδυασμούς φαρμάκων κατά της δυσουρίας στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του Διοσκουρίδη¹³³⁶. Αλλά και μόνο του το κρασί (γενικά κάθε κρασί ή κάποιες ποικιλίες του) έχουν κατά τον Διοσκουρίδη ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες. Έτσι τα παλιά και γλυκά κρασιά είναι καλύτερα για τις παθήσεις της ουροδόχου κύστης και των νεφρών¹³³⁷, ενώ τα λεπτόρευστα και στυφά είναι και πιο διουρητικά¹³³⁸.

Όσο για το δενδρολίβανο, δεν φαίνεται από το 'δενδρολίβανον... βράσε' της συνταγής αν πρόκειται για αρσενικό όνομα (ο δενδρολίβανος) ή για ουδέτερο (το δενδρολίβανον). Και έχει αυτό σημασία, διότι, κατά τον Χελδράιχ, 'δενδρολίβανο' είναι το λαϊκό όνομα του φυτού 'Rosmarinus officinalis'¹³³⁹, δηλαδή είναι ο δενδρολίβανος ο φαρμακευτικός¹³⁴⁰, ενώ 'ο δενδρολίβανος' είναι η λαϊκή ονομασία του φυτού 'Inula graveolens'¹³⁴¹, δηλαδή του φυτού 'κόνυζα ή βαρύσομος', που αντιστοιχεί στη «μικρή κόνυζα» του Διοσκουρίδη¹³⁴², για την οποία ο τελευταίος σημειώνει ότι πίνονται τα άνθη και τα φύλλα της μαζί με κρασί (πάλι εδώ το κρασί ως

¹³³³. Βλ. Διοσκ., Υλη, I. 126, 1: «καί ό έξ αυτού δέ χυλός τά αυτά δρᾶ... μιγέντος δέ αὐτῷ ὀλίγου μέλιτος ποιεῖ πρὸς... παρίσθμια φλεγμαινόντα...».

¹³³⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 81: «πρὸς δέ τὰς ἐντὸς <τῶν> παρίσθμίων φλεγμονὰς χρώμεθα... μούρων (δηλαδή μούρων) χυλῷ ἤψημένῳ σὺν μέλιτι καὶ στυπτηρίᾳ ὀλίγη...».

¹³³⁵. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 453, αρ. 16: «Δενδρολίβανον βράσε με κρασί παλιὸ καὶ πίνε».

¹³³⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 113, 1-5: «γλυκεῖ... ἐν γλυκεῖ... ἐν οἴνῳ...».

¹³³⁷. Βλ. Διοσκ., Υλη, V. 6, 11: «Οἱ μέντοι παλαιοὶ καὶ γλυκεῖς (ενν. οἶνοι) πρὸς τὰ περι κύστιν καὶ νεφροὺς ἐπιτηδειότεροι...».

¹³³⁸. Βλ. Διοσκ., Υλη, V. 6, 12: «Οἱ μέντοι λεπτοὶ καὶ αὐστηροὶ... οὐρητικώτεροι...».

¹³³⁹. Βλ. Χελδράιχ, σ. 88.

¹³⁴⁰. Βλ. Χελδράιχ, σ. 243.

¹³⁴¹. Βλ. Χελδράιχ, σ. 58 (ιδιαίτερα στην Κεφαλονιά και στη Μήλο).

¹³⁴². Βλ. Γεννάδ., σ. 535.

δεύτερο συστατικό του φαρμάκου) για την στραγγουρία¹³⁴³, δηλαδή για την επώδυνη ούρηση που γίνεται με δυσκολία (σταγόνα-σταγόνα) και με τεινεσμό (επώδυνη δηλαδή τάνυση) της κύστης¹³⁴⁴. Αν πρόκειται όμως για το φυτό ουδετέρου γένους με την κοινή ονομασία 'δενδρολίβανο', τότε αυτό είναι κατά τον Γεννάδιο το 'δενδρολίβανον τὸ φαρμακευτικόν' (*Rosmarinus officinalis*), το γνωστότατο δένδρο 'λίβανο', στο οποίο (πάντα κατά τον Γεννάδιο αλλά με δική μας επιφύλαξη) αναφέρεται η «τέταρτη λιβανωτίς» του Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει ότι οι Ρωμαίοι την αποκαλούν 'ροσμαρίνουμ'¹³⁴⁵.

Αν πιο πάνω οι υποθέσεις του Γεννάδιου για ταύτιση του δενδρολίβανου με συγκεκριμένο φυτό του Διοσκουρίδη αληθεύουν, δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα βέβαιοι. Γιατί το περιεργό είναι ότι την τέταρτη λιβανωτίδα, που ο Γεννάδιος ταυτίζει με το γνωστό δενδρολίβανο, δεν αναφέρει ο Διοσκουρίδης μεταξύ των διουρητικών φαρμάκων ή των φαρμάκων γενικά που σχετίζονται με το ουροποιητικό σύστημα, ενώ αναφέρει όλα τα άλλα υπόλοιπα τρία είδη. Πιο αναλυτικά:

Για τις ρίζες και των τριών ειδών της λιβανωτίδας («τῆς καρπίμου... ἥς ὁ καρπὸς κάχρυ καλεῖται», της «έτέρας λιβανωτίδος» και της λεγομένης «άκάρπου») σημειώνει ότι ξερές μαζί με μέλι (εκτός των άλλων θεραπευτικών ιδιοτήτων τους), όταν πίνονται με κρασί, προκαλούν και την ούρηση¹³⁴⁶. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι, αν πίνονται με κρασί, ωφελούν όσους πάσχουν από δυσουρία (μεταξύ άλλων και) ο καρπός της λιβανωτίδας («λιβανωτίδος καρπός»)¹³⁴⁷ και το «κάχρυ»¹³⁴⁸ (που όπως είδαμε πιο πάνω πάλι είναι ο καρπός της λιβανωτίδας)¹³⁴⁹ ή και η ίδια η «λιβανωτίς»¹³⁵⁰.

¹³⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 121, 2: «καὶ σὺν οἴνῳ δὲ πίνεται τὸ ἄνθος καὶ τὰ φύλλα πρὸς... στραγγουρίαν».

¹³⁴⁴. Βλ. Λεξικά Χρ. Γιοβάνη και Μπαμπινιώτη.

¹³⁴⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 613 και 243. Κατά τον Γεννάδιο (σ. 613) η πρώτη «λιβανωτίς» του Διοσκουρίδη είναι η «Κάχρυς ἢ Λιβανωτίς» (*Cachrys Libanotis*) (βλ. Γεννάδ., σ. 485), η δεύτερη αναφέρεται σε είδος του «Νάρθηκος» (Νάρθηξ ὁ κομβανθῆς) και η τρίτη πιθανώς στο «Πρηνανθῆς τὸ πορφυροῦν». (Βλ. Γεννάδ., σ. 613).

¹³⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 74, 3: «αἱ δὲ ρίζαι ξηραὶ σὺν μέλιτι... σὺν οἴνῳ πινόμεναι... ἔμμηνά τε ἄγουσι καὶ οὔρα...».

¹³⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 119, 2: «... καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας... λιβανωτίδος καρπός...».

¹³⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 119, 4: «κάχρυ...».

¹³⁴⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 74, 1 (vol. II. p. 85, 9-10): «λιβανωτίς... ἥς ὁ καρπὸς κάχρυ καλεῖται...».

8 α'. [ΔΥΣΟΥΡΙΑ]

(σ. 453, 16,3)

Ἔτερον: σέλινο με κρασί δώσε του να πιεῖ¹³⁵¹.

Για το κρασί και τη θεραπευτική του δράση στις περιπτώσεις δυσουρίας κατά τον Διοσκουρίδη έχει γίνει εκτενής λόγος στην πραγμάτευση-αντιστοίχιση της προηγούμενης συνταγής του ίδιου ιατροσοφίου.

Το βασικό όμως φάρμακο της παραπάνω συνταγής είναι το σέλινο, το «σέλινον κηπαῖον» του Διοσκουρίδη, ο οποίος στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' βιβλίο του σημειώνει ότι το φυτό (εκτός από τις άλλες θεραπευτικές του ιδιότητες) προκαλεί και την ούρηση, όταν τρώγεται ωμό αλλά και βρασμένο, ενώ ο σπόρος του είναι ακόμη πιο διουρητικός¹³⁵². Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ότι μεταξύ των φαρμάκων που ωφελούν όσους πάσχουν από δυσουρία, όταν πίνονται με κρασί¹³⁵³ είναι και ο καρπός του σελίνου¹³⁵⁴ αλλά και το ωμό και βραστό σέλινο και ο σπόρος του¹³⁵⁵. Ακόμη και η ρίζα του σελίνου βρασμένη μαζί με την αψιθιά σε ίσες ποσότητες βοηθάει, κατά τον Διοσκουρίδη, στις περιπτώσεις δυσουρίας, όταν πίνεται¹³⁵⁶.

8 β'. Ἔτερον: Ὀντας ἔχει πέτρα στὸ στομάχι ζῶο

(σ. 453, αρ. 16, 4)

Η συνταγή συνιστά αφέψημα ρίζας της μολόχας βρασμένης μαζί με αλάτι ως ποτό.

¹³⁵⁰. Βλ. Διοσκ., ό.π., ΙΙΙ. 74 RV (vol. II. p. 86, 18-20): «κάχρυ' οί δὲ λιβανωτίς, οί δὲ καμψάνεμα... Ρωμαῖοι μουράριαμ...».

¹³⁵¹. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 453, αρ. 16, 3: «σέλινο... πιεῖ».

¹³⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλῆ, ΙΙΙ. 64, 1-2: «σέλινον κηπαῖον'... ἡ πόα... κινεῖ τε οὔρα ὠμόν τε καὶ ἐφθὸν βρωθέν'... τὸ δὲ σπέρμα ἐστὶν οὔρητικώτερον...».

¹³⁵³. Ας προσεχθεῖ εδῶ ο συνδυασμός με κρασί, ὡπως ακριβῶς στη λαϊκὴ συνταγή.

¹³⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. ΙΙ. 119, 1-2: «καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνω ὠφελεῖ δυσουροῦντας ... σελίνου καρπός...».

¹³⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. ΙΙ. 119, 5: «... σέλινον ὠμόν τε καὶ ἐφθὸν καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ...».

¹³⁵⁶. Βλ. Διοσκ., ό.π.. ΙΙ. 113, 1 και 3: «δυσουρίαις δὲ βοηθεῖ πινόμενα... ἀψίνθιον ἀπαζεσθὲν σὺν σελίνου ρίζῃ ἴση...».

Πρόκειται όμως μάλλον για πέτρα στην ουροδόχο κύστη, που δημιουργεί προβλήματα και στην ούρηση, και όχι για πέτρα στο στομάχι, όπου δεν δημιουργείται πέτρα. Άλλωστε στη μεθεπόμενη συνταγή (16,6), που δεν θα την πραγματευτούμε εδώ, διότι δεν σχετίζεται με συνταγή του Διοσκουρίδη, σημειώνεται για ανάλογη περίπτωση: 'καί παρευθὺς κατουρεῖ τὴν πέτραν'¹³⁵⁷.

Σχετικά κατά κάποιο τρόπο είναι όσα παρατηρεί ο Διοσκουρίδης για την «μολόχην τὴν κηπευτήν». Διευκολύνει (οι βλαστοί της κυρίως) τις κενώσεις της κοιλιάς και είναι ωφέλιμη για τα έντερα και την ουροδόχο κύστη, ενώ ο σπόρος της σταματάει τους πόνους της ουροδόχου κύστης, αν αναμειχθεί με σπόρο άγριου λωτού και ποθεί μαζί με κρασί¹³⁵⁸.

Όσο για το άλας της συνταγής το μόνο κάπως σχετικό που βρίσκουμε στον Διοσκουρίδη είναι ότι θεωρεί ότι όλα τα αλάτια έχουν καθαριστικές και διαλυτικές ιδιότητες¹³⁵⁹.

9. Εἰς ἄνθρωπον πού ἀναπιασθῆ τὸ κάτουρο (σ. 453 - 454, αρ. 16, 11)

Ἡ συνταγή συνιστά μείγμα ἀπὸ ξύσματα φλούδας ρεπανιού¹³⁶⁰ καὶ κρασί, που πρέπει να πίνει ο ασθενής¹³⁶¹.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' παρατηρεῖ τόσο για το ραπάνι όσο και για το σπόρο του ὅτι εἶναι διουρητικά¹³⁶², ἐνῶ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ὅτι το ραπάνι και ο σπόρος του ωφελούν ὄσους

¹³⁵⁷. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 453, αρ. 16, 4: «Ἐτερον: ὄντας ἔχει πέτρα στὸ στομάχι ζῶο, τῆς μολόχας ρίζα βράσε με ἄλατι καὶ δῶσε του νὰ πιεῖ».

¹³⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 118, 1 -2: «εὐκοίλιος καὶ μᾶλλον οἱ καυλοί, ἐντέροις δὲ καὶ κύστει ὠφέλιμος... ὁ δὲ καρπὸς μιγέντος αὐτῶ λωτοῦ ἀγρίου σπέρματος πινόμενος μετ' οἴνου τὰ περὶ κύστιν ἀλγήματα παύει».

¹³⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 2: «δύναμιν δὲ ἔχουσι κοινῶς οἱ προειρημένοι ἄλες... ἀποκαθαρικὴν καὶ διαχυτικὴν».

¹³⁶⁰ Πρόκειται για το φυτὸ 'ράφανις ἢ ἡμερος' ἢ 'κηπαία' (*Raphanus sativus*), το γνωστὸ μας ρεπάνι ἢ ραπάνι, το «ρέπανον» ἢ «ράφανις» των ἀρχαίων. Βλ. Γεννάδ., σ. 820.

¹³⁶¹. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 453- 454, αρ. 16, 11: «ξύσε τὴν φλούδαν τοῦ ρεπανιοῦ... δὲν τὸν πειράζει». Για τις διουρητικὲς ιδιότητες του κρασιοῦ στον Διοσκουρίδη ἐγένε λόγος ἤδη πιο πάνω στην πραγματεύση της συνταγῆς 16, 1: «Δενδρολίβανο βράσε με κρασί...».

¹³⁶². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 112: «ράφανις... οὐρητικὴ δὲ ἐστι... τὸ σπέρμα αὐτῆς... οὐρητικόν».

πάσχουν από δυσουρία, αν πίνονται με κρασί¹³⁶³, ακριβώς δηλαδή όπως και στην πιο πάνω λαϊκή συνταγή.

10. Εἰς πρήξιμο ποδαριού (σ. 454, αρ. 18, 1)

Η συνταγή συνιστά πλύσιμο του πρησμένου ποδαριού με βρασμένη ἄρμη από νερό της θάλασσας' και επάλειψη με κοπανισμένο ψιλό αλάτι¹³⁶⁴.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' παρατηρεῖ για όλα τα αλάτια ότι μαζί με αλεύρι και μέλι συνιστώνται στα διαστρέμματα, ενώ τοποθετούνται μαζί με λάδι ως έμπλαστρο και σε όσους έχουν ποδάγρα¹³⁶⁵. Φυσικά και στις δυο περιπτώσεις το πόδι είναι πρησμένο.

Για την ἄρμη (ἄλμην) σημειώνει ότι έχει τις ίδιες ιδιότητες με το αλάτι και ενδείκνυται και για εξωτερικές πλύσεις (στη χρόνια ισχιαλγία). Το ίδιο χρήσιμο είναι και το θαλασσινό νερό¹³⁶⁶ («θαλλάττιον ὕδωρ»), για το οποίο σημειώνει ότι είναι κατάλληλο στα διαλυτικά και μαλακτικά έμπλαστρα¹³⁶⁷. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι τα διαστρέμματα θεραπεύουν, αν τοποθετηθούν ως κατάπλασμα (μεταξύ άλλων και) ο σπόρος της λυγαριάς μαζί με αλάτι, τα φύλλα της τσουκνίδας με πολύ αλάτι, το αλάτι με αλεύρι και μέλι¹³⁶⁸ και ότι ως επαλείψεις και καταπλάσματα ωφελούν τις ποδάγρες και τις αρθρίτιδες, και μάλιστα σταματούν αμέσως τους πόνους (μεταξύ άλλων και) το πράσιο με αλάτι και το αλάτι με λάδι, αλλά ωφελούν και οι εξωτερικές πλύσεις με το βρασμένο σε ἄλμη αφέψημα των «ράπῶν» (γογγυλίων) και το ζεστό θαλασσινό νερό¹³⁶⁹.

¹³⁶³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 119, 1 και 5: «... καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας... ῥάφανος καὶ τὸ σπέρμα...».

¹³⁶⁴. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 454, αρ. 18, 1: «Κάμε ἄρμη... ἄλειψε τὰ ποδάρια».

¹³⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109, 6: «πρὸς στρέμματα δὲ σὺν ἀλεύρῳ καὶ μέλιτι... σὺν ἐλαίῳ ἐπιτεθέντες... ποδαγρικοῖς τε ὁμοίως ἐπιτίθενται...».

¹³⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 111: «ἄλμη τὴν αὐτὴν ἔχει τοῖς ἁλοῖν ἐνέργειαν... καὶ ἰσχυάδων χρονίων, πρὸς τε τὰς καταντλήσεις ἀρμόζει, ἐφ' ὧν θάλαττά τε ἐστὶ χρησίμη...».

¹³⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 11, 1: «θαλλάττιον ὕδωρ καὶ ἐμπλάστροις καὶ μαλάγμασι διαφορητικοῖς εὐθετον...».

¹³⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 218, 1: «στρέμματα δὲ ἰᾶται καταπλασσομένα... ἄγνου σπέρμα σὺν ἁλοῖ... κνίδος φύλλα σὺν ἁλοῖ πολλοῖς, ἄλες σὺν ἀλεύρῳ καὶ μέλιτι...».

¹³⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 228, 1-3: «καταχρίόμενα δὲ ποδάγρας καὶ ἀρθρίτιδας ὠφελεῖ καὶ καταπλασσομένα... παραχρήμα δὲ ποιεῖ ἀπόνους τοῦτο: ... πράσιον μετὰ ἁλῶν... ἄλες σὺν

11. Εἰς πρῆσμα ποδαριου ἕτερον (σ. 454, αρ. 18,2)

Ἡ συνταγή συνιστά επίθεμα στο πονεμένο μέλος φάβας από κουκιά, βρασμένης με μέλι¹³⁷⁰.

Κατά τον Διοσκουρίδη το αλεύρι από κουκιά ως κατάπλασμα, είτε σκέτο είτε με αλεύρι κριθαριού, καταπραΰνει τις φλεγμονές που προέρχονται από χτύπημα¹³⁷¹. Ἡ συνταγή δεν διευκρινίζει βέβαια από πού προέρχεται το πρήξιμο του ποδιού (χτύπημα, αρθριτικά, ποδάγρα κ.τ.λ.).

Ὅσο για το μέλι αυτό συνιστάται ως ένα από τα συστατικά φαρμάκων για τα διαστρέμματα¹³⁷², για τις ποδάγρες και τις αρθρίτιδες, μάλιστα δε και φαρμάκων που ως καταπλάσματα σταματούν αμέσως τους πόνους¹³⁷³.

12. Διὰ πρῆσμα ἀρχιδίου (σ. 455, αρ. 19,1- 4)

Κάτω από τον ίδιο τίτλο και αριθμό παραθέτονται τέσσερις συνταγές που συνιστούν χρήση καταπλάσματος:

1. Ἡ πρώτη συνιστά κατάπλασμα από κριθάλευρο και στουμπισμένα σύκα.

2. Ἡ δεύτερη συνιστά κατάπλασμα από κοπανισμένα φύλλα μερσίνης (δηλαδή μυρτιάς) μαζί με ρόβι και μέλι.

3. Ἡ τρίτη κατάπλασμα πάλι από φύλλα μερσίνης κοπανισμένα μαζί με λάσπη από κρασί (εννοεί μάλλον το κατακάθι του κρασιού, την τρύγα).

4. Ἡ τέταρτη κατάπλασμα από ρεβύθια, ρόβι και μέλι¹³⁷⁴.

ἐλαίῳ... καταντλείται δὲ ὠφελίμως ἐπ' αὐτῶν γογγυλίδων σὺν ἄλμῃ ἐψηθειῶν τὸ ἀφέψημα, θάλασσα θερμῆ...».

¹³⁷⁰. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 454, αρ. 18, 2: «Ἐτερον: κουκιά... εἰς τὸν πόνο».

¹³⁷¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 105, 1: «τὸ δὲ ἄλευρον τοῦ κυάμου καταπλασθὲν καθ' ἑαυτό τε καὶ σὺν ἀλφίτῳ τὰς ἐκ πληγῆς φλεγμονὰς πραΰνει...».

¹³⁷². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 218, 1: «στρέμματα δὲ ἰᾶται καταπλασσομένα ... ἄλες σὺν ἀλεύρῳ καὶ μέλιτι ... βολβοὶ μετὰ μέλιτος...».

¹³⁷³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 228: «παραχρήμα δὲ ποιεῖ ἀπόνους τοῦτο... βολβοὶ μετὰ μέλιτος...».

¹³⁷⁴. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 455, αρ. 19: «Κριθάλευρον... καὶ ἐγινεν».

Εκτός από το ρόβι και το μέλι, που από τον Διοσκουρίδη θεωρούνται απλώς διουρητικά¹³⁷⁵ και δεν σχετίζονται άμεσα με την πάθηση, που σημειώνεται στον τίτλο των συνταγών, όλα τα άλλα φάρμακα των παραπάνω συνταγών συνιστώνται για την ίδια πάθηση και από τον Διοσκουρίδη. Πιο συγκεκριμένα:

Για το κριθάλευρο της πρώτης συνταγής ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ότι, αν βραστεί το κριθάρι, είναι διουρητικό και χωνευτικό των πρηξιμάτων και το αλεύρι του βρασμένο με σύκα (ιδού και τα σύκα της συνταγής) και μελόνερο, διαλύει τα πρηξίματα και τις φλεγμονές¹³⁷⁶, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι το κριθάλευρο μαζί με υγρή πίσσα (ως κατάπλασμα) διαλύει τις χρόνιες φλεγμονές των όρχεων¹³⁷⁷.

Για τα σύκα της ίδιας συνταγής, που όπως είδαμε, τα αναφέρει σε συνδυασμό με το κριθάλευρο, στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' σημειώνει ότι ως κατάπλασμα, βρασμένα και λιωμένα, διαλύουν τα σκληρώματα και χωνεύουν τα πρηξίματα των αδένων, αλλά και ωμά έχουν τις ίδιες επιδράσεις¹³⁷⁸.

Για τα 'φύλλα μερσίνης' (δηλαδή μυρσίνης)¹³⁷⁹ της δεύτερης συνταγής και σχετικά με την ίδια πάθηση ο Διοσκουρίδης κάνει λόγο και στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς', όπου σημειώνει ότι τα φύλλα αυτά λιωμένα, βρεγμένα και χρησιμοποιούμενα ως κατάπλασμα ενδείκνυνται στα υγρά έλκη, και αν μάλιστα αναμειχθούν και με αγουρόλαδο ή λίγο ροδόμυρο (ροδόσταγμα) και με κρασί, συνιστώνται και για τις φλεγμονές των όρχεων¹³⁸⁰. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι τις φλεγμονές των όρχεων

¹³⁷⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 3: «μέλι... κινεῖ δὲ καὶ οὖρα» και II. 108, 2: « ὄροβος... ἔστι δὲ οὖρητικόν».

¹³⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 86, 2: «Ἔστι δὲ ἡ κριθὴ οὖρητικὴ... συμπεπτικὴ οἰδημάτων... διαφορεῖ δὲ τὸ ἐξ αὐτῆς ἄλευρον μετὰ σύκων καὶ μελικράτου ἐψηθὲν οἰδήματα καὶ φλεγμονάς...».

¹³⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 133: «τὰς δὲ χρονίας φλεγμονὰς τῶν διδύμων λύει... ἄλευρον κρίθινον σὺν πίσσῃ ὑγρᾷ...».

¹³⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 128, 2: «σύκα... καταπλαττόμενα δὲ ἐφθὰ λεία διαφορεῖ σκληρίας... φύγεθλα πεπαίνει... καὶ ὠμά δὲ κοπέντα τὰ αὐτὰ δρᾶ...».

¹³⁷⁹. Μερσίνη και μερσινιά είναι το φυτό «μύρτος ή κοινή» (*myrtus communis*) με το κοινό όνομα 'μυρτιά' ή 'σμερτιά' ή 'μερτιά' ή 'μερσινιά', που στους αρχαίους αναφέρεται ως «μύρτος», «μυρσίνη», «μυρτίνη» και «μυρρίνη». Βλ. Γεννάδ., σ. 687- 688.

¹³⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 112, 3: «...αὐτὰ δὲ τὰ φύλλα (ενν. τῆς μυρσίνης τῆς ἡμέρου) λεία καταπλασσόμενα ἐν ὕδατι ἀρμόζει τοῖς καθύγρασι τῶν ἐλκῶν... ἐλαίου <δὲ> ὀμφακίνου ἢ ῥοδίνου ὀλίγου καὶ οἴνου μεμειγμένου... διδύμων τε φλεγμοναῖς...».

θεραπεύουν (μεταξύ άλλων και) τα φύλλα της μυρτιάς (μυρσίνης) μαζί με κηραλοιφή¹³⁸¹.

Και στην τρίτη συνταγή συνιστώνται και πάλι τα φύλλα της μυρσίνης κοπανισμένα και ανακατεμένα με 'λάσπη κρασί'. Προφανώς εννοεί το κατακάθι του κρασιού, την τρύγα, για την οποία ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι, αν γίνει κατάπλασμα με αλάτι, θεραπεύει τις φλεγμονές των όρχεων¹³⁸².

Τέλος και τα «ροβίθια», δηλαδή τα ρεβίθια¹³⁸³ (της τέταρτης συνταγής), ο Διοσκουρίδης τα συνιστά για την ίδια πάθηση, παρατηρώντας μάλιστα για μια συγκεκριμένη ποικιλία του ήμερου ρεβιθιού, που λέγεται «όροβίας», ότι βρασμένη χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα για τις φλεγμονές των όρχεων¹³⁸⁴. Στο 'Περί άπλών φαρμάκων' μάλιστα σημειώνει ότι την ίδια πάθηση (φλεγμονές όρχεων) θεραπεύει επαλειφόμενο το αλεύρι των ρεβιθιών βρασμένο με μελόνερο (το τελευταίο θυμίζει το μέλι της τέταρτης συνταγής) και τα βραστά ρεβίθια ως κατάπλασμα¹³⁸⁵.

13. Στομάχι όπου τρώγει και δέν χωνεύει (σ. 456-457, αρ. 24)

Με τον τίτλο αυτό παραθέτονται δυο συνταγές: α') έδεσμα (μαντζούνι) από κοπανισμένο φλησκούνι, βρασμένο με μέλι και β') είδος μαντζουνιού από χλωρό πήγανο και 'κόκαλο τής πίννας', ψημένα στη φωτιά σε συνδυασμό με καλό κρασί ή Ξίδι¹³⁸⁶.

¹³⁸¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 132, 1-2: «τάς δέ τῶν διδύμων φλεγμονάς ἰάται... μυρρίνης φύλλα σὺν κηρωτῇ...».

¹³⁸². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 132, 1: «τάς δέ τῶν διδύμων φλεγμονάς ἰάται τρυξ οἴνου μεθ' ἄλῶν καταπλασθεῖσα...».

¹³⁸³. Το φυτολογικό του όνομα είναι 'έρεβινθος ό κοινός' (*cicer arietinum*), κοινώς 'ρεβιθιά' ή 'ροβιθιά', της οποίας ο καρπός είναι το ρεβίθι, ροβίθι, ερβίθι ή τα ρεβίθια, οι «έρεβινθοι» των αρχαίων. Βλ. Γεννάδ., σ. 307 (έρεβινθος, *Cicer*).

¹³⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙ. 104, 1: «έρεβινθος ό ήμερος... καταπλάσσειται δέ μάλιστα ό όροβίας έφθός πρὸς όρχεων φλεγμονάς...».

¹³⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 132, 1: «τάς δέ τῶν διδύμων φλεγμονάς ἰάται... καταχρίόμενος ... ή έρεβίνθων ἄλευρον έν μελικράτῳ έψηθέν, έρεβινθοι έφθοι καταπλάσσόμενοι...».

¹³⁸⁶. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 456 - 457, αρ. 24: «Άς κοπανίσει φλησκούνι... έως τὸ μεσημέρι».

Το φλησκούνι¹³⁸⁷ (της πρώτης συνταγής) ο Διοσκουρίδης αναφέρει με το όνομα «γλήχων» ή «βλήχων» και παρατηρεί ότι είναι γνωστό ποώδες φυτό που βοηθάει στην πέψη και, όταν πίνεται μαζί με νερωμένο ξυνό κρασί¹³⁸⁸, ανακουφίζει από τις ναυτίες και τους κοφτικούς πόνους του στομαχιού¹³⁸⁹. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του σημειώνει για το φλησκούνι ότι, όταν πίνεται μαζί με νερωμένο κρασί, κάνει καλό στις περιπτώσεις του στομαχόπουνου¹³⁹⁰, ενώ αν γίνει κατάπλασμα με νερωμένο ξινό κρασί ή με ξίδι¹³⁹¹, κάνει καλό σε όσους έχουν ναυτία και πλαδαρό στομάχι και κάνουν εμετούς¹³⁹².

Το μέλι, που στην πρώτη συνταγή συνδυάζεται με το φλησκούνι για την διευκόλυνση της πέψης, θα το βρούμε στο Διοσκουρίδη συνδυασμένο με άλλα φάρμακα για τον ίδιο σκοπό, όπως π.χ με τον πήγανο της επόμενης συνταγής.

Για το «πήγανον» λοιπόν ('τὸ πήγανον') ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ότι, όταν χρησιμοποιείται μαζί με μέλι ως κατάπλασμα, ωφελεί στις περιπτώσεις στομαχικών πόνων¹³⁹³, ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει ότι, αν βραστεί με λάδι και εισαχθεί με βύσμα, κάνει καλό στα φουσκώματα των εντέρων (του κόλου εντέρου και του «ἀπευθυσμένου» εντέρου)¹³⁹⁴.

. Για το 'κόκαλο τῆς πίννας', γνωστού θαλάσσιου οστρακόδερμου, δεν έχουμε κάποια σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη, έχουμε όμως αναφορές για το καλό κρασί και το ξίδι (της 2^{ης} συνταγής) σε σχέση με την πεπτική τους δράση. Έτσι στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ο Διοσκουρίδης σημειώνει σχετικά ότι κάθε κρασί ανέρωτο και γνήσιο («ἀμιγές και

1387. Το φλησκούνι (ή φλουσκούνι, φλασκούνι, γληχούνι, βληχούνι, βληχώνι ή γληχούνι) είναι το φυτό 'ήδύσμος ὁ γλήχων' (*Mentha pulegium*), ο «γλήχων» ή «βλήχων» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 400.

1388. Για τις πεπτικές ιδιότητες του κρασιού και του ξιδιού θα δούμε στην πραγματεύση του β' μέρους της διπλής αυτής συνταγής.

1389. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 31, 1: «γλήχων' πόα γνώριμος... πεπτική... ναυσίας τε και δηγμούς στομάχου μετ' ὄξυκράτου ποθεῖσα παραμυθεῖται...».

1390. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 6: «πρὸς δὲ ἀλγήματα τοῦ στομάχου ποιεῖ... γλήχων μετ' ὄξυκράτου...».

1391. Για το ξίδι θα γίνει λόγος πιο κάτω.

1392. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 9, 1-3: «τούς δὲ ναυτιῶντας και πλαδῶντας ὁμοίως τὸν στόμαχον και ἐξεμοῦντας ἴσθησι... γλήχων καταπλασθεῖσα ἐξ ὄξυκράτου...».

1393. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 7: «καταπλασσομένα δὲ ὠφελεῖ ἀλγήματα στομάχου... πήγανον σὺν μέλιτι...».

1394. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 45, 2: «ποιεῖ δὲ... και πρὸς ἐμπνευματώσεις... κόλου... και ἀπευθυσμένου σὺν ἐλαίῳ ἐψηθὲν και ἐνεθὲν...».

ἀκέραιος οἶνος») είναι εύπεπτο και καλό για το στομάχι¹³⁹⁵ και ότι κάνει καλό στο χρόνιο φούσκωμα, στη διαστολή και τη χαλάρωση του στομαχιού¹³⁹⁶. Ιδιαίτερα μάλιστα για το ονομαζόμενο «Φαλερίνο» κρασί (το καλύτερο από τα ιταλικά κρασιά) σημειώνει ότι, όταν παλιώσει, είναι αρκετά εύπεπτο και κάνει καλό στο στομάχι¹³⁹⁷. Στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* μάλιστα έργο του συνιστά για τα φουσκώματα του στομαχιού και για όσους υποφέρουν από δυσπεψία πέντε φάρμακα συνδυασμένα με κρασί¹³⁹⁸.

Για το ξίδι ως φάρμακο κατά της δυσπεψίας ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι είναι καλό για το στομάχι¹³⁹⁹, ενώ το συνιστά σε συνδυασμό με το κύμινο κατά της ναυτίας και των εμέτων¹⁴⁰⁰.

14. *Εἰς αἶμα ὅπου τρέχει ἡ μύτη* (σ. 455, αρ. 21, 3)

Με τον παραπάνω τίτλο και αριθμό (21) ακολουθούν τέσσερις συνταγές (21. 1, 2, 3, 4), από τις οποίες μόνο η επόμενη τρίτη συνταγή έχει σχέση με τα φάρμακα που προτείνει ο Διοσκουρίδης για την παραπάνω πάθηση (ρινορραγία).

*Η συνταγή συνιστά να τοποθετείται κατάπλασμα από βρασμένες τσουκνίδες με ξίδι στο κεφάλι και στο μέτωπο του πάσχοντος*¹⁴⁰¹.

¹³⁹⁵. Βλ. Διοσκ., *Υψηλ.*, V. 6, 10: «...κοινῶς δὲ πᾶς ἀμιγῆς οἶνος καὶ ἀκέραιος... εὐανάδοτος, εὐστόμαχος...».

¹³⁹⁶. Βλ. Διοσκ., *Υψηλ.*, V. 6, 10: «ποιεῖ καὶ πρὸς ἐμπνευμάτωσιν χρόνιον... καὶ πλατυσμόν καὶ ἀνάλυσιν στομάχου...».

¹³⁹⁷. Βλ. Διοσκ., *Υψηλ.*, V. 6, 6: «ὁ μὲν σὺν δοκῶν πρωτεύειν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ οἴνων, Φαλερίνος δὲ καλούμενος, παλαιωθείς ἄγαν εὐπεπτος... καὶ εὐστόμαχος...».

¹³⁹⁸. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* II. 12, 1: ὅπου το «σὺν οἴνῳ» επαναλαμβάνεται πέντε φορές.

¹³⁹⁹. Βλ. Διοσκ., *Υψηλ.*, V. 13, 1: «ὄξος ἑὐστόμαχόν τέ ἐστι...».

¹⁴⁰⁰. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* II. 9, 3: «κύμινον σὺν ὄξυκράτῳ (δηλαδή νερωμένο ξινό κρασί) πινόμενον <ἢ> σὺν ὄξει».

¹⁴⁰¹. Βλ. Γκούτος, *ό.π.*, σ. 455-457, αρ. 21, 3: «Βράσε τσουκνίδες... μέτωπον». Οι άλλες τρεις συνιστούν με τη σειρά: 1) εμφύσημα στη μύτη με καλάμι καμένης και τριμμένης φλούδας αυγού, 2) εμφύσημα στη μύτη με καλάμι τριμμένων κοκκάλων σουπιάς και 3) δέσιμο του δαχτύλου του δεξιού ποδαριού. Ωστόσο δεν έχουν καμία σχέση με τα έργα του Διοσκουρίδη.

Για την 'τζουχνίδα' ή 'τσουκνίδα'¹⁴⁰² της συνταγής, που ο Διοσκουρίδης ονομάζει «ἀκαλήφην ἢ κνίδην», στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' βιβλίο του σημειώνει ότι τα φύλλα της μαζί με το χυμό τους λιωμένα, αν τοποθετηθούν μέσα (ενν. στα ρουθούνια), κάνουν καλό στις περιπτώσεις αιμορραγίας των ρουθουνιών¹⁴⁰³, ενώ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι τις αιμορραγίες από τη μύτη σταματάει ο χυμός των φύλλων της τσουκνίδας, αν εισαχθεί (στη μύτη) με βύσμα, αλλά και τα ίδια τα φύλλα της λιωμένα, αν τοποθετηθούν στο μέτωπο¹⁴⁰⁴.

Όσο για το ξίδι (της ίδιας συνταγής) ο Διοσκουρίδης επισημαίνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι είναι ανασταλτικό κάθε αιμορραγίας, όταν πίνεται, και είναι αιμοστατικό, όταν μπαίνει επάνω στις πληγές με ρυπαρό μαλλί και σφουγγάρι¹⁴⁰⁵. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του το ξίδι αναφέρεται πέντε φορές ως δεύτερο συστατικό φαρμάκων για την αιμορραγία της μύτης¹⁴⁰⁶.

15. Εἰς αἶμα ὁποῦ τρέχει ἀπὸ τὸν πάτο¹⁴⁰⁷ του
(σ. 455- 456, αρ. 22, 1-6)

. Υπό τον πιο πάνω τίτλο παραθέτονται έξι συνταγές¹⁴⁰⁸.

¹⁴⁰². Πρόκειται για το φυτό 'κνίδη' (*Urtica*), κοινώς τσουκνίδα ή τσικνίδα ή τσούκνα. Υπάρχουν 4 είδη. Η πρώτη «ἀκαλήφη» ή «κνίδη» του Διοσκουρίδη αναφέρεται στην 'κνίδη τήν σφαιριδιόκαρπο' (*Urtica pululifera*), της οποίας τα σπέρματα είναι φαρμακευτικά (ἀκαλήφης σπέρμα, *semina Urticae romanae*), ενώ η «ἀκαλήφη έτέρα» ή «κνίδη» του Διοσκουρίδη αναφέρεται στην 'κνίδην τήν καυστηράν' (*Urtica urens*). Βλ. Γεννάδ., σ. 518-519.

¹⁴⁰³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 93 (ἀκαλήφη), 1: «ποιεῖ καὶ πρὸς τὰς ἐκ μυκτῆρων αἰμορραγίας τὰ φύλλα σὺν τῷ χυλῷ λειᾶ ἐντιθέμενα...».

¹⁴⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 200, 1: «τὰς δὲ ἐκ μυκτῆρων αἰμορραγίας στέλλει... κνίδης φύλλων χυλὸς ἐν μοτοῖς ἐντιθέμενος καὶ αὐτὰ <δὲ> τὰ φύλλα λειᾶ κατὰ τοῦ μετώπου ἐπιτιθέμενα...».

¹⁴⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1: «Ὀξος... στατικόν τε αἰμορραγίας πάσης πινόμενον τε καὶ ἐγκαθιζόμενον... ἐναιμόν τέ ἐστι... σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἢ σπόγγοις ἐπιτιθέμενον...».

¹⁴⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 200, 1-2: «βολβοὶ λειοὶ ἐν... ὄξει... γύψος σὺν ὄξει... κοχλίου σάρξ ἐν ὄξει... κύμινον σὺν ὄξει... νάρθηκος τὸ μέσον σὺν ὄξει...».

¹⁴⁰⁷. Στο χειρόγραφο σημειώνεται 'πάντο'. Ο εκδότης διάβασε 'πάντι'. Πρόκειται για τη λέξη 'πάτος', με την σημασία 'πρωκτός', όπως φαίνεται και από τις συνταγές (4 και 5), όπου σημειώνεται «δέστα... ἐκ τὸν κῶλον...» και «βάλλτο εἰς τὸν κῶλο...». Η λέξη 'πάντι' δεν σημαίνει τίποτα και προέκυψε από λανθασμένη αντιγραφή και ανάγνωση.

¹⁴⁰⁸. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 455 - 456, αρ. 22: «Δάφνης φύλλα ... στέκει τὸ αἶμα».

1. Η πρώτη συνιστά επίθεμα (έμπλαστρο) από ξερά φύλλα δάφνης βρασμένα με κρασί¹⁴⁰⁹.

Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι τα χλωρά φύλλα δάφνης ως κατάπλασμα μαζί με ψωμί και κριθάλευρο μπορούν να καταπραΰνουν κάθε φλεγμονή¹⁴¹⁰, δεν τα αναφέρει όμως ως αιμοστατικά.

Για το κρασί σημειώνει ότι τα παλιά και γλυκά κρασιά είναι καλύτερα για τα τραύματα και για τις φλεγμονές, όταν τοποθετούνται ως κατάπλασμα μαζί με ρυπαρά μαλλιά¹⁴¹¹, ενώ στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του συνιστά για τις αιμορροΐδες νερωμένο ξινό κρασί¹⁴¹².

2. Η δεύτερη συνταγή συνιστά ως ποτό το 'κίμιον' (μάλλον 'κύμινον') με κρασί.

Η συνταγή δεν έχει σχέση ως προς το κύμινο με το έργο του Διοσκουρίδη¹⁴¹³. Το κρασί όμως, όπως είδαμε, το συνιστά και ο Διοσκουρίδης.

3. Η τρίτη συνταγή συνιστά είδος ψωμιού από αλεύρι 'καθάριο' (δηλαδή σιταρένιο) ζυμωμένο με γάλα γίδας¹⁴¹⁴.

Ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει αιμοστατικές ιδιότητες στο «αΐγιον γάλα»¹⁴¹⁵, για το σταρένιο ψωμί όμως σημειώνει ότι, αν γίνει κατάπλασμα με μελόνερο, ωφελεί στις φλεγμονές του πρωκτού¹⁴¹⁶.

4. Η τέταρτη συνταγή συνιστά κατάπλασμα με τα εξής φάρμακα, αφού πρώτα κοπανιστούν και τοποθετηθούν πάνω σε κόκκινη τσόχα επαλειμμένη με πίσσα: «κανέλα, μοσχοκάρυδον, τζιτζεφύλι, σέπορι, μαστίχη».

Από τα διάφορα φάρμακα που προτείνονται από την συνταγή αυτή μόνο η μαστίχα ('σχίνος'), όχι όμως ως ρητίνη αλλά ως φυτό (καρπός,

¹⁴⁰⁹. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 455 – 456, αρ. 22: «Δάφνης... βρασμένα».

¹⁴¹⁰. Βλ. Διοσκ., Υλη, I. 78, 1: «τά δέ χλωρά τῶν φύλλων... δύναται δέ καί πᾶσαν φλεγμονήν πραΰνειν σὺν ἄρτω καὶ ἀλφίτῳ καταπλασθέντα...».

¹⁴¹¹. Βλ. Διοσκ., Υλη, V. 6, 11: «οἱ μέντοι παλαιοὶ καὶ γλυκεῖς (ενν. οἶνοι) ἐπιτηδεϊότεροι πρὸς τε τραύματα καὶ φλεγμονὰς σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἐπιτιθέμενοι».

¹⁴¹². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 202 και 205.

¹⁴¹³. Βλ. Διοσκ., Υλη, III. 59 (κύμινον τὸ ἡμερον).

¹⁴¹⁴. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 456, αρ. 22, 3: «γιδιού γάλα... φάγει».

¹⁴¹⁵. Βλ. Διοσκ., Υλη, II. 70 (vol. I. p. 143, 10 sq.).

¹⁴¹⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 206: «φλεγμονὰς δέ τὰς τοῦ δακτυλίου ὠφελεί ἄρτος ἐκ μελικράτου καταπρασόμενος...».

ρίζα, φύλλα, φλοιός), όταν πίνεται ως αφέψημα, θεωρείται από τον Διοσκουρίδη ότι κάνει καλό στις προπτώσεις του πρωκτού¹⁴¹⁷, ενώ για την πίσσα υπάρχει αναφορά στο ίδιο έργο ('Περὶ ὕλης ἰατρικῆς') , ιδιαίτερα για την υγρή πίσσα, σχετικά με τις θεραπευτικές της ιδιότητες στις περιπτώσεις σκληρωμάτων, ραγάδων και φλεγμονών του πρωκτού¹⁴¹⁸.

5. Η πέμπτη συνταγή συνιστά κατάπλασμα από σκόνη τριμμένου μαρμάρου ανακατωμένη με ωμά αυγά¹⁴¹⁹.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του συνιστά ως φάρμακο κατά των αιμορροΐδων το αραβικό μάρμαρο¹⁴²⁰, ενώ τον κρόκο του αυγού συνιστά ως συστατικό φαρμάκου για τα κονδυλώματα του πρωκτού¹⁴²¹.

6. Έτερον: ὁ ἴδιμος ἄς πάγη με ξίδι. Στέκει τὸ αἷμα.

Τι είναι ο 'ίδιμος' δεν μπορέσαμε να διαπιστώσουμε. Ίσως πρόκειται για παραφθορά ή λανθασμένη ανάγνωση κάποιας άλλης λέξης. Το ξίδι όμως (της συνταγής αυτής) συνιστά ως αιμοστατικό σε κάθε αιμορραγία και ο Διοσκουρίδης¹⁴²².

16. Εἰς πόνον δόντι (σ. 457, αρ. 25, 1-6)

Με τον ίδιο τίτλο και αριθμό παρατίθενται έξι συνταγές που τις αριθμούμε με αραβικούς αριθμούς και αποδίδουμε το περιεχόμενό τους, αντιστοιχίζοντας τα προτεινόμενα φάρμακα με εκείνα του Διοσκουρίδη για την ίδια πάθηση.

¹⁴¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 70: «ποιεῖ δὲ... πινόμενον καὶ πρὸς... προπτώσεις... δακτυλίου...».

¹⁴¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 72, 1-2: «πίσσα... πρὸς τε τὰς ἐν... δακτυλίῳ ραγάδας ἀρμόζει καταχρισμένη...», και Διοσκ., Φαρμ. I. 206: «φλεγμονὰς δὲ τὰς τοῦ δακτυλίου ὠφελεῖ... πίσσα σὺν κηρίῳ ἴσα...»

¹⁴¹⁹. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 456, αρ. 22, 5: «μάρμαρον... ζία».

¹⁴²⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 202: «ἐφίστησι δὲ πλεοναζούσας αἰμορροΐδας... λίθος Ἀραβικός- ἔστι δὲ ὅμοιος ἐλέφαντι-», δηλαδή είναι ὅμοιος με ελεφαντόδοτο.

¹⁴²¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 208, 2: «τὰ δὲ κονδυλώματα στέλλει... μελίλωτον σὺν οἴνῳ γλυκεῖ ἔψηθὲν μιγείσης αὐτῷ λεκίθου ῥῶν...».

¹⁴²². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1: «ἄξος... στατικόν τε αἰμορραγίας πάσης πινόμενόν τε καὶ ἐγκαθεζόμενον... ἐναιμόν τε ἔστι...».

Συνταγή 1^η: Συνιστά πλύση του στόματος (κράτημα στο στόμα) με το ζουμί από ρίζα σπαραγγιάς μαζί με ξίδι (2-3 φορές).

Σπαραγγιά ή σπαράγγι είναι το κοινό όνομα του φυτού «άσπάραγος ή άκανθώδης» (*Asparagus aculeatus*), που είναι ο «άσπάραγος πετραίος» του Διοσκουρίδη¹⁴²³. Ο τελευταίος παρατηρεί για το αφέψημα των ριζών του σπαραγγιού ότι βοηθάει όσους έχουν οδοντόπονο, όταν κρατιέται πάνω στο δόντι που πονάει και ότι και ο σπόρος του σπαραγγιού κάνει καλό στα ίδια πράγματα, όταν πίνεται¹⁴²⁴.

Αλλωστε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι για τους οδοντόπονους συνιστάται να βράζονται με ξίδι και να γίνονται πλύσεις του στόματος με τα εξής: Και στη συνέχεια σημειώνει μεταξύ άλλων και τη ρίζα του σπαραγγιού, βρασμένη με κρασί. Παρενθετικά μάλιστα παρατηρεί ότι πρέπει αυτά να χρησιμοποιούνται θερμά και να τα κρατάει κανείς στο στόμα όσο γίνεται περισσότερο χρόνο στο μέρος του πονεμένου δοντιού¹⁴²⁵.

Αλλά και για το ξίδι (που συνιστά η ίδια συνταγή), εκτός του ότι συνιστάται να βράζονται μέσα σε αυτό τα διάφορα φυτικά φάρμακα για τον πονόδοντο, όπως είδαμε πιο πάνω, παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι το ξίδι συνιστάται και κάνει καλό στον οδοντόπονο, αν κρατιέται ζεστό στο στόμα και γίνονται πλύσεις με αυτό¹⁴²⁶. Ανάλογες αναφορές για χρήση του ξιδιού σε πονόδοντους βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη¹⁴²⁷, τα σχετικά χωρία των οποίων παραθέσαμε στα προηγούμενα.

¹⁴²³. Βλ. Γεννάδ., σ. 152 (Άσπάραγος, *Asparagus*).

¹⁴²⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 125: «τῶν δὲ ριζῶν τὸ ἀφέψημα... βοηθεῖ... καὶ ὀδονταλοῦσι δὲ κρατουμένοι τοῦ ἀφεψήματος ἐπὶ τῷ πονοῦντι ὀδόντι. ποιεῖ δὲ πρὸς τὰ αὐτὰ καὶ τὸ σπέρμα πινόμενον...».

¹⁴²⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 66, 1 και 3: «πρὸς δὲ τὰς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει καὶ ἀνακογχυλιζόμενα -δεῖ δὲ θερμοῖς αὐτοῖς χρῆσθαι καὶ ἐφ' ὅσον δύναται τις χρόνον διακρατεῖν ἐν τῷ στόματι κατὰ τὸν ἀλγούμενον ὀδόντα-... σὺν οἴνῳ δὲ ἀφεψηθέντα <δίδοται> πρὸς τὴν αὐτὴν χρῆσιν... ἀσπαράγου ρίζα...».

¹⁴²⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13. Το σχετικό κείμενο έχουμε ήδη παραθέσει σε προηγούμενες συνταγές για οδοντόπονο.

¹⁴²⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 66, 1-2 και I. 68, 2.

Συνταγή 2^η: Συνιστά επίθεμα στο πονεμένο δόντι από μείγμα κοπανισμένης ρίζας και φύλλων κολοκυθιάς μαζί με ξίδι, διευκρινίζοντας ότι παύει ο πόνος, αλλά το δόντι πέφτει¹⁴²⁸.

Παρόμοια συνταγή βρίσκουμε στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' του Διοσκουρίδη, ο οποίος σημειώνει στο σχετικό κεφάλαιο «πρὸς ὀδονταλγίας» μεταξύ άλλων συνταγών: «...ἢ ἀφοῦ ἀδειάσεις ἓνα κολοκύθι καὶ βράσεις μέσα σ' αὐτό ξίδι, δῶσε (στον ασθενή) νὰ κάνει πλύσεις (τοῦ στόματος). Αὐτὸ μάλιστα ἀποβάλλει καὶ τὰ σάπια δόντια»¹⁴²⁹. Η διαφορά μεταξύ συνταγῆς του ιατροσοφίου και αυτής του Διοσκουρίδη είναι μόνο στο ότι στη μια περίπτωση γίνεται χρήση της ρίζας και των φύλλων (κοπανισμένων) της κολοκυθιάς, ενώ στην άλλη του καρπού της, αλλά και στις δυο γίνεται μαζί με ξίδι, ενώ και στις δυο το χαλασμένο ή πονεμένο δόντι πέφτει.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι κατά τον Διοσκουρίδη το φαγώσιμο κολοκύθι, αν χρησιμοποιηθεί ωμό και λιωμένο ως κατάπλασμα, καταπραΰνει τα πρηξίματα και τα αποστήματα¹⁴³⁰, κάτι όχι άσχετο με τα πρηξίματα και αποστήματα που είναι συνηθισμένες αιτίες οδοντόπονων.

Αλλά και για το ξίδι ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι κάνει καλό (ενδείκνυται) και στον πονόδοντο, αν κρατιέται ζεστό μέσα στο στόμα και γίνονται με αυτό πλύσεις¹⁴³¹.

Συνταγή 3^η: Συνιστάται χρήση μιας σκελίδας σκόρδου ψημένου, για να ψοφήσουν τα 'σκουλήκια' του δοντιού¹⁴³².

Ο Διοσκουρίδης δεν κάνει λόγο βέβαια για 'σκουλήκια των δοντιών', σημειώνει όμως για το σκόρδο ότι, αν βραστεί μαζί με δαδί (το δαδί θα το βρούμε και στην επόμενη συνταγή) και με λιβάνι και κρατηθεί μέσα στο

¹⁴²⁸. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 457, αρ. 25, συνταγή 2^η: «Ἐτερον: κοπάνισε κολοκύθας ρίζα... τὸ δόντι πέφτει».

¹⁴²⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 66, 2-3: «ἢ κολοκυνθίδα κενώσας καὶ ἐναποζέσας αὐτῇ ὄξος δίδου διακλύζεσθαι ἀποβάλλει δὲ τοῦτο καὶ τοὺς σαθοὺς αὐτῶν».

¹⁴³⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙ. 134: «κολόκυνθα ἐδώμιμος ὠμὴ καταπλασθεῖσα λεία οἰδήματα καὶ ἀποστήματα πραΰνει...».

¹⁴³¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 3: «ὄξος... ἀρμόζει... καὶ πρὸς ὀδόντων πόνον θερμὸν <διακρατούμενον καὶ > διακλυζόμενον...».

¹⁴³². Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 457, αρ. 25, συνταγή 3^η: «Ἐτερον : μία σκελίδα σκόρδο ... τὰ σκουλήκια».

στόμα, ανακουφίζει (απαλύνει) τους οδοντόπονους¹⁴³³. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του συνιστά για τους οδοντόπονους πλύσεις του στόματος (μεταξύ άλλων και) με σκελίδες σκόρδου μαζί με λιβάνι και ξίδι¹⁴³⁴. Το τελευταίο το βρήκαμε και σε προηγούμενη συνταγή, θα το βρούμε όμως και σε επόμενη του ιατροσοφίου και είδαμε και την σχετική αντιστοίχιση με τις θεραπευτικές ιδιότητες του ξιδιού στον Διοσκουρίδη.

Συνταγή 4^η: Για το άσπρισμα των δοντιών και την εξάλειψη του οδοντόπου συνιστάται η επάλειψη τους με μείγμα από λιπαρό दाδί ψιλοκομμένο, κρασί, τριμμένη στύψη και ξίδι¹⁴³⁵.

Ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' για το दाδί¹⁴³⁶: «Το ξύλο (दादी 'τῆς πίτυος', της πεύκης, ενν. της κουκουναριάς), σχισμένο σε λεπτές φέτες και βρασμένο μαζί με ξίδι (πάλι εδώ το ξίδι) σταματάει τους πονόδοντους, αν το αφήσημα κρατείται πάνω στο πάσχον δόντι»¹⁴³⁷.

Ακόμη και για τα φύλλα της «πίτυος» (πεύκης) σημειώνει ότι, αν ψιλοκοπούν (λιώσουν) και βραστούν με ξίδι (ξανά το ξίδι ως παυσίπονο σε πονόδοντους) και χρησιμοποιηθούν ζεστά για πλύσεις στο στόμα, καταπραΰνουν τους οδοντόπονους¹⁴³⁸.

Για το κρασί ο Διοσκουρίδης σημειώνει απλώς ότι (ιδιαίτερα το παλιό και γλυκό κρασί) είναι πιο καλό για τα τραύματα και τις φλεγμονές¹⁴³⁹, ενώ για τη στύψη (στυπτηρία) και μάλιστα για όλα τα είδη της παρατηρεί ότι σταματούν τα σαπίσματα και τις αιμορραγίες και σφίγγουν τα ούλα

¹⁴³³. . Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 3: «μετὰ दादίου δὲ καὶ λιβανωτοῦ καθεψηθὲν τὰς ὀδονταλγίας διακρατούμενον ἐν τῷ στόματι κουφίζει...».

¹⁴³⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 66, 1-2: «πρὸς δὲ τὰς ὀδονταλγίας ἀρμόζει ἐψόμενα σὺν ὄξει καὶ ἀνακοχυλιζόμενα... σκορόδου ῥάγες σὺν λιβανωτῶ... ἕκαστον τούτων σὺν ὄξει...».

¹⁴³⁵. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 457, αρ. 25, συνταγή 4^η: «Ἐτερον: दादी λιπαρόν...καὶ νὰ μὴν πονεῖ».

¹⁴³⁶. Πρόκειται για το ξύλο του δέντρου 'πέυκη ἢ πίτυς' (*Pinus pinea*). Βλ. Γεννάδ., σ. 772-774. Ο Γεννάδιος σημειώνει (σ. 774) χαρακτηριστικά: «Ἐκ τῶν οὐχὶ ἀσημάντων προϊόντων τῶν πευκῶν (θηλ. ἢ πεύκη) ἰδίως διὰ τὴν Ἀνατολὴν εἶναι καὶ τὸ दादίου, ἢ παρ' ἀρχαίοις δάς, दाईς καὶ दादίου κατὰ Διοσκουρίδη, ὅστις τὸ ἀναφέρει καὶ ὡς φάρμακον κατὰ τῆς ὀδονταλγίας».

¹⁴³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 69 (πίτυς), 2: «καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν δὲ दादίου... κατὰ τοῦ πεπονθότος ὀδόντος».

¹⁴³⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 69 (πίτυς), 2: «φύλλα δὲ αὐτῶν... λειανθέντα δὲ καὶ ἐψηθέντα ἐν ὄξει διακλυζόμενα θερμὰ ὀδονταλγίας πραΰνει...».

¹⁴³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «πρὸς τραύματα καὶ φλεγμονάς...».

που είναι πλαδαρά (έχουν σηπτική φλεγμονή) και τα δόντια που κουνιούνται τα στερεώνουν, όταν χρησιμοποιηθούν μαζί με ξίδι και μέλι¹⁴⁴⁰, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά για τον πονόδοντο υγρή στύψη («στηπτηρίαν φορίμην») με μέλι να τρίβεται στο δόντι ή τοποθέτηση της στύψης στην τρύπα (κούφωμα) του δοντιού¹⁴⁴¹. Αλλά και για τα δόντια που κουνιούνται σημειώνει στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ότι τα πλαδαρά ούλα τα δυναμώνουν, αν γίνουν πλύσεις (του) στόματος και κρατηθούν για αρκετό χρόνο μέσα στο στόμα, η σχιστή στύψη αναμεμειγμένη με ξίδι και μέλι¹⁴⁴², ενώ και στους πονόδοντους κάνει καλό η σχιστή στύψη (τέσσερις δραχμές) μαζί με λιβάνι (μια δραχμή) ανακατεμένη με μέλι, αν τρίβεται πάνω στα ούλα¹⁴⁴³, τα εξογκώματα των οποίων συστέλλει κάθε καμένη στύψη¹⁴⁴⁴.

Συνταγή 5^η: Η συνταγή συνιστά κάπνισμα των δοντιών με σπόρο λάχανου ή πράσου, για να πέσουν τα σκουλήκια των δοντιών¹⁴⁴⁵.

Η συνταγή δεν έχει καμία σχέση με τον Διοσκουρίδη, ο οποίος το μόνο που παρατηρεί για το λάχανο (κράμβη) είναι ότι κάνουν καλό τα λιωμένα φύλλα του ως κατάπλασμα σε κάθε φλεγμονή και σε κάθε πρήξιμο¹⁴⁴⁶.

Συνταγή 6^η: Η συνταγή συνιστά πλύσεις (κράτημα στο στόμα) με βρασμένα φύλλα παπαρούνας (μήκωνος τῆς ἡμέρου) και φλούδα καρδιάς μαζί με ξίδι¹⁴⁴⁷.

Για το ξίδι ως ανασταλτικό των πονόδοντων στον Διοσκουρίδη σημειώθηκαν τα δέοντα στα προηγούμενα. Η φλούδα της καρδιάς όμως ως παυσίπονο σε οδοντόπονους δεν έχει καμία σχέση με το έργο του Διοσκουρίδη¹⁴⁴⁸, ενώ οι κάψες της παπαρούνας (μήκωνος της υπνοποιού,

¹⁴⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 106, 4: «ἴσχουσι δὲ καὶ σηπεδόνας καὶ αἰμορραγίας, οὐλά τε πλαδῶντα στέλλουσι, καὶ ὀδόντας σειομένους κρατύνουσι σὺν ὄξει ἢ μέλιτι».

¹⁴⁴¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 68, 3-4: «ἢ στυπτηρίαν μετὰ μέλιτος φορίμην ἐψήσας διάτριβε τὸν ὀδόντα... ἢ... ἐντίθει... στυπτηρίαν...».

¹⁴⁴². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74, 1-2: «σειομένους... σὺν ὄξει...».

¹⁴⁴³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 74, 2: «ποιεῖ καὶ πρὸς ἀλγηδόνας... διατριβόμενα».

¹⁴⁴⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 76: «τὰς δὲ ἐπουλίδας στέλλει στυπτηρία πᾶσα κεκαυμένη».

¹⁴⁴⁵. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 457, αρ. 25, συνταγή 5^η: «Ἔτερον: με τί νὰ καπνίσσεις... πῶς πέφτουν μέσα».

¹⁴⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 120, 2: «τὰ δὲ φύλλα <λεῖα> καταπλασσομένα καθ' ἑαυτὰ... ποιεῖ πρὸς πᾶσαν φλεγμονὴν καὶ οἰδήματα».

¹⁴⁴⁷. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 457, αρ. 25, συνταγή 6^η: «Ἔτερον: τῆς παπαρούνας... ἔγιναν».

¹⁴⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 125.

Paraver somniferum) και το όπιο που βγαίνει από αυτή αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη γενικά ως παυσίπονα¹⁴⁴⁹.

17. Εἰς πόνον κόκαλου
(σ. 457, αρ. 26, συνταγή 1 και 2)

Παραθέτονται δυο συνταγές που συνιστούν χρήση καταπλάσμάτων από:

1. χλωρό πήγανο, λάδι, μέλι, βούτυρο, ανθόριζο (:), σελινόσπορο και πίσσα
2. χολή σκατζόχοιρου και βούτυρο¹⁴⁵⁰.

Από τα παραπάνω φάρμακα των δυο πιο πάνω συνταγών μόνο για δυο φάρμακα της πρώτης συνταγής (δηλαδή το πήγανον και τον σελινόσπορο) υπάρχουν σχετικές αναφορές (ως παυσίπονα) στον Διοσκουρίδη. Για το πήγανον ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι κάνει καλό στους πόνους των πλευρών και του θώρακα και ακόμη ότι γίνεται κατάπλασμα στους πόνους των αρθρώσεων μαζί με μέλι¹⁴⁵¹. Το τελευταίο συνιστάται και από τη λαϊκή συνταγή.

Για το σελινόσπορο («σελίνου κηπαίου σπέρμα») σημειώνει ότι προστίθεται στα παυσίπονα¹⁴⁵².

18. Εἰς δάγκωμα φιδιού ἢ σκορπιού ἄλλου τινός
(σ. 458, αρ. 28, α'-ζ')

Με τον ίδιο τίτλο και αριθμό παραθέτονται έξι συνταγές που τις αριθμούμε με ελληνικούς αριθμούς (α'-ζ') και παραθέτουμε συνοπτικά το περιεχόμενό τους.

Συνταγή 28, α') Συνιστάται επίσταξη γάλακτος συκιάς¹⁴⁵³ στη δαγκωματιά και πόση άφθονου κρασιού από τον παθόντα¹⁴⁵⁴.

¹⁴⁴⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 2-3: «καὶ εἰς καταπλάσματα δὲ λείπει αἱ κωδύαι μετὰ ἀλφίτου πρὸς φλεγμονάς... μειγνύμεναι ἀρμόζουσι... ὁ δὲ ὀπός... ἀνώδυνός ἐστι».

¹⁴⁵⁰. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 457, αρ. 26: «Βάλε εἰς τηγάνι... τελείωσε».

¹⁴⁵¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 45, 2-3: «πήγανον... ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς πλευρᾶς πόνον καὶ θώρακος... καταπλάσσεται δὲ καὶ πρὸς ἄρθρων ἀλγήματα...».

¹⁴⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 64, 2: «τὸ δὲ σπέρμα... μίγνυται δὲ καὶ ἀνωδύνους...».

¹⁴⁵³. Πρόκειται για το δένδρο 'συκὴ ἢ κοινὴ ἢ καρικὴ' (*Ficus carica*), κν. συκιά. Βλ. Γεννάδ., σ. 925.

¹⁴⁵⁴. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, αρ. 28, α': «Στάξε τὸ γάλα τῆς συκιάς... πολὺ κρασί νὰ πίνει».

Τα ίδια φάρμακα (μεταξύ άλλων) συνιστά και ο Διοσκουρίδης . Έτσι για τον γαλακτώδη χυμό της άγριας και ήμερης συκιάς σημειώνει μεταξύ άλλων στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι, ὅταν ενσταλάζεται στην πληγή, βοηθάει ὅσους ἔχουν δαγκωθεί ἀπὸ σκορπιό και ἀπὸ δηλητηριώδη ζῶα και ἀπὸ σκυλιά¹⁴⁵⁵. Στὸ 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ὅτι τὸ γαλάκτωμα τῆς συκιάς, ἀν ενσταλαχθεῖ ἐπάνω, ἀλλὰ και τὰ φύλλα και τὰ μαλακά βλαστάρια τῆς μαζί με μέλι ἀκόμα και ἡ στάχτη τῆς μαζί με κηραλοιφή, ὠφελοῦν ὅσους ἔχουν δαγκωθεί ἀπὸ λυσσασμένο σκυλί¹⁴⁵⁶. Τὰ φύλλα τῆς συκιάς μάλιστα κατὰ τὸν Διοσκουρίδη συνιστῶνται ὡς ρόφημα μαζί με κρασί στα τσιμπήματα οχιάς¹⁴⁵⁷. Ἀκόμη και ἡ αλισίβα ἀπὸ τὴ στάχτη τῆς συκιάς συνιστάται, κατὰ τὸν Διοσκουρίδη, ὡς ρόφημα μαζί με κρασί στα τσιμπήματα τῶν σκορπιῶν, τῶν ἀραχνῶν, τῶν σφηκῶν και τῶν μελισσῶν¹⁴⁵⁸. Ἄλλωστε και ὡς κατάπλασμα συνιστάται κατὰ τὸν Διοσκουρίδη τὸ γαλάκτωμα τῆς συκιάς στα τσιμπήματα τῶν σκορπιῶν, τῶν μελισσῶν, τῶν σφηκῶν και τῶν ἀραχνῶν¹⁴⁵⁹, ἐνῶ τὰ φύλλα και τὰ βλαστάρια τῆς συκιάς συνιστῶνται ὡς κατάπλασμα μαζί με ἀλεύρι ροβιού και κρασί και στα δαγκώματα τῆς σαρανταποδαρούσας και τῆς «μυγαλῆς»¹⁴⁶⁰.

. Ἀλλὰ και γιὰ τὸ κρασί ἰδιαίτερα (πέρα ἀπὸ τὶς παραπάνω σχετικὲς με τὸ κρασί και τὰ τσιμπήματα ἐρπετῶν ἀναφορὲς) ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι, ὅταν πίνεται ἀρκετά, βοηθάει στις περιπτώσεις δαγκώματος και τσιμπήματος ὄλων τῶν ἐρπετῶν ἐκείνων, που μετὰ τὸ δάγκωμα ἢ τὸ τσίμπημα, σκοτώνουν ἢ ἀναταράζουν τὸ στομάχι με τὸ

¹⁴⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 128, 3-4: «ὁ δὲ ὁπὸς τῆς ἀγρίας και τῆς ἡμέρου συκῆς... και σκορπιοπλήκτοις κατὰ τῆς πληγῆς ἐπισταζόμενος και ἰσβάλοις και κυνοθήκτοις βοηθεῖ...».

¹⁴⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 120, 1 και 4: «λυσσοθήκτοις δὲ ὠφελει... ὁπὸς συκῆς ἐπισταζόμενος ἢ συκῆς φύλλα ἢ κράδαι ἀπαλαι σὺν μέλιτι... τέφρα συκῆς σὺν κηρωτῆ...».

¹⁴⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 122, 1: «πρὸς δὲ τὰ τῶν ἔχεων δῆγματα ποτὰ σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... συκῆς φύλλα...».

¹⁴⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 126, 1-2: «πρὸς δὲ πληγὰς σκορπιῶν και φαλαγγίων και σφηκῶν και μελισσῶν ποτὰ σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... κονία συκῆς...».

¹⁴⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 127: «καταπλασσομένα δὲ ἀρμόζει σκορπιοπλήκτοις και μελισσῶν και σφηκῶν και φαλαγγίων πληγαῖς ταῦτα... ὁπὸς συκῆς ἐνσταζόμενος...»

¹⁴⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 128: «πρὸς δὲ σκολοπένδρης και μυγαλῆς δῆγματα ποιεῖ καταπλασσομένα... και ἀκρεμόνες συκῆς και φύλλα μετὰ ὀροβίνου ἀλεύρου και οἴνου...».

πάγωμα¹⁴⁶¹. Η αντιστοιχία λοιπόν διοσκουριδείων και λαϊκών φαρμάκων της πρώτης συνταγής είναι πλήρης.

Συνταγή 28,β’): Συνιστάται επαναλαμβανόμενο κατάπλασμα στην πληγή με ζοχό¹⁴⁶² κοπανισμένο¹⁴⁶³.

Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο ‘Περί ὕλης ἰατρικῆς’ ἔργο του ὅτι το φυτό και η ρίζα του σόγχου (ζοχού) βοηθούν ὅσους ἔχουν τσιμπηθεῖ ἀπὸ σκορπιό, ἀν χρησιμοποιηθοῦν ὡς κατάπλασμα¹⁴⁶⁴. Στὸ δε ‘Περί ἀπλῶν φαρμάκων’ ἔργο του σημειώνει ὅτι ἡ ρίζα τοῦ ζοχού μαζί με χυμὸ λάχανου ἐνδείκνυται ὡς κατάπλασμα στα τσιμπήματα σκορπιῶν, μελισσῶν, σφηκῶν και ἀραχνῶν¹⁴⁶⁵, ἀλλὰ και τὸ φυτό ζοχός ὡς ἔδεσμα (ἀν δηλαδὴ φαγωθεῖ) κάνει καλὸ στους τσιμπημένους ἀπὸ σκορπιούς, μέλισσες, σφήκες και ἀράχνες¹⁴⁶⁶.

Συνταγή 28,γ’) Ἡ συνταγή συνιστᾶ κοπανισμένα φύλλα φασκόμηλου¹⁴⁶⁷ (ἐλελίσφακον) και δυόσμο. Κι ἐνῶ για τα φύλλα φασκόμηλου δεν διευκρινίζει ἀν μπαίνουν ὡς κατάπλασμα ἢ πίνεται ὁ χυμὸς τους, για τὸ δυόσμο συνιστᾶ «νὰ πίνει τὸ ζουμί» ὁ ἐνδιαφερόμενος¹⁴⁶⁸.

Για τὸ φασκόμηλο (ἐλελίσφακον) ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει στὸ ‘Περί ὕλης ἰατρικῆς’ ἔργο του ὅτι τὸ ἀφέψημα των φύλλων του και των κλαδιῶν

---

¹⁴⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 10: «κοινή δύναμις οἴνου... ἱκανῶς δὲ ποθεῖς βοηθεῖ... πρὸς τε ἔρπετων δηγμῶν και πληγᾶς πάντων, ὅσα πλήξαντα ἢ δακόντα κατὰ ψύξιν ἀναιρεῖ ἢ ἀνατρέπει τὸν στόμαχον...».

¹⁴⁶². Ὁ ‘ζοχός’ ἢ ‘τσόχος’, ‘ντζόχος’ ἢ ‘γαλατσίδα’ εἶναι τὸ φυτό «σόγχος ὁ λαχανώδης» (*Sonchus oleraceus*), ὁ «τρυφερώτερος, ἐδώδιμος σόγχος» τοῦ Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 904.

¹⁴⁶³. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, ἀρ. 28, συνταγὴ 28, β’ : «ἕτερον: πάρε αὐτοῦ... ὑγιαίνει».

¹⁴⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 131: «ἢ δὲ πόα και ἢ ρίζα (ἐνν. τοῦ σόγχου) καταπλασθεῖσα σκορπιοπλήκτοις ἀρήγει...».

¹⁴⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 127, 1 και 3: «καταπλασσομένα δὲ ἀρμόζει σκορπιοπλήκτοις και μελισσῶν και σφηκῶν και φαλαγγίων πληγαῖς ταῦτα: ... σόγχου ρίζα σὺν κράμβης χυλῶ...».

¹⁴⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 126, 1 και 3: «πρὸς δὲ πληγᾶς» σκορπιῶν και φαλαγγίων και μελισσῶν ποτὰ σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... σόγχος ἐσθιόμενος...».

¹⁴⁶⁷. Πρόκειται για τὸ φυτό ‘ἐλελίσφακον τὸ φαρμακευτικόν’ (*Salvia officinalis*), τὸ «ἐλελίσφακον» τοῦ Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 300.

¹⁴⁶⁸. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, ἀρ. 28, συνταγὴ 28γ’ : «... φασκόμηλου... ζουμί».

του έχει την ιδιότητα (δύναμη) να βοηθάει στις περιπτώσεις τσιμπημάτων του θαλάσσιου τρυγονιού¹⁴⁶⁹. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι το κατάπλασμα ἀπὸ λιωμένο φασκόμηλο μαζί με μέλι ωφελεῖ στην ἴδια περίπτωση¹⁴⁷⁰. Στην λαϊκὴ βέβαια συνταγή δεν γίνεται λόγος εἰδικά για τσίμπημα «θαλασσίας τρυγόνος» (σελαχιού), ἀλλὰ (εκτὸς ἀπὸ το τσίμπημα φιδιού ἢ σκορπιού) προστίθεται και το «ἢ ἄλλου τινός», ὅπου μποροῦν να ενταχθοῦν ὅλες οἱ ἄλλες περιπτώσεις τσιμπημάτων.

Για το δυόσμο¹⁴⁷¹ ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι ἐνδείκνυται ὡς κατάπλασμα μαζί με ἀλάτι σε ὄσους ἔχουν δαγκωθεῖ ἀπὸ σκύλο¹⁴⁷², ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι ωφελεῖ ὡς ποτό (ἀν το πιεῖ κανεῖς) ὄσους ἔχουν δαγκωθεῖ ἀπὸ λυσσασμένο ζῶο¹⁴⁷³, ἀλλὰ και ὡς ἀφέψημα μαζί με κρασί(πάλι ὡς ποτό) ωφελεῖ και στις περιπτώσεις δαγκώματος ἀπὸ σαρανταποδαρούσα ἢ ἀπὸ «μυγαλή»¹⁴⁷⁴.

Συνταγή 28, δ') Ἡ συνταγή συνιστᾶ ἐπίθεμα (κατάπλασμα) με κοπανισμένο αγριόπρασο¹⁴⁷⁵.

¹⁴⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 33, 2: «δύναμιν δὲ ἔχει τὸ ἀφέψημα τῶν φύλλων καὶ τῶν κλάδων... τρυγόνος πληγαῖς ἀρήγειν...». 'Τρυγῶν θαλασσία' (βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 20) εἶναι εἶδος σελαχιού (*Dasyatis*). Το πιο γνωστό εἶδος εἶναι τὸ *Dasyatis pastinaca*. Βλ. Διοσκ., Ἄπαντα, τ. 2 (ἐκδ. Χατζόπουλος), σ. 229. Κατὰ το λεξικὸ Liddell & Scott εἶναι εἶδος ψαριού που ἔχει κεντρί στην οὐρά του και κατὰ τον Ησύχιον «τρυγῶν ἰχθύς θαλάσιος ἧς τὸ κέντρον δηλητηριον».

¹⁴⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 129: «πρὸς δὲ τρυγόνος θαλασσίας πληγὴν καταπλάσσεται ὠφελίμως ἐλελίσφακος μετὰ μέλιτος λειῶς».

¹⁴⁷¹. Πρόκειται για τὸ φυτὸ 'ἡδύσμος ὁ πράσινος' (*Mentha viridis*), που εἶναι ὁ «ἡδύσμος ὁ ἡμερος» του Διοσκουρίδου και ἡ «Μίνθη» ἢ «Μίνθα» του Θεόφραστου. Βλ. Γεννάδ., σ. 409-410 (ἡδύσμος, *Mentha*).

¹⁴⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 34, 2: «... σὺν ἀλσὶ δὲ τοῖς κυνοδήκτοις κατάπλασμα... ἀρμόζει...».

¹⁴⁷³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 120: «λυσοδῆκτοις δὲ ὠφελεῖ... ἡδύσμον ὁμοίως».

¹⁴⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 128: «πρὸς δὲ» σκολοπένδρης καὶ μυγαλῆς <δήγματα ποιεῖ>... ἡδύσμου ἀπόξεμα σὺν οἴνω...». Ἡ 'μυ(ο)γαλή' (βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 68) εἶναι εἶδος θηλαστικῶν του ομώνυμου γένους (*Sorex*) και ἴσως τὸ εἶδος *Sorex araneus*, που τὸ δάγκωμά του θεωροῦνταν δηλητηριώδες. Βλ. Διοσκ., Ἄπαντα, τ. 2 (ἐκδ. Χατζόπουλος), σ. 222. Κατὰ λέξη μεταφραζόμενη ἡ λέξη σημαίνει τὴν ποντικόγατα. (Μήπως πρόκειται για νυφίτσα;). Κατὰ το λεξικὸ Liddell & Scott «μυγαλή» εἶναι ὁ «ἀρουραῖος μῦς» (λατ. *mus araneus*).

¹⁴⁷⁵. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, ἀρ. 28, συνταγή δ': «ἀγριόπρασον... ἐπάνω». Το αγριόπρασο εἶναι τὸ φυτὸ 'κρόμμυον τὸ ὑπόδασυ' (*Allium subhirsutum*). Βλ. Γεννάδ., σ. 567.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του αναφέρει το «πράσον κεφαλῶν» και το «πράσον καρτὸν» (δηλαδή το λείο, λεπτό πράσο). Για το δεύτερο, το «καρτὸν πράσον» σημειώνει μεταξύ άλλων ότι τόσο ο χυμός του, όταν πίνεται με κρασί, όσο και το ίδιο το φυτό ως κατάπλασμα, ωφελεί όσους έχουν δαγκωθεί από φίδι¹⁴⁷⁶. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι ως κατάπλασμα στο δάγκωμα οχιάς μπαίνει (μεταξύ άλλων) και το ψιλό, λείο πράσο¹⁴⁷⁷, ενώ στα δαγκώματα της αιμορροΐδας¹⁴⁷⁸ και του πρηστήρα¹⁴⁷⁹ ωφελεί (μεταξύ άλλων και) το πράσο ως κατάπλασμα¹⁴⁸⁰. Στην τελευταία περίπτωση δεν ορίζεται επακριβώς το είδος του πράσου. Για το αμπελόπρασο ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι ενδείκνυται να τρώγεται από όσους έχουν δαγκωθεί από φίδι γενικά¹⁴⁸¹ ή και από οχιά ειδικότερα¹⁴⁸².

Συνταγή 28, ε'). Η συνταγή συνιστά ως ποτό και ως έμπλαστρο αλλά και ως ρόφημα φύλλα μηλιάς, πράγμα που το θεωρεί 'καλύτερον ώφέλιμον και διά τὸ κάτωρον'¹⁴⁸³.

Η συνταγή αυτή δεν φαίνεται να έχει σχέση με τα κείμενα του Διοσκουρίδη. Η ίδια συνταγή συνιστάται και 'διά τὸ κάτωρον' αλλά και στην περίπτωση αυτή ο Διοσκουρίδης δεν συνιστά τα φύλλα της μηλιάς αλλά τον καρπό της και μάλιστα τα «Ἡπειρωτικά μῆλα», τα 'ὄρβικλάτα' στα ρωμαϊκά, όπως σημειώνει, τα οποία προκαλούν την ούρηση¹⁴⁸⁴.

¹⁴⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 149, 2-3: «τὸ δὲ καρτὸν (ενν. πράσον)... ἀρήγει καὶ θηριοθήκτοις σὺν μελικράτῳ πινόμενος ὁ χυλός, καὶ αὐτὸ δὲ καταπλάσσομενον ὠφελεί...».

¹⁴⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 123, 1-3: «καταπλάσσειται δὲ πρὸς ἔχεις... πράσον καρτὸν...».

¹⁴⁷⁸. 'Αίμορροϊς' είναι είδος φιδιού, το δάγκωμα το οποίου θεωρούνταν ότι προκαλούσε ακατάσχετη αιμορραγία. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες πρόκειται για το είδος 'Echis Carinata'. Βλ. Διοσκ., Απαντα, τ. 7 (εκδ. Χατζόπουλος), σ. 17. 'Αίμορροϊς' κατά το λεξικό Liddell & Scott είναι και είδος οστρακόδεργμου.

¹⁴⁷⁹. 'Πρηστήρ' είναι είδος φιδιού που το δάγκωμά του είναι δηλητηριώδες. Βλ. λεξικό Liddell & Scott.

¹⁴⁸⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 124: «πρὸς δὲ αἰμορροΐδος καὶ πρηστήρος δῆγματα ὠφελεί... πράσον...»

¹⁴⁸¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 150: «ἀμπελόπρασσον... θηριοθήκτοις δὲ βιβρωσκόμενον ἀρμόζει».

¹⁴⁸². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 122, 1-2: «πρὸς δὲ τὰ τῶν ἔχεων δῆγματα... ποιεῖ... ἀμπελόπρασσον ἔσθιομενον».

¹⁴⁸³. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 458, αρ. 28, συνταγή 28, ε': «ἀκόμα τὰράφι... νὰ πιεῖ».

¹⁴⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 115, 4: «τὰ δὲ Ἡπειρωτικά λεγόμενα (ενν. μῆλα), Ρωμαῖοι δὲ ὄρβικλάτα, ... οὔρων προκλητικά...».

Συνταγή 28, C'). Η συνταγή συνιστά κατάπλασμα από φύλλα και ρίζα σκαμνιάς (σκαμίνου, μουριάς) βρασμένα με κρασί καθώς και από τριμμένα πλατανόφυλλα¹⁴⁸⁵.

Όλα τα συστατικά- φάρμακα της συνταγής αυτής έχουν τα αντίστοιχά τους και στον Διοσκουρίδη. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνεται ὅτι ὁ χυμὸς τῶν φύλλων τῆς μουριάς ἢ σκαμνιάς ('τῆς μορέας' ἢ 'σκαμίνου')¹⁴⁸⁶ βοηθάει ὅσους ἔχουν τσιμπηθεῖ ἀπὸ ἀράχνη, ὅταν πίνεται σε ποσότητα ἐνὸς κυάθου¹⁴⁸⁷ (= 0,456 τοῦ λίτρου). Στὸ 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ὁ Διοσκουρίδης συνιστᾷ τὸ χυμὸ τῶν φύλλων καὶ τῆς ρίζας τῆς μουριάς γιὰ τὰ διάφορα τσιμπήματα. Πιο αναλυτικὰ : Γιὰ τὰ τσιμπήματα τῶν σκορπιῶν, ἀραχνῶν, σφηκῶν καὶ μελισσῶν συνιστᾷ τὴ λήψη ὡς ροφήματος μαζί με κρασί (ὅπως καὶ στὴ συνταγή μας) διαφόρων φαρμάκων μεταξύ τῶν ὁποίων -ειδικότερα γιὰ τὰ τσιμπήματα τῆς ἀράχνης- εἶναι καὶ τὸ γαλάκτωμα τῆς ρίζας τῆς μουριάς¹⁴⁸⁸, ἐνῶ ὡς ρόφημα συνιστᾷ νὰ χρησιμοποιεῖται τὸ γαλάκτωμα τῆς μουριάς ὡς ποτὸ γενικά στα δαγκώματα τῶν ἐρπετῶν¹⁴⁸⁹. Ἀλλὰ καὶ ὡς κατάπλασμα (ὅπως στὴν πιο πάνω συνταγή) συνιστῶνται (μεταξύ ἄλλων καὶ) τὰ φύλλα τῆς μουριάς σε ὅσους ἔχουν τσιμπηθεῖ ἀπὸ σκορπιὸ ἢ μέλισσα ἢ σφήκα ἢ ἀράχνη¹⁴⁹⁰.

Γιὰ τὰ φύλλα τοῦ πλατάνου¹⁴⁹¹ ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι, ἀν βραστοῦν με κρασί καὶ τοποθετηθοῦν ὡς κατάπλασμα ἀνακουφίζουν (μεταξύ ἄλλων) καὶ τὰ πρηξίματα καὶ τὶς φλεγμονές, ἐνῶ οἱ μπάλες του

¹⁴⁸⁵. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, αρ. 28, συνταγή C' (ἕκτη): «θεριά καὶ σκαμνιάς φύλλα... ὠφέλιμος. τέλος».

¹⁴⁸⁶. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ μας δένδρο 'μουριά' ἢ 'σκαμνιά' με τὸ φυτολογικὸ ὄνομα 'μορέα' (*Morus*) καὶ με τὶς πέντε περίπου ποικιλίες, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ 'μορέα μέλαινα' (*Morus nigra*), ἡ «ἑτέρα σκαμίνος» τοῦ Θεοφράστου καὶ ἡ «μορέα ἢ σκαμινέα» (σκαμίνον) τοῦ Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 670-676 καὶ ἰδιαίτερα σ. 674-675.

¹⁴⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 126, 2: «... ὁ δὲ χυλὸς τῶν φύλλων φαλαγγιοδῆκτοις ἀρήγει ποθεῖς κυάθου πλήθος...».

¹⁴⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 126, 1: «<πρὸς δὲ πληγὰς> σκορπιῶν καὶ φαλαγγίων καὶ μελισσῶν ποτὰ σὺν οἴνω λαμβανόμενα... ἰδίως δὲ πρὸς φαλάγγια [σκαμίνου ρίζης ὅπὸν δὸς πιεῖν...».

¹⁴⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 121: «ποτὰ δὲ κοινὰ πρὸς ἐρπετὰ δίδονται... σκαμίνου ὀπός...».

¹⁴⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 127, 1-2: «καταπρασσόμενα δὲ ἀρμόζει σκορπιόπληκτοις καὶ μελισσῶν καὶ σφηκῶν καὶ φαλαγγίων πληγαῖς ταῦτα σκαμίνου φύλλα...».

¹⁴⁹¹. Γιὰ τὸν 'πλάτανο' (*Platanus*) καὶ τὰ εἶδη του βλ. Γεννάδ., σ. 792-795.

(τα 'σφαιρία' του πλατάνου), όταν πίνονται χλωρά μαζί με κρασί, βοηθούν όσους έχουν δαγκωθεί από ερπετά¹⁴⁹². Αυτές οι μπάλες (σφαιρία') είναι ο καρπός του πλατάνου, για τον οποίο καρπό ο Διοσκουρίδης στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του σημειώνει ότι ενδείκνυται στα δαγκώματα οχιάς ως ρόφημα μαζί με κρασί¹⁴⁹³.

Όσο για το κρασί της συνταγής αυτής, έγινε λόγος πιο πάνω στην πραγματέυση της συνταγής 28 α'.

19. Είς φράξιν¹⁴⁹⁴ κοιλιᾶς (σ. 458, αρ. 29, α'-ια')

Κάτω από τον παραπάνω τίτλο 'στεγάζονται' ένδεκα συνταγές, από τις οποίες οι περισσότερες είναι «για την περίπτωση πού φράξει» η κοιλιά, δηλαδή σε περιπτώσεις δυσκοιλιότητας, και άλλες στοχεύουν στο σταμάτημα, δηλαδή στο φράξιμο της κοιλιάς, όπως π.χ. η 29 γ' συνταγή, όπου σημειώνεται «εις κοιλιάν όπου νά πηγαίνει ό άνθρωπος και νά τήν σταματήσει», ενώ υπάρχουν και άλλες που συνιστούν φάρμακα που σφίγγουν την κοιλιά, χωρίς αυτό να δηλώνεται, όπως η συνταγή 29 ε'.

Φαίνεται ότι ο τίτλος της συνταγής, όπως είναι γραμμένος, επιδέχεται δυο ερμηνείες. Η μία (και επικρατέστερη) είναι 'σε περιπτώσεις όπου έχουμε δυσκοιλιότητα' και η άλλη, η παρανόηση, είναι 'για νά φράξει ή κοιλιά', δηλαδή σε περιπτώσεις ευκοιλιότητας. Γι' αυτό θα εξετάσουμε ξεχωριστά την κάθε συνταγή σε σύγκριση με τις αντίστοιχες συνταγές του Διοσκουρίδη παραθέτοντας και τα σχετικά κείμενα:

Συνταγή 29 α': Η συνταγή συνιστά τα εξής λαϊκά φάρμακα: σίν(ν)α, ἄλας, λάδι και ζάχαρη¹⁴⁹⁵.

¹⁴⁹². Βλ. Διοσκ., Υλη, Ι. 79: «πλατάνου δέ τὰ τρυφερά τῶν φύλλων ἐψηθέντα ἐν οἴνῳ και καταπλασθέντα στέλλει... κουφίζει δέ και [τὰ] οἰδήματα και φλεγμονάς... τὰ δέ σφαιρία χλωρά σὺν οἴνῳ ποθέντα ἐρπετοδόηκτοις βοηθεῖ...»

¹⁴⁹³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. ΙΙ. 122, 1 και 6: «Πρὸς δέ τὰ τῶν ἔχεων δῆγματα ποτὰ σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... πλατάνου καρπός».

¹⁴⁹⁴. Στο κείμενο και στο χειρόγραφο διαβάζουμε 'βράξιν', που οφείλεται σίγουρα σε λανθασμένη ανάγνωση και αντιγραφή παλαιότερου χειρογράφου. Πρβλ. και Κοντομίχη, σ. 116 ('Δια φράξιν κοιλιάς εύκολη κίνησις' ρξθ'). 'Φράξις κοιλιάς' = φράξιμο της κοιλιάς, δηλαδή δυσκοιλιότητα.

¹⁴⁹⁵. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 458, αρ. 29 α': «Είς φράξιν κοιλιᾶς. Μούσκεψε ολίγην σίνα όπου ἔσπειρες... και κιναγέ το».

Η 'σίinna' είναι η σέννα. Σέννα όμως είναι και αυτή του εμπορίου, που συναποτελείται από φύλλα τριών ειδών του φυτού κασία¹⁴⁹⁶, τα οποία φύλλα ενέχουν καθαριστικό οξύ, αλλά και το φυτό 'άλυπον' με τη λαϊκή του ονομασία¹⁴⁹⁷. Από το κείμενο της συνταγής ('σίinna, όπου ἔσπειρες') συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για το φυτό σίinna ή σέννα, δηλαδή για το 'άλυπον' και όχι για τη σέννα του εμπορίου.

Για το φυτό «άλυπον», δηλαδή τη σέννα, όπως κοινώς ονομάζεται, ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι καθαρίζει τη μαύρη χολή από κάτω, όταν το παίρνει (πίνει) κανείς ισόποσα μαζί με το επίθυμον (δηλαδή το άνθος του πιο σκληρού θυμαριού) και μαζί με αλάτι και ξίδι¹⁴⁹⁸ (Το αλάτι βέβαια συνιστά και η συνταγή που εξετάζουμε). Συνιστά επομένως ο Διοσκουρίδης το φυτό «άλυπον» (δηλαδή τη σέννα ή σίinna) ως καθαριστικό, όπως χρησιμοποιείται και από το λαό¹⁴⁹⁹.

Για το λάδι ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι είναι καθαριστικό της κοιλιάς¹⁵⁰⁰ και για τη ζάχαρη (σάκχαρον) ότι διευκολύνει τις κενώσεις της κοιλιάς¹⁵⁰¹.

Συνταγή 29 β': Συνιστά πόση του χυμού του χλωρού τζαλαπιδιού (άπιου) μαζί με γάλα και νερό ή του ξερού τσαλαπιδιού αλευροποιημένου μαζί με μέλι και νερό¹⁵⁰².

Για το 'τζαλαπίδι' ή 'τσαλαπίδι', λαϊκή ονομασία του φυτού 'εὐφόρβιον ή ἄπιος' ή αλλιώς 'εὐφόρβιον τὸ ἀπιουειδές' (*Euphorbia Arios*), που είναι η

¹⁴⁹⁶. Συγκεκριμένα της 'κασίας τῆς ἀντωσειδοῦς', της 'ὄξυφύλλον' και της 'στενοφύλλον' κασίας. Βλ. Γεννάδ., σ. 477. Κατά τον Γεννάδιο (βλ. ὁ.π.) η «κασία» του Διοσκουρίδη (Υλη, I, 13, vol. I, p. 17, 2) αναφέρεται στον 'κινάμ(μ)ωμον τὴν κασίαν'.

¹⁴⁹⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 47. Το 'άλυπον' ή 'σφαιδιανθές' ή 'σφαιράνθεμον' (*Globularia*) υπάρχει σε τρία είδη στην ελληνική χλωρίδα: α') ἄλυπον τὸ καρδιόφυλλον (*G. Cordifolia*), β') ἄλυπον τὸ στύγιον (*G. Stygia*) και γ') ἄλυπον τὸ φρυγανῶδες (*G. alyrum*), που είναι και το «άλυπον» του Διοσκουρίδη και που φέρει τις λαϊκές ονομασίες 'σέννα', 'στουρέκι', 'τσουρέκι', 'τσουράκι', 'τσουκλάδι', 'σιδέρι', 'τῆς προβατίνας τὸ χορτάρι', 'ἀλληλούια'. Τα φύλλα και σπέρματά του χρησιμοποιούνται ως καθαριστικά στο λαό. Βλ. Γεννάδ., σ. 47.

¹⁴⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Υλη, IV, 178: «καθαίρει δὲ τὸ σπέρμα μέλαιναν χολὴν κάτω λαμβανόμενον τὸ ἴσον πλῆθος τῶ ἐπιθύμω μεθ' ἄλων και ὄξους...».

¹⁴⁹⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 47.

¹⁵⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Υλη, I, 30, 2: «ἔλαιον... ἔστι δὲ και εὐκόιλιον...».

¹⁵⁰¹. Βλ. Διοσκ., Υλη, II, 82, 5: «ἔστι δὲ εὐκόιλιον...».

¹⁵⁰². Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, αρ. 29 β': «τὸ τζαλαπίδι... και νερό».

«ἄπιος» του Διοσκουρίδη¹⁵⁰³, ο τελευταίος παρατηρεί ότι του φυτού αυτού (τῆς ἀπίου), αν ληφθεί από τον ασθενή το επάνω μέρος της ρίζας του, αποβάλλει μέσω εμετών τη χολή και το φλέγμα. Το δε κάτω μέρος κοντά στη ρίζα, αν ληφθεί, καθαρίζει την κοιλιά από κάτω και όταν λαμβάνεται ολόκληρο το φυτό, προκαλεί και τους δυο αυτούς καθαρισμούς. Κι αν θέλεις να πάρεις το γαλάκτωμα («τὸν ὀπό», τον χυμό), στούμπισε τις ρίζες και αφού τις βάλεις σε ένα αγγείο με νερό, κούνα τες και μάζεψε τον χυμό που επιπλέει με ένα φτερό και ξέρανέ τον. Από αυτόν τον ξερό χυμό, όταν πιει κανείς τρεις μισούς οβολούς¹⁵⁰⁴, τότε ο καθαρισμός (της κοιλιάς) γίνεται και από πάνω και από κάτω¹⁵⁰⁵. Θεωρεί δηλαδή ο Διοσκουρίδης το τσαλαπίδι καθαρικό της κοιλιάς, πράγμα που συμφωνεί με την παραπάνω συνταγή.

Στο γάλα και στο μέλι που συνοδεύουν το τσαλαπίδι της συνταγής ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει καθαρικές της κοιλιάς ιδιότητες¹⁵⁰⁶. Ωστόσο το μέλι συνιστάται από τον Διοσκουρίδη ως συστατικό φαρμάκου για κλύσμα μαζί με ζεστό νερό κατά του ειλεού των εντέρων στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* ἔργο του¹⁵⁰⁷.

Συνταγή 29 γ΄: Η συνταγή αυτή, όπως ήδη σημειώθηκε πιο πάνω, ενώ είναι κάτω από τον ίδιο τίτλο *Ἐὶς φράξιν κοιλιάς*, στοχεύει στην αντιμετώπιση όχι της δυσκοιλιότητας αλλά της ευκοιλιότητας, ἔστω και αν σημειώνεται στην αρχή η λέξη *ἕτερον*, που σημαίνει άλλη συνταγή για την ίδια περίπτωση. Και όμως η συνέχεια *ἔεις κοιλιάν ὅπου νὰ πηγαίνει ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ τὴν σταματήσῃ* αποδείχνει αυτό που και πιο πάνω σημειώσαμε για το στόχο της συνταγής. Επομένως εδώ συνιστώνται στυπτικά και όχι καθαρικά φάρμακα.

¹⁵⁰³. Βλ. Γεννάδ., σ. 393- 396 (*Εὐφόρβιον, Euphorbia*) και ιδιαίτερα σ. 394, καθώς και Χελδράιχ, σ. 104. Άλλες λαϊκές ονομασίες του φυτού είναι *ἴφλομάκι* στη Λακωνία και *ἴτσαλαπίδι* ή *ἴτσιρλαπίδι* σε άλλες περιοχές. Βλ. Γεννάδ., σ. 394.

¹⁵⁰⁴. Ένας οβολός ισούται με 0,728 γραμμάρια. Και οι τρεις μισοί οβολοί είναι $3 \times 0,364 = 1,092$ γραμμάρια).

¹⁵⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 175: «ταύτης τὸ μὲν ἄνωθεν μέρος τῆς ρίζης λημφθέν... δι' ἐμέτων ἄγει χολὴν καὶ φλέγμα, τὸ δὲ πρὸς τῇ ρίζῃ κάτω καθαίρει, ὅλη δὲ λημφθεῖσα ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις κινεῖ. ὁπίοι δὲ βουληθεὶς κόπτε τὰς ρίζας καὶ βαλὼν εἰς κρατηρίαν ὕδατος συντάραττε καὶ τὸν ἐφιστάμενον ὀπὸν πτερῶ ἀναλέγων ξήραινε· τούτου τρία ἡμιωβόλια ποθέντα ἄνω καὶ κάτω καθαίρει».

¹⁵⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 70 (*γάλα*) και II. 82 (*μέλι*).

¹⁵⁰⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 47: «εἰλεώδεις δὲ ὠφελεῖ ἐνιέμενα... μέλιτι μείζας δίδου... σὺν ὕδατι θερμῶ».

Η συνταγή συνιστά ζουμί φακής βρασμένης επτά φορές (στις έξι πετάμε το ζουμί) με προσθήκη ξιδιού¹⁵⁰⁸.

Και η φακή («φάκος») και το ξίδι («όξος») συνιστώνται και από τον Διοσκουρίδη κατά της ευκοιλιότητας. Πιο συγκεκριμένα :

Για τη φακή ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι, όταν βράζεται μαζί με το φλούδι της και τρώγεται, σφίγγει την κοιλιά¹⁵⁰⁹. Και συνεχίζει πιο κάτω : «Η φακή έχει στυπτικές ιδιότητες και γι' αυτό σταματάει την κοιλιά (δηλαδή την ευκοιλιότητα), αν ξεφλουδιστεί και βραστεί καλά («έπιμελώς»), αφού χυθεί το πρώτο νερό κατά το βράσιμο, διότι το αφέψημά της χαλαρώνει την κοιλιά»¹⁵¹⁰. Έτσι εξηγείται γιατί και στη λαϊκή συνταγή απαιτείται να πετιέται το νερό και μάλιστα έξι φορές μετά από καλό βράσιμο της φακής, γιατί αυτό το αφέψημα είναι «λυτικόν κοιλίας», όπως σημειώνει ο Διοσκουρίδης, οπότε η χρήση του θα είχε τα αντίθετα αποτελέσματα.

Στη συνέχεια ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι τα ίδια αποτελέσματα έχει και μάλιστα ακόμη καλύτερα στην περίπτωση διάρροιας της κοιλιάς, αν προστεθεί σ' αυτή (τη φακή) ραδίκι ή αντίδι κ.τ.λ. Και ειδικά για το ξίδι προσθέτει: «πρέπει το ξίδι να το βράσουμε καλά μαζί με αυτή (τη φακή), γιατί αλλιώς ταραάζει την κοιλιά»¹⁵¹¹. Να λοιπόν που οφείλεται η προσθήκη ξιδιού στη λαϊκή συνταγή που εξετάζουμε.

Άλλωστε και ιδιαίτερα για το ξίδι ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι συνιστάται να βράζεται μαζί με τις τροφές στις περιπτώσεις καταρροών της κοιλιάς¹⁵¹² (δηλ. σε περιπτώσεις ευκοιλιότητας). Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης

¹⁵⁰⁸. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 458, αρ. 29 γ': «Έτερον: Εἰς κοιλίαν ὅπου νὰ πηγαίνῃ... καὶ νὰ τὴν σταματήσῃ φακὴ βράσει... καὶ ἄς φάγῃ. Τέλος».

¹⁵⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 107 (φακός), 1: «κοιλίας τε σταλτικός σὺν τῷ λέπει ἐψόμενος...».

¹⁵¹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 107, 1: «δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, ὅθεν κοιλίαν ἴσθησι προαπολεπισθεὶς καὶ ἐψηθεὶς ἐπιμελῶς, τοῦ πρώτου ἐν τῷ ἀφέψησθαι ὕδατος ἀποχεομένου· λυτικὸν γὰρ τὸ ἀφέψημα αὐτοῦ». Το «ἀφέψημα αὐτοῦ» εἶναι το νερό, στο οποίο βράζεται και που πετιέται (στη λαϊκή συνταγή μάλιστα έξι φορές), διότι εἶναι «λυτικὸν κοιλίας», και θα προκαλούσε ευκοιλιότητα, αν δεν πετιόταν.

¹⁵¹¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 107, 2: «βέλτιον δὲ τὸ ἴδιον ἔργον ἀποτελεῖ πρὸς τὰ ρεύματα τῆς κοιλίας, μιγείσης αὐτῷ σέριδος ἢ κιχωρίου... δεῖ δὲ τὸ ὄξος ἐπιμελῶς συγκαθεψεῖν αὐτῷ, εἰ δὲ μὴ γε, ταραττει τὴν κοιλίαν...».

¹⁵¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 13, 1: «ὄξος... καὶ ἐπὶ ρευμάτων κοιλίας συνεψόμενον ταῖς τροφαῖς ἀρμόζει...».

414
κάνει λόγο για τη φακή ως φαρμάκου κατά της δυσεντερίας και των κοιλιακών¹⁵¹³.

Συνταγή 29 δ': Η συνταγή συνιστά τη λήψη βρασμένης μαζί με λάδι μολόχας για άμεση αντιμετώπιση της δυσκοιλιότητας¹⁵¹⁴.

Τόσο η μολόχα όσο και το λάδι συνιστώνται και από τον Διοσκουρίδη ως φάρμακο για την διευκόλυνση των κενώσεων. Πιο συγκεκριμένα :

Για την ήμερη μολόχα («μολόχη ή κηπευτή») ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι διευκολύνει τις κενώσεις της κοιλιάς και πιο πολύ οι βλαστοί της¹⁵¹⁵. Για το λάδι («έλαιον») σημειώνει επίσης το ίδιο στο 'Περὶ ὕλης Ιατρικῆς' έργο του¹⁵¹⁶.

Συνταγή 29 ε': Η συνταγή συνιστά τυρί παλιό και πήγανο κοπανισμένα, ως ποτό, μαζί με κρασί, χωρίς να σημειώνει αν είναι για την "λύσιν" ή την "φράξιν" της κοιλιάς¹⁵¹⁷, μετά το μπέρδεμα και των δυο περιπτώσεων με τον ίδιο τίτλο που παρατηρήσαμε πιο πάνω.

Και επειδή και τα τρία αυτά λαϊκά φάρμακα κατά τον Διοσκουρίδη σφίγγουν και φράζουν την κοιλιά, συμπεραίνουμε ότι στόχος τη συνταγής είναι η παύση της ευκοιλιότητας. Πιο συγκεκριμένα :

Για το παλιό τυρί ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι σφίγγει (σταματάει) την κοιλιά¹⁵¹⁸ (δηλαδή σταματάει την ευκοιλιότητα). Για τον «άπηγανο» (τὸ 'πήγανον') σημειώνει και μάλιστα και για τα δυο είδη του (α'. ὄρειον καὶ

---

¹⁵¹³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 51, 1 και 5: «ἐν προσφορᾷς δὲ μέρει (= στη θέση της τροφής) ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς... φακοὶ μετὰ ἀρνογλώσσου... ἤψημένοι». Προτίμησα τη γραφή 'φακοί' του κώδικα R- βλ. κριτ. υπόμνημα-αντί της γραφής 'φακή' του κειμένου. Έτσι μόνον αιτιολογείται η μετοχή «ἤψημένοι» και όχι «ὑψημένη». Βλ. επίσης ό.π., II. 53: «φακή μετὰ ρόδων ἀφεψηθεῖσα» (φακή βρασμένη με τριαντάφυλλα).

¹⁵¹⁴. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 458 , αρ. 29 δ': «ἕτερον : βράσε μολόχα καὶ λάδι, παρευθὺς τὸν κινάγει».

¹⁵¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 118, 1: «μολόχη... ἢ κηπευτή... εὐκοίλιος, καὶ μᾶλλον οἱ καυλοί...».

¹⁵¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 2: «έλαιον... ἔστι δὲ καὶ εὐκοίλιον».

¹⁵¹⁷. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 458 , αρ. 29 ε': «ἕτερον: τυρί παλιό καὶ πήγανον κοπάνισε κι ἄς τὸ πίνει μὲ κρασί».

¹⁵¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 71: «...ὁ δὲ παλαιότερος (ενν. τυρός) κοιλίας σταλτικός...».

ἄγριον και β'. ἡμερον και κηπευτόν) ότι, και όταν τρώγονται και όταν πίνονται, σταματούν την ευκοιλιότητα¹⁵¹⁹.

Αλλά τις ίδιες ιδιότητες αποδίδει και στο κρασί παρατηρώντας ότι για όσους έχουν διάρροια ενδείκνυται το λεγόμενο «μελαμψίθιο» κρασί¹⁵²⁰ και ότι το ιταλικό, «φαλερίνο» ονομαζόμενο, κρασί στεγνώνει την κοιλιά¹⁵²¹, το λεγόμενο «συρεντίνο» είναι πολύ στυφό και γι' αυτό σταματάει την καταρροή των εντέρων και του στομαχιού¹⁵²², ενώ κοινή θεραπευτική ιδιότητα όλων των κρασιών είναι (μεταξύ άλλων και) ότι κάνουν καλό στη χρόνια φούσκωση και στην καταρροή της κοιλιάς¹⁵²³.

Συνταγή 29 C': Από τη συνταγή συνιστάται να λαμβάνεται ως ποτό μότα και αφιόνι (ὄπιο) και ένα σπυρί ρεβίθι μαζί, που πρέπει να καταπίνεται αμάσητο¹⁵²⁴.

Κατά τον Γεννάδιο ήδη στην εποχή του Διοσκουρίδη ο καρπός της καστανιάς ονομαζόταν και «μότον» αλλά και «σαρδιανή βάλανος» και «Διός βάλανος» και «λόπιμον»¹⁵²⁵. Ο Διοσκουρίδης σημειώνει για τα Σαρδιανά βελανίδια ότι κάποιιοι τα ονομάζουν και «λόπιμα ἢ καστανιάς ἢ μότα ἢ Διός βαλάνους»¹⁵²⁶, αλλά στο σχετικό με τη βελανιδιά («δρῦν») κεφάλαιο αποδίδει και στους καρπούς της («βαλάνους») τις ίδιες στυπτικές ιδιότητες και δράσεις όπως και στα βελανίδια («βαλάνους») του δένδρου «δρῦς», δηλαδή της βελανιδιάς και των ποικιλιών της («φηγός και πρίνος»), αλλά και στο φλοιό και στο ξύλο της βελανιδιάς σημειώνοντας

1519. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 45, 1: «ἀμφότερα δὲ... ἐσθιόμενά τε καὶ πινόμενα κοιλίαν ἴστησι...».

1520. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 5: «...ιδίως δὲ ἐπὶ τῶν τὴν κοιλίαν ρευματιζομένων ἀρμόζει ὁ μελαμψίθιος (ενν. οἶνος)».

1521. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 6: «Φαλερίνος δὲ καλούμενος... κοιλιάς στεγνωτικός...».

1522. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 7: «ὁ δὲ Συρεντίνος ἀύστηρός ἰκανῶς ἐστίν, ὅθεν ἐντέρων καὶ στομάχου ρεῦμα ἴστησι...».

1523. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 6, 10: «κοινή δύναμις οἴνου... ποιεῖ καὶ πρὸς ἐμπνευμάτωσιν χρόνιον καὶ... ἐντέρων καὶ κοιλιάς ρευματισμόν...».

1524. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, αρ. 29 C': «ἕτερον: μότα μακρὺ ὡσάν τὸ δάχτυλό σου... ἀμάσητος, τέλος».

1525. Βλ. Γεννάδ., σ. 478 (καστανέα, *Castanea*).

1526. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 106 (δρῦς), 3: «αἱ δὲ Σαρδιαναὶ βάλανοι, ἅς τινες λόπιμα ἢ καστανιάς ἢ μότα ἢ Διός βαλάνους καλοῦσι, στύφουσι καὶ αὐταί, τῶν ὁμοίων τέ εἰσι δραστικά...».

ότι το αφέψημά τους δίνεται σε εκείνους που πάσχουν από κοιλιακά και δυσεντερία¹⁵²⁷.

Τί είναι λοιπόν το 'μότον' ή τα 'μότα' της συνταγής (και μάλιστα 'μακρὺν ὡσὰν τὸ δάχτυλό σου'); Είναι το κάστανο, όπως ισχυρίζεται ο Γεννάδιος ή το μακρουλό βελανίδι, που πάλι δεν μπορεί να είναι τόσο μακρὺ, ή τίποτε από τα δυο; Η απάντηση δεν είναι εύκολη, αφού μάλιστα οι ονομασίες βελανίδι ή κάστανο φαίνεται να είναι γνωστές και συνηθισμένες στο λαό, πράγμα που δεν συμβαίνει με την ονομασία 'μότος' ή 'μότα'.

Για το αφίονι («ὄπιον») ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι κάνει καλό και στα κοιλιακά, αν ληφθεί σε μικρή ποσότητα έως ενός σπυριού ροβιού¹⁵²⁸. Ανάλογη ποσότητα απαιτείται και από τη λαϊκή συνταγή «καὶ ἐπάνω νὰ βάλεις ἕως ἓνα σπυρὶ ἀφίονι νὰ ρίξεις στὸν πότο»¹⁵²⁹. Αλλά και από τις κάψες του καρπού της παπαρούνας ('μήκωνος τῆς ὑπνοποιοῦ'), από την οποία βγαίνει το όπιο, ο Διοσκουρίδης συνιστά την παρασκευή μαντζουνιού (αφού βραστούν με νερό και ύστερα με μέλι) για τα κοιλιακά, ενώ για τον σπόρο της μαύρης παπαρούνας («τῆς μελαίνης μήκωνος») σημειώνει ότι λιωμένος πίνεται μαζί με κρασί ενάντια στη διάρροια της κοιλιάς¹⁵³⁰.

Όσο για το ρεβίθι («ἐρέβινθος») ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι διευκολύνει τις κενώσεις της κοιλιάς («ἐρέβινθος ὁ ἡμερος εὐκοίλιος»)¹⁵³¹ και ίσως γι' αυτό η λαϊκή συνταγή συνιστά να καταπίνεται αμάσητο¹⁵³². Πάντως ο Διοσκουρίδης δεν το συνιστά κατά της ευκοιλιότητας.

Συνταγή 29 ζ': «Βγάλε τοῦ κυδωνιοῦ τὸν σπόρο καὶ τὴν καρδιὰ καὶ γιόμισε τὴν καρδιὰ κερὶ καὶ βράσε σουτιὰ καὶ τύλιξε τὸ κυδῶνι κι ἄς τρώγει καὶ γειάνουν»¹⁵³³.

¹⁵²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 106 (δρῦς), 1: «δίδεται δὲ τὸ ἀφέψημα αὐτῶν κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς...».

¹⁵²⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64 (μήκων), 3: «ὁ δὲ ὀπός... λημφθεὶς βραχὺς ὄσον ὄροβος ἀνώδυνός ἐστι... βοηθῶν... καὶ κοιλιακαῖς διαθέσεσι».

¹⁵²⁹. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, αρ. 29 ζ'.

¹⁵³⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 2-3: «καθ' ἑαυτὰς δὲ ἐψηθεῖσαι αἱ κωδύαι ἐν ὕδατι... εἶτα σὺν μέλιτι... ποιοῦσι φάρμακον ἐκλεικτόν... πρὸς... κοιλιακὰς διαθέσεις... τὸ δὲ σπέρμα τῆς μελαίνης μήκωνος λειὸν ποτίζεται σὺν οἴνῳ πρὸς ῥεῦμα κοιλιάς...».

¹⁵³¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 104, 1.

¹⁵³². Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458, αρ. 29 ζ': «ἓνα σπυρὶ ρεβίθι... καὶ νερὸ νὰ μὴν πίνει μόνον νὰ τὸ καταπίνει ἀμάσητο».

¹⁵³³. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 458-459, αρ. 29 ζ': «ἕτερον : βγάλε... γειάνουν».

Για τα κυδώνια ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι εἶναι ωφέλιμα σε ὅσους πάσχουν ἀπὸ κοιλιακά, δυσεντερία κ.α. κυρίως ωμά' ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκχύλισμά τους κάνει καλὸ ὡς ποτὸ σε ἐκείνους που πάσχουν ἀπὸ καταρροές του στομαχίου καὶ τῆς κοιλιάς¹⁵³⁴. Καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' βιβλίῳ του υπάρχουν ἀναφορές σχετικά με τὶς θεραπευτικὲς ιδιότητες καὶ τὴν χρῆση του κυδωνίου ὡς φαρμάκου (μαζὶ με ἄλλα φάρμακα) κατὰ τῆς χρόνιας διάρροιας, τῆς δυσεντερίας καὶ τῶν κοιλιακῶν. Πιο συγκεκριμένα ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τὶς χρόνιες διάρροιες τὶς σταματοῦν (μεταξὺ ἄλλων) καὶ ὁ σπῆρος καὶ ὁ χυμὸς του ἀρνόγλωσσου σε ποσότητα δυο τρίτων μαζὶ με ποσότητα ἐνὸς τρίτου ἀπὸ ψημένα (ψημένα) κυδώνια, ὅταν τα πίνει ὁ ενδιαφερόμενος μαζὶ με νερωμένο κρασί πρὶν ἀπὸ τὸν ὕπνο¹⁵³⁵. Ἀλλὰ καὶ σε ὅσους πάσχουν ἀπὸ κοιλιακά καὶ δυσεντερία, συνεχίζει ὁ Διοσκουρίδης, μαζὶ με τὴν τροφὴ δίνονται με ωφέλεια ὠριμα κυδώνια καὶ βρασμένα με μέλι ἢ 'αφοῦ κόψεις τὰ κυδώνια με καλάμι καὶ μουσκεύοντάς τα στὸ νερό, δῶσε νὰ πίνει (ὁ ἀσθενής) τὸ ἐκχύλισμα'¹⁵³⁶.

Τὸ κερὶ («κηρός») ἀναμειγνύεται κατὰ τὸν Διοσκουρίδη καὶ στα ροφήματα γιὰ ἐκείνους που ἔχουν δυσεντερία¹⁵³⁷, ἀλλὰ προστίθεται καὶ στὴν τροφὴ βρασμένο κερὶ ἢ κερήθρα μαζὶ με τὰ ροφήματα σε ὅσους ἔχουν κοιλιακά καὶ δυσεντερία¹⁵³⁸.

Ὅσο γιὰ τὴν ψημένη σουπιὰ καὶ μάλιστα γιὰ τὸ μελάνι τῆς σημειώνει ἀπλῶς ὅτι εἶναι μαλακτικὸ τῆς κοιλιάς¹⁵³⁹, κάτι που δὲν ἔχει σχέση με τὴν λαϊκὴ συνταγή.

¹⁵³⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 115, 1-2: «τὰ δὲ κυδώνια... χρήσιμα κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς... μάλιστα δὲ ὠμά' καὶ τὸ ἀπόβρεγμα δὲ αὐτῶν ἀρμόζει τοῖς στόμαχον ἢ κοιλίαν ρευματιζομένοις ἐν ποτῶ...».

¹⁵³⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 49, 1 καὶ 3: «κοιλίας δὲ ρεούσας χρονίως ἐφίστησιν... ἀρνογλώσσου σπέρμα... κυδωνίων πεφωγμένων μέρος α', εἰς ὕπνον πινόμενον μετὰ κράματος...».

¹⁵³⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 51, 1 καὶ 4: «ἐν προσφορᾷ δὲ μέρει ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς... μῆλα Κυδώνια πέπειρα (=ὠριμα) ἐφθὰ μετὰ μέλιτος, ἢ διατεμῶν τὰ Κυδώνια καλάμῳ καὶ ἐναποβρέχων ὕδατι δίδου πίνειν τὸ ἀπόβρεγμα...».

¹⁵³⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 83, 3: «κηρός... μείγνυται δὲ καὶ ροφήμασιν ἐπὶ τῶν δυσεντερικῶν».

¹⁵³⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 51, 1 καὶ 6: «ἐν προσφορᾷ δὲ μέρει ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς καὶ δυσεντερικοῖς... κηρός ἢ μελίκηρον ἐγκαθειψόμενον τοῖς ροφήμασιν».

¹⁵³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 21: «σηπίας ἐψηθείσης τὸ μέλαν βιβρωσκόμενον... κοιλίας μαλακτικόν...».

Συνταγή 29 η': «Ἐτερον: τοῦ τριαντάφυλλου τὰ φύλλα ἄς βράσει καὶ ἄς τὰ πίνει»¹⁵⁴⁰.

Για τα κεφάλια των τριαντάφυλλων ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι, ὅταν πίνονται, σταματοῦν τη διάρροια της κοιλιᾶς¹⁵⁴¹. Για το ροδόμυρο ὅμως που γίνεται ἀπὸ τα φύλλα (πέταλα) χιλίων τριαντάφυλλων, ἀπὸ σχοῖνο καὶ λάδι¹⁵⁴² σημειώνει ὅτι, ὅταν πίνεται, εἶναι καθαρτικὸ της κοιλιᾶς¹⁵⁴³.

Συνταγή 29 θ': Συνιστάται ἡ πόση για τρεῖς μέρες μείγματος κοπανισμένων φυτῶν μολόχας καὶ ρίζας κολοκυθιάς καὶ ανακατωμένων με μέλι για την αποβολή καὶ ἄλλης χολῆς¹⁵⁴⁴.

Για τη μολόχα καὶ τις σχετικὲς θεραπευτικὲς ιδιότητες στο ἔργο του Διοσκουρίδη ἔχει γίνει ἤδη λόγος πιο πάνω (συνταγή 29 δ').

Για τον καρπὸ της κολοκυθιάς («κολόκυνθα ἐδώδιμος») ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι διευκολύνει ἡπια τις κενώσεις της κοιλιᾶς, ἀν βραστεῖ ολόκληρος, στυφθεῖ ο χυμὸς του καὶ ποθεῖ μαζί με μέλι καὶ σόδα¹⁵⁴⁵, ἐνῶ οὔτε για τη ρίζα της κολοκυθιάς οὔτε για το μέλι ἀναφέρει τίποτα σχετικὸ.

Συνταγή 29 ι': «Ἐτερον: τρίψε μαστίχην ὡσὰν ἀλεύρι καὶ πότιζε τὸν ἄνθρωπο, τρεῖς ταχυνὲς καθαρίζεις»¹⁵⁴⁶.

Για το φυτὸ σχίνος, ρητίνη του ὁποῖου εἶναι ἡ μαστίχα, ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι με τις στυπτικὲς του ιδιότητες, ὅταν πίνεται, κάνει καλὸ

¹⁵⁴⁰. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 459, αρ. 29 η': «Ἐτερον: τοῦ τριαντάφυλλου... πίνει...».

¹⁵⁴¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 99, 2: «...αἱ κεφαλαὶ δὲ (ενν. τῶν ρόδων) ποθεῖσαι κοιλίαν ρέουσιν... ἐπέχουσιν...».

¹⁵⁴². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 43, 1-3.

¹⁵⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 43, 4: «ρόδιον... λύει δὲ καὶ κοιλίαν ποτιζόμενον...».

¹⁵⁴⁴. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 459, αρ. 29 θ': «εἰς καθαρὲς μολόχες... θέλει βγάλει καὶ ἄλλην χολήν».

¹⁵⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 134 (κολόκυνθα ἐδώδιμος): «κολόκυνθα ἐδώδιμος... ὅλης δὲ αὐτῆς ἀποζεσθείσης καὶ ἐκθλιβείσης ὁ χυλὸς πινόμενος, μετὰ μέλιτος βραχέος καὶ νίτρου κοιλίαν λύει κούφως».

¹⁵⁴⁶. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 459, αρ. 29 ι': «Ἐτερον: τρίψε μαστίχη... καθαρίζεις».

(μεταξύ άλλων) και στις περιπτώσεις διάρροιας και δυσεντερίας¹⁵⁴⁷. Για τη μαστίχα όμως παρατηρεί απλώς ότι κάνει καλό στο στομάχι και προκαλεί το 'ρέψιμο'¹⁵⁴⁸.

Συνταγή 29 ια': «Έτερον: ρίγανη και ξίδι και μέλι βράσε, ἄς πίνει τὸ ζουμί»¹⁵⁴⁹.

Η ρίγανη, και μάλιστα η «ορίγανος ή Ηρακλεωτική» κατά τον Διοσκουρίδη, αποβάλλει από την κοιλιά τη μαύρη χολή, όταν πίνεται ξερή σε ποσότητα ενός οξύβαφου¹⁵⁵⁰ μαζί με μελόνερο¹⁵⁵¹. Τις ίδιες ιδιότητες αποδίδει ο Διοσκουρίδης και στην «όνιτιδα ρίγανη», για την οποία όμως σημειώνει ότι δεν είναι τόσο δραστική¹⁵⁵².

Για το ξίδι έγινε ήδη λόγος πιο πάνω (συνταγή 29γ'), ενώ για το μέλι δεν σημειώνεται τίποτε το σχετικό από τον Διοσκουρίδη¹⁵⁵³.

20. Αίμα από τὰ γούλια τοῦ ἀνθρώπου (σ. 458, αρ. 31, α'-β')

Με τον πιο πάνω τίτλο και αριθμό παραθέτονται δυο συνταγές (α' και β') για την θεραπεία των ούλων που ματώνουν και πονούν.

Η πρώτη συνταγή συνιστά πλύσεις και κράτημα στο στόμα αφεψήματος από φύλλα ελιάς και η δεύτερη πλύσεις και κράτημα στο στόμα αφεψήματος κορυφών μυρσίνης (μυρτιάς) και τριαντάφυλλων, βρασμένων με κρασί και με ξίδι¹⁵⁵⁴.

¹⁵⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 70, 1: «ποιεῖ δὲ στύφον πρὸς... ῥύσεις κοιλίας καὶ δυσεντερίας πινόμενον...».

¹⁵⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 70, 3: «μαστίχη... ἔστι δὲ εὐστόμαχος καὶ ἐρευτική...».

¹⁵⁴⁹. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 459, αρ. 29 ια'.

¹⁵⁵⁰ «Οξύβαφον» ήταν μονάδα μέτρησης χωρητικότητας (0,0684 του λίτρου) αλλά και αγγείο για την προσφορά το ξιδιού.

¹⁵⁵¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 27, 1: «ξηρὰ δὲ ποθεισα οξυβάφου πλήθος σὺν μελικράτῳ μέλινα κατὰ κοιλίαν ἄγει...».

¹⁵⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 28: «ἢ δὲ ὄνιτις καλουμένη... δύναται... τὰ αὐτὰ τῇ Ηρακλεωτικῇ, οὐχ οὕτως μέντοι δραστικὴ καθέστηκε».

¹⁵⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82.

¹⁵⁵⁴. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 459, αρ. 31: «Τὰ φύλλα τῆς ἐλιάς... ὡσάν καὶ τὸ πρῶτο, τέλος».

Τα παραπάνω λαϊκά φάρμακα συνιστώνται και από τον Διοσκουρίδη για ανάλογη θεραπεία των ούλων και των δοντιών. Συγκεκριμένα: Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι τα δόντια που κουνιούνται και τα πλαδαρά ούλα τα ενισχύουν, αν γίνονται πλύσεις του στόματος και κρατιούνται για αρκετή ὥρα στο στόμα (μεταξύ άλλων και) το ἀφέψημα των φύλλων της ελιάς¹⁵⁵⁵.

Για τις ίδιες παθήσεις συνιστά και τη ρίζα της ἀγρίας μυρσίνης και τα ξερά τριαντάφυλλα βρασμένα σε κρασί, ὥσπου να μείνει το ἓνα τρίτο, για πλύσεις του στόματος, ὅπως στην προηγούμενη περίπτωση¹⁵⁵⁶. Για τα τριαντάφυλλα («ρόδα») μάλιστα σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι εἶναι στυπτικά και μάλιστα ὅτι τα ξερά εἶναι περισσότερο στυπτικά και ὅτι αὐτό που βγαίνει ἀπὸ το στύψιμο των ξερῶν τριαντάφυλλων, τα ὁποῖα ἔχουν βραστεῖ σε κρασί, κάνει καλό (μεταξύ άλλων και) στους πόνους των ούλων¹⁵⁵⁷, ἐνῶ για πλύσεις του στόματος στους οδοντόπονους συνιστά και το ροδόμυρο, που βγαίνει ἀπὸ τα τριαντάφυλλα, βρασμένα μαζί με σχοῖνο και λάδι¹⁵⁵⁸.

Για το ξίδι μάλιστα (που συνιστά ἡ β' συνταγή) σημειώνει μεταξύ άλλων ὅτι εἶναι στυπτικό, ανασταλτικό κάθε αιμορραγίας και ὅταν πίνεται και ὅταν τοποθετεῖται ἐπάνω (ενν. στο μέρος που αιμορραγεῖ), ὅτι εἶναι και αιμοστατικό και προστατευτικό κατὰ των φλεγμονῶν, ἀλλά και ὅτι σταματᾷ (συστέλλει) τα ούλα που ἔχουν ανοίξει (ἔχουν γίνει πλαδαρά) και αιμορραγοῦν¹⁵⁵⁹.

21. Εἰς κωλοκάθισμα ὁποῦ βγαίνει ἡ σούφρα τοῦ ἀνθρώπου (σ. 459- 460, αρ. 32, α', β', γ')

Τρεῖς συνταγές παραθέτονται με τον παραπάνω τίτλο και αριθμό.

¹⁵⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 74, 1: «σειομένους δὲ ὀδόντας κρατύνει καὶ οὔλα πλαδῶντα διακλυζόμενα καὶ διακρατούμενα ἐφ' ἱκανὸν ἐν τῷ στόματι ἑλαιίας τῶν φύλλων ἀφέψημα...».

¹⁵⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 66, 3: «ὄξυμυρσίνης ρίζα... ρόδα ξηρά ἐν οἴνῳ ἐψηθέντα ἄχρι τρίτου... δίδου ἀνακλύζεσθαι».

¹⁵⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 99, 1: «ρόδα... στύφει, τὰ δὲ ξηρά μᾶλλον στύφει... ποιεῖ δὲ τῶν ξηρῶν ἐψηθέντων ἐν οἴνῳ τὸ ἀπόθλιμμα πρὸς ἄλγημα... οὔλων...».

¹⁵⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 43, 1-4: «...δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν... ὀδονταλγίας τε διάκλυσμα...».

¹⁵⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1: «ὄξος... στύφει... στατικόν τε αἱμορραγίας πάσης πινόμενόν τε καὶ ἐγκαθιζόμενον... ἐναιμόν τέ ἐστι καὶ ἀφλέγμαντον... στέλλει... καὶ οὔλα ἀφεστῶτα καὶ αἱμορραγοῦντα...».

Η πρώτη (α') συνιστά θεραπεία με κατάπλασμα μείγματος από ροδόσταμα (δηλ. ροδόμυρο) και κρόκο αυγού. Η δεύτερη (β') με κατάπλασμα από βρασμένη ρίζα αγκινάρας και η τρίτη (γ') με κατάπλασμα από άπλυτα μαλλιά εμβαπτισμένα σε λάδι¹⁵⁶⁰.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το ροδόσταμα (ροδόμυρο) ὅτι ἔχει στυπτικές ιδιότητες και κάνει καλό ως κλύσμα στους ερεθισμούς των εντέρων¹⁵⁶¹, ενώ για τον βρασμένο κρόκο αυγού ὅτι μαζί με μελίλωτο κάνει καλό και στις φλεγμονές και στα κονδυλώματα του πρωκτού¹⁵⁶².

Για την αγκινάρα (της β' συνταγῆς) δεν γίνεται λόγος στα δυο ἔργα του Διοσκουρίδη ('Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' και 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων'). Για τα ἀπλυτα μαλλιά ὅμως («ἔρια οἰσυπηρά») και ιδιαίτερα για το λίπος που αυτά περιέχουν («οἶσυπος» ονομάζεται κατά τον Διοσκουρίδη) ο τελευταίος παρατηρεῖ, ὅτι μεταξύ ἄλλων ἔχουν την ιδιότητα να θρέφουν (και να κλείνουν) τα σκληρωματικά ἔλκη του πρωκτού¹⁵⁶³.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' μάλιστα ἔργο του αναφέρει το ροδόμυρο, τον κρόκο του αυγού και τα ρυπαρά μαλλιά («ἔρια οἰσυπηρά») σε συνδυασμό και με ἄλλα φάρμακα για την αντιμετώπιση των κονδυλωμάτων του πρωκτού.

Πιο συγκεκριμένα παρατηρεῖ ὅτι την παραπάνω πάθηση θεραπεύουν και τα φύλλα της βάτου και ο χυμός της, εἴαν επαλειφθεῖ και μπει ως κατάπλασμα μαζί με κηραλοιφή ροδόμυρου¹⁵⁶⁴. Το ἴδιο και ο μελίλωτος, αν βραστεί σε γλυκό κρασί, αφού αναμειχθεῖ με αυτό κρόκος αυγών («μειγείσης ἀντῶ λεκίθου ῥῶν») ¹⁵⁶⁵. Κάνουν μάλιστα γι' αυτή την πάθηση, κατά τον Διοσκουρίδη, και τα ρυπαρά μαλλιά, καμένα και πλασμένα (ανακατωμένα) μαζί με ροδόμυρο και λίπος χήνας¹⁵⁶⁶.

¹⁵⁶⁰. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 459-460, αρ. 32: «Ροδόσταμα... τὸ κάθισμα τοῦ ἀνθρώπου».

¹⁵⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 43, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν... πρὸς τε ἐντέρων ἐρεθισμούς... ἐγκλυζόμενον».

¹⁵⁶². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 50: «ἢ δὲ λέκιθος (=κρόκος) αὐτοῦ ἐφθῆ χρησίμη... πρὸς τε τὰς περι δακτύλιον φλεγμονὰς και κονδυλώματα σὺν μελιλώτῳ...».

¹⁵⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 74, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει... πληρωτικὴν ἐλκῶν... και μάλιστα τῶν περι δακτύλιον...».

¹⁵⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 208, 1: «τὰ δὲ κονδυλώματα στέλλει... καταπλασθέντα βάτου φύλλα <ὁμοίως> και ὁ χυλὸς <δὲ> καταχρίόμενος και σὺν ῥοδίνῃ κηρωτῇ ἐπιτιθέμενος...».

¹⁵⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 208, 2: «...μελίλωτον σὺν οἴνῳ γλυκεῖ ἐψηθὲν μειγείσης αὐτῶ λεκίθῳ ῥῶν...».

¹⁵⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 208, 3: «(τὰ δὲ κονδυλώματα στέλλει)... ἔρια οἰσυπηρά κεκαυμένα συλλημφθέντα ῥοδίνῳ και στέατι χηνείῳ...».

22. Εἰς λειχήναν, ψώραν καὶ λέπραν
(σ. 460, αρ. 33, α' - δ')

Παραθέτονται ἐδῶ ὑπὸ τὸν ἴδιον τίτλον καὶ ἀριθμὸν τέσσερις συνταγές (α' - δ').

α') Ἡ πρώτη συνιστᾶ ἐπάλειψη ἢ ἐπίθεμα ἀπὸ κοπανισμένον καρδαμόσπορον με μέλι.

β') Ἡ δευτέρα συνιστᾶ ἐπάλειψη μείγματος αλευροποιημένων καρυδιῶν καὶ χοιρινῶν λίπους (Ξιγγίου).

γ') Ἡ τρίτη συνιστᾶ ἐπάλειψη μείγματος ἀπὸ δάκρυ ἐλιάς, καμένα φύλλα μηλιάς καὶ ξιδίου.

δ') Ἡ τέταρτη συνιστᾶ ἐπάλειψη τῆς 'λεπρωμένης' κεφαλῆς με μείγμα κοπανισμένων φύλλων αγριοσυκιάς με ξίδι 'κακόν'¹⁵⁶⁷.

Ἐπειδὴ ἴδιες ἢ παρόμοιες συνταγές με τίτλον 'περὶ λειχήνας, ψώρας, λέπρας' πραγματευτήκαμε καὶ στα προηγούμενα (πρόκειται γιὰ τὴν συνταγὴ ὑπ' ἀριθμὸν 105 στο λαϊκὸν γιαιτροσόφι που ἐξέδωσε στὴν 'Ἠπειρωτικὴ Ἑστιά' ὁ Σπ. Μουσελίμης)¹⁵⁶⁸, θὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ ἀπλῶς ποια ἀπὸ τὰ παραπάνω φάρμακα πραγματευτήκαμε ἐκεῖ καὶ ἔχουν σχέση με ἀναφορές τους στο ἔργο του Διοσκουρίδου, χωρὶς τὴν ἐπανάληψη παραπομπῶν στο ἔργο του, ἐνῶ ἐδῶ θὰ πραγματευτοῦμε τὰ υπόλοιπα φάρμακα ἀπὸ τις τέσσερις παραπάνω συνταγές.

Πραγματευτήκαμε λοιπὸν καὶ ἀντιστοιχίσαμε με τὰ ἴδια φάρμακα γιὰ τις ἴδιες παθήσεις στον Διοσκουρίδου τὸ κάρδαμο, τῆς ἐλιάς τὸ δάκρυ, τὸ μέλι καὶ τὸ ξίδι με παραπομπές καὶ παράθεση σχετικῶν χωρίων ἀπὸ τὸ 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' καὶ ἀπὸ τὸ 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδου.

Μένουν τὰ υπόλοιπα φάρμακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως τὰ φύλλα τῆς μηλιάς¹⁵⁶⁹ τῆς τρίτης συνταγῆς ('φλούδα τῆς μηλιάς' κατὰ τὴν συνταγὴν στο λαϊκὸν γιαιτροσόφι του Μουσελίμης), καθὼς καὶ τὰ καρύδια¹⁵⁷⁰ με τὸ χοιρινὸ ξίγγι¹⁵⁷¹ («στέαρ ὕειον») τῆς δευτέρας συνταγῆς μας, καμία σχέση δὲν ἔχουν ὡς θεραπευτικὰ βότανα τῶν λειχήνων, τῆς ψώρας καὶ τῆς λέπρας κατὰ τὸν Διοσκουρίδου.

¹⁵⁶⁷. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 460, αρ. 33: «Καρδαμόσπορον... λεπρωμένην».

¹⁵⁶⁸. Βλ. Μουσελίμης, *Λαϊκὸν Γιαιτροσόφι*, σελ. 1087, 1, αρ. 105: «Καρδαμόσπορον... ὑγιαίνουν με αὐτό».

¹⁵⁶⁹. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, I. 115.

¹⁵⁷⁰. Βλ. ὁ.π., *Υλη*, I. 125.

¹⁵⁷¹. Βλ. Διοσκ., *Υλη*, II. 76.

Της αγριοσυκιάς όμως τα φύλλα (κατά τον Διοσκουρίδη «ὁ γαλακτώδης χυμός τῆς συκιάς») της τέταρτης συνταγῆς είναι το ίδιο φάρμακο που και ο Διοσκουρίδης συνιστά για τις ίδιες λαϊκές παθήσεις. Συγκεκριμένα: Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ὅτι ο χυμός της ἀγρίας και της ἡμερης συκιάς... εἶναι ωφέλιμος και σε καταπλάσματα... και καθαρίζει και τη λέπρα και τις λειχήνες (εκτός των ἄλλων) και την ψώρα μαζί με κριθάλευρο¹⁵⁷², ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι ο χυμός (γαλάκτωμα) της συκιάς, εἰάν επαλειφθεῖ, θεραπεύει την ψώρα¹⁵⁷³ και ἀκόμη ὅτι τις πρόσφατες (λέπρες, λειχήνες, ψώρες) θεραπεύει (μεταξύ ἄλλων και) η καμένη τρύγα (κατακάθι) του κρασιού μαζί με ἀφέψημα συκιάς, εἰάν επαλειφθεῖ¹⁵⁷⁴.

23. < Διάφορα >

(σ. 460, αρ. 34)

Υπό τον τίτλο και αριθμό αυτό παραθέτονται συνταγές για διάφορες παθήσεις, τις οποίες αριθμήσαμε από το α' έως το ιθ'.

α') 'Τοῦ μαλάθρου ζωμός με ζάχαρη ὠφέλιμος, ὄντας πονεῖ τὸ γραστέριον'¹⁵⁷⁵.

Για το φυτό 'μάλαθρον', δηλαδή το γνωστό μας μάραθο, ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' βιβλίο του παρατηρεῖ ὅτι το ἀφέψημα των φύλλων του κάνει να πίνεται για τις παθήσεις της ουροδόχου κύστης, γιατί εἶναι διουρητικό¹⁵⁷⁶, ἀλλά και ὅταν πίνεται μαζί με κρύο νερό, σταματάει την καούρα του στομαχιού¹⁵⁷⁷. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι μεταξύ εκείνων των φαρμάκων που σταματούν ὄσους

¹⁵⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 128, 3-4: «ὁ δὲ ὀπὸς τῆς ἀγρίας και τῆς ἡμέρου συκῆς... καταπλάσμασι χρήσιμος... σμήχει δὲ και λέπρας και λειχήνας... ψώρας σὺν ἀλφίτῳ...». Βλ. και ὁ.π., I. 128, 4: «τὰ αὐτὰ δὲ και ὁ χυλὸς ποιεῖ τῶν ἀπὸ τῆς ἀγρίας συκῆς ἀπαλῶν κλάδων...».

¹⁵⁷³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 121, 1-2: «λέπραν δὲ θεραπεύει... ὀπὸς συκῆς ἐπιχρίομενος...».

¹⁵⁷⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 122, 1-2: «τὰς προσφάτους δὲ (ενν. λειχήνας, λέπραν, ψώραν) θεραπεύει... τρυξ οἴνου κεκαυμένη μετὰ συκῆς ἀφεψήματος καταχρισμένη...».

¹⁵⁷⁵. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 460, αρ. 34, α'.

¹⁵⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70 (μάραθρον), 1: «τὸ δὲ ἀφέψημα τῆς κόμης ποθεν... τοῖς περὶ κύστιν <πάθεισιν> ἀρμόζει διουρητικὸν ὑπάρχον...».

¹⁵⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70, 1: «... και καῦσον στομάχου παραιτεῖται μετὰ ψυχροῦ ὕδατος πινόμενον...».

έχουν ναυτία και πλαδαρό στομάχι και κάνουν εμετό είναι και ο σπόρος ή ο χυμός του μάραθου όταν πίνεται¹⁵⁷⁸, ενώ ο σπόρος και οι ρίζες του μάραθου όταν πίνονται με κρασί, σταματούν τις διάρροιες¹⁵⁷⁹.

<Διάφορα> : Διά κόψιμο ἢ ἀπό σπαθὶ ἢ ἀπό μαχαίρι
(σ. 460, αρ. 34 β')

34 β'. 1 : «βράσε ψίχες ψωμί με κρασί καὶ βάλε ἐπάνω...».

34 β'. 2 : «βράσε μολόχα καὶ ἀνακάτωσέ την με ξούγκι πρόβειο ἢ ἀπὸ χοῖρον καὶ δέσε ἐπάνω».

34 β'. 3 : «Ἐτερον: τῆς γλίστρας σκουλήκι τῆς γῆς δέσε ἐπάνω»¹⁵⁸⁰.

Από τις τρεις παραπάνω συνταγές μόνο η πρώτη (34 β'.1) έχει σχέση με ανάλογες συνταγές και φάρμακα του Διοσκουρίδη, ο οποίος στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για το ψωμί ως κατάπλασμα, είτε βραστό με μελόνερο είτε ωμό, ότι ανακουφίζει κάθε φλεγμονή, γιατί είναι πάρα πολύ μαλακτικό και παγώνει ελαφρά, αν προστεθεί σε κάποια βότανα ή χυμούς¹⁵⁸¹.

Για το κρασί και μάλιστα για τα παλιά και γλυκά κρασιά σημειώνει ότι είναι καλύτερα (μεταξύ άλλων και) για τα τραύματα και τις φλεγμονές, αν τοποθετούνται επάνω μαζί με ρυπαρά μαλλιά¹⁵⁸².

Εἰς αἶμα πληγῆς
(σ. 460, αρ. 34 δ')

«Ἄς πέσει ἀπάνω τῆς ράχης τὸ αἶμα γύψον νὰ σταματήσῃ τὸ αἶμα ὅπου τρέχει ἀπὸ τὴν πληγὴν»¹⁵⁸³.

¹⁵⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 9, 1 και 3: «τοὺς δὲ ναυτιῶντας καὶ πλαδῶντας ὁμοίως τὸν στόμαχον καὶ ἐξεμοῦντας ἴστησι πινόμενα... μαράθου σπέρμα ἢ χύλισμα...».

¹⁵⁷⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 49, 1- 4: «κοιλίας δὲ ρεούσας χρονίως ἐφίστησιν πινόμενα σὺν οἴνω... μαράθου σπέρμα καὶ αἰ ρίζαι...».

¹⁵⁸⁰. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 460, αρ. 34 β' (1-3).

¹⁵⁸¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 85, 3: «καὶ ὁ ἄρτος σὺν μελικράτῳ ἐφθός τε καὶ ὠμός καταπλασσόμενος πᾶσαν φλεγμονὴν παραμυθεῖται, μαλακτικώτατος ὑπάρχων καὶ παρυποψύχων, μιγείς πόαις ἢ χυλοῖς τισιν...».

¹⁵⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 11: «...οἱ μέντοι παλαιοὶ καὶ γλυκεῖς (ενν. οἶνοι)... ἐπιτηδειότεροι, πρὸς τε τραύματα καὶ φλεγμονάς σὺν ἐρίοις οἰσνηροῖς ἐπιτιθέμενοι...».

¹⁵⁸³. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 460, αρ. 34, δ'.

Κατά τον Διοσκουρίδη ο γύψος έχει στυπτικές ιδιότητες αλλά και συγκολλητικές και ανασταλτικές της αιμορραγίας¹⁵⁸⁴.

< Διάφορα > : Είς φάγουσαν
(σ. 460, αρ. 34 ε')

Η συνταγή συνιστά κατάπλασμα μείγματος από φακή και κορυφές βάτου βρασμένου μαζί και ανακατεμένου με μέλι¹⁵⁸⁵ για την θεραπεία της φαγέδαινας (γαγγρενώδους έλκους).

Μόνο τη φακή μαζί με μέλι συσχετίζει ο Διοσκουρίδης με την παραπάνω ασθένεια. Συγκεκριμένα στο 'Περί ύλης ιατρικής' σημειώνει ότι η φακή, βρασμένη και φτιαγμένη κατάπλασμα μαζί με μέλι, κλείνει τα κοίλα έλκη, σχίζει και αφαιρεί τα 'έσχαρώματα' (=κακάδια) και καθαρίζει τις πληγές¹⁵⁸⁶. Και στο 'Περί άπλών φαρμάκων' έργο του παρατηρεί ότι τα διαβρωτικά έλκη και τις σχετικές σήψεις θεραπεύει (μεταξύ άλλων και) η φακή καμένη ή βρασμένη με φλούδες ροδιού¹⁵⁸⁷.

Αλλά και το μέλι προστίθεται κατά τον Διοσκουρίδη ως δεύτερο συστατικό- συνθετικό φάρμακο σε άλλα βασικά φάρμακα κατά της γάγγραινας, όπως π.χ. φλοιός ραπανιού με μέλι, οστρακίτης λίθος με μέλι, πράσιο με μέλι κ.τ.λ.¹⁵⁸⁸

< Διάφορα > : Διά τις ψείρες
(σ. 460, αρ. 34 ζ')

Κατά της φθειρίασης παραθέτονται δυο συνταγές που έχουν τις αντιστοιχίες τους στα έργα του Διοσκουρίδη.

¹⁵⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Υλη, V. 116: «γύψος δύναμιν έχει στυπτικήν, έμπλαστικήν, αίμορραγίας... έφεκτικήν...».

¹⁵⁸⁵. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 460, αρ. 34 <Διάφορα> ε': «Είς φάγουσαν: βράσε φακήν... πληγήν».

¹⁵⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Υλη, II. 107, 2: «φακός... έφθός καταπλασθείς, μετά μέλιτος δέ κόλπους κολλᾶ, έσχάρας περιρρήττει, έλκη ανακαθαίρει...».

¹⁵⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 190, 1 3: «τάς δέ έπιγινόμενας νομάς και σηπηδόνας θεραπεύει... [φακός κεκαυμένος], φακός έφθός σόν σιδίοις».

¹⁵⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 191, 1-2: «... γαγγραινας δέ περιχαράσσει... ραφάνου φλοιός σόν μέλιτι... λίθος όστρακίτης σόν μέλιτι... όροβος σόν μέλιτι... πράσιον <σόν> μέλιτι...».

Η πρώτη συνταγή συνιστά χρήση σπόρων και φύλλων κέδρου κοπανισμένων.

Η δεύτερη συνταγή συνιστά κοπανισμένα και βρασμένα με λάδι φύλλα δάφνης¹⁵⁸⁹.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ για το κέδρινο ρετσίφι και για το λάδι που βγαίνει ἀπὸ αὐτό ὅτι με ἐπάλειψη σκοτώνουν τις ψείρες και τις κόνιδες¹⁵⁹⁰, ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του συνιστά για τα ψειριάσματα («φθειριάσεις») του κεφαλιού και ὅλου του σώματος την ἐπάλειψη (μεταξύ ἄλλων και) με σκέτο κέδρινο ρετσίφι («κεδρία») ἀλλὰ και με χυμό ἀπὸ ἀπὸ στύψιμο καρπῶν δάφνης, ἐνῶ και το λάδι συνιστάται σε καναδυό συνδυασμούς φαρμάκων για την ἴδια πάθηση¹⁵⁹¹.

< Διάφορα > : Εἰς σταφυλίτην
(σ. 460- 461, ἀρ. 34 η')

Η συνταγή συνιστά κράτημα στο στόμα χυμού φύλλων 'κάμβρης' (δηλαδή κράμβης, του γνωστοῦ λάχανου ἢ κραιμολάχανου)¹⁵⁹² και ἐπάλειψη του κεφαλιού με τον ἴδιο χυμό¹⁵⁹³.

Ο Διοσκουρίδης, ἀν και δεν συνιστά την κράμβη στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του για τις χαλαρωμένες σταφυλές («τάς κεχαλασμένας σταφυλάς»)¹⁵⁹⁴, στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σύγγραμμά του σημειώνει για τα φύλλα της κράμβης, ὅτι ὡς κατάπλασμα λιωμένα κάνουν καλό σε κάθε

¹⁵⁸⁹. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 460, ἀρ. 34 <Διάφορα>, C': «Διὰ τις ψεῖρες... τέλος».

¹⁵⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 77, 2-3: «...φθειράς τε και κόνιδας φθείρει περιχρισθεῖσα... γίνεται δὲ και ἔλαιον ἐξ αὐτῆς (ἐνν. τῆς κεδρίας= του κέδρινου ρετσειοῦ)... ποιούν πρὸς ὅσα και ἡ κεδρία...».

¹⁵⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 101: «τάς δὲ τῆς κεφαλῆς και ὅλου τοῦ σώματος γινομένας φθειριάσεις τούτοις θεραπευτέον συγχριόντας... κεδρία καθ' ἑαυτήν, ... δαφνίνω πιέσματι... ἐλαίω ραφανίνω... μετὰ Σαμίας γῆς και ἐλαίου...».

¹⁵⁹². Πρόκειται για το φυτό 'κράμβη ἢ λαχανώδης κεφαλωτή' (*Brassica oleracea capitata*), το γνωστό κραιμολάχανο ἢ λάχανο. Εἶναι ἡ «ἡμερος ἢ κηπαία κράμβη» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 547 και Χελδράιχ, σ. 7 (*Brassica oleracea*, κράμπι).

¹⁵⁹³. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 460, ἀρ. 34, η': «Εἰς σταφυλίτην... κάμβρης».

¹⁵⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 82.

φλεγμονή και πρήξιμο, ενώ αν μασώνται και ο χυμός τους καταπίνεται, απόκαθιστούν το κλείσιμο της φωνής¹⁵⁹⁵.

< Διάφορα > : Είς γυναίκαν όπου δέν κάνει γάλα
(σ. 461, αρ. 34 ι')

Η συνταγή συνιστά αφέψημα αν<η>θόσπορου¹⁵⁹⁶ ως ποτό με ζάχαρη¹⁵⁹⁷.

Ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι το αφέψημα των φύλλων και του καρπού του άνηθου 'κατεβάζει το γάλα'¹⁵⁹⁸. Κατά τη συνταγή μας στο αφέψημα προστίθεται και ζάχαρη, προφανώς για γευστικούς λόγους.

< Διάφορα > : Είς δίψαν. Έτερον
(σ. 461, αρ. 34 ιδ')

Η συνταγή συνιστά γλυκόρριζα και μαρουλόσπορο βρασμένα, τα οποία θα πίνονται από τον ασθενή (νηστικό)¹⁵⁹⁹.

Μόνο για την «γλυκύρριζα» υπάρχει σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη, ο οποίος παρατηρεί ότι το εκχύλισμα της, όταν λιώνει στο στόμα, σβήνει τη δίψα¹⁶⁰⁰.

¹⁵⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Υλη, II, 120, 2-3: «τά δέ φύλλα λεία καταπρασσόμενα καθ' ἑαυτὰ... ποιεῖ πρὸς πᾶσαν φλεγμονὴν καὶ οἰδήματα... διαμασώμενα δὲ φωνῆς ἀποκοπήν καθίστησι τοῦ χυλοῦ καταπινομένου...».

¹⁵⁹⁶. Πρόκειται για τον ανηθόσπορο. Ο 'ανθόσπορος' του κειμένου προέκυψε από λάθος κάποιου αντιγραφέα. Για το «άνηθον» (*Anethum*) και τις ονομασίες του στους αρχαίους συγγραφείς βλ. Γεννάδ., σ. 117.

¹⁵⁹⁷. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 461, αρ. 34 <Διάφορα>, ι': «Είς γυναίκαν... ἀνθόσπορον ἄς βράσῃ...ζάχαρη».

¹⁵⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Υλη, III, 58: «άνηθου ξηροῦ τῆς κόμης καὶ τοῦ καρποῦ τὸ ἀφέψημα πινόμενον γάλα κατασπᾶ...» και ό.π., Φαρμ. I, 130, 1: «κατασπᾶ δὲ γάλα πλείον... ἀνηθον συνεψηθέντα ῥοφήματι...».

¹⁵⁹⁹. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 461, αρ. 34 <Διάφορα>, ιδ': «Έτερον, γλυκόρριζα... νηστικός».

¹⁶⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Υλη, III, 5, 2: «ποιεῖ δὲ τὸ χύλισμα... ἄδιψόν τέ ἐστιν ἀποχυλιζόμενον...».

Εἰς πρῆσμα διμίων¹⁶⁰¹
(σ. 461, αρ. 34 ιη')

Με αυτόν τον τίτλο παραθέτονται τρεις συνταγές, εκ των οποίων η πρώτη (ιη') συνιστά επάλειψη του κεφαλιού με μείγμα από κοπανισμένη λυγαριά μαζί βούτυρο. Η δεύτερη (ιθ') συνιστά κατάπλασμα από φύλλα μυρσίνης (δηλ. μυρτιάς) και από λάσπη κρασιού (δηλ. κατακάθι κρασιού) και η τρίτη (κ') συνιστά κατάπλασμα επάνω στο οίδημα από ρεβίθια και ρόβι, κοπανισμένα με μέλι¹⁶⁰².

Από τις τρεις αυτές συνταγές τις δυο τελευταίες βρήκαμε (ακριβώς τις ίδιες) και πραγματευτήκαμε στα προηγούμενα υπό τον τίτλο «Διά πρῆσμα ἀρχιδίου»¹⁶⁰³ στο ίδιο γιατροσόφι και παραπέμψαμε στα αντίστοιχα χωρία των έργων του Διοσκουρίδη.

Μένει η πρώτη συνταγή, η οποία (και αυτή) έχει τα αντίστοιχά της στοιχεία στον Διοσκουρίδη. Πιο συγκεκριμένα :

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το θαμνώδες δέντρο λυγαριά ότι («ἄγνος ἢ λύγος θάμνος ἐστὶ δενδρώδης») τα φύλλα της ως κατάπλασμα, μαζί με βούτυρο (όπως και στη λαϊκή συνταγή μας) αλλά και με φύλλα αμπελιού, μαλακώνουν τα σκληρώματα των ὄρχεων¹⁶⁰⁴. Ωστόσο και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ότι τις φλεγμονές των ὄρχεων θεραπεύουν μεταξύ άλλων το κατακάθι του κρασιού, τα βραστά ρεβίθια

¹⁶⁰¹. Ακολουθούμε εδώ τον τονισμό της λέξης του χειρογράφου σ. 47 : 'διμίον' και όχι 'δίμιον' (όπως μεταγράφει ο εκδότης) και διορθώνουμε 'διμίων' (γεν.πληθ.). Τα 'δίμια' είναι η λαϊκή ονομασία (από την αρχαία λέξη «τὰ δίδυμα») των ὄρχεων. Ἔχουμε εδώ το γλωσσικό φαινόμενο της απλολογίας, όπως π.χ. αποφοιτητήριον- αποφοιτήριον, αμφιφορεῦς- αμφορεῦς κ.τ.λ.

¹⁶⁰². Στο δημοσιευμένο κείμενο σημειώνεται : 'μῆλο'. Πρόκειται όμως για λανθασμένη ανάγνωση. Στο χειρόγραφο σημειώνεται : 'κε μέλη'. Βλ. Γκούτος, ο.π., σ. 461 , αρ. 34 ιη' : «Εἰς πρῆσμα διμίων... ἐπάνω ».

¹⁶⁰³. Βλ. Γκούτος, ο.π., σ. 455 , αρ. 13, συνταγή 3^η και 4^η.

¹⁶⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 103, 3: «καὶ τὰ φύλλα... καταπλαττόμενα... σκληρίας τε διδύμων μετὰ βουτύρου καὶ φύλλων ἀμπέλου μαλάττει...». Ο Διοσκουρίδης βέβαια εννοεῖ την τοποθέτηση του καταπλάσματος στο οίδημα και όχι στο κεφάλι, όπως συνιστά η συνταγή.

ως κατάπλασμα, τα φύλλα της μυρτιάς κ.τ.λ. αλλά και ο σπόρος της λυγαριάς μαζί με βούτυρο και φύλλα αμπελιού¹⁶⁰⁵.

24. Εἰς τσάκισμα ποδιοῦ ἢ χεριοῦ ἢ ἄλλο μέλος να τσακίσεις
(σ. 461, αρ. 35 α' - δ')

Παραθέτονται τέσσερις συνταγές κάτω από τον πιο πάνω τίτλο εκ των οποίων οι τρεις πρώτες δεν έχουν καμία σχέση με τα έργα του Διοσκουρίδη¹⁶⁰⁶, ενώ από την τέταρτη, που συνιστά ως κατάπλασμα φύλλα και χυμό φύλλων μυρτιάς (μυρσίνης)¹⁶⁰⁷, λάδι, πιπέρι και 'πρασόμηλα' (;)¹⁶⁰⁸, μόνο ο χυμός των φύλλων της μυρτιάς αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη ως φάρμακο για τις λυμένες αρθρώσεις και τα σπασμένα οστά.

Συγκεκριμένα στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι και το αφέψημα των φύλλων της μυρτιάς κάνει για ατμόλουτρα και χρησιμοποιείται με ωφέλεια σε πλύσεις στις λυμένες (χαλαρές) αρθρώσεις και στα οστά που δεν έχουν συγκολληθεί και είναι σπασμένα¹⁶⁰⁹.

¹⁶⁰⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 132, 1-2: «τὰς δὲ τῶν διδύμων φλεγμονὰς ἰᾶται τρῦξ οἴνου... ἐρέβινθοι ἐφθοὶ καταπλασσομένοι... μυρρίνης φύλλα... ἄγνου (=λυγαριάς) σπέρμα μετὰ βουτύρου καὶ ἀμπέλου φύλλων...».

¹⁶⁰⁶. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 461, αρ. 35 (α'-γ') : «Τὸ τσάκισμα... πολλές φορές». Συνιστώνται τα ἐξῆς 'φάρμακα' ως καταπλάσματα : α') μαρμαρόσκονη, στάχτη κέδρου και ασπράδι αυγού, β') αυγά, σαποῦνι και ρακή, γ') ασβέστη ἀβρεχη και λάδι.

¹⁶⁰⁷. Στο δημοσιευμένο κείμενο σημειώνεται 'τῆς μισιρῆς'. Πρόκειται για λανθασμένη ἀνάγνωση λέξης της σ. 47 του χειρογράφου, όπου σημειώνεται αρχικά 'τις μισιρνας' και στη συνέχεια διαγράφεται το 'ρνας' και προστίθεται το 'ρνεῖς' ἢ 'ρνεῖας'. Πρόκειται για τη μυρσίνη.

¹⁶⁰⁸. Λέξη δυσανάγνωστη στο χειρόγραφο (σ. 47). Στο δημοσιευμένο κείμενο σημειώνεται 'πρασόμηλα'.

¹⁶⁰⁹. Βλ. Διοσκ., I. 112, 2: « : «καὶ τὸ τῶν φύλλων δὲ (ενν. τῆς μυρσίνης) ἀφέψημα εἰς τε τὰ ἐγκαθίσματα ἀρμόζει καὶ πρὸς τὰ χαλατοῦντα ἄρθρα καὶ ἀσυμπῶρτα <καὶ> κατεαγὸτα ὠφελίμως καταντλεῖται...».

25. < Διάφορα >
(σ. 463, αρ. 42 α' - ε')

Υπό τον παραπάνω τίτλο παραθέτονται πέντε συνταγές για διάφορες παθήσεις ως εξής:

α') «Νὰ μὴν ἀσθενήσῃ ἀνθρώπος ἕνα χρόνον'. Φάρμακα: ἀπήγανος, ψυχοτρόφος (;) και καλό κρασί».

β') «Ἄν εἶναι ἀνθρώπος λαβωμένος ἀπὸ ντουφέκι ἢ σπαθί». Φάρμακο: ἀπήγανος¹⁶¹⁰.

Οι παραπάνω δυο συνταγές δεν έχουν καμιά σχέση με έργα του Διοσκουρίδη. Η επόμενη όμως έχει εκεί τις ρίζες της.

γ') «Διὰ τὸ κεφάλι σὰν τὸ πονεῖ... καὶ διὰ τὴν πιτυρίδα καὶ ψώρα». Σ' αυτή συνιστάται «Τῆς ἀγριελιάς νὰ τῆς βγάλεις τὸ λάδι, νὰ ἀλείψεις τὸ κεφάλι... καὶ ἄλειφε καὶ γιρεύειν»¹⁶¹¹.

Σχετικές αναφορές για τα 'φάρμακα' αυτά σε σχέση με τις παραπάνω παθήσεις έχουμε και στον Διοσκουρίδη. Πιο συγκεκριμένα : Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι τὸ λάδι τῆς ἀγριελιάς εἶναι κατάλληλο για τον πονοκέφαλο και ὅτι καθαρίζει και τὴν πιτυρίδα, τὴν κασίδα, τὴν ψώρα και τὴ λέπρα¹⁶¹².

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του παρατηρεῖ ὅτι στις περιπτώσεις πρόσφατων πονοκεφάλων, που παρουσιάζονται χωρίς πυρετό, ὠφελεῖ ἀπὸ τὴ φύση του τὸ λάδι με ἐμβρεγμούς (δηλαδή με βρέξιμο του κεφαλιού) και μάλιστα τὸ λάδι ἀπὸ τὴν ἀγρία ελιά¹⁶¹³.

Ἡ τέταρτη συνταγή : 'Διὰ νὰ κάμεις χειμωνικὸν γλυκὸν' δεν ἔχει καμιά σχέση με τὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ οὔτε και με τὸ ἔργο του Διοσκουρίδη.

¹⁶¹⁰. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 463 , αρ. 42 <Διάφορα> : «Νὰ μὴν ἀσθενήσῃ... γιρεύει».

¹⁶¹¹. Βλ. Γκούτος, ὁ.π., σ. 463 , αρ. 42 <Διάφορα> : «Διὰ τὸ κεφάλι... γιρεύει».

¹⁶¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἔλαιον... κεφαλαλοῦσι δὲ... ἀρμόζει... ἀποσμήχει δὲ καὶ πίτυρα καὶ ἀχώρας (=κασίδα) καὶ ψώρας καὶ λέπρας...».

¹⁶¹³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 1: «πρὸς κεφαλαλγίας προσφάτους δίχα πυρετοῦ γινομένας ὠφελεῖν πέφυκεν ἔλαιον ἐμβρεχόμενον τὸ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας...».

Εἰς στένωση
(σ. 463, αρ. 42 < Διάφορα>, ε')

Για την θεραπευτική αντιμετώπιση της στένωσης, που είναι η λαϊκή ονομασία της βρογχοπνευμονικής ασθένειας με τα συμπτώματα του άσθματος¹⁶¹⁴ και που οφείλεται στη λαϊκή αντίληψη για στένωση του αναπνευστικού συστήματος, συνιστάται από τη συνταγή να τρώγει ο ασθενής ψημένη ρίζα της δραχοτιᾶς (δρακοντιάς) δυο φορές την ημέρα και να πίνει βρασμένη με κρασί τρικοκ(κ)ία και θρούμπα¹⁶¹⁵.

Εκτός από την τρικοκ(κ)ία¹⁶¹⁶, που δεν σχετίζεται από τον Διοσκουρίδη με το άσθμα (ή στένωση)¹⁶¹⁷, τα υπόλοιπα τρία λαϊκά φάρμακα, δηλαδή η δραχοτιά (πρόκειται για την δρακοντιά ή το «δρακόντιον» του Διοσκουρίδη), η θρούμπα (πρόκειται για το φυτό θύμβρα και όχι για την ώριμη και ζαρωμένη ελιά-θρούμπα) και το κρασί, αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη ως φάρμακα κατά του άσθματος (ή της στένωσης κατά τη συνταγή του ιατροσοφίου). Πιο συγκεκριμένα :

Για τη ρίζα της δρακοντιάς ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* ἔργο του ότι, επειδή είναι θερμαντική, βοηθάει στις περιπτώσεις ορθοπνοϊκού άσθματος (δηλαδή του άσθματος που εμφανίζεται στον άνθρωπο, όταν είναι όρθιος)¹⁶¹⁸. Και στο *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων* βιβλίο του παρατηρεί ότι τις δύσπνοιες, τα άσθματα και τα ορθοπνοϊκά άσθματα ωφελούν (μεταξύ άλλων και) οι ρίζες της δρακοντιάς, όταν τρώγονται βραστές και πίνεται το αφέψημά τους¹⁶¹⁹.

¹⁶¹⁴. Δεν πρόκειται για ασθένεια αποκλειστικά των υποζυγίων, όπως πιστεύει ο Π. Κοντομίχης (σ. 276). Όπως φαίνεται καθαρά στην παραπάνω συνταγή η νόσος αναφέρεται σε άνθρωπο ασθενή (πρβλ. 'φάγε', 'πίνε' κ.τ.λ.).

¹⁶¹⁵. Βλ. Γκούτος, ό.π., σ. 463-464, αρ. 42 ε': «ψῆσε τις ρίζες δραχοτιᾶς... πίνε την».

¹⁶¹⁶. Το λαϊκό αυτό όνομα φέρουν κατά τον Χελδράιχ (σ. 4 και 41) δυο φυτά : α') η *Berberis cretica* (σ. 4), δηλαδή η 'βέρβερις ή κρητική' (βλ. και Γενν. σ. 189-190) και β') ο *Crataegus Heldreichii* (βλ. Χελδράιχ, σ. 41), ή ο 'Κράταιγος ό Αζαρόλος' (*Crataegus Azarolus*) κατά τον Γεννάδιο (σ. 552-553), που είναι το «πρώτο μέσπιλον» του Διοσκουρίδη (Υλη, I, 118) και οι καρποί του ονομάζονται «τρικόκκια», διότι έχουν τρία κουκούτσια κατά τον Διοσκουρίδη. Σε είδος αυτού του φυτού αναφέρεται και η «όξνάκανθα» του Διοσκουρίδη (Υλη, I, 93) κατά τον Γεννάδιο, σ. 552-553.

¹⁶¹⁷. Βλ. Διοσκ., Υλη, I, 118 (μέσπιλον) και Υλη, I, 93 (όξνάκανθα).

¹⁶¹⁸. Βλ. Διοσκ., Υλη, II, 166, 2 (δρακόντιον): «ή δέ ρίζα (ενν. του δρακοντίου) θερμαντική ούσα βοηθεῖ όρθοπνοίαις...».

¹⁶¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 41, 1-2: «δυσπνοίας και άσθματα και όρθοπνοίας <ώφελει> ποτά... δρακοντίου ρίζαι έσθιόμεναι έφθαι ροφουμένοι και του άφεψήματος...».

Για την θρούμπα¹⁶²⁰ («θύμβρα») ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι μοιάζει με το θυμάρι και έχει την ίδια δράση με αυτό, όταν λαμβάνεται κατά τον ίδιο τρόπο¹⁶²¹, ενώ λίγο πιο πάνω σημειώνει για το θυμάρι («θύμος») ότι το αφέψημά του μαζί με μέλι βοηθάει αυτούς που έχουν ορθοπνοϊκό άσθμα¹⁶²². Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του παρατηρεί ότι το αφέψημα του θυμαριού («θύμου») ή της θρούμπας («θύμβρας») ή τα ίδια τα φυτά αυτά, αν γίνουν μαντζούνι («έκχειλίσμα») λιωμένα μαζί με μέλι, ωφελούν, όταν πίνονται, στις περιπτώσεις δύσπνοιας, άσθματος και ορθοπνοϊκού άσθματος¹⁶²³, παθήσεων που συμπίπτουν με τη στένωση της λαϊκής συνταγής του ιατροσοφίου.

Όσο για το κρασί, που στην συνταγή του ιατροσοφίου βράζεται και δίνεται μαζί με άλλα φάρμακα ως ένα δεύτερο συστατικό, πρέπει να σημειωθεί ότι το ίδιο συμβαίνει και κατά τις συνταγές του Διοσκουρίδη, όπου τα διάφορα συνιστώμενα φάρμακα λαμβάνονται συνήθως μαζί με κρασί¹⁶²⁴.

---

¹⁶²⁰. Πρόκειται για το φυτό *Satureja thymbra* (βλ. Χελδράιχ, σ. 92) , δηλαδή την θύμβρα (*Satureja*) και μάλιστα για το τρίτο είδος της, την 'θύμβρα τήν κοινή' (*Satureja Thymbra*), κοινώς 'θρούμπι' ή 'θύμβρος' ή 'θύμπρι', στο οποίο αναφέρεται και η «θύμβρα» του Διοσκουρίδη. Βλ. και Γεννάδ. σ. 424.

¹⁶²¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 37: «θύμβρα... όμοία θύμω... δύναται δέ τὰ αὐτὰ τῷ θύμῳ όμοίως λαμβανόμενη...».

¹⁶²². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 36 (θύμος), 2: «τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτοῦ μετὰ μέλιτος όρθοπνοϊκοῖς καὶ άσθματικοῖς βοηθεῖ».

¹⁶²³. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 41, 1-3: «δυσπνοίας καὶ άσθματα καὶ όρθοπνοίας <ώφελει> ποτά... θύμου ἢ θύμβρας... απόζεμα ἢ αὐτὰ λεία μετὰ μέλιτος έκλειχόμενα...»

¹⁶²⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 41, 1-4, όπου ο προσδιορισμός «σὺν οἴνῳ» ή «έν γλυκεῖ οἴνῳ» ή «μετὰ οἴνου» ή «σὺν όξυκράτῳ» (δηλαδή με νερωμένο ξινό κρασί) επαναλαμβάνεται κατά κόρον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

Γιατροσόφι G

(από τα Πράμαντα Ιωαννίνων)

(Δ. Ε. Ράπτης, *Λαϊκή ιατρική. Ένας ανέκδοτος ιατροσοφικός μαγικός κώδικας του 19^{ου} αι. μ.Χ. Γιάννινα 1993, σ. 47-109*)¹⁶²⁵

1. *Σκόνη διὰ τὴν θέρμην ... και γυναικῶν εἰς τὰς ἐμφράξεις τῆς ἄνω και κάτω κοιλίας και εἰς κάθι ὀφθαλμικά*¹⁶²⁶.
(σ. 49, αρ. 8)

Η συνταγή συνιστά για τις παραπάνω παθήσεις τη χρήση ως ποτού μείγματος κοπανισμένων: ωχρού σιδήρου (2 δρ.), γης πεταλούδας της τρυγίας (2 δρ.) και αρωματικού καλαμιού (4 δρ.) μαζί με ζάχαρη και νερό¹⁶²⁷.

Το 'ωχρόν του σιδήρου', δηλαδή τη σκουριά του, τον αρωματικόν κάλαμον και τη ζάχαρη συνιστά και ο Διοσκουρίδης για κάποια από τις αναφερόμενες στη συνταγή του ιατροσοφίου παθήσεις. Πιο συγκεκριμένα:

Για τη σκουριά του σιδήρου παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι είναι χρήσιμη για τη θεραπευτική αντιμετώπιση των πτερυγίων και της τραχύτητας των βλεφάρων¹⁶²⁸, που ανήκουν στα 'οφθαλμικά' της πιο πάνω λαϊκής συνταγής.

¹⁶²⁵. Βλ. Ράπτης, *Πράμαντα*, σ. 47-109. Με το όνομα Πράμαντα σημειώνουμε στις παραπομπές τη βραχυγραφία του εκτενούς τίτλου «Λαϊκή ιατρική...του 19^{ου} αι. μ.Χ.» υπενθυμίζοντας έτσι και την προέλευση του εξεταζόμενου εδώ γιατροσοφίου από τα Πράμαντα Ιωαννίνων.

¹⁶²⁶. Στους τίτλους των συνταγών και σε σχετικά χωρία τους που παραθέτουμε αποκαθιστούμε την ορθογραφία. Ο εκδότης και σχολιαστής του χειρογράφου διατήρησε την ανορθογραφία του. Η αρίθμηση των συνταγών είναι του εκδότη.

¹⁶²⁷. Βλ. Ράπτης, *Πράμαντα*, σ. 49, αρ. 8 : «ἔπαρε ὠχρόν τοῦ σιδήρου... πρὸ τῶν δύο φαγητῶν μὲ νερόν».

¹⁶²⁸. Βλ. Διοσκ., *Ἔλη*, V. 80,1: «ἰὸς <δὲ> σιδήρου... πρὸς... πτερύγια και τραχέα βλέφαρα εὐχρηστος...».

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' μάλιστα σημειώνει ὅτι (μεταξύ ἄλλων και) ἡ καμένη σκουριά ἀνήκουν στα φάρμακα που καθαρίζουν ὅσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των οφθαλμῶν, τα νεφελώματα και τις θολώσεις των ματιῶν και συμβάλλουν και στην ενίσχυση της ὄρασης, ὅταν επαλείφονται σε ὄσους ἔχουν ἀμβλυωπία¹⁶²⁹. Ἡ καμένη σκουριά του σιδήρου μάλιστα κατὰ τον Διοσκουρίδη ἀνήκει στα φάρμακα που λεπτύνουν τα τραχιά βλέφαρα¹⁶³⁰. Για τη σκουριά του σιδήρου σημειώνει ἐπίσης ὅτι ὠφελεῖ στις περιπτώσεις μαθήματος των βλεφάρων και τις διάβρωσής τους, ἀν, μετὰ ἀπὸ πολλές μέρες στον ἥλιο, τριφτεῖ μαζί με κρασί και σμύρνα και πλαστεῖ σε πολτό ('κολλούριον')¹⁶³¹. Με την ξερή σκουριά του σιδήρου μάλιστα, κατὰ τον Διοσκουρίδη, θα θεραπεύσεις την ξηροφθαλμία και τις φαγούρες των ματιῶν¹⁶³².

Για τον «ἀρωματικὸν κάλαμον» (της συνταγῆς) ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι, ὅταν πίνεται, μπορεῖ να προκαλέσει την ούρηση και την ἐμμηνη ρύση και ὅτι βράζεται για τα ατμόλουτρα των γυναικείων γεννητικῶν ὀργάνων¹⁶³³, ἐνῶ για τη ζάχαρη σημειώνει στο ἴδιο ἔργο του ὅτι διευκολύνει τις κενώσεις της κοιλίας και εἶναι καλή για το στομάχι¹⁶³⁴ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι ἀνήκει και αὐτὴ στα φάρμακα ἐκεῖνα που καθαρίζουν ὅσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιῶν, τὸ ἄργεμα (δηλαδὴ τη λευκὴ οὐλὴ στο μάτι), τα νεφελώματα και τα θολώματα («τὰς ἀχλῦς»), ἐνῶ συμβάλλουν στην καλή ὄραση ὄσων ἔχουν ἀμβλυωπία, ὅταν επαλειφθῶν¹⁶³⁵.

---

¹⁶²⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40, 2: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καί> ἄργεμα και νεφέλια και ἀχλῦς· ποιεῖ δὲ και ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωπούντων ἐγχερίομενα... ἰὸς καεῖς...».

¹⁶³⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 44, 1: «τὰ δὲ τραχέα βλέφαρα λεπτύνει... και σιδήρου σκουρία κακαυμένη...».

¹⁶³¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 45: «μίλφους δὲ και τὰ βεβρωμένα βλέφαρα ὠφελεῖ... ἰὸς σιδήρου ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν ἡλίῳ τριβεῖς μετὰ οἴνου και σμύρνης <καί> εἰς κολλούριον ἀναπλασθεῖς...».

¹⁶³². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 46: «ξηροφθαλμίαν δὲ και κνησμούς ἰάσει... ἢ σιδήρου ἰῶ ξηρῶ...».

¹⁶³³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I.18, 2: «κάλαμος ἀρωματικὸς... δύναται δὲ οὔρα κινεῖν ποθεῖς... ἄγει δὲ και ἐμμηνα πινόμενος... ἀφέψεται δὲ και εἰς ἐγκαθίσματα γυναικεῖα...».

¹⁶³⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82, 5 (σάκχαρον): «ἔστι δὲ εὐκόιλιον, εὐστόμαχον...».

¹⁶³⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 40,1 και 4: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καί> ἄργεμα και νεφέλια και ἀχλῦς· ποιεῖ δὲ και ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυωπούντων ἐγχερίομενα... σάκχαρις...».

2. Όταν πρησθῆ τὸ βυζὶ τῆς γυναικός (σ. 55, αρ. 26)

Ἡ συνταγὴ συνιστᾶ κατάπλασμα ἀπὸ κρασί ἢ πίτουρα καὶ ἄλας βρασμένα μαζὶ¹⁶³⁶.

Ενῶ στο σχετικὸ με τις φλεγμονές των ματιῶν κεφάλαιο του ἔργου του 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης δεν αναφέρει κανένα ἀπὸ τα παραπάνω ὡς κατάλληλο φάρμακο¹⁶³⁷, ὁμως στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειώνει για το κρασί καὶ ἰδιαίτερα για τα γλυκά κρασιά ὅτι εἶναι καλύτερα για τα τραύματα καὶ τις φλεγμονές, ἀν τοποθετοῦνται ὡς κατάπλασμα με ρυπαρά μαλλιά¹⁶³⁸, ἐνῶ για το πίτουρο παρατηρεῖ ὅτι ὡς κατάπλασμα εἶναι ὠφέλιμο στην ἀρχὴ κάθε φλεγμονῆς¹⁶³⁹. Ἀλλὰ καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ὅτι τους πρησμένους ἀπὸ χόνδρους γάλακτος μαστοῦς θεραπεύουν τα πίτουρα βρασμένα με ξίδι καὶ ἀφέψημα ἀπήγανου, ἀν τοποθετηθοῦν ὡς κατάπλασμα¹⁶⁴⁰.

3. Όταν πονῆ ἡ καρδιά> (σ. 55, αρ. 27)

Ἡ συνταγὴ συνιστᾶ κατάπλασμα στη θέση της καρδιάς ἀπὸ βατόμουρα καὶ βρώση (φάγωμα) νεραντζόφλουδας¹⁶⁴¹.

¹⁶³⁶. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 55, αρ. 26: «Ὅταν πρησθῆ τὸ βυζὶ τῆς γυναικός ἔπαρε κρασί ἢ πίτουρα καὶ ἄλας καὶ βράσε τα καὶ βάλε τα ἐπάνω εἰς τὸ πονεμένον κ<αί> γιρεῦει».

¹⁶³⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 131: «τὰς δὲ φλεγμονὰς μαστῶν παρηγορεῖ...».

¹⁶³⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 11: «οἱ μέντοι παλαιοὶ καὶ γλυκεῖς (ενν. οἶνοι) ... ἐπιτηδειότεροι, πρὸς τε τραύματα καὶ φλεγμονὰς σὺν ἐρίοις οἰσηπηροῖς ἐπιτιθέμενοι...».

¹⁶³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 85, 2: «τὸ δὲ πίτυρον... καὶ πάσης φλεγμονῆς ἐν ἀρχῇ κατάπλασμα σύμφορον...».

¹⁶⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 128: «τοὺς δὲ χονδριῶντας μαστοῦς παύει πίτουρα σὺν ὄξει καὶ πηγάνου ἀφεψήματι ζεσθέντα καὶ καταπλασθέντα...».

¹⁶⁴¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 55, αρ. 27: «Ὅταν πονῆ ἡ καρδιά>... ἔπαρε τα βατόμουρα... να φάγη καὶ νεραντζόφλουδες καὶ γιρεῦει».

Ο Διοσκουρίδης αποδίδει θεραπευτικές ιδιότητες σχετικά με τις καρδιαλγίες όχι στον καρπό (βατόμουρα) αλλά στα φύλλα του βάτου¹⁶⁴². Πιο συγκεκριμένα στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σύγγραμμά του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι τα φύλλα της βάτου συνιστάται να μπαίνουν ως κατάπλασμα λιωμένα σε όσους έχουν καρδιαλγίες¹⁶⁴³, πράγμα που ισχύει και για το είδος «Ἰδαία βάτος»¹⁶⁴⁴. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ότι τα φύλλα της βάτου μαζί με λίγη κηραλοιφή ή με ψωμί ωφελούν (ως κατάπλασμα στο στομάχι) αυτούς που πάσχουν από καρδιαλγίες¹⁶⁴⁵. Τις ίδιες αυτές παρατηρήσεις του Διοσκουρίδη σημειώσαμε και στα προηγούμενα στην πραγμάτευση σχετικής με τις καρδιαλγίες ιατροσοφικής συνταγής.

Στα νεράντζια («κίτρια Ῥωμαῖστι Μηδικὰ μῆλα») ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει ανάλογες θεραπευτικές ιδιότητες¹⁶⁴⁶.

4. 5. 6. Περὶ ἀνθρώπου ὅπου νὰ ἔχη <πέτραν καὶ >¹⁶⁴⁷
δὲν ἤμπορεῖ νὰ κατοικήσῃ
(σ. 56-57, αρ. 33, 34, 35)

Με τους παραπάνω αριθμούς (33, 34 και 35 που αντιστοιχούν στους αύξοντες αριθμούς 4, 5 και 6) και με τον ίδιο τίτλο παραθέτονται τρεις συνταγές, εκ των οποίων η πρώτη (αρ. 33) είναι μαγικού περιεχομένου (έχουμε εδώ χρήση επωδής)¹⁶⁴⁸ και φυσικά ως τέτοια δεν έχει καμιά σχέση με το ἔργο του Διοσκουρίδη, η δεύτερη (αρ. 34 «Ἐτέραν ἔρμηνείαν») συνιστά ως φάρμακο-ποτό το αφέψημα της αγριομολόχας¹⁶⁴⁹ μαζί με λίγο άλας και

¹⁶⁴². Πρόκειται για το θαμνώδες φυτό βάτος η ραμνώδης (*Rubus fruticosus* ή *ulmifolius*), που είναι η κατ' ἐξοχήν βάτος των αρχαίων. Στο είδος μάλιστα βάτος η Ἰδαία (*Rubus Ἰδαεὺς*) αναφέρεται η «βάτος Ἰδαία» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ.185-186.

¹⁶⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV, 37: «βάτος ... καταπλασσομένα τὰ φύλλα καὶ ἐπὶ καρδιακῶν λεία ἐπιτιθέμενα ἀρμόζει».

¹⁶⁴⁴. Βλ. και ὅ.π., Ὑλη, IV, 38 (βάτος Ἰδαία): «... δύναται δὲ τὰ αὐτὰ τῇ πρό αὐτῆς» (δηλαδή της προηγούμενης βάτου).

¹⁶⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 28, 1: «καρδιακούς δὲ ὠφελεῖ καταπλασσομένα κατὰ τοῦ στομάχου βάτου φύλλα μετὰ κηρωτῆς ὀλίγης ἢ ἄρτου...».

¹⁶⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 115.

¹⁶⁴⁷. Από άλλες παρόμοιες συνταγές εικάζουμε ότι στο κενό (lacuna) αυτή υπήρχαν οι λέξεις <πέτραν καὶ > .

¹⁶⁴⁸. Βλ. Ράπτης, ὅ.π., σ. 56, αρ. 33: «Γράψε εἰς τὸ ὑπογάστριον... ὑγιαίνει».

¹⁶⁴⁹. Πρόκειται για το φυτό μαλάχη η αγρία (*Malva silvestris*). Στο είδος αυτό αναφέρεται κατὰ τον Γεννάδιο η μαλάχη (μολόχη) η κηπευτή του Διοσκουρίδη. (Βλ. Γεννάδ., σ. 633-

ως συμπλήρωμα πάλι ως ποτό τη στάχτη καλαμαριού της θάλασσας με νερό¹⁶⁵⁰ και η τρίτη (αρ. 35) συνιστά ως ποτό κονιορτοποιημένα μάτια καραβίδας με νερό¹⁶⁵¹ και δεν έχει ούτε αυτή καμιά σχέση με το έργο του Διοσκουρίδη, με το οποίο σχετίζεται μόνο η δεύτερη συνταγή (αρ. 34), όπως θα ιδούμε στη συνέχεια.

Τη ρίζα της αγριομολόχας («*άλθαιας ρίζα*»), που συνιστά η δεύτερη (υπ' αρ. 34) συνταγή ως φάρμακο, αναφέρει και ο Διοσκουρίδης ως φάρμακο κατά της δυσουρίας. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του σημειώνει ότι, όταν πίνεται το αφέψημα της ρίζας της αλθαίας (= αγριομολόχας) μαζί με κρασί, ωφελεί όσους έχουν δυσκολία στην ούρηση, έχουν πέτρες¹⁶⁵² κ.τ.λ. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι τις πέτρες στη ουροδόχο κύστη τις σπάζουν, όταν πίνονται με κρασί, (μεταξύ άλλων και) η ρίζα και ο σπόρος της αγριομολόχας («*άλθαιας*»)¹⁶⁵³, ενώ για το αφέψημα της ρίζας της αγριομολόχας σημειώνει ότι ωφελεί, όταν πίνεται με κρασί όσους έχουν δυσουρία¹⁶⁵⁴. Αλλά και για την «*μολόχην τήν κηπευτήν*» (δηλαδή την *ήμερη μολόχα*) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι είναι ωφέλιμη για την ουροδόχο κύστη και ότι σταματάει τους πόνους της¹⁶⁵⁵.

634). Ο Διοσκουρίδης όμως ως είδος άγριας μολόχας θεωρεί την «*άλθαιαν*». (Βλ. Διοσκ. Ὑλη, III. 146, 1 «*άλθαία, ἦν ἔνιοι ἐβίσκον καλοῦσι, μολόχης ἐστὶν ἀγρίας εἶδος*»)

¹⁶⁵⁰. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 57, αρ. 34 «*Ἐτέραν ἐρμηνείαν. Ἐπαρε τῆς ἀγριομολόχας τὴν ρίζαν... ὑγιαίνει*».

¹⁶⁵¹. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 57, αρ. 35: «*Ἐτιρον ἔπαρε τῆς καραβίδας... κατουράγει*».

¹⁶⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146 (άλθαία), 2): «*τὸ δὲ τῆς ρίζης ἀφέψημα πινόμενον σὺν οἴνω ὠφελεῖ δυσουροῦντας, λιθιῶντας...*».

¹⁶⁵³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 117: «*λίθους δὲ τοὺς ἐν κύστει θρύπτει πινόμενα σὺν οἴνω... ἀλθαίας ρίζα καὶ τὸ σπέρμα...*».

¹⁶⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 119: «*οὐρητικὰ δὲ ἐστὶ... καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνω ὠφελεῖ δυσουροῦντας... ἀλθαίας τῆς ρίζης ἀφέψημα...*».

¹⁶⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 118, 1-2 (μολόχη): «*... καὶ κύστει ὠφέλιμος... ὁ δὲ καρπός... πινόμενος μετ' οἴνου τὰ περὶ κύστιν ἀλγήματα παύει...*».

7. <--> δέν ἤμπορεῖ νὰ κατουρήσῃ
(σ. 57, αρ. 36)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ ὡς ποτό αλευροποιημένο μαρουλόσπορο¹⁶⁵⁶ μαζί με νερό¹⁶⁵⁷.

Ὁ Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του συνιστᾶ ὡς ὠφέλιμο κατὰ τῆς δυσουρίας φάρμακο μεταξύ ἄλλων καὶ τὸ βραστό μαρούλι, ὅταν τρώγεται ὡς λάχανο¹⁶⁵⁸, ἐνῶ ἡ παραπάνω ἰατροσοφικὴ συνταγή ἀναφέρεται στὸν σπόρο τοῦ μαρουλιού.

8. καὶ 9. Περὶ δάγκαμα φιδιοῦ ἢ σκορπιοῦ
(σ. 57-58, αρ. 40 καὶ 41)

Με τὸν τίτλο αὐτὸ παρατίθενται δύο συνταγές. Ἡ πρώτη (αρ. 40, με ἀύξοντα ἀριθμὸ 8) συνιστᾶ τὴν ἐπαναλαμβανόμενη τοποθέτηση καταπλάσματος ἀπὸ κοπανισμένο ζοχό στη δαγκωματιά ἢ, προσωρινὰ καὶ ὥσπου νὰ βρεθεῖ ζοχός, νὰ τοποθετεῖται κατάπλασμα ἀπὸ ψίχα ψωμιού¹⁶⁵⁹.

Ἡ δεύτερη (αρ. 41, με ἀύξοντα ἀριθμὸ 9) με τὴν ἐνδειξη «ἔτιρον» συνιστᾶ κατάπλασμα ἀπὸ κοπανισμένα φύλλα καὶ κλωνάρια φλισκόμηλου καὶ ἡδύοσμου ἀλλὰ καὶ χρῆση ἡδύοσμου ὡς ποτού¹⁶⁶⁰.

Τὰ φάρμακα που συνιστῶνται ἀπὸ τὶς δύο πιο πάνω ἰατροσοφικὲς συνταγές συνιστῶνται γιὰ τὶς ἴδιες ἢ παρόμοιες παθήσεις καὶ ἀπὸ τὸν Διοσκουρίδη. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τὸ στέλεχος καὶ ἡ ρίζα τοῦ φυτοῦ ζοχού («σόγχου») ὡς κατάπλασμα βοηθεῖ

---

¹⁶⁵⁶. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ λαχανικὸ με τὴ φυτολογικὴ-βοτανολογικὴ ὀνομασία *θρίδαξ ὁ ἡμερος* (*Lactuca sativa*), στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καὶ ἡ «ἡμερος θρίδαξ» τοῦ Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 422.

¹⁶⁵⁷. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 57, αρ. 36: «Ἐπारे μαρουλόσπορον... κατουράγει».

¹⁶⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 119, 1 καὶ 4: «οὐρητικὰ δέ ἐστι...θρίδαξ (=τὸ μαρούλι) ἐφθῆ ὡς λάχανον ἐσθιομένη...».

¹⁶⁵⁹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 57-58, αρ. 40: «... ἀμέσως νὰ βγάλης ζόχιον νὰ τὸν κοπανίσης... ἕως νὰ βρεθοῦν τὰ ζόχια».

¹⁶⁶⁰. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 58, αρ. 41: « ἔτιρον: ἔπारे φλισκομηλόφυλλα... ὑγιάίνει».

όσους έχουν τσιμπηθεί από σκορπιό¹⁶⁶¹, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι και ο ζοχός (μεταξύ άλλων), συνιστάται να τρώγεται ως φάρμακο για τα τσιμπήματα των σκορπιών, των αραχνών, των σφηκών και των μελισσών¹⁶⁶², αλλά και η ρίζα του ζοχού μαζί με χυμό λάχανου («κράμβης») ενδείκνυται (μεταξύ άλλων) και ως κατάπλασμα στα τσιμπήματα των παραπάνω ερπετών και εντόμων¹⁶⁶³.

Για το ψωμί σημειώνει ότι βρασμένο με μελόνερο ή και ωμό, όταν χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα, ανακουφίζει κάθε φλεγμονή, γιατί είναι πάρα πολύ μαλακτικό και κρύνει (παγώνει) ελαφρά, αν αναμειχθεί με κάποια βότανα ή χυμούς¹⁶⁶⁴. Ας σημειωθεί ακόμα ότι και για το πίτουρο του σιταριού παρατηρεί ότι είναι ωφέλιμο ως κατάπλασμα στην αρχή κάθε φλεγμονής, ενώ συνιστάται, βρασμένο με αφέψημα απήγανου, σε όσους έχουν δαγκωθεί από οχιά¹⁶⁶⁵. Και ακόμη ότι, κατά τον Διοσκουρίδη, και το αλεύρι από τριμηναίο σιτάρι συνιστάται ως κατάπλασμα μαζί με ξίδι ή κρασί στα δαγκώματα από δηλητηριώδη ζώα¹⁶⁶⁶.

Για τα φάρμακα (φλισκομηλόφυλλα και ηδύοσμο) της πιο πάνω δεύτερης ιατροσοφικής συνταγής υπάρχουν αναφορές στον Διοσκουρίδη για τη χρήση τους στη θεραπεία σε περιπτώσεις τσιμπημάτων ή δαγκωμάτων από δηλητηριώδη ερπετά ή ζώα ή έντομα. Ωστόσο χρειάζεται πρώτα να διευκρινίσουμε τίνος ακριβώς φυτού είναι τα φλισκομηλόφυλλα, γιατί υπάρχουν δύο εκδοχές. Είναι δηλαδή τα φύλλα του φλισκουριού (*Mentha pulegium*, και όχι *pulegium*, όπως κατά λάθος σημειώνει ο εκδότης του εξεταζόμενου εδώ γιατροσοφίου¹⁶⁶⁷), οπότε πρόκειται για το φυτό ηδύοσμος ο γλήχων (*Mentha pulegium*) κατά τον Γεννάδιο, φυτό που αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη με το όνομα

¹⁶⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 131: «ἡ δὲ πόα καὶ ἡ ρίζα (ενν. τοῦ σόγχου) καταπλασθεῖσα σκορπιοπλήκτοις ἀρήγει».

¹⁶⁶². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 126, 1-3: «πρὸς δὲ πληγὰς» σκορπιῶν καὶ φαλαγγίων καὶ σφηκῶν καὶ μελισσῶν... ἐξόχως ποιεῖ... σόγχος ἐσθιόμενος...».

¹⁶⁶³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 27, 1: «καταπλασσόμενα δὲ ἀρμόζει σκορπιοπλήκτοις καὶ μελισσῶν καὶ σφηκῶν καὶ φαλαγγίων πληγαῖς... σόγχου ρίζα σὺν κράμβης χυλῶ...».

¹⁶⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 85, 3: «καὶ ἄρτος σὺν μελικράτῳ ἐφθός τε καὶ ὠμός καταπλασσόμενος πᾶσαν φλεγμονὴν παραμυθεῖται, μαλακτικώτατος ὑπάρχων καὶ παραψύχων, μίγεις πόαις ἢ χυλοῖς τισιν...».

¹⁶⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 85, 2: «τὸ δὲ πίτυρον... πάσης φλεγμονῆς ἐν ἀρχῇ κατάπλασμα σύμφορον... μετὰ δὲ πηγάνου ἀποζέματος ἐψηθὲν ἐχεοθήκτοις ἀρμόζει».

¹⁶⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 85, 2: «τὸ δ' ἐκ σητανίων πυρῶν ἄλευρον ἰοβόλοις ἀρμόζει καταπλασσόμενον σὺν ὄξει ἢ οἴνῳ...».

¹⁶⁶⁷. Ράπτης, ό.π., σ. 58, σημ. 24.

γλήχων¹⁶⁶⁸ ή μήπως είναι τα φύλλα της φλασκομηλιάς ή φασκομηλιάς (*salvia pomifera* ή *tribola*)¹⁶⁶⁹, οπότε πρόκειται για το φυτό ελελίσφακον ή ελελίσφακος (*salvia*) με τα διάφορα είδη του και με τα κοινά ονόματα φασκομηλιές, αλισφακιές κ.τ.λ., φυτό που αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη με το όνομα «ελελίσφακον»¹⁶⁷⁰; . Κατά τη γνώμη μας ισχύει η δεύτερη περίπτωση. Πρόκειται δηλαδή για φλασκομηλόφυλλα (ή φασκομηλόφυλλα), φύλλα δηλαδή της φασκομηλιάς και όχι για φλισκουνόφυλλα. Ωστόσο, για να μη δογματίζουμε, θα λάβουμε υπόψη μας και τις δύο εκδοχές και θα εξετάσουμε τις σχετικές αναφορές του Διοσκουρίδη και στα δύο φυτά, δηλαδή και στη φ(λ)ασκομηλιά (ελελίσφακον) και στο φλισκούνι ή φλησκούνι («ήδύοσμον τὸν γλήχωνα») σε σχέση βέβαια και με το περιεχόμενο της υπό εξέταση ιατροσοφικής συνταγής.

Για το φασκόμηλο («ελελίσφακον») ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι το αφέψημα αλλά και το κατάπλασμα των φύλλων του έχει την ιδιότητα να βοηθάει (μεταξύ άλλων και) στις περιπτώσεις τσιμπημάτων του θαλάσσιου τρυγονιού¹⁶⁷¹.

Και για το φλισκούνι όμως ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι , όταν πίνεται με κρασί, βοηθάει όσους έχουν δαγκωθεί από φίδι¹⁶⁷², ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι το φλισκούνι («γλήχων») ενδείκνυται (μεταξύ άλλων φαρμάκων) να λαμβάνεται ως ρόφημα με κρασί για την αντιμετώπιση τσιμπημάτων από σκορπιούς, αράχνες, σφήκες και μέλισσες¹⁶⁷³.

Για τον ηδύοσμο (δυόσμο)¹⁶⁷⁴ ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ενδείκνυται ως κατάπλασμα μαζί με αλάτι σε όσους έχουν δαγκωθεί από σκύλο¹⁶⁷⁵, αλλά και ως αφέψημα σε όσους έχουν δαγκωθεί από σαρανταποδαρούσα

¹⁶⁶⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 409 και Διοσκ., Ὑλη, III. 31.

¹⁶⁶⁹. Βλ. Χελδράιχ, σ. 87.

¹⁶⁷⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 300

¹⁶⁷¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 33, 2 (ελελίσφακον): «δύναμιν δὲ ἔχει τὸ ἀφέψημα τῶν φύλλων καὶ τῶν κλάδων... καὶ τρυγόνος πληγαῖς ἀρήγειν» και Διοσκ., Φάρμ., II. 129: «πρὸς δὲ τρυγόνος θαλασσίας πληγὴν καταπλάσσεται ὠφελίμως ἐλελίσφακος μετὰ μέλιτος λεῖος...». Τρυγῶν θαλασσία εἶναι εἶδος σελαχιῶ (*Dasyatis pestinaca*), που διαθέτει κεντρί στην ουρά του και ανάποδα προς τα λέπια. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II.20.

¹⁶⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 31, 1: «γλήχων... βοηθεῖ καὶ θηριοδῆκτοις μετ' οἴνου πινομένη...».

¹⁶⁷³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 126, 1-2: «πρὸς δὲ πληγὰς > σκορπίων καὶ φαλαγγίων καὶ σφηκῶν καὶ μελισσῶν ποτὰ σὺν οἴνῳ λαμβανόμενα... γλήχων...».

¹⁶⁷⁴. Δυόσμος εἶναι τὸ φυτό ηδύοσμος ὁ πράσινος (*Mentha viridis*), στο οποίο αναφέρεται το «ήδύοσμον ἡμερον» του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 409 και Διοσκ., Ὑλη, III. 34.

¹⁶⁷⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 34, 2: «ήδύοσμον... σὺν ἀλσι δὲ κυνοδῆκτοις κατάπλασμα».

και μυγαλή¹⁶⁷⁶, ενώ για τον αγριοδυόσμο¹⁶⁷⁷, που τον αναφέρει ως «καλαμίνθη», παρατηρεί ότι, όταν πίνεται και χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα, βοηθάει όσους έχουν δαγκωθεί από ερπετά¹⁶⁷⁸.

10. Όποιος έχει γλωσσοφάι (σ. 58, αρ. 42)

Για τη θεραπεία του γλωσσοφάγου¹⁶⁷⁹ η συνταγή (που παρουσιάζει κενά λέξεων ή και φράσεων) συνιστά καταρχάς χρήση «μαντζουνιού» από τα εξής φυτά ή μέρη αυτών: ρίζα αγκαθίστου, κορφάδες ζημτιάς, φασκομηλιά, μάραθο, κανέλα και καρύδες των «καροφύλλων», όλα στουμπισμένα στο γουδί και αναμειγμένα με μέλι. Το μαντζούνι τοποθετείται πολλές φορές την ημέρα στο στόμα με μουσκεμένο πανί. Σε περίπτωση όμως που η ασθένεια προσβάλει και τα ούλα, χρησιμοποιείται μαζί με το πιο πάνω 'γλύκισμα' και ξίδι 'αψύ' (δηλαδή δυνατό) για οχτώ ημέρες, κι αν δεν θεραπεύεται, τοποθετούνται κηκίδια αλευροποιημένα ως κατάπλασμα¹⁶⁸⁰.

Από τα παραπάνω συστατικά του φαρμάκου (μαντζουνιού) δεν είναι εύκολη η ταύτιση (ο προσδιορισμός της ταυτότητας) του αγκαθίστου, της ζημτιάς και των καροφύλλων με τις καρύδες τους. Από τα υπόλοιπα φάρμακα (συστατικά του «γλυκίσματος») η φασκομηλιά είναι το έλελισφακόν του Διοσκουρίδη, το οποίο δεν συσχετίζεται άμεσα με την παραπάνω πάθηση από τον ίδιο, ο οποίος όμως σημειώνει ότι ωφελεί στα τραύματα, είναι αιμοστατικό και καθαριστικό των κακοήθων ελκών¹⁶⁸¹.

Για τον μάραθο και μάλιστα πιο συγκεκριμένα για τη στάχτη της καμένης ρίζας του άγριου μάραθου ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ανήκει

¹⁶⁷⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 128: «πρὸς δὲ σκολοπένδρης καὶ μυγαλῆς <δήγματα ποιεῖ> καταπλασσομένα... ἡδύοσμον ἀπόζεμα σὺν οἴνω...».

¹⁶⁷⁷. Ο ἡδύοσμος ο ἄγριος (*Mentha silvestris* ἢ *longifolia*), ο κοινός αγριοδυόσμος ἢ καλαμίθρα, εἶναι πιθανῶς ἡ Τρίτη καλαμίνθη τοῦ Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 409 καὶ Διοσκ., Ὑλη, ΙΙΙ. 35 (καλαμίνθη): «... ἡ δὲ τρίτη (ενν. καλαμίνθη) ἔοικεν ἡδύοσμῳ ἀγρίῳ...».

¹⁶⁷⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙΙ. 35 (καλαμίνθη), 2: «πινομένη δὲ καὶ καταπλασσομένη ἀρῆγει ἐρπετοδήκτοις...».

¹⁶⁷⁹. Γλωσσοφάγος ἢ γλωσσοφά(γ)ι εἶναι στὴν προκείμενη περίπτωση μιὰ πάθηση τοῦ στόματος με διαβρωτικὰ ἔλκη, ἐσωτερικὲς σήψεις τοῦ βλεννογόνου κ.τ.λ.

¹⁶⁸⁰. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 58, αρ. 42: «Ὅποιος ἔχει γλωσσοφάι... ἔπαρε ἀγκαθίστου ρίζαν... καὶ βάλε ἀπάνω εἰς τὸ γλωσσοφάγι».

¹⁶⁸¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, ΙΙΙ. 33 (ἐλελισφακόν), 2: «... καὶ τραυματικὴ καὶ ἰσχαιμὸς καὶ ἀποκαθαρικὴ τῶν θηριῶδῶν ἐλκῶν ἐστί...».

στα φάρμακα που σταματούν τις σήψεις στο στόμα¹⁶⁸² και για την καμένη ρίζα του μάραθου ότι ενδείκνυται για τα ούλα που έχουν πρηξίματα, σαρκώματα ή σήψεις¹⁶⁸³, ενώ για την κανέλα («κινάμωμον») σημειώνει ότι εξαφανίζει τις κακοσμίες του στόματος¹⁶⁸⁴.

Για το ξίδι παρατηρεί ότι σταματάει κάθε αιμορραγία, είναι αιμοστατικό και προστατεύει από κάθε φλεγμονή, συστέλλει (σφίγγει) και τα ούλα που έχουν διαρραγεί και αιμορραγούν και σταματάει και τις φαγέδαινες και τα διαβρωτικά έλκη¹⁶⁸⁵.

Για το κηκίδι («κηκίς»), καρπό της δρυός (βελανιδιάς), που το διακρίνει σε δύο είδη, σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι και τα δύο έχουν έντονες στυπτικές ιδιότητες και λιωμένα (ψιλοτριμμένα) συστέλλουν (συρρικνώνουν) τα σαρκώματα και τις φλεγμονές των ούλων και της σταφυλής και τις άφθες στο στόμα¹⁶⁸⁶. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι για τα πρησμένα ούλα κι αυτά που έχουν σαρκώματα ή σήψεις συνιστάται να γίνονται πλύσεις και να κρατιέται στο στόμα μεταξύ άλλων αφεψημάτων και το αφέψημα του κηκιδιού, ενώ ωφελεί το κηκίδι («ή κηκίς»), όταν τοποθετείται ξερό και τριμμένο πάνω στα ούλα¹⁶⁸⁷ και θεραπεύει τις άφθες και τα διαβρωτικά έλκη, όταν γίνονται πλύσεις του στόματος με αυτό (κηκίδι) μαζί με λάδι¹⁶⁸⁸.

¹⁶⁸². Βλ. Διοσκ. Φάρμ., I. 79: «τάς δὲ ἐν τῷ στόματι σηπηδόνας ἴστησιν... μαράθου ἀγρίου ρίζης κεκαυμένης ἢ τέφρα...».

¹⁶⁸³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 75: «πρὸς δὲ τὰ οἰδοῦντα τῶν οὐλῶν καὶ ἐκσαρκοῦντα ἢ σηπόμενα ἀρμόζει... ξηρὰ δὲ λεία προσαπτόμενα ὠφελεῖ... μαράθου ρίζα κεκαυμένη...».

¹⁶⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 80: «τάς δὲ δυσωδίας τοῦ στόματος ἀπαλλάττει... ἢ κινάμωμον διαμασώμενα...».

¹⁶⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑγίη, V. 13, 1-2: «ἄξος... στατικόν τε αἰμορραγίας πάσης πινόμενόν τε καὶ ἐγκαθιζόμενον... ἐναιμόν τε ἔστι καὶ ἀφλέγμαντον... στέλλει καὶ οὐλα ἀφεστώτα καὶ αἰμορροοῦντα... φαγεδαινικά τε ἔλκη... καὶ νομάς ἴστησιν...».

¹⁶⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑγίη, I. 107 (κηκίς), 1: «ἀμφοτέραι δὲ στύφουσιν ἰκανῶς καὶ στέλλουσι λεία τὰς ὑπερσαρκώσεις ρευματισμούς τε οὐλῶν καὶ κιονίδος καὶ τὰς ἐν στόματι ἄφθας...».

¹⁶⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 75: «πρὸς δὲ τὰ οἰδοῦντα τῶν οὐλῶν καὶ ἐκσαρκοῦντα ἢ σηπόμενα ἀρμόζει διακλυζόμενα καὶ διακρατούμενα... κηκίδος ἀπόζεμα... ξηρὰ δὲ λεία προσαπτόμενα ὠφελεῖ... κηκίς...».

¹⁶⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 78: «τάς δὲ ἄφθας καὶ νομάς θεραπεύει... κηκίς μετ' ἐλαίου διακλυζομένη...».

11. Ὅποιου δὲν κινεῖ ἡ φύση του (σ. 59, αρ. 44)

Ἡ συνταγή συνιστά το εξής: «μάσε μολόχες καὶ βράσε τις με λάδι καὶ δός του νὰ φάγη καὶ κινάγει¹⁶⁸⁹.

Φύση ἐδῶ σημαίνει το ἀνδρικό μόριο¹⁶⁹⁰. Πρόκειται επομένως περὶ δυσουρίας. Ὅσο γιὰ τις μολόχες¹⁶⁹¹ που πρέπει νὰ μαζέψει ὁ ενδιαφερόμενος πρόκειται μάλλον γιὰ τὴν «μολόχην ἀγρίαν» τοῦ Διοσκουρίδη, ὁ ὁποῖος διακρίνει τὴν «κηπευτὴν μολόχην» ἀπὸ τὴν «χερσαίαν»¹⁶⁹², ἐνῶ σὲ ἄλλο κεφάλαιο κάνει λόγο γιὰ τὴν ἀλθαίαν¹⁶⁹³ καὶ γιὰ τὴν ἀλκαίαν¹⁶⁹⁴, που εἶναι καὶ αὐτὲς εἶδος «μολόχης ἀγρίας». Σχέση με τὴ δυσουρία ὁμως ἔχει κατὰ τὸν Διοσκουρίδη κυρίως ἡ ἀγρία μολόχα «ἀλθαία», ἐνῶ γιὰ τὴν «κηπευτὴν μολόχην» ὁ Διοσκουρίδης παρατηρεῖ σχετικά στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι εἶναι ωφέλιμη γιὰ τὰ ἔντερα καὶ τὴν ουροδόχο κύστη καὶ ὅτι ὁ καρπὸς τῆς, ἀνακατωμένος με σπῆρο ἀγρίου λωτοῦ καὶ κρασί, ὡς ποτό, σταματᾷ τοὺς πόνους τῆς ουροδόχου κύστης¹⁶⁹⁵ καὶ ὅταν τρώγεται θεραπεύει τὴν κύστη που ἔχει συγκέντρωση καταρροϊκῶν υγρῶν¹⁶⁹⁶, κάτι σχετικό μεν ὄχι ὁμως καὶ ἀμεσα με τὴ δυσουρία. Γιὰ τὴν ἀγρία μολόχα ὁμως, τὴν ἀλθαία, ὅπως τὴν ὀνομάζει, ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι τὸ ἀφέψημα τῆς ρίζας τῆς ὠφελεῖ ὅσους ἔχουν δυσουρία καὶ πέτρες, ὅταν πίνεται με κρασί¹⁶⁹⁷, πράγμα που ἐπαναλαμβάνει καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων'

¹⁶⁸⁹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 59, αρ. 44.

¹⁶⁹⁰. Βλ. Λεξικό Μπαμπινιώτη, Γιοβάνη κ. ἀ.

¹⁶⁹¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 633-634 : Μαλάχη (*Malva*) σὲ οχτῶ εἶδη τῆς ἐλληνικῆς χλωρίδας με τὸ κοινὸ ὄνομα μολόχες ἢ ἀμπελόχες, ἀξιολογότερο τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀγρία μαλάχη (*malva silvestris*), ἡ κατ' ἐξοχὴν μολόχα ἢ ἀμπελόχα, τὴν ὁποία ὁ Διοσκουρίδης ὀνομάζει «μολόχην κηπευτὴν», πράγμα που σημαίνει ὅτι παλιότερα τὴν καλλιεργοῦσαν ὡς λαχανικό. Βλ. Γεννάδ., σ. 633-634.

¹⁶⁹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 118, 1: «μολόχην ἐδωδιμωτέρα ἢ κηπευτὴ μᾶλλον τῆς χερσαίας...».

¹⁶⁹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146, 1: «ἀλθαία, ἣν ἔνιοι ἐβίσκον καλοῦσι, μολόχης ἐστὶν ἀγρίας εἶδος...».

¹⁶⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 147: «ἀλκαία· καὶ αὕτη εἶδος ἐστὶν ἀγρίας μολόχης...».

¹⁶⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 118, 1: «μολόχην ἐδωδιμωτέρα ἢ κηπευτὴ μᾶλλον τῆς χερσαίας... ἐντέροις καὶ κύστη ὠφέλιμος... ὁ δὲ καρπὸς μίγνεντος αὐτῷ λωτοῦ ἀγρίου σπέρματος πινόμενος μετ' οἴνου τὰ περὶ κύστιν ἀλγήματα παύει...».

¹⁶⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 112: «ἰᾶται δὲ κύστιν ρευματιζομένην μολόχη ἐσθιομένη...».

¹⁶⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146 (ἀλθαία), 1-2: «ἀλθαία... μολόχης ἐστὶν ἀγρίας εἶδος... τὸ δὲ τῆς ρίζης ἀφέψημα πινόμενον σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας, λιθιῶντας...».

έργο του¹⁶⁹⁸, ενώ αποδίδει στη ρίζα και στο σπόρο της ίδιας (αγριομολόχας αλθαίας) και λιθοτριπτικές ιδιότητες¹⁶⁹⁹. Όσο για το λάδι (της πιο πάνω συνταγής), ο Διοσκουρίδης δεν το σχετίζει με τη δυσουρία, αλλά με τη δυσκοιλιότητα¹⁷⁰⁰.

12. Εἰς ἀπόστημα ἀνθρώπου (σ. 59, αρ. 47)

«Ἐπαρε 5 νευρόφυλλα καὶ βράσε τα καὶ σμίξε τα με πρόβειον ξίγγι καὶ βάλε τα ἀπάνω εἰς τὸ ἀπόστημα καὶ ὑγιαίνει»¹⁷⁰¹.

Τα 5 νευρόφυλλα που συνιστά η συνταγή είναι μεικτός τύπος (αραβικός αριθμός ως πρώτο συνθετικό και ελληνική λέξη ως δεύτερο συνθετικό) της έννοιας «πεντανευρόφυλλα» (δηλαδή φύλλα του φυτού πεντάνευρου), τύπος που προέκυψε πιθανόν από πρόθεση βραχυγραφίας ή από παρανόηση του κειμένου από κάποιον αντιγραφέα, που απέδωσε το πρώτο συνθετικό της λέξης με αραβικό αριθμό, σαν να επρόκειτο για ποσότητα φύλλων του φυτού, που λέγεται κοινώς πεντάνευρο ή και εφτάνευρο¹⁷⁰² και φέρει τη φυτολογική-βοτανολογική ονομασία «ἀρνόγλωσσον τὸ μεῖζον» (*plantago major*) και είναι πιθανώς το ἀρνόγλωσσον μεῖζον¹⁷⁰³ ή ἐπτάπλευρον ή πολύπλευρον του Διοσκουρίδη¹⁷⁰⁴.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι τα φύλλα του ἀρνόγλωσσου (που, κατὰ τον ἴδιον, ἄλλοι το λένε ἐπτάπλευρο και ἄλλοι πολύπλευρο και που είναι το κοινώς λεγόμενο πεντάνευρο) ἔχουν στυπτικές και ξηραντικές ιδιότητες και γι' αὐτὸ συνιστῶνται ως

---

¹⁶⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 119, 1-2: «οὐρητικὰ δέ ἐστι... καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας... ἀλθαίας τῆς ρίζης ἀφέψημα...».

¹⁶⁹⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 117: «λίθους δὲ τοὺς ἐν κύστει θρύπτει πινόμενα σὺν οἴνῳ... ἀλθαίας ρίζα καὶ τὸ σπέρμα...».

¹⁷⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑγίη, Ι. 30, 1-2.

¹⁷⁰¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 59, αρ. 47.

¹⁷⁰². Βλ. Γεννάδ., σ. 145-146.

¹⁷⁰³. Βλ. Γεννάδ., σ. 146.

¹⁷⁰⁴. Βλ. την ἐπόμενη υποσημείωση.

κατάπλασμα σε όλα τα κακοήθη έλκη, στα ακάθαρτα έλκη και σ' αυτά που πυορροούν, επουλώνουν και τα χρόνια, τα ανώμαλα και τα χειρώνια έλκη¹⁷⁰⁵ και κλείνουν τα κοίλα έλκη¹⁷⁰⁶. Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του ο Διοσκουρίδης αποδίδει στο αρνόγλωσσο (πεντάνευρο) τις ίδιες ή παρόμοιες ιδιότητες. Πιο αναλυτικά: Θεωρεί το αρνόγλωσσο φάρμακο που ενδείκνυται ως κατάπλασμα μαζί με κριθάλευρο στο αρχικό στάδιο των φλεγμονών σε οποιοδήποτε μέρος του σώματος¹⁷⁰⁷ και που διαλύει τους όζους αλλά και τα πρηξίματα των αδένων του λαιμού, αν τοποθετηθεί ως κατάπλασμα μαζί με αλάτι¹⁷⁰⁸.

Όσο για το πρόβειο ξίγγι, που συνιστάται από τη συνταγή, ο Διοσκουρίδης συνιστά το βοδινό και το χοιρινό (και όχι το πρόβειο) σε συνδυασμό βέβαια και με άλλες ουσίες για τη διάλυση των όζων¹⁷⁰⁹ και το κατσικίσιο ή το χοιρινό για τη διάλυση των οιδημάτων των αδένων στο αρχικό τους στάδιο¹⁷¹⁰.

¹⁷⁰⁵. Χειρώνια έλκη είναι αυτά που μοιάζουν με εκείνο το έλκος του Κένταυρου Χείρωνα που προκλήθηκε από ακούσιο τραυματισμό από βέλος του Ηρακλή.

¹⁷⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 126, 1-2: «ἀρνόγλωσσον, οἱ δὲ ἐπτάπλευρον, οἱ δὲ πολὺπλευρον διττόν ἐστι, τὸ μὲν μικρὸν τὸ δὲ μείζον... δύναμιν δὲ ἔχει τὰ φύλλα στυπτικὴν, ξηραντικὴν, ὅθεν καταπλασσομένα πρὸς πάντα τὰ κακοήθη... καὶ ρευματικά καὶ ἀκάθαρτα έλκη ἀρμόζει... ἀπουλοῖ καὶ χρόνια έλκη καὶ ανώμαλα καὶ τὰ χειρώνια ἰᾶται καὶ κόλπους παρακολλᾶ...».

¹⁷⁰⁷. Φάρμ., I. 136, 1: «πρὸς δὲ τὰς ἐν ἀρχῇ φλεγμονὰς παντὸς μέρους ἀρμόζει μετὰ ἀλφίτου λεία καταπλασσομένα... ἀρνόγλωσσον...».

¹⁷⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 140, 1: «διαφορεῖ δὲ φύματα καταπλασσομένα... ἀρνόγλωσσον μετὰ ἀλῶν λείων...». Βλ. και ό.π., Φάρμ., I. 145: «χοιράδας δὲ διαφορεεῖ... ἀρνόγλωσσον μετὰ ἀλῶν καταπλασσομένον».

¹⁷⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 140, 1 και 3: «διαφορεεῖ δὲ φύματα καταπλασσομένα... στέαρ ταύρειον..., στέαρ χοίρειον παλαιὸν πλυθὲν <έν> οἴνω καὶ ἀναλημφθὲν τέφρα ἢ ἀσβέστω...».

¹⁷¹⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 138, 1: «τὰ δὲ χρόνια οἰδήματα ἰᾶται καταπλασσομένα... λινόσπερμον σὺν μέλιτι καὶ στέατι αἰγείω...». Βλ. και ό.π., I. 139, 1: «παραωτίδας δὲ λύει ἐν ἀρχῇ... λινόσπερμον σὺν μέλιτι καὶ στέατι αἰγείω... βαλλωτὴ σὺν στέατι χοιρείω παλαιῶ μετ' ὄξους...». Βαλλωτὴ η μέλαινα (*Ballota nigra*), κοινῶς αγριομελισσοχόρταρο ή βρωμόχορτο ή πιπερίτσα ανήκει στην τάξη των σωληνανθῶν και στην οικογένεια των χειλανθῶν.

13. <Εἰς ἀπόστημα ἀνθρώπου >. Ἐτιρον*.

(σ. 59, αρ. 48)

«ἔπαρε χολήν λύκου καὶ τὴν ρίζαν τῆς ἀγριομολάχας, κοπάνισέ την καὶ βράσε την καὶ βάλε την ἀπάνω εἰς τὸ ἀπόστημα καὶ γιρεύει*»¹⁷¹¹.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ὅτι ἡ ἀγριομολόχα ἀλθαία, που ονομάζεται ἔτσι, ἐπειδὴ εἶναι ἰαματικὴ καὶ πολὺ χρήσιμη (αλθαίνω=θεραπεύω), ἀν κοπανιστεῖ σκέτη κάνει (συνιστάται) γιὰ τὰ ἀποστήματα, διότι διαλύει, χωνεύει, σπάει καὶ ἐπουλώνει¹⁷¹², ἐνῶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του παρατηρεῖ ὅτι ἡ ρίζα τῆς ἀγρια μολόχας («ἀλθαίας»), βρασμένη με κρασί καὶ τοποθετημένη ὡς κατάπλασμα διαλύει τοὺς ὄζους¹⁷¹³, ἀλλὰ καὶ τὰ πρηξίματα τῶν ἀδένων τοῦ λαιμοῦ¹⁷¹⁴.

Ὅσο γιὰ τὴ χολὴ λύκου, που καὶ αὐτὴ συνιστάται ἀπὸ τὴ πιο πάνω συνταγή, ὁ Διοσκουρίδης δὲν τὴν ἀναφέρει ὡς φάρμακο γιὰ παρόμοιες παθήσεις¹⁷¹⁵. Γιὰ τὴν βοδινὴ χολὴ ὅμως σημειώνει ὅτι προστίθεται στὰ ἐμπλαστρα που βοηθοῦν τὰ τραύματα νὰ μὴν παρουσιάσουν φλεγμονή¹⁷¹⁶.

14. Εἰς ὅποιον δακρύζουν τὰ ὀμμάτια

(σ. 59, αρ. 49)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ συχνές ἐπαλείψεις με ἀλοιφή, που γίνεται ἀπὸ ξηραμένες στὸν ἥλιο ροϊδόφλουδες (τσόφλια) ξινῶν ροιδῶν, κοπανισμένες καὶ ἀναμειγμένες με κρασί καὶ προφύλαξη τοῦ πάσχοντος ἀπὸ ξινά, ἀλμυρά καὶ ἀπὸ καπνὸ¹⁷¹⁷.

¹⁷¹¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 59, αρ. 48. * Ἐτιρον... γιρεύει ἀντί Ἐτερον ... γερεύει. Πρόκειται γιὰ κώφωση, τροπὴ δηλαδὴ τῶν ἀνοιχτῶν φωνηέντων (ε) ἢ (ο) σὲ κλειστά (ι) καὶ (ου) ἀντίστοιχα. Τὸ ἀντίστροφο λέγεται ἀντικώφωση στὴ γλωσσολογία.

¹⁷¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146, 1: «ἀλθαία... μολόχης ἐστὶν ἀγρίας εἶδος... ὠνόμασται δὲ ἀλθαία διὰ τὸ πολυαλθὲς καὶ πολυχρηστον αὐτῆς... καθ' ἑαυτὴν κοπεῖσα ποιεῖ πρὸς... ἀποστήματα... διαφορεῖ γὰρ καὶ ἐκπέσσει καὶ ρήγνυσι καὶ ἀπουλοῖ...».

¹⁷¹³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 140: «διαφορεῖ δὲ φύματα καταπλασσόμενα <λεῖα> ... ἀλθαίας ρίζα ἐν οἴνῳ ἐψηθεῖσα...».

¹⁷¹⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 145, 1: «χοιράδας δὲ διαφορεῖ... ἀλθαία ἐν οἴνῳ ἐφθῆ...».

¹⁷¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 78.. Βλ. ὁ.π., II.78, 2-3.

¹⁷¹⁶. Βλ. ὁ.π., II.78, 2-3.

¹⁷¹⁷. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 59, αρ. 49: «...Ἐπαρε τσέφλια ἀπὸ ροῖδα... καὶ υγιαίνει».

Για τις φλούδες (τσόφλια) του ροδιού (ρόιδου) ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι κάνουν για όσες παθήσεις και τα άνθη της ροδιάς¹⁷¹⁸, για τα οποία σημειώνει, χωρίς, όπως φαίνεται, να πιστεύει και ο ίδιος, ότι κάποιιοι λένε πως εκείνοι που καταπίνουν, ενώ είναι υγιείς, τρία άνθη ροδιάς, όσο γίνεται πιο μικρά, όλο το χρόνο δεν προσβάλλονται από οφθαλμικές παθήσεις¹⁷¹⁹. Για το κρασί, ιδιαίτερα μάλιστα για το χιώτικο (κρασί από τη Χίο), που προσονομάζεται και «ἀριούσιος οἶνος», ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι είναι χρήσιμο για τα οφθαλμικά φάρμακα¹⁷²⁰, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του αναφέρει το κρασί ως συμπλήρωμα κάποιων φαρμάκων για τις φλεγμονές των ματιῶν¹⁷²¹.

15. <Περὶ κοκκινάδας ὀμματίου>. Ἐτιρον.

(σ. 59, αρ. 51)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ κατάπλασμα ἀπὸ ασπράδι αβγού μαζί με γάλα γυναικας και προφύλαξη (αποχή) του πάσχοντος ἀπὸ τα αλμηρά, το κρασί και τον καπνὸ¹⁷²².

Ἡ συνταγή είναι ὁμοια με ἄλλη που ἔχουμε πραγματευτεῖ ἤδη¹⁷²³. Θα επαναλάβουμε ἐδῶ μόνο ὅτι και το ασπράδι του αβγού («ψοῦ τὸ λευκόν») και το «γάλα γυναικός» συνιστῶνται και ἀπὸ τον Διοσκουρίδη για τις οφθαλμικές παθήσεις¹⁷²⁴.

¹⁷¹⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 110: «καὶ τὰ λέπη δὲ τῆς ρόας... πρὸς ὄσα και οἱ κύτινοι (=άνθη ροδιάς) ἀρμόζει...».

¹⁷¹⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 110, 3: «ἱστοροῦσι δὲ τινες ἀνοφθαλμιάτους παρ' ὄλον τὸ ἔτος γίνεσθαι τοὺς καταπιόντας ὑγιεῖς τρεῖς κυτίνους (=άνθη ροδιάς) ὡς ὅτι ἐλαχίστους...».

¹⁷²⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 8-9: «ὁ μέντοι Χῖος <Ἀριούσιος δὲ καλούμενος>, ... χρήσιμος εἰς τὰ ὀφθαλμικά...».

¹⁷²¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 30: «πρὸς δὲ τὰς φλεγμονὰς τῶν ὀφθαλμῶν καταπλασσομένα ἀρμόζει... κρόκος σὺν μελιλώτῳ και γλυκεῖ (ενν. οἶνω), φλόμου φύλλα ἐφθὰ σὺν οἶνω...».

¹⁷²². Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 59, αρ. 51: «Βάλε ασπράδι... γιρεύει».

¹⁷²³. Βλ. Γκούτος, Μόλιστα, σ. 451, αρ. 12: «Ὅντας κοκκινίσουν... νά βάλει».

¹⁷²⁴. Παραπομπές στον Διοσκουρίδη με σχετικά αποσπάσματα κειμένων του βλέπε στην πραγματεύση της ὁμοιας συνταγῆς υπ' αρ. 12 του προηγούμενου γιατροσοφίου F στα προηγούμενα. Πρβλ. και προηγούμενη υποσημείωση.

16. Περὶ πόνου λαιμοῦ

(σ. 63, αρ. 58)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ χρήση καταπλάσματος ἀπὸ χυλὸ που γίνεται ἀπὸ αλεύρι ανακατωμένο με βρασμένο δυνατὸ ξίδι¹⁷²⁵.

Στον Διοσκουρίδη δεν βρίσκουμε τον ἴδιο ακριβῶς συνδυασμὸ φαρμάκων για την αντιμετώπιση φλεγμονῶν του λαιμοῦ (του λάρυγγα, φάρυγγα κ.τ.λ.). Το καθένα ὅμως ἀπὸ τα συνιστώμενα φάρμακα (ξίδι και αλεύρι) της ιατροσοφικῆς συνταγῆς μόνο του ἢ σε συνδυασμὸ με κάποιον ἄλλον συνιστᾶ και ο Διοσκουρίδης για σχετικὲς παθήσεις του λαιμοῦ. Ἐτσι για το ξίδι σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι προστατεύει ἀπὸ κάθε φλεγμονή, συστέλλει (συρρικνώνει) τα οιδήματα των αδένων με εξωτερικὲς πλύσεις ἢ ως επίθεμα με σφουγγάρι και καταπραΰνει τον χρόνιον βήχα και ὅτι με γαργάρες συστέλλει (σταματᾷ) τις φλεγμονές του φάρυγγα και συνιστᾶται σε ὅσους ἔχουν κυνάγχη¹⁷²⁶ ἢ χαλαρωμένη σταφυλή¹⁷²⁷. Ἀλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι ὅσους ἔχουν κυνάγχη τους ὠφελεῖ με γαργάρες το ξίδι μαζί με ἀλάτι, μέλι και σόδα¹⁷²⁸.

Για το αλεύρι ἀπὸ τριμηνιαῖο σιτᾶρι παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι, βρασμένο με δυόσμο και βούτυρο, κάνει καλὸ ὡς κατάπλασμα στο βήχα και στην τραχύτητα του λάρυγγα¹⁷²⁹.

¹⁷²⁵. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 63, αρ. 58 : « Ἐπαρε ξίδι ἀψύν... και γιρεύει ».

¹⁷²⁶. Κυνάγχη χαρακτηρίζεται γενικᾶ κάθε φλεγμονή που δυσκολεύει την αναπνοή, ιδιαίτερα μάλιστα η φλεγμονή του φάρυγγα και του ισθμοῦ του. Βλ. Χατζόπουλος, Διοσκ., Ἀπαντα, τ. 5, σ. 188, 13.

¹⁷²⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1-3: « ὄξος... ἐστι και ἀφλέγμαντον... στέλλει και φύγεθλα χλιερὸν καταντλούμενον ἢ διὰ σπόγγων ἐπιτιθέμενον... και βῆχα χρόνιον πραΰνει... στέλλει δὲ ἀναγαργαριζόμενον < και > τὰ ἐν βρόγχῳ ρεύματα και συναγχικοῖς ἀρμόζει και πρὸς κιονίδα κεχαλασμένην... ».

¹⁷²⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 83, 1-2: « συναγχικοῦς δὲ ὠφελεῖ... ἀναγαργαριζόμενα... ἄλες μιγέντες ὄξει και μέλιτι και νίτρω... ».

¹⁷²⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 85, 2: « τὸ δ' ἐκ τῶν σητανίων πυρῶν ἄλευρον... και πρὸς βῆχας και ἀρτηρίας τραχυσοῦς σὺν ἡδυόσμῳ και βουτύρῳ ἐψηθὲν ποιεῖ... ».

17. *Διὰ τὸν σταφυλίτη, ἂν τοῦ κατεβῆ*
(σ. 63, αρ. 59)

Κατὰ τὴ συνταγὴ γιὰ τὴν αντιμετώπιση τῆς χαλάρωσης (πτώσης) τῆς σταφυλῆς «ἄς τρώγη (-) καὶ πιπέρι καὶ γιρεύει»¹⁷³⁰.

Τι πρέπει νὰ τρώγει μαζί με πιπέρι ὁ ασθενὴς δὲν σημειώνεται στο δημοσιευμένο κείμενο, εἴτε λόγω ἀδυναμίας ἀνάγνωσης ἀπὸ τὸν ἐκδότη καὶ σχολιαστὴ τῆς σχετικῆς λέξης εἴτε λόγω ὑπαρξῆς κενοῦ (*lacuna*) στο χειρόγραφο. Ἐτσι ἡ συνταγὴ δὲν εἶναι πλήρης.

Γιὰ τὸ πιπέρι ὡς φάρμακο στὶς περιπτώσεις παθήσεων τοῦ λάρυγγα, τοῦ φάρυγγα κ.τ.λ. ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι συνιστάται γιὰ ἐσωτερικὲς ἐπαλείψεις μαζί με μέλι σὲ περιπτώσεις κυνάγχης καὶ ὅτι, ἀν ἀνακατευθεῖ με πίσσα, διαλύει τὰ πρηξίματα τῶν ἀδένων τοῦ λαιμοῦ («χοιράδας διαφορεῖ») ¹⁷³¹. Ἀλλὰ καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ (ἐδῶ μάλιστα πιο συγκεκριμένα) ὅτι τὸν πεσμένο (χαλαρωμένο) σταφυλίτη συστέλλει(συμμαζεύει) με γαργάρες (μεταξὺ ἄλλων καὶ) τὸ κηκίδι («ἡ κηκίς») μαζί με ἀλάτι, πιπέρι καὶ μέλι ¹⁷³².

18. *Διὰ κασίδαν, νὰ γίνουν τρίχες*
(σ. 64, αρ. 61)

Γιὰ νὰ φυτρώσου τρίχες στο φαλακρὸ μέρος τοῦ κεφαλοῦ ἐξαιτίας τῆς κασίδας (δηλαδὴ τῆς παρασιτικῆς τριχόπτωσης, σπυριῶν, καὶ φαγοῦρας), που καταλήγει σὲ ἀλωπεκία συνιστάται ἀπὸ τὴ συνταγὴ ἐπάλειψη τῆς γυμνῆς περιοχῆς τοῦ κεφαλοῦ με στάχτη ἀπὸ καμένο δέρμα σκαντζόχοιρου (ἀκανθόχοιρου) ¹⁷³³.

¹⁷³⁰. Βλ. Ράπτη, ὅ.π., σ. 63, αρ. 59.

¹⁷³¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 159, 3-4: «καὶ συνάγχαις ἀρμόζει διαχριόμενον σὺν μέλιτι... ἀναλημφθὲν δὲ πίσση χοιράδας διαφορεῖ...».

¹⁷³². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 82: «τὰς κεχαλασμένας δὲ σταφυλάς συστέλλει ἀναγαγαριζόμενα... κηκίς μετὰ ἀλός καὶ πεπέρεως καὶ μέλιτος...».

¹⁷³³. Βλ. Ράπτης, ὅ.π., σ. 64, αρ. 61: «Ἐπαρε τὸ δέρμα σκαντζόχερου... γίνονται οἱ τρίχες πολὺ γρήγορα».

Παρόμοια συνταγή (χρήση στάχτης από καμένο δέρμα σκαντζόχοιρου, αλλά εκεί μαζί με πίσσα, όπως και στον Διοσκουρίδη¹⁷³⁴), βρήκαμε και πραγματευτήκαμε και στα προηγούμενα. Είναι η συνταγή υπ' αύξοντα αρ. 15 (σ. 251, αρ. 26, κς') στο γιατροσόφι D από το Ανθοχώρι Μετσόβου¹⁷³⁵. Ο Διοσκουρίδης και στα δύο έργα του συνιστά για τη θεραπεία της αλωπεκίας την επάλειψη καμένου δέρματος σκαντζόχοιρου μαζί με υγρή πίσσα στην αποψιλωμένη από τρίχες περιοχή του δέρματος στο κεφάλι και στα γένεια. Πιο συγκεκριμένα στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ότι και το δέρμα του σκαντζόχοιρου («χερσαίου ἔχινου»), αν καεί και επαλειφθεί μαζί με υγρή πίσσα (εννοείται στην πάσχουσα περιοχή του δέρματος), κάνει καλό στις περιπτώσεις αλωπεκίας¹⁷³⁶, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ότι το δέρμα αυτό καμένο και σβησμένο με υγρή πίσσα θεραπεύει, αν επαλειφθεί, τις αλωπεκίες στο κεφάλι και στα γένεια¹⁷³⁷.

19. Ὅποιος καὶ ἀπὸ θερμόν (σ. 64, αρ. 65)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ επάλειψη τοῦ εγκαύματος με φύλλα πλατάνου κοπανισμένα και αναμειγμένα με ξίγγι (λίπος) προβάτου¹⁷³⁸.

Ὁ Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του συνιστᾶ για τὴν αντιμετώπιση τῶν εγκαυμάτων τὰ 'σφαιρία' τοῦ πλατάνου, δηλαδή τοὺς σφαιρικοὺς καρπούς του, μαζί με λίπος, χωρίς να προσδιορίζει τὴν προέλευση τοῦ τελευταίου (χοιρινό ἢ πρόβειο κ.τ.λ.)¹⁷³⁹, ἐνῶ στο περὶ «στεάτων» (ξίγγιων) κεφάλαιο σημειώνει ὅτι τὸ χοιρινό λίπος ἐνδείκνυται για τὰ εγκαύματα¹⁷⁴⁰.

¹⁷³⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 2 και Φάρμ., Ι. 89, 2.

¹⁷³⁵. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σ. 251, αρ. 26 (κς')

¹⁷³⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 2: «καὶ τοῦ χερσαίου δὲ ἔχινου τὸ δέρμα καὲν πρὸς ἀλωπεκίας μετὰ πίσης ὑγρᾶς καταχρισμένοι ἀρμόζει...».

¹⁷³⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 89, 2: «ἀλωπεκίας δὲ τὰς ἐν ταῖς κεφαλαῖς καὶ τῶ γενεῖῳ ἰᾶται... καταχρισμένοι... ἔχινου χερσαίου δὲρμα κακαυμένον καὶ ἐσβεσμένον πίση ὑγρᾶ...».

¹⁷³⁸. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 64, αρ. 65: «Μάσε τὰ φύλλα τοῦ πλατάνου... καὶ γιρεῦει.»

¹⁷³⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 79: «τὰ δὲ σφαιρία (ἐνν. τοῦ πλατάνου) ... ἀναλημφθέντα δὲ στέατι πυρίκαυτα θεραπεύει...».

¹⁷⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 76: «ὕειον δὲ (ἐνν. στέαρ)... καὶ πυρκαῦτοις ἀρμόζει...».

20. *Περὶ ἀνθρώπου σπασμένου*
(σ. 64, αρ. 66)

Ἡ συνταγή συνιστά νὰ τρώγει ὁ ἀσθενὴς γιὰ ἀρκετὲς ἡμέρες τὴ ρίζα τῆς δρακοντιάς¹⁷⁴¹, ἀφοῦ τὴν κάνει γλύκισμα¹⁷⁴².

Ὁ Διοσκουρίδης στὸ 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει μεταξὺ ἄλλων γιὰ τὴ ρίζα τῆς δρακοντιάς ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι θερμαντικὴ, βοηθαίει στὶς περιπτώσεις ρήξης τῶν νευρικῶν καὶ μυϊκῶν ἰνῶν¹⁷⁴³. Τέτοια εἶναι ὁμῶς καὶ ἡ περίπτωση τοῦ 'σπασμένου' ἀνθρώπου τῆς πιο πάνω συνταγῆς, ὁποῖος πάσχει ἀπὸ ἐντεροκλήλη.

21. < *Περὶ ἀνθρώπου σπασμένου* >. Ἐτιρον.
(σ. 64-65, αρ. 67)

«Ἐτιρον. Δέμα νὰ τὸ δέσης σφικτὰ καὶ νὰ τρώγῃ σοῦμπρα ἀπὸ ροῖδα <.>νοκόκαλα πολλὰς φορὲς καὶ νὰ πάρῃ τῆς χελώνας τὸ ἔνδυμα, νὰ τὸ βάλῃ στὰ κάρβουνα ἀναμμένα, νὰ γίνῃ στάκτη[ν], νὰ τὸ κοπανίση, νὰ βγάλῃ καὶ στε<.>σλια καὶ ἔν χορτον ὅπου γίνιται εἰς τὸν κάμπον τὸν σπόρον τοῦ νὰ πάρῃ, ὅπου εἶναι ὀλίγο χοντρότερο τῆς μπαρούτης, νὰ βάλῃ καὶ μέλιον καὶ νὰ τὰ ἀνακατώσῃ καὶ νὰ τοῦ δώσῃ νὰ φάγῃ ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ γιρεύει»¹⁷⁴⁴.

Ἡ ἐκτενὴς αὐτὴ συνταγὴ δυστυχῶς ἔχει κενὰ συλλαβῶν σε λέξεις που δηλώνουν σχετικὰ με τὴν πάθηση φάρμακα, ὅπως π.χ. (<.> νοκόκαλα) καὶ πιο κάτω (στε<.>σληα). Πέρα ἀπὸ αὐτὰ δεν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι τι ἀκριβῶς σημαίνει ἡ λέξη σοῦμπρα, γιὰ τὴν ὁποία υπάρχουν δύο ἐκδοχές. Ἡ δηλαδὴ εἶναι οἱ φλούδες ἀπὸ ροῖδα (ροῖδόφλουδες) ἢ εἶναι τα

¹⁷⁴¹. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ δρακοντία ἡ κοινὴ (*Dracunculus vulgaris*), τὸ δρακόντιον ἢ δρακοντία μεγάλη τοῦ Διοσκουρίδου, κοινῶς δρακοντιά, φιδόχορτο, τοῦ φιδίου τὸ χορτο. Βλ. Γεννάδ., σ. 252-253 (δρακοντία).

¹⁷⁴². Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 64, αρ. 66 : «Ἐπαρε τὴν ρίζαν τῆς δρακοντέας... καὶ γιρεύει».

¹⁷⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 166 (δρακόντιον), 2: «ἢ δὲ ρίζα θερμαντικὴ οὔσα βοηθεῖ... ῥήγμασι, σπάσμασι...». καὶ Ὑλη, 166 RV (δρακοντία μεγάλη) : «...ἢ δὲ ρίζα... θερμαντικὴ δὲ ἐστὶ... ποιεῖ δὲ ὅπτη τε καὶ ἐφθῆ μετὰ μέλιτος ἐκλειχόμενη πρὸς... ῥήγματα, σπάσματα...».

¹⁷⁴⁴. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 64-65, αρ. 67.

σούρβα, είδος οπωρικών¹⁷⁴⁵. Η σύνταξη όμως και τα συμφραζόμενα του κειμένου («σοῦμπρα ἀπὸ ρόιδα») συνηγορεί υπέρ της πρώτης εκδοχής, οπότε έχουμε εδώ πλήρη ομοιότητα με όσα σημειώνει για τις ροϊδόφλουδες και τις σχετικές θεραπευτικές τους ιδιότητες ο Διοσκουρίδης και στα δύο έργα του. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ότι οι φλούδες του ροδιού είναι κατάλληλες (κάνουν καλό) και σε όσες περιπτώσεις κάνουν καλό και τα άνθη της ροδιάς¹⁷⁴⁶, για το αφέψημα των οποίων έχει ήδη πιο πάνω σημειώσει ότι είναι καλό και ως επουλωτικό μέσα σε κατάπλασμα για όσους έχουν εντεροκήλη¹⁷⁴⁷, δηλαδή για τους «σπασμένους», κατά την ιατροσοφική συνταγή. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' παρατηρεί ότι το βρασμένο μέλι ως κατάπλασμα επανακολλάει τα σκισμένα σώματα¹⁷⁴⁸ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σημειώνει ότι σε όσους έχουν κοιλιακά¹⁷⁴⁹ δίνονται με ωφέλεια βρασμένο μέλι (αυτό το αναφέρει και η συνταγή μας) σκέτο ή με κοπανισμένα και κοσκινισμένα φλούδια ροδιού ή φακή με φλούδες ροδιού¹⁷⁵⁰.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι και για τη δεύτερη εκδοχή (των σούρβων) έχουμε κάτι αντίστοιχο στον Διοσκουρίδη, ο οποίος παρατηρεί ότι σε όσους πάσχουν από κοιλιακά δίνονται με ωφέλεια (μεταξύ άλλων και) τα ξερά σούρβα, που βράζονται και πίνεται το αλεύρι τους¹⁷⁵¹.

Όσο για τον συνδυασμό στάχτης από καμένο όστρακο χελώνας μαζί με μέλι ως τροφή για σαράντα μέρες, όπως συνιστά η πιο πάνω συνταγή, δεν υπάρχει σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη, ο οποίος όμως συνιστά ως σχετικό φάρμακο το μέλι, όπως είδαμε στα προηγούμενα.

¹⁷⁴⁵. Πρόκειται για τον καρπό της σουρβιάς (της δας). Το δέντρο ή θάμνος δα ή δη ή οῦη ή ἡμερος (*sorbus domestica*) είναι η σουρμπιά ή σουρβιά ή σκαρούπα ή σκαρουχιά ή ούβα. Είναι η δα, δη, οῦη ή οῖη των αρχαίων, ο καρπός της οποίας λεγόταν οῦον. Βλ. Γεννάδ., σ. 720 και Διοσκ., Ὑλη, I. 120 (οῦα)

¹⁷⁴⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 110 (ρόα), 3: «τὰ δὲ λέπη τῆς ρόας... πρὸς δσα καὶ οἱ κύτινοι ἀρμόζει...».

¹⁷⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 110, 3: «τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτῶν... ἀνακόλλημά τε ἐντεροκηλικούς ἐν καταπλάσματι...».

¹⁷⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 82: «ἐψηθέν δὲ καὶ ἐπιτεθέν παρακολλᾷ τὰ ἀφεστῶτα σώματα...».

¹⁷⁴⁹. Κοιλιακά είναι οι ασθένειες που προσβάλλουν τα έντερα, στις οποίες μπορεί να υπαχθεί και η εντεροκήλη («τὰ σπάσματα»).

¹⁷⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 51, 4-5: «...ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς μέλι ἐφθὸν καταπινόμενον καθ' ἑαυτὸ καὶ σὺν σιδίοις(=με φλούδες ροδιού) κεκομμένοις καὶ σεσησμένοις... φακῆ μετὰ... ρόας λεπηχάνων.....».

¹⁷⁵¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 51, 5: «ὠφελίμως δίδονται κοιλιακοῖς... οῦα ξηρὰ ἀποζεννύμενα καὶ πινόμενον τὸ ἐξ αὐτῶν <ἀλευρον>...».

22. Εἰς πρῆσμα ἀνθρώπου (σ. 65, αρ. 69)

Για τη θεραπεία των οιδημάτων η συνταγή συνιστά να πίνει ο ασθενής αλισίβα (σταχτόνερο) από καμένη μοσχοασφάκα¹⁷⁵².

Η ασφάκα (ή γαιδουροασφάκα ή σφάκα ή αγκάθαρος ή φλόμος) είναι η κοινή ονομασία του φυτού φλομῖς η θαμνώδης (*Phlomis fruticosa*) και σ' αυτό αναφέρεται η ἀγγρία φλομῖς του Διοσκουρίδη. Υπάρχουν όμως και άλλες ποικιλίες του φυτού αυτού, όπως είναι η φλομῖς η σαμία (*Phlomis samia*) και η φλομῖς η σεληνιτιδόφυλλος (*Phlomis lunariifolia*), στις οποίες αναφέρονται οι δύο πρώτες φλομίδες του Διοσκουρίδη¹⁷⁵³. Ακόμα υπάρχει και η φλομῖς η ιξώδης (*Phlomis viscosa*), η φλομῖς η μαλλωτή (*Phlomis lanata*) και η φλομῖς η νύσσουσα (*Phlomis runggens* ή *Herba-venti*)¹⁷⁵⁴. Ωστόσο, σε ποια από όλες τις φλομίδες αναφέρεται (με ποια δηλαδή ταυτίζεται) η μοσχοασφάκα της πιο πάνω συνταγής, δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί. Ίσως αναφέρεται στο πρώτο είδος, διότι αυτό έχει την κοινή ονομασία ασφάκα.

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει για τα φύλλα δύο ειδών από τις φλομίδες ότι βρασμένα με νερό γίνονται κατάπλασμα για τα πρηξίματα¹⁷⁵⁵ και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ότι τα βρασμένα φύλλα του φλόμου (δηλαδή της ασφάκας) θεραπεύουν ως κατάπλασμα τα χρόνια οιδήματα¹⁷⁵⁶. Για τα φύλλα του φλόμου μάλιστα σημειώνει στη συνέχεια ότι μαλακώνουν τα σκληρώματα¹⁷⁵⁷ (τους σκληρούς όγκους, σκίρους ή σκιρώματα, δηλαδή πολύ σκληρούς καρκινωματώδεις όγκους).

Πρέπει εδώ βέβαια να επισημανθεί και η διαφορά χρήσης του φλόμου (ασφάκας). Κατά τον Διοσκουρίδη χρησιμοποιούνται τα φύλλα του ως κατάπλασμα, ενώ κατά τη λαϊκή συνταγή το σταχτόνερο (αλισίβα) από

¹⁷⁵². Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 65, αρ. 69: «Ἐπαρε μοσχοασφάκα... γιρεύει».

¹⁷⁵³. Βλ. Γεννάδ., σ. 999 (φλομῖς)

¹⁷⁵⁴. Βλ. Γεννάδ., σ. 999.

¹⁷⁵⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 103, 3: «τὰ δὲ φύλλα ἐφθὰ ἐν ὕδατι πρὸς οἰδήματα... καταπλάσσεται».

¹⁷⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 138, 1-3: «τὰ δὲ χρόνια οἰδήματα ἰᾶται καταπλασσόμενα... φλόμου φύλλα ἐφθὰ...».

¹⁷⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 141, 1-2: «καὶ σκληρίας δὲ μαλάσσει... φλόμου <φύλλα>».

τη στάχτη του φυτού πίνεται από τον ασθενή, πάλι όμως για τη θεραπεία των οιδημάτων. Οι ίδιες (υποθετικές ή πραγματικές) θεραπευτικές ιδιότητες του φυτού πάντως αναγνωρίζονται και στις δύο περιπτώσεις.

23. Όποιος έχει αναγούλια και ξιράγει (σ. 66, αρ. 73)

Για την αντιμετώπιση της αναγούλιας και του εμετού η συνταγή συνιστά τη λήψη ποτού-φαρμάκου, που συναποτελείται από «λαμπικαρισμένον νερόν του ἡδύσμου (δρ. 8), της κανέλας δρ. 16, λεμονόζωμον δρ. 8, λάβδανον στάγματα 20, ἐκχύλισμα τοῦ ἡδύσμου δρ. 4, νερόν κοινόν δρ. 50». Δόση: Ἐνα κουταλάκι του καφέ κάθε μισή ώρα ἢ ἓνα κουτάλι του φαγητοῦ κάθε μία ώρα, ὥσπου να σταματήσουν τα συμπτώματα¹⁷⁵⁸.

Από τα φάρμακα της πιο πάνω ιατροσοφικής συνταγής το λεμονόζωμο είναι άγνωστο στον Διοσκουρίδη¹⁷⁵⁹, ενώ το λάβδανο δεν είναι το φυτό *cistus creticus* ἢ *cistus parviflorus*, που λέγεται κοινῶς αλάδανος ἢ λαδανία και που ταυτίζεται με το «ἕτερον εἶδος κίσθου» ἢ «λήδον» του Διοσκουρίδη¹⁷⁶⁰, ὅπως ἄλλοι ερευνητές υπέθεσαν, θεωρώντας ὅτι το λάβδανο των ιατροσοφικῶν συνταγῶν είναι το φυτό λάδανον¹⁷⁶¹. Εδώ πρόκειται για το υγρό φάρμακο λάβδανο (και ὄχι λάδανο), το οποίο ο Διονύσιος Πύρρος ο Θετταλός στη 'Φαρμακοποιία' του το ονομάζει λαύδανον ρευστόν, ἰταλιστὶ Λαουδάνο λικουίδο (*Laudano liquido*) και για το οποίο παραθέτει και τη μέθοδο παρασκευῆς ἀπὸ «κανέλλαν καλήν, δρ. ἕν, καρυόφυλλα (μοσχοκάρφια) δρ. ἕν... καλῶς κοπανισμένα, κρασί καλόν και ἄσπρον, δρ. ἑκατόν, ὄπιον (ἀφιόνι) καθαρόν, δρ. δεκαῆξ, κρόκον καλόν, δρ. ἕν...» κ.τ.λ.¹⁷⁶². Απὸ τα σύγχρονα επιστημονικά λεξικά το λάβδανο

¹⁷⁵⁸. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 66, αρ. 73. «Όποιος ἔχει ἀναγούλια...παύε και τὸ φάρμακον».

¹⁷⁵⁹. Η λεμονιά (κίτριον ἢ λεμονέα, *Citrium lemonium*) ἦταν ἰθαγενές δέντρο των ανατ. Ἰνδιῶν. Τον 10^ο αἰ. ἦταν ἀκόμα ἀγνωστο στους Ἀραβες και μόνο τον 13^ο αἰῶνα ἀρχίζουν να το ἀναφέρουν οἱ Ἀραβες συγγραφεῖς. Στην Ἰταλία ἦταν γνωστό ἀπὸ τον 13^ο και 14^ο αἰῶνα, ἐνῶ στο «Γεωπονικόν» του μοναχοῦ Ἀγαπίου του Κρητός (1647) ἀναφέρεται το λεμόνι ὡς συνήθης καρπὸς της Ανατολῆς. Βλ. Γεννάδ., σ. 334-335 (κίτριον ἢ λεμονέα).

¹⁷⁶⁰. Βλ. Χελδράιχ, σ. 10 και 11 και Γεννάδ., σ. 512 (κίστος). Για το φυτό αὐτό στον Διοσκουρίδη βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 97 (κίσθος). Δεν του ἀποδίδονται βέβαια ἀντιεμετικές ιδιότητες ἀπὸ τον Διοσκουρίδη.

¹⁷⁶¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 66, σημ. 36, και Οικονόμου, ὁ.π., σ. 252, σημ. 5, ὅπου ο πρώτος παραπέμπει.

¹⁷⁶². Βλ. Πύρρου, Φαρμ., σ. η'

ερμηνεύεται ως «καταπραϋντικό φάρμακο που προέρχεται από επεξεργασία του οπίου και θεραπεύει τους σπασμούς και τους πόνους της κοιλιακής χώρας¹⁷⁶³. Επομένως μένει να εξετάσουμε πρώτα τη σχέση του ηδύσμου (δυόσμου) και της κανέλας (δηλαδή του κινάμωμου) με τα αντίστοιχα φάρμακα και τη χρήση τους στον Διοσκουρίδη και ενδεχομένως και των συστατικών του λάβδανου (δηλαδή της κανέλας, των καρυόφυλλων, του κρασιού και του οπίου) με όσα ο Διοσκουρίδης παρατηρεί για τις αντιεμετικές τους ιδιότητες.

Για τον ηδύσμο (δυόσμο)¹⁷⁶⁴ ο Διοσκουρίδης παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ἔργο του ότι, όταν πίνεται ο χυμός του, σταματάει (μεταξύ άλλων και) τους εμετούς¹⁷⁶⁵.

Για την κανέλα, που είναι μπαχαρικό προεχόμενο από τον φλοιό του θαμνώδους δέντρου με το φυτολογικό όνομα κινάμωμον το Κεϋλάνιον, το γνωστό από την αρχαιότητα «γνήσιον κινάμωμον»¹⁷⁶⁶ σημειώνει απλώς στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ότι έχει (μεταξύ άλλων και) μαλακτικές και πεπτικές ιδιότητες¹⁷⁶⁷.

Από τα συστατικά του φαρμάκου λάβδανου (κανέλα, μοσχοκάρφι ή καρυόφυλλο, κρασί άσπρο, όπιο και κρόκο) για την κανέλα έγινε ήδη λόγος πιο πάνω. Το μοσχοκάρφι ή γαρούφαλλο, που είναι οι αποξηραμένοι κάλυκες του άνθους του φυτού καρυόφυλλος ο αρωματικός (*Caryophyllus* ή *Eugenia aromatica*)¹⁷⁶⁸ φαίνεται ότι είναι άγνωστο στον Διοσκουρίδη. Για τα υπόλοιπα τρία (κρασί άσπρο, όπιο και κρόκο) υπάρχουν σχετικές αναφορές στο ἔργο του. Πιο συγκεκριμένα:

Για το άσπρο κρασί παρατηρεί στο 'Περὶ ὕλης ἱατρικῆς' ἔργο του ότι κάνει καλό στο στομάχι¹⁷⁶⁹, για τον κρόκο ότι έχει πεπτικές και

¹⁷⁶³. Βλ. Λεξικό Μπαμπινιώτη, λέξη λάβδανο, την οποία θεωρεί αντιδάνειο (< laudanum < Iadanum/ Iedanum < αρχ. λήδανον/λάδανον). Ίσως η παρατήρηση αυτή να οδήγησε άλλους ερευνητές να θεωρήσουν ότι πρόκειται για το φυτό λάδανον. Άλλο όμως η προέλευση της λέξης και άλλο το φάρμακο λάβδανο, που είναι διαφορετικό από το φυτό λάδανο.

¹⁷⁶⁴. Πρόκειται για το φυτό ηδύσμος ο πράσινος (*Mentha viridis*), που είναι το ἡμερο «ἡδύσμον» του Διοσκουρίδη Βλ. Γεννάδ., σ. 409-410 (ηδύσμος).

¹⁷⁶⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 34,1: «ἡδύσμον... πινόμενος ὁ χυλός αὐτοῦ... καὶ ἐμέτους ... παύει...».

¹⁷⁶⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 507-508 (Κινάμωμον το κεϋλάνιον, *Cinnamomum zeylanium* ή *Laurus Cinnamomum*).

¹⁷⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 14. 4: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον... μαλακτικὴν, πεπτικὴν...».

¹⁷⁶⁸. Βλ. Γεννάδ., σ. 475.

¹⁷⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 2: «ἔτι ὁ μὲν λευκός (ενν. οἶνος)... εὐστόμαχος ὑπάρχει...».

μαλακτικές ιδιότητες¹⁷⁷⁰ και για το όπιο ότι (μεταξύ άλλων) είναι και παυσίπονο και πεπτικό¹⁷⁷¹, ιδιότητες που δρουν ευεργετικά βέβαια στην περίπτωση εμετών και τάσεων εμετού (αναγούλας κ.τ.ό.) δεν είναι όμως φάρμακα που τα πήρε ο συγγραφέας ή αντιγραφέας της λαϊκής συνταγής από τον Διοσκουρίδη.

24. Εἰς ἄνθρωπον ὅπου εἶναι ἀπὸ φόβον (σ. 70, αρ. 76)

«Ἀπὸ τὸν Ἴω. Ἀρβανίτην ἐρμηνεία.(Καὶ τὸ ἐπλήρωσα ἀκριβά, νὰ μοῦ τὸ εἰπῆ, πλεον τῶν 30 δραχμῶν). Ἐνα δράμι γαστόρι, ἕνα δράμι ἀμπερές. Εἶναι σκόνη αὐτοῦ. Κοπάνισον εἰς σκόνην, κάμε το εἰς πέντε δόσεις καὶ κάθε Σάββατον πρῶι νὰ παίρνη ἀπὸ μία σκόνη 5 Σάββατα¹⁷⁷².

Το αξιοπαρατήρητο της συνταγής είναι η σημείωση εκείνου (κατόχου και χρήστη του γιατροσοφίου) που κατέγραψε τη συνταγή αγοράζοντάς την ακριβά, αντί ποσού άνω των 30 δραχμών, από κάποιον συγκεκριμένο γνώστη της συνταγής αυτής, τον Ιωάννη Αρβανίτη, αγνώστων λοιπών στοιχείων. Αγοραστής και συγγραφέας της συνταγής (η οποία πέρασε με αυτό τον τρόπο από την μνημονική-προφορική παράδοση στη γραπτή ιατροσοφική λαϊκή παράδοση) ήταν ο Γ. Φ. Λώλης, που είχε καταγράψει και την προηγούμενη συνταγή (υπ' αρ. 75 στο δημοσιευμένο γιατροσόφι, σ. 69-70), ορίζοντας εκεί, μετά το όνομά του, και τον τόπο και χρόνο της καταγραφής (Πράμαντα, 30 Ιουλίου 1893)¹⁷⁷³. Στην περίπτωση αυτή φαίνονται καθαρά οι σχέσεις μνημονικής και γραπτής ιατροσοφικής παράδοσης, σχέσεις αμφίδρομες όπως θα εξηγήσουμε πιο κάτω στο τελευταίο κεφάλαιο «Ανακεφαλαίωση και συμπεράσματα».

Το γαστόρι της συνταγής είναι το καστόρι¹⁷⁷⁴, υγρό από όρχεις του ζώου κάστορα, ζώου αμφίβιου, που κατά το πλείστον τρέφεται με ψάρια και καβούρια μέσα στα νερά κατά τον Διοσκουρίδη¹⁷⁷⁵, ο οποίος μάλιστα δίνει και οδηγίες για το πώς πρέπει να παίρουμε αυτό το υγρό, που είναι σαν

1770. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 26, 2: «δύναμιν δὲ ἔχει πεπτικήν, μαλακτικήν...».

1771. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 64, 3: «ὁ δὲ ὁπὸς καὶ αὐτός... ἀνώδυνός ἐστι ... καὶ πεπτικός...».

1772. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 70, αρ. 76.

1773. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 69-70, αρ. 75.

1774. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 24.

1775. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 24, 1: «Ἔστι δὲ τὸ ζῶον αμφίβιον, τοὸ πλείστον ἐν ὕδασι ἰχθύσι καὶ καρκίνοις τρεφόμενον...».

μέλι ως προς τη σύσταση¹⁷⁷⁶. Για το καστόρι λοιπόν ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι ενδείκνυται και στις τρεμούλες και στους σπασμούς και σε κάθε πάθηση των νεύρων, όταν πίνεται και επαλείφεται¹⁷⁷⁷, πράγμα που δεν νομίζουμε ότι είναι άσχετο με την τρεμούλα από φόβο.

Το αμπερές της συνταγής είναι η αμπεριά ή αμπέρια με το φυτολογικό όνομα ακακία η φαρνεσιακή (*Acacia* ή *Wachelia farnesiaca*), που στη Σμύρνη λέγεται αμπεριά και στην Κύπρο σκουροκοαθιά¹⁷⁷⁸. Ο Διοσκουρίδης με το όνομα ακακία αναφέρεται στην ακακία την αραβική (*Acacia Arabica*), ενώ η «έτέρα άκακία» του Διοσκουρίδη αναφέρεται σε ένα είδος σπάρτου¹⁷⁷⁹. Όμως από τον Διοσκουρίδη σε καμιά ακακία δεν αποδίδονται θεραπευτικές κατά του φόβου ιδιότητες.

25. Περί πετυρίθρας τῆς κεφαλῆς

(σ. 70, αρ. 78)

Η συνταγή συνιστάται λούσιμο με ζουμί από βρασμένο ρόβι (ορόβι) τρεις φορές (εδώ υπεισέρχονται και μαγικά στοιχεία για τον αριθμό τρία)¹⁷⁸⁰ και επάλειψη κατόπιν του κεφαλιού με λάδι¹⁷⁸¹.

Από τα δύο φάρμακα της πιο πάνω συνταγής για την πιτυρίαση ο Διοσκουρίδης συνιστά μόνο το ένα, το λάδι, για το οποίο σημειώνει στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι καθαρίζει την πιτυρίδα¹⁷⁸², ενώ στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' συνιστά το λάδι για τις κασίδες και την πιτυρίδα σε συνδυασμό με χυμό βάτου¹⁷⁸³.

¹⁷⁷⁶. Κατά τον Διοσκουρίδη, αφού αφαιρέσουμε το δέρμα των όρχεων, να πάρουμε το υγρό μαζί με τον υμένα που το περιέχει, υγρό που είναι σαν μέλι, και έτσι, αφού το ξηράνουμε, να το φυλάξουμε. («δεῖ δὲ διελόντας τὸ δέρμα(ενν. τῶν ὄρχεων τοῦ κάστορος) κομίζεσθαι σὺν τῷ περιέχοντι ὑμένι τὸ ὑγρὸν, ὃν μελιτῶδες, καὶ οὕτως ξηράναντας ἀποτίθεσθαι»). (Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 24, 2.

¹⁷⁷⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 24, 1: «ἀρμόζει δὲ καὶ τρόμοις καὶ σπασμοῖς καὶ παντὶ τῷ νευρώδει πινόμενός τε καὶ συγχριόμενος...».

¹⁷⁷⁸. Βλ. Χελδράιχ, σ. 62, και Γεννάδ., σ. 32-33 (άκακία η φαρνεσιακή).

¹⁷⁷⁹. Βλ. Γεννάδ., σ. 27-28 και σημ. 2 της σ. 28 (ό.π.).

¹⁷⁸⁰. Βλ. Κ. Δ. Τσαγγαλά, *Μαγεία και Αστρολογία*, Αθήνα 2007, σ. 216-218: (Ο αριθμός τρία).

¹⁷⁸¹. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 70, αρ. 78 «Ἐπαρε ὀρόβι... με λάδι καὶ ὑγίαινε».

¹⁷⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Ι. 30, 3: «ἐλαιον... ἀποσμήχει δὲ καὶ πίτυρα...».

¹⁷⁸³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Ι. 99, 1: «< πρὸς> ἀχώρας δὲ ἡ πίτυρα... βάτου χυλός σὺν ἐλαίῳ...».

Το ρόβι («ὄροβος») δεν συσχετίζει ο Διοσκουρίδης με τη θεραπεία της πιτυρίασης¹⁷⁸⁴, ενώ συνιστά για την πάθηση αυτή το αφέψημα των ρεβιθιών ή τα βραστά ρεβίθια ως κατάπλασμα¹⁷⁸⁵. Υπάρχει βέβαια το ενδεχόμενο ο αντιγραφέας της συνταγής να παρανόησε τη σημασία της λέξης ή να έκανε λάθος στην αντιγραφή της και να υπήρξε έτσι σύγχυση των λέξεων-εννοιών ρεβίθι ή ροβίθι και ρόβι, πράγμα όχι ασυνήθιστο, που όμως δεν μπορεί να αποδειχτεί στην προκείμενη περίπτωση.

26. *Εἰς ρήξιμον ὀφθαλμοῦ*¹⁷⁸⁶
(σ. 73, αρ. 810)

«Νὰ κοπανίσῃς σκόρδον καὶ μάλαθρον. Στράγγισον εἰς ἓν λεπτόν πανίον καὶ ρίξε τρεῖς κόμπους εἰς τὰ μάτια καὶ ὑγίαινε»¹⁷⁸⁷.

Και ο Διοσκουρίδης συνιστά για οφθαλμικές παθήσεις και τα δύο οφθαλμικά φάρμακα (σκόρδο και μάραθο) της πιο πάνω συνταγής. Πιο συγκεκριμένα:

Για το «ἡμερον καὶ κηπευτὸν σκόρδον» ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι, αν επαλειφθεῖ, αφού καεῖ και ανακατωθεῖ με μέλι, θεραπεύει τα «ὑπώπια», δηλαδή τις μελανιές (μώλωπες) κάτω από τα μάτια¹⁷⁸⁸.

Για τον μάραθο (ή μάλαθρον κατά τη συνταγή) ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι ο χυμός που προκύπτει από το στύψιμο των βλαστών και των φύλλων του μάραθου, ξηραμένος στον ἥλιο, προστίθεται ως χρήσιμο σκεύασμα σ' εκείνα τα οφθαλμικά φάρμακα που βοηθούν στην καλύτερη ὄραση. Αλλά και ο χυμός του σπόρου (συνεχίζει ο Διοσκουρίδης) λαμβάνεται ως εκχύλισμα, όταν είναι ακόμα χλωρός, μαζί με τα φύλλα και τα βλαστάρια, για τον ἴδιο σκοπό,

¹⁷⁸⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 108.

¹⁷⁸⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 99, 2: «πρὸς ἀχῶρας δὲ ἡ πίτυρα... ἐρεβίνθων ἀπόζεμα, καὶ αὐτοὶ δὲ ἐφθοὶ καταπλασσομένοι...».

¹⁷⁸⁶. Ο τίτλος στο χειρόγραφο και στο δημοσιευμένο κείμενο είναι: «εἰς ρίξιμον ὀφθαλμούς». Πρόκειται, νομίζουμε, για ρήξη και όχι για ρίψη (ρίξιμο) οφθαλμοῦ.

¹⁷⁸⁷. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 73, αρ. 81. Για το σκόρδο και το μάραθο (ή μάλαθρο, βλ. Χελδραΐχ, σ. 50), φυτὰ γνωστὰ και στους αρχαίους ἐγινε ἤδη λόγος πιο πάνω.

¹⁷⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 152, 3: «καὲν δὲ καὶ φυραθὲν μέλιτι ὑπώπια ... ἰᾶται καταχρίομενον...».

ενώ η ρίζα του μάραθου χρησιμοποιείται ως εκχύλισμα μόλις πρωτοβλαστήσει το φυτό¹⁷⁸⁹. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του μάλιστα σημειώνει και τον χυμό της ρίζας του μάραθου ανάμεσα στα φάρμακα που, επαλειφόμενα, καθαρίζουν όσα σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών, το ἄργεμα, τις θολούρες κ.τ.λ. και συμβάλλουν στην ενίσχυση της όρασης εκείνων που έχουν αμβλυωπία¹⁷⁹⁰. Στη συνέχεια προσθέτει ότι ο μάραθος («τὸ μάραθον») συνιστάται να τρώγεται από όσους έχουν αμβλυωπία¹⁷⁹¹.

27. Εἰς πόνον κεφαλῆς (σ. 73, αρ, 84)

«Ἐπαρε κισσόν¹⁷⁹², στούμπισε, στράγγισον, ἀνακάτωσον με λάδι, βάλε εἰς τοὺς μήλιγγας νὰ σταθῆ ἕως 24 ὥρας¹⁷⁹³».

Και τα δύο φάρμακα της συνταγῆς συνιστά για την αντιμετώπιση του κεφαλόπονου και ο Διοσκουρίδης. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι για τους χρόνιους πονοκεφάλους ενσταλάζεται στη μύτη του πάσχοντος ο χυμός των φύλλων και των τσαμπιών του κισσού μαζί με ἴρινο μύρο ή μέλι ή σόδα και γίνονται με το χυμό αυτό εξωτερικοί εμβρεγμοί μαζί με ξίδι και ροδόμυρο¹⁷⁹⁴, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του αναφέρει και τον χυμό των φύλλων του κισσού μεταξύ των φαρμάκων εκείνων που χρησιμοποιούμε σε πονοκεφάλους που έχουν γίνει χρόνιοι και δεν

¹⁷⁸⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 70, 2 (μάραθον): «ὁ δὲ χυμὸς ἐκθλιβέντων τῶν καυλῶν καὶ τῶν φύλλων ἐν ἡλίῳ ξηρανθεὶς εἰς τὰ ὀφθαλμικά, ὅσα πρὸς ὀξυδερκίαν, παρασκευάζεται χρησίμως· χυλίζεται δὲ πρὸς τὰ αὐτὰ καὶ τὸ σπέρμα χλωρὸν ἔτι <ὄν> σὺν τοῖς φύλλοις καὶ τοῖς ἀκρεμόσι καὶ ἡ ρίζα κατὰ τὴν πρώτην ἐκβλάστησιν...».

¹⁷⁹⁰ Διοσκ., Φάρμ., I. 40,1-2: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλὺς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυποῦντων ἐγχριόμενα... μαράθου τῆς ρίζης χυλός...».

¹⁷⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 42: «ἀρμόζει δὲ ἐσθιόμενα ἀμβλυποῦσι... μάραθον...».

¹⁷⁹². Πρόκειται για το φυτό κισσός ο κοινός (*Hedera Helix*), που κατά τον Διοσκουρίδη είχε και διάφορες άλλες ονομασίες, όπως κίσσαρος, κιθάρα, χρυσόκαρπος, ποιητική, Διονύσιον, κορυμβήθρα κ.ά. Βλ. Γεννάδ., σ. 509-511 και Διοσκ. Ὑλη, II. 179 RV (vol. I. p. 248, 14-18)

¹⁷⁹³. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 73, αρ. 84.

¹⁷⁹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 179 (κισσός), 2 (vol. I. p. 249, 8-10): «ρίνεγχυτοῦται δὲ ὁ χυλός τῶν φύλλων καὶ τῶν κορῦμβων σὺν ἴρινῳ ἢ μέλιτι ἢ νίτρῳ πρὸς τὰ χρόνια τῆς κεφαλῆς ἀλγήματα καὶ ἐπιβρέχεται σὺν ὄξει καὶ ῥοδίνῳ...».

υποχωρούν (δεν ανταποκρίνονται) σε κανένα άλλο θεραπευτικό βοήθημα. Αυτά ενσταλάζονται μαζί με μέλι μέσα στη μύτη¹⁷⁹⁵. Και στη συνέχεια παρατηρεί ότι ο χυμός των φύλλων του κισσού ενδείκνυται και σε όσους έχουν κεφαλόπονο μαζί με πυρετό, όπως στην περίπτωση όσων έχουν φρενίτιδα ή λήθαργο¹⁷⁹⁶.

Όσο για το λάδι (της πιο πάνω συνταγής) ο Διοσκουρίδης στο 'Περί ὕλης ἰατρικῆς' έργο του το συνιστά (ιδιαίτερα μάλιστα το λάδι της αγριελιάς), που το θεωρεί κατάλληλο αντί για το ροδόμυρο (ροδόσταγμα), σ' αυτούς που έχουν κεφαλόπονο¹⁷⁹⁷, ενώ στο 'Περί ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι στους πρόσφατους πονοκεφάλους ωφελεί ως εκ της φύσεώς του («ὠφελεῖν πέφυκε») το λάδι με εξωτερικούς εμβρεγμούς και μάλιστα το λάδι της αγριελιάς¹⁷⁹⁸.

28. Χάπια διὰ τὴν λώβαν ἤτοι ἀρχιδάν (σ. 74, αρ. 89).

Η συνταγή συνιστά χρήση χαπιών που παρασκευάζονται από «φθοροποιὸν ὑδράργυρον» και «ἀμωνιακὸν ἄλας» μαζί με ψίχα ψωμιού «κατὰ τὴν τέχνην». Σημειώνεται και η «μεταχείριση», (δηλαδή η χρήση, «εἰς λώβαν γαληνὴν, εἰς ἡμικρανίαν»¹⁷⁹⁹.

Λώβα είναι η λέπρα που την προσονομάζει γαληνήν, είτε, το πιθανότερο, επειδή τη συσχετίζει με τον Γαληνό (από το όνομα του οποίου έχουν πάρει σχετικές ονομασίες όχι μόνο αρκετά όργανα του σώματος αλλά και ορισμένες παθήσεις) και τις σχετικές του διδασκαλίες του¹⁸⁰⁰, είτε διότι αναφέρεται σε κάποια ήπια μορφή της νόσου.

¹⁷⁹⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 3: «ἐγχεόμενα δὲ ταῖς ῥίσι σὺν μέλιτι...-χρώμεθα δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τῶν κεχρονισμένων κεφαλαλιῶν καὶ πρὸς μηδὲν τῶν ἄλλων βοηθημάτων ὑπακουουσῶν... χυλὸς κισσοῦ φύλλων...».

¹⁷⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 10: «ἐπὶ δὲ τῶν μετὰ πυρετοῦ τὴν κεφαλὴν πεπονθότων, ὡς ἐπὶ τῶν φρενιτικῶν καὶ ληθαργικῶν, ἀρμόζει ἰδίως... κισσοῦ τῶν φύλλων χυλός...».

¹⁷⁹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἔλαιον... κεφαλαλοῦσι δὲ ἀντὶ ῥοδίνου ἀρμόζει...».

¹⁷⁹⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 1: «πρὸς κεφαλαλγίας πρόσφατους δίχα πυρετοῦ γινομένης ὠφελεῖν πέφυκε ἔλαιον ἐμβρεχόμενον τὸ ἐκ τῆς ἀγριάδος ἐλαίας...».

¹⁷⁹⁹. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 74, αρ. 89: «Ἐπαρε φθοροποιὸν ὑδράργυρον... ἔπειτα καὶ περισσοτέρας».

¹⁸⁰⁰. Η ιατρική διδασκαλία του Γαληνού στηριζόταν στη θεωρία των τεσσάρων χυμών (αἷμα, μαύρη χολή, κίτρινη χολή και φλέγμα) του Ιπποκράτη, με βάση τους οποίους

Από τα παραπάνω φάρμακα της ιατροσοφικής συνταγής μόνο το άλας (και μάλιστα γενικά όλα τα αλάτια και όχι μόνο το αμμωνιακό άλας) αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη ως φάρμακο κατά της λέπρας¹⁸⁰¹, ενώ το ψωμί σημειώνεται ως φάρμακο για τους χρόνιους λειχήνες¹⁸⁰² ή ως ένα από τα συστατικά φάρμακα κατά των πονοκεφάλων¹⁸⁰³. Το τελευταίο σημειώνουμε, επειδή η συνταγή αναφέρεται, όπως είδαμε, και στην ημικρανία.

29. <Χάπια διὰ τὴν λώβαν, ἤτοι ἀρχιδάν>. Ἐτιρον.
(σ.74, αρ. 90)

Η συνταγή συνιστά υποκαπνισμούς με «σφαιρίδια» από τα εξής φάρμακα: θείον, αρσενικόν κίτρινον, πράσινον του χαλκού, κοκκινάβαρι (εννοεί μάλλον το κιννάβαρι), υδράργυρο και κίνα¹⁸⁰⁴.

Για την αντιμετώπιση της λώβας, δηλαδή της λέπρας, ο Διοσκουρίδης συνιστά μόνο τα τρία από τα έξι τέσσερα φάρμακα της πιο πάνω ιατροσοφικής συνταγής: Το θείον, τον «ἰὸν τοῦ χαλκοῦ»¹⁸⁰⁵, που είναι κάτι παρόμοιο με το «πράσινον τοῦ χαλκοῦ» της συνταγής και το αρσενικόν. Πιο συγκεκριμένα:

Για το θείον (θειάφι) σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι με υποκαπνισμούς εξαφανίζει τη λέπρα, τους λειχήνες και τα νύχια με λέπρα, αν ανακατωθεί με ρετσίνι τερεβίνθου, ενώ, εάν επαλείφεται μαζί

διέκρινε τέσσερις αντίστοιχους τύπους ανθρώπων, τον αιματώδη, τον μελαγχολικό, τον χολερικό και τον φλεγματώδη. Βλ. Μαρκέτου, *Ιστ. ιατρ.*, σ. 120 και 121, § 224.

¹⁸⁰¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 109: «... ὁμοίως καὶ λέπρας καὶ λειχήνας καὶ ψώρας... κουφίζουσι (ενν. οἱ ἄλες, δηλαδή τα αλάτια) σὺν μέλιτι καὶ ὄξει διαχρίομενοι...». Ειδικότερα για τη μέθοδο παρασκευής, τη χρήση και τις ιδιότητες του αμμωνιακού άλατος βλ. Πύρρου, *Φαρμ.*, σ. 130-131, § 119.

¹⁸⁰². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 85, 3: «... ἄρτος... ἄλμη δὲ βραχεὶς ὁ πρόσφατος καὶ καταπλασθεὶς παλαιὸς λειχήνας ἰᾶται...».

¹⁸⁰³. Βλ. Διοσκ., *Φάρμ.*, I. 2: «πρὸς δὲ τὰς χρονίας κεφαλαλγίας... ἀρμόζει δὲ μετὰ ἀλφίτου ἢ ἄρτου ταῦτα...».

¹⁸⁰⁴. Βλ. Ράπτης, *ό.π.*, σ. 74, αρ. 90: «Ἐπαρε θείον... ὁ πάσχων».

¹⁸⁰⁵. Για το «πράσινον τοῦ χαλκοῦ» (ιταλικά *Verderame*) και για τη μέθοδο παρασκευής και χρήσης του βλ. Πύρρου, *Φαρμ.*, σ. 216-217, § 192. Για τον αντίστοιχο «ἰὸν τὸν ξυστὸν χαλκοῦ» καὶ τον ανάλογο τρόπο παρασκευής με χρήση λεπίδων χαλκού και τσίπουρων, ὅπως περίπου και στη «Φαρμακοποιία» του Πύρρου, βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 79, 1-2.

με ξίδι, κάνει και για τη λέπρα, αλλά εξαφανίζει και τους αλφούς¹⁸⁰⁶, που είναι είδος υπόλευκης λέπρας, που προσβάλλει κυρίως το πρόσωπο. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' μάλιστα σύγγραμμά του ο Διοσκουρίδης συνιστά το θειάφι σε πέντε διαφορετικούς συνδυασμούς με άλλα φάρμακα για τη θεραπεία της λέπρας¹⁸⁰⁷, ενώ στη συνέχεια σημειώνει ότι το απύρωτο θειάφι θεραπεύει τις πρόσφατες λέπρες και λειχήνες¹⁸⁰⁸.

Για τη σκουριά του χαλκού («χαλκοῦ λός»), που είναι ότι περίπου και το πράσινο του χαλκού, αλλά και για τις σκουριές γενικότερα («πᾶς λός») σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι, αν ανακατωθούν με ρετσίνι τερεβίνθου μαζί με γαλαζόπετρα ή σόδα, εξαφανίζουν τη λέπρα¹⁸⁰⁹.

Για το ο αρσενικό ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι μαζί με ξίδι ως επίθεμα αφαιρεί τα λεπρά νύχια¹⁸¹⁰. Όσο για την κίνα, αυτή δεν αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη, αφού ήταν άγνωστη και στον ίδιο και στους συγχρόνους του φαρμακολόγους και γιατρούς (του πρώτου μ. Χ. αιώνα).

30. Εἰς γυναῖκα ὅπου δὲν ἐγγαστρῶνεται (σ. 75, αρ. 94)

«...ἐὰν, ὅταν σύφτη τὸ κοορμί της καὶ ὅταν σηκῶνεται, ἔχη μικρὸν πόνον ἢ μεγάλον εἰς τὴν μέσην καὶ δαν ἔχη τακτικὰ τὰ ἔμμηνα, ἤτοι ἔχη πόνους μεγάλους, ὅταν ἔρχονται, καὶ λιγοθυμάγη, νὰ κάμης τὸν ἑξῆς τρόπον...».
Στη συνέχεια η συνταγή συνιστά υποκαπνισμούς με τον αχνό από το εξῆς καλά βρασμένο μείγμα φαρμάκων: Τρεις οκάδες κρασί, μία χεριά (χούφτα) καλή ρίγανη και ένα φλιτζάνι ἐλαιόλαδο¹⁸¹¹

¹⁸⁰⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 107, 1-2: «θεῖον... ὑποθυμιαθέν, καὶ λέπρας ἔτι καὶ λειχῆνας καὶ ὄνυχας λεπρούς αἶρει τερεβινθίνη μιγὲν ῥητίνη. σὺν ὄξει δὲ καταχριόμενον ποιεῖ καὶ πρὸς λέπρας, αἶρει δὲ καὶ ἀλφούς...».

¹⁸⁰⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 121, 1-3: «λέπραν δὲ θεραπεύει αἶρινον ἄλευρον σὺν θείῳ καὶ ὄξει... ἄσφαλτος μετὰ θείου καὶ ὄξους... θεῖον ἄπυρον σὺν ὄξει... χαμαιλέοντος μέλανος ρίζα... σὺν ὄξει μιγέντος τῷ ἀφειψήματι θείου καὶ ἀσφάλτου... μελάνθιον μετὰ θείου ἀπύρου...».

¹⁸⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 122, 1-3: «τὰς προσφάτους δὲ (ενν. λέπρας) θεραπεύει... θεῖον ἄπυρον...».

¹⁸⁰⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 79, 9-10: «ἀναλημθέντες δὲ ῥητίνη τερεβινθίνη σὺν χαλκάνθῳ ἢ νίτρῳ λέπρας ἐξάγουσι».

¹⁸¹⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 123(130), 1-2: «ὄνυχας δὲ ἀφίστησιν λεπρούς ἐπιτιθέμενα... ἀρσενικόν σὺν ὄξει...».

¹⁸¹¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 75, αρ. 94: «Εἰς γυναῖκα...τρῆς οκάδες κρασί... δοκιμασμένον».

Τα παραπάνω φάρμακα συνιστά η συνταγή για πρόκληση της έμμηνης ρύσης και την θεραπεία της αμηνόρροιας, αλλά με τελικό σκοπό τη θεραπεία της στειρότητας των γυναικών. Για την αντιμετώπιση των γυναικολογικών αυτών προβλημάτων (αμηνόρροιας και στειρότητας) ο Διοσκουρίδης συνιστά (μεταξύ άλλων και) τη ρίγανη και το κρασί, όχι όμως και τον ίδιο τρόπο (με υποκαπνισμούς). Πιο συγκεκριμένα:

Για την καλή ρίγανη ('ὄριγανος Ἡρακλειωτική')¹⁸¹² ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι, όταν πίνεται ξερή σε ποσότητα ενός οξύβαφου¹⁸¹³ (0,0684 του λίτρου) μαζί με μελόνερο, προκαλεί και την έμμηνη ρύση¹⁸¹⁴, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του συμπεριλαμβάνει στα εμμηναγωγά φάρμακα αλλά και στα φάρμακα κατά της στειρότητας και το κρασί σε συνδυασμό όμως και με κάποιο άλλο φάρμακο. Πιο συγκεκριμένα: Το κρασί συνιστά να πίνεται (μαζί με άλλα φάρμακα) ως εμμηναγωγό από όσες δεν έχουν πυρετό¹⁸¹⁵, αλλά και γενικά από τις γυναίκες ως βοηθητικό της σύλληψης, ιδιαίτερα μάλιστα το γλυκό κρασί μαζί με περιττώματα του γερακιού πριν από τη συνουσία¹⁸¹⁶.

Για το ελαιόλαδο ως φάρμακο κατά της στειρότητας δεν υπάρχει καμιά σχετική αναφορά στον Διοσκουρίδη¹⁸¹⁷.

31. Αλοιφή διὰ τὴν κασίδαν

(σ. 77, αρ. 970)

Ἡ μακροσκελής αυτή συνταγή των δέκα φαρμάκων συνιστά εμβρυμούς δύο-τρεις φορές την ημέρα των σπυριών (εκζεμάτων) της κασίδας¹⁸¹⁸ στο

¹⁸¹². Πρόκειται για τη γνωστή μας κοινή ρίγανη (Ὀρίγανον τὸ Ἡρακλειωτικόν, *Origanum heracleoticum*). Βλ. Γεννάδ., σ. 732, γ' (Ὀρίγανον)

¹⁸¹³. Το οξύβαφον ήταν α') σκεύος για την προσφορά ξιδιού και β') μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ίση με το 0,0684 του λίτρου.

¹⁸¹⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 27, 1: «...ξηρά δὲ ποθείσα (ενν. ἡ ὄριγανος) οξύβαφου πλήθος σὺν μελικράτῳ... ἔμμηνά τε κινεῖ...».

¹⁸¹⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 79, 1: «ἄγει δα ἔμμηνα... πινόμενα ἀπυρέτοις μετ' οἴνου...».

¹⁸¹⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II, 94: «πρὸς δα τὰς συλλήμψεις ἐνεργὰ ποτά... ἰέρακος κόπρος ἐν γλυκεῖ (ενν. οἴνω)...πινομένη ὑπὸ τῆς γυναικὸς πρὸ τῆς συνόδου».

¹⁸¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 30.

¹⁸¹⁸. Κασίδα ἢ κατσίδα εἶναι ἡ δερματική πάθηση του τριχωτού της κεφαλῆς με σπυριά, φαγούρα και παρασιτική τριχόπτωση. Εἶναι «ὁ ἀχώρ», γεν. «τοῦ ἀχώρος» στον

κεφάλι με τα εξής φάρμακα, (από τα οποία κάποια έχουν τούρκικες ονομασίες και είναι δύσκολο να προσδιοριστούν): τζερτετσιάφι, λάδι παλαιόν, θειάφιον, κεδρόλαδον, καλεμτζικεσί, κερί κίτρινο, αντιμόνιο, τυρί, καπνός, κρασί¹⁸¹⁹.

Από τα παραπάνω φάρμακα της συνταγής μόνο το λάδι, το θειάφι και το κρασί συνιστώνται από τον Διοσκουρίδη για τη θεραπεία της κασίδας. Πιο συγκεκριμένα:

Για το λάδι της ελιάς, ειδικότερα το παλιό, ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι εἶναι κατάλληλο για τη χρήση των χαλαρωτικῶν αλοιφῶν¹⁸²⁰. Ἰδιαίτερα ὁμως για το λάδι της αγριελιάς παρατηρεῖ ὅτι καθαρίζει την πιτυρίδα, την κασίδα, την ψώρα και τη λέπρα¹⁸²¹. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του ο Διοσκουρίδης αναφέρει και το λάδι σε συνδυασμούς φαρμάκων κατά της κασίδας, ὅπως π.χ. σε συνδυασμό με χυμό βάλτου ἢ με το σκιλλοκρέμμυδο, πάντοτε ὁμως ὡς δεύτερο ἢ τρίτο συστατικό του σχετικῆς σκευάσματος¹⁸²².

Για το θειάφι («θειόν») σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ὅτι σταματᾷ τις φαγούρες σε ολόκληρο το κορμί, εἰάν πασπαλιστεῖ με σόδα¹⁸²³.

Τέλος, το κρασί αναφέρεται ἀπὸ τον Διοσκουρίδη ὡς ἓνα ἀπὸ τα συστατικά τεσσάρων φαρμάκων κατά της κασίδας¹⁸²⁴.

Διοσκουρίδη (ἀντὶ του κανονικοῦ ὁ ἄχωρ, γεν. ἄχωρος κατὰ τους Liddel και Scott στο γνωστὸ Λεξικό της Αρχαίας Ἑλληνικῆς).

¹⁸¹⁹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 77, αρ. 97.

¹⁸²⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 1: «τὸ δὲ λιπαρώτερον καὶ παλαιὸν εἰς τὴν τῶν <χαλαστικῶν> φαρμάκων χρῆσιν εὐθετον...».

¹⁸²¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἔλαιον... ἀποσμήχει δὲ πίτυρα καὶ ἀχῶρας καὶ ψώρας καὶ λέπρας...».

¹⁸²². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 99, 1: «<πρὸς> ἀχῶρας δὲ ἢ πίτυρα... βάλτου χυλὸς σὺν ἐλαίῳ ἐψηθεῖσα καταχρισμένη...».

¹⁸²³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 107, 2: «θειόν ... παύει καὶ τοὺς καθ' ὅλον τὸ σῶμα κνησμοὺς σὺν νίτρῳ σμηχόμενον...».

¹⁸²⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 99, 1-3: «<πρὸς> ἀχῶρας... ἀδιάντου ἀφέψημα... συλλειούμενον οἴνω... ἀνδράχνης χυλὸς σὺν οἴνω ἐγχρισόμενος... μελίλωτον σὺν τήλει καὶ οἴνω καταπλασσομένον... λάδανον σὺν οἴνω καταχρισόμενον...».

32. Μαντζούνι άνεκτικόν· κατεβάζει τὰ καταμήνια καὶ παύει
τοὺς πόνους καὶ σφαγιά τῶν γυναικῶν
(σ. 77, αρ. 98)

Η συνταγή συνιστά για την αντιμετώπιση της αμηνόρροιας και των σχετικών πόνων τη χρήση σκευάσματος «μαντζουνιού» από τζεδοάρια (δράμια 2), τζερτετζιάφι (δρ. 5), σελινόσπορο (δρ. 2), ανθόσπορο (δρ. 2), μοσχοκάρυδο (δρ. 2), γλυκάνισο (δρ. 2), όλα ανακατωμένα με σιρόπι ροζαρούμ. Δόση: Ένα δράμι¹⁸²⁵.

Τι είναι τα τζεδοάρια, το τζερτετζιάφι και το ροζαρούμ δεν στάθηκε δυνατόν να διαπιστωθεί. Πρόκειται για ξένες λέξεις (κυρίως τούρκικες ή αλβανικές και άλλες) που είναι ακόμα αθησαύριστες ως ξένες λέξεις, που έχουν περάσει στην ελληνική και μάλιστα τη γραπτή ιατροσοφική γλώσσα.

Από τα παραπάνω συστατικά του μαντζουνιού ο Διοσκουρίδης σημειώνει ως παυσίπονο και εμμηναγωγό τον σπόρο του σέλινου. Πιο συγκεκριμένα: Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για το σπόρο του «σέλινου κηπαίου» ότι αναμειγνύεται (προστίθεται) στα παυσίπονα φάρμακα¹⁸²⁶, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι προκαλεί την ἔμμηνη ρύση¹⁸²⁷.

Για το γλυκάνισο όμως, που τον ονομάζει «ἄνησσον», ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι αναστέλλει τη λευκή ἔμμηνη ρύση¹⁸²⁸.

33. Διὰ τὴν κιτιρνάδαν ὅπου ἔχει ὁ ἄνθρωπος
(σ. 78, αρ. 99)

«Βράσον ἄν<η>θον¹⁸²⁹ καὶ σελινόφυλλα μὲ νερόν καὶ ἄς πίνη βράδν καὶ πρωὶ καὶ γιρεύει¹⁸³⁰.

¹⁸²⁵. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 77, αρ. 98: «... Τζεδοάρια... ἀπὸ ἓνα δράμι».

¹⁸²⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 64 (σέλινον κηπαῖον), 2: «τὸ δὲ σπέρμα... μείγννται δὲ καὶ ἀνωδύνοις...».

¹⁸²⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 79, 1-2: «ἄγει δὲ ἔμμηνα... πινόμενα... σέλινου ἀπόζεμα καὶ τὸ σπέρμα...».

¹⁸²⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 56, 1-2: «ἄνησσον... ἴστησι καὶ λευκὸν ροῦν...».

¹⁸²⁹. ἄν<η>θον: inserui. ἄνθον cod. Num ἄνθὸν scribendum?

¹⁸³⁰. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 78, αρ. 99.

Κατά της κιτρινάδας, δηλαδή του ίκτερου¹⁸³¹, ο Διοσκουρίδης συνιστά στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του να πίνονται τα φύλλα του σέλινου μαζί με κρασί μετά το μπάνιο, οπότε με τον καιρό συμβάλουν στο καλό χρώμα, δηλαδή στη θεραπεία του ίκτερου¹⁸³². Αλλά και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του παρατηρεῖ ὅτι το ἀφέψημα και ο καρπός του σέλινου ωφελεί αὐτούς που υποφέρουν ἀπὸ χρόνια πάθηση του ὕπατος, ὅταν πίνεται μαζί με μελόνηρο ἢ νερόμελο («ὑδρομέλι»)¹⁸³³. Ἄλλωστε και ο ίκτερος εἶναι ἠπατική νόσος.

34. Περὶ ἀνθρώπου φαρμακευμένου (σ. 78, ἀρ. 105)

«Ἄς πίνη ἄλλου ἀνθρώπου κάτουρον τρεῖς-τέσσαρες ἡμέρας και γιρεύει»¹⁸³⁴.

Και ο Διοσκουρίδης συνιστά στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του να πίνονται τα οὔρα του ἀνθρώπου (του ἴδιου ὁμως, του πάσχοντος) για την ἀντιμετώπιση των θανατηφόρων δηλητηριάσεων και των δαγκωμάτων της οχιάς¹⁸³⁵. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του σημειώνει ὅτι στις περιπτώσεις δηλητηρίασης που προέρχεται ἀπὸ γάλα που 'ἔχει κόψει' (ἔχει δηλαδή μεταβληθεῖ σε θρόμβους) μέσα στην κοιλιά, κάποιιο δίνουν ὡς ἀντίδοτο δυόσμο με οὔρα¹⁸³⁶.

Σε μία ἀκόμα περίπτωση δηλητηρίασης ἀπὸ βούπρηστη (δηλαδή ἀπὸ δηλητηριώδη κανθαρίδα, που προκαλεῖ πρήξιμο των βοδιών, ἀπὸ ὅπου προφανῶς και το ὄνομά της) ο Διοσκουρίδης συνιστά και τα γυναικεία

¹⁸³¹. Κιτρινάδα εἶναι ο ίκτερος, ἀπὸ τη λέξη κιτρινάδα (κίτρινο χρώμα, κιτρίνισμα), που ἔχει ὡς σύμπτωμα ο ίκτερος.

¹⁸³². Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 58, 2: «ἰκτεριῶντας δὲ ποτίζειν... σελίνου... τὰ φύλλα σὺν οἴνῳ πινόμενα μετὰ βαλανεῖον εὐχροίαν πρὸς καιρὸν περιποιεῖ...».

¹⁸³³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 60, 1 και 3: «ἠπατικούς δὲ χρονίους ὠφελεῖ πινόμενα μεθ' ὑδρομέλιτος... σελίνου ἀπόζεμα και ὁ καρπός...».

¹⁸³⁴. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 78, ἀρ. 105.

¹⁸³⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 81, 1: «οὔρον ἀνθρώπου τὸ ἴδιον ποθὲν πρὸς [ὑπὸ] ἐχίδνης δῆγματα ἀρμόζει και πρὸς θανάσιμα...».

¹⁸³⁶. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 163: «γάλακτος δὲ θρομβωθέντος... ἐνιοι δὲ ἡδύοσμον σὺν οὔρῳ διδόασιν...».

ούρα να πίνονται και να αποβάλλονται στη συνέχεια με εμετό¹⁸³⁷, σαν μια πρωτόγονη πλύση στομάχου.

35. Όταν φαρμακώσουν ζῶον (σ. 78, αρ. 106)

«Συκαμίνου φύλλα τρίψας μετὰ οἴνου δὸς πίνειν τρεῖς-τέσσαρες ἡμέρας γιρεύει»¹⁸³⁸.

Και ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι τόσο ο χυμός των φύλλων και το αφέψημα των φύλλων της μουριάς («συκαμίνου», σκαμνιάς), όσο και το κρασί, χορηγούνται ως αντίδοτα σε περιπτώσεις δηλητηριάσεων από τη βρώση δηλητηριωδών ουσιών ή από τσιμπήματα δηλητηριωδών εντόμων. Αναφέρεται βέβαια σε ανθρώπου, αλλά στη λαϊκή ιατρική ο πρακτικός γιατρός και ο άνθρωπος γενικότερα χρησιμοποιεί συχνά τα ίδια φάρμακα για ανθρώπους και ζώα, όταν πρόκειται για όμοιες παθήσεις. Πιο συγκεκριμένα:

Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι ο φλοιός της ρίζας της μουριάς, αν βραστεί με νερό και ποθεί (χρησιμοποιηθεί ως ποτό), εκτός των άλλων, ωφελεί και αυτούς που έχουν πιει ακόνιτο¹⁸³⁹ δηλητηριώδες «μαγικό» φυτό με το φυτολογικό όνομα ακόνιτον το γογγυλώδες¹⁸⁴⁰, και ότι ο χυμός των φύλλων της μουριάς βοηθάει όσους έχουν τσιμπηθεί από δηλητηριώδη αράχνη, αν πίνεται σε ποσότητα ενός κυάθου¹⁸⁴¹.

¹⁸³⁷. Βλ. Διοσκ., *Φάρμ.*, II. 157: «βονπρήστεως δὲ λημφθείσης... οὔρον γυναικειῶν ἀρμόζει πινόμενον καὶ ἐξεμούμενον...».

¹⁸³⁸. Βλ. Ράπτης, *ό.π.*, σ. 78, αρ. 106.

¹⁸³⁹. Βλ. Διοσκ., *Υλῆ*, I. 126, 2: «ὁ δὲ τῆς ρίζης φλοιὸς συνεψηθείς ὕδατι καὶ ποθείς... καὶ τοῖς ἀκόνιτον πεπωκόσι βοηθεῖ...».

¹⁸⁴⁰. Για το ακόνιτον το γογγυλώδες (*Aconitum napellus*), κοινώς στριγκλοβότανο (=βοτάνι των μαγισσών, αφού θεωρούνταν φάρμακο των μαγισσών στο μεσαίωνα) ή ψιάκι, καθώς και για τις φαρμακευτικές του ιδιότητες, όπως και για το είδος ακόνιτον το θηριώδες (*Aconitum ferox*), το πιο δηλητηριώδες είδος του, βλ. Γεννάδ., σ. 35-36. Για τη χρήση του ως μαγικού φαρμάκου το μεσαίωνα βλ. Hansen, *Hexengarten*, S.72-80 (*Eisenhut*) και Hauschild, *Hexen*, S. 35. (*Eisenhut*).

¹⁸⁴¹ Βλ. Διοσκ., *Υλῆ*, I. 126, 2: «ὁ δὲ χυλὸς τῶν φύλλων φαλαγγιοθήκτοις ἀρήγει ποθείς κυάθου πλήθος...». Το κείμενο έχουμε παραθέσει και στα προηγούμενα. Κυάθος ήταν μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ίση με 0,456 του λίτρου.

Όσο για το κρασί (το δεύτερο φάρμακο της πιο πάνω ιατροσοφικής συνταγής για τα δηλητηριασμένα ζώα) ο Διοσκουρίδης το θεωρεί αντίδοτο στις δηλητηριάσεις από τροφές και τσιμπήματα ή δαγκώματα ερπετών. Πιο συγκεκριμένα: Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του παρατηρεῖ για τα γλυκά κρασιά ὅτι ὅλα εἶναι στυπτικά, ὅτι επαναφέρουν τους σφυγμούς και εἶναι κατάλληλα ὡς ἀντίδοτα για ὅλα τα θανατηφόρα δηλητήρια, ὅσα οδηγούν στο θάνατο με ἔλκος, αν (τα κρασιά αὐτά) πίνονται μαζί με λάδι και αποβάλλονται με εμετό, ὅπως εἶναι κατάλληλα ὡς ἀντίδοτα και για το μηκόνιο, το φαρικό¹⁸⁴², το δηλητήριο των τόξων, το κώνειο και το 'κομμένο' (θρομβωμένο) μέσα στο στομάχι γάλα¹⁸⁴³. Ἀνάλογες θεραπευτικές ιδιότητες σημειώνει στη συνέχεια παρατηρώντας για την κοινή δράση ὅλων των κρασιῶν ὅτι, ὅταν πίνονται σε ικανοποιητική ποσότητα, βοηθοῦν ὅσους ἔχουν πει κώνειο, κόριο, ιξία, φαρικό, μηκόνιο, λιθάργυρο, σμίλακα, ἀκόνιτο ἢ μανιτάρια και στις περιπτώσεις δαγκωμάτων και τσιμπημάτων ὅλων ἐκείνων των ερπετών, που, ὅταν δαγκώσουν ἢ τσιμπήσουν, σκοτώνουν (οδηγοῦν στο θάνατο) ἢ ανακατεύουν το στομάχι με ψύξη (πάγωμα)¹⁸⁴⁴. Ἀνάλογες παρατηρήσεις για το κρασί σε συνδυασμό με ἄλλα φάρμακα ὡς ἀντίδοτο στις παραπάνω περιπτώσεις δηλητηριάσεων βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη¹⁸⁴⁵.

---

¹⁸⁴². Φαρικό ἦταν εἶδος δηλητηρίου που πήρε το ὄνομά του ἢ ἀπὸ τον εφευρέτη του Φάρη ἢ ἀπὸ μια πόλη της Λακωνίας με το ἴδιο ὄνομα. Το δηλητήριο προκαλοῦσε ρίγη και οδηγούσε σε παραφροσύνη. Βλ. Χατζόπουλος, Διοσκ., Ἄπαντα, τ. 5^{ος}, σ. 187.

¹⁸⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6, 4: «στυπτικός δὲ πᾶς (ενν. οἶνος) ἐστὶ, σφυγμῶν ἀνακλητικός, ποιῶν πρὸς πάντα τὰ θανάσιμα, ὅσα κατὰ ἔλκωσιν ἀναιρεῖ, πινόμενος σὺν ἐλαίῳ και ἐξεμούμενος, και πρὸς μηκόνιον δὲ και φαρικόν και τοξικόν και κώνειον και γάλα θρομβωθέν».

¹⁸⁴⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 6,10: «ἰκανῶς δὲ ποθεῖς βοηθεῖ τοῖς κώνειον ἢ κόριον ἢ ιξίαν ἢ φαρικόν ἢ μηκόνιον ἢ λιθάργυρον ἢ σμίλακα ἢ ἀκόνιτον ἢ μύκητας εἰληφόσι, πρὸς τε ἔρπετῶν δηγμούς και πληγὰς πάντων, ὅσα πλήξαντα ἢ δακόντα κατὰ ψύξιν ἀναιρεῖ ἢ ἀνατρέπει τὸν στόμαχον...».

¹⁸⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 139-166, ὅπου το κρασί συνιστάται ὡς δεύτερο συστατικό φαρμάκων για τις πιο πάνω περιπτώσεις.

36. Εἰς πόνον ὠτίου

(σ. 79, αρ. 110)

«Τὸ κάτουρον παιδίου, μικροῦ παιδίου, νὰ τὸ ζεστάνη καὶ στάξον τοῦτο μέσα. Ὡφελεῖ. Εἶναι δοκιμασμένον»¹⁸⁴⁶.

Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τα οὔρα μικροῦ, σεξουαλικά ἀνώριμου, παρθένου παιδιοῦ, βρασμμένα σε φλούδι ροδιοῦ, συνιστῶνται στις περιπτώσεις ροῆς πύου ἀπὸ τα αφτιά και στα ἔλκη των αφτιῶν¹⁸⁴⁷, ἐνῶ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' σημειῶνει για τα οὔρα του ἀνθρώπου γενικά (ιδιαίτερα για τα παλιότερα, ὄχι τα φρέσκα) ὅτι στεγνῶνουν και τα αφτιά που τρέχουν πύον, ἀλλὰ βγάζουν και τα σκουλήκια μέσα ἀπὸ αυτά, ἀν βραστούν σε φλούδι ροδιοῦ¹⁸⁴⁸.

37. Περὶ γυναικὸς ὄπου νὰ σταθοῦν τὰ καταμήνια της

(σ. 79, αρ. 112)

Ἐπαρε θρούμπην καὶ τρίψε την, βάλε καὶ μέλι καὶ νερόν καὶ ἀνακάτωσον, νὰ πίνη καὶ ἅμα ἰδῆ τὰ ἔμμηνα, ἄς πάψη»¹⁸⁴⁹.

Ἡ ἰατροσοφική συνταγή συνιστᾷ ὡς ἐμμηναγωγό φάρμακο την θρούμπη μαζί με μελόνερο. Ἡ θρούμπη ὁμως μπορεῖ να ἀναφέρεται σε δύο συγγενή φυτά, που φέρουν την ἴδια αὐτή λαϊκή ονομασία: 1) στο φυτό θύμβρα η κοινή (*Satureja Thymbra*), κοινῶς θύμβρος ἢ θύμβρι ἢ θρούμπι, που εἶναι η «θύμβρα» του Διοσκουρίδη¹⁸⁵⁰, και 2) στο φυτό θύμος ο κεφαλωτός (*Thymus capitatus* ἢ *Thymbra capitata*), κοινῶς θρούμπη, θρούμπα, θρουμπί, θρώμπη, θυμάρι ἢ μελιτζίνι, που εἶναι ο «θύμος» των ἀρχαίων και το θυμάρι των νεότερων Ἑλλήνων¹⁸⁵¹. Κατὰ πάσα πιθανότητα πρόκειται

¹⁸⁴⁶. Βλ. Ράπτη, ὁ.π., σ. 79, αρ. 110.

¹⁸⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I. 57,1-2: «πρὸς δὲ τὰς πυορροίας καὶ ἐλκώσεις (ενν. τῶν ὠτων) ἀρμόζει ἐνσταζόμενα ἢ σὺν ἐρίῳ ἀπαλῶ ἐντιθέμενα... οὔρος ἀφθόρου παιδὸς ἐν ρόας σιδίῳ ἐψηθέν».

¹⁸⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 81 (οὔρον ἀνθρώπου): «οὔρον ἀνθρώπου... τὸ παλαιόν... καὶ ὡτα πυορροοῦντα στεγνοῖ· ἐκβάλλει δὲ καὶ τοὺς ἐν ἑαυτοῖς σκώληκας ἐψόμενον ἐν σιδίῳ ῥόας...».

¹⁸⁴⁹. Βλ. Ράπτη, ὁ.π., σ. 79, αρ. 112.

¹⁸⁵⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 424 και Χελδράιχ, σ. 92.

¹⁸⁵¹. Βλ. Γεννάδ., σ. 425 και Χελδράιχ, σ. 92.

εδώ για τη δεύτερη περίπτωση, πράγμα όμως που δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την έρευνά μας, αφού ο Διοσκουρίδης αποδίδει και στα δύο πιο πάνω φυτά τις ίδιες ιδιότητες. Πιο συγκεκριμένα:

Για το φυτό «θύμος» ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι το αφέψημα του φυτού μαζί με μέλι (ὡπως ακριβῶς και στην πιο πάνω συνταγή του θέματός μας η τριμμένη θρούμπη μαζί με μέλι), εκτός των ἄλλων δράσεων και θεραπευτικῶν ιδιοτήτων του, προκαλεί και την ἔμμηνη ρύση¹⁸⁵², ενώ και για το φυτό θύμβρα παρατηρεῖ στη συνέχεια ότι ἔχει την ἴδια θεραπευτική δράση με τον θύμο (θυμάρι), όταν το παίρνει κανείς κατά τον ἴδιο τρόπο, και είναι κατάλληλο για ἰατρική χρήση¹⁸⁵³. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' μάλιστα τόσο τον θύμο (θυμάρι) ὅσο και την θύμβρα, αναφέρει μεταξύ των φαρμάκων-φυτῶν, που το αφέψημά τους προκαλεί σε μεγαλύτερο βαθμό την ἔμμηνη ρύση¹⁸⁵⁴.

38. Ἐτερον διὰ τὴν θέρμην (σ. 80, ἀρ. 119)

Στην πιο πάνω συνταγή ἔχουμε συνδυασμό της μαγικῆς-θηρσκευτικῆς ἰατρικῆς (*medicina magica*) με την πρακτικὴ ὀρθολογικὴ ἰατρικὴ. Συνιστάται δηλαδή η χρήση ὡς ποτοῦ ενός διαλύματος ἀπὸ το φυτό χάμαιδρον¹⁸⁵⁵ με

¹⁸⁵². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 36 (θύμος), 2: «τὸ ἀφέψημα αὐτοῦ μετὰ μέλιτος... ἐξάγει και ἔμμηνα...».

¹⁸⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 37(θύμβρα): «δύναται δὲ τὰ αὐτὰ θύμῳ ὁμοίως λαμβανομένη και πρὸς τὴν ἐν ὑγείᾳ χρῆσιν εὐθετος».

¹⁸⁵⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 80, 1-3: «μᾶλλον δὲ ἄγει (ενν. ἔμμηνα) πινόμενα ὁμοίως ... θύμον ἢ θύμβρα ἀποζεσθέντα...». Αξίζει να παρατηρηθεῖ ότι στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη το ὄνομα του φυτοῦ είναι ουδετέρου γένους (τὸ θύμον) ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' είναι αρσενικοῦ γένους (ὁ θύμος). Ο ἴδιος ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ότι ἄλλοι τον ονομάζουν το φυτό αὐτό και θύμον (ὡς ουδέτερο). Βλ. ο.π., III. 36 RV: θύμος· οἱ δὲ θύμον, οἱ δὲ θύμος λευκός, οἱ δὲ κεφαλωτός... Ρωμαῖοι θούμουμ». Και ἄλλα ὁμως ὀνόματα φυτῶν αναφέρονται ἄλλοτε ὡς αρσενικά και ἄλλοτε ὡς θηλυκά., ὡπως π.χ. ὁ φακός και ἡ φακῆ, ὁ βῆξ και ἡ βῆξ (τοὺς βῆχας και τὰς βῆχας, ενώ το φαινόμενο αὐτό δεν είναι ἄγνωστο και σήμερα.

¹⁸⁵⁵. Πρόκειται για το φυτό Τεύκριο ἢ Χαμαῖδρος (*Teucrium Chamaedrys*), φυτό ποώδες, φαρμακευτικὸ με το κοινὸ ὄνομα χαμοδρούα, που είναι η 'χαμαῖδρος' του Διοσκουρίδη. Βλ. Γεννάδ., σ. 956.

νερό, αλλά απαιτείται πρώτα να σταυρώσει ο πρακτικός γιατρός-μάγος τον ασθενή και να ειπεί το «ἅγιοι Ανάργυροι καὶ τὰ ἐπίλοιπα»¹⁸⁵⁶.

Ο λαϊκός άνθρωπος δεν ενδιαφέρεται για την προέλευση της συνταγής ούτε για τους ετερόκλητους μαγικοθησκευτικούς και διάφορους άλλους συνδυασμούς και συμφυρμούς της ούτε νοιάζεται τόσο για τον τρόπο με τον οποίον δρα το ένα ή το άλλο φάρμακο. Στοχεύει μόνο στο ποθούμενο αποτέλεσμα θεραπείας και πιστεύει μάλιστα ότι όσα περισσότερα κάνει για το σκοπό αυτό, τόσο το καλύτερο. Άλλωστε τα μαγικοθησκευτικά τελετουργικά έπαιζαν πάντα (κυρίως στις πρωτόγονες κοινωνίες, αλλά όχι μόνο σ' αυτές) σπουδαίο ρόλο στην 'υποβολή' ή και την 'αυθυποβολή' του πάσχοντος.

Ο Διοσκουρίδης όμως, που δεν έχει βέβαια καμιά σχέση με το μαγικό μέρος της συνταγής, ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του δεν κάνει καθόλου αναφορά σε πραγματικές ή υποτιθέμενες αντιπυρετικές ιδιότητες της χαμοδρυάς¹⁸⁵⁷, στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' σύγγραμμά του σημειώνει ότι τα φύλλα της, αν ποθούν λιωμένα μια ώρα πριν από την έναρξη παροξυσμού του πυρετού, τότε θεραπεύουν τους περιοδικούς χρόνιους πυρετούς, που εμφανίζονται κάθε δύο μέρες¹⁸⁵⁸. Αναφέρει ακόμα τη χαμοδρυά μεταξύ των φαρμάκων εκείνων, τα οποία, αν επαλείφονται λιωμένα με λάδι πριν από τον παροξυσμό των περιοδικών πυρετών, οι οποίοι συνοδεύονται από ρίγος, ωφελούν, καθώς ζεσταίνουν το σώμα και προκαλούν εφίδρωση¹⁸⁵⁹.

¹⁸⁵⁶. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 80, αρ. 119: «Χάμαιδρον... ένωσον μετὰ ὕδατος καὶ σταύρωσον αὐτὸν καὶ λέγοντας ἅγιοι Ανάργυροι καὶ τὰ ἐπίλοιπα... ἄς τὸ πίνῃ καὶ θέλει τον πιάσῃ μίαν φορά ἢ θέρμῃ καὶ πλέον οὐ».

¹⁸⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλῆ, III. 98.

¹⁸⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 18: «τοὺς δὲ κατὰ περίοδον πυρετοὺς κεχροτισμένους ἀμφημερινοὺς θεραπεύει χαμαιδρονος φύλλα λεία πρὸ μιᾶς ὥρας τῆς λήμψεως πινόμενα...».

¹⁸⁵⁹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 23, 1-2: «συγχιρόμενα δὲ μετ' ἐλαίου λεία ἐπὶ τῶν μετὰ ρίγους περιοδικῶν πυρετῶν ωφελεῖ πρὸ τῆς ἐπισημασίας θάλποντα τὸ σῶμα καὶ ἰδρώτας κινούντα... χαμαιδρονος...».

39. Ἐτιρον διὰ τὴν θέρμην

(σ. 83, αρ. 121)

«Μετὰ κεφαλὴν ἀχελιοῦ¹⁸⁶⁰ καὶ με̄ κόκκινον πεπεριοῦ τὴν φλούδα νὰ καπνίζιται. Τὸν ἀφήνει ἡ θέρμη»¹⁸⁶¹.

Το χέλι («ἔγχελυν») δεν αναφέρει ο Διοσκουρίδης μεταξύ των αντιπυρετικών φαρμάκων. Το πιπέρι όμως, ενώ στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' δεν το σημειώνει ως αντιπυρετικό φάρμακο¹⁸⁶², στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του αναφέρει το τριμμένο πιπέρι, όταν πίνεται μαζί με νερό, ως φάρμακο αντιπυρετικό για όσους εμφανίζουν πυρετό ανά τρεις ημέρες, φάρμακο που συνιστάται να λαμβάνεται μια ὥρα πριν από τον παροξυσμό, αφού πρώτα γίνουν επαλείψεις και εντριβές στα άκρα¹⁸⁶³. Επίσης και σε συνδυασμό με άλλα φάρμακα, όπως με κρασί ή μαζί με το σπόρο του σιλφίου, με κάρδαμο, αβγό και απήγανο ή με σέσελι, πανάκεια και κρασί, συνιστά το πιπέρι ο Διοσκουρίδης ως αντιπυρετικό φάρμακο γενικά για όλους τους περιοδικούς πυρετούς¹⁸⁶⁴. Πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί ότι ο Διοσκουρίδης συνιστά το πιπέρι ως ποτό, ενώ η ιατροσοφική συνταγή του θέματός μας το συνιστά ως φάρμακο για υποκαπνισμούς.

40. Ὅστις εἶναι ὅπου δὲν βλέπει μακριά

(σ. 90, αρ. 136).

«Ὅστις εἶναι ὅπου δὲν βλέπει μακριὰ ἢ βλέπε<ι> καὶ τοῦ ἦρθε ὡσάν πάνα ἦτοι ὡς νερόν ἔχει μέσα εἰς τὰ μάτια καὶ δὲν βλέπει μακριὰ, νὰ κάμη τὸν ἐξῆς τρόπον, διότι εἶναι δοκιμασμένον. Να βγάλη ἔννεα κεφάλια λεγόμενον τριήμερον ...».

¹⁸⁶⁰. Το ἀχέλι της συνταγῆς εἶναι το χέλι, ἀπὸ το ἀρχαῖο ἐλληνικὸ ἐγχέλειον, που εἶναι υποκοριστικὸ του ονόματος ὁ ἐγχελυς (γεν. τοῦ ἐγχέλυος).

¹⁸⁶¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 83, αρ. 121.

¹⁸⁶². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, Π. 159.

¹⁸⁶³. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 19, 2: «πρὸς δὲ τοὺς τριταϊκοὺς ἀρμόζει πόματα λαμβανόμενα πρὸ μιᾶς ὥρας τῆς ἐπισημασίας προεγχειρομένων καὶ ἀνατριβομένων των ἄκρων... πέπερι λεῖον μετὰ ὕδατος πινόμενον...».

¹⁸⁶⁴. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., Π. 21, 1-2: «κοινῶς δὲ πρὸς πάσας περιόδους καὶ ρίγη ποιεῖ κινουόντα ἰδρῶτας... πέπερι σὺν οἴνω... ὀπόφυλλον σὺν καρδάμω καὶ ὦψ ἡ πεπέρει καὶ πηγάνω... σέσελι μετὰ πάνακος καὶ πεπέρεως σὺν οἴνω ποθέντα...».

Η συνταγή συνιστά στη συνέχεια τη λήψη από τον ασθενή χαπιών (ενός κάθε πρωί) που θα έχει παρασκευάσει από το ζουμί εννέα* κεφαλιών (εννοεί: των γογγυλωδών ριζών) του φυτού που λέγεται τριήμερον (κυκλάμινο)¹⁸⁶⁵, τα οποία καθαρίζονται καλά, στουμπίζονται και στύβονται. Με το ζουμί από το στύψιμό τους και μαζί με ψωμί «καθαρόν» (ψωμί καθάριο), δηλαδή σιταρένιο, πρέπει να γίνουν μεγάλα χάπια, ίσα που να καταπίνονται, τα οποία ο ασθενής πρέπει να παίρνει, «έως ότου γίνη καλά 40 ημέρας^{1866*} και πλέον»¹⁸⁶⁷.

Παρά το γεγονός ότι η παραπάνω συνταγή δεν είναι εντελώς απαλλαγμένη από την επίδραση της μαγικής ιατρικής, όπως φαίνεται από τη χρήση των αριθμών 9 και 40, ωστόσο το τριήμερον (δηλαδή το κυκλάμινο)¹⁸⁶⁸, βασικό φάρμακο που συνιστά κατά της αμβλυωπίας, συνιστάται και από τον Διοσκουρίδη (όχι όμως για κατάποσή του ως χαπιού, αλλά για επαλείψεις) και μάλιστα και στα δύο έργα του. Συγκεκριμένα στο 'Περί ύλης Ιατρικής' ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ο χυμός της ρίζας του κυκλάμινου κάνει καλό, εάν επαλείφεται εξωτερικά

¹⁸⁶⁵. Οι ρίζες του κυκλάμινο είναι συνήθως μαύρες και γογγυλώδεις (Βλ. Γεννάδ., σ. 580: Κυκλάμινον, Κυκλάμινος ή Κυκλαμής, *Cyclamen*), και γι' αυτό χαρακτηρίζονται και ως κεφάλια, όπως τα σκόρδα (π.χ. δυο κεφάλια σκόρδα), ενώ πρόκειται για τη ρίζα και όχι για το στέλεχος του φυτού. Περιέχουν δραστική ουσία, την κυκλαμίνη, που είναι πτητική («καταστρέφεται διά της ζέσεως»). Τρώγονται από τους χοίρους και γι' αυτό σε μερικά μέρη ονομάζονται και χοιρόψωμα. Τα φύλλα του φυτού μοιάζουν με εκείνα του κισσού και γι' αυτό τα κυκλάμινα λέγονται και κισσόφυλλα και κισσάνθεμα ακόμα και από τον Διοσκουρίδη (βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 164 RV vol. I. p. 228, 15: κυκλάμινος· οί δὲ κισσάνθεμον, οί δὲ κισσόφυλλον...). Σήμερα είναι γνωστά κατά τόπους ως κυκλαμιές, κυκλαμίδες, τρικλαμιές, τρικλαμίδες κ.ά. και κατά τον Χελδράιχ, (σ. 94) και ως τρίμερα (τριήμερα). Από τα πέντε είδη της ελληνικής χλωρίδας τα πιο κοινά είναι: α') κυκλάμινον τὸ ἑλληνικόν (*Cyclamen graecum*) και β') κυκλάμινον το νεαπολιτανικόν (*Cycl. neapolitanum*).

^{1866*}. Για τους αριθμούς 9 και 40 και την ιδιαίτερη μαγική-θηρσκευτική και λατρευτική σημασία που τους αποδίδεται όχι μόνο στις λαϊκές παραδοσιακές μαγικές και άλλες εκδηλώσεις, αλλά και σε θηρσκευτικά-λατρευτικά τελετουργικά, επίσημα και λαϊκά, βλ. Τσαγγαλάς, *Μαγεία και Αστρολογία*, (Εκδόσεις Παπαζήση), Αθήνα 2007, σ. 216-218 για τον αριθμό τρία και 227-228 για τον αριθμό σαράντα.

¹⁸⁶⁷. Βλ. Ράπτη, ό.π., σ. 90, αρ. 136.

¹⁸⁶⁸. Και στα προηγούμενα βρήκαμε σε συνταγή με αύξοντα αριθμό 23 του γιατροσοφίου C, από το χωριό Σενίκο της Ντουσκάρας (βλ. Μουσελίμη, ό.π., σ. 1080, αριθμός συνταγής 52) το κυκλάμινο με την ονομασία τριήμερον. Βλ. και Χελδράιχ, σ. 94 (τρίμερα, *Cyclamen neapolitanum*), καθώς και Γεννάδ., σ. 580 (Κυκλάμινον).

μαζί με μέλι σε όσους έχουν καταρράκτη και αμβλυωπία¹⁸⁶⁹, ενώ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεί ότι ο χυμός αυτός ανήκει στα οφθαλμικά φάρμακα εκείνα που, όταν επαλείφονται, καθαρίζουν αυτά που σκοτεινιάζουν τις κόρες των ματιών, το άργεμα (μαύρη ουλή στο μάτι), τα νεφελώματα και τις θολούρες και συντελούν στην ενίσχυση της όρασης όσων έχουν αμβλυωπία¹⁸⁷⁰.

Για το «ψωμί καθαρόν» της συνταγής δεν υπάρχει σχετική με την αμβλυωπία αναφορά του Διοσκουρίδη¹⁸⁷¹ και φαίνεται ότι στη συνταγή παίζει ρόλο βοηθητικό (σταθεροποιητικό) στην παρασκευή χαπιών από τη ρίζα του κυκλάμινου.

41. Πνεῦμα τῆς κανθαρίδας (σ. 97, αρ. 156)

Η συνταγή συνιστά πρώτα την παρασκευή του πνεύματος της κανθαρίδας με τη μείξη σκόνης από κανθαρίδες (δράμια 5), με πνεύμα του οίνου (δηλαδή είδος οινοπνεύματος, δράμια 100), την τοποθέτησή του στον ήλιο (λιάσιμο) για τέσσερις ημέρες και το στράγγισμά του. Κατόπιν συνιστά τη χρήση του φαρμάκου αυτού «εις ἀφροδισίαν, ὑδρωπικίαν, ἄσθμα, ὑδροφοβίαν, ἀμνηόρροϊαν, εἰς αὐλοπληγίαν ἔξωθεν, εἰς πόνους καὶ πρήσματα τῶν μελῶν, εἰς τὴν ἰσχίασιν, ἡμιπληγίαν, παραλυσίαν». Συνιστώμενες δόσεις «ἔσωτερικῶς μὲν στάγματα πέντε, δις τῆς ἡμέρας, ἔξωτερικῶς δὲ ὅσον φθάνει νὰ ἀλείψῃ τὰ βλαμμένα μέλη του»¹⁸⁷².

Η πιο πάνω συνταγή προέρχεται από αντίστοιχη συνταγή με παρόμοιο τίτλο «Πνεῦμα τῶν κανθαρίδων» του Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού στο γνωστό έργο του 'Φαρμακοποιία'¹⁸⁷³ με ελάχιστες διαφοροποιήσεις κυρίως στις ποσότητες σύνθεσης του φαρμάκου (5 δράμια κανθαρίδες και 100

¹⁸⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 164, 1-2: «κυκλάμινος· ἔχει... ρίζαν μέλαιναν, γογγυλίδι παραπλησίαν, ὑπόπλατυν... καὶ πρὸς τοὺς ὑποκεχυμένους καὶ ἀμβλυποῦντας ἐγχριόμενος ὁ χυλὸς (ενν. τῆς ρίζης) σὺν μέλιτι ἀρμόζει...».

¹⁸⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., I, 40, 1: «καθαίρει δὲ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις <καὶ> ἄργεμα καὶ νεφέλια καὶ ἀχλὺς· ποιεῖ δὲ καὶ ὀξυδερκίαν ἐπὶ τῶν ἀμβλυποῦντων ἐγχριόμενα... κυκλαμίνοῦ τῆς ρίζης χυλός...».

¹⁸⁷¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 85, 3 («ἄρτος πύρινος»).

¹⁸⁷². Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 97, αρ. 156: «Βάλε σκόνην... βλαμμένα μέλη του».

¹⁸⁷³. Βλ. Πύρρου, Φαρμακ., σ. 37-38, § 32.

δράμια πνεύματος του οίνου¹⁸⁷⁴, αντί των 8 και 200 δρ. αντίστοιχα της συνταγής του Πύρρου) και δόσεις (5 στάγματα δις τῆς ἡμέρας, αντί 10 στάγματα δις τὴν ἡμέραν της συνταγής του Πύρρου). Και οι παθήσεις για τις οποίες συνιστάται το φάρμακο είναι ίδιες και στη «Φαρμακοποιία» του Πύρρου¹⁸⁷⁵. Είναι όμως αξιοπαρατήρητο ότι διασώζονται εδώ (δηλαδή και στη συνταγή του Πύρρου και στην παρόμοια συνταγή του εξεταζόμενου γιατροσοφίου) κάποια στοιχεία από όσα σημειώνει ο Διοσκουρίδης για τις θεραπευτικές ιδιότητες των κανθαρίδων του σιταριού, για τις οποίες παρατηρεί ότι (μεταξύ άλλων) προκαλούν και την έμμηνη ρύση, αν προστεθούν σε βύσματα με μαλακτικά και ότι μερικοί είπαν πως οι κανθαρίδες κάνουν καλό (βοηθούν) και αυτούς που πάσχουν από υδρωπικία, αναμειγμένες στα αντίδοτα, διότι προκαλούν την ούρηση¹⁸⁷⁶.

**42. Ἐν περιέργων φάρμακον εἶναι καὶ ἡ πικραγγοῦριά,
ὅπου εἶναι γνωστὴ εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους
(σ. 97, αρ. 157)**

Η συνταγή συνιστά το αφέψημα κυρίως της ρίζας ή και φύλλων πικραγγοῦριάς¹⁸⁷⁷ μαζί με κρασί ως ποτό κατά της υδρωπικίας και τον χυμό του ίδιου φυτού για εισρόφηση στη μύτη κατά της κιτρινάδας, δηλαδή του ίκτερου. Παραθέτουμε εδώ ολόκληρη τη συνταγή για την καλύτερη σύγκρισή της με όσα σχετικά συνιστά ο Διοσκουρίδης:

«Εἰς 150 δράμια ρίζα καλλιώτερον εἶτι καὶ φύλλα μὲ μία ὀκὰ κρασί, νὰ μείνη τὸ ἥμισυ καὶ θὰ παίρνη πρωί, γεῦμα καὶ βράδυ ἀπὸ ἓν κουτάλι

¹⁸⁷⁴. Για το 'πνεῦμα τοῦ οἴνου', την παρασκευή του από τη ρακή (τσιπουρο) κ.τ.λ. βλ. Πύρρου, *Φαρμακ.*, § 19, σ. 21-23.

¹⁸⁷⁵. Βλ. Πύρρου, *ό.π.*, σ. 38, § 32: «*Δυναμωτικόν, κεντιτόν, πυρωτικόν, σκορπιστικόν, ἀφροδισιακόν και μηχαναγωγόν. Μεταχειρίσις: Ἐξωθεν, ὡς βυζικατόριον, διὰ νὰ δυναμώνη, καὶ νὰ διαλύη τὰ ψυχρὰ πρήσματα. ὠφελεῖ εἰς τὴν ἰσχίασιν, καὶ εἰς μερικὰς παραλυσίας, καὶ ἡμιπληγίας. Ἐσωθεν. Εἰς ὑδρωπικίαν, ἄσθμα, ὑδρωφοβίαν, ἀμνηόρροϊαν καὶ ἀύλοπληγίαν κ.τ.λ.*».

¹⁸⁷⁶. Βλ. Διοσκ., *Ἰγλη*, Π. 61 (κανθαρίδες), 2: «... ἄγουσι δὲ καὶ ἔμμηνα πεσσοῖς μαλακτικοῖς μιγεῖσαι. ἔνιοι δὲ ἰστόρησαν τὰς κανθαρίδας καὶ ὑδρωπικοῖς βοηθεῖν, μειγνυμένας ἀντιδότοις, ὡς οὔρησιν κινούσας...».

¹⁸⁷⁷. Πρόκειται για το ετήσιο φυτό-ζιζάνιο ἐλατήριον ὁ ἀγριοσίκυς (*Ecbal(l)ium Elaterium* ή *momordica Elaterium*), κοινῶς πικραγγοῦριά, γαιδαραγγοῦριά κ.τ.λ., για το οποίο σημειώσαμε ἤδη αρκετά στα προηγούμενα. Στον Διοσκουρίδη φέρει το ὄνομα ἀγριοσίκυς, ενώ το εκχύλισμα του καρπού του λέγεται 'ἐλατήριον'. Βλ. Γεννάδ., σ. 299.

φαγητού, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι δυνατόν, κάλλιον¹⁸⁷⁸ νὰ παίρνη πρωί-βράδυ τὸ φάρμακον. Εἶναι θαυμάσιον εἰς ἐκείνους τοὺς ἔχοντας νερὸν μέσα εἰς τὰ σπλάχνα. Τὸ ἀφαιρεῖ διὰ τοῦ οὔρου¹⁸⁷⁹ καὶ μὲ ἄλλα βοηθητικὰ δυναμωτικὰ γίνεται καλά. Ὁ ζωμὸς ἀπὸ τὸ ἴδιον χόρτον, ρουφώμενος εἰς τὴν μύτην πολλάκις, φέρει ἓνα νερὸν κίτρινον εἰς ἐκείνους ὅπου εἶναι ἀπὸ κιτρινάδαν ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλα πάθη νὰ εἶναι ὠφέλιμον»¹⁸⁸⁰.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει για τὴν πικραγγουριά (με τὸ ὄνομα «σίκνυς ἄγριος») τα εἰς περίπου (σε μια ελεύθερη μετάφραση): Και ο χυμὸς τῆς ρίζας σε ποσότητα λιγότερη τῶν τριῶν μισῶν οβολῶν¹⁸⁸¹ καὶ ἡ φλούδα σε ποσότητα ενός οξύβαφου¹⁸⁸² καθαρίζει τὸ φλέγμα καὶ τὴ χολή καὶ προπάντων σε περιπτώσεις ἀνθρώπων που πάσχουν ἀπὸ ὑδρωπικία χωρὶς νὰ βλάπτει τὸ στομάχι. Πρέπει ὅμως, ἀφοῦ πάρει κανεὶς μισή λίτρα ἀπὸ τὴ ρίζα νὰ τὴ λιώσει μαζί με δύο ξέστες¹⁸⁸³ κρασιού¹⁸⁸⁴, καὶ μάλιστα ρετσίνωμένου κρασιού (ρετσίνας), καὶ ἀπὸ αὐτὸ νὰ δίνει τρεῖς κυάθους¹⁸⁸⁵ (στους ὑδρωπικούς ασθενεῖς) ἐπὶ τρεῖς ἡμέρες, ὅταν εἶναι νηστικοί, ὥσπου νὰ συρρικνωθεῖ ἀρκετὰ τὸ πρήξιμο (διόγκωση) ἀπὸ τὴν ὑδρωπικία¹⁸⁸⁶. Ἀλλὰ καὶ για τὸ 'ἐλατήριον', εἶδος καθαρθικοῦ που παρασκευάζεται ἀπὸ καρπούς τῆς πικραγγουριάς, τὰ πικράγγουρα, τὰ ὁποῖα πετάγονται καὶ ἐκρήγνυνται,

¹⁸⁷⁸. κάλλιον: correxi. κάλλιον Cod.

¹⁸⁷⁹. οὔρου: correxi. οὔρος Cod.

¹⁸⁸⁰. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 97, αρ. 157.

¹⁸⁸¹. Ὁβολός ἦταν μονάδα βάρους ἴση με 0,728 του γραμμαρίου. Ἄρα ποσότητα λιγότερη του 1,092 γραμμαρίων, δηλαδή περίπου ἓνα γραμμάριο.

¹⁸⁸². Ὁξύβαφον ἦταν μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ἴση με 0,0684 του λίτρου. Ἀρχικά ἦταν σκεῦος για ξίδι. Τὸ ¼ του οξύβαφου εἶναι 0,0171 του λίτρου.

¹⁸⁸³. Ἐπειδὴ ὁ ξέστης ὡς μονάδα χωρητικότητας ἰσοῦται με 0,547 του λίτρου, οἱ δύο ξέστες κρασιού τῆς συνταγῆς του Διοσκουρίδη εἶναι (0,547· 2=) 1,094 λίτρα.

¹⁸⁸⁴. Σημειωτέον ὅτι με κρασί συνδυάζεται τὸ φάρμακο καὶ στη συνταγή του γιαιτροσοφίου.

¹⁸⁸⁵. Ἐπειδὴ ὁ κύαθος ἰσοῦται με 0,456 του λίτρου, ἡ δόση τῶν τριῶν κυάθων εἶναι 1, 368 λίτρα.

¹⁸⁸⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 150, 2: «καὶ ὁ χυλὸς δὲ τῆς ρίζης πλῆθος τριῶν ἡμισβολίων τὸ ἐλάχιστον καὶ ὁ φλοιός δὲ ὅσον τέταρτον οξύβαφου καθαίρει φλέγμα καὶ χολήν, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ὑδρωπικῶν δίχα τοῦ τὸν στόμαχον ἀδικεῖν· δεῖ δὲ τῆς ρίζης λαβόντα ἡμίλιτρον μετὰ δυεῖν ξεστῶν οἶνον, μάλιστα <δὲ> ῥητινίτου, λεαίνειν καὶ διδόναι ἐκ τούτου κυάθους τρεῖς <νήστεσιν ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς>, ἕως ἂν ὁ ὄγκος ἱκανῶς συσταλῆ».

όταν τα αγγίζει κανείς, διασκορπίζοντας μακριά το σπόρο τους¹⁸⁸⁷, ο Διοσκουρίδης σημειώνει στη συνέχεια ότι, αν ενσταλαχθεί μαζί με γάλα στα ρουθούνια, καθαρίζει τον ίκτερο¹⁸⁸⁸, όπως περίπου και στην πιο πάνω ιατροσοφική συνταγή, όπου βέβαια, όπως είδαμε, δεν χρησιμοποιείται το γάλα.

Την ίδια ακριβώς χρήση τόσο της ρίζας της πικραγγουριάς ως αφεψήματος μαζί με ρετσινωμένο κρασί για την αντιμετώπιση της υδρωπικίας, όσο και του καθαρτικού («έλατηρίου») από τον καρπό της πικραγγουριάς, του «σίκυος του άγριου», με ενστάλαξη στα ρουθούνια του ασθενούς, για την καταπολέμηση του ίκτερου (κιτρινάδας) συνιστά ο Διοσκουρίδης και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του. Πιο συγκεκριμένα:

Για την πρώτη περίπτωση (υδρωπικία) σημειώνει ότι για όσους πάσχουν από υδρωπικία ωφελεί ως ποτό (εκτός των άλλων και) η ρίζα της πικραγγουριάς («σικίου άγριου ρίζα») μαζί με δύο κοτύλες¹⁸⁸⁹ ρετσινωμένου κρασιού. Πρέπει όμως, συνεχίζει ο Διοσκουρίδης, να παίρνει κανείς από αυτό το ποτό τρεις ή τέσσερις κυάθους για τρεις ή τέσσερις ημέρες, μέχρι να συρρικνωθεί ικανοποιητικά η διόγκωση, διότι το υδατώδες (περιεχόμενο του όγκου) υποχωρεί σιγά-σιγά και το φάρμακο ούτε βλάπτει το στομάχι αλλά διατηρεί και τις δυνάμεις¹⁸⁹⁰.

Για τη δεύτερη περίπτωση (του ίκτερου, της κιτρινάδας) παρατηρεί σχετικά ότι συμβάλλει στο καθαρισμό (μεταξύ άλλων και) το καθαρτικό φάρμακο ('έλατήριον') της πικραγγουριάς μαζί με γάλα, αν ενσταλάζεται στα ρουθούνια του ασθενούς, την ώρα που αυτός βρίσκεται στη μπανιέρα του λουτρού¹⁸⁹¹.

¹⁸⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 150, 3: «τὸ δὲ λεγόμενον ἐλατήριον ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν σικύων σκευάζεται τὸν τρόπον τοῦτον· τοὺς ἅμα τῷ ἄψασθαι ἀποπηδῶντας σικύους ἐκλεγόμενος...».

¹⁸⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 150, 7: «... τὸ δὲ ἐλατήριον ... ἐγχυθέν τε μετὰ γάλακτος εἰς τοὺς ῥώθωνας ἴκτερον καθαίρει...».

¹⁸⁸⁹. Η κάθε κοτύλη ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας ήταν ίση με 0,274 του λίτρου.

¹⁸⁹⁰. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 65, 1 και 4: «πρὸς ὑδρωπικούς δὲ ὠφελεῖ μὲν ποτὰ... σικίου άγριου βίζα ἐν οἴνῳ ἐρρητινωμένῳ κοβ'· δεῖ δὲ λαμβάνειν ἐκ τοῦ κυ' γ' ἢ δ', ἕως ἂν ἰκανῶς ὀ ὄγκος σταλῆ· μαλακῶς <δὲ> ὑδαρὲς ὑποχωρεῖ καὶ οὔτε στόμαχον λυμáινεται καὶ τὰς δυνάμεις τηρεῖ».

¹⁸⁹¹. Βλ. Διοσκ., Φάρμ., II. 59: «εἰς δὲ τοὺς ῥώθωνας ἐγχεόμενα ἐπὶ τῶν ἴκτερικῶν καθαίρει... ἐλατήριον μετὰ γάλακτος ἐν βαλανείῳ ὄντος ἐν τῇ ἐμβατῇ τοῦ πάσχοντος ἐγχεόμενον...». (Ἐμβατῆ = η μπανιέρα, ο λουτήρας. Βαλανεῖον = το λουτρό, το μπάνιο. Το μπάνιο είναι αντιδάνειο από το αρχαίο βαλανεῖον, που το πήραν οι Ρωμαῖοι και το έκαναν *balneum*, από όπου το ιταλικό *bagno*, που το ξαναπήραμε εμεῖς οι Νεοέλληνες

Χαρακτηριστική όμως είναι και η επόμενη συνταγή για την κιτρινάδα, τον ίκτερο, για τη αντιμετώπιση του οποίου συνιστάται «ὁ ζωμός τοῦ ἐλατηρίου χόρτου», δηλαδή της πικραγγουριάς, (ὡπως χαρακτηρίζεται διατηρώντας ἐν μέρει τὸ ἀρχαῖο ὄνομα) και η εισρόφησή του στα ρουθούνια του ασθενούς.

43. Ἐν περίεργον ἰατρικὸν εἶναι καὶ ὁ ζωμός τοῦ ἐλατηρίου χόρτου
(σ. 98, ἀρ. 158)

«Ἐν περίεργον ἰατρικὸν εἶναι καὶ / ὁ ζωμός τοῦ ἐλατηρίου χόρτου (πικραγγουριάς) ρουφώμενος διὰ / τῆς μύτης· πολλάκις χειριζόμενος κινεῖ ἐν ὑγρὸν / κίτρινον καὶ ἀπαλλάσσειται ὁ ἀσθενής ἐκ τῆς ἀσθενείας, ὅπου λέγεται χρυσὴ ἦτοι κιτρινάδα·/ καὶ πολλοὶ ἐγιναν καλὰ, ὅπου / ἰατροὶ τῶν Ἀθηνῶν τοὺς εἶχαν διὰ θάνατον καὶ ἐγιναν καλὰ./ Γ. Λώλης./ Ὅστις θὰ πάρῃ ζουμὸν ἀπὸ < - > πικράγγουρα τὸ ἥμισυ/ διὰ τὴν μίαν μύτην, ἐν μέρος τὸ ἄλλο διὰ τὴν ἄλλην/ἀλλὰ ρουφώμενος νὰ πηγαίνει εἰς τὰ ἴσια/ἀπάνω ὀρθά, ὄχι νὰ γυρίσῃ καὶ πρὸς/τὸν λάρυγγαν, ὄχι μὲ ὀρμὴν τὸ τράβηγμα./ Ὁ ἴδιος γράφω. Ἐπραξα καὶ [ἐπέτυχα;]»¹⁸⁹².

Ἡ συνταγή αὐτὴ εἶναι ἐπανάληψη τοῦ δευτέρου μισοῦ τῆς προηγούμενης συνταγῆς με τὶς ἴδιες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἰατρικὴ και φαρμακολογία τοῦ Διοσκουρίδη. Ἐχει ὅμως και κάποια νέα στοιχεῖα για τὴ στάση τοῦ πρακτικοῦ γιατροῦ και κατόχου τοῦ γιαιτροσοφιοῦ, ο οποίος χαρακτηρίζει τὸ χυμὸ τῆς πικραγγουριάς με τὸ ἀρχαῖο ὄνομα «ἐλατήριον» ως περίεργον φάρμακον, δίνει λεπτομέρειες για τὸν τρόπο χρήσης, προσθέτει πληροφορίες για ἀσθενεῖς, που, ἐνὼ γιαιτροὶ τῆς Ἀθήνας τοὺς εἶχαν ξεγραμμένους, ἐγιναν καλὰ. Και προσθέτει και τὴ δικὴ του ἐμπειρία (Ὁ ἴδιος γράφω. Ἐπραξα καὶ ἐπέτυχα), προσθέτοντας και τὸ ὄνομά του (Γ. Λώλης), πράγμα ὄχι συνηθισμένο στις συνταγές των ἰατροσοφίων. Για τοὺς λόγους αὐτοὺς παραθέσαμε ολόκληρη τὴ συνταγὴ, ἀποκαθιστώντας μόνο τὴν ὀρθογραφία, ἀφοῦ ἡ σύγκριση και ἀντιστοίχιση με τὶς παρόμοιες συνταγές τοῦ Διοσκουρίδη ἐγίνε πιο πάνω στην πραγματέυση τῆς προηγούμενης συνταγῆς.

ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ως μπάνιο, ἀλλὰ με διευρυμένη πια σημασία. Μπάνιο στο λουτρό, στη μπανιέρα, ἀλλὰ μπάνιο και στη θάλασσα).

¹⁸⁹². Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 98, ἀρ. 158.

***

Οι πέντε συνταγές που ακολουθούν με τους τίτλους α') Πνεῦμα τοῦ καστορχίου, β') Πνεῦμα τῆς βαλεριάνας, γ') Πνεῦμα τοῦ ἀψινθίου, δ') Πνεῦμα τῆς κανέλας, ε') Πνεῦμα του ρεοβάρβαρου προέρχονται με μικρές διαφοροποιήσεις από αντίστοιχες και με τους ίδιους τίτλους συνταγές του έργου «Φαρμακοποιία» του Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, το οποίο είχε εκδοθεί το 1812, ενώ το εξεταζόμενο εδώ γιατροσόφι του Γ. Λώλη από τα Πράμαντα Ιωαννίνων φέρει την ημερομηνία 30 Ιουλίου 1893. Οι ομοιότητες είναι τόσες και τέτοιες, ώστε δεν χωρεί αμφιβολία ότι ο συγγραφέας-αντιγραφέας του γιατροσοφίου διασκεύασε τις αντίστοιχες συνταγές από τη 'Φαρμακοποιία' του Πύρρου και τις συμπεριέλαβε στο γιατροσόφι του με τους ίδιους τίτλους. Είναι όμως άξιο προσοχής ότι, παρά ταύτα, διασώζονται και στις συνταγές του γιατροσοφίου αυτού (και στις αντίστοιχες βέβαια συνταγές της «Φαρμακοποιίας» του Πύρρου) στοιχεία από τα έργα του Διοσκουρίδη. Γι' αυτό θα εξετάσουμε στη συνέχεια και τις συνταγές αυτές, για να επισημάνουμε και σ' αυτές τα στοιχεία που ανάγονται τελικά στον Διοσκουρίδη και που με ενδιάμεσους σταθμούς (εδώ τη 'Φαρμακοποιία' του Πύρρου) πέρασαν και στα γιατροσόφια του θέματός μας.

44. Πνεῦμα τοῦ καστορχίου

(σ. 98, αρ. 159)

Πρόκειται για τη μέθοδο παρασκευής και χρήσης υγρού φαρμάκου από σκόνη (5 δράμια) που προέρχεται από όρχεις του ζώου κάστορος και προστίθεται σε «πνεῦμα τοῦ οἴνου», είδος οιοπνεύματος, (100 δράμια) Το μείγμα τοποθετείται στον ήλιο (λιάζεται) για έξι μέρες και στη συνέχεια στραγγίζεται και είναι έτοιμο για χρήση. Συνιστάται για «πάθη ὑστερικά, εἰς ἐμετόν, εἰς τὴν ἐπιληψίαν καὶ <.>ρώδη κώλικα καὶ εἰς τὴν ἀμηνόρροϊαν καὶ ὠταλγίαν ἔξωθεν. Δόσεις: ἀπὸ 10 κόμπους εἰς 1 δράμι μὲ νερόν ἢ μὲ τὴν ζάχαρην δις ἢ τρίς τῆς ἡμέρας»¹⁸⁹³.

Η συνταγή προέρχεται από αντίστοιχη και ομώνυμη συνταγή της 'Φαρμακοποιίας' του Πύρρου¹⁸⁹⁴, όπως ήδη σημειώθηκε πιο πάνω.

¹⁸⁹³. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 98, αρ. 159: «Βάλε σκόνην τοῦ καστορχίου... δις ἢ τρίς τῆς ἡμέρας».

¹⁸⁹⁴. βλ. Πύρρου, Φαρμακ., § 33, σ. 38-39.

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του σημειώνει ὅτι ὁ ὄρχις τοῦ κάστορα, ὅταν πίνεται σε ποσότητα δύο δραχμῶν¹⁸⁹⁵ μαζί με φλισκούνι, προκαλεῖ τὴν ἔμμηνη ρύση (συμβάλλει δηλαδή σὴν αντιμετώπιση τῆς ἀμηνόρροιας, ὅπως καὶ σὴν εξεταζόμενη συνταγή) καὶ ὅτι πίνεται καὶ μαζί με ξίδι γιὰ τα φουσκώματα καὶ τοὺς κωλικούς, ὅτι ἐπαναφέρει ὅσους ἔχουν πέσει σε λήθαργο καὶ ἐκείνους ποὺ κατὰ ὁποιοδήποτε τρόπο βυθίζονται σε νάρκη καὶ ὅτι συνιστάται καὶ σὴς τρεμούλες, σὴς σπασμούς καὶ σε κάθε πάθηση τῶν νεύρων καὶ ὡς ποτό καὶ ὡς αλοιφή¹⁸⁹⁶.

45. Πνεῦμα τῆς βαλεριάνας (σ. 98, αρ. 160)

Στὴ συνταγή περιγράφεται ἡ μέθοδος παρασκευῆς, ἡ χρήση καὶ οἱ θεραπευτικὲς ιδιότητες ἐνός υγροῦ φαρμάκου (τοῦ λεγόμενου «πνεύματος τῆς βαλεριάνας»), τὸ ὁποῖο παρασκευάζεται ἀπὸ σκόνη τῆς βαλεριάνας, δηλαδή τοῦ φυτοῦ «νάρδος ἢ διοσκουρίδειος¹⁸⁹⁷», καὶ ἀπὸ «πνεῦμα τοῦ οἴνου» (εἶδος οἰνοπνεύματος) καὶ ποὺ συνιστάται ὡς «δυναμωτικὸν τῶν νεύρων», «εἰς νευρικὰ πάθη, εἰς ἐπιληψίαν, εἰς ἔλμινθας, εἰς τὸν πονοκέφαλον καὶ εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῶν ὀπτικῶν νεύρων»¹⁸⁹⁸.

Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ ὁμώνυμη συνταγή τοῦ Πύρρου σὴ 'Φαρμακοποιία' τοῦ¹⁸⁹⁹, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ προέρχεται, ελαφρῶς διασκευασμένη, καὶ ἡ συνταγή τοῦ θέματός μας.

Κατὰ τὸν Διοσκουρίδη καὶ τα δύο εἶδη τοῦ φυτοῦ νάρδος (δηλαδή τῆς βαλεριάνας) μεταξύ ἄλλων κάνουν καλό καὶ σὴς σηπτικές φλεγμονές (περιπτώσεις συγκέντρωσης υγρῶν, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ σήψη) στὰ

---

¹⁸⁹⁵. Δηλαδή σε ποσότητα 8 γραμμαρίων, ἀφού ἡ δραχμή ὡς μονάδα μέτρησης βάρους ἦταν ἴση με τέσσερα γραμμάρια.

¹⁸⁹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 24, 1: «καὶ ὁ τοῦ κάστορος ὄρχις... ποθεῖς γὰρ μετὰ γλήχωνος δραχμῶν πλῆθος δυεῖν ἔμμηνα κινεῖ... πίνεται δὲ σὺν ὄξει καὶ πρὸς ἐμπνευματώσεις καὶ στρόφους... ἀνακαλεῖται δὲ καὶ τοὺς ληθαργικοὺς καὶ τοὺς ὀπωσδήποτε καταφερομένους... ἀρμόζει καὶ τρώμοις καὶ σπασμοῖς καὶ παντὶ τῷ νευρώδει πινόμενός τε καὶ συγχριόμενος...».

¹⁸⁹⁷. Βαλεριάνα ἢ βαλεριανή ἢ αγριοζαμπούκος ἢ μυριστική εἶναι τὸ φυτό «νάρδος ἢ διοσκουρίδειος» (*Valeriana Dioskorides*). Βλ. Γεννάδ., σ. 691.

¹⁸⁹⁸. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 98, αρ. 160: «Βάλε σκόνην τῆς βαλεριάνας... με σάκχαρον».

¹⁸⁹⁹. Βλ. Πύρρου, Φαρμακ., § 48, σ. 50: (Πνεῦμα τῆς βαλεριάνας).

μάτια, σφίγγοντας και πυκνώνοντας τις βλεφαρίδες, και σε μορφή σκόνης, που πασπαλίζεται σε υγρά μέλη. Άλλωστε φυλάσσονται για τις οφθαλμικές παθήσεις μέσα σε καινούριο απίσσωτο αγγείο, αφού λιωθούν και ζυμωθούν με κρασί¹⁹⁰⁰. Έτσι καλύπτουν και την «ἀδυναμίαν τῶν ὀπτικῶν νεύρων» της ιατροσοφικής συνταγής.

46. Πνεῦμα τοῦ ἀψίνθιου (σ. 99, αρ 161).

Η συνταγή (που προέρχεται με μικρές διαφοροποιήσεις από ομώνυμη συνταγή της «Φαρμακοποιίας» του Πύρρου του Θετταλού¹⁹⁰¹) περιγράφει τη μέθοδο παρασκευής (από άνθη ἀψίνθιου¹⁹⁰² και «πνεῦμα οἴνου») υγρού φαρμάκου, που ονομάζεται «πνεῦμα τοῦ ἀψίνθιου», και συνιστά τη χρήση του «εἰς θέρμας διαλειπούσας καὶ εἰς ἀδυναμίαν στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων», ορίζοντας και τη σχετική δόση του φαρμάκου¹⁹⁰³.

Και ο Διοσκουρίδης συνιστά στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του το 'ἀψίνθιον' για τη θεραπεία των παθήσεων του στομάχου και των εντέρων, σημειώνοντας μεταξύ άλλων ότι έχει ιδιότητες καθαριστικές των περιττωμάτων της χολής, που είναι συγκεντρωμένα στο στομάχι και στην κοιλιά, ότι συνιστάται να πίνεται με σέσελι ή κελτική νάρδο σε περιπτώσεις φουσκώματος της κοιλιάς και του στομάχου, ότι θεραπεύει την ανορεξία και ότι χρησιμοποιείται ως κατάπλασμα και στο πάνω μέρος του στομάχου που πάσχει από χρόνια πάθηση¹⁹⁰⁴.

¹⁹⁰⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 7, 4 (vol. I. p. 12, 17-21): «ποιοῦσι δὲ καὶ πρὸς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς μυδῆσεις τῶν βλεφάρων, στύφουσαι καὶ δασύνουσαι τὰς βλεφαρίδας, καθύγροις τε σώμασι διάπασμα... ἀποτίθενται δὲ εἰς τὰ ὀφθαλμικὰ ἐν ἀγγείῳ κενῷ ἀκονήτῳ λεοτριβηθεῖσαι σὺν οἴνῳ καὶ ἀναπλασθεῖσαι...».

¹⁹⁰¹. Βλ. Πύρρος, Φαρμακ., § 29, σ. 35: (Πνεῦμα τῆς ἀψίνθιας)

¹⁹⁰². Πρόκειται για το φυτό ἀψίνθιον ἢ Ἀρτεμισία (*Artemisia absinthium*), κοινῶς αγριαψιθιά και πιθανῶς μία των Ἀρτεμισιών του Διοσκουρίδη ἢ το ἀψίνθιον τὸ θαμνώδες (*Artemisia arborescens*), κοινῶς αψιθιά ἢ αψιφιά, που πιθανῶς, κατὰ τον Γεννάδιο, ταυτίζεται με το θαλάσσιον ἀψίνθιον του Διοσκουρίδη. Πέντε εἶδη του φυτοῦ φύονται στην ελληνική χλωρίδα. Βλ. Γεννάδ., σ. 164-165. Για το φυτό αυτό ἔχει γίνει λόγος κατ' επανάληψη στα προηγούμενα.

¹⁹⁰³. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 99, αρ. 161: «Βάλε ἄνθη τοῦ ἀψίνθιου... τὴν φορὰν».

¹⁹⁰⁴. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 23, 1-2: «ἀψίνθιον... δύναμιν δὲ ἔχει... ἀποκαθαρικτὴν τῶν ἐνηρκεϊκῶτων στομάχῳ καὶ κοιλίᾳ χολωδῶν... καὶ πρὸς ἐμπνευματώσεις δὲ ἀρμόζει καὶ κοιλίας καὶ στομάχου ἀλγήματα πινόμενον μετὰ σεσέλεως ἢ νάρδου Κελτικῆς, καὶ

47. Πνεῦμα τῆς κανέλας

(σ. 99, αρ. 162)

Και η συνταγή αυτή προέρχεται με κάποιες διαφοροποιήσεις από ομώνυμη συνταγή της 'Φαρμακοποιίας' του Πύρρου του Θετταλού¹⁹⁰⁵.

Παρατίθεται η μέθοδος παρασκευής του υγρού αυτού φαρμάκου από σκόνη κανέλας¹⁹⁰⁶ και «πνεῦμα οἴνου» και συνιστάται η χρήση του «εις τὰς αἰμορραγίας τῆς μήτρας, εἰς τὴν ἀχωνευσίαν, λιποθυμίαν καὶ καρδιαλίαν» και σημειώνεται η σχετική δόση του φαρμάκου¹⁹⁰⁷.

Ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ για την κανέλα («κινάμωμον») ότι, μεταξύ άλλων, ἔχει και πεπτικές ιδιότητες¹⁹⁰⁸.

48. Πνεῦμα τοῦ ρεοβάρβαρου

(σ. 99, αρ. 163)

Η συνταγή, ὅπως και τέσσερις προηγούμενες, προέρχεται κάπως διασκευασμένη βέβαια, από ομώνυμη συνταγή της 'Φαρμακοποιίας' του Πύρρου του Θετταλού.¹⁹⁰⁹ Παρατίθεται κατά τα γνωστά η μέθοδος παρασκευής του «πνεύματος τοῦ ρεοβάρβαρου», ενός υγρού δηλαδή φαρμάκου, που παρασκευάζεται με τη μείξη σκόνης του ρεοβάρβαρου (δηλαδή του φυτού ῥῆον (*Rheum*), το οποίο είναι γνωστό και ως ριβέντι ή ραβέντι¹⁹¹⁰) και «πνεύματος τοῦ οἴνου», και στη συνέχεια συνιστάται η χρήση του «εις ἀχωνευσίαν καὶ ἀδυναμίαν τῶν ἐντέρων, εἰς κώλικας, διάρροϊαν καὶ εἰς <-> πάθη ἐμφράξεων», ορίζεται μάλιστα και η σχετική δόση του φαρμάκου¹⁹¹¹.

ἀνορεξίας... θεραπεύει τὸ ἀπόβρεγμα αὐτοῦ... καταπλάσσεται δὲ πρὸς ... στόμαχον ἐπάνω χρονίως πάσχοντα...».

¹⁹⁰⁵. Βλ. Πύρρος, Φαρμακ., § 35, σ. 40: (Πνεῦμα τῆς κανέλας).

¹⁹⁰⁶. Κανέλα είναι ο φλοιός του δέντρου κινάμωμον τὸ κεϋλάνιον (*Cinnamomum zeylanicum* ή *Laurus Cinnamomum*), για το οποίο ἔγινε λόγος στα προηγούμενα. Βλ. Γεννάδ., σ. 507-508.

¹⁹⁰⁷. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 99, αρ. 162: «Βάλε σκόνην τῆς κανέλας... με τὸ νερόν».

¹⁹⁰⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I, 14, 4: «δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον... πεπτικὴν...».

¹⁹⁰⁹. Βλ. Πύρρ., Φαρμακ., § 46, σ. 48: (Πνεῦμα τοῦ ρεοβάρβαρου).

¹⁹¹⁰. Βλ. Γεννάδ., σ. 823-824 (*ῤῆον, Rheum*).

¹⁹¹¹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 99, αρ. 163: «Βάλε ρεοβάρβαρον... καὶ πλέον».

Ο Διοσκουρίδης στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του αποδίδει τις ίδιες ἢ ἀνάλογες θεραπευτικές ιδιότητες στο φυτὸ ῥῆον ἢ ῥᾶ, δηλαδή στο ρεοβάρβαρο. Συγκεκριμένα παρατηρεῖ ὅτι, ὅταν πίνεται, κάνει καλὸ και στα φουσκώματα του στομάχου, στην αὔπνια, σε ὄσους ἔχουν κωλικούς, στις περιπτώσεις δυσεντερίας και κοιλιακῶν¹⁹¹², καλύπτοντας σχεδόν ὅλες τις παθήσεις στις οποίες αναφέρεται και η συνταγὴ του εξεταζόμενου γιατροσοφίου, ἀλλὰ και η ομώνυμη συνταγὴ του Πύρρου του Θετταλοῦ, η οποία λειτούργησε ως ἐνδιάμεσος σταθμὸς (ἢ ἕνας ἀπὸ τους ἐνδιάμεσους σταθμούς) για την ἐπιβίωση και το πέρασμα της συνταγῆς του Διοσκουρίδη στην ἰατροσοφικὴ συνταγὴ του θέματός μας

Πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι το «πνεῦμα τοῦ οἴνου» (δηλαδή το τσίπουρο ἢ η ρακή), που προέρχεται ἀπὸ τα στέμφυλα (τσίπουρα, πατημένους φλοιούς) των σταφυλιῶν με ἀπόσταξη και που σε ὅλες τις συνταγές με προέλευση ἀπὸ τη 'Φαρμακοποιία' του Πύρρου, ἀποτελεῖ το δεύτερο συστατικὸ των πιο πάνω φαρμάκων, καλύπτει με τις ἀποδιδόμενες σ' αὐτὸ ἀπὸ τον Διοσκουρίδη θεραπευτικές ιδιότητες ἕνα μεγάλο μέρος των παθήσεων που αναφέρονται ως στόχος θεραπείας και ἀπὸ τις συνταγές του γιατροσοφίου και ἀπὸ τις ομώνυμες συνταγές του Πύρρου του Θετταλοῦ. Συγκεκριμένα ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι το ἀφέψημα των τσίπουρων, εἴαν γίνῃ κλύσμα, ὠφελεῖ ὄσους ἔχουν δυσεντερία και κοιλιακά και ὄσες γυναῖκες ἔχουν αιμορραγία... Τα κουκούτσια ἀπὸ αὐτὰ τα τσίπουρα (δηλαδή ἀπὸ τα στέμφυλα) εἶναι στυπτικά, ὠφέλιμα για το στομάχι και, ἀν φρυχθούν και πασπαλιστοῦν λιωμένα σαν αλεύρι, ἐνδείκνυνται (κάνουν καλὸ) σε ὄσους ἔχουν δυσεντερία, κοιλιακά και χαλαρωμένο στομάχι¹⁹¹³.

¹⁹¹². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 2, 2-3: «ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς ἐμπνευματώσεις στομάχου, ἀτονίαν... στροφομένους... δυσεντερίας, κοιλιακὰς διαθέσεις...».

¹⁹¹³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V, 3, 2: «... τὸ δὲ ἀφέψημα τῶν στεμφύλων δυσεντερικούς και κοιλιακούς και ροϊκὰς ὠφελεῖ ἐνιέμενον... τὰ δὲ ἐξ αὐτῶν γίγαρτα στυπτικά, ευστόμαχα, φρυγέγντα δὲ και ἀντὶ ἀλφίτου ἐπιπασσόμενα λεία ἀρμόζει δυσεντερικοῖς και κοιλιακοῖς και τοῖς τὸν στόμαχον ἀναλελυμένοις...».

49. Εἰς ἄνθρωπον ὅπου νὰ ἔχη φαγούραν εἰς τὸ κορμί εἶτι τοπικόν.
(σ. 100, αρ. 165)

Ἡ συνταγή συνιστᾶ την παρασκευὴ αλοιφῆς ἀπὸ ῥεῖον καθαρὸν και ελαιόλαδο και επαλείψεις τοπικὲς με αὐτὴ για την αντιμετώπιση του κνησμοῦ (φαγούρας)¹⁹¹⁴.

Ὁ Διοσκουρίδης στο *ῥεῖον ἰατρικῆς* ἔργο του σημειώνει ὅτι το θειάφι («θεῖον») -θεωρεῖ μάλιστα ἄριστο το ἀπύρωτο θειάφι- (μεταξὺ ἄλλων θεραπευτικῶν ιδιοτήτων που ἔχει) σταματᾶει και τις φαγούρες σε ολόκληρο το σῶμα, αν πασπαλισθεῖ με σόδα¹⁹¹⁵, ενώ για το λάδι παρατηρεῖ ὅτι το παχύτερο και παλιό εἶναι κατάλληλο για την χρήση χαλαρωτικῶν αλοιφῶν και (μεταξὺ ἄλλων) μειώνει τις επιδράσεις των φαρμάκων που προκαλοῦν ἔλκη¹⁹¹⁶. Ἐπομένως παίζει βοηθητικό ρόλο στη χρήση φαρμάκων με μορφή αλοιφῆς.

Ἰδιαίτερα ὁμως για το λάδι της αγριελιάς σημειώνει ὅτι καθαρίζει (μεταξὺ ἄλλων και) τη πιτυρίδα, την κασίδα και την ψώρα¹⁹¹⁷ που σχετίζονται βέβαια με τις φαγούρες. Ἀλλά και στο *ῥεῖον ἀπλῶν φαρμάκων* σύγγραμμά του το μεν «θεῖον» (θειάφι) αναφέρει ως φάρμακο στις φαγούρες των γεννητικῶν οργάνων (τοπικὴ φαγούρα), ὅταν αὐτό πασπαλίζεται¹⁹¹⁸ και στα εξανθήματα με φαγούρα, ἰδιαίτερα ἐδῶ το ἀπύρωτο θειάφι μαζί με σόδα και κατακάθι κρασιού, αν αὐτὰ τρίβονται πάνω στο εξάνθημα¹⁹¹⁹, το δε ελαιόλαδο ως δευτερο συστατικό φαρμάκων

¹⁹¹⁴. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 100, αρ. 165: «νὰ κάμη τὸν ἐξῆς τρόπον: Ἐπαρε θεῖον καθαρὸν... δοκιμασμένον».

¹⁹¹⁵. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 108, 2: «θεῖον... ἄριστον ἡγητέον τὸ ἄπυρον... παύει και τοὺς καθ' ὄλον τὸ σῶμα κνησμούς σὺν νίτρῳ σμηχόμενον...».

¹⁹¹⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 1: «ἐλαιον... τὸ δὲ λιπαρότερον και παλαιὸν εἰς τὴν τῶν <χαλαστικῶν> φαρμάκων χρήσιν εὐθετον... ἄμβλύνόν τε τὰς τῶν ἐλκούντων φαρμάκων δυνάμεις...».

¹⁹¹⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, I. 30, 3: «τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀγρίας ἐλαίας ἐλαιον... ἀποσμήχει δὲ και πίτυρα και ἀχῶρας και ψώρας...».

¹⁹¹⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 118: «τοὺς δὲ περὶ τὰ αἰδοῖα <κνησμούς θεραπεύει>... θεῖον ἐπιπασθέν...».

¹⁹¹⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 119, 2: «πρὸς δὲ τὰ κνησμῶδη ἐξανθήματα ἀρμόζει καταχρίόμενα... νίτρον σὺν θείῳ ἀπύρῳ και τρυγὶ σμῶμενον...».

για τις παραπάνω περιπτώσεις φαγούρας σε όλο το σώμα αλλά και τοπικά¹⁹²⁰.

50. Φάρμακον θαυμαστόν διὰ τὴν σπλήναν δοκιμασμένον

(σελ. 100, αρ. 166)

Παραθέτουμε ολόκληρη την πιο πάνω συνταγή (διορθωμένη ορθογραφικά), διότι παρουσιάζει ενδιαφέρον για την περιγραφή του σπληνόχορτου (του οποίου ο συντάκτης και αντιγραφέας της συνταγής- Γ. Λώλης- φαίνεται ότι έχει ζωγραφίσει στο χειρόγραφο ένα φύλλο, το οποίο και περιγράφει) και για το ότι σημειώνει στο τέλος ότι δοκιμάστηκε από τον ίδιο τον υπογράφοντα στη συνταγή Γ. Λώλη.

«Βγαίνει εἰς ζερβὰ μέρη χόρτον' τὸ φύλλον ἔχει μάκρος ἕως μίαν ἀπιθαμὴ [μάκρος]. Ἔχει σχῆμα ὡς τὸ κάτωθεν φύλλον. Ἀντὰ εἰς τὸ φύλλον εἶναι ἔξογκώματα μαῦρα... Τὸ μαζεύουν ἕως μία χεριὰ καὶ τὸ βράζουν με ἄσπρο κρασί μία ὀκὰ καὶ μένει τὸ μισὸ καὶ τὸ στραγγίζει καὶ παίρνει ἀπὸ ἕν ρακογνάλιον πρωὶ καὶ βράδυ καὶ γιρεύει. Ἀκολουθῶς νὰ βάλῃ καὶ 4 ἢ 5 δράμια κατὰ τὸν ἄνθρωπον ρεβέντι νὰ βράσουν μαζί με τὸ σπληνόχορτον καὶ νὰ παίρνη ὡς ἔχω ἄνωθεν καὶ γιρεύει. Ἐδοκιμάσθη παρ' ἐμοῦ. Γ. Λώλης»¹⁹²¹.

Η συνταγή συναποτελείται από δυο μέρη, ή αλλιώς, από δυο επιμέρους συνταγές με διαφορετικό συνδυασμό στη καθεμιά του βασικού φαρμάκου, που είναι το σπληνόχορτο. Στην πρώτη συνιστάται ως ποτό το αφέψημα το σπληνόχορτου, βρασμένο μαζί με άσπρο κρασί. Δόση ένα ρακογνάλι (=τσιπουροπότηρο) πρωί και βράδυ. Στη δεύτερη συνιστάται το αφέψημα του σπληνόχορτου, βρασμένου μαζί με ρεβέντι («ρήον»), στην ίδια δόση.

Το πρόβλημα όμως είναι ποιο είναι το σπληνόχορτο της συνταγής, αφού κατά τον Χελδράιχ το λαϊκό αυτό όνομα 'σπληνόχορτο' έχουν τα

¹⁹²⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Ι. 117, 118 και 119.

¹⁹²¹. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 100, αρ. 166.

φυτά '*Scolopendrium vulgare*' και '*Scol. Hemionitis*'¹⁹²² αλλά και το φυτό '*Plantago serraria*', δηλαδή το «ἀρνόγλωσσον»¹⁹²³. Όμως και ακόμη δυο φυτά η '*Verbena officinalis*' (ιεροβοτάνη ή φαρμακευτική), κοινώς 'σταυροβότανο' ή 'γοργόγιαννη', η «ιέρὰ βοτάνη» του Διοσκουρίδη, και η '*Fibigia eriocarpa*' φέρουν το λαϊκό όνομα 'σπληνοχόρτι'¹⁹²⁴. Γι' αυτό και χρειάζεται η αδρομερής, έστω, περιγραφή των φύλλων του φυτού στην ιατροσοφική συνταγή και των τόπων όπου φυτρώνει ('εις ζερβά μέρη'). Με την περιγραφή του φύλλου ταιριάζει το φυτό 'σκαλοπένδρον τὸ κοινόν' (*Scolopendrium vulgare*), που είναι η «φυλλίτις» του Διοσκουρίδη¹⁹²⁵. Ιδιαίτερα όμως, ως προς τον τόπο όπου φυτρώνει, ταιριάζει το πολύ συγγενές του παραπάνω φυτού, 'σκαλοπένδριον ή ήμιονίτις' (*Scolopendrium hemionitis*), που είναι η «ήμιονίτις» του Διοσκουρίδη και που φυτρώνει σε βραχώδεις περιοχές και ονομάζεται από άλλους, όπως σημειώνει ο Διοσκουρίδης, «σπλήνιον» (που σημαίνει ότι συσχετίζεται με τη χρήση του για ασθένειες της σπλήνας), ενώ (κατά τον ίδιο), όταν πίνεται μαζί με ξίδι, λιώνει την πρησμένη σπλήνα¹⁹²⁶.

'Σπλήνιον' όμως ονομάζεται και το φυτό «ἄσπληνον» του Διοσκουρίδη¹⁹²⁷, που άλλοι το λένε «σκολοπένδριον», άλλοι «ήμιόνιον», άλλοι «σπλήνιον» και άλλοι «πτέρυγα» (φτερούγα) και που έχει τα φύλλα όμοια με το ζωύφιο σαρανταποδαρούσα, πολλά από μια ρίζα και που φυτρώνει στους βράχους και στους τοίχους που καλύπτονται από πέτρες¹⁹²⁸.

---

¹⁹²². Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 137 και Γεννάδ., σ. 901.

¹⁹²³. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 97 και Γεννάδ., σ. 145.

¹⁹²⁴. Βλ. Χελδράιχ, ό.π., σ. 86 και σ. 8 αντίστοιχα (για τα δυο αυτά φυτά).

¹⁹²⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 901 και Διοσκ., Ὑλη, III. 107, όπου σημειώνεται για τα φύλλα ότι μοιάζουν με αυτά του λάπατου, είναι όμως πιο μακριά και πιο θαλερά, ενώ από πίσω έχουν κάτι σαν λεπτά και κρεμασμένα σκουλήκια. Φυτρώνει σε σκιερές περιοχές και σε κήπους. Στο φυτό αυτό ο Διοσκουρίδης δεν αποδίδει θεραπευτικές της σπλήνας ιδιότητες. Βλ. ό.π.

¹⁹²⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 135: «ήμιονίτις, οί δέ σπλήνιον' ...».

¹⁹²⁷. Είναι το φυτό 'γυμνόγραμμα τὸ κητεράχιον' (*Gemmogramme Ceterach* ή *Ceterach officinarum*). Βλ. Γεννάδ., σ. 234.

¹⁹²⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 134 (vol. II. p. 143, 7-10): «ἄσπληνος' οί δέ σκολοπένδριον, οί δέ ήμιόνιον, οί δέ σπλήνιον, οί δέ πτέρυγα καλοῦσι. Φύλλα έχει σκολοπένδρω τῷ θηρίῳ όμοια, πλείονα ἀπό μιᾶς ρίζης, φυόμενα ἐν πέτραις καί τοίχοις τοῖς ἀπό τῶν κοχλάκων παλισκίους...».

Και για τα φύλλα του φυτού αυτού, που το όνομά του («ἄσπληνον» ή «σπλήνιον») έχει σχέση με τις από την αρχαιότητα αποδιδόμενες σ' αυτό θεραπευτικές ιδιότητες στις παθήσεις της σπλήνας, ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι αν, βρασμένα μαζί με ξίδι, πίνονται για σαράντα μέρες, έχουν την δυνατότητα (δηλαδή τη θεραπευτική ιδιότητα) να λιώνουν την (πρησμένη) σπλήνα. Αλλά πρέπει, συνεχίζει ο Διοσκουρίδης, να τοποθετείται και κατάπλασμα στη σπλήνα από φύλλα (του «ἄσπληνου») λιωμένα μαζί με κρασί¹⁹²⁹, οπότε έχουμε εδώ και μια αναφορά για βοηθητική χρήση του κρασιού σε φάρμακο κατά της διόγκωσης της σπλήνας.

Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του ο Διοσκουρίδης παρατηρεῖ ὅτι τις (πρησμένες) σπλήνες τις λιώνουν (συρρικνώνουν) γρήγορα το «ἄσπληνο», που το λένε και «ἡμίονιο», και μάλιστα και το ἴδιο το φυτό μαζί με ξίδι, ἀλλὰ και το ἀφέψημα του ἄσπληνου, που λέγεται και «σκολοπένδριο», μαζί με ξίδι σε διάστημα τριάντα ἡμερῶν¹⁹³⁰. Προσθέτει μάλιστα στη συνέχεια ὅτι το φυτό «ἄσπληνον», αν τοποθετηθεῖ ως κατάπλασμα μαζί με ρόβι, κάνει καλό (ὠφελεῖ) σε ὅσους πάσχουν ἀπὸ τη σπλήνα¹⁹³¹.

Στο δεύτερο μέρος της συνταγῆς του θέματος μας συνιστάται ἀφέψημα ἀπὸ το βράσιμο του σπληνόχορτου μαζί με ρεβέντι («ῥῆον»). Για το ρεβέντι, που στον Διοσκουρίδη λέγεται «ῥῆον» ἢ «ῥᾱ»¹⁹³², ο τελευταῖος σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι, ὅταν πίνεται, κάνει καλό (μεταξύ ἄλλων και) σε ὅσους πάσχουν ἀπὸ ἀσθένειες της σπλήνας¹⁹³³.

¹⁹²⁹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 134, 2 (vol. II, p. 144, 3-5): «δύναμιν δὲ ἔχει τὰ φύλλα ἀποζεσθέντα σὺν ὄξει καὶ πινόμενα ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα σπλήνα τήκειν· δεῖ δὲ καὶ καταπλάσσειν τὸν σπλήνα τοῖς φύλλοις λείοις σὺν οἴνῳ...».

¹⁹³⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 63, 1-2: «τήκουσι δὲ συντόμως σπλήνας· ἄσπληνος, ἦν καὶ ἡμίονιον καλοῦσιν, ἢ πόα μετ' ὄξους... ἄσπληνου τοῦ σκολοπενδρίου καλουμένου τὸ ἀπόζεμα μετ' ὄξους ἐπὶ ἡμέρας λ'...».

¹⁹³¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 64, 1-2: «καταπλάσσόμενα δὲ παραλαμβάνεται ὠφελίμως ἐπὶ τῶν σπληνικῶν... ἄσπληνος <ἢ> πόα μετ' ὀρόβου καταπλάσσομένη...».

¹⁹³². Πρόκειται για τὸ ρίζωμα τοῦ φυτοῦ 'ῥῆον' (Rheum), που εἶναι γνωστὸ ὡς 'ραβέντι' ἢ 'ρεβέντι' (ἀπὸ το τουρκ. 'Ραβέντ'). Ἀπὸ τα τέσσερα εἶδη τοῦ φαρμακευτικοῦ αὐτοῦ φυτοῦ τὸ «ῥῆον» ἢ «ῥᾱ» τοῦ Διοσκουρίδη ἀναφέρεται στο 'ῥῆον τὸ πόντικον' (Rheum Rharonticum), που φύεται στις μεταξύ του ποταμοῦ Βόλγα (αρχ. ὄνομα. «Pᾱ», ἐξ οὗ και τὸ «ῥᾱ» τοῦ Διοσκουρίδη) και της κεντρικῆς Ἀσίας χωρῶν. Βλ. Γεννάδ., σ. 823-824.

¹⁹³³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 2, 2: «ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς... σπληνικούς...».

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι και το κρασί ή το ξινό κρασί αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη πάρα πολλές φορές ως δεύτερο συστατικό φαρμάκων για παθήσεις της σπλήνας¹⁹³⁴.

51. Όταν δέν κατουρή ὁ ἄνθρωπος
(σ. 100, αρ. 167)

«Όταν δέν κατουρή ὁ ἄνθρωπος, ἐπῆρε φάρμακα καὶ δέν ὠφελήθη, να κάμη τὸν ἐξῆς τρόπον, δοκιμασμένον ἀπὸ ἐμέ...».

Ἡ συνταγή αὐτή (με τὴ σημείωση τοῦ συντάκτη-αντιγραφέα τῆς «δοκιμασμένον ἀπὸ ἐμέ» καὶ τὴν υπογραφή τοῦ στο τέλος Γ. Λώλης) συνιστᾷ κατὰ τῆς δυσουρίας ποτό-φάρμακο ἀπὸ τα ἐξῆς: Μία χεριά αγριάδα, μία χεριά μακεδονήσι (δηλαδή μαϊντανό) μαζί με τὴ ρίζα τοῦ, μί ρίζα καὶ φύλλα δεντρομολόχας ἢ ἀντὶ αὐτῆς (αν ὑπάρχει) ρίζα καὶ φύλλα μολόχας απλής, μία χεριά φλούδα ἀπὸ ἀρκουδοπούρναρο, μία χεριά ρίζα ἀπὸ κατρουλιά, που ἄλλοι τὴ λένε καὶ λαγομηλιά. Αὐτὰ βράζονται με νερό, στραγγίζονται, προστίθεται σε αὐτὰ ἓνα δράμι νίτρου, τὸ φάρμακο τοποθετεῖται σε μπουκάλι καὶ ὁ ἀσθενὴς παίρνει κάθε ὥρα ἀπὸ ἓνα κουτάλι φαγητοῦ ἢ καὶ περισσότερο¹⁹³⁵.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ φυτὸ ἀρκουδοπούρναρο, που εἶναι τὸ φυτὸ ἐλαιόπρινος ὁ ὀξύφυλος (*Ilex Aquifolium*) καὶ που, ἐνῶ στο Θεόφραστο ἀναφέρεται ὡς κῆλαστρος κατὰ τὸν Sprengel¹⁹³⁶, στον Διοσκουρίδη δὲν ἀναφέρεται καθόλου ἢ τουλάχιστον δὲν ἔχει ταυτιστεῖ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς με κανένα ἀπὸ τα φυτὰ που πραγματεύεται ὁ Διοσκουρίδης, ὅλα τα ἄλλα λαϊκὰ φάρμακα τῆς συνταγῆς συνιστῶνται καὶ ἀπὸ τὸν Διοσκουρίδη κατὰ τῆς δυσουρίας ἢ συναφῶν παθῆσεων. Πιο συγκεκριμένα:

Για τὴν αγριάδα, που φέρει τὸ φυτὸλογικὸ ὄνομα κυνόδους ὁ δάκτυλος (*Cynodon Dactylon*) καὶ τα λαϊκὰ ὀνόματα ἀγριάδα, ἄγλωσσο, ἀργάστη, ἀγράστη κ.α. καὶ φύεται παντοῦ στην Ελλάδα καὶ που στον

¹⁹³⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. Π. 63 καὶ 64.

¹⁹³⁵. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 100, αρ. 167: «Μία χεριά ἀγριάδα... θαυμάσιον καὶ δοκιμασμένον. Γ. Λώλης».

¹⁹³⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 297-298.

Διοσκουρίδη αναφέρεται ως «ἄγρωστις»¹⁹³⁷, ο τελευταίος σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ὅτι το ἀφέψημα τῆς ρίζας τῆς, ὅταν πίνεται, κάνει καλὸ στις περιπτώσεις κωλικῶν, δυσουρίας καὶ ἐλκῶν τῆς ουροδόχου κύστης καὶ σπάει τις πέτρες (ενν. μέσα στην κύστη ἢ στο ουροποιητικὸ σύστημα)¹⁹³⁸. Ἀλλά καὶ στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' παρατηρεῖ ὅτι ἡ αγριάδα σε συνδυασμὸ με το αρωματικὸ καλάμι, βρασμένα μαζί σὲ νερό, βοηθάει στις περιπτώσεις δυσουρίας¹⁹³⁹.

Για τὸ 'μακεδονήσι' τῆς συνταγῆς, που εἶναι τὸ φυτό «πετροσέλινον τὸ ἥμερον» (*Petroselinum sativum* ἢ *Arium Petroselinum*), ὁ γνωστὸς μας μαϊντανός (ἢ 'μανδανός' ἢ 'μαντανός' ἢ 'περσίμολο') καὶ που πήρε τὸ νεότερο ὄνομά του ('μακεδονήσι') ἀπὸ τὴν περιοχὴ ὅπου ἰδιαίτερα φύεται καὶ εὐδοκιμεῖ, ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι φυτρώνει σε ἀπόκρημνους τόπους στη Μακεδονία καὶ ὁ σπόρος του εἶναι διουρητικὸς καὶ κατάλληλος (μεταξὺ ἄλλων καὶ) για τοὺς κωλικούς καὶ για τοὺς πόνους τῶν νεφρῶν καὶ τῆς ουροδόχου κύστης καὶ ὅτι αναμειγνύεται (προστίθεται) στα διουρητικὰ αὐτὰ φάρμακα¹⁹⁴⁰. Στα διουρητικὰ φάρμακα, που ὠφελοῦν ὅσους ἔχουν δυσουρία, ἐντάσσει ὁ Διοσκουρίδης καὶ τὸ χυμὸ τοῦ πετροσέλινου (μαϊντανού) στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του¹⁹⁴¹.

Ἡ δένδρομολόχα τῆς συνταγῆς εἶναι τὸ φυτό 'ἀλθαία ἢ ῥοδανθῆς' (*Althaea rosea*), ἡ «δένδρομαλάχη» τοῦ Γαληνοῦ. Ὁ Διοσκουρίδης περιγράφει ποικιλία τῆς ἀλθαίας, τὴν «ἀλθαίαν τὴν φαρμακευτικὴν» (*Althaea officinalis*), που τὴν ὀνομάζει καὶ «ἐβίσκον» καὶ που εἶναι γνωστὴ ὡς 'νερομολόχα' καὶ ὡς 'βίσκος', ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται καὶ ἡ ἀλταία τῶν φαρμακείων («ρίζα ἀλθαίας», *radix Althaeae*)¹⁹⁴². Σημειώνει λοιπὸν για

¹⁹³⁷. Βλ. Γεννάδ., σ. 583-584. Βλ. καὶ ὁ.π., σ. 13 (ἄγρωστις, *Agropyrum*).

¹⁹³⁸. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 29: «ἄγρωστις... τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτῆς πινόμενον ποιεῖ πρὸς στρόφους καὶ δυσουρίας καὶ τὰ περὶ κύστιν ἔλκη καὶ λίθους θρύπτει».

¹⁹³⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 113, 1 καὶ 4: «δυσουρίαὶς δὲ βοηθεῖ πινόμενα... κάλαμος ἀρωματίτης μετὰ ἀγρώστεως ρίζης... ἐψηθεὶς ἐν ὕδατι...».

¹⁹⁴⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 66 (πετροσέλινον): «... φύεται ἐν Μακεδονίᾳ ἐν ἀποκρήμνοις τόποις. σπέρμα δὲ... οὐρητικόν, ... ἀρμόζον καὶ πρὸς... στρόφους, πρὸς τε... πόνους καὶ νεφρῶν καὶ κύστεως ἐν ποτῶ λαμβανόμενον' μείγνυται δὲ καὶ οὐρητικαῖς...».

¹⁹⁴¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 119, 1-2: «...καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας... χυλός... πετροσελίνοῦ...».

¹⁹⁴². Βλ. Γεννάδ., σ. 42 (Ἀλθαία, *Althaea*).

την αλθαία, που μερικοί αποκαλούν και 'έβισκον', ότι είναι είδος άγριας μολόχας και (μεταξύ άλλων) ότι το αφέψημα της ρίζας της, όταν πίνεται με κρασί, ωφελεί όσους έχουν δυσουρία και πέτρες (ενν. στο ουροποιητικό σύστημα, νεφρά, ουρητήρα, ουροδόχο κύστη)¹⁹⁴³. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του σημειώνει για την αλθαία ότι το αφέψημα της ρίζας της, αν πίνεται με κρασί, ωφελεί όσους έχουν δυσουρία¹⁹⁴⁴ και ότι η ρίζα και ο σπόρος της αλθαίας θρυμματίζουν τις πέτρες στην ουροδόχο κύστη, όταν πίνονται με κρασί¹⁹⁴⁵.

Όσο για την 'απλή μολόχα' της συνταγής που συνιστάται σε περίπτωση έλλειψης της δενδρομολόχας και που είναι το φυτό 'μαλάχη ή άγρία'(malva sylvestris), κοινώς 'μολόχα' ή 'αμπελόχα' και που σ' αυτήν ακριβώς αναφέρεται η «μολόχη κηπευτή» του Διοσκουρίδη¹⁹⁴⁶, ο τελευταίος σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ότι είναι ωφέλιμη (μεταξύ άλλων και) για την ουροδόχο κύστη και ότι σταματάει τους πόνους της κύστης ο καρπός της μολόχας, αν πίνεται με κρασί, αφού ανακατωθεί με αυτόν ο σπόρος άγριου λωτού¹⁹⁴⁷. Παρατηρεί ακόμη ότι η μολόχα, όταν τρώγεται, θεραπεύει την ουροδόχο κύστη που συγκεντρώνει καταρροϊκά υγρά¹⁹⁴⁸. Όλα αυτά βέβαια δεν είναι άσχετα με τη δυσουρία της συνταγής του ιατροσοφίου.

Για το φυτό 'κατουρλιά' ή 'κατρουλιά' ή 'λαγομηλιά', που είναι η «μυρσίνη ή άγρία» ή «μυρτάκανθα» ή «όξυμυρσίνη» του Διοσκουρίδη¹⁹⁴⁹, ο τελευταίος σημειώνει ότι τα φύλλα της και ο καρπός της, όταν πίνονται

¹⁹⁴³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 146, 1-2: «ἀλθαία, ἣν ἐνιοὶ ἐβίσκον καλοῦσι, μολόχης ἐστὶν ἀγρίας εἶδος... τὸ δὲ τῆς ρίζης ἀφέψημα πινόμενον σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας, λιθιῶντας...».

¹⁹⁴⁴. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 119, 1-2: «...καὶ ταῦτα δὲ πινόμενα σὺν οἴνῳ ὠφελεῖ δυσουροῦντας... ἀλθαίας τῆς ρίζης ἀφέψημα...».

¹⁹⁴⁵. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 117: «λίθους δὲ τοὺς ἐν κύστει θρύπτει πινόμενα σὺν οἴνῳ... ἀλθαίας ρίζα καὶ τὸ σπέρμα...».

¹⁹⁴⁶. Βλ. Γεννάδ., σ. 633-634.

¹⁹⁴⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 118 (μολόχη), 1-2: «μολόχη... ἢ κηπευτή... κύστη ὠφέλιμος... ὁ δὲ καρπὸς μιγέντος αὐτῷ λωτοῦ ἀγρίου σπέρματος πινόμενος μετ' οἴνου τὰ περὶ κύστιν ἀλγήματα παύει».

¹⁹⁴⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 112: «ἰᾶται δὲ κύστιν ῥευματιζομένην μολόχη ἐσθιομένη...».

¹⁹⁴⁹. Πρόκειται για το φυτό 'όξυμυρσίνη ή άκανθώδης' (Ruscus aculeatus) με τα κοινά ονόματα 'οξυμερσίνη', 'αγριομερσίνη', 'κουρελλιά', 'μερσίνη', 'πιρνάρι', 'λαγομηλιά' (όπως και στη συνταγή μας), 'ρουσκοκούκκι', 'νεροκοθουλήθρα' κ.α., που χρησιμοποιούνταν ως φάρμακο παλαιότερα από το λαό, κατά την παρατήρηση του Γεννάδιου. Βλ. Γεννάδ., σ. 726-727 και Χελδράιχ, σ. 117.

με κρασί, έχουν την δυνατότητα (θεραπευτική ιδιότητα) να κινούν τα ούρα και (μεταξύ των άλλων θεραπευτικών ιδιοτήτων) να θρυμματίζουν τις πέτρες στην ουροδόχο κύστη αλλά, όπως ο ίδιος παρατηρεί, και το αφέψημα της ρίζας της, όταν πίνεται με κρασί, κάνει τα ίδια πράγματα¹⁹⁵⁰. Τα ίδια περίπου παρατηρεί ο Διοσκουρίδης για την 'όξυμυρσίνη' (δηλαδή την 'κατρουλιά' ή 'λαγομηλιά' της συνταγής μας) στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' έργο του, όπου σημειώνει ότι στις δυσουρίες (δυσκολίες στην ούρηση) βοηθούν, όταν πίνονται, (μεταξύ άλλων και) η ρίζα της οξυμυρσίνης, που ονομάζεται και «ἀγρία μυρτιά», βρασμένη¹⁹⁵¹, η οποία, κατά τον Διοσκουρίδη, ανήκει και στα φάρμακα (όπως σημειώνει πιο κάτω στο ίδιο έργο του), που όταν πίνονται με κρασί, θρυμματίζουν τις πέτρες στην ουροδόχο κύστη. Η ρίζα της οξυμυρσίνης μάλιστα πρέπει να πίνεται μουσκεμένη μέσα σε γλυκό κρασί και ο καρπός της (ο σπόρος) μέσα σε κρασί γενικά¹⁹⁵².

Όσο για το νίτρο (το τελευταίο φάρμακο της συνταγής) ο Διοσκουρίδης παρατηρεί μόνο ότι σταματάει τους κωλικούς¹⁹⁵³.

52. Εἰς πρῆσμα ἀνθρώπου

(σ. 103, αρ. 173)

«Νὰ βάλῃ σπλόνον κουπανισμένον τὴν ἡμέραν πολλές φορές, ἕως νὰ γιρεύει. Ἀπὸ τὴν πεθερά μου»¹⁹⁵⁴.

Αξιζει να παρατηρηθεί ότι η παραπάνω συνταγή πέρασε από τη μνημονική-προφορική παράδοση στη γραπτή, αφού ο συντάκτης της, Γ. Λώλης, που σημείωσε και το όνομά του στην επόμενη συνταγή υπ'

¹⁹⁵⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 144 («μυρσίνη ἀγρία»), 2: «δύναμιν δὲ ἔχει τὰ φύλλα καὶ ὁ καρπὸς ἐν οἴνῳ πινόμενα οὔρα κινεῖν... λίθους τοὺς ἐν κύστει θρύπτειν... καὶ τὸ ἀφέψημα δὲ τῆς ρίζης σὺν οἴνῳ ποθὲν τὰ αὐτὰ ποιεῖ...».

¹⁹⁵¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 113, 1-2: «δυσουρίαις δὲ βοηθεῖ πινόμενα... ὄξυμυρσίνης <τῆς καὶ μυρσίνης> ἀγρίας ρίζα ἀπεξεσμένη...».

¹⁹⁵². Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 117: «λίθους τε τοὺς ἐν κύστει θρύπτει πινόμενα σὺν οἴνῳ... ὄξυμυρσίνης ρίζα ἐν γλυκεῖ ἀποβρεχομένη καὶ ὁ καρπὸς σὺν οἴνῳ...».

¹⁹⁵³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 113, 2: «ἐκ περισσοῦ δὲ τὸ νίτρον καὶ στρόφους παύει...».

¹⁹⁵⁴. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 103, αρ. 173.

αριθμόν 174, την οποία όμως δεν θα πραγματευτούμε ως άσχετη με τα έργα του Διοσκουρίδη, την κατέγραψε, όπως και την επόμενη, από την πεθερά του, πράγμα που δείχνει την εναλλακτική αμφίδρομη σχέση γραπτής και μνημονικής παράδοσης και στα νεότερα χρόνια, κάτι βέβαια που ίσχυε πάντα. Κάποιοι διαβάζουν και διαδίδουν προφορικά ιατρικές συνταγές αλλά και καταγράφουν συνταγές σε χειρόγραφα από τη μνημονική παράδοση. Και το πιο αξιοπρόσεκτο είναι ότι και αυτή η συνταγή, όπως και οι άλλες που έχουν άμεση πηγή τη μνημονική παράδοση, σχετίζεται με ανάλογη συνταγή του Διοσκουρίδη και τις παρατηρήσεις του για το παραπάνω φυτό (σπλόνο) και τις θεραπευτικές του ιδιότητες. Σημειωτέον ότι και σε άλλη προηγούμενη συνταγή του ιατροσοφίου βρήκαμε τον φλόμο (σπλόνο) ως φάρμακο κατά των οιδημάτων.

Σπλόνος είναι το λαϊκό όνομα, ή καλύτερα ένα από τα λαϊκά ονόματα, του φυτού 'φλόμος ό ἄρρην' ή 'φλόμος ή θάψος' (*Verbascum Thapsus*), στο οποίο (φυτό) αναφέρεται η «ἄρρην φλόμος» του Διοσκουρίδη¹⁹⁵⁵. Για τα φύλλα του σπλόνου ο Διοσκουρίδης σημειώνει στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ότι βρασμένα σε νερό χρησιμοποιούνται ως κατάπλασμα στα πρηξίματα¹⁹⁵⁶, ενώ στην παραπάνω λαϊκή συνταγή χρησιμοποιείται 'κοπανισμένος' ο σπλόνος ως κατάπλασμα για τον ίδιο σκοπό, όπως είδαμε πιο πάνω.

Παρόμοιες αναφορές για τις θεραπευτικές ιδιότητες του φλόμου σε περιπτώσεις οιδημάτων βρίσκουμε και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του Διοσκουρίδη, όπου ο τελευταίος παρατηρεί ότι τα χρόνια πρηξίματα θεραπεύουν, αν χρησιμοποιηθούν ως κατάπλασμα (μεταξύ πολλών άλλων και) τα φύλλα του φλόμου βρασμένα¹⁹⁵⁷, τα οποία φύλλα, όπως σημειώνει στη συνέχεια, μαλακώνουν και τα σκληρώματα¹⁹⁵⁸ (δηλαδή τα σκληρά ογκώματα).

---

¹⁹⁵⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 999-1000 (φλόμος, *Verbascum*). Λέγεται 'φλόμος' ή 'καλάνθρωπος', αλλά και σπλόνος. Βλ. Γεννάδ., σ. 1000 και Χελδράιχ, ό.π., σ. 83. Είναι φυτό φαρμακευτικό (φλόμου φύλλα, *Folia Verbascæ*). Βλ. Γεννάδ., σ. 1000.

¹⁹⁵⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 103 (φλόμος), 3: «τὰ δὲ φύλλα ἐφθὰ ἐν ὕδατι πρὸς οἰδήματα... καταπλάσσεται...».

¹⁹⁵⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 138, 1 και 3: «τὰ δὲ χρόνια οἰδήματα ἰᾶται καταπλασσόμενα... φλόμου φύλλα ἐφθὰ...».

¹⁹⁵⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 141, 1-2: «καὶ σκληρίας δὲ μαλάσσει... φλόμου <φύλλα>...».

53. Εἰς ὅποιον δὲν ἔχει τρίχες εἰς τὸ κεφάλι
(σελ. 104-105, αρ. 179)

Ἡ συνταγή συνιστᾷ λούσιμο του κεφαλιού με αψινθιά και στη συνέχεια με πικροδάφνη για 40-50 μέρες. Ὑστερα συνιστᾷ ἐπάλειψη του τριχωτού της κεφαλῆς με μείγμα ἀπὸ στάχτη καμένης βδέλλας (ἡ στάχτη βδέλλας συνιστᾶται και ἀπὸ προηγούμενη συνταγή υπ' αριθμόν 177, σ. 104 στο δημοσιευμένο γιατροσόφι, ἀσχετη με τα ἔργα του Διοσκουρίδη) και ἀπὸ στάχτη δέρματος σκαντζόχοιρου πρωί και βράδυ¹⁹⁵⁹.

Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστική ἡ ἐξῆς σημείωση (στο τέλος της συνταγῆς) του συντάκτη της: «Ἐγὼ ὑποθέτω ὅτι θὰ φυτρώνουν εἰς τοὺς φαλακροὺς <τρίχες>, ἂν τὸ ἔπραττον».

Απὸ τα παραπάνω φάρμακα (αψινθιά¹⁹⁶⁰, πικροδάφνη¹⁹⁶¹, καμένο δέρμα ἀπὸ σκαντζόχοιρο, καμένη βδέλλα¹⁹⁶²) για την θεραπεία της αλωπεκίας ο Διοσκουρίδης συνιστᾷ μόνο το καμένο δέρμα του σκαντζόχοιρου ἢ ακανθόχοιρου («χερσαίου ἐχίνου δέρμα καέν») για την αντιμετώπιση της αλωπεκίας, φάρμακο που το σχολιάσαμε κατὰ την πραγμάτευση ἄλλης προηγούμενης λαϊκῆς συνταγῆς με σχετικές παραπομπές στα ἔργα του Διοσκουρίδη¹⁹⁶³.

¹⁹⁵⁹. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 104-105, αρ. 179: «...Πρώτον θὰ λουσθῆ με ἀψινθέαν... ἂν τὸ ἔπραττον».

¹⁹⁶⁰. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III. 23 («ἀψίνθιον»).

¹⁹⁶¹. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 81 («νήριον»). Πρόκειται για το φυτό 'νήριον ἢ ῥοδοδάφνη' (*Nerium Oleander*), κοινῶς πικροδάφνη. Βλ. Γεννάδ., σ. 699-700.

¹⁹⁶² Στα ἔργα του Διοσκουρίδη δεν βρίσκουμε τη χρήση βδέλλας.

¹⁹⁶³. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II. 2: «καὶ τοῦ χερσαίου δὲ ἐχίνου τὸ δέρμα καέν πρὸς ἀλωπεκίας μετὰ πίσης καταχρίομενον ἀρμόζει...». Επίσης βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 89, 1-2: «ἀλωπεκίας δὲ τὰς ἐν ταῖς κεφαλαῖς καὶ τῷ γενεῖω ἰᾶται καταχρίομενα... ἐχίνου δέρμα κεκαυμένον καὶ ἐσβεσμένον πίση ὑγρᾶ...».

54. Εἰς ἄνθρωπον ὅπου νὰ πονῆ εἰς τὴν κοιλιά
ἦτοι εἰς τὸ χουλιάρι τῆς καρδιᾶς
(σελ. 105, αρ. 180)

Ἡ συνταγὴ συνιστᾶ ὡς ρόφημα που προέρχεται ἀπὸ το βράσιμο απήγανου ('μιᾶς χεριᾶς'), ρακῆς (δηλαδὴ τσίπουρου) μισῆς οκάς μαζί με μισή οκά νερό. Δόση ἓνα ρακογνάλι (τσιπουροπότηρο) πρωὶ και βράδν¹⁹⁶⁴.

Το 'χουλιάρι τῆς καρδιᾶς' εἶναι το σημεῖο του θώρακα πάνω ἀπὸ το ὁποῖο ενώνονται οἱ πρώτες πλευρῆς ἀπὸ τα δυο ημιθωράκια στο στήθος. Ὄταν ἡ 'κοιλιά' ὡς ευρύτερη περιοχή πονάει σ'εκεῖνο το σημεῖο δεν πρόκειται για πόνο της καρδιᾶς (και δεν εννοεῖται βέβαια ἐδῶ ο πόνος του εμφράγματος) ἀλλὰ για πόνο του θώρακα ἢ του στομάχου.

Ὁ ἀπήγανος της συνταγῆς εἶναι το φυτὸ 'ρύτῆ ἢ βαρύσομος' (*Ruta graveolens*) με τα κοινὰ ονόματα πῆγανον, πῆγανος, ἀπήγανος, πῆανον, που εἶναι το «πῆγανον ἡμερον» ἢ «κηπαῖον» του Διοσκουρίδη, φυτὸ φαρμακευτικὸ¹⁹⁶⁵. Στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' ἔργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει ὅτι, ἀν βραστεῖ μαζί με ξερό ἀνήθο και χρησιμοποιηθεῖ ὡς ποτό-φάρμακο, σταματᾶει τοὺς κωλικούς, ἀλλὰ κάνει καλὸ και στοὺς πόνους των πλευρῶν και του θώρακα¹⁹⁶⁶. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ο Διοσκουρίδης συνιστᾶ τον ἀπήγανο σε διάφορες παθήσεις του θώρακα και της κοιλιάς, ὅπως για παράδειγμα σε περιπτώσεις χρόνιας πλευρίτιδας¹⁹⁶⁷ ἀλλὰ και ὡς κατάπλασμα στην ἴδια περίπτωση¹⁹⁶⁸, ἐπίσης

¹⁹⁶⁴. Βλ. Ράπτης, ὁ.π., σ. 105, αρ. 180: «...νὰ κάμη τὸν ἐξῆς τρόπον... ἐδοκιμάσθη εἰς πολλούς. Γ. Λώλης».

¹⁹⁶⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 853 (Ρυτῆ ἢ βαρύσομος). Φυτὸ φαρμακευτικὸ (πηγάνου πόα, *Herba seu folia Rutae*). Σε ευρωπαϊκῆς χώρες χρησιμοποιοῦνταν παλαιότερα και ὡς μέσο ἐκτροψης, ἐνῶ στην Ἰταλία ἀλλὰ και ἀλλοῦ χρησιμοποιοῦνταν και σε περιήπτα (χαῖμαλιά, φυλαχτά κ.τ.λ.) ἐνάντια στο κακὸ μάτι (δηλαδὴ ὡς ἀντιβασκάνιο), ἐνῶ στο μεσαιῶνα, ἀλλὰ και σήμερα ἀκόμη, θεωρεῖται ὡς μαγικὸ φυτὸ. Βλ. Hauschild, *Hexen*, S. 35 (*Raute*).

¹⁹⁶⁶. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, III, 45, 2: «... ἐψηθὲν δὲ σὺν ἀνήθῳ ξηρῷ και ποθὲν στρόφους παύει· ποιεῖ δὲ και πρὸς πλευρᾶς πόνον και θώρακος...».

¹⁹⁶⁷. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 37, 1-2: «πλευριτικούς δὲ ὠφελεῖ... ἐπὶ δὲ τῶν κεχροτισμένων... πηγάνου ἀπόζεμα... σαγαπηνοῦ δραχμῆ α' μετὰ πηγάνου ἀποζέματος...».

¹⁹⁶⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II, 37, 4: «καταπλασσομένα δὲ ὠφελεῖ τοὺς πλευριτικούς... κυπάρισσος σὺν πηγάνου φύλλοις...».

ως αφέψημα στις χρόνιες συστροφές των εντέρων με κωλικούς¹⁹⁶⁹ αλλά και ως κατάπλασμα στην ίδια περίπτωση¹⁹⁷⁰, ακόμη και σε περίπτωση ειλεού των εντέρων, όταν ο απήγανος εισάγεται με κλύσμα¹⁹⁷¹.

Όσο για τη ρακή, δηλαδή το τσίπουρο (αφέψημα τῶν στεμφύλων τοῦ σταφυλιοῦ), ο Διοσκουρίδης σημειώνει ότι ως κλύσμα ωφελεί σε περιπτώσεις δυσεντερίας και κοιλιακών, ενώ για τα κουκούτσια από τα στέμφυλα (τσίπουρα) παρατηρεί ότι είναι καλά για το στομάχι και συνιστώνται σε όσους έχουν δυσεντερία, κοιλιακά και χαλαρωμένο στομάχι¹⁹⁷².

**55. Ὅστις ἔχει φαγούραν εἰς τὸ σῶμα του καὶ κάποτε βγαίνουν
σὰν μύτες μὲ ἐν ὑγρόν
(σελ. 105, αρ. 182)**

Η συνταγή συνιστά επαλείψεις με μείγμα από μπαρούτι (πυρίτιδα), θειάφι (θειόν), σκόρουδο (σκόρδο) και λεϊμονόζωμο (χυμό λεμονιού)¹⁹⁷³.

Προφανώς πρόκειται για την αντιμετώπιση με τα πιο πάνω λαϊκά φάρμακα της φαγούρας που συνοδεύεται 'κάποτε' και από μικρές φλύκταινες ή εκζέματα.

Από τα παραπάνω φάρμακα της συνταγής η πυρίτιδα (μπαρούτι) και η λεμονιά δεν είναι γνωστά στην εποχή του Διοσκουρίδη. Η πρώτη

¹⁹⁶⁹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 42, 1-2: «πρὸς δὲ τοὺς στροφουμένους χρονίως ἀρμόζει πινόμενα... ἔλαιον πινόμενον μετὰ πηγάνου ἀφεψήματος...».

¹⁹⁷⁰. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 45: «καταπλασσομένα δὲ ὠφελεῖ τοὺς στροφουμένους... πίτυρα σὺν πηγάνου ἀποζέματι καὶ ὄξει...».

¹⁹⁷¹. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. II. 47, 1: «εἰλεώδεις δὲ ὠφελεῖ ἐνιέμενα ἔλαιον πηγάνου αὐτῶ ἐναψηθέντος...», (δηλαδή όσους πάσχουν από ειλεό των εντέρων τους ωφελούν, αν εισαχθούν με κλύσμα κάποια συγκεκριμένα φάρμακα μεταξύ των οποίων και το λάδι, αν βραστεί μέσα σε αυτό απήγανος...».

¹⁹⁷². Βλ. Διοσκ., Ὑγλ., V. 3, 2: «τὸ δὲ ἀφέψημα... ἀναλελυμένοις».

¹⁹⁷³. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 105, αρ. 182: «...νὰ κάμη τὸν ἐξῆς τρόπον: μέρος μπαρούτι... μολύνονται».

εφευρίσκειται το 1340 μ.Χ.¹⁹⁷⁴, ενώ η δεύτερη (λεμονιά) ήταν ακόμη τον 10^ο αιώνα μ.Χ. άγνωστη στους Άραβες. Στην Ιταλία ήταν γνωστή τον 13^ο και 14^ο αιώνα. Στο «Γεωπονικόν» του Αγαπίου του Κρητός το λεμόνι αναφέρεται ως συνηθισμένος πλέον καρπός της Ανατολής το 1647¹⁹⁷⁵.

Τα άλλα όμως δυο φάρμακα αναφέρονται από τον Διοσκουρίδη σε παρόμοιες περιπτώσεις. Συγκεκριμένα στο 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του ο Διοσκουρίδης σημειώνει για το «θειόν» (θειάφι) ότι σταματάει τις φαγούρες σε ολόκληρο το σώμα, αν πασπαλιστεί με σόδα¹⁹⁷⁶. Η σόδα βέβαια υπάρχει ως συστατικό της πυρίτιδας¹⁹⁷⁷, την οποία συνιστά ως φάρμακο η συνταγή. Και στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' υπάρχουν αρκετές αναφορές του Διοσκουρίδη στη θεραπευτική δράση του θείου σε περιπτώσεις κνησμών¹⁹⁷⁸, τα δε σχετικά χωρία από το έργο του έχουμε παραθέσει στα προηγούμενα κατά την εξέταση ανάλογης συνταγής.

Για το σκόρδο ο Διοσκουρίδης παρατηρεί ότι μαζί με αλάτι και λάδι θεραπεύει τα εξανθήματα¹⁹⁷⁹.

56. <Εἰς πρήσιμα λιμποῦ>¹⁹⁸⁰

(σ. 106, αρ. 185)

«Ἐνός πατριώτη μου ἐπρήσι/θηκεν τὸ λιμποῦν. Ἐκαμε τὸν/ ἐξῆς τρόπον. Ἐμασε[ν] σπλόνια/ χόρτον καὶ τὸ ἔβρασε καὶ τὸ ἔκαμε κατάπλασμα καὶ ἀπα/λ<λ>άχθηκεν. Γ.Λώλης»¹⁹⁸¹.

¹⁹⁷⁴. Βλ. Πύρρος, *Φαρμακοποιία*, § 206, σ. 226-227 και ιδιαίτερα σ. 227, όπου ο Πύρρος σημειώνει: «Ἡ κόνις αὐτή, ἥτις εὑρέθη ἀπὸ τινος Σκβάρξ τοῦ Φριπούργου εἰς τὴν Βρισγοβίαν, κατὰ τὸ 1340 ἔτος μετὰ Χριστόν, ἡ ὁποία εἶθε νὰ μὴ εὑρίσκετο εἰς τὸν κόσμον!...».

¹⁹⁷⁵. Βλ. Γεννάδ., σ. 335 (κίτριον ἢ λεμονέα).

¹⁹⁷⁶. Βλ. Διοσκ., *Υἱη*, V. 107, 2: «θειόν... παύει καὶ τοὺς καθ' ὅλον τὸ σῶμα κνησμούς σὺν νίτρῳ σηχόμενον...».

¹⁹⁷⁷. Βλ. Πύρρος, *Φαρμακοποιία*, § 206, σ. 226: «Πυρίτις κόνις (μπαρούτι)... Ἐπαρε νίτρον (δηλαδή σόδας) καθαρῶ καὶ ξηροῦ μέρη ἑβδομήκοντα...».

¹⁹⁷⁸. Βλ. Διοσκ., *Φαρμ.* I. 118-123.

¹⁹⁷⁹. Βλ. Διοσκ., *Υἱη*, II. 152 (σκόρδον), 3: «... σὺν ἀλσι δὲ καὶ ἐλαίῳ ἐξανθήματα θεραπεύει...».

¹⁹⁸⁰. *Titulum addidi*.

¹⁹⁸¹. Βλ. Ράπτης, *ό.π.*, σ. 106, αρ. 185.

Παραθέσαμε κατά λέξη ολόκληρη τη συνταγή (διορθώνοντας μόνο τα ορθογραφικά λάθη), για να φανεί έτσι πρώτον η αφηγηματική μορφή της, δεύτερον ο τρόπος με τον οποίο περνούν στοιχεία της μνημονικής στη γραπτή παράδοση των ιατροσοφίων εμπλουτίζοντάς την (βέβαια συμβαίνει συχνά και το αντίστροφο πέρασμα από τη γραπτή στη μνημονική παράδοση), τρίτον η υπογραφή του συντάκτη της συνταγής, ο οποίος ήταν και κάτοχος του ιατροσοφίου, το οποίο συνεχώς εμπλούτιζε.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι τα 'σπλόνια' (φλόμους) ως φάρμακο κατά των οιδημάτων βρήκαμε και σε προηγούμενες συνταγές και σημειώσαμε τις σχετικές αναφορές του Διοσκουρίδη. Βέβαια η συνταγή εδώ κάνει λόγο για πρήξιμο λιμπού (όρχεως), ενώ ο Διοσκουρίδης συνιστά τα βρασμένα φύλλα του φλόμου και στα δυο έργα του κατά των οιδημάτων γενικότερα και μάλιστα κατά των χρόνιων οιδημάτων και των σαρκωμάτων¹⁹⁸². Η επόμενη όμως περιγραφική συνταγή (υπ' αριθμόν 186) του ίδιου πάλι συντάκτη Γ. Λώλη, που προέρχεται πάλι από τη μνημονική παράδοση, δικαιώνει τον Διοσκουρίδη που συνιστά το φλόμο κατά των οιδημάτων γενικότερα.

57. <Είς πρήσιμα ποδαρίου>¹⁹⁸³
(σελ. 106, αρ. 186)

«Ἐτιρους τοῦ ἐπρήσθηκέν/ τὸ ποδᾶρι εἰς τὴν ἄντζαν. Ἐμασε σπλόνον χόρτον καὶ / τὸ ἐστούμπησε καὶ τὸ ἔκαμει/ κατάπλασμα καὶ ἀπαλ<λ>άχθηκεν ἀπὸ τὸ πρήσιμα καὶ / ἀπὸ τὸν πόνον. Ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ ἦτον ἀπὸ τὸν πάπον/ μου. Γ. Λώλης. Ἐγὼ δὲ/ εἶμαι ἄγγονας τοῦ Λώλη».¹⁹⁸⁴

Ἡ συνταγή αὐτή που ἔχει πάλι περιγραφική μορφή εἶναι συνέχεια τῆς προηγούμενης συνταγῆς. Σημειώνεται καὶ ἐδῶ ἡ προέλευσή τῆς ἀλλὰ καὶ

¹⁹⁸². Βλ. Διοσκ., Ὑλη, IV. 103, 3: «τὰ δὲ φύλλα ἐφθὰ ἐν ὕδατι πρὸς οἰδήματα... καταπλάσσεται», καθὼς καὶ Διοσκ., Φαρμ. I. 138 γιὰ τὰ χρόνια οἰδήματα καὶ I. 141 γιὰ τὰ σκληρώματα («σκληρὰ ὀγκώματα»). Τα σχετικά χωρία τῶν κειμένων τοῦ Διοσκουρίδη ἔχουμε παραθέσει στα προηγούμενα.

¹⁹⁸³. Titulum addidi.

¹⁹⁸⁴. Βλ. Ράπτῆς, ὁ.π., σ. 106, αρ. 186.

η μετάδοσή της από τον παππού στον εγγονό, συντάκτη της συνταγής, που την υπογράφει μάλιστα.

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι η παραπάνω συνταγή, η οποία, όπως και αρκετές άλλες και όχι μόνο του παρόντος ιατροσοφίου, χαρακτηρίζεται ως ερμηνεία (με τη σημασία βέβαια της *ορμήνειας*), της συμβουλής και όχι της διευκρίνισης ή μετάφρασης ή εξήγησης) συνιστά τον σπλόνο (φλόμο) ως κατάπλασμα σε πρήξιμο στο πόδι και ειδικότερα στην 'άντζα', δηλαδή στον τένοντα, ενώ η προηγούμενη στο πρήξιμο στον όρχη, που σημαίνει ότι το συγκεκριμένο φυτό ως κατάπλασμα θεωρούνταν φάρμακο κατά των οιδημάτων γενικά, όπως και στον Διοσκουρίδη¹⁹⁸⁵.

58. Έτιρον διά λει<ι>χήνες
(σελ. 107, αρ. 192)

Η συνταγή συνιστά επάλειψη των λειχήνων με καπνιά από τσιμπούκι μαζί με ξίδι¹⁹⁸⁶.

Η καπνιά από τσιμπούκι, ο καπνός ως φυτό, το κάπνισμα και όλα τα συναφή περνούν στη Ευρώπη και στην Ασία μετά την ανακάλυψη της Αμερικής το 1492 και επομένως είναι άγνωστα στον Διοσκουρίδη.

Το ξίδι όμως συνιστάται από τον Διοσκουρίδη για την θεραπεία των λειχήνων, αναμειγμένο με κάποιο άλλο φάρμακο κατάλληλο¹⁹⁸⁷, όπως με σπόρο λυγαριάς και 'αφρόνιτρο' ή με καρπό του 'ερυθρόδανου' ή με το αλεύρι της «αΐρας» (ήρας) ή με τα πίτουρα¹⁹⁸⁸.

---

¹⁹⁸⁵. Βλ. σχετικές παραπομπές στα έργα του Διοσκουρίδη στην προηγούμενη συνταγή.

¹⁹⁸⁶. Βλ. Ράπτης, ό.π., σ. 107, αρ. 192: «ἀπό τσιμπούκι;]... καὶ ξίδι καὶ νὰ ἀλείφῃ τὰς λειχήνας».

¹⁹⁸⁷. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, V. 13, 1: «ὄξος... ποιεῖ καὶ πρὸς... λειχήνας... σὺν τινὶ τῶν ἐπιτηδείων μειγνύμενον...».

¹⁹⁸⁸. Βλ. Διοσκ., Φαρμ. I. 120: «πρὸς δὲ τοὺς λειχήνας... σὺν ὄξει... ἐν ὄξει... σὺν ὄξει...».

ΜΕΡΟΣ Γ'**ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια αντιστοιχίσαμε τις συνταγές των επτά δημοσιευμένων ηπειρώτικων γιατροσοφιών με συνταγές του Διοσκουρίδη. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι από τις συνταγές αυτές αρκετές είναι 100% ίδιες και δίνουν την εντύπωση ότι ίσως κάποιος διασκεύασε χωρία των έργων του Διοσκουρίδη στη γλωσσική μορφή της εποχής του, καθώς οι συνταγές μοιάζουν απόλυτα και ως προς τα συνιστώμενα φάρμακα (φυτικά, ζωικά ή ορυκτά) και ως προς τις οδηγίες χρήσης τους για μια ή περισσότερες συγκεκριμένες ασθένειες με αντίστοιχες συνταγές του Διοσκουρίδη. Άλλες συνταγές πάλι μοιάζουν λιγότερο, σε μικρότερο ποσοστό, όταν π.χ. από τα τέσσερα συνιστώμενα φάρμακά τους ο Διοσκουρίδης συνιστά για την ίδια πάθηση μόνο τα τρία (ποσοστό 75%) ή μόνο τα δύο (ποσοστό 50%). Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις συνταγών που πραγματευτήκαμε στην παρούσα μελέτη με ποσοστό ομοιότητας μικρότερο του 50%. Το ποσοστό επίδρασης των έργων του Διοσκουρίδη φαίνεται και στη πραγμάτευση της κάθε συνταγής χωριστά, όπου δηλώνεται με σχετικές παραπομπές και παραθέματα χωρίων του Διοσκουρίδη αν η πηγή της επίδρασης είναι το ένα ή και τα δύο έργα του, κάτι που ενδιαφέρει ιδιαίτερα όσους θεωρούν γνήσιο μόνο το 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' έργο του. Εννοείται ότι συνταγές που δεν είναι καθόλου επηρεασμένες από τα έργα του Διοσκουρίδη δεν σημειώνονται. Οι παραλειπόμενες συνταγές ή είναι μαγικού περιεχομένου, ανήκουν επομένως στη μαγική λαϊκή ιατρική (*medicina magica*), που δεν έχει σχέση με τον Διοσκουρίδη, ή ανήκουν μεν στην ορθολογική λαϊκή ιατρική, αλλά ωστόσο δεν παρουσιάζουν ομοιότητες με συνταγές των έργων του. Εδώ οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι υπήρξαν και κάποιες ελάχιστες συνταγές, οι οποίες ανήκουν κατά ένα μέρος ή κατά το ήμισυ στη μαγική ιατρική και κατά ένα άλλο μέρος ή κατά το άλλο ήμισυ στην ορθολογική πρακτική ιατρική και στις οποίες το δεύτερο αυτό ήμισυ ή ένα μεγάλο μέρος του ήταν ίδιο με ανάλογες συνταγές του Διοσκουρίδη. Πρόκειται για συμφυρμούς των δύο ειδών της λαϊκής ιατρικής (της πρακτικής ορθολογικής και της μαγικής-θρησκευτικής λαϊκής ιατρικής), συμφυρμούς οι οποίοι οφείλονται στο γεγονός ότι τον απλοϊκό άνθρωπο ή, καλύτερα, τον άνθρωπο γενικότερα, όταν πρόκειται για το σοβαρό θέμα της υγείας του, δεν τον ενδιαφέρει τόσο ή ίσως δεν τον ενδιαφέρει καθόλου η προέλευση των μέσων και μεθόδων θεραπείας, αν δηλαδή προέρχονται

από τη φύση (φάρμακα) ή από τη θρησκεία (προσευχές, ευχέλαια, λατρευτικά τελετουργικά) ή από τη μαγεία (μαγικές πράξεις και επωδές, ξεβασκάματα κ.τ.λ.), αρκεί να μπορεί ή να πιστεύει ότι μπορεί με αυτά να βρει την υγεία του. Όσο περισσότερα στοιχεία συνδυάζονται σε μια συνταγή θεραπείας, τόσο περισσότερη θεραπευτική ισχύ και αποτελεσματικότητα αποδίδει σ' αυτή ο απλοϊκός, ιδιαίτερα ο μαγικά σκεπτόμενος (*homo divinus* ή *homo magicus*) και ο θρησκώληπτος άνθρωπος. Και το σκεπτικό αυτό έχει επιδράσει και στη σκέψη των πρακτικών γιατρών, που δεν διέθεταν επιστημονική ιατρική παιδεία και επιστημονικές φαρμακολογικές και ιατρικές γνώσεις. Γι' αυτό και στα γιατροσόφια υπάρχουν αρκετοί συμφυρμοί ορθολογικής πρακτικής ιατρικής με στοιχεία θρησκείας, μαγείας, αστρολογίας, μαντικής και παντός είδους δεισιδαιμονίας.

Καταλήξαμε λοιπόν με τη συγκριτική μελέτη των δημοσιευμένων έως τώρα γιατροσοφιών σε σχέση με το περιεχόμενο των έργων του Διοσκουρίδη στα επόμενα για το καθένα αλλά και για το σύνολό τους συμπεράσματα.

Ποσοστά επιβίωσης των συνταγών του Διοσκουρίδη στα δημοσιευμένα γιατροσόφια της Ηπείρου

Γιατροσόφι Α (Κόνιτσα)

Σύνολο συνταγών (67). Συνταγές μαγικής ιατρικής, ξόρκια κ.τ.λ. (23). Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής (44). Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη (19). Ποσοστό (43,18 %).

Γιατροσόφι Β (Βίτσα Ζαγορίου)

Σύνολο συνταγών 54. Συνταγές μαγικής ιατρικής 2. Συμφυρμοί μαγικών και ορθολογικών συνταγών 2. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 50. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 20. Ποσοστό 38,45 %.

Γιατροσόφι C**(Σενίκο Ντουσκάρας Ιωαννίνων)**

Σύνολο συνταγών 123. Συνταγές μαγικής ιατρικής 11. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 112. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 55. Ποσοστό 49,10 %.

Γιατροσόφι D**(Ανθοχώρι Μετσόβου)**

Σύνολο συνταγών 125. Συνταγές μαγικής ιατρικής 15. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 110. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 54. Ποσοστό 50 % περίπου.

Γιατροσόφι E**(Ηπειρος)**

Σύνολο συνταγών 64. Συνταγές μαγικής ιατρικής 5. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 59. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 18. Ποσοστό 32,37 %.

Γιατροσόφι F**(Κόνιτσα)**

Σύνολο συνταγών 166. Συνταγές μαγικής ιατρικής 2. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 164. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 96. Ποσοστό 58,53 %.

Γιατροσόφι G**(Πράμαντα Ιωαννίνων)**

Σύνολο συνταγών 133. Συνταγές μαγικής ιατρικής (μαγικές, μαντικές, θρησκευτικές, αστρολογικές) 66. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 67. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 56. Ποσοστό 83,58 %.

Γιατροσόφια A, B, C, D, E, F, G.

Σύνολο συνταγών 732. Συνταγές μαγικής ιατρικής 124. Συνταγές ορθολογικής λαϊκής ιατρικής 606. Συνταγές επηρεασμένες από το έργο του Διοσκουρίδη 318. Ποσοστό 52,47 %.

Αν λοιπόν από τις 732 συνολικά συνταγές των επτά ιατροσοφίων που μελετήσαμε εδώ εξαιρέσουμε τις 124 συνολικά μαγικές και μαγικοθηρησκευτικές, μαντικές και αστρολογικές συνταγές ή θεωρίες, που άλλοτε έχουν σκοπό τη θεραπεία από κάποια ασθένεια κι άλλοτε έχουν άλλους στόχους μαγικούς ή μαντικούς και φυσικά δεν μπορούν να έχουν καμιά σχέση με τις φαρμακολογικές-ιατρικές συνταγές του Διοσκουρίδη, τότε από τις υπόλοιπες 606 πρακτικές ορθολογικές συνταγές των μελετηθέντων ιατροσοφίων οι 318, δηλαδή περισσότερες από τις μισές και σε ποσοστό 52,47 %, είναι επηρεασμένες ή σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα, άλλες περισσότερο κι άλλες λιγότερο με το έργο του Διοσκουρίδη, το οποίο σε μεγάλο ποσοστό έχει επιβιώσει και είναι ακόμα ζωντανό στη λαϊκή μας ιατρική και ειδικότερα στα δημοσιευμένα ηπειρώτικα χειρόγραφα γιατροσόφια της μελέτης μας.

Η αμφίδρομη σχέση γραπτής και μνημονικής-προφορικής παράδοσης

Υστερα από τις παραπάνω διαπιστώσεις θα μπορούσε κανείς εύλογα να διερωτηθεί πώς συνέβη να επιβιώσουν οι γραπτές συνταγές του Διοσκουρίδη για 1940 και πλέον χρόνια και να περάσουν στα σημερινά λαϊκά χειρόγραφα γιατροσόφια. Πέρασαν δηλαδή με τη γραπτή παράδοση (με αντιγραφές παλαιότερων και με νεότερα συμπλήματα συνταγών) ή έπαιξε ρόλο και η μνημονική (προφορική) λαϊκή παράδοση, που, όπως είδαμε, είχε επηρεάσει και τον Διοσκουρίδη, ο οποίος άντλησε και από αυτή αρκετά στοιχεία για τα φυτικά και άλλα φάρμακα που πραγματεύεται στα έργα του, αφού στα πολλά ταξίδια του, εκτός από τις προσωπικές του αυτοψίες, έρευνες και παρατηρήσεις, αντλούσε πληροφορίες και από τους ντόπιους με συνεντεύξεις για τα φυτά και τις θεραπευτικές ή άλλες ιδιότητές τους και γενικότερα για διάφορα φάρμακα παντοίας προέλευσης; Και ποια είναι η πορεία της κάθε συνταγής από τον Διοσκουρίδη ως τα λαϊκά γιατροσόφια; Ποια είναι τα ενδιάμεσα στάδια της πορείας τους; Είναι για όλες τις συνταγές ίδια η πορεία αυτή ή μήπως αυτές κατέληξαν στα γιατροσόφια ακολουθώντας διαφορετικούς δρόμους και ποιοι είναι αυτοί; Και τι μπορεί να σημαίνει το γεγονός ότι μια συνταγή ενός γιατροσοφίου, που τη βρίσκουμε ίδια ή παρόμοια και στον Διοσκουρίδη, την αναφέρει π.χ. και ο Ορειβάσιος,

γιατρός του Ιουλιανού, ή ο Αέτιος ή ο Θεοφάνης Νόννος στο έργο του «Σύνοψις ἐν ἐπιτομῇ τῆς ἰατρικῆς ἀπάσης τέχνης», που το απευθύνει και το αφιερώνει «Πρὸς Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον βασιλέα», κατ' εντολή του οποίου και το συνέγραψε; Οι συγγραφείς ή αντιγραφείς-συμπλητές δηλαδή των νεότερων λαϊκών γιατροσοφιών είχαν στα χέρια τους κάποιο χειρόγραφο, αντίγραφο των έργων του Διοσκουρίδη, ή αντέγραψαν τις συνταγές (προσθέτοντας βέβαια και κάποια νεότερα στοιχεία) από έργα νεότερων γιατρών και βοτανολόγων (όπως ήσαν αυτοί που προαναφέραμε), οι οποίοι πάλι είχαν δεχτεί επιδράσεις στα έργα τους από τα έργα του Διοσκουρίδη και με τη σειρά τους επέδρασαν στους νεότερους συγγραφείς-συμπλητές παρόμοιων έργων και τελικά στους αντιγραφείς ή συγγραφείς των εξεταζόμενων εδώ γιατροσοφιών;

Αυτά και πολλά άλλα συναφή ερωτήματα γεννώνται μετά το αποδειγμένο πλέον και αναντίρρητο συμπέρασμα της προκείμενης μελέτης ότι τα σημερινά γιατροσόφια, ιδιαίτερα μάλιστα τα γιατροσόφια της Ηπείρου (ένα μεγάλο μέρος των οποίων εξετάσαμε αναλυτικά πιο πάνω) διασώζουν πάμπολλα στοιχεία από τα έργα του Διοσκουρίδη.

Για να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και να εξηγήσουμε εδώ τη σχέση του λεγόμενου λαϊκού ή παραδοσιακού πολιτισμού με τον λεγόμενο και θεωρούμενο ανώτερο πολιτισμό (των γραμμάτων, της επιστήμης και της τεχνολογίας) καθώς και τον τρόπο διάδοσης και συνέχισης του λαϊκού, του παραδοσιακού πολιτισμού ή αλλιώς της παράδοσης που κληρονομείται από γενιά σε γενιά έτσι, ώστε να φτάσει ως τις μέρες μας.

Ο ανώτερος πολιτισμός, που δεν είναι στατικός, αλλά εξελίσσεται συνεχώς με νέες εφευρέσεις, ανακαλύψεις και προόδους σε όλους τους τομείς της επιστήμης και που φορείς του είναι οι άνθρωποι των γραμμάτων και της επιστήμης, αυτός λοιπόν ο πολιτισμός βρίσκεται σε μια διαλεκτική-αμφίδρομη σχέση με το λαϊκό ή παραδοσιακό πολιτισμό, τον πολιτισμό δηλαδή που παραδίδεται από γενιά σε γενιά και που δεν διδάσκεται σε σχολεία και πανεπιστήμια, για να υιοθετηθεί και να καθιερωθεί, αλλά μόνο στα πλαίσια λαογραφικών μελετών και μαθημάτων, και που φορείς του είναι κοινωνικές ομάδες κυρίως αγροτοκτηνοτροφικών περιοχών, ομάδες που δεν έτυχαν για προφανείς λόγους ιδιαίτερης μόρφωσης και ανώτερης παιδείας. Η αμφίδρομη αυτή σχέση χαρακτηρίζεται από το πέρασμα στοιχείων από τον ένα πολιτισμό στον άλλον και από τα ασαφή όρια ανάμεσα στους φορείς τους, αφού τα

ίδια πολλές φορές άτομα μπορεί να είναι φορείς και του ανώτερου πολιτισμού (ως δάσκαλοι, καθηγητές, γιατροί, μηχανικοί, επιστήμονες) αλλά ταυτόχρονα και του λαϊκού παραδοσιακού πολιτισμού ως ένα σημείο, όταν π.χ. πιστεύουν στη μαγεία, την αστρολογία, τα ξεματιάσματα, τα αποτρεπτικά ή γουρλίδικα αντικείμενα και σε άλλες προλήψεις και δεισιδαιμονίες, που χαρακτηρίζουν κυρίως τους φορείς του λαϊκού-παραδοσιακού πολιτισμού. Όταν οι επιστήμονες χρησιμοποιούν στο έργο τους στοιχεία που αντλούν (συνειδητά ή ασυνειδήτα) από τον λαϊκό πολιτισμό, τότε τα στοιχεία αυτά, που κατ' αυτόν τον τρόπο 'ανεβαίνουν' από τον θεωρούμενο κατώτερο παραδοσιακό λαϊκό πολιτισμό στον ανώτερο, λέγονται από τους ειδικούς μελετητές (λαογράφους, εθνολόγους, ανθρωπολόγους κ.ά.) «ἀναβεβηκότα» στοιχεία πολιτισμού¹⁹⁸⁹. Ήδη στην «Εισαγωγή» μας παρατηρήσαμε ότι ακόμα και ο Διοσκουρίδης, ο σπουδαιότερος γιατρός-βοτανολόγος της αρχαιότητας, δεν αγνόησε τη λαϊκή βοτανολογική παράδοση των τόπων και χωρών που επισκεπτόταν, αλλά έπαιρνε συνεντεύξεις από τους ντόπιους και συμπεριέλαβε στο επιστημονικό (για την εποχή εκείνη) έργο του και λαϊκές ιατρικές-φαρμακολογικές γνώσεις και εμπειρίες. Ας αναλογιστούμε ακόμη ότι και σημερινοί επιστήμονες γιατροί και φαρμακολόγοι εξετάζουν συχνά με προσοχή τις παραδοσιακά (από το λαό) αποδιδόμενες σε διάφορα βότανα θεραπευτικές ή άλλες φαρμακευτικές ιδιότητες, με σκοπό την επιβεβαίωσή τους ή την ανακάλυψη και άλλων άγνωστων έως τώρα ιδιοτήτων, πράγμα που μπορεί να αποτελέσει, αλλά και έχει αποτελέσει ήδη, και θέμα ειδικών μελετών και διδακτορικών διατριβών¹⁹⁹⁰.

---

¹⁹⁸⁹. Τέτοιες είναι π.χ. οι περιπτώσεις κατά τις οποίες σπουδαίοι λογοτέχνες χρησιμοποίησαν στο έργο τους στοιχεία που άντλησαν από το λαϊκό πολιτισμό, από τη λαϊκή παράδοση. Έτσι για παράδειγμα, ο ποιητής Βιντζέντζος Κορνάρος χρησιμοποίησε στο έργο του «Ερωτόκριτος», εκτός των άλλων, στοιχεία και μοτίβα από λαϊκά παραμύθια (βλ. Εμμ. Κριαρά, *Μελετήματα περί τας πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου*, διδακτ. διατριβή, Αθήναι 1938, σ. 145-151), ενώ ο ποιητής Κώστας Κρυστάλλης επηρεάζεται στην ποίησή του από τα δημοτικά τραγούδια της μνημονικής λαϊκής παράδοσης.

¹⁹⁹⁰. Σημειώνουμε ως γνωστό στη Ιατρική Σχολή μας παράδειγμα τη διατριβή του παθολόγου γιατρού Μιχαήλ Μάλαμα με τίτλο «*Η λαϊκή βοτανολογική στο Ζαγόρι*», Ιωάννινα 1982 (με επιβλέποντα τον καθηγητή της Φαρμακολογίας κ. Μάριο Μαρσέλο), τη διατριβή της ψυχιάτρου κ. Σοφίας Ν. Παππά με τίτλο «*Αντικαταθλιπτικές ιδιότητες του Υπερικού χελωνόχορτου (βάλσαμου) της Ηπείρου*», Ιωάννινα 2006 (με επιβλέποντα τον καθηγητή της Ψυχιατρικής κ. Βενετσάνο Μαυρέα) και τα δύο βιβλία της οφθαλμιάτρου-χειρουργού Σεβαστής Χαβιάρα Καραχάλιου με τίτλους αντίστοιχα «*Η*

Εκτός όμως από τα «ἀναβεβηκότα» πολιτισμικά στοιχεία, που έχουν περάσει («έχουν ανεβεί») από τον θεωρούμενο 'κατώτερο', τον λαϊκό δηλαδή παραδοσιακό πολιτισμό στον 'ανώτερο', έχουμε και τα λεγόμενα «καταπεπτωκότα» ή «έκπεπτωκότα» πολιτισμικά στοιχεία, που, αφού έπαιξαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα το ρόλο τους στον ανώτερο πολιτισμό των γραμμάτων και της επιστήμης, άρχισαν να εγκαταλείπονται ως παρωχημένα, ξεπερασμένα και ασύμφορα και «εξέπεσαν» κάποτε, πέρασαν δηλαδή στον κατώτερο, τον λαϊκό παραδοσιακό πολιτισμό, στη λαϊκή παράδοση¹⁹⁹¹ όπου επιβιώνουν ως απομεινάρια και 'λείψανα' ενός παλιότερου πολιτισμού και λειτουργούν ως χρήσιμα στοιχεία σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες, κυρίως σε αγροτοκτηνοτροφικές κοινότητες της επαρχίας, αλλά και σε κάποιες αστικές ομάδες, οι οποίες για οικονομικούς και άλλους λόγους δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στις νέες κατακτήσεις της επιστήμης ή δοκιμάζουν παράλληλα και κάποια στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, στα οποία αποδίδουν αξία και αποτελεσματικότητα. Έτσι εξηγείται γιατί οι βεντούζες (οι σικύες των αρχαίων), ιδιαίτερα μάλιστα ως 'κούφιες' (αναίμακτες), χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα και γιατί στις πλάτες αρκετών μεσηλικών υπάρχουν σημάδια από χαρακιές με ξυράφι, απομεινάρια από κοφτές βεντούζες. Έτσι εξηγείται και η ευρεία χρήση (με θαυμαστά μάλιστα θεραπευτικά αποτελέσματα σε στομαχικές παθήσεις) της μαστίχας, που τη συνιστά, όπως είδαμε στα προηγούμενα, ως «εὐστόμαχον» και ο Διοσκουρίδης, γνωρίζει όμως τη χρήση της και τις θεραπευτικές της ιδιότητες και ο πολύς κόσμος, ο λαός, που δεν γνωρίζει τι ήταν ο Διοσκουρίδης. Έτσι εξηγείται και η χρήση της πικραγγουριάς στα νεότερα χρόνια για την ποδάγρα και τις παθήσεις των ποδιών γενικότερα, όπως άλλωστε συνιστά στο έργο του και ο Διοσκουρίδης¹⁹⁹². Το ίδιο συμβαίνει και με τη χρήση των στομπισμένων (πολτοποιημένων) κανθαρίδων, το γνωστό σε Θεσσαλικές κοινότητες 'βυζακάνι', ως

λαϊκή ιατρική της Χίου», Αθήνα 1993, και «Γιατροπορέματα των ομματιών και άλλα κείμενα», Χίος 2003.

¹⁹⁹¹. Η θεωρία για τα «έκπεπτωκότα» ή «καταπεπτωκότα» στοιχεία πολιτισμού (που είναι μετάφραση του γερμανικού όρου *gesunkenes Kulturgut*) οφείλεται στον Γερμανό λαογράφο Hans Naumann και υποστηρίχτηκε στο έργο του "Grundzüge der deutschen Volkskunde" Leipzig 1922, στη σειρά "Wissenschaft und Bildung", Nr. 181. Βλ. πρόχειρα Δημ. Πετροπούλου, *Λαογραφία*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 19-20, και Γεωργίου Α. Μέγα, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, έκδ. 3^η, Αθήναι 1975, σ. 53-54. Πρβλ. και ό.π., σ. 50.

¹⁹⁹². Παραδείγματα έχουμε σημειώσει στην «Εισαγωγή» μας, στο κεφάλαιο «Ο Διοσκουρίδης και το έργο του».

κατάπλασμα κυρίως για τους αρθρικούς πόνους¹⁹⁹³, αλλά και με τη χρήση διαφόρων αφεψημάτων (χαμομηλιού, γαρούφαλλου, ανθών αφροξυλιάς, φύλλων συκιάς κ. ά.)¹⁹⁹⁴.

Οι πιο πάνω λεπτομερείς θεωρίες και παρατηρήσεις, πολύ γνωστές στους ειδικούς, ώστε να κινδυνεύουν να θεωρηθούν αυτονόητες και περιττές, παρατέθηκαν εδώ, διότι εξηγούν όχι μόνο το φαινόμενο της αμφίδρομης σχέσης ανώτερου και κατώτερου-λαϊκού πολιτισμού, αλλά κυρίως γιατί εξηγούν αρκούντως και το γεγονός ότι το έργο του Διοσκουρίδη (όπως και άλλων αρχαίων γιατρών βέβαια, του Ιπποκράτη, του Γαληνού κ.ά.), που στην εποχή του ανήκε στον ανώτερο πολιτισμό

---

¹⁹⁹³. Το χρησιμοποιούσε η γιαγιά μου Ευθαλία Τσαγκαλά (1912-†2003) στον Παλαμά Καρδίτσας. Πρόκειται για χρυσοκανθαρίδες με σκληρά γυαλιστερά χρυσοπράσινα καλύμματα των φτερών τους, που πρέπει να ανήκουν στα κολεόπτερα. Η χρήση κανθαρίδων συνιστάται, για διάφορες άλλες όμως παθήσεις, και από τον Διοσκουρίδη. Βλ. Διοσκ., Ὑλη, II, 61.

¹⁹⁹⁴. Παραδείγματα εκπεπτωκῶτων στοιχείων πολιτισμού δεν έχουμε μόνο από τη λαϊκή ιατρική παράδοση, αλλά και από άλλους τομείς του λαϊκού πολιτισμού, όπως π.χ. από τη λαϊκή λογοτεχνία, από τα παραμύθια και τα δημοτικά τραγούδια. Το πέρασμα εδώ κάποιων στοιχείων από τον ανώτερο στον λαϊκό πολιτισμό, στη λαϊκή παράδοση, δεν οφείλεται εδώ σε οικονομικούς αλλά σε άλλους λόγους. Φορείς της λαϊκής παράδοσης, όταν γνωρίσουν κάποιο ποίημα ή λογοτέχνημα με υπόθεση που συγκινεί, το παίρνουν και το προσαρμόζουν στη λαϊκή τεχνοτροπία, αφομοιώνοντάς το και προσθέτοντάς το στη λαϊκή παράδοση. Έτσι ο «Ερωτόκριτος» του Β. Κορνάρου, που όπως είδαμε ο ποιητής του είχε επηρεαστεί από λαϊκά παραμύθια και συμπεριέλαβε στο έργο του μοτίβα και στοιχεία τους, αλλά το έργο αυτό ανήκει στην προσωπική λογοτεχνία μιας συγκεκριμένης εποχής, ανήκει επομένως στον ανώτερο πολιτισμό, πέρασε πάλι στον παραδοσιακό λαϊκό πολιτισμό, αφού έγινε δημοτικό τραγούδι στην Κρήτη και σε νησιά του Αιγαίου αλλά και παραμύθι στη Θεσσαλία. Ως παραμύθι το ηχογράφησε ο Κωνσταντίνος Τσαγγαλάς από τον πατέρα του και παππού μου Δημ. Β. Τσαγκαλά στον Παλαμά Καρδίτσας και το παρουσίασε σε σχετική ανακοίνωση σε διεθνές παραμυθολογικό συνέδριο στα Γιάννινα, στα πρακτικά του οποίου και δημοσιεύτηκε. (Βλ. Konstantinos Tsangalas, *Das Orpheus- und Arionmotiv im antiken Mythos und in einem neugriechischen Märchen*, in: «Antiker Mythos in unseren Märchen», Kassel: Röth 1984. S.72-79 και ιδιαίτερα S. 73 ff.). Αλλωστε για το γνωστότατο δημοτικό τραγούδι «Πουλάκι ξένο, ξενιτεμένο» λίγοι γνωρίζουν ότι είναι ποίημα του Ιωάννη Βηλαρά, που επειδή άρεσε ο στίχος και το περιεχόμενό του, οι φορείς των δημοτικών τραγουδιών το προσαρμόσαν σε δημοτική μελωδία και το έκαναν δημοτικό τραγούδι. Πρόκειται κι εδώ για ένα πολιτισμικό στοιχείο που πέρασε από τον ανώτερο πολιτισμό (από την προσωπική έντεχνη ποίηση) στη λαϊκή παράδοση (στη δημοτική ποίηση, στο δημοτικό τραγούδι) ως ένα 'καταπεπτωκός' στοιχείο πολιτισμού. Και στις δύο όμως περιπτώσεις τα «καταπεπτωκῶτα» στοιχεία πολιτισμού (δημοτικά τραγούδια και παραμύθια) να μην πέρασαν στον λαϊκό πολιτισμό από τον ανώτερο, δεν έπαψαν όμως να υπάρχουν και ως στοιχεία του ανώτερου πολιτισμού (ως δημοσιευμένα ποιήματα γνωστών ποιητών).

(ήταν η επιστημονική φαρμακολογία και ιατρική της εποχής του) και που περιείχε «ἀναβεβηκότα» πολιτισμικά στοιχεία, που είχε αντλήσει ο Διοσκουρίδης από τη λαϊκή βοτανολογική παράδοση, κατέληξε να περάσει πάλι στη λαϊκή βοτανολογική και ιατρική παράδοση ως «ἐκπεπτωκός» στοιχείο πολιτισμού, ενώ συγχρόνως η επιστημονική ιατρική συνέχισε το δρόμο της και προχώρησε σε σπουδαία πρόοδο και εξέλιξη σε όλους τους κλάδους της μέχρι σήμερα, παράλληλα με την επιβίωση των «ἐκπεπτωκόντων» πολιτισμικών στοιχείων της αρχαίας ιατρικής του Διοσκουρίδη και των άλλων αρχαίων γιατρών, που κι αυτά έφτασαν ως τις μέρες μας μέσω της μνημονικής-προφορικής και της γραπτής λαϊκής παράδοσης των γιατροσοφιών.

Η λαϊκή ιατρική παράδοση, στην οποία, όπως είπαμε, πέρασε σε μεγάλο βαθμό ως ἐκπεπτωκός πολιτισμικό στοιχείο και το έργο του Διοσκουρίδη αλλά και η αρχαία ιατρική και φαρμακολογία γενικότερα, διαδόθηκε τοπικά και χρονικά (ή, αλλιώς, «οριζοντίως» και «καθέτως», όπως θα μπορούσαμε να το παραστήσουμε γραφικά) με δύο τρόπους. Με τη μνημονική-προφορική και τη γραπτή λαϊκή παράδοση. Ότι όμως σημειώσαμε πιο πάνω για την αμφίδρομη σχέση και επικοινωνία ανώτερου (επιστημονικού) και κατώτερου (λαϊκού) πολιτισμού, το ίδιο περίπου ισχύει και για τη σχέση γραπτής και μνημονικής λαϊκής παράδοσης, που είναι οι δύο δρόμοι διατήρησης και διάδοσης τοπικά και χρονικά του λαϊκού πολιτισμού. Η γραφή και η μνήμη είναι τα μέσα της διατήρησης και διάδοσης και της λαϊκής ιατρικής και φαρμακολογίας ως ενός μέρους του λαϊκού πολιτισμού. Ανάμεσα λοιπόν στις δύο αυτές μορφές της λαϊκής παράδοσης, δηλαδή της γραπτής και της μνημονικής (πράγμα που ισχύει βέβαια και για τις δυο μορφές της λαϊκής ιατρικής παράδοσης) υπάρχει μια ιδιότυπη αμφίδρομη διαλεκτική σχέση. Οι δύο αυτές μορφές παράδοσης συνυπάρχουν και επικοινωνούν. Δεν υπάρχουν δηλαδή στεγανά μεταξύ τους. Έτσι στοιχεία της μνημονικής παράδοσης περνούν στη γραπτή λαϊκή παράδοση και το αντίστροφο. Και η αρχαία λοιπόν ιατρική και φαρμακολογία (που, όπως είδαμε, πέρασαν ως 'ἐκπεπτωκότα' πολιτισμικά στοιχεία στο λαϊκό πολιτισμό και πιο συγκεκριμένα στη λαϊκή ιατρική παράδοση και συνυπάρχουν σε μια παράλληλη-ταυτόχρονη πορεία με τη νεότερη επιστημονική ιατρική και φαρμακολογία), υπήρχαν πάντα και υπάρχουν ακόμα και στις δυο μορφές της λαϊκής ιατρικής παράδοσης, δηλαδή και ως γραπτή λαϊκή ιατρική παράδοση, την οποία συναποτελούν τα λαϊκά χειρόγραφα γιατροσόφια και ως μνημονική, στην οποία ανήκουν οι 'προφορικές' συνταγές, που διαδίδονται από στόμα σε

στόμα και διατηρούνται στη μνήμη κυρίως των αγροτοκτηνοτροφικών πληθυσμών και λιγότερο των αστικών, οπωσδήποτε όμως των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων ή στρωμάτων για ευνόητους λόγους. Η γραπτή όμως (λαϊκή και αυτή) ιατρική παράδοση δεν είναι προσπελάσιμη στον καθένα, γεγονός που ευνοεί τη μνημονική ιατρική παράδοση¹⁹⁹⁵. Βασικές λαϊκές ιατρικές και βοτανολογικές γνώσεις και εμπειρίες είναι γνωστές στα περισσότερα, αν όχι σε όλα τα μέλη μιας κοινότητας, και επιβιώνουν ως μια παρακαταθήκη στη συλλογική μνήμη, στη μνημονική παράδοση. Οι πιο εξειδικευμένες όμως και λεπτομερείς συνταγές αντιμετώπισης διαφόρων ασθενειών και παθήσεων υπάρχουν, διατηρούνται και λειτουργούν στη γραπτή παράδοση, είναι καταγεγραμμένες στα γιατροσόφια, κυρίως λόγω της δυσκολίας στην απομνημόνευσή τους. Τα χειρόγραφα γιατροσόφια όμως διαθέτουν και χρησιμοποιούν κάποιοι που τα κληρονόμησαν και τα έχουν στην κατοχή τους και που οι ίδιοι γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή και λειτουργούν ως πρακτικοί γιατροί μέσα στην κοινότητα, συχνά μάλιστα και έξω από αυτή, όπως συνέβαινε με τους γνωστούς 'βικογιατρούς', που περιόδευαν σε όλη τη Βαλκανική μαζί με τα βότανά και τα γιατροσόφια τους. Όμως και οι πρακτικοί γιατροί, κάτοχοι των χειρόγραφων γιατροσοφιών, επηρεάζονται από την παράλληλα λειτουργούσα μνημονική παράδοση και καταγράφουν συνταγές από άλλα μέλη της κοινότητας ή έξω από αυτή, από δικές τους εμπειρίες και βιώματα και από βιώματα και αφηγήσεις-περιγραφές και προφορικές οδηγίες-συνταγές άλλων, πράγμα που διαπιστώσαμε στη μελέτη των συνταγών του τελευταίου (G) γιατροσοφίου από τα Πράμαντα Ιωαννίνων. Ο κάτοχός του σημείωνε συχνά ποιος του είπε τη μια ή την άλλη συνταγή που δεν περιείχε πιο

---

¹⁹⁹⁵. Οι δυο μορφές της παράδοσης, γραπτή και μνημονική, συνδέονται με μια ιδιότυπη σχέση μεταξύ τους και θα μπορούσαμε να πούμε, χρησιμοποιώντας μια μεταφορά, ότι η σχέση αυτή μοιάζει με τη σχέση των δίσκων ζυγαριάς, της οποίας, όταν κατεβαίνει ο ένας δίσκος, ανεβαίνει κατ' ανάγκη ο άλλος. Σε περιόδους παρακμής της γραφής και επομένως της γραπτής παράδοσης, όπως π.χ. στα χρόνια της τουρκοκρατίας, ακμάζει η μνημονική παράδοση (δημοτικά τραγούδια, παραμύθια και όλα τα είδη της λαϊκής λογοτεχνίας, αλλά και οι διάφορες τεχνικές που διατηρούνται στη συλλογική, θα λέγαμε, μνήμη, της κοινότητας), ενώ, όταν ακμάζει η γραπτή παράδοση με τη γραφή, τα γράμματα, την προσωπική ποίηση, τη λογοτεχνία κ.τ.λ., τότε δεν καλλιεργείται, διότι δεν χρειάζεται να καλλιεργηθεί ιδιαίτερα, η μνημονική παράδοση, αφού η απομνημόνευση αντικαθίσταται με τη δυνατότητα καταγραφής όσων χρειάζοταν να διατηρεί στη μνήμη του ο άνθρωπος. Άλλωστε γραφή και μνήμη αντικαθιστούν η μια την άλλη ανάλογα με τις περιστάσεις για να καλύψουν ανθρώπινες ανάγκες.

πριν το χειρόγραφο γιατροσόφι του¹⁹⁹⁶. Μ' αυτό τον τρόπο συνταγές της μνημονικής παράδοσης, που συμπεριλαμβάνουν εν μέρει και προσωπικά βιώματα και εμπειρίες, πέρασαν στη γραπτή παράδοση, ενώ οι γραπτές ιατροσοφικές συνταγές, με την εφαρμογή τους από διάφορους ασθενείς, έγιναν γνωστές σ' αυτούς και στους οικείους τους, δηλαδή πέρασαν και στη μνημονική παράδοση. Έτσι, δεν πρέπει να απορεί κανείς, όταν βρίσκουμε και στη μνημονική παράδοση συνταγές όμοιες με εκείνες της γραπτής λαϊκής παράδοσης αλλά και με εκείνες των έργων του Διοσκουρίδη και των άλλων αρχαίων γιατρών, αφού γραπτή και μνημονική παράδοση λειτουργούν παράλληλα, επικοινωνούν περίπου σαν συγκοινωνούντα δοχεία και αλληλοσυμπληρώνονται.

Υστερα από τις παραπάνω διαπιστώσεις και διευκρινίσεις γίνεται φανερό ότι η καθεμιά γραπτή ιατροσοφική συνταγή, την οποία βρίσκουμε ακριβώς ίδια ή παρόμοια και στον Διοσκουρίδη έχει τη δική της πορεία, που δεν συμπίπτει κατ' ανάγκη με την πορεία των άλλων συνταγών της ίδιας περίπτωσης, μια πορεία που δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να εξακριβωθεί, γιατί όλες οι παραπάνω δυνατότητες επιβίωσης και πορείας των συνταγών μέσα στο χρόνο από τον Διοσκουρίδη έως τα λαϊκά γιατροσόφια του θέματός μας μένουν ανοιχτές. Μπορεί δηλαδή μια τέτοια συνταγή του Διοσκουρίδη να κατέληξε στα σημερινά γιατροσόφια μόνο μέσω της γραπτής παράδοσης (με τις αντιγραφές από παλιότερα σε νεότερα έργα γιατρών και σε λαϊκά γιατροσόφια), μπορεί όμως στο μεταξύ να είχε περάσει σε κάποια φάση της πορείας της και στη μνημονική παράδοση και αργότερα να καταγράφηκε πάλι σε κάποιο

¹⁹⁹⁶. Στο γιατροσόφι αυτό υπάρχουν παρατηρήσεις-σημειώσεις του κατόχου και πρακτικού γιατρού Γ. Λώλη, ο οποίος παρατηρεί π.χ. και σημειώνει (σ. 98, αρ. 158): «...ό ίδιος γράφω, έπραξα και επέτυχα» και σ. 100, αρ. 166: «...έδοκιμάσθη παρ' έμου. Γ. Λώλης», σ. 103, αρ. 173 και 174 «...από την πεθερά μου», σ. 108, αρ. 181 «...από τον ίδιον παθόντα έγραψα εγώ Γ. Λώλης», σ. 106, αρ. 184 «...έως ότον γιρέψη έντελώς, ως μου είπαν», σ. 106, αρ. 186: «... ή έρμηνεία αυτού ήτον από τον πάπον μου Γ. Λώλης εγώ δέ είμαι έγγονας του Λώλη», σ. 106, αρ. 187 «Ο δάσκαλος Αντώνης έδιδε κάτι σκόνας...», σ. 108, αρ. 193: «Διά την θέρμην από έν<α> Σμηρναίον δοκιμασμένον...» σ. 103, αρ. 168: «... από πρακτικόν· εγώ τó έχω δοκιμασμένον...» σ. 96, αρ. 155: «Φάρμακον από πρακτικόν...», σ. 51, αρ. 17 «... από τον Αντώνη έρμηνεία», σ. 69-70, αρ. 75: «...Είναι όμως και χόρτον διά την λύσαν αλλά ακόμη δέν τó έμαθα. Γ. Φ. Λώλης. Πράμαντα την 30 Ιουλίου <1>893». Βλ. Ακόμα και σ. 70, αρ. 76, όπου ο ίδιος (Γ.Φ. Λώλης ή Λόλης) σημειώνει ότι αγόρασε μια συνταγή αντί ποσού μεγαλύτερου των 30 δραχμών από έναν συγκεκριμένο Ιωάννη Αρβανίτη: «Είς άνθρωπον όπου είναι από φόβον, από τον Ίω. Αρβανίτην έρμηνεία (και τó επλήρωσα ακριβά, νά μου τó είπη, πλέον των 30 δραχμών)...».

γιατροσόφι και να ξαναπέρασε έτσι πάλι στη γραπτή παράδοση. Αυτό εννοούμε με την έννοια *αμφίδρομη σχέση* γραπτής και μνημονικής παράδοσης. Υπάρχει όμως και μια τρίτη, ίσως λιγότερο πιθανή, αλλά όχι και πέρα για πέρα αδύνατη εκδοχή σ' αυτό το πέρασμα και πισωγύρισμα των συνταγών από τη μια μορφή της λαϊκής παράδοσης στην άλλη, από τη γραπτή στη μνημονική και αντίστροφα, στην πορεία της επιβίωσής τους. Μια συνταγή δηλαδή, που είχε καταγράψει ο Διοσκουρίδης από μαρτυρίες ντόπιων στα ταξίδια του και που προέρχεται επομένως από τη μνημονική παράδοση του τόπου καταγραφής της και πέρασε έτσι με τον Διοσκουρίδη στη γραπτή παράδοση, δεν σημαίνει ότι έπαψε να υπάρχει και να επιβιώνει, να λειτουργεί και να διαδίδεται προφορικά και από τόπο σε τόπο (*οριζοντίως*) και από στόμα σε στόμα, από γενιά σε γενιά (*καθέτως*) μέσα στο χρόνο, ακολουθώντας την πορεία της μνημονικής παράδοσης, στην οποία αρχικά ανήκε, και φτάνοντας έτσι ως τις μέρες μας, ενώ συγχρόνως με τα έργα του Διοσκουρίδη και αυτά των νεότερων γιατρών συγγραφέων-συμπλητών ακολούθησε και πάλι μια παράλληλη πορεία μέσα στη γραπτή αυτή τη φορά παράδοση, φτάνοντας και μ' αυτό τον τρόπο (μέσω δηλαδή της γραπτής παράδοσης που κατέληξε στα νεότερα γιατροσόφια), πάλι ως τις μέρες μας. Έτσι όμως είναι δυνατόν να εντοπίσουμε την ίδια αυτή συνταγή και στη γραπτή παράδοση (στα γιατροσόφια) και στη μνημονική-προφορική παράδοση και φυσικά και στα έργα του Διοσκουρίδη. Ποιος μας βεβαιώνει όμως ότι δεν έχει διακοπεί η πορεία της σε κάποια φάση στη γραπτή παράδοση και ότι δεν πέρασε στα γιατροσόφια τελευταία πάλι από τη μνημονική παράδοση στην οποία αρχικά ανήκε; Ή ακόμη ότι δεν διακόπηκε η πορεία της στη μνημονική παράδοση, δεν λησμονήθηκε κάποτε, οπότε έφτασε ως τις μέρες μας μόνο μέσω της γραπτής παράδοσης από τον Διοσκουρίδη ως τα σημερινά γιατροσόφια. Δεν μπορούμε λοιπόν να είμαστε 100% βέβαιοι για την πορεία της κάθε συνταγής μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Δεδομένης όμως της μεγάλης διάδοσης και επίδρασης που είχε το έργο του Διοσκουρίδη σε όλη τον αρχαία, τη μεσαιωνική αλλά και τη νεότερη (σχεδόν ως τον 19^ο αιώνα) ιατρική σε όλο το γνωστό τότε κόσμο με τις πάμπολλες μεταφράσεις ακόμα και στα αραβικά, όπως είδαμε στην 'Εισαγωγή' της παρούσας μελέτης, το πιο πιθανό σενάριο σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι το πέρασμα των συνταγών του Διοσκουρίδη στα γιατροσόφια μέσω της γραπτής παράδοσης, χωρίς βέβαια να αποκλείονται ως εξαιρέσεις του κανόνα και οι σπάνιες περιπτώσεις που αναφέραμε πιο πάνω. Όσο για τους μεταγενέστερους του Διοσκουρίδη

βοτανολόγους και γιατρούς, που στα έργα τους παραθέτουν ενδεχομένως συνταγές ίδιες ή παρόμοιες και με αυτές των νεότερων γιατροσοφιών και με εκείνες του Διοσκουρίδη, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι αυτοί ή λειτούργησαν ως ενδιάμεσος σταθμός της πορείας των συνταγών, τις οποίες πήραν από τα έργα του Διοσκουρίδη (αυτή είναι η πιο πιθανή εκδοχή), ή άντλησαν και αυτοί, όπως παλιότερα ο Διοσκουρίδης, εν μέρει και ως ένα σημείο και από την ανεξάντλητη πηγή της μνημονικής παράδοσης.

Υστερα από τις παραπάνω υποθέσεις, θεωρίες, τοποθετήσεις και σκέψεις, που απαντούν, πιστεύουμε, σε όλα τα υποθετικά ερωτήματα, που οι ίδιοι θέσαμε για να προλάβουμε πιθανές απορίες και αμφισβητήσεις, εκείνο που μένει ως ακλόνητο συμπέρασμα και έχει σημασία για την Ιστορία της Ιατρικής και για τη Λαογραφία και για τη μελέτη των έργων του Διοσκουρίδη (επομένως και για τη Φιλολογία) αλλά και για την επιστήμη γενικότερα είναι ότι πάμπολλα στοιχεία των έργων του Διοσκουρίδη έχουν καταλήξει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο στα νεότερα γιατροσόφια κι ότι ο Διοσκουρίδης είναι και σήμερα 'ζωντανός' με το έργο του και στη γραπτή ιατρική λαϊκή παράδοση, ιδιαίτερα της Ηπείρου που εξετάσαμε, αλλά και στη μνημονική, που πρέπει κάποτε να μελετηθεί περισσότερο σε σχέση και με την αρχαία ιατρική.

Η παρούσα διατριβή θέλουμε να πιστεύουμε ότι άνοιξε το δρόμο για τη μελέτη των σχέσεων της λαϊκής ιατρικής (και ιδιαίτερα της γραπτής λαϊκής ιατρικής, δηλαδή της παράδοσης των χειρόγραφων γιατροσοφιών) με την αρχαία ιατρική και ότι αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην έρευνα της Ιστορίας της Ιατρικής αλλά και της Λαογραφίας, της οποίας ένα γνωστικό αντικείμενο (αντικείμενο έρευνας και μελέτης) είναι και η λαϊκή ιατρική. Πιστεύουμε ακόμα ότι η μελέτη αυτή είναι μια συμβολή και στην έρευνα της αρχαίας και της νεότερης φιλολογίας, αφού πρόκειται για μελέτη των έργων ενός αρχαίου γιατρού και φαρμακολόγου του 1^{ου} μ. Χ. αιώνα σε σύγκριση με τα νεότερα λαϊκά γιατροσόφια.

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η

Σκοπός της έρευνας:

Στην προκείμενη μελέτη εξετάζονται οι επιβιώσεις των διδασκαλιών του σπουδαιότερου γιατρού και φαρμακολόγου της αρχαιότητας Πεδάνιου Διοσκουρίδη στα δημοσιευμένα χειρόγραφα γιατροσόφια της Ηπείρου. Η μελέτη εντάσσεται σε μια γενικότερη προσπάθεια μελέτης της πορείας και της συνέχειας της αρχαίας ιατρικής και φαρμακολογίας μέσω της λαϊκής ιατρικής παράδοσης (κυρίως της γραπτής, αλλά και της προφορικής) από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα και από τα συγγράμματα των αρχαίων γιατρών και φαρμακολόγων ως τα νεότερα λαϊκά χειρόγραφα γιατροσόφια.

Μέθοδοι της έρευνας:

Οι γραπτές λαϊκές συνταγές των δημοσιευμένων ηπειρωτικών γιατροσοφιών αντιστοιχίζονται μετά από λεπτομερή σύγκριση με συνταγές του Διοσκουρίδη για τη θεραπεία των ίδιων παθήσεων και ασθενειών, που αναφέρονται και στα γιατροσόφια, και μ' αυτό τον τρόπο διαπιστώνεται το ποσοστό επιβίωσης και επίδρασης των δύο έργων του Διοσκουρίδη α') *Περί ὕλης Ιατρικῆς* και β') *Περί ἀπλῶν φαρμάκων* στα δημοσιευμένα γιατροσόφια της Ηπείρου. Για το κάθε φυτικό, ζωικό ή ορυκτό φάρμακο της κάθε λαϊκής συνταγής των γιατροσοφιών, αφού αυτό προσδιορισθεί με την επιστημονική του βοτανολογική ονομασία στα ελληνικά και λατινικά, γίνεται έρευνα για την ταύτισή του με αντίστοιχο φάρμακο (με την ίδια ή διαφορετική ονομασία) που αναφέρεται στα έργα του Διοσκουρίδη, πράγμα που είναι άλλοτε εύκολο, κάποτε δύσκολο και σπανιότερα, ίσως και αδύνατο. Στη συνέχεια εξετάζεται αν στα κοινά (ίδια) φάρμακα των λαϊκών συνταγών και εκείνων του Διοσκουρίδη αποδίδονται οι ίδιες θεραπευτικές και άλλες ιδιότητες και από τις λαϊκές συνταγές των γιατροσοφιών και από τον Διοσκουρίδη, αν δηλαδή τα φάρμακα αυτά συνιστώνται και στις δύο περιπτώσεις για τις ίδιες παθήσεις και ασθένειες. [Στο *Περί ὕλης Ιατρικῆς* έργο του Διοσκουρίδη αναζητούμε τα κοινά (ίδια) με αυτά των λαϊκών συνταγών φάρμακα, που

θεραπεύουν τις ίδιες ασθένειες. Στο 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' ἔργο του κάνουμε το αντίστροφο, αφού ἡ κατάταξη των φαρμάκων ἐκεῖ γίνεται με βάση την ασθένεια που θεραπεύουν. Αναζητούμε δηλαδή, ξεκινώντας ἀυτὴ τὴ φορά ἀπὸ τις ίδιες ασθένειες, τα κοινὰ φάρμακα, ἀυτὰ δηλαδή που για τὴν κάθε ασθένεια συνιστῶνται και ἀπὸ τις λαϊκὲς συνταγὲς και ἀπὸ τον Διοσκουρίδη].

Αποτελέσματα τῆς ἔρευνας:

Ἐξετάστηκαν οἱ 732 συνολικά λαϊκὲς συνταγὲς και τα φάρμακα των ἐφτά δημοσιευμένων γιατροσοφῶν τῆς Ἠπείρου (και μάλιστα ξεχωριστὰ του καθενὸς γιατροσοφίου) σε σύγκριση με τις συνταγὲς και τα φάρμακα του Διοσκουρίδη και βρέθηκαν οἱ ἐπηρεασμένες ἀπὸ τα ἔργα του συνταγὲς και το σχετικὸ ποσοστὸ αὐτῆς τῆς ἐπίδρασης ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν(%).

Γενικά ἀπὸ τις 732 λαϊκὲς συνταγὲς τῆς γραπτῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς (των ἰατροσοφῶν) που μελετήθηκαν οἱ 124 ἀνήκουν στη μαγικὴ ἰατρικὴ, οἱ 606 στην ὀρθολογικὴ πρακτικὴ-ἐμπειρικὴ ἰατρικὴ και ἀπὸ τις τελευταῖες οἱ 318, δηλαδή ποσοστὸ 52, 47%, εἴτε εἶναι ολόιδιες με ἀντίστοιχες συνταγὲς του Διοσκουρίδη, που ἔχουν ἐπιβιώσει μέχρι σήμερα, εἴτε εἶναι ὀπωσδήποτε ἐπηρεασμένες, οἱ περισσότερες σε πολὺ μεγάλο βαθμὸ και κάποιες ἄλλες λιγότερο, ἀπὸ τις συνταγὲς των δύο ἔργων του μεγάλου αὐτοῦ γιατροῦ και φαρμακολόγου τῆς ἀρχαιότητος.

Συμπέρασμα:

Το γενικὸ συμπέρασμα τῆς μελέτης εἶναι ὅτι ἓνα μεγάλο ποσοστὸ (52,47%) των λαϊκῶν ἰατροσοφικῶν συνταγῶν και των συνιστώμενων φαρμάκων τους εἶναι ἐπιβιώσεις ἀντίστοιχων συνταγῶν και φαρμάκων του Διοσκουρίδη και ὅτι ὁ σπουδαιότερος αὐτὸς Ἕλληνας γιατρός και φαρμακολόγος τῆς ἀρχαιότητος εἶναι και σήμερα 'ζωντανός' μέσω του ἔργου του στη νεοελληνικὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ, ἰδιαίτερα μάλιστα στα λαϊκὰ χειρόγραφα γιατροσόφια τῆς Ἠπείρου που μελετήσαμε.

SUMMARY

Objectivity of the study:

In the present study the ways in which the teachings of the most important doctor and pharmacologist of antiquity Pedanius Dioscorides have survived in the published handwritten practical medicines of Epirus are examined. The study is incorporated in a more general attempt at studying the course and continuity of ancient medicine and pharmacology through the medium of popular medical tradition (mainly the written, but the oral as well) from ancient times till today and from the writings of ancient doctors and pharmacologists to the more contemporary popular handwritten practical medicines.

Methods of the study:

The written popular formulae of the published practical medicines of Epirus are put, after detailed comparison, in one-to-one correspondence to prescriptions of Dioscorides concerning the cure of the same illnesses and diseases as those mentioned in the practical medicines, and thus the percentage of survival and impact of the two works of Dioscorides a) *Materia medica* and b)... on the published practical medicines of Epirus is ascertained. Study as been contacted so that every vegetable, animal or mineral medicine of every popular formula of practical medicines, after its specification in its scientific botanical-herbal domination in Greek and Latin, can be identified with a corresponding medicine (with the same different name) mentioned in Dioscorides' works, a process which may prove to be sometimes easy, at times difficult and seldom, maybe impossible. Afterwards, we examine if in the medicines that are common both in the popular formulae and the prescriptions of Dioscorides the same therapeutic and other properties are attributed both by the popular formulae of practical medicines and by Dioscorides, that is if these medicines are recommended in other cases for the same illnesses and diseases.

Results of the study:

The 732 in total popular formulae and the medicaments of the seven published practical medicines of Epirus (each practical medicine's separately) were examined in comparison to the prescriptions and the

medicines of Dioscourides and the formulae affected by his works were found, as well as the relative percentage of this effect on the percent scale basis (%).

In general, out of the 732 popular formulae of the written popular medicine (the practical medicines) which were studied, 124 belong to magical medicine, 606 to rational practical- empirical medicine and from the latter ones 318, that is 52,47% percentage, are either identical with corresponding prescriptions of Dioscourides, which have survived till today, or are certainly affected, most of them to a very large extent, by the prescriptions of the two works of this significant doctor and pharmacologist of antiquity.

Conclusion:

The general conclusion of the study is that a great extent (52,47%) of the popular formulae of practical medicines and their recommended medicaments are survivals of corresponding prescriptions and medicines of Dioscourides and that the most important Greek doctor and pharmacologist of antiquity is even today '*alive*' through his work in the popular handwritten practical medicines of Epirus that we studied.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Titel der vorliegenden Dissertation lautet: *Die Überbleibsel (der medizinisch-pharmakologischen Rezepte) von Dioskurides in den veröffentlichten volksmedizinischen Handschriften in Epiros (Griechenland).*

Das Ziel der Forschung:

Es werden die Überbleibsel von medizinischen und pharmakologischen Rezepten des berühmtesten Arztes und Pharmakologen der Antike *Dioskurides Pedanius* in den neugriechischen volksmedizinischen Schriften in Epiros erforscht und behandelt. Es geht um eine vergleichende Abhandlung, die einem breiteren Zweck und Versuch dient, den Hergang und die Kontinuität der Lehre von den Ärzten und Pharmakologen der Antike bis in die heutigen volksmedizinischen Schriften zu erforschen.

Die Methoden der Forschung:

Die oben erwähnten volksmedizinischen Rezepte werden mit den entsprechenden Arzneiverschreibungen (Rezepten) des altgriechischen Arztes und Pharmakologen Dioskurides verglichen. So werden die diesbezüglichen Übereinstimmungen festgestellt und niedergeschrieben. {Bei diesem Vergleich werden natürlich nur die zwei echten dioskuridischen Schriften zur Kenntnis genommen: 1. 'Περὶ ὕλης ἰατρικῆς' (Latein: *De materia medica*), d. h. *Über die medizinische Materie*, und 2. 'Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων' (*De medicamentis simplicibus*), d. h. *Über die einfachen Medikamente*}. Ein jedes Medikament (aus dem Bereich der Pflanzen- Tieren und Mineralwelt), das in den oben erwähnten volksmedizinischen Schriften zu einer gewissen Therapie vorgeschrieben ist, wird zuerst mit seinem lateinischen und griechischen Namen bestimmt und danach wird es mit dem entsprechenden Medikamente der dioskuridischen Schriften identifiziert. (Diese Identifikation ist aber oft zu schwierig, manchmal problematisch und seltener unmöglich, weil die heutigen Namen der Pflanzen und allgemein die Namen der Medikamente aus dem Bereich der Pflanzen- Tieren und Mineralwelt nicht immer mit den Namen derselben Medikamente in den

dioskuridischen Schriften identisch sind). Nachdem wird erforscht , ob den gewissen und völlig bestimmten und identifizierten Medikamenten dieselben Heilwirkungen sowohl von Dioskurides wie auch von den oben erwähnten volksmedizinischen schriftlichen Rezepten zugeschrieben werden, d.h. ob die heutigen volksmedizinischen Handschriften dieselben oder die gleichen oder zumindest ähnliche Rezepte und Medikamente vorschreiben, welche auch die dioskuridischen Schriften zur Behandlung derselben Krankheit empfehlen.

Die Ergebnisse der Forschung:

Es wurden insgesamt 732 Rezepte und die dazu gehörenden Medikamente aus der schriftlichen volksmedizinischen Überlieferung in Epiros im Vergleich mit den entsprechenden dioskuridischen Rezepten erforscht. Die 124 von diesen 732 erforschten Rezepten sind von der *medicina magica* (von der magischen Medizin) beeinflusst, weil sie verschiedene magische Handlungen zum Thema haben. Diese haben natürlich mit den dioskuridischen Schriften nichts zu tun. Die 318 von den restlichen 606 Rezepten (d.h. eine Anzahl 52,47% der Rezepte) sind entweder ganz gleich (identisch) mit den entsprechenden dioskuridischen Rezepten oder zumindest stark von denen beeinflusst.

Schlussfolgerung :

Aus den oben angeführten Forschungsergebnissen sind die folgenden Schlüsse zu ziehen:

Eine große Anzahl von den erforschten volksmedizinischen Rezepten (52,47%) sind Überbleibsel der dioskuridischen Lehre, die in den oben zitierten zwei Werken 1. *De materia medica* und 2. *De medicamentis simplicibus* enthalten ist. Dioskurides Pedanius also, der größte Arzt und Pharmakologe der Antike, ist immer noch mittels seiner Schriften *lebendig* in der neugriechischen volksmedizinischen Tradition.

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ackerknecht**, Ιστ. ιατρ. Ε.Η. **Ackerknecht**, Ιστορία της Ιατρικής, Μετάφρ.: Β. Πασχάλης, Γ.Ηλιάδης, Β. Καρατζούλης. Αθήνα 1998.
- Βαβαρέτος**, Γεωργίου Αχ. **Βαβαρέτου**, Κομπογιαννίτες, Ματσουκάδες. Οι ξακουσμένοι αυτοδίδακτοι γιατροί απ' το Ζαγόρι της Ηπείρου. Βιβλιοθήκη Ηπειρωτ. Εταιρείας Αθηνών, αρ. 35. Αθήνα 1972.
- Baumann**, χλωρίδα. Helmut **Baumann**, Η ελληνική χλωρίδα στο μύθο, στην τέχνη και στη λογοτεχνία. Έκδοση της ελληνικής εταιρίας προστασίας της φύσεως Αθήνα 1984.
- Βούρου**, Φαρμακ. Ιωάννου **Βούρου**, Ξαυερίου **Λανδερέρου**, Ιωσήφ **Σαρτορίου**, Ελληνική Φαρμακοποιία, Αθήνα 1837.
- Berendes**, Pharmazie. Julius **Berendes** *Die Pharmazie bei den alten Kulturvölkern*, Georg Olms Verlag. (Hildesheim-Zürich-New York 1989).
- Biedermann**, Mediz. Hans **Biedermann**, *Medicina magica. Metaphysische Heilmethoden in spätantiken und mittelalterlichen Handschriften*. 1 Aufl. Graz ? 1972.
- Χατζόπ.** Οδυσσέας **Χατζόπουλος**(εκδότης). *Διοσκουρίδης, Άπαντα*. (Τόμοι 1-5: *Διοσκουρίδου, Περί ύλης ιατρικής, Α'-Ε'*. Τόμοι 6-7: *Διοσκουρίδου, Περί άπλών φαρμάκων, Α'-Β'*). Εκδ. Κάκτος, Σειρά: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες» (775-781) Αθήνα 2000. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου.
- Χελδράιχ**, Θ. **Χελδράιχ**-Σπ. **Μηλιαράκη**, Τα δημώδη ονόματα των φυτών προσδιοριζόμενα επιστημονικώς, Β' έκδ. Αθήνα 1925.
- Γεννάδ.**, Π. Γ. **Γενναδίου**, Λεξικόν φυτολογικόν, Εν Αθήναις 1914
- Γκανιάτσας**, Δηλ. φυτά. Κων. **Γκανιάτσα**, Συμβολή εις την γνώσιν δηλητηριωδών φυτών της Ελλάδος και ιδιαιτέρως των

τοξικών ιδιοτήτων του δικτάμνου του λευκού (*Dictamnus albus* L.) «Ελληνική Ιατρική» τ. 38^{ος}, τεύχος 12^{ον}, Θεσ/νίκη 1969, σ.1354-1362.

Γκανιάτσας, Βότ. Κων. Γκανιάτσα, Βότανα- Γιατροσόφια-Κομπογιαννίται. (Πρόδρομος ανακοίνωσης). Περιοδ. «Ηπειρωτική Εστία», τεύχη 242-244, τ. 21 (1972), σ.445-463.

Γκανιάτσας, Β. έρ. Κων. Γκανιάτσα, Βοτανικαί έρευναι επί της χαράδρας του Βίκου, «Ηπειρωτική Εστία», τεύχη 263-4-5, (τ. 20) 1971, σ. 251-275.

Γκανιάτσας, Φαρμ. Κων. Γκανιάτσα, Έρευνα επί των φαρμακευτικών φυτών της χαράδρας του Βίκου, «Ηπειρωτική Εστία», τεύχη 263-4-5 (τ.23) 1974, σ. 212-229 και 393-411.

Γκούτος, Μόλιστα. Χαρίλαος Γ. Γκούτος, Γιατροσόφι του 1812 στη Μόλιστα της Κόνιτσας. «Ηπειρωτικά Γράμματα», τ. 7 (Φεβρ. 2005), σ. 441-464.

Διοσκ., Ύλη. Πεδανίου Διοσκουρίδου Αναζαοβέως, Περί ύλης ιατρικής (Pedanii Dioscuridis Anazarbei *de materia medica libri quinque*). Edidit Max Wellmann, Vol. I, II, III. Editio altera, Berolini MCMLVIII (1958).

Διοσκ., Φαρμ. Πεδανίου Διοσκουρίδου Αναζαοβέως, Περί άπλών φαρμάκων (Pedanii Dioscuridis Anazarbei, *De simplicibus (medicamentis) libri duo*. Edidit Max Wellmann, Vol.III. Editio altera, Berolini MCMLVIII (1958).

Ε. Α. Α. Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών.

Grabner, *Volksmed.* Elfriede Grabner, *Volksmedizin. Probleme und Forschungsgeschichte*, (Wege der Forschung, Band LXIII), Darmstadt 1967.

Hansen, *Garten.* Harold Hansen, *Der Hexengarten*, Goldmann Verlag, München 1988.

Hauschild, *Hexen.* Thomas Hauschild/Heidi Staschen/Regina Troschke, *Hexen. Katalog zur Ausstellung*, 14 Auflage, Berlin 1987.

- Hecker, Volkskrank.** J. F Hecker, *Die großen Volkskrankheiten des Mittelalters*, Hildesheim 1964. (Reprografischer Nachdruck der Ausgabe, Berlin 1865).
- Imellos, Volksmed.** St.D. Imellos, *Griechische Volksmedizin*, Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung, Neue Folge, Band 19 (1986).
- Κοντομίχης** Πανταζή Κοντομίχη, *Η λαϊκή ιατρική στη Λευκάδα*, Αθήνα 1985
- Krug, Αρχ. ιατρ.** Antje Krug, *Αρχαία ιατρική. Επιστημονική και θρησκευτική ιατρική στην αρχαιότητα. Μετάφρ. : Ελ. Π. Μανακίδου, Θεόδωρος Σαρτζής. Επίβλεψη: Δημ. Δ. Λυπουρλής. Αθήνα 1997.*
- Κρεκούκιας,** Δημ. Α. Κρεκούκια, *Ένα παλιό ζαγορήσιο γιατροσόφι, «Ηπειρωτική Έστία», τ. 22(1973), σ. 237-249.*
- Λαζαρίδης** Κώστα Π. Λαζαρίδη, *Από τη ζωή και το έργο ενός Ζαγορίσιου κομπογιαννίτη, «Ηπειρωτική Έστία», τεύχος 360-361 (Απρίλιος-Μάιος 1982), έτος ΛΑ', σ. 179-188.*
- Lesky, Ιστ.λογ.** Albin Lesky, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Μετάφρ.: Αγαπητού Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964.
- Lippert, Blumen.** Lippert Wolfgang, Dieter Podlech, *GU Naturführer Blumen. Die wichtigen Blütenpflanzen Mitteleuropas erkennen und bestimmen*, GU Gräfe und Unzer, München 1989.
- Μαρκέτος, Ιστ.ιατρ.** Σπύρος Μαρκέτος, *Εικονογραφημένη Ιστορία της Ιατρικής*, Αθήνα 1993.
- Mazal, Wien.Diosk.1.** Mazal Otto, *Der Wiener Dioskurides (Codex medicus graecus 1 der Österreichischen Nationalbibliothek) Teil 1*, Akademische Druck und Verlaganstalt, Graz 1998, Glanzlichter der Buchkunst, Band 8/1.
- Mazal, Wien.Diosk.2.** Mazal Otto, *Der Wiener Dioskurides (Codex medicus graecus 1 der Österreichischen Nationalbibliothek) Teil 2*, Akademische Druck und Verlaganstalt, Graz 1999, Glanzlichter der Buchkunst, Band 8/2.
- Most, Volksmed.** Most Friedrich Georg, *Encyclopädie der Volksmedizin*, Akademische Druck und Verlaganstalt, Graz 1984.

- Μουσελίμης,** Σπύρου Γ. **Μουσελίμη,** Λαϊκό γιατροσόφι, «Ηπειρωτική Εστία», Ιαν. 1961 Έτος Ι' (10^ο), Τεύχος 105^{ον}, σ. 1002-1008 και 1080-1087.
- Μπίμπη, Ιατρ.Πελ.** Αγλαΐα **Μπίμπη - Παπασπυροπούλου,** Παραδοσιακή Ιατρική στην Πελοπόννησο (διδακτορική διατριβή), (Αθήνα 1985).
- Μίμπη, Ιατρ. Παρ.** Αγλαΐα **Μπίμπη-Παπασπυροπούλου,** Ελληνική ιατρική παράδοση. Τόμος δεύτερος. Βυζάντιο και Νεώτεροι Χρόνοι. Αθήνα 1989.
- Μπίμπη, Δημ. ιατρ.** Αγλ. **Μπίμπη-Παπασπυροπούλου,** Δημόδης ιατρική στους τόμους του περιοδικού 'Λαογραφία', 'Λαογραφία', τόμ. ΛΕ', Αθήνα 1990.
- Νόννος, Επιτομή.** Θεοφάνης **Νόννος,** *Theophranis Nonni epitome de curatione Morborum*, ed. J.St. Bernard, 2 Bde, Gotha u. Amsterdam 1794-95
- Οικ/μίδου,** Δημητρίου **Οικονομίδου,** Εξορκισμοί και ιατροσόφια εξ ηπειρωτικού χειρογράφου, Επετηρ. του Λαογραφικού Αρχείου, τ. 8 (1953-1954), 1956.
- Οικονόμου,** Κώστας **Οικονόμου,** Δύο ηπειρωτικά γιατροσόφια «Δωδώνη», τ. Ζ' (1978), σ. 239-301.
- Φωκά, Γεντιανή,** Γεωργίου Κ. **Φωκά,** Η γεντιανή. Εκλαϊκευτική Βιβλιοθήκη για την αξιοποίηση των ελληνικών φαρμακευτικών φυτών, Φυλλάδιο 4^ο, σ. 1-11.
- Πύρρου, Βοτανική.** Πύρρου Διονυσίου του Θετταλού & Ιππότου του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος, *Βοτανική Πρακτική προσηρμοσμένη εις την ιατρικήν και οικονομίαν*, έκδοση Άγγελος Αγγελίδης, Αθήνα 1838 (2 τόμοι).
- Πύρρου, Ιατρ.πρακτ.** Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, *Εγκόλπιον των ιατρών/ Ιατρική πρακτική*, έκδοση Άγγελος Αγγελίδης, Αθήνα 1840 (2 τόμοι).
- Πύρρου, Φαρμακ.** Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, *Φαρμακοποιία γενική*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1818. Επανέκδοση εκ του πρωτοτύπου: Αθήναι 1973.

- Παντελή, Φαρμακ.** Παντελή-Ζαννέτου Κυριακή, *Τα Φαρμακευτικά φυτά της Κύπρου*, Printco LDT, Λάρνακα 1998.
- Πατσέλης** Νικολάου Β. Πατσέλη, *Οι κομπογιαννίτες ιατροί του Ζαγορίου*, «Ηπειρωτική Εστία, τ. Α' (1952) σ. 49 κ.ε
- Ρηγάτος, Βότανα.** Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, *Τα βότανα στον πολιτισμό των Ελλήνων*, Διαχρονικές εκδόσεις, Αθήνα 2001.
- Ράπτης** Δημήτριος Ράπτης, *Λαϊκή Ιατρική. Ένας ανέκδοτος ηπειρωτικός κώδικας του 19^{ου} αι. μ.Χ.*, Γιάννινα 1993.
- Σάρορου** Συνθ. γλ. Δημητρίου Μ. Σάρορου, *Περί των εν Ηπείρω, Μακεδονία και Θράκη συνθηματικῶν γλωσσῶν*, «Λαογραφία» τ. Ζ' (1923), σ. 521-542.
- Σκουβαρά, Ιατρ.ερ.** Β. Σκουβαρά, *Μαγικά και ιατροσοφικά ερανόσηματα εκ θεσσαλικού κώδικος*, Επετηρίς του Κ.Ε.Ε.Λ, τόμ. ΙΗ' - ΙΘ' (1965-1966) σ. 71-115.
- Σπανδάγου, Ιατρ.,** Βαγγέλη και Ρούλας Σπανδάγου - Δέσποινας Τραυλού, *Οι ιατροί και οι φαρμακολόγοι της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα 1996.
- Σκαφιδάς, Κομπ.** Βασ. Κ. Σκαφιδά, *Τσαρλατάνοι και κομπογιαννίτες*, «Ηπειρωτική Εστία» Έτος ΙΔ', τεύχος 153^ο (Ιαν. 1965), σ. 675-688.
- Σταφιδάς, Ιατροσ.** Ιωάννου του Σταφιδά, *Ιατροσόφιον*, Emile Legrand, Bibliotheque Grecque Vulgaire, t.2, Paris 1881.
- Seyfarth, Zauberei.** Seyfarth Carly, *Aberglaube und Zauberei in der Volksmedizin Sachsens*, Georg Olms Verlag: Hildesheim-New York 1979.
- Θεοφράστου, Φ. αἰτ.** Θεοφράστου, *Περί φυτῶν αἰτίων στο: Theophrasti eresii opera, quae supersunt, omnia*, Ed. Firmin-Didit, Parisiis M CM XXXI (1931).
- Θεοφράστου, Φ. ἱστορ.** Θεοφράστου, *Περί φυτῶν ἱστορίας στο: Theophrasti eresii opera, quae supersunt, omnia*, Ed. Firmin-Didit, Parisiis M CM XXXI (1931).
- Touwaide** Διοσκ. Διοσκουρίδης, *Περί ὕλης ἰατρικῆς* (Ο ελληνικός κώδικας 1 της Εθν. Βιβλιοθήκης της Νεαπόλεως), Εκδόσεις Μίλητος-Εκδόσεις Γένους (Αθήνα, χωρίς

χρόνο έκδοσης). Εισαγωγικά κείμενα: Mauro Ciancaspro, Guglielmo Cavallo, Alain Touwaide.

Τσαγγαλάς, Ιατρ.κώδ., Κωνστ. Δ. Τσαγγαλάς, Ένας ανέκδοτος ιατροσοφικός μαγικός κώδικας από την περιοχή Τρικάλων (*Codex Tricalinus magicus et medicinus*), 'Τρικάλινά', τ. 15^{ος} (1995), σ. 203-326.

Τσαγγαλάς, Μαγ. Κωνσταντίνος Δ. Τσαγγαλάς, Μαγεία και Αστρολογία. Εισαγωγική εθνολογική προσέγγιση και απομυθοποίηση, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2007.

Τσαγγαλάς, Ανακάλημα. Κ. Δ. Τσαγγαλά, Το ανακάλημα νεκρών και ζωντανών στα νεοελληνικά υδρομαντικά και κατοπτρομαντικά έθιμα, Γιάννινα 1977.

Tschirnhaus, Medic. E.W von Tschirnhaus (mit einem Vorwort von Wilhelm Risse), *Medicina mentis et corporis*, Georg Olms Verlagbuchhandlung, Hildesheim 1964.

Ζαγανιάρη, Φαρμ.φ. Δημ. Ν. Ζαγανιάρη, Τα φαρμακευτικά φυτά της Ελλάδος. Παράρτημα 'Γεωργικού Δελτίου' Δεκεμβρίου 1935. Αθήναι 1935.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
(ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ VANCOUVER)

1. **Aliotta G, De Santo NG, Pollio A, Sepe J, Touwaide A.**
The diuretic use of Scilla from Dioscorides to the end of the 18th century.
J Nephrol. 2004 Mar-Apr;17(2):342-7.
2. **Ali-Shtayeh MS, Yaniv Z, Mahajna J.**
Ethnobotanical survey in the Palestinian area: a classification of the healing potential of medicinal plants.
J Ethnopharmacol. 2000 Nov;73(1-2):221-32.
3. **Amigues S.**
A note on white hellebore in Dioscorides IV, 148]
Rev Philol Litt Hist Anc. 1999;73:7-13. French.
4. **Barbaud J.**
The "Alphabetical Dioscorides" (a propos the Codex Vindobonensis Med. gr. 1)]
Rev Hist Pharm (Paris). 1994;41(302):321-30. French.
5. **BLAS L.**
[Millennium of the hispanoarabic translation of Materia Medica of Dioscorides.]
An Real Acad Farm. 1951;17(6):571-8.
6. **Ducourthial G.**
Dioscorides: in the beginning of the Materia Medica]
Rev Prat. 2005 Mar 31;55(6):689-93. French.
7. **De Matteis Tortora M.**
Some plants described by Dioscorides for the treatment of renal diseases.
Am J Nephrol. 1994;14(4-6):418-22.
8. **Fabre A.**
Use of Ancient texts in modern therapeutic research]
Rev Hist Pharm (Paris). 2003;51(338):239-50. French

9. Eadie MJ.

The antiepileptic Materia Medica of Pediacus Dioscorides.

J Clin Neurosci. 2004 Sep;11(7):697-701.

10. Gazzaniga V.

[Farmaka in antiquity: from Hippocrates to Dioscorides]

Med Secoli. 1993;5(1):19-38. Italian.

11. Geshwind M.

The Marburg Dioscorides.

Bull Hist Dent. 1994 Nov;42(3):121-6.

12. Haas LF.

Pedanius Dioscorides (born about AD40, died about AD90).

J Neurol Neurosurg Psychiatry. 1996 Apr;60(4):427.

13. Janick J, Paris HS, Parrish DC.

The Cucurbits of Mediterranean Antiquity.

Ann Bot (Lond). 2007 Oct 10

14. Kiss L.

["Dioscorides writes, Matheolus proves"--P.A. Mattioli botanist-physician was born 500 years ago]

Orv Hetil. 2001 Dec 2;142(48):2690-2. Hungarian.

15. Lachs J.

Organotherapy of Dioscorides]

Przegl Lek. 1990;47(11):791-3. Polish.

16. Lardos A.

The botanical materia medica of the Iatrosophikon--a collection of prescriptions from a monastery in Cyprus.

J Ethnopharmacol. 2006 Apr 6;104(3):387-406. Epub 2006 Feb 3.

17. Lopez de Letona C.

[Ophthalmic remedies in the Dioscorides' Materia Medica (IV)]

Arch Soc Esp Oftalmol. 2006 Jul;81(7):417-8. Spanish.

18. Lopez-Munoz F, Alamo C, Garcia-Garcia P.

"The herbs that have the property of healing...": the phytotherapy in Don Quixote.
J Ethnopharmacol. 2006 Jul 19;106(3):429-41. Epub 2006 May 2.

19. Manzi L.

The Arabic codex of Dioscorides of the Biblioteca Universitaria di Bologna]
Bull Sci Med (Bologna). 1967 Oct-Dec;139(4):365-76. Italian.

20. Norn S, Kruse PR, Kruse E.

[History of opium poppy and morphine]
Dan Medicinhist Arbog. 2005;33:171-84. Danish.

21. Peduto VA.

The mandrake root and the Viennese Dioscorides]
Minerva Anesthesiol. 2001 Oct;67(10):751-66. Italian.

22. Petrucelli RJ 2nd.

Monastic incorporation of classical botanic medicines into the Renaissance pharmacopeia.
Am J Nephrol. 1994;14(4-6):259-63.

23. Radbill SX.

Pediatric dermatology in antiquity: part III.
Int J Dermatol. 1978 Jun;17(5):427-34.

24. Reeds K.

Dioscorides unriddled. "Dioscorides on pharmacy and medicine". By John M. Riddle.
 Essay review.
Isis. 1987 Mar;78(291):85-8.

25. Riddle JM.

Pseudo-Dioscorides' Ex herbis femininis and early medieval medical botany.
J Hist Biol. 1981 Spring;14(1):43-81.

26. Rothman T.

De Laguna's commentaries on hallucinogenic drugs and witchcraft in Dioscorides' Materia Media.
Bull Hist Med. 1972 Nov-Dec;46(6):562-7.

27. Scarborough J, Nutton V.

The Preface of Dioscorides' Materia Medica: introduction, translation, and commentary.

Trans Stud Coll Physicians Phila. 1982 Sep;4(3):187-227.

28. Scarborough J.

On medications for burns in classical antiquity.

Clin Plast Surg. 1983 Oct;10(4):603-10.

29. Sherratt TN, Wilkinson DM, Bain RS.

Explaining Dioscorides' "double difference": why are some mushrooms poisonous, and do they signal their unprofitability?

Am Nat. 2005 Dec;166(6):767-75. Epub 2005 Oct 6

30. Stearn WT.

From Theophrastus and Dioscorides to Sibthorp and Smith: the background and origin of the "Flora Graeca".

Biol J Linn Soc Lond. 1976;8:285-98.

31. Touwaide A.

L'authenticite et l'origine des deux traites de toxicologie attribues a Dioscoride: I. Historique de la question II. Apport de l'histoire du texte Grec.

Janus. 1983;70(1-2):1-53.

32. Touwaide A.

The integration of Greek pharmacology into Arabic world]

Med Secoli. 1995;7(1):159-89. French.

33. Touwaide A, Pollio A, Aliotta G, Piomelli D, De Santo NG.

Medicinal plants for the treatment of urogenital tract pathologies according to Dioscorides' De Materia Medica.

Am J Nephrol. 1997;17(3-4):241-7.

34. Touwaide A, De Santo NG, Aliotta G.

The origins of Western herbal medicines for kidney diseases.

Adv Chronic Kidney Dis. 2005 Jul;12(3):251-60. Review.

35. Tsoucaris G, Martinetto P, Walter P, Leveque JL.

[*Chemistry of cosmetics in antiquity*]

Ann Pharm Fr. 2001 Nov;59(6):415-22. French.

36. Wilson NG.

The Vienna Dioscorides and the history of scholia.

Greek Roman Byz Stud (Cambridge Mass). 1971 Winter;12(4):557-8

